EMANOIL BUCUȚA

PIETRE DE VAD

***

BUCUREȘTI
EDITURA CASEI ȘCOALELOR
ȘI A CULTURII POPORULUI

PIETRE DE VAD

EMANOIL BUCUȚA

PIETRE DE VAD

***

BUCUREȘTI
EDITURA CASEI ȘCOALELOR
ȘI A CULTURII POPORULUI

PĂMÂNT ŞI OAMENI DELA NOI

DRUMEȚIA

Despre nicio parte a țării căutată de mersul pe jos, care de vreun sfert de secol se zice tot mai des drumeție, nu s'a scris cu atâta stăruință și iubire ca despre Bucegi și Peștera Ialomiței. Mulți din noi cred și astăzi că dacă Vârful cu Dor, Piatra Arsă, Jepii, Caraimanul și Omu însuși, ascuns pe după ele ca un cioban de piatră îndărătul unei turme încremenite, se bucură de vâlva de care se bucură, ar fi numai pentrucă Domnitorul Carol și-a așezat locuința Lui de vară la Sinaia. Multe schimbări s'au întâmplat pe Valea Prahovei de pe urma acestui gând frumos. Cele cu temei sunt destule ca să nu mai fie nevoie și de celelalte. Locul era un vad încă înainte de așezarea domnească. Nu el a ajuns un vad prin această așezare, ci așezarea l-a ales pe el pentrucă era un vad. O dovadă mai veche e Mânăstirea lui Mihai Cantacuzino dela 1695, de deasupra Peleșului. In arhondaricul ei s'a adăpostit ani de zile, până și-a ridicat Castelul tânărul Hohenzollern. O mărturisea prin aceasta singur că venea după alții. Toate văile de aici, Doftana cu Trăistenii și Teșila, Prahova cu Comarnicul și Breaza, Ialomița cu Moroienii și Pucioasa, erau adevărate drumuri pentru Ardelenii plecați de acasă de răul stăpânirii streine și mutați între noi. Treceau pe acolo nu numai călători răzleți, dar și popoare. Atâția dintre noi, care suntem transilvăneni, dela Săcele unii, dela Bran alții,

dar și mai din fund, depe Olt și depe Târnave, ne-am descoperit în aceste sate prahovene și ialomițene, rude, care veniseră de peste munte din secolul celălalt sau mai de mult. Generalul Manolescu și neamurile lui sunt dintre acești Români. Dar mai este o foaie, aceasta de piatră, pe care se poate citi că nașterea drumeției românești, anume aici și nu în altă parte, n'a fost o întâmplare. Cine a ajuns la Peștera Ialomiței, numită de unii greșit Peștera Ialomicioarei, poate după Peștera Dâmbovicioarei, pentrucă vreo Ialomicioară nu se cunoaște, și-aduce numaidecât aminte de cei doi pereți desgoliți dela intrare. Ei sunt acoperiți până la 10 și poate până la 15 metri înălțime cu semnături vechi. E o minune cum oamenii au putut să se cațere atât de sus numai pentru dorința nebună să-și scrie cât mai la vedere numele. Unii au avut grije să pună alături și anul. Sunt între ele nume istorice de după zaveră. Desenele Carmen Sylvei depe pereții odăilor dela Mânăstirea dela Sinaia au fost îmbrăcate cu sticlă, ca să nu se piardă. M'am întrebat de multe ori în glumă cu prietenii, dacă n'ar trebui să se facă la fel și cu aceste nume. E ca o condică de piatră în care drumeții de acum o sută și mai bine de ani și-au însemnat trecerea. Urcau cei mai mulți Ialomița, dinspre Târgoviște, poposeau la Schit și, când erau pribegi, se strecurau pela Strunga și Mălăiești, prin vămile cucului, în Țara Bârsei. E păcat că dintre atâția cercetători, ispitiți mai mult de mândrețea priveliștilor, nu s'a găsit încă niciunul, care să urmărească aceste nume, pe acelea care au o legătură cu istoria locurilor sau cu istoria țării. Ele ar vorbi atunci altminteri decât o mai pot face astăzi, înșirate fără înțeles, la această poartă cu cântec de ape în adâncuri, a munților. Schitul singur le citește și le știe ca pe niște pomelnice de ctitori, când preoții din Miorița, munții mari, ies cu Sfintele Daruri.

Aceștia sunt drumeții dinaintea noastră între Români. Ei au tras drumurile, pe care le mergem și acum. Ochiul lor ager și simțitor la frumos le-a descoperit și ni le-a păstrat. Umblăm pe o potecă, între iarbă înaltă la dreapta

și iarbă înaltă la stânga, mișcată de vânt, peste piscuri albastre, într'o singurătate pe unde parcă n'a mai fost nimeni dela facerea pământului, și când colo călcăm în urmele lor, destul de dese și de neîntrerupte, ca să se menție la fel de bătătorite până la noi. Ei ne însoțesc nevăzuți și alcătuesc astăzi sufletul locurilor, pe care streinii sau trecătorii vremelnici nu-l aud. Am fost de curând într'un sat depe valea de sus a Teleajenului, acolo unde el își unește apele cu ale Telejenelului. Viața a vrut ca de vreme uitată, de când colindam locurile ca student cu sacul în spate, să nu mai dau pe acolo. Treceam pe drumuri parcă întâia oară. Nucii se făcuseră mai rotați și mai întunecoși. Clăbucetul, care închide ca un zăvor valea, parcă se mai depărtase și se înfundase în cer. Pe marginea șoselei locul s'a pardosit cu lespezi sau s'a așternut cu asfalt. La Primărie, un scut de sticlă verde arăta că înăuntru funcționează un Oficiu de cură și turism, dela care se puteau cere deslușiri. Intr'un turn de pândă îndărăt, un soldat stetea nemișcat și cu ochii în zare, așteptând aeroplanele dușmane, depe unde pentru noi fâlfâiau numai focurile ciobanilor. Un camarad de-al lui, care ne-a întâmpinat la intrare, rămânea în legătură prin telefon cu toată valea. Spunea din când în când ce-i aici și afla ce-i acolo. Apoi se întorcea să ne vorbească despre satul lui din Bărăganul buzoian. Venise cineva aseară și-i spusese că a început și pe la ei ploaia. Slavă Domnului, are să scape porumbul! Pe-aici sunt poame, dar nu e mălaiu. Vai de sufletul oamenilor! Nu-l întrerupeam, dar în acelaș timp, din pridvorul cu stâlpi albi de casă muntenească se vedeau caii coborînd dela stână cu burdufurile de brânză la șea. Oile ne înconjurau cu miile și cu sutele de mii pe pășunile înalte. Oamenii le auzeau clopoțeii dela gât și tropăitul mărunt al copitelor despicate pe care noi, veneticii șesurilor, nu le auzeam, le vedeau lâna în verdeață, pe care noi, orbiți de depărtare, n'o vedeam. M'am dus deasupra scufundăturii, unde curge, adânc sub noi, râul. Joagăre electrice au tăiat toate pădurile dimprejur și au industrializat această

bătrână așezare oierească. Stive de scurtături de fag, pe sub care treceam cântând la munte acum 30 de ani, așteptau să fie încărcate în vagoane. Trenul a urcat până aici. Moșnenii s'au făcut acționari și urmăresc în cursurile dela bursă piața internațională a lemnului. Hanul de peste drum de biserică, unde am tras atunci, era pustiu. Hangiul nostru s'a prăpădit, iar copiii s'au mutat la vaduri mai bune. Depe prispa lui însă se mai zărește pe coastă, la o parte de pârtiile de automobile, poteca pe care am apucat pe vremuri, ca să ajungem pe Clăbucet. E tot acolo, albă și îmbietoare. Cotea și se pierdea după o stâncă, și se arăta iară tot ea, mai departe. Te duce bucată cu bucată, ca să nu bagi de seamă, mai sus și mai singur. Am făcut doi pași pe această potecă și am simțit alături pe cineva, care trebue să fi fost eu cel de altădată, dacă nu erau toți câți au trecut înaintea mea pe acelaș drum și l-au bătătorit pentru mine, pentru tine și pentru toți nenumărații drumeți de după noi.

Moștenirea aceasta, de frumuseți ale firii și de mișcare începută, fără legătură dela unul la altul, au primit-o societățile de turism. Inaintea lor fuseseră drumeți, fiecare pe seama lui, sau în mici tovărășii ale întâmplării. Odată cu ele a luat însă naștere drumeția, care era acelaș lucru și era și altceva. Ea aducea lângă inițiativa individuală organizarea. Toți cei de o credință erau strânși împreună și pregăteau planuri de lucru, care întreceau cu mult puterea unuia singur. Munții s'au umplut de case de adăpost și de drumuri cu semne. Călăuze tipărite și alte publicații le-au făcut cunoscute. Puteau acum să pornească adevărate expediții prin locurile deschise înainte numai câtorva. Se iveau mai ales, datorită acestor putințe noui, o tragere de inimă și o însuflețire pentru viața de aer liber, nici bănuite altădată. Societățile făceau creșterea în drumeție a vremii lor. Sute și mii de oameni se înscriau membri și se deprindeau cu gândul că sunt datori ca atare să facă fapte drumețești. Societățile noastre de turism, în frunte cu cea mai veche, Societatea Carpatină Ardeleană a Sașilor, care e din 1880, și cu Tou-

ring-Clubul României, din 1921, au laolaltă peste 16.000 de membri. Ele gospodăresc mai mult de 70 de case de adăpost, dintre care unele sunt hoteluri de înălțime, cu aproape 400 de camere și 3.000 de locuri de odihnă. Poezia stânelor, cu fum înăuntru, cu ceaunul cu mămăligă la crăcană și cu Moș Martin în două picioare, noaptea pe lună, în poiană, s'a păstrat, dar mai mult pentru eroii cățărărilor. Drumeții ceilalți încep să aibă în toți munții țării locurile de popas însemnate pe hartă, cu o odae aerisită, cu un pat moale şi cu bucătărie care le ia grija încărcăturii cu saci istovitori plini de merindea pe o săptămână. Muntele românesc e astăzi locuit de toată această populație călătoare, care iese din societățile de turism, și de o altă lume, mai multă decât ea, dar urnită din loc și ajutată să se îndemne de pilda și înlesnirile puse la îndemână de aceleaşi societăți. Duceți-vă în Bucegi sau în Munții Făgărașului, în Retezat sau chiar în Muntele Mic bănățean, ca să aveți deodată înaintea ochilor prefacerea pe care au adus-o cu ele înjghebările noastre drumețești. Rezemată de o stâncă sau desfăcându-se dintr'o pădure de brad, o casă prietenească te întâmpină la o cotitură. Uneori nu una singură, ci trei, patru sau mai multe la un loc. De pe cărări pierdute prin stâncării, omuleți abia deosebiți în măreția dimprejur se îndreaptă dela Răsărit sau dela Apus către aceiași îngrăditură și vatră primitoare. Numai cine are 12 sau 14 ore de mers în picioare, pe râpi și pe coaste, poate să-și dea seama de binefacerea și de farmecul unui asemenea popas. Mai e o odae liberă sau poți să-ți faci mâncare pe mașina plină de jeratic, îți poți descălța bocancii care te-au ros, sau poți să te speli gol până la brâu la șipotul rece din curte. Sunt lucruri mărunte care nu te privesc, pentrucă ţi le fac alții sau nici nu știi că le faci, jos între ai tăi, la oraş, dar aici unde ești departe la zile întregi de orice locuinţă omenească, singur cu tine şi cu puterea ta de răsbatere, capătă alt preţ. Casa e a tuturor şi e numai a ta. Eşti domn pe colţul tău. Se aprind stelele. Niciodată nu te-ai fi gândit, fără această

vitează alcătuire gospodărească, la care ai pus și tu mâna, că se poate dormi atât de aproape de ele.

Am fost nu numai martor, dar și părtaș la înființarea mai multor societăți de turism. Știu din ce avânt își iau începutul și ce dureri le așteaptă. Am dus și eu cu umărul grinzi la unele din clădirile lor. Am scris la revistele sau cărțile pe care le-au tipărit, când nu le-am făcut chiar eu. Am fost amestecat deadreptul în lupta pe care au trebuit s'o ducă între ele sau cu oficialitatea, atunci când ea le-a descoperit și a vrut să și le însușească pentru scopuri proprii. M'am bucurat de creșterile, m'am speriat de șovăielile și m'am mâhnit de dările lor îndărăt. Dar de niciuna n'am să rămân atât de legat ca de Touring-Clubul României. El s'a născut în anii cei mai posomorîți ai istoriei noastre. Poate de aceea ne este și atât de drag. Munții noștri, leagănul neamului românesc, păreau pierduți. Ne mai strecuram prin ei cu pază, pentrucă țara era sub ocupație, ca pentru rămas bun. Umblam prin ploaia măruntă a tomnilor înalte fără să ne apărăm. Ni se părea că nu plângem numai noi, ci plânge și cerul odată cu bieții de noi. Atunci am cunoscut pe Bucura Dumbravă, atunci a scris ea Cartea Munților și tot atunci am făcut împreună Hanul Drumeților. Era ca o răsvrătire împotriva soartei, pe care în cele din urmă nu ne puteam învoi s'o primim. Și când toți s'au umplut de aceeași răsvrătire, care-și putea zice sfântă, pentrucă nu căuta binele unuia singur sau al câtorva, soarta cea rea ne-a lăsat și s'a dus. Fuseserăm mai tari decât ea. Ne-am unit ca s'o biruim cu munții, primejduiții. Intâiul Han al Drumeților a fost Casa dela Peștera, care a ars, dar nu înainte să intre în Cartea Munților, unde își are paginile ei fără veștejire. A pierit și ea după ce pieriseră oamenii care o puseseră la cale, Bucura Dumbravă departe de țară și de locuința părintească dintre brazi, dela porțile Mânăstirii Sinaia, și Mihai Haret în casa lui depe Furnica, fulgerați și unul și altul pe neașteptate. Pe Mihai Haret îl aduseserăm între noi pentru un simț practic al lui, care nouă ni se părea că mai mult ne lipsește.

N'am greşit, dar el ne-a abătut puţin dela gândul nostru. Hanul acesta al Drumeţilor, în care noi ne simţeam bine, lui i s'a părut dela început prea turcesc şi înapoiat. Ii trebuia altceva, care să îmbrăţişeze toată mişcarea turistică românească şi să poată sta alături de marile organizaţii internaţionale, şi aşa ne-a venit într'o bună zi cu numele, de groază pentru noi atunci, de Touring-Clubul României. N'am ştiut să ne împotrivim destul şi omul cu simţ practic a răzbit prin stăruinţă. Ne-am trezit şi noi, Bucura Dumbravă şi cu mine, membri ai Touring-Clubului României! Era singura societate de drumeţie pe care o aveam şi a strâns repede în jurul ei pe cei mai inimoşi drumeţi. S'a putut uni cu Frăţia Munteană dela Cluj a profesorului Racovitză şi a intrat în Transilvania. In Bucovina a fost chemat de Mitropolie şi a luat pe seamă frumoasa casă de sub Pietrele Doamnei, de unde poţi să vezi dimineaţa, de pe ferestre, colţii muntelui roşii şi subţiri ca nişte flăcări. Abia mai târziu s'a înfiinţat A.D.M.I.R. România Pitorească, Clubul Alpin Român, Grupul alpin Brav, Dor de Ducă şi altele. Gândul unei singure societăţi turistice româneşti căzuse.

In acei ani şi luat de valul atâtor alcătuiri deosebite, Statul a descoperit că drumeţia poate fi o problemă naţională şi după câteva încercări neizbutite a făcut în 1936 Oficiul Naţional de Turism. Oficiul urmărea să înmănunchieze el într'o unitate, nu statutele, ci activitatea societăţilor turistice. O federalizare se arăta nu numai folositoare, dar şi cu putinţă, atunci când cel care o prezida n'ar mai fi fost una din ele, ci un organ oficial de centralizare. Ea s'a încercat, fără să dea ceea ce eram în drept să aşteptăm. Societăţile preţuiesc şi astăzi prin ceea ce lucrează fiecare dintre ele şi nu prin vreo lucrare împreună. In schimb, Oficiul Naţional de Turism s'a îndreptat hotărît către făuriri proprii şi a fost ca o altă societate de drumeţie, cu mijloace mult mai puternice, care s'a înşirat lângă celelalte şi le-a lăsat în urmă. In două ramuri s'a desvoltat mai cu seamă munca lui: în lucrări turistice şi în propagandă. România era o ţară

de turism, cu priveliști fără pereche în munți, pe Dunăre și la Mare, dar cu multe lipsuri de înzestrare și de organizare. Ele trebuiau înlăturate cât mai grabnic. S'au găsit întâiu mijloacele bănești cerute. Legea a prevăzut venituri, care urmau să fie prefăcute în fapte. Pe lângă mișcarea turistică dinăuntru se puteau aduce la noi caravanele de streini, în căutare, prin Europa, de vederi noui și de culturi necunoscute. Era vorba atât de sumele de bani pe care le-ar fi lăsat după ele, înviorând economia națională, cât și de buna părere despre țară și poporul nostru, care ne-ar fi fost de ajutor în lupta dintre state stârnită și ținută vie pe continent. Și Oficiul a pornit voinicește la drum cu aceste două meniri. El poate să fie mândru de ce a făcut, pentrucă le-a scos din mintea și din puterile lui, fără să se prea rușineze de ceea ce n'a apucat să facă pentrucă a fost împiedecat de împrejurări potrivnice, venite din afată. Delta era un loc unde lumea începuse să se ducă, atât din țară cât și din streinătate, dar n'avea un adăpost care s'o primească și s'o ție în mijlocul apelor așa încât să se umple de încântarea fără de asemănare a cuprinsului. Oficiul Național de Turism a ridicat la Vâlcov un hotel, pe care nimeni altul nu l-ar fi putut ridica. El a fost cea mai însemnată lucrare de românizare a Deltei dela răsboiu încoace. Plaja dela Mamaia făgăduia să ajungă o plaje internațională. Ea rămânea însă legată de putințele de găzduire, și slabe și nemulțumitoare, ale Constanței. Oficiul Național de Turism a ridicat atunci acolo strălucirea de hotel Rex. Turnu-Severin la intrarea de Apus a țării, cu Porțile de Fier aproape și în așteptarea unui pod, care, ca în zilele lui Apolodor din Damasc, îl punea în legătură cu Adriatica și cu Marea Egee, era un oraș în creștere și vrednic să atragă oaspeți. Oficiul Național de Turism a ridicat hotelul cu fluviul în față, după hotelul Deltei și hotelul Mării, hotelul Dunării. Localul pe care și l-a făcut în București cu fațada lui cu stâlpi înfloriți brâncovenește, dar înfipți deadreptul în pământ, ca la un palat venețian, e o podoabă pe dinafară a orașului și o minune

tehnică pe dinăuntru. Alte case, cămine, colibe de vânătoare sau adăposturi în munți sau la graniță se numără în același program de construcții, care înseamnă trecerea Oficiului Național de Turism dela un capăt la altul al țării de atunci, dela Halmei și Borș până la Balcic și dela Ilgani și Ostrovul Lupilor până la Sarmisegetuza, clădind ca Romanii, în piatră.

Pentru propagandă, el a luat parte la cele mai mari expoziții internaționale ale vremii, cea dela Paris și dela New-York, și se pregătea de cea dela Roma, și a făcut expoziții proprii atât acasă cât și în alte țări, a organizat Oficii de turism în vestitele metropole ale lumii, a scos călăuzele lui ilustrate în mai multe limbi, afișele de artă, care sunt întâile afișe de turism dela noi, și hărțile atât de originale. România e mult mai cunoscută astăzi în lume decât era înainte să aibă ființă Oficiul Național de Turism. Indărătul propagandei, care e numai o metodă aplicată la cele mai deosebite domenii, erau fapte proprii, dând un corp de greutate și de încredere acelei propagande. Noi, care suntem legați de drumeție nu de ieri, de alaltăieri, l-am urmărit de aproape sau de departe cu aceiași iubire și am pus mâna oridecâteori a fost nevoie de un ajutor. El era o încununare a tuturor silințelor pe care le visaserăm sau le făcuserăm. Drumețul își vede numai drumul lui; societatea de turism, membrii, statutele și programul dintr'un an, pe când Oficiul Național de Turism toată țara și toate problemele drumeției. El sapă albia pe care au să se miște și să se desvolte apele puternice, împărțite astăzi în tot felul de fire și de firișoare. Ciocnirile dintre drumeți, societățile lor și Oficiu nu sunt firești și nu duc mai departe. Fiecare își dă seama că se reazimă pe celălalt și că merg împreună. Răsfoiesc albumul scos la patru ani de ființare ai Oficiului Național de Turism. Sunt numai pagini luate din revista România, pe care o scotea în zile mai bune, sau reproduceri de afișe, de prospecte și de hărți, dar e tot cuprinsul drumeției românești, ca o ridicare de plan. In largul lui ea își duce viața, urcă potecile, se oprește pe un pisc în

bătaia vântului, trece cu barca vâslind, din port în port, ca să ajungă la marile ape, ia cunoștință de acest pământ, îi deschide frumusețile ascunse, îl iubește și e însuși sufletul țării, de astăzi și de totdeauna, care se întrupează înaintea noastră și ne cere să-l urmăm.

Drumeția s'a ivit între noi ca o mângâiere și ca o întărire. Ea a crescut în acest sfert de secol, înmulțindu-și credincioșii ca și sarcinile de frumos, pe care le poartă. E o mare bogăție, pe care o aveam și n'o cunoșteam. E un câștig pe care n'avem să-l mai pierdem. E un semn al vremii noastre, care l-a scos pentru folosul și podoaba ei din zăcămintele de putere neîntrebuințate și l-a pus darnică la îndemână tuturor. Ziua se arată de vreme bună. Soarele n'a răsărit încă. Să pornim. Ne așteaptă locuri pe care le știm, fără nimeni. Soarele va răsări numai pentru noi în singurătatea albastră și trandafirie a înălțimilor. Vom fi alături de cei dragi, care nu mai sunt, și toate se vor schimba, chiar durerile, în bucurie. Drumeția merge cu noi, pe drumuri făcute de ea, la case depărtate, unde suntem totdeauna așteptați.

TINERETUL ȘI DRUMEȚIA

Când s'a născut drumeția în Țara Românească, aşa cam pela 1917, 1918, ea n'a fost o mișcare pentru cei mari. Ei își aveau societățile lor de turism, cu întâile case pe munți, ca aceea depe Vârful cu Dor, lăsată în paragină și prăbușită, cu drumuri tăiate în piatră, ca acela al lui Tache Ionescu, și cu adevărate caravane de cai care porneau cu merinde pentru o săptămână. Nu era o mișcare pentru cei mulți. Se temeau chiar de întâlniri din alte cercuri, care le-ar fi putut strica poezia singurătății. Era ca o fugă de lume, pentru oamenii obosiți de îndeletniciri subțiri și absorbitoare. Până și doctorul Ureche, care era de al nostru în iubirea de înălțimi, se trăgea îndărăt, cu luări în pleasnă fără milă, atunci când noi, ceilalți, ne osteneam să deschidem munții tineretului. Natura, acolo unde este ea în putere, n'ar primi decât pe cei puternici. Părerea cealaltă se găsește în prefața pe care scriitoarea și drumeața Bucura Dumbravă a pus-o celor mai simțite pagini scrise la noi despre drumeție, în « Cartea Munților ». Tabăra noastră s'a așezat dela început în jurul acestei cărți ca în jurul unui steag de luptă. Ea este din acei ani. Anii încep să fie depărtați, dar adevărul găsit de ei se păstrează încă și dă roade.

Nu era vorba de călătorii prin țară de unul singur. Aceştia n'au lipsit în trecut și trăesc și în zilele noastre. Când sunt scriitori, unii cu mai multă coloare, ca Ale-

xandru Vlahuţă, şi alţii cu mai multe ştiri de tot felul, ca Ion Simionescu, înseamnă o adevărată încântare pentru citirile în linişte acasă. Ei pot fi şi un îndemn pentru căutare, cu proprii mijloace, a aceloraşi frumuseţi. Mă gândesc însă la o nouă trebuinţă, care adună pe mai mulţi ce se pot înţelege şi-i împinge la expediţii împreună. Călătorii, turiştii şi drumeţii sunt trei categorii destul de deosebite între ele, deşi se întâlnesc în drumurile lor. Cei dintâi pleacă fără tovarăşi, pentru o vreme mai lungă şi cu un program greu de petreceri sau de cercetări; cei de al doilea pleacă în grup, legaţi cam prin aceleaşi rosturi şi gusturi, pentru un singur drum hotărît cu harta; cei de al treilea pleacă în tovărăşie, adunaţi la olaltă de aceiaşi vârstă, în tot cazul tânără, pentru o rătăcire mai mult la voia întâmplării şi schimbându-şi scopurile în mers. Am cunoscut şi am făcut parte din toate cele trei categorii. Nici una nu mi-a umplut sufletul de amintiri mai luminoase şi care se păstrează mai trainic, decât cea din urmă. De aceea am simţit nevoia să-i dăm şi un nume care să fie numai al ei. Atunci s'a făcut acest cuvânt nou şi a intrat în limbă sub ochii noştri: drumeţia.

A fost, la început, şi la noi, un eroism al celor tineri. El a ieşit din dorul de cunoaştere a pământului strămoşesc, mai în primejdie şi mai iubit atunci decât oricând, dor simţit deodată în piept, ca un suspin venit de nu ştiu unde, între omenimea cea nouă care creştea îndărătul fronturilor de luptă. Turismul căuta colţurile pitoreşti. El trăia mai mult în afară. De aceea se ducea deadreptul la munte şi acolo, pe câteva vârfuri cu mai frumoasă vedere, aproape totdeauna aceleaşi. Drumeţia a fost mai lăuntrică. Ea a descoperit bucuria drumului în sine. Intâii drumeţi au fost drumeţi de şes prin văile şi vâlcelele cu trestie şi cu nuferi primăvara, din jurul Bucureştilor, prin sfărâmăturile marei păduri a Vlăsiei şi cel mult pe dealurile cu podgorii şi cu drumuri înguste şi întortochiate pe unde nu încape decât un singur car. Se vedeau numai în zare, de pe prispa Bănesei, Caraimanul cu o cunună argintie, sau depe muşuroaiele verzi

munţii goi ai Buzăului. Nici nu ne gândeam să ajungem la ei. Ne erau destule locurile pe unde, de fiecare dată, descopeream răspântii numai de noi umblate şi cunoscute. Era ca o ieşire pentru întâia oară în ţară. Toate ni se arătau noui şi minunate. Nu ne trebuia călăuză. Orice mijlocitor ne-ar fi răcit. Noi şi ţara, faţă în faţă.

A fost ca o lărgire de înţelegere. După şes şi întorcând spatele munţilor, am coborît la Dunăre. Bălţile ei, cu tot alte farmece, după anotimpuri, ne-au chemat şi ne-au oprit. Cum trag alţii la stâne în răcoarea serii, când stelele se aprind aproape să le apuci cu mâna, noi am tras la otace, pe grinduri uscate în mijlocul apelor, cu poloagele deschise împotriva ţânţarilor, cu plasele la svântat pe prăjini şi cu câinii adulmecând din luntri. Mi-aduc aminte ce spaimă aproape am stârnit, atât la Casa Şcoalelor cât şi la unele licee de pe mal, când, în marea noastră dorinţă, după întoarcerea din asemenea hagialâcuri de soare şi de verdeaţă, să răspândim iubirea de apă, ceream ca şcolile acestea de Dunăre, în loc să aibă numai capre şi trapeze în sălile de gimnastică, aşa cum au toate şcolile din ţară, şi-ar fi făcut rost de o barcă sau de mai multe bărci cu şase vâsle şi ar fi deprins educaţia fizică pe care le-o cerea mediul lor de viaţă. Jocul era îndrăsneţ şi cu primejdie de înecare. Nimeni nu voia să-şi ia răspundere. Şi unde? în oraşe, unde toţi copiii în zilele calde treceau Argeşul înot şi se luau la întrecere până la mijlocul fluviului, strecurându-se printre remorchere şi şlepuri! Ar fi fost cea mai aşteptată oră de curs şi care ar fi legat mai strâns de locuri. Copiii întrebaţi, băteau din picioare ca mânjii. Ei şi altminteri o făceau.

Păţanii am avut, fireşte, şi de alt fel. Era în ajunul răsboiului nostru trecut. Ne găseam într'o zi prin grădinăriile dela Chiajna. Dâmboviţa curgea galbenă pe sub sălcii. Roţi de grădinar o luau în cupele lor şi o duceau pe şanţuri la răzoare. Cuci întârziaţi, în vara care ne moleşea, mai treceau foarte jos, cântându-şi numele. Ceasul zilei şi lenea din carne, freamătul pâlcurilor de copaci şi curgerea sclipitoare a apei îndemnau la scăldat.

2*

Unul din noi, care-și ținea nasul numai în cărți de istorie și în hârțoage bătrâne, se căsnea să ne facă să credem că satul Chiajna nu vrea să zică altceva decât satul Domniței sau al Cneajinei, așa cum îl auzeau țăranii dela curte. Ca să-l facem să tacă îl băgam cu capul sub apă și-i cântam: Dâmboviță, apă dulce, Cin' te bea, nu se mai duce. El se smulgea de noi și ne spunea de departe, scuturându-se, că vorba aceasta nu e din Carmen Sylva cum credeau unii proști, chiar când se scăldau în ea, ci mult mai veche și se găsește în monumente scrise dela începutul secolului trecut. Trebuia să se ferească pentrucă ne luam după el, aruncând în toate părțile stropii. Pe acea vreme oamenii luau apa de băut cu donițele deadreptul din gârlă, ne striga el, și fugea gol cât putea pe mal, spre fosta linie a forturilor. Atunci unul din noi a propus pe neașteptate să ne ducem la filtrele dela Bâcu și Arcuda, ca să vedem de unde le vine apa de băut Bucureștenilor.

Ne-am încărcat cu sacii de drum, în care aveam merindea noastră de o zi, și pe cărări lăturalnice am ieșit la conductă. Din loc în loc dădeam de soldați, ca pe vremea pandurilor, încinși peste hainele țărănești cu centironul și cu pușca cu baionetă lungă pe umăr. Păzeau apa Bucureștilor. Schimbam câte o vorbă cu ei și mergeam mai departe. Dela o vreme, au început să se vadă, albastre de apropierea serii, dealurile. Ne-am oprit pe un capac pătrat, sub care vâjâiau apele care coborau spre oraș și am mâncat deasupra lui de chindie. Câteva santinele se strânseseră în jur și se uitau la gospodăria noastră veselă, ne mâncau din mâncare și se aplecau, fără să priceapă, peste harta pe care o deschiseserăm, ca să ne dăm seama de depărtări. Apoi am strâns și, glumind ca mai înainte cu oamenii, am dat să plecăm. Atunci am descoperit că nu mai puteam. Däduserăm de bănuit noi cei patru tineri. Umblau oameni răi prin țară, cu gând de stricăciuni. Bine, aveam noi hârtii, dar ei n'aveau cădere să se uite în ele și să le judece. Trebuia să mergem la comandantul lor, tocmai în sat la Secuieni, destul delaoparte de drumul nostru. Ce aveam de făcut? Ne-am

luat picioarele la spinare și am mers, din post în post. Drumeți nu eram? Și cântam când ajungeam la fiecare sentinelă: Dâmbovită, apă dulce.

Când ne-am oprit într'un târziu la o casă cu steag dintr'un sat de câmp, ne-am înțeles chiar dela gard cu subofițerul, care a văzut numai decât cine eram și după ce stricăciuni în mijloacele de apărare a țării umblam, și a certat omul. L-a pus pe urmă să ne scoată pe un drum deacurmezișul drept sub Arcuda. Noi, care veniserăm încoace sub pază, ca rău făcătorii, umblam acum făloși, cu gardă de onoare. Era atunci director al instalațiilor de apă inginerul Mincu, fratele marelui arhitect. Noi nu-i știam acestuia alte case, dar eram îndrăgostiți de hanul dela Bufet, depe șoseaua Kiselef, care pe atunci n'avusese de suferit de schimbările de mai târziu, și-l cunoșteam mai ales din faimă. Auziserăm de luptele pentru ideile lui și ni-l închipuiam și pe cestălalt Mincu tot așa de bătăios. Omul era blând ca un patriarh. Am intrat în casa lui, cu întâile stele. Ne-a dat să bem, după ce ne-am curățat de praful drumului și ne-am odihnit puțin, din apa limpede ca lacrima. Ne-a lăudat-o ca pe o ființă, a ridicat-o în lumină, a băut-o încet, cu evlavie. Ne-a dus apoi să ne arate basinele lungi, în care se limpezea înainte să plece. Erau ca niște oglinzi mari care ele singure mai luminau în noapte. Toate se făceau ca un basm, oamenii și locurile. Mai îl văd pe Mincu, numai o siluetă pe cer, făcându-ne din mână la plecare și pierzându-se în întuneric.

Bucura Dumbravă, care scrisese, cu tot ce adunase în treizeci de ani de rătăcire prin Carpați, Cartea Munților, se pregătea să scrie și o carte a Dunării. Pentru ea Dunărea însemna toate apele românești, Oltul pe care-l iubea, din pricina lui Iancu Jianu, Argeșul, pentru petrecerile de vară la Bârsești, Ialomița, pentrucă o întâlnea feciorelnică și spumegată la Peștera Schitului, Prahova, pentrucă de deasupra ei se urca la munte, din casa îndrăgită de noi toți, ca un cuib al drumeției, dela poalele Furnicei. O cunoscuse în plimbările de fiecare an, cu yachtul regal. Privighetorile din baltă din nopțile

de Mai o urmăreau cu cântecul lor până la masa de lucru. Când izbutiserăm s'o convingem că muntele singur nu ajunge pentru o întoarcere în Firea cea mare a lui Dumnezeu, de care omul nu face cu fiecare zi decât să se înstrăineze în furnicarele orașelor și în gândurile mărunte ale luptei pentru viață, dar nu s'o convingem de acest lucru cu neputință, ci numai că muntele este o încununare și cere o pregătire ca să fii vrednic de el, a început să creadă într'o carte a apelor. Am văzut-o luând însemnări în picioare, în barcă, prin lunca revărsată. N'a mai avut timp s'o scrie. Va fi păzind-o și acolo pe unde s'a dus, cocorul acela argintiu stând într'un picior, care o privea dela o parte din apă, când am văzut-o cea din urmă oară.

Drumeția înseamnă în întâiul rând drumul pe jos. Numai cine a călcat cu picioarele lui pământul îl cunoaște și îl iubește cu adevărat. In această înfrățire se deschide și omul cu toate ale lui. Nicăieri nu poți să afli, de aceia, mai mult despre celălalt și să-l ai înaintea ta mai neprefăcut, așa cum stai tu însuți înaintea lui, senin și fericit, că vezi în sfârșit în tine cel adevărat, decât într'o asemenea călătorie. In bucuria ruperii de cele obișnuite și a plecării fără grijă unde vezi cu ochii, se găsesc aceste două izvoare: cunoașterea lumii și cunoașterea ta. Cele două întrebări încep să l frământe și pe tânăr, cum nu încetează să ne frământe, dela vârsta lui și până la a noastră, și pe noi. Căutăm răspunsul în vorba oamenilor și în cărți. Și deodată, el ni se desvelește pe un vârf de munte, cu țara cu râuri de jucărie și cu sate țiglărite cu roșu la picioare, sau pe o faleză de mare de unde urcă până la noi mirosul sărat și țipătul pescărușilor. Suntem cuprinși atunci de o fericire pe care greu s'o mai întâlnim, atât de deplină și de curată, în alte împre jurări. Drumuri se deschid în toate părțile: nu este nimic de ales; totul este deopotrivă de frumos. Ele așteaptă piciorul elastic și proaspăt al tinereței. Calea este ca un cântec și drumețul mergând îi bate măsura. Cu fiecare pas cucerește lumea. Venirea îndărăt de acolo este ca o întoarcere din basmul vieții.

BRAȘOVUL

Brașovul, care pare nemișcat în veșmântul lui vechiu, cioban în sarică, ostaș în armură și negutător în haine nemțești, încearcă să se schimbe. Nu este o părăsire a ceea ce a fost, ci o intrare într'o viață nouă cu tot ce a însemnat el până astăzi. Alte orașe transilvănene se păstrează mai bine aceleași. Dacă în ele închizi ochii, când bate clopotul dintr'un turn gotic, nu știi, bate acum sau bate la 1400? Pe uliți crește iarba. Oamenii, care ies din case, pe porți înalte cu boltă, sunt niște adevărați păzitori de muzeu. Ar fi o lipsă de evlavie să se pună sau să se ia ceva dintr'o asemenea gospodărie a trecutului.

Biserica Neagră a Brașovului, care începea să se ridice aici în zilele lui Mircea cel Mare și mai înainte, pela 1385, s'a înoit ea întâi, ca o prevestire. Stă ca o greutate de piatră de 500 de ani și mai bine pe diploma de înființare a cetății, care altminteri s'ar înfășura la loc și s'ar închide. Soarele pe zidul ei răsare în fiecare dimineață, la început în clopotnița înaltă de 65 de metri și apoi tot mai jos pe coama de olane, pe ciubucul cu ocnițe, pe contraforți, până la porțile de aur, a jertfei, spaniolă și cum se mai chiamă, ca și când clădirea și-ar scoate încet o piele de întuneric. A fost arsă de groaznicul foc dela 1689, de când i s'a dat și numele. De câțiva ani, sub ochii noștri, măreaţa catedrală s'a îmbrăcat

în schele. Meşteri tainici se mişcau pe ele. Pe scripete se urcau lespezi de piatră cioplită şi uneori sfinţi întregi, plutind între pământ şi cer. Ai fi zis că se clădea a doua oară. Fiecare piatră coaptă de pârjol şi fiecare statue cu faţa măcinată şi cu braţele rupte erau înlocuite. Biserica rămânea aceeaşi şi era alta. Fecioara Maria, cu Pruncul în braţe şi cu coroana cu pietre scumpe de regină pe cap, a schimbat ca pe o sentinelă dintr'un post pe Fecioara Maria medievală, cu totul asemenea ei, şi s'a aşezat, subt baldachinul de lângă cer, pentru alte sute de ani. La fel şi preotul Toma, cel care a început biserica şi o are lucrată mică pe braţe, ca orice ctitor, şi astăzi şi el numai o podoabă în pereretii ei. A fost ca o mare pildă pentru oraş însuşi. Ii sosise şi lui timpul să se înoiască, dar fără să-şi înstrăineze fiinţa. Biserica Neagră fusese zidită, atunci, în secolul al XIV-lea, venind dinspre Sfântul Bartolomeu, din Braşovul Vechiu, în Corona Nova, Braşovul Nou. In zilele noastre Braşovul Nou începe să fie în altă parte. Un alt locaş de închinare are să fie înălţat în mijlocul lui. Trebuie însă mai întâi descoperit acest Braşov nou.

El nu este în Şchei şi pe Tocile, în jurul bisericii Sfântul Nicolae din Prund. Acolo se caută acum pentru întâia oară urmele vieţii de odinioară. Podelele şi pereţii bisericii au fost scormoniţi de oamenii Comisiei Monumentelor Istorice ca să afle, ca la Biserica Domnească dela Curtea de Argeş, în morminte şi în inscripţii, mai bine decât se ştia din mărturii scrise sau vorbite, cum arătau în alte secole Românii din aceste locuri. Junii au pornit Dintre Pietre şi trec pe uliţe călări, în cămăşile lor cu fluturi de aur, care le acopăr calul ca nişte valtrapuri scumpe. Se duc în buestru, cu buzduganul în mâini, să ia cetatea închisă cu ziduri. Casele mici pe locul prea strimt coboară şi ele spre oraş, încovoindu-se după cotiturile văii. Fiecare este spoită în altă coloare şi păzită de o poartă fără nicio deschizătură, crestată cu tot felul de înflorituri. La un ceas de seară, vara, când copiii nenumăraţi s'au tras înăuntru la cină sau la culcare şi

s'a întins tăcerea, sau iarna, când numai vreo sanie cu zurgălăi urcă spre Poiană, parcă ai fi într'una din acele așezări nordice, fără viață și păstrate numai ca să fie arătate călătorilor veniți anume de departe. E adevăratul Brașov Vechiu, Brașovul românesc unde a clocotit vreme de secole sufletul neamului nostru din acest unghiu carpatic. Biserica l-a apărat. El a dat preoți mari și vlădici vestiți până la marginile pământului românesc. Orașul însuși n'a avut parte niciodată de o treaptă mai înaltă bisericească. I-au ajuns protopopii lui. Cine se arăta mai vrednic decât atâta pleca într'alte locuri. Ceea ce biserica ținea laolaltă, ca să nu se destrame, și era tradiția noastră întrupată și văzută, școala ieșită din mijlocul ei, ca un pom care-și arată deodată florile albe peste ziduri și făgăduește tuturor minunate poame, a luat și a dus înainte. Ea nu mai era plină de duhul strămoșilor, ci de duhul vremii. Din chilioarele dela Sfântul Nicolae, din anii bătrâni pe când nu era nici el decât un paraclis de bârne, a ajuns la jumătatea secolului trecut în clădirea și în multele clase de învățământ teoretic și practic ale Gimnaziului Andrei Șaguna, mai mult o cetate culturală a viitorului în fața celeilalte cetăți politice și negustorești de altădată. Pe aceste bănci roase, care se mai păstrează și astăzi, ca pe niște nicovale de alt fel, s'a făurit sufletul Transilvaniei noui, care a fost și sufletul nouei Românii. Intre biserică și școală și sprijinindu-le pe amândouă s'au desvoltat meseriașii și negustorii brașoveni, dela ciobanii cu burdufuri de brânză și cu lână, la fabricanții și vânzătorii de brașovenie și până la contoarele de adevărată ligă hanseatică, cu legături internaționale. Aurul care a curs aici s'a schimbat și în bunuri pământești, cum s'a făcut și icoane și cărți, ca o întâie urzeală, mai mult presimțită, de țară nouă. Alături de Statul cultural și de Statul economic, trebuia să se așeze și acest din urmă, ca o încununare, Stat politic.

Șcheii, cu numele lui slav, în care se vor fi topit, când au suflat Românii peste ei, cine știe ce Slavi de demult, sau numai Bulgarii aduși să lucreze la Biserica

Neagră și poate numai niște Macedoneni zidari de ai noștri, au dat atât o meserie cât și niște breslași noi, schimbați curând în categorie etnografică, trocarii. Să fii trocar și să spui brașoave sunt două ocări care au plecat de pe aceste două ulițe, atât de înguste încât căruța care se urcă pe una trebue să coboare pe cealaltă, pentrucă nu încap două alături. Șcheii sunt între Români, pentru ascuțime de limbă, ceea ce este Florența în Toscana și în toată Italia. Este o lume care s'a plămădit aparte, îngrămădită pe acest loc puțin, mereu în stare de apărare și de atac, harnică, desghețată, ascuțită. Este un ostrov la ieșirea din munte și la întâlnirea cu câmpia, fără asemănare în toată Țara Românească. De aceea ziceam că ar trebui păstrat așa cum mai este astăzi și cum n'are să mai fie. Câte o casă albă cu ferestre largi, care seamănă cu acele cuburi de zidărie aduse din Algeria de o școală de arhitectură în căutarea desnădăjduită a unui nou stil, a început să spargă linia clădirilor mici dimprejur. Era înainte un singur front baroc, plin de coloare. Ulița se arăta îmbrăcată și ea ca femeile brașovence în rochi înfoiate de sărbătoare, cu maramă pe creștet și cu cingătoare lucrată de aur făurar.

Mă gândesc la acele muzee în aer liber din Scandinavia, sate sau orașe întregi, din lemnăria sură a secolelor vechi, în care, la anumite zile, când vin streini de seamă sau se prăznuiesc cine știe ce fapte, viața de odinioară se întoarce întocmai. Biserica cu zmei pe coamă și la streșini, asemenea unei corăbii de Vikingi, se umple din nou de tămâie, școala de școlari, casa din grinzi grele cu o deschidere în acoperiș, pe unde să iasă fumul, de oameni. Mă văd încă într'una din ele, la Lillehammer, aproape de ferma unde a trăit și scris Bijörnstierne Bijörnson. E noapte. In mijlocul odăii arde un foc de pini și brazi nestrujiți. Valuri de fum și de scântei ies prin tavanul găurit rotund în mijloc. Scânteile din casă se fac afară stele și stelele de pe boltă cad înăuntru între noi, ca niște scântei. Un om îmbrăcat în portul de țară al Nordului vorbește cu un gnom închipuit, ascuns în

pod. Vorbeşte despre treburi dela anul una mie. Noi n'auzim decât un glas, dar cei doi par să se înţeleagă foarte bine împreună. Ei fiind aevea, cu atâta timp îndărăt, noi cei de astăzi nu mai avem fiinţă şi nici nu ne-am născut încă. Aşa visez uneori Şcheii. Copilul, lipit de perete, ca să nu-l calce trăsura care trece, ar fi atunci poate spiriduşul, întrebat în vreuna din aceste case albastre sau galbene despre rosturi de ale noastre, de vreun călător în căutare după înfăţişarea neprefăcută a Românilor dela 1800. Casele mă tem să nu cadă una după alta, iar oamenii să nu plece. Braşovenii şi Mocanii au umplut pământul. Ii găseşti nu numai prin toate oraşele şi satele unde se putea întemeia vreo muncă şi mai ales vreo negustorie, dar pe întinderile care aşteptau casmaua colonistului. Bărăganul e plin de ei, Dobrogea la fel, Transnistria aşişderea. Până aproape de Bug au dus amintirea cetăţii lor din Ţara Bârsei, în satul Braşăuca dintre Moldovenii stepei. Pela 1900 Tohănenii erau atât de mulţi în Bucureşti, încât popa satului a venit şi el. Celor care îl întrebau ce caută, le răspundea că unde sunt credincioşii lui trebue să fie şi preotul. Aşa s'a făcut însă că bogatele Săcele s'au populat cu Ciangăi, aşa că Braşovul a fost ca un uluc spre care s'a scurs prisosul din Secuime. Pe când întăreau pe alţii, acasă ei slăbeau. Ţara Bârsei se făcuse un stup de unde cele mai bune albine au roit spre alte zări.

Braşovul Nou nu este nici în Cetate. Tipografia Gött este tot acolo, în care se prelungeşte tiparniţa reformată a lui Honterus, unde şi-a tipărit catehismele şi evangheliile Coressi dela Târgovişte. Nu ştim cum arăta la faţă acest diacon, care a strâns atâtea manuscrise călătoare, dela Maramureşenii descălecători nu numai de domnii, dar şi de gânduri, şi dela alţi scriitori rămaşi deapururi necunoscuţi, şi a ticluit întâile cărţi româneşti. Ne-am aştepta să-l întâlnim aici, pe o stradă sau în vreo grădină, pe unde se va fi strecurat pela 1560 cu foile de tipar sub braţ, dela chilia lui la casa cu slove şi teascuri. I se putea ridica un monument, lui, cel dintâi, pentrucă

pune început Brașovului cultural și unei lucrări mână în mână cu Românii de pretutindeni. Să fie ca o piatră fără chip, de unde se face o numărătoare. Honterus el însuși stă de bronz și cu barba în vânt la unul din colțurile Bisericii Negre, ca și cum ar fi un stâlp care o ține, și înăuntru în curte, nevăzut de trecători, cărora le întoarce spatele, ca și cum ar vrea să arate prin aceasta că s'a născut și a trăit numai pentru ai lui. Cuvântul, pe care-l aducea din Apus, din Germania lui Luther și din Elveția lui Zwingli, s'a strecurat însă până în Șchei, și ca să-l întărească și să-l facă să prindă rădăcină pe el, a fost chemat și îmbrățișat Coressi. Ca atâtea alte socoteli îndreptate împotriva noastră, ca unirea bisericească dela 1700, și aceasta ne-a adus numai foloase. Era o lege, mai tare decât toate potrivelile, și care le-a întors și pe acestea în binele neamului românesc, așa cum le va întoarce și pe viitor, atâta timp cât ea va avea aceeași putere. Este așa zisul nostru noroc, dreptul la viață proprie, pe care-l are pe pământul unde s'a născut un popor de 15 milioane de suflete. Cu aceeași credință stăm și în fața acestui hotar, venit zilele trecute pe negândite, dela 500 kilometri depărtare, chiar prin suburbiile Brașovului nostru veșnic, unde s'au făurit în cursul secolelor numai lozincile mari de unire politică, dela Tetraevanghelul lui Coressi până la Deșteaptă-te Române al lui Andrei Mureșanu. Legea este încă vie. Așteptăm fără teamă.

Moștenirea de cultură pentru toți a Brașovului a luat-o Astra. Școli înalte se ridică împrejurul ei, împământenite mai de mult sau dela întregire, una, adăpostită în câteva săli ale Liceului Meșotă, Academia de Inalte Studii Comerciale și Industriale dela Cluj, aflată în pribegie dela cea mai mare nenorocire a Transilvaniei, dar aceasta nici nu-i micșorează nici nu-i schimbă rostul. Asociația este veche pe aceste locuri de 80 de ani, dela a doua adunare generală dela 1862, când a văzut alături pe președintele diplomat, care izbutise să-i dea o ființă juridică, Mitropolitul Andrei Șaguna, și pe alcătuitorul

statutelor și programului de lucru, neodihnitul Gheorghe Barițiu. A fost de față atunci și Alexandru Odobescu, un fel de sol de dincoace de munți. Isprăvise pe Doamna Chiajna abia cu doi înainte. Iși începea cu pași mari drumul în literatura și știința românească. Pentru o întărire pe acest drum, se abătea prin Transilvania. Se făcea tradiție, dela Bălcescu, pe care îl preamărea.

Astra brașoveană gospodărește astăzi o tipografie, în care s'ar putea să treacă firul dela Coressi. Ea tipărește, între altele, Gazeta Transilvaniei cea dela anul 1838 și, prin aceasta, cea mai veche publicație românească, ieșită fără nicio întrerupere, afară de cele poruncite de răscoale și de răsboaie. Numai « Monitorul Oficial » din București se poate mândri cu o viață mai lungă. Dar Gazeta Transilvaniei, nu trebue să se uite, este Gazeta Brașovului. Ziarul săsesc, început cam în aceeași vreme, tot la Gött, ca și Gazeta de Transilvania, cum își zicea la naștere, și-a dat și și-a păstrat până în zilele noastre acest nume: Kronstädter Zeitung. El este un steag de adunare al Brașovului românesc. Pânza este lăsată la jumătatea bățului, în semn de jale, dar toți ochii privesc într'acolo. De nicăieri nu se revarsă o mai nezdruncinată încredere în aceea ce trebue să vie. Aici vorbele lui Petru Rareș, cunoscut cu oștile lui Brașovenilor și amintite de Nicolae Iorga, în desnădejdea dela Iași din 1916, sunt un crez al fiecăruia: Vom fi ceea ce am fost și mai mult decât atâta. Le spusese de sub puntea dela Constantinopol, peste care trecuse călare Sultanul asiatic, pentruca să i se împlinească astfel cuvântul, atunci când Domnul Român se răsculase, că îl va avea sub copitele calului său.

Astra are o bibliotecă, singura bibliotecă publică din Brașov, şi care este una din cele mai bine organizate și mai citite din țară. Cele 10.000 de volume înregistrate, pe care a putut să le pună la îndemâna cititorilor până acum, sunt într'o veșnică mișcare. Când m'am dus de curând anume acolo, ca să pot citi pe ulițele cu pomi desfrunziți unde şi-a scris cele mai multe poezii, pe Andrei Mure-

şanu, în volumul cu chirilice dela 1862, care lipseşte din Biblioteca Academiei Române, n'a fost chip să-l găsesc. Era împrumutat. Mureşanu, în chirilice! Pe lângă bibliotecă s'au adunat manuscrise şi documente de preţ. In arhivele oraşului sunt acte şi zapise din secolele bătrâne, care ne privesc şi pe noi, dar mai cu seamă pe alţii, şi numai întru cât ajungeau în legătură cu ei, cum e vestita Scrisoare a lui Neacşu, dela 1521, cel mai vechiu manuscris alături de cea mai veche tipăritură românească, dacă lăsăm la o parte Catehismul sibian dela 1544, pierdut, daruri amândouă ale Braşovului. In secţia de hârtii de demult a Astrei este numai viaţa noastră. Din ea s'a putut realcătui frământarea de o sută de ani a Casinei române, care adună încă pe ai noştri în sălile ei pline de amintiri. Spre aceeaşi secţie şi-au găsit drumul documentele despre viaţa comercială a Românilor şi colecţia de monete a marelui negustor bucureştean, Furnică, pornit din aceste părţi.

Pe pereţi, în casa Astrei din Parcul oraşului, sunt lucrări de o mână sigură ale lui Mişu Pop, iar pe rafturi tot felul de lucruri de artă populară. Astra are toate începuturile unui mare muzeu general, care să nu fie întru nimic mai prejos de muzeul Asociaţiei dela Sibiu. Dacă dincolo a lucrat îndemnător fiinţa mai veche şi mai bogată a Muzeului Brukenthal, dincoace îşi deschide sălile Muzeul săsesc al Ţării Bârsei. De când Alexiu, magistratul dunărean, care învăţase la Gimnaziul Andrei Şaguna, şi-a lăsat colecţia lui de Grigoreşti, de alţi pictori, de porţelanuri şi de bronzuri şcoalei unde şi-a deschis ochii minţii, acest lucru e şi mai grabnic şi mai cu putinţă. Colecţia, chiar pentru împlinirea dorinţei dăruitorului, nu poate sta zăvorîtă într'o sală a liceului, cu oricâtă iubire ar fi înconjurată. Ea trebue să închipue o secţie în acest mare muzeu al Braşovului, pe care Astra nu mai are decât datoria, pentrucă mijloacele în bună parte sunt, sau s'ar afla în clipa hotărîrii, să-l pună la cale. Atâtea alte colecţii, şi între ele nu uit pe aceea a d-lui Aurel Mureşanu, şi-ar lua atunci fără preget locul cuvenit

acolo. Să nu se răspundă că timpurile sunt grele. În timpuri grele se fac faptele eroice.

Dar Astra brașoveană, Despărțământul Țării Bârsei, cum își zice ea, mai înseamnă ceva, care ține cumpănă la tot ce a fost spus, deși se vede mai puțin. Nu mă gândesc nici la sala de teatru, pe care o are, și nici la hotelul plănuit, care ar fi menit să prindă și să îndrumeze o bună parte din mișcarea turistică și sportivă a Brașovului, una din trăsăturile lui de căpetenie. Poate că Brașovul este astăzi cel mai puternic centru de drumeție și de sporturi din țară. Eram într'una din serile trecute, de lunecuș de iarnă, prin gangul Conservatorului Astrei, în care Tiberiu Brediceanu ocrotește zestrea de muzică a orașului, în marginea Brașovului Vechiu. Nu nimeream sala în care fusesem chemat. Dintr'una se auzeau acorduri de pian. Intr'alta cineva bătea tare măsura și solfegia răspicat, fără să cânte. Venisem să fiu față la o lecție a școlii țărănești de femei, care adună țărănci din toate satele Țării Bârsei, ca să le facă mai bune gospodine și mai bune romånce. Așezământul s'a născut acum 10—15 ani în Sighetul Maramureșului, prin președintele Despărțământului de acolo, Doctorul Ilea, dar nicăieri n'a fost mai îmbrățișat și dus mai departe decât aici. Bucătăria o făceau într'un loc, lecțiile de sănătate în altul, serbările într'o casă, internatul în alta. Era greu să le ții urma. Pierdeam timpul și înghețam, până când o ceată de făpturi în mintene de întuneric s'a desfăcut din noapte. Veneau în rând, spre locul unde fuseseră chemate. Erau femeile viitorului, satul cel nou, nedeslușit încă din umbră. Astra lucrează mai cu seamă pentru sat, în tăcere și cu îndărătnicie. Brașovul nu este decât o făurişte unde se pregătesc publicațiile, șezătorile, expedițiile sanitare, alcătuirile economice, şcolile țărănești, casele naționale, care pleacă sau înfloresc la sate. Sub pașii ei iese câteodată, ca o legătură cu un trecut pe care-l avem noi şi ca un îndemn venit dela el, un castru roman, cum e cel dela Ghimbav, săpat de Astra. Am umblat în lungul lui, cu munții în zare și cu acoperişurile roșii ale satelor vecine,

pe aproape. Istoria este pe poenile acestea vie și un sprijin pentru cei de acum. Asociația strânge ca într'un mănunchiu porniri vechi și porniri noui ale Brașovului. Este Brașovul de trecere, spre alte închegări de putere și de avânt. Toată Transilvania, de ieri și de astăzi, stă împrejurul lui.

Poate că Brașovul nou este în cingătoarea de furnale înalte, de turnuri roșii ca niște campaniluri italiene, de uzine cu pereții numai ferestre, de cartiere muncitorești, care au împresurat și au îndoit orașul. In 1910 Brașovul avea 41.000 de locuitori, iar în 1942 are 100.000. Miliarde de lei vin în fiecare an din țară, ca să învioreze toate aceste întreprinderi, și valori de miliarde pleacă de aici în chip de fabricate spre cele patru unghiuri. O populație de 25.000 de lucrători, între care rămân la postul de comandă cel puțin 200 de ingineri, alcătuește o nouă lume, cu alte trebuințe și cu noui mijloace de mulțumire a lor. Numai lucrătorii dela Fabrica de avioane sunt atâția câți locuitorii unui mic oraș, 5000, sau ai celeilalte Astre, Fabrica de vagoane, 3000. Inainte vreme fabricile Brașovului se cuibăreau în oraș sau se lipeau de el, ca o amintire din anii zidurilor de apărare, Schiel. Scherg sau Ciment. Astăzi ele s'au revărsat în voe, pe depărtări de kilometri, și dau Brașovului de odinioară o înfățișare de Mare Brașov, în înțeles modern, o municipalitate, cu cartiere centrale, de comerț și de petrecere, și cu cartiere mărginașe și suburbii, de locuințe și de muncă dârză industrială. Niciun oraș din România n'a crescut și nu s'a schimbat în măsura în care a făcut-o așezarea aceasta bătrânească de sub Tâmpa. Ea este astăzi o icoană a ceea ce suntem în stare și o izbucnire, ca un stâlp de lumină în miezul pământului românesc, a zăcămintelor de putere pe care le ascundem în adâncuri.

ANOTIMPURILE DUNĂRII

Toate văile țării românești duc la Dunăre, ca spre un jghiab săpat în măruntaele pământului pe o lungime de mai bine de o mie de kilometri, anume ca să le primească. In lungul lor au coborît domnii de demult cu steagurile și cu numele ciudate, care se găsesc în cîntecul Nibelungilor, până au văzut deodată, dincolo de pădurea de plopi și de sălcii, fluviul sclipind la soare. Sute și sute de ani ciobanii noștri, cari au creat o civilizație carpatică pătrunsă până în munții Poloniei și Moraviei, au căutat lunca cea mare dunăreană pentru turmele lor, ca un loc de împrospătare. Era ca o călătorie a unei țări întregi, cu pământul, cu oamenii și cu datinele ei, spre apele cele mari curgătoare dela Miazăzi. Noi nu ne mirăm că Dunărea însemna pentru strămoșii Daci și Geți un râu sfânt. Ceva din fiorul pe care îl aveau ei, a trecut și în urmași. Suntem în bună parte plămădiți de Dunăre și copii ai ei. Așa ne-am oprit totdeauna și ne oprim și astăzi, ca înaintea unui părinte, pe malurile cu flori de câmp cu mirosul tare. Fără aceste unde care se leagănă și cântă și nouă ni se par unde de aur, neamul românesc n'ar fi fost ce este astăzi.

De aceea Dunărea românească trebue cunoscută nu din tratate de geologie sau de geografie fizică și economică. Iat'o cum bate, ca toate fluviile din emisfera nordică, în malul drept și roade din marginea de piatră a

Peninsulei Balcanice. Dincoace malul e jos și cu mlaștini. Ca să ajungă până la schelele de grâne sau de lemne. la care ancorează vasele, oamenii au trebuit să ridice zăgazuri, pe unde carele trec umblând parcă pe apă. Drumul cel mare curgător, care leagă Europa apuseană de Răsărit, e aici aproape. Geamanduri și fanioane călăuzesc pe pilot. Sforul apei, care este și o graniță între două țări, șovăie dintr'o parte în alta. Este primăvară. Dunărea și-a ieșit din albie. Dunărea internațională rămâne singură și îngustă față de Dunărea cealaltă, care e numai a noastră și s'a întins cât vede ochiul. Satele sunt așezate pe grinduri înalte, dar dela o vreme sunt înecate și acestea. Gârlele lăturalnice umplu lacurile și se fac la urmă una cu ele. Toate se varsă în Dunăre și Dunărea se varsă în toate. Lumea primește această revărsare, afară de anii nenorociți când puterile deslănțuite de topirea zăpezilor sau de ploi mătură totul în calea lor, ca o adevărată binefacere. E drept că peste vechile pășuni se umblă cu luntrea, dar cârdurile de pești au năvălit locurile și pescarii fac o pescărie cum nu se mai întâlnește alta pe continent. Pe unele înălțimi, care se păstrează uscate, se așează corturile cu polog. Fără această pânză sau rețea deasă albă, nimeni n'ar putea dormi în baltă de răul țânțarilor. Te scoli la patru dimineața, când aerul nu s'a desalbăstrit încă de noapte și pleci încet ca să nu sperii peștele, în luntrile lungi și negre. Aici sunt vârșele, pentru peștele obișnuit, și dincolo, cârligele, pentru cel mare. Se dau uneori adevărate lupte piept la piept cu somnii mustăcioși. Ca să fie doborît dușmanul acesta, care bate sălbatec apa, trebue mânuită cangea de fier. Uneori, când iese albastru din unda turbure, el e mai mare decât omul care-i stă în față. Un fior te săgetează prin spate și strigi fără să vrei. După ce l-ai amețit și l-ai aruncat în luntre, unde se sbate s'o răstoarne, nu te mai uiți la el. Tot limpezișul dimprejurul tău forfotă de aceleași vietăți. Vânătoarea urmează mai departe. Când te întorci obosit de muncă și de soarele care s'a ridicat sus, dela popas câinii îți ies cât pot înainte călcând

prin apă până le vine la zgardă, sau atunci înotând o bucată. Cei leneși schimbă picioarele deasupra pe mal și latră de bucurie. Bătrânul și băieții care rămân la corturi, au întins plasele la uscat și au pregătit borșul de pește, vreun crap mare la proțap și mămăliga pe fundul de lemn. Apă rece de băut avem în fedeleș. Nici apostolii, care au fost pescari, nu s'au ospătat mai bine decât noi. Mii și mii de oameni, dela Porțile de Fier până în Deltă, se dedau aceleiași îndeletniciri, de singurătate și de vitejie. Nuferii ies din adânc între frunzele de plută, ca niște boboci verzi și capete de suliți de aramă, se deschid ca niște stele căzute pe apă și se trec, dar ei sunt tot acolo. Pădurile se umplu de mierle și de privighetori, care-și fac peste capetele lor cuiburile. E primăvara Dunării românești, care se întinde înăuntru în câmpie la kilometri de cealaltă, a tuturor, deși într'o singură suprafață cu ea. Locuitorii ei, pescarii, și-au părăsit pe luni de zile casele cocoțate pe creste și o brăzdează în toate părțile, cu vâslele lor sau cu pânza. Noaptea apele se acopăr de focuri ca la o serbare a licuricilor și a zânelor. Sunt focurile dela popasuri. Dacă apa crește și îneacă pe cele mai joase, gospodăria se încarcă în luntre și se mută pe întuneric în alt loc mai cucuiat, unde numai decât se aprinde același foc, prietenul românului. El fâlfâie singur lângă oamenii care dorm. Când se dărâmă vreo buturugă și risipește jeratecul, o puzderie de scântei se înalță țiuind și înmulțește stelele. Focul își face flacăra la loc și fâlfâie înainte. E sufletul locurilor. Dunărea curge neauzit, cu toată această lume, către Marea cea mare.

După ce se retrag apele, pământul e gras de tot ce a adus cu ea viitura. Ceea ce făcea Nilul pentru o țară întreagă în Egipt, face Dunărea pentru malul stâng românesc. Luntrile au plecat și vin plugurile. Golurile se acopăr de lanuri. Prin grâurile noastre dunărene au intrat ostașii lui Alexandru cel Mare, cu el în frunte, când au trecut la Geți. Ele au rămas vestite până astăzi. Ișî mișcă spicele grele la adierea din larg. Sunt însă mai mult făptura fluviului, ca niște holde crescute sub

oglinda lui și îngrijite acolo de niște plugari ai adâncului, decât făptura brazdei care se vede. Dovada se face mereu de 25 de ani încoace. Ne-am gândit și noi ca Olandezii să apărăm aceste pământuri de năvala apei. Am început atunci niște lucrări aproape faraonice. Pe unele le-a stricat din nou Dunărea, care nu s'a lăsat gonită din drepturile ei mai vechi decât omul, dar pe altele le putem cerceta oricând. Ne-am apucat să închidem cu zăgazuri locurile, pentruca să le schimbăm în țarini sigure și totdeauna la îndemână. Dacă apa nici n'a rupt întăriturile de pământ nici n'a mustit pe dedesubt, intrând adică în cetate fără să sară zidurile, foarte curând s'a descoperit că fusese păcat de osteneală. Ogoarele dădeau în fiecare an mai puțin. Le lipsea îngrășământul pe care-l așternea peste ele în fiecare primăvară Dunărea. Ea era bogăția lor și, rupte de mama hrănitoare, nu mai au nicio putere.

Una din cele mai frumoase zile pe care o poate petrece cineva e la o arie, deasupra Dunării. Vara e în toiul ei. Se aud berzele în sat clămpănind din ciocuri. In cuiburile lor înalte împletite din crengi, puii se pregătesc de sbor. Altele se rotesc liniștite în senin. Zarea e nesfârșită. Câmpia română ajunsă în marginea luncii se prăbușește deodată, dela 60 sau chiar dela 100 de metri. Vederea care se deschide de acolo e fără pereche. Fluviul abia se ghicește în fund, la 10 km. depărtare sau mai mult, după un perete albăstriu de copaci. Intre el și noi tremură, ca zugrăvite pe o pânză, gârle și lacuri, păduri și goluri, nori care parcă plutesc sub noi și cai care aleargă prin baltă, speriindu-se de propriul lor galop, cu nările în vânt și cu coama zbârlită. Vin carele cu snopi dela câmp, dar urcă și malul, de jos, din luncă, parcă ar veni din Dunăre. Se adună de pretutindeni aici, sus, și noi îi așteptăm, punem mâna pe furcă și ajutăm la descărcare, deși am călătorit până în aceste părți numai pentru vânătoare sau ca să vedem Dunărea vara. Aceasta e vara ei, în sacii care se umplu de boabele mari, în fetele care cântă în vârful treerătoarei, cu zăvelca prinsă în brâu, în flăcăii care fac girezi din paie și se pierd printre firele și

pulberea lor ca niște izvoade într'o urzeală. S'au strâns pentru seară și lăutari. Au să cânte pe Kira Kiralina, din care Panait Istrate a făcut un roman brăilean, ca să intre cu el în literatura lumii. A intrat împreună cu această viață dunăreană, pe care vom asculta-o numaidecât plângând din coarde, pentrucă povestea isprăvește rău. Sunt femei cu patimi mari și bărbați iuți la faptă. Limba lor însăși e mai colorată și mai epică. Trecute prin gura oamenilor dela Dunăre, întâmplările se fac furtunoase și neiertătoare. Capete bărboase ies din stuf. Totul e mișcare și trecere de jur împrejur. Viața trebuia să fie la fel. Apa și-a făurit și suflete după chipul și asemănarea ei. Călătorul sau geograful grăbit nu le vede. Nu-i întrebați pe ei. Luați-vă mai bine cismele cu carâmbi înalți și intrați în baltă. Omul e pe acolo numai o vietate între ale vietăți care trăesc nenumărate și în bună înțelegere împreună, din piftia plină de belșug a locurilor. Pescuitul și vânătoarea sunt numai ca o culegere de floare dintr'o grădină. Nici nu se bagă de seamă. Viața se desfășoară mai departe, ca și fluviul, netulburată. Ea se întoarce în fiecare an tot așa de bogată, de secole și de milenii. Foește pretutindeni. Amețește. Parcă pe aici și-a luat începutul, din umezeala și din grăsimea pământului. E ca un cântec, după care te duci și n'ai mai veni îndărăt, prin desișuri și pe luciuri.

Dar toate aceste priveliști în valea Dunării de Jos nu sunt decât o pregătire pentru ceea ce ea păstrează la capăt și n'are asemănare, nu numai în tot cursul ei, dar în Europa și poate nici în alte continente. Iese din Pădurea Neagră, Schwarzwald, din mijlocul popoarelor germane care s'au ținut puțin și de acest odgon întins prin codri neumblați și peste praguri de piatră, ca să bată drumurile medievale din Apus în Răsărit, și sfârșește la altă Pădure Neagră, Caraorman, cu nume răsunător turanic, arătând că a ajuns la marginea lumii cunoscute și că trebue să se oprească. Stă astfel ca un copac uriaș cu rădăcinile groase înfipte în Marea Neagră și cu crăcile răspândite până departe, pe lângă izvoarele Rinului

şi Ronului, de unde se merge spre Oceanul Atlantic şi spre Marea Mediterană, marile vetre de cultură ale Continentului. Fluviul lui cel mai puternic s'a strecurat printre toate celelalte văi, care au o scurgere dela Miazănoapte la Miazăzi, sau dela Miazăzi la Miazănoapte, și a luat o cale deacurmezișul spre marea aproape închisă, păzită la margini de mituri îngrozitoare, Prometeu în fund pe muntele lui, ciugulit de vulturi, Lâna de aur pela popoarele mâncătoare de oameni. El parcă întorcea spatele Europei care-l născuse pentru alte rosturi, ce abia astăzi încep să se vadă. Apusul a fost, într'un fel sau altul, totdeauna în luptă cu Răsăritul. Dunărea era ca o legătură între ele, ducând dela unul la altul și așteptându-și ceasul. Noi, Românii, ne-am dovedit niște păzitori de porți, lăsați în alte vremuri aici și uitați sub valul năvălirilor, ca să fim gata și să tragem zăvoarele, când va bate acel ceas. Are atunci un înțeles deosebit numele Portița, pe care poporul nostru l-a dat ieșirii la Mare a unuia din brațele Dunării, între celelalte nume păstrate încă dela Elini și dela Romani. Pe aceste singurătăți ale Deltei el e la el acasă. Așa cum locurile sunt un raiu al păsărilor, care poposesc prin gârlele și lacurile ei, venind din toate zările, ele au fost și drumuri cu popasuri scurte ale tuturor neamurilor, ispitite de strălucita moștenire bizantină. Au venit și s'au dus, așezându-se în alte părți. Noi am rămas.

Pojarul verii, când apele parcă fierb, a trecut. Mai frumoasă decât primăvara, care năvălește într'o izbucnire aproape dureroasă, este toamna Deltei. Călătorul pătrunde într'o lume nouă. Pădurile de stuf, înalte și dese, uneori cu pârtii tăiate între ele, care parcă ar duce la castele tainice în ostroave de puțini știute, se îndoaie la vânt și pun mișcarea lor pe loc alături de mișcarea apei, în marea nemișcare dimprejur. Delta chiamă la ea, deși adăpostește atâtea puteri năprasnice, ca o împărăție a liniștei. Liniștea adevărată e poate făcută tocmai din această cumpănă între frământări. Stoluri nenumărate de păsări parcă sboară și ele pe loc. Flamingii se privesc în ape pe picioarele lor lungi. Pelicanii grei, cu gușa plină

de pește, parcă nici nu s'au desprins bine din mâlul din care au fost plămădiți. Cormoranii negri, ca niște păsări ale morții, pornesc după pradă. Stârcii albi cu pană se leagănă într'un picior ca o podoabă ușoară la gâtul vântului. Și atunci un ostrov de plaur, rupt de apă, trece pe dinaintea noastră, călător nu se știe unde, spre niște tărâmuri de poveste, unde toate au vârsta și ușurința păsărilor. Toate vietățile depe el călătoresc împreună, fără să se tulbure. Câte o pădure de copaci, legați între ei cu liane și curmee, umple deodată zarea cu răcoare. Un grind înalt, în care s'au găsit unelte vechi și sfărâmături de corăbii ca pe coastele Wikingilor, taie calea. Alte brațe de deltă, lărgite și ținute deschise de mâna omului, pentruca lacurile înnisipate și moarte să primească din nou înviorarea apelor dulci ale fluviului, întâmpină la marile răscruci. Din când în când răsare în câte o cotitură a malului un sat de pescari. Oamenii sunt plecați la pescuit, înăuntru la vaduri bune, sau la întâlnirea apelor sărate cu apele dulci, unde se dă lupta cea mare cu morunii de sute de kilograme greutate și plini de aurul negru al icrelor. Luntri încărcate de pește argintiu, care se mai bate încă, încep să treacă repede spre cherhanale. Se simte adierea sărată a Mării Negre. Dunărea parcă mai întârzie o clipă, înainte să-și lase albia galbenă și să se piardă cu toate apele și cu toată istoria ei în Mare.

In miezul iernii, când gerul năprasnic vine adus de crivăț din mările nordice și din stepele siberiene, valea Dunării se îmbracă peste noapte într'o șubă de ceață și de țurțuri. Nu știu dacă trebue să fii numai decât un om al locului ca să-i simți frumusețea albă, sălbatică și care nu e întru nimic mai prejos de cealaltă, a anotimpurilor verzi. Cred că tocmai un necunoscut, coborît de pe alte țărmuri, și nu noi, obișnuiții cu tot ce marele pictor peisagist, timpul, ne zugrăvește rând pe rând înaintea ochilor, ar fi mai în stare să simtă ceea ce ne îmbată pe băștinași cu un dor de ducă de un nou fel. Trebue văzută neapărat Dunărea înghețată din mal în mal, pe o lărgime de o mie și uneori de 2000 de metri. Acolo unde fluviul curgea

împăcat, răsucindu-şi şi netezindu-şi singur ochiurile şi bulboanele şi ducea cu sine umbrele mătăsoase ale pădurilor de sălcii, acum nu este decât un pod de ghiaţă. Nu-ţi vine să crezi. E ca şi cum tot acel măreţ popor de ape, care părea stăpânul întregului ţinut, a fost abătut din albie şi luat de puteri năzdrăvane. Poţi să treci dintr'o parte în alta fără nicio greutate. Pe unde se legănau vapoarele mari oceanice, umbli ca pe uscat. Numai copcile săpate cu topoarele din loc în loc, aşa cum zic oamenii ca să răsufle apa, mai dau de gol ce se găseşte dedesubt. Dunărea a încremenit cu valuri şi cu suluri de apă, ridicate în văzduh. Parcă a fost o luptă între ea şi îngheţ. Iţi închipui totdeauna că faţa fluviului trebue să fie liniştită şi străvezie, poate chiar cu peştii putând fi urmăriţi prin pojghiţa de ghiaţă, care-i acopere. Mirarea, care nu te mai lasă, când o străbaţi şi te duci în lungul ei, este tocmai înfăţişarea de furtună şi de răsvrătire, zbuciumul şi încordarea desnădăjduită a apei, ca să scape de această înţepenire venită peste ea fără pricină şi fără putinţă să fie biruită. Aceasta este Dunărea adevărată, oprită într'o clipă a ei, şi nu cealaltă, mereu mişcătoare şi mincinoasă, cu o netezime pe care nu o are. Parcă în fiecare clipă următoare poate să pornească din nou dela locul şi cu chipul pe care-l avea când mâna uriaşe a gerului s'a înfipt în coama ei vijelioasă şi nedomolită şi a oprit-o pe loc. Din această simţire e făcută frica şi e făcut fiorul pe care-l ai umblând. Sub picioarele tale drumul e tot aşa de sigur ca un drum de munte. Dar stâncile şi găurile care te întâmpină sunt vii şi pot să se pună în mişcare oricând, trăgându-te cu ele la fund. Ţi-au întins numai o cursă, punându-ţi sub tălpi acest pod făţarnic. Eşti prada elementelor batjocoritoare. Adâncul are să se deschidă şi niciodată n'ai să ajungi la malul tare perdelit cu ceaţă. Uneori te îndrepţi fugind spre el, nemărturisindu-ţi această temere, care e mai puternică decât tine. Prin fulguială şi pâclă, oamenii iernii pornesc în rânduri dese, pe jos sau în sănii, pe aceeiaşi pârtie, care începe să fie bătătorită ca un drum, dintr'o parte în alta. Şirul lor nu

e drept, ci ocolește ca o potecă piedicile din cale, vreo creastă cu colți ca un fierăstrău, care taie pământul dintr'un mal într'altul, sau vreo văgăună, care ar putea să crape ca să năboiască și să spele apele toată această vedenie polară. Se pierd încet dincolo pe întinderea albă. Nici ei nici tot ce se vede nu sunt parcă de astăzi și din lumea noastră. Sunt dintr'o vreme când scoarța pământului cu toate ale ei s'a învârtoșit și a murit de ger, așa cum s'a învârtoșit și a pierit Dunărea. Lumea a plecat spre alte zări, în căutarea vieții care poate s'a mai păstrat pe acolo. Sloii scârțâie împrejur. Păsările negre fâlfâie în stoluri pe deasupra ca un alaiu al desnădejdei. Din crângurile înghețate urlă lupul. Până ajungi la un port de iernat al vaselor, unde corăbiile și-au împletit funii de argint și vapoarele au coșuri sclipitoare de sticlă. Toată această flotă a .visului cu marinari neastâmpărați pe punte și pe cheiuri, îți dau îndărăt încrederea. Marea expediție se pregătește. La un semnal ea are să plece. Pavilioanele aventurii au să se desfășoare în întâiul soare care are să despice norii, să gonească iarna și să deslege din cătușele ei de ghiață Dunărea.

In alte țări apele lor mari intră în economia sau chiar în istoria națională, cu trăsături care le sunt asemănătoare. Același popor s'a așezat pe ambele părți ale văii, care leagă nu desparte. Munca oamenilor ridică porturi, sapă canale, zidește uzine hidro-electrice. Cântecul popular stă uneori pe mal și face din cântecul geologic al undelor un cântec pentru suflet, păstrat din veac în veac. Dunărea înseamnă toate acestea și înseamnă mai mult pentru neamul românesc. Ea a luat parte la închegarea lui și i-a împrumutat multe din propriile însușiri. Viața lui nu se mai poate despărți de viața marelui fluviu. Plutim prin singurătatea lui, ca să-l înțelegem pe el,. dar ca să ne înțelegem și pe noi. Il auzim în ființa noastră, când rămânem cu noi înșine.

DOBROGEA

Mă văd într'o căruță mocănească, pe un drum de țară cu praful cald. Zdruncinăturile erau slăbite de fânul în care ședeam. Intindeam mâna printre fusceii loitrelor ca să rup vreo floare sau iarbă mai lungă de câmp, între care umblam. Pe o movilă, cum se gheboșau mai multe în zare, se învârteau neauzite aripile de pânză ale unei mori de vânt. Nici nu părea din lumea noastră, ci o arătare care ne însoțea dela marginea pământului, urzită de dogoarea soarelui. Poate ne duceam nu noi pe picioarele noastre, ci ne ducea ea, cu marea ei mișcare rotundă, pentru că treceam din moară în moară. Câte odată, caii dădeau îndărăt speriați. Vizitiul trebuia să sară jos de pe capră și să-i mângâie pe botul dat peste cap, cu nările sforăitoare şi cu ochii mari. Inaintea lor era o broască țestoasă sau un șarpe dintr'un capăt într'altul al drumului. Când opream ne 'neca deodată, ca o apă, cântecul greierilor pe care până atunci, fie de tropotul copitelor, fie de mormăitul cu frunză verde al omului cu hățurile sau de lenea acestui mers legănat și fără sfârșit, nu-l auzisem. Stam să-l ascultăm şi nu ne puteam îndemna să pornim din nou. Am fi umblat prin același cântec fără să-l știm. O dumbrăveancă albastră, care poposise pe bățul înalt al unei flori a soarelui, cât poposiserăm şi noi, se smulgea deacolo deodată cu căruța și scuturând înnebunit discul cel greu de semințe. Cădeau flori în toate părțile ca și

cum ar fi căzut fulgi din pasăre. Era o vară de acum 40 şi mai bine de ani. Sunt cele dintâi amintiri ale mele din Dobrogea.

De-atunci am colindat pământul ei în lung şi în lat, dela bălţile cu stuf şi cu peşte până la munţii cu granit şi cu aramă, dela Dunărea revărsată prin ostroave până la Marea pe care spuma valurilor pare un sbor de pescăruşi, iar sborul de pescăruşi un joc de spume, şi dela văile uscate cu surpături roşii până la crângurile Deliormanului din părţile de miazăzi. I-am descoperit frumuseţi sau lucruri de alt fel, care te leagă pentru totdeauna. N'am simţit-o şi nu mi-a rămas în minte ca atunci. Am căutat în cărţi. Am întrebat pe băştinaşii mai vechi, care au fost siliţi s'o părăsească şi-i duc dorul, prin locurile oricât de bune unde s'au aşezat. Nicăiri nu e vorba şi nimeni n'are 'n cap nici marele fluviu şi Delta, de care am ajuns noi să legăm Dobrogea, şi nici coasta Mării. Ciobanii noştri care veneau până aici din alte secole şi încă de pe vremea turcului, de pe plaiurile Transilvaniei, i-au dus vestea întinderilor de iarbă şi a văilor fără iarnă. Cântecul popular ştie de caii dobrogeni. Dunărea are două maluri şi e tot atât dobrogeană cât e a Bărăganului şi a Basarabiei. Marea n'are hotare. Sunt locuri pe care ieşi la larg, dar ca să le laşi cât mai repede şi cu primejdii, nu locuri pe care să prinzi rădăcină şi să trăieşti. La Dobrogea cealaltă, cu pridvoarele ei de ape, am lucrat noi de vreo 50 de ani încoace. Dobrogea cea veche era aceasta, pe care astăzi atâţia dintre noi aproape o uită de dragul celei dintâi, mai mult exotice. Oraşele de pe ţărm, pe care le descoperă casmaua arheologului, n'au fost ridicate, cu cheiurile lor de piatră, de oamenii dinăuntru, ci de oameni străini, veniţi de pe Mare, cu corăbiile şi cu zeii necunoscuţi. Aceştia, cu Ovidiu în cap, au rămas agăţaţi de mal şi au încercat să ne dea aceeaşi groază pentru pământul tainic dinaintea ochilor lor, pe care o aveau ei, cu amintiri, care nu ne priveau, de-acasă. Dela ei încă Dobrogea a ajuns o ţară de surghiun. Marea Neagră era Pontul Euxin, Marea neprimitoare.

Sarcina noastră a fost să descoperim pas cu pas această firidă părăginită cu timpul. N'a fost nevoie să ducem numai rodnicie și viață acolo unde era pârloagă și pustiu. A trebuit să dăm un alt înțeles unui destin istoric și să punem tot atât plugul în brazdă cât un suflet de veselie și de încredere între oameni. Dintr'un loc de surghiun am făcut un loc de ispită. De aceea și ne este Dobrogea atât de dragă, de o dragoste pe care ceilalți n'o pot pricepe. A fost pentru noi ca un uscat care s'a ales încet din ape. Am fost oamenii dinăuntru care pentru întâia oară am împins îndărăt pe oamenii din afară și le-am dat legea noastră, după ce atâtea secole o suferiserăm pe a lor. In alte părți eram de când lumea și ele ne făcuseră pe noi. Le priveam ca fiul pe părinte. Aici ne întorseserăm după ce a contenit colindarea popoarelor începută dinainte de Cristos și ne-am apucat să clădim. Totul a ieșit din mâinile noastre. Aveam față de ceea ce ne înconjura dragostea părintelui pentru fiu. Dobrogea e pentru neamul românesc o mărturisire de creație și de putere. Cincisprezece milioane de oameni stau de pază ca s'o apere, mai mult decât ca pe un bun trecător, care poate să crească sau să scadă, ca pe un bun sufletesc, de care nimeni nu se poate atinge fără să nu-l ofilească și să-l ucidă. Că lanurile de orz, cu pâlcuri de maci mari, se îndoaie la vânt, că valurile se aleargă și bărcile pline de pește trag la cherhanale, ne mișcă și ne oprește să le privim. Alta e marea schimbare. Ovidiu a fost în cele din urmă învins. Țara cheamă de pretutindeni. Cei care o părăsesc plâng. Marea Neagră e o Mare primitoare.

Intre lucrurile de minune, pe care numai Dobrogea le avea în pământul românesc, a fost multă vreme bogăția de seminții. Era ca un covor etnografic plin de colori tari. In alte părți, în Banat, în Bucovina sau în Basarabia, pe unde a domnit aceeași putere împărătească, supranațională, care vrea numai birnici și soldați, ori din ce neam s'ar fi tras, roiuri de oameni au fost aduși de pe unde s'au găsit și puși, potrivindu-se, nepotrivindu-se,

să trăiască împreună. Veneticii erau apuseni între răsăriteni localnici. Aici și răsăritenii erau veniți și s'au păstrat și au rămas locului între ceilalți, ca o întâlnire a Asiei cu Europa până în zilele noastre. Turcilor din pașalâcul Timișoarei de mult le-a pierit sămânța, Tătarii Bugeacului sunt o legendă. In Dobrogea se mai cântă încă din minarete lauda profetului și se mai văd fesuri, turbane și cealmale. E ca o insulă din urmă dintr'o istorie înecată și care se menține. Mai ieri însă, ca într'o mare sită în a cărei vășcălie vremurile au început să bată, popoarele crezute dobrogene pentru veșnicie s'au pus în mișcare și au ieșit din vechiul amestec. Fiecare și-a tras cu o lopățică de argint pe ai lui și i-a dus acasă. Dobrogea a rămas mai săracă în rosturile de muzeu etnografic, dar s'a românizat cu atât mai puternic. E astăzi mai mult a noastră decât a fost vreodată. S'au ridicat la început Turcii și Tătarii, pe care noua Turcie și-i retrăgea de pe unde se mai aflau ca să-i resădească pe podișurile înalte ale Asiei Mici. I-am văzut plugărind pe la Eskișehir. Femeile nu mai aveau feregea nici bărbații accperământul colorat de cap. Se adunau împrejurul meu ca împrejurul unui sol venit de pe un pământ al făgăduinței, unde fuseseră și ei odată, dar nu lăsaseră decât amintirea. Aveau ochii în lacrimi. Le părea rău de plecare. Cântau parcă un cântec de preamărire Dobrogii. Au venit la rând Bulgarii, atunci când a trebuit să se facă nefericitul schimb de populație. Cuiburi bătrâne de câte un secol și un secol și jumătate au fost stricate. Astăzi, cei care l-au văzut după ce a trebuit să-l părăsim, ne spun că în Bazargic se vorbește mai mult și mai bine românește decât atunci când orașul era al nostru și creștea cum a crescut, datorită nouă. Toți acești plecați fără voie suspină după ceea ce au lăsat. Și au pornit în sfârșit și Germanii, pe Dunăre în sus și pe drumuri deacurmezișul Europei, pe unde nu veniseră, atunci când porunca dela ei din țară i-a sculat dela vetre și le-a pus în mână toiagul pribegiei. Satele albe, cu uliți largi și cu gospodării bogate, și-au schimbat peste noapte stăpânul. Bise-

ricile Evanghelice s'au închis. Pe unde sunt acum își aduc aminte cu duioșie de pământurile oropsite și Dobrogea e între ei un prilej de vis și de suspin. Parcă prin acești pribegi ne dăm abia astăzi seama de toată frumusețea și de întreg farmecul ei.

Dobrogea e un pământ bătrân nu numai prin rocile ei. Munții dobrogeni nu mai sunt decât de 2—300 de metri pentru că au fost roși până la temelie de mulțimea mileniilor care au trecut peste ei. E un pământ bătrân și prin vieața omenească și urmele păstrate în adâncurile lui. Elenii trăiau mai de mult în marginea Mării. In cetățile câte n'au fost îngropate, pe care le-au înființat ei, trăim și astăzi. Romanii au venit după ei. Antichitatea clasică poate fi întâlnită la fiecare răspântie. Vitele se adapă uneori din jgheaburi cu zei și zeițe, care au fost morminte păgâne sau bucăți de capiști ale strămoșilor. Câte o inscripție cu litere gătite grecești sau cu litere limpezi latine ține sub toți ochii sufletul de-atunci și vorbește fără întrerupere, cui știe s'o asculte, cu glasul de acum două mii de ani. Am mers pe valurile lui Traian sau ale altui împărat roman, dintre Cerna-Vodă și Constanța. De pe crestele lor făcea de strajă cavaleria romană gata să pornească, dacă cetele prădalnice ale Miazănopții se mișcau prin împrejurimi. In câte o noapte cu lună, când umbrele sunt lungi și stuful și vietățile din fundul văii Carasu încep să foșnească și să prindă glas, ușor te poți muta în vremurile de odinioară. Secolele n'au trecut și stai și tu acolo, fără întrerupere, pe piatra pe care te-ai oprit înfiorat, pază și frunte de jur împrejur. E și astăzi tot atâta nevoie ca altădată! Aperi nu numai pământuri, dar și bunuri sufletești. Ar fi, cum mi-a ajuns de curând svon, oameni de știință într'un oraș universitar din Balcani, care se gândesc să pornească chiar zilele acestea cu tot felul de dovezi la drum, ca să facă din valurile acestea, atât de vădit romane, niște valuri ale unei culturi proto bulgare. Ii așteptăm. Armele celor de astăzi nu mai sunt săgeți și smoală aprinsă, ci știință de carte și răstălmăcire de catedră. Cei ce mai

vor să vadă încă romane aceste valuri e mai bine să se grăbească. Să nu afle mâine că li s'au schimbat făcătorii. Dobrogea arheologică are încă taine.

Ne-am învățat să numărăm la Dobrogea și Delta Dunării. Sunt oameni, de a căror părere altădată țineam seamă, care cred altfel. Delta, acea coroană împletită din ramuri de apă și pusă pe creștetul Dobrogei, n'ar face parte din ea. Mi-aduc aminte, în legătură cu această părere neașteptată, de cuvântul unui drumeț, care venise într'o vară hotărît să-l cunoască străbătându-l pe jos în toate ungherele pământul nostru dintre Dunăre și Mare. Se întorsese după ani de studii economice în străinătate și-i căşunase ca întâie descălecare în țară pe Dobrogea. A plecat cu mine la Balcic, unde ne petreceam atunci vacanțele. Iși luase sac de drum, pălărie englezească prin care nu străbate ploaia, tricou de lână, pantaloni scurți de piele de drac și bocanci cu ținte. Avea și băț lung în mână. Nu mai povestesc ce haz a stârnit pe ulițele orășelului cu migdali, unde oamenii umblau aproape goi și pictorii numai cu o pălărie, mai mult decât într'un costum de baie, pictau ceasuri la câte un colț cu vedere bună. El nu s'a lăsat speriat și a pornit dela acel hotar de miază-zi al Dobrogei noastre de atunci. L-am văzut abia după trei luni la București. Era ceva mai slab și mai ars de soare decât la despărțire, dar își împlinise întocmai și cu încăpățânare gândul. Firește că-și făcuse părerile lui, unele strâmbe, din care nu-l puteam scoate. Ceea ce m'a izbit a fost că el, omul care intrase atunci pentru întâia oară în Dobrogea, mi-a spus dela început că Delta și vecinătățile ei sunt o altă lume. Nu numai că până acolo umblase printr'o Dobroge galbenă și de acolo ar fi dat de o Dobroge verde, dar, îmi zicea el, bâlbâindu-se puțin de ciuda unei contraziceri pe care o prevedea, Dobrogea până acolo era o ruină, pământ care se macină și stins pentru totdeauna, iar acolo mustea de vieață, făcea uscaturi noui, se întindea în Mare şi o dădea înapoi. Mi-am adus aminte de ce știam dinainte și mi-ajunsese la ureche din gura celui

mai mare hidrobiolog pe care-l avem, și nu mică mi-a fost mirarea. Incepeam să șovăiu. Mi se părea că dau o lovitură pe la spate Dobrogei, lăsând să stea în picioare cuvântul și aproape însușindu-mi-l, că Delta rămâne în afara ei.

Poate că locul cel mai bun de unde ar fi să se ia cunoștință de toată această lume nouă, rămâne tot Tulcea, așezată aproape la încrângătura celor trei brațe. De pe Colnicul Horei Delta se vede înăuntru până departe, cu lacuri și cu sălcii cu sbor de păsări și cu pânză de bărci. Parcă se tot ridică, așa cum o privesc de sus până în fund, netedă cum nu se poate închipui alt neteziș și numai cu puțină ceață la locul unde pământul se isprăvește. Acolo trebue să fie Marea. Nu este o singură Deltă, ci sunt cel puțin două, fără să mai vorbim de salba de lacuri și de gârle, care însoțește Dunărea până aci, într'o luncă umplută ea însăși din deal în deal în timpul marilor revărsări, așa cum fluviul, mult mai îngust de obicei decât ea, nu-și umple albia decât din mal în mal. O Deltă e aceea cunoscută de toată lumea, cu insulele Letea și Sf. Gheorghe, închise la miază-noapte de coama arcuită și nodoroșită de ostroave a brațului Chilia și la miază-zi de valea cu ochiuri și coturi nenumărate a brațului Sf. Gheorghe. Cea de a doua e aceea care se înfundă în pungile largi ale lacurilor Razelm și celelalte, cu intrare din Dunăre pe canale ținute deschise de om și cu ieșire la Mare prin Gura Portiței. Grinduri care ascund în ele tot felul de taine, ostroave mincinoase de plaur, păduri mărețe de plopi și de sălcii, o împărăție de ape, întâlnite pretutindeni, curgând vijelioase sau odihnindu-se la soare sau în lună, umplu de un fel de beție pe călător, beția singurătății și a vieții primitive. Un nou monahism, care e acela al pescarilor și al vânătorilor, a ispitit pentru totdeauna pe atâția oameni care fug dacă dai de ei în căile tale, cum fug fără sgomot vietățile stufului. Am încercat să aducem pe locurile acestea suflete noui, umblând în pașii tocmai ai lui Ion Nenițescu pe când era prefect la Tulcea, poetul Puilor de Lei. Satele românești

pornite de ei nu s'au risipit. Copiii din ele ne fac și astăzi semn cu mâna, de pe scândura până la apă unde trage luntrea cu părintele care se întoarce dela pescuit și ne strigă o vorbă bună, atunci când trecem pe bulevardul larg și drept al brațului Sulina. După ce am fost siliți să părăsim Dobrogea nouă și să lăsăm în țară străină cel mai mare oraș de pescari al nostru, care avea școli românești încă dela pacea dela Kuciuk-Kainargi, Turtucaia cea frumos așezată în trepte, locuitorii români au trebuit să plece. Unii din ei, cu bărcile și cu uneltele lor de pescuit, au fost aduși până în aceste paragini cu populație puțină, și și aceea venetică și nesigură. E ciudat că n'au putut rămâne. Nu le pria și se prăpădeau. Ei erau cocoțați ca lăstunii în mal la ei acasă, unde suflă vânturile și iau aburii. Aici erau băgați în mâl, de atâtea ori cu apa chiar deasupra capului. N'au putut să ducă viața de baltă și s'au înstrăinat în alte locuri, mai asemenea cu cele de unde trebuiseră să-și ia lumea în cap. Delta își așteaptă alți oaspeți Români care i se pregătesc în școlile de pescari. Ce am început odată, vom duce cu puteri înmiite mai departe.

Dacă printre marile lucrări puse la cale în vremea mai nouă, inginerii vor fi trimiși să spargă și acel canal, la care se pare că s'au gândit încă cei vechi, dintre Dunăre și Mare, pe scufundătura dela Cernavoda la Constanța, multe se vor preface și în aceste părți de Dobroge. Pentru trecerea marilor vapoare nu va mai fi osteneala de acum ca să se ție deschisă Gura Sulinei și nici nu se vor mai începe lucrările pentru străpungerea altei ieșiri, mai apărată de nisipuri, pe la Sfântul Gheorghe. Insemnătatea Dunării dela guri va mai scădea, cel puțin din acest punct de vedere, de cale comercială europeană spre Mare. Dacă Delta rămânea până astăzi în afară de Dobrogea, deși îi atrăgea toată bogăția și viața într'acolo, iată că Dobrogea de mâine, mândră de menirea ei, își va aduce Delta la ea acasă. Canalul Dunăre-Mare ar muta vărsarea fluviului, printr'un fel de al patrulea braț, care ar fi cel dintâi ca rând, prin mijlocul pământului

ei. Atunci n'ar mai fi nicio putință de tăgăduire că Dobrogea și Dunărea fac una și că Dunărea nu e numai un șanț de apă pe la marginea ei, ca un hotar care nu e al nimănui, așa cum se zice de unii în zilele noastre, spre inima rea și năduful Dobrogenilor adevărați și al prietenilor lor. De o parte și de alta, adânc spre miazănoapte și adânc spre miază-zi de noua cale de apă, care ar fi o cale internațională, vieața ar converge spre ea, atât cea economică pe cât cea politică. Dobrogea întreagă și-ar găsi atunci o osie ținând strâns împreună niște pământuri despre care s'a crezut în vremuri nenorocite pentru noi și din lipsa unei asemenea osii de legătură, că ar putea intra, după împrejurări, în altă formație economică sau politică. Centrul de greutate al Dobrogei s'ar schimba. Iar noi, drumeții, după o Dobroge plugărească, în care intră deopotrivă semănătorii de grâne, crescătorii de vite, culegătorii de pește și tăietorii de piatră, după o Dobroge etnografică, arheologică și a frumuseților naturale, am avea și o Dobrogea de vieață nouă, a marilor lucrări tehnice, cu porturi și canale, cu poduri și cu macarale, care ridică în ciocurile lor de fier ca nimica, locomotive de cale ferată sau lespezi uriașe de beton, menite să spargă valurile și să podească Marea.

De câte ori mă gândesc la Dobrogea, am în ochi un flăcău cu brâu roșu, în picioare într'o căruță, gonind nebunește pe o șosea dealungul bălții. Il priveam dela fereastră din trenul care ne ducea deadreptul dela Dunăre la Mare, parcă anume ca să străbatem aceste locuri fără să le cunoaștem. El nu știa nici de rostul de Hinterland al Mării românești, pe care l-ar avea pământul lui, nici de diplomele lui Mircea cu schela Dristorului și cetățile bizantine ale lui Dobrotici dela apele mai calde. Era un cetățean al Dobrogei dinăuntru, cu fața sănătoasă și cu părul vâlvoi. Alerga spre Răsărit cântând. Nu-i pasa de noi. Știa el unde merge. Era însăși Dobrogea aceasta pe care eram dornici s'o cunoaștem și nu știam unde s'o căutăm.

ROMÂNI DIN DREAPTA DUNĂRII

Ne-am învățat și noi și s'a învățat și lumea, de mai multe secole, să ne privească drept un popor din stânga Dunării. Valea marelui fluviu era granița noastră spre Miază-zi. Când s'a vorbit, ca o urmare a răsboiului cu Turcii, din 1877, despre Dobrogea și ținutul Vidinului, ca pământuri românești, mulți n'au înțeles. Ar fi însemnat pentru noi o trecere a unei granițe, pe care istoria ne-o dăduse și tot istoria ne-o consfințise. Ar fi fost o greșală. S'au găsit atunci și Români care să judece astfel. Se uita că Dunărea ajunsese, e adevărat, graniță, pentru Țara Românească, dar nu putea fi și nu fusese niciodată graniță și pentru poporul românesc. Pe sute și sute de kilometri apele ei curgeau printre așezările noastre, ca o vale părintească. Românii treceau de pe un mal pe altul, dela ai lor la ai lor, fără să simtă că se duc în streini.

Lucrurile au început să se schimbe numai de când nouile state, lovindu-se de ei, în locuri unde mai cu seamă nu le veneau la socoteală, tocmai pentrucă alcătuiau o pânză neîntreruptă cu temeiul poporului românesc de dincolo de apă, au încercat să-i desființeze. Pentru unii lupta aceasta se duce de o sută de ani. Am fost sortiți să-i vedem, mii dintre ei, atâția câți n'am fi putut să-i întâlnim într'un singur orășel sau sat la ei acasă, aici, în mijlocul nostru, acum de curând, ca să ne dăm

deodată seama, cu o zguduitoare înduioșare, că lupta aceea fusese dusă zadarnic. Românii dunăreni se păstraseră neschimbați și între văile Moravei și Timocului, așa cum s'au păstrat în ținutul Vidinului, și mai jos, până sub zidurile Rusciucului și la Turtucaia.

Știam despre Românii dunăreni, atât din părțile sârbești cât și din părțile bulgărești, de prin hârtii de arhivă, mărturii ale călătorilor și cărți de cercetări. Oameni dela noi, câți putuseră scăpa printre oprelistile autorităților locale, care au ținut închiși de orice legătură cu ai lor, din țara vecină, sute de mii de cetățeni, ne-au adus oarecare vești mai proaspete. Mai vedem încă pe părtașii la excursia științifică pe Dunăre din 1909, condusă de profesorul Mehedinți, cum coboram mai mult în fugă prin orașele și satele de pe malul drept al fluviului și vorbeam cu oamenii în limba noastră. Parcă aduceam o solie, din unul în altul, pe care trebuiau s'o dea mai departe. Indată ce se despărțeau de noi, erau scotociți de cineva în uniformă, cine eram și ce vorbiserăm. Din acea excursie au ieșit însă călătoria de studii a lui Vâlsan și Giuglea, la Românii din Serbia, și călătoriile mele la Românii din Bulgaria. Lucrările celor doi oameni de știință, apărute chiar în anul viitor, în Anuar de geografie și antropogeografie din 1910—1911, erau numai un început. Zguduirile politice care au urmat l-au oprit pentru totdeauna, dar el a fost ca o largă deschidere de zare. Uitaserăm aproape până atunci că sute de mii de Români trăiau în primejdie să se piardă încet în preajma noastră. Vâlsan și Giuglea au fost nici mai mult nici mai puțin decât scoși cu jandarmii din Serbia. Dar ei au trecut Dunărea îndărăt cu o lumină în mâini, care după aceea a pâlpâit tot mai puternică.

Pe aceeași vreme un Român din aceleași locuri dintre Morava și Timoc își făcea învățătura mai înaltă la Lipsca, și se întâlnea, la Seminarul de Limba Română al Prof. Weigand, cu numeroși Români. Se simțea mai aproape de ardeleni decât de ai noștri din țara liberă. Erau și ei supuși altei stăpâniri cu care se aflau în luptă ca să-și

apere ființa națională, — putea învăța dela aceștia căi și mijloace pentru ai săi — și apoi o mare parte din frații de acasă își ziceau Ungureni și se știau veniți din Banatul de peste apă, le vorbea ca unor rude de peste uliță. Acel Român timocean a dat lămuriri neprețuite în timpul conferinței dela Paris, care a urmat războiului trecut, în legătură cu Românii din Serbia și a luptat zadarnic pentru drepturile lor la o viață proprie. După vâlva de atunci, când întreaga ramură a neamului nostru ținută cu grije ascunsă, de cei care și-au însușit-o, a putut să stea o clipă în văzul tuturor, pânza istoriei a fost trasă peste ea cu aceeași grije. Acel Român dela Lipsca, Atanasie Popovici, cu toate broșurile lui de propagandă și visurile de întoarcere însfârșit într'o patrie mărită a celor de o seamă cu el, a trebuit să rămână dincoace și a condus mulți ani Școala Normală din Timișoara. Creștea învățători, pentru niște zile care nu se putea să nu vie, ca să-i trimită odată și odată în Banatul jugoslav, lucru împlinit mai târziu printr'o convenție școlară destul de șchioapă între cele două țări, și cine știe, poate chiar în Timocul zăvorît și oropsit.

Acel Timoc a venit el la noi zilele trecute, pentrucă fuseserăm atâta vreme împiedecați să ne ducem noi la el. In formațiile de trupă jugoslave, căzute prizoniere, se găseau și flăcăi de un neam cu noi, pe cari învingătorul ne-a lăsat să-i culegem dintre ceilalți și, după o scurtă ședere în țară, să-i trimitem la vetrele lor. Oamenii nu mai trebuiau căutați în cărți și în vorbe călătoare, ci steteau zâmbitori și tineri înaintea noastră, în rânduri nesfârșite, mii și mii, întru totul asemenea nouă, vorbindu-ne graiul, bucurându-se de aceeași bucurie și mâhnindu-se de aceleași dureri. Neamul românesc s'a sporit deodată, ca o convingere populară, cu toți acești Români, depărtați până ieri și străvezii ca o legendă, ei, care păzeau până acum, fără vreun amestec, puntea de munți pe unde s'a făcut odinioară legătura dintre cele două Românii, balcanică și carpatică, și marea trecere dela miazăzi la miazănoapte, atunci când apele de înec ale

popoarelor năvălitoare au început să se întindă peste așezările noastre de baștină. Datorită lor cele două capete de pod al lui Apolodor, pe unde viața romană a pătruns în Dacia și a dat strămoșilor sufletul pe care-l avem până astăzi, se găsesc mereu în mâinile noastre. In fața piciorului de piatră și ciment dela Turnu Severin se vede încă dincolo piciorul dela Costol, din apropierea Cladovei. Dar atât Cladova cât și Costolul sunt, unul orășel și altul sat, românești. Păzitorii podului puși la anul 105 de Traian stau de veghe neclintiți pe la locurile lor. Prin balta care se află îndărătul Costolului se crede că au fost abătute apele Dunării, cât timp s'au lucrat cele 20 de picioare de pod între un mal și celălalt, în albia astfel secată. Ar fi nevoie parcă de lucrări ciclopice asemănătoare, ca să mai cuprindem fărâmele românești rămase de ceia parte!

Românii sunt întâlniți în Serbia, pe malul drept al Dunării, numai decât după trecerea râului Morava și până la vărsarea Timocului, iar în adâncime spre apus, până la orașul Ciupria și spre răsărit până la Zaicear și chiar mai la miazăzi, la satul Pârlita. Ei se prelungesc, într'o pătură neîntreruptă, în Bulgaria, dincolo de Timoc, râu care a ajuns un hotar între două țări, dar n'a fost niciodată un hotar și pentru Români. In județele Pojarevăț și Negotin numărul lor covârșește, iar în județele Zaicear și Ciupria se menține foarte însemnat. Pământul pe care trăesc are peste zece mii de kilometri pătrați, numărul satelor e aproape două sute, iar al sufletelor cel puțin 250 de mii. Statistica sârbă dă pentru anul 1921 numai 142.773, o cifră vădit greșită. Pentru același an statistica arată 72.377 Români în Banatul jugoslav. Aici însă controlul din partea noastră e mai ușor, pentrucă biserica s'a păstrat românească, și ea, care-și cunoaște credincioșii, știe de aproape 150.000 de Români. Se poate vedea astfel care e procentul de greșală sau metoda de prezentare a grupurilor minoritare din partea Recensământului populației în Jugoslavia.

Vechimea noastră pe acele locuri se poate urmări până adânc în Evul Mediu și mai departe. Cercetătorii

mai noui streini, care încearcă să vorbească în numele științei, dar vorbesc tot atât în numele unor interese naționale, de multe ori foarte crâncene, ar vrea să fim acolo numai dela începutul secolului al XVIII-lea, când s'ar fi întâmplat mutări de populație în goluri lăsate de stăpânirea turcească. Ne gândim că pentru scăparea de pierdere între streini a unor conaționali așezați cam în același timp în aceleași părți, grupuri mari de Sârbi trecuți spre miazănoapte, peste Dunăre și Drava, în mijlocul războaielor dintre Austrieci și Turci, noul stat jugoslav n'a pregetat să-și rotunjească hotarele într'acolo ca să-i poată cuprinde. Dreptul la o viață proprie n'ar avea, prin urmare, de ce să fie scăzut prin aceasta. Dar Românii sunt pe malul drept al Dunării astăzi numai ca o rămășiță a unei pânze etnice, care poate fi urmărită ca populație băștinașe, până în munții Macedoniei și până pe coastele Adriaticei. Intre ei, aici în plaiurile Timocului, pune un învățat ca profesorul Gamillscheg una din vetrele în care s'a închegat limba și seminția românească. Infățișarea de Bănățeni, în port și limbă, opregul cu ciucuri la femei, cuvinte ca gince, pentru dinte, în partea apuseană, și înfățișarea de Olteni, zăvelca pestriță și rostiri ca ghinche în loc de dinte, în partea răsăriteană, nu trebue să înșele. Unii își zic Ungureni și ceilalți Țărani, ceea ce ar da de gol că sunt veniți, cei dintâi din Banat și cei de al doilea din Țara Românească. E vorba numai de niște valuri, nici n'aşi putea zice de emigrare, pentrucă locuitorii aceștia de același neam, de o parte și de alta a Dunării n'aveau părerea, când se mișcau înăuntrul aceleași lumi, că pleacă în altă țară, valuri de împrospătare pornite din ținuturi unde conștiința națională, sau ceea ce putea atunci să capete acest nume, se păstra mai vie, și revărsate peste ai lor din vecini. Arătați poate chiar de localnici, după locurile de unde veneau ca Ungureni și Țărani, ei dădeau în curând acestora o pecete proprie și cu vremea și-i însușeau. La fel s'a întâmplat la Românii vidineni vecini. Peste populația românească veche s'au așezat Oltenii plecați de acasă

după răscoala lui Tudor și întâile măsuri ale Regulamentului Organic, de chemare la oaste și biruri regulate, și oamenii noui mai vioi i-au acoperit pe ceilalți. Luându-ne și aici după zvonul venirii lor, care singur se aude, am putea cădea în greșala să credem că Românii vidineni încep cu ei. Au fost gazdele care s'au dat îndărăt în fața unor oaspeți încrezuți și zgomotoși, o carte foarte bătrână, ca o Sfântă Scriptură în chirilice, scoasă într'o nouă ediție cu litere latine, care singură umblă acum din mână în mână.

Amănunte despre Românii din aceste părți avem încă din 1733, într'un raport, care e ca o descriere uscată de călătorie a Sârbului Maxim Radcovici, trimis de Exarhul Belgradului ca să cerceteze ce populație se află în pământurile cucerite de Austria dincolo de Dunăre. El îi descopere pe aceleași locuri pe care sunt și astăzi, dela Morava, pe văile râului Porecica, Pec și Mlava. Prof. Romansky dela Sofia, cel din urmă cercetător strein care a umblat întreg ținutul din Serbia dunăreană, locuit de Români, în 1916, scoate din acest fapt încheierea neașteptată a dovezii că Românii abia picaseră. Ei ar fi fost poate ispitiți de putința de mișcare în cuprinsul aceleiași împărății creștine, care a dus atunci Olteni din Oltenia, alipită și ea vremelnic Austriei, până în Banat, unde-i găsim și astăzi. In această încheiere însă, care la o mai deaproape cercetare se arată fără temei, își face loc numai pornirea Slavilor de dincolo de Dunăre ca să nu recunoască drepturi de așezare mai veche între ei popoarelor de altă obârșie. Când sunt întâlnite acolo, ele trebue neapărat să fie de ieri, de alaltăieri, și neavând de ales decât între contopirea cu populația înconjurătoare slavă sau încărcarea buclucurilor în căruțe și plecarea de unde ar fi venit. Romansky se temea, spunând adevărul, care e vădit, despre Românii din Serbia, să nu se potrivească și Românilor din Bulgaria lui. Pentrucă Românii n'au venit în dreapta Dunării de nicăiri, ci sunt acolo dela începutul începuturilor și au păstrat numai legătura atât cu Românii macedoneni,

care călătoreau cu turmele până în munții dela marginea lor, cât și cu Românii dela miazănoapte, peste apele Dunării, stăpânite și atunci cum sunt stăpânite și astăzi de pescarii români.

Tot aici îi găsește și Kanitz, marele călător prin Balcani, numai decât după 1860, Weigand, în 1898, și toți câți i-au mai putut cerceta, trăitori în sate și sălașe, plugari și crescători de viță de vie, pescari și lucrători în minele de aramă și de cărbuni. Pentru lucrarea acestor mine Principele Miloș, acela care la o sută de ani dela călătoria de descoperire a Românilor, la 1733, făcută de Maxim Radcovici, alipea aceste pământuri pentru întâia oară Serbiei, și Principele Mihai, fiu-său, care au domnit cu schimbul, cereau din Țara Românească vecină și dobândeau brațe de muncă, mutate pentru totdeauna dincolo, și întărind astfel încăodată pe Românii băștinași. Acești Români de Dunăre și de margine, dunărinți și mărgininți, cum își zic ei, s'au păstrat până la noi numai prin puterea proprie de viață, pentrucă nu li s'a îngăduit niciodată să aibă nici biserici, nici școală sau altă întocmire în limba lor, și nici vreo legătură cu frații din țara liberă. A fost timp de o sută de ani, ca o sugrumare înceată a sufletului unui întreg popor, care avea cel puțin același drept la viață ca și ceilalți. România îi privea din marginea Dunării, cu moartea în suflet și neputincioasă.

Românii din Serbia se prelungesc peste Valea Timocului fără nicio întrerupere, cu Românii din Bulgaria, până sub zidurile Vidinului, și între aceste ziduri, și apoi, cu popasuri destul de dese, pe Dunăre în jos până în Dobrogea. Numai în județul Vidinului sunt în aproape 40 de sate și între 40—50.000 suflete, cu așezări puternice, ca Bregova, cu 7000 de locuitori toți Români, și cu dealurile lui de liliac și de mărgăritărel, deasupra Timocului. Tot cam pe atâția sunt în Lom și Plevna, prefirați până în împrejurimile orașului Vrața, unde fac legătura cu Românii macedoneni. Cea mai mare așezare din aceste părți de mijloc e Coslodulul, satul de aproape 7000 de suflete, unde a debarcat poetul și eroul

bulgar Hristo Botev, venind dela noi în 1876 ca să treacă și să ducă revoluția împotriva Turcilor spre miazăzi, tot prin sate românești, Hârleț, Butanu și altele. Cea mai mare așezare a Românilor dunăreni răsăriteni este astăzi Turtucaia, portul pescarilor români, cu 7000 de ai noștri din 11.000 de locuitori, Turci și Bulgari.

Bălcescu scria în 1849 și 1850 în Scrisori din Pribegie: « Asemenea în Banat (sunt tot Români). Dincoace de Tisa sunt foarte puțini Sârbi. In Bulgaria m'a mirat încă foarte mult neîntâlnind din Balcani și până în Dunăre niciun sat bulgăresc, ci numai sate românești. Unde sunt Bulgarii? In Bulgaria se află puțini prin orașe și apoi între Vidin și Niș și dincolo de Balcani. Românii se întind în toată Bulgaria proprie și pe tot malul drept al Dunării, până la Belgrad. In partea serbică, pe Dunăre, după cum mi s'a spus, sunt mai mult de 40.000 de familii române. Bulgaria proprie dar, după locuitorii ei de astăzi, este o țară românească». Tot Bălcescu cerea lui Ion Ionescu dela Brad, ajuns după revoluția din 1848 om mare la Turci, să-i cumpere un ciflic în Dobrogea, unde ar vrea să se așeze. Și tot el se gândea să le dea o organizare Românilor macedoneni. Intre acești Români s'a așezat Dragsin Bănățeanul la Vidin, hotărît să-i treacă la biserica unită între 1865—1870, ca să-i scape de desnaționalizare, cum se vede din Kanitz și din hârtiile din arhiva dela Blaj. Incă o dovadă a legăturii dintre cele două maluri și dintre Românii de sub orice stăpânire s'ar fi aflat.

Astăzi cunoaștem ce sunt Românii de dincolo de Dunăre numai din câteva sate macedonene și unul de Români vidineni, mutate întâi în Dobrogea nouă și acum, după schimbările din urmă, în Dobrogea veche, de răul stărilor de acasă. O Societate « Timocul », mai ales de tineri, fugiți mai mult decât plecați din Jugoslavia și Bulgaria, și pregătiți la Universitățile noastre, caută să-i facă mai cunoscuți pe ai lor, rămași peste Dunăre, și, pe cât pot, să-i apere. Munca lor de luminare, prin publicații și conferințe, ne ține aproape de cei,

după unii, vreo jumătate de milion de Români dunăreni, pe cari de obicei, băgându-i în numirea mai cuprinzătoare de Români din dreapta Dunării, îi amestecăm cu Macedonenii și îi pierdem între aceștia. Cele două ramuri sunt însă cu totul deosebite și trebue luate în seamă fiecare în parte. Nu suntem un stat balcanic, dar, prin toți acești frați, care alcătuesc împreună cu noi trupul mistic al neamului românesc, rămânem un popor balcanic. Să nu mai fim ținuți departe de o datorie, cu vorba că Românii sunt un popor din stânga Dunării. Pentru mai puțini conaționali și cu mult mai mică parte la cultura Peninsulei, Albanezii au fost lăsați să-și închipue o organizare de stat, iar noi nu putem cere pentru ai noștri nici să-și păstreze sufletul.

Gândul nostru se întoarce însă mereu la Românii dunăreni și nicio putere din lume nu ne poate tăgădui acest drept.

ROMÂNII IN VIAȚA SERBIEI

Cine se urcă într'o dimineață pe Kalimegdan, care e curtea vechei cetăți a Belgradului, are dedesubtul lui toată lunca Dunării, de unde ceața lăptoasă se ridică treptat, desvelind trei țări ochiului uimit; la răsărit e Banatul, cu pășunile lui verzi, neted ca o ferdelă, ca o baniță ardelenească potrivită cu podul palmei; la apus Serbia veche neliniștită, plină de culmi și de firide, ca o ascunzătoare; iar drept înainte Slavonia cu Sirmiul și Bacica, venind încoace din miazănoapte odată cu valurile tulburi, ca o ispită de apă a morților și de pământuri mai fericite de dincolo de zare. Nu știu de unde au descălecat Sârbii aici prin secolul al VII-lea, din Moravia sau din alte părți și prea a trecut multă vreme de atunci, dar așa cum stau eu astăzi, un drumeț de departe, pe aceste înălțimi și privesc pe valea fluviului în sus, a stat un întreg popor și a dorit să se întindă într'acolo ca pe o cale a întoarcerii. De câteori a putut, chemat, cum s'a întâmplat în zilele Turcilor, ca să scape de prigoană și să colonizeze sau altfel, el s'a revărsat peste hotarele firești. Dintr'un popor balcanic năzuia să ajungă un popor de Europă Centrală. L-am întâlnit atunci în marginea noastră, la miazănoapte de Dunăre, strecurat pela vămile deschise şi întărit numaidecât cu drepturi împărăteşti şi cu organizaţie bisericească proprie, din Klisura până la gura Mureșului. A trebuit să luptăm împreună

nu ca formații politice, pe care acolo nu le aveam nici unii nici alții, ci în adâncuri, cu puterile sufletului, noi ca să ne păstrăm ființa. Am luptat, dar n'am putut birui deplin. Mi-aduc aminte de mirarea stârnită la noi în 1918, aici în țara liberă, când s'a auzit întâia oară de pretențiile Sârbilor asupra Banatului. Ni se părea o poftă născută din senin. Ai noștri de acolo știau de mult, de două secole, de când se împotriveau în toate felurile. Prea se vede bine, de pe Kalimegdan, Banatul cu șesul lui nesfârșit ca o prispă a Serbiei! Când li s'a părut că e un pământ al nimănui, au pornit.

Așa s'a putut crede, față de aceste îndreptări ale Sârbilor, acasă cu ochii incordați la Regatul lui Dușan din Evul Mediu, care trebuia cu orice preț refăcut, iar în afară cu inima spre Rusia și cu toate socotelile spre Viena (Vuk Karagici, întemeietorul literaturii și studiului limbii sârbești a trăit mulți ani și a scris în orașul împărătesc dela Dunăre), că legăturile sufletești cu România și cu Românii au lipsit. Prea eram la o parte de șuvoiul năvalnic al vieții noui sârbești. Toată lumea știa, atât la noi cât mai cu seamă la ei, de cultură sârbească plecată spre Valahia de răul păgânilor, câte un călugăr Nicodim, care ne-a adus viața mânăstirească, dela Vodița și Tismana până la Prislopul Silvașelor din Țara Hațegului, sau Macarie, care ne-a adus în lădiță pe cărări de munte, tocmai din Dalmația, întâia tipografie, câte o Domniță ca Despina lui Neagoe, împreună cu o curte întreagă de boieri și artiști, care ne-a adus cel puțin frumoasa legendă a giuvaerelor, lanțurilor de aur și pietrelor scumpe date ca să fie dusă la capăt cea mai frumoasă biserică din Răsărit. Erau însă legături vechi ale istoriei sure și legături care făceau din noi niște veșnici datornici. Românii le cunoșteau și pe celelalte, daruri ale noastre, și mai noui, făcute din belșug Serbiei, dar ele erau tăgăduite cu îndârjire de beneficiari. Până când s'au ivit chiar din mijlocul lor gurile care să vorbească. N'avem decât să le facem auzite, pentruca adevărul să-și taie drum. Niciun popor balcanic n'a avut

atâtea foloase dela Români, cu jertfa vieții lor naționale, ca poporul sârbesc. Popoarele nu sunt de obiceiu recunoscătoare pentru un ajutor primit; ele cred că trebuie să asculte de alte legi, dar au o istorie și în paginile ei faptele trecutului trebuie însemnate cu nepărtinire. Viața și cultura Sârbilor ar fi mai sărace fără partea adusă în ele de Români. Dovezile sunt mai ușor de înșirat decât s'ar bănui.

Intre Sârbi și popoare înrudite cu ei au trăit întotdeauna Români. Noi zicem că au trăit acolo dinainte de venirea Sârbilor, dar aceasta e altă vorbă și nu ne privește astăzi. Despre cei mai depărtați, de pe munții și drumurile albe ale Istriei au scris, atunci când erau măcinați încet de Croați, Ion Maiorescu și Teodor Burada, iar mai dincoace, de când au încăput într'un alt Stat, Riegler Dinu și Leca Morariu, ca oameni care i-au cercetat în satele lor. Frumoasa carte, de drum și de filologie, cu pagini atât de proaspete, a lui Leca Morariu, « Drumuri Cirebire » a ieșit abia zilele acestea. Ea e ca acea bisericuță în miniatură, pe care ctitorii o duc pe mâinile lor, pe pereții locașului ridicat de ei, către Domnul Prea Inalt. Domnul Prea Inalt este aici Neamul românesc întreg, iar bisericuța în miniatură, această frântură a noastră călătorită pentru totdeauna și pierzându-se încet la un țărm strein. Despre Uscoci, Cici și Morlahi, înecați cu totul în apele slave, oameni de știință, atât Români cât și streini, au scos lucrări convingătoare. Cine, din câți au citit pe Burada, nu s'a cutremurat ca de o punere față în față cu un episod din moartea popoarelor, înaintea acestor rânduri ale lui? poporul care murea, ca să sporească pe Sârbii Dalmatini, era însă al nostru. In 1891 Burada e în a doua lui călătorie la Istro-Români, în insula Veglia: « Rămas-a astăzi numai Michele Bacici, în vârstă de 70 de ani, care mai știe ceva vlaski din Tatăl Nostru și Orațiunea Angelică, și cu acest bătrân se sting ultimele rămășițe de limba română în această insulă ». Românii, călătorind din iadul acesta balcanic spre marea latină și spre Roma care-i adusese, s'au făcut stană de

sare pe drum, ca nevasta lui Lot, care a mai întors odată capul, ca să vadă ce se întâmplă cu Sodoma și Gomora. Numele Vlah, care vine dela noi, e drept că a ajuns un bun balcanic și înseamnă cioban sau chiar țăran, dar vă puteți închipui ce tresărire am avut, când vorbind odată unor Sârbi la Ragusa, dela apele calde, cu chiparoși întunecați și cu pâlcuri de agave cu ghimpi mari ca de chihlimbar, i-am auzit; vorbeam despre sculptorul Meștrovici, care are monumente pe toată coasta: « Vlahul ăsta e un cap zăpăcit! » Artistul avea păreri prea de stânga. Voiau să-i arunce cuvântul de ocară că e, ca obârșie, un țăran necioplit din munții Dalmației. Ii ziceau cu un cuvânt de al nostru, care a rămas acolo ca o mărturie după moarte a Românilor, cum se găsește un capitel roman dela Diocleţian în pietrăriile astăzi fără suflet dela Salona, adică Split sau Spalato. Atâția din Sârbii pe care-i întâlnim în drumurile noastre sunt Români desnaționalizați, în ai căror ochi căprui într'atâția ochi albaștri nicio scânteiere nu mai aduce aminte de izvorul de unde au plecat. Poate că aceasta se chiamă totuși o contribuție, chiar dacă e făcută fără voie, la viața și la întărirea vecinilor noștri.

Despre locul Aromânilor în viața și cultura Serbiei a scris o lucrare foarte documentată un profesor dela Universitatea din Belgrad, d-l Dușan Popovici. Ea stă astăzi la îndemână oricui în traducerea curgătoare a d-lui Constante care, ca Român macedonean și funcționar pe vremuri al Legației noastre în Capitala Serbiei, a putut s'o cunoască dela apariție. Titlul este « Despre Aromâni », O Țințarima, iar subtitlul, Contribuții cu privire la chestiunea formării negoțului nostru. E propriu zis un istoric al orașelor sârbești și al clasei mijlocii, care a dat pe bogătașii și pe fruntașii politici și culturali ai țării. Fiind numai un om de știință, care răscolește prin arhive și pune la un loc spuse răslețe ale altor scriitori, Dușan Popovici izbutește, prin adâncire în subiect, să învie o întreagă epocă și un întreg popor. Căile vechi, pe care umblau în secolele dela început, din valea Var-

darului pe Morava și Dunăre, neamul românesc rămas de izbeliște în Peninsula Balcanică printre veneticii tot mai numeroși, ca să se întâlnească prin părțile noastre cu aripa dacică, se umplu din nou de o lume vioaie și întreprinzătoare, plecată din Pind sau din Moscopole, cu dor de faptă. Sunt marii negustori și marii meseriași ai Serbiei, care au dăruit-o într'o muncă dârză și iscusită, cu averi, cu așezăminte de cultură și cu oameni dintr'o bucată. Chipuri necunoscute se desfac din negura anilor și trăesc vii ca atunci, înaintea noastră. Dar e mai bine să tăcem noi, care nu se poate să nu fim mișcați înaintea acestei lumi desgropate din uitare, și să lăsăm să vorbească pe însuși Dușan Popovici. Dăm numai încheieri, care se reazimă însă pe isprăvi într'adevăr uluitoare și lămuresc în același timp marea căldură din acele încheieri: « Aromânii au fost oameni de o capacitate rară, aproape genială, nu numai în negoț dar și în alte direcții. După aptitudinile lor ei pot fi puși alături de acele vechi și talentate popoare istorice, cum sunt Evreii, Grecii și Armenii. Când se va face odată analiza sângelui oamenilor noștri mari atunci se va vedea că un număr însemnat dintre ei, mai cu seamă cei născuți în preajma târgurilor, în linie bărbătească sau femeiască, sau, cum se spune altminteri, după sângele lor gros sau subțire, se coboară din acești oameni vrednici. Temelia culturii noastre moderne, secolul nostru al XVIII-lea, din viața noastră comercială lor li se datorează». O spune aceasta, nu un strein sau poate chiar un român entusiasmat deodată în fața acestui fenomen din istoria economică și culturală a Serbiei, ci un Sârb și un om foarte cumpătat în expresii, prin fire și îndeletnicire. « Temelia culturii moderne sârbești e o faptă a Aromânilor». Și iată mai departe, dacă mai era nevoie de stăruință: « Cei mai mari filantropi ai poporului nostru din aceste ținuturi, erau din acest neam de oameni. Nouă ni se pare că ar fi greu de găsit vreo instituție culturală sau umanitară ceva mai însemnată, la care oamenii aceștia sau coborîtorii lor să nu fi contribuit ca fondatori sau ca mari

donatori. Ceva mai mult, noi credem că din vremea dispariției Aromânilor (care s'au sârbizat) în societatea sârbească din Ungaria, numărul filantropilor noștri naționali a scăzut. Pe de altă parte, dacă s'ar pune în cumpănă serviciile datorite unor oameni de origine aromânească, pentru binele și înaintarea poporului nostru, cu ce au dat Evreii din partea Croată a lui și negoțul din Croația, unde sunt și astăzi un factor foarte însemnat în viața socială și mai ales în cea comercială, cu un rost mai mare decât au putut să-l aibă vreodată Aromânii în partea sârbească, atunci se poate vedea cât trebue să-i fie de recunoscători acestui element poporul sârbesc din Serbia veche, ca și întreg poporul sârbesc». Din nenorocire, întâiul semn de recunoștință față de Aromâni a fost, când Serbia a ajuns în 1913, cu ajutorul armatei române, stăpână peste Macedonia, desființarea liceului lor din Bitolia, unde atâția fruntași Aromâni, dintre care unii mai trăiesc printre noi, își făcuseră învățătura. Aromânii erau vestiți ca zidari de poduri mari de piatră cu boltă, și multe asemenea poduri au ridicat ei peste apele Serbiei. Dar podul, în care s'au zidit chiar ei ca ființă națională aparte, întins între Români și Sârbi, prea amețiți de amintirea lui Dușan, nu l-au putut ridica. Popoarele nu sunt de obiceiu recunoscătoare pentru un ajutor primit, și cu atât mai puțin cu cât ajutorul a fost mai mare. Recunoștința leagă și popoarele vor să se păstreze cu brațele libere.

Să mai amintim acum și de cei 200 sau 300 de mii de Români, așezați între Morava și Timoc și pe care ne-am deprins să-i numim Români Timoceni? Ne-a fost hărăzit, tot nouă, să-i dăm a doua oară Serbiei, lunile acestea, când, la cererea noastră, mii și mii de flăcăi și de bărbați români din acel ținut, luați prizonieri de armatele germane și care altminteri ar fi fost duși cu cetele de prizonieri Sârbi în Germania, au fost liberați și trimiși la căminele lor. I-au zugrăvit în secolul celălalt călători și oameni de știință germani sau de limbă germană, ca Weigand și Kanitz, și i-au zugrăvit mai de curând Sârbi

ca Tihomir Gheorghevici, Bulgari ca Stoian Romansky, și Români ca Vâlsan. Ii cunoaștem în așezarea lor în sălașe, ca plugari, podgoreni, pescari și băieși din minele de cărbuni și de aramă, și-i cunoaștem în portul, limba, obiceiurile și nenorocirile lor. Ei trăesc, nu de acum, ci de o sută și mai bine de ani, de când Sârbii au pătruns în părțile acestea, unde nu se pomeneau înainte, și au pătruns tocmai sub cuvântul unei legături teritoriale cu Țara Românească de peste Dunăre, trăiesc sub un regim care trebuie să-i transforme în îngrășământ etnic al poporului sârb. I-au dat munca brațelor, i-au dat atâția bărbați ieșiți din mijlocul lor și ajunși în rosturi de seamă, sârbizați deplin, dar se vede că nu e destul. După statistica sârbească acești Români erau încă din 1850 în număr de 104.343 de suflete față de întreaga populație a Serbiei de atunci, de 828.999. Numărul lor s'a îndoit și s'a întreit, dar proporția a mai scăzut, față de sporul prin anexări, al populației sârbești. E aproape hazliu, dacă n'am avea lacrimi în ochi, pentrucă tăieturile se fac în carnea noastră, că Sârbii au folosit și în întâia jumătate a secolului trecut, ca să li se dea Craina locuită de Români, cam aceiași argumentare, pe care au folosit-o la Versailles ca să ia o fâșie de loc și de sate Bulgariei, din această regiune a Timocului. Au afirmat că deoparte și dealta a văii trăiește același popor și oamenii politici ai conferinței de pace, puțin cam ageamii și care își închipuiau firește că acel popor e poporul sârb, pentrucă delegații jugoslavi se feriseră de alte precizări, le-au dat ce ceruseră. Acelaș popor deoparte și de alta a văii Timocului, în Serbia și în Bulgaria, e însă poporul Român. Cu asemenea dibăcii, să le zicem balcanice, se hotărăște uneori soarta popoarelor.

Iată ce spune Sârbul Tihomir Gheorghevici în cartea lui scrisă în 1905, «Printre Românii noștri»: «Știu că mulți din «patrioții» noștri îngrijorați vor da din cap și vor spune că săvârșesc o «trădare» de patrie, atunci când mă încumet să vorbesc despre Românii din Serbia, care, după părerea multora, trebuie ținuți ascunși sau să

se facă în jurul lor tăcere, pentrucă orice scoatere la iveală al lor, poate să ducă la o așa zisă « chestiune românească » din Serbia ». Românii din Serbia sunt ca fochiștii de pe transatlantice, care nu ies niciodată din sala mașinilor, goi și plini de sudoare și de cărbune. Rostul lor e numai să ducă vaporul mai departe. Apariția pe bord, în lumina lui Dumnezeu ar putea crea o chestiune a fochiștilor depe transatlantic! In altă parte tot autorul nostru povestește cu nevinovăție: « La intervenția autorităților bisericești nume românești nu se mai pot da astăzi copiilor, preoții având grije a le înlocui cu alte nume curat sârbești. Dar pe lângă numele sârbești, Românii stăruie în casă și între ei să întrebuințeze numele românești, pe care și le dau singuri. Un caz interesant s'a petrecut acum câțiva ani la Bolievaț, în jurul unor nume de copii. Medicul de plasă vaccina pe copii împotriva scarlatinei. Intre alții venise să-i vaccineze pe cei doi copii gemeni și o Româncă din Bolievaț. Când i-a ajuns rândul și medicul a întrebat-o cum îi chema, ca să-i caute în registrul copiilor de vaccinat: Ion și Iancu a răspuns Românca. Medicul a început să caute în registru, dar aceste nume nu se găseau. A întrebat-o din nou și ea a răspuns la fel. Atunci medicul s'a dumirit și a întrebat-o ce nume le-a dat copiilor nașul la botez? Românca auzind întrebarea a început să țiuie: țiu, țiu și nimic altceva. Copiii se numeau unul Gruița și altul Bujița, ceea ce femeia nici nu putea și nici nu și-a bătut capul să ție minte, atât de streine îi erau ambele nume ». Ca să-și poată îngădui o asemenea purtare Sârbii au născocit, ca și Bulgarii pentru Românii din Bulgaria, că Românii din Serbia nu sunt Români, ci Sârbi romanizați. Orice mijloc, atunci, pentru aducerea pe calea cea dreaptă, se arată ca fiind la locul lui. Dar ascultați pe Gheorghevici, care nu crede el însuși ce scrie, de vreme ce se mulțumește să ia știrea dintr'o cronică a unui învățător de sat românesc, trimis acolo ca să desnaționalizeze. « In timpul războaielor și al puterii lui Pazvanoglu, multe sate și-au părăsit vechile vetre și au pornit mai înăuntrul Serbiei,

iar în locul lor s'au grăbit să vină Sârbii romanizați din Banat și din România, care se refugiaseră mai dinainte acolo, lăsând Țârnareca pustie. Cei din Banat se numesc Ungureni și au ocupat ținuturile păduroase dela Miroci și până la Delianina, pe când cei din România, care-și zic Țărani, din Țara Românească, au ocupat satele părăsite, din lungul râurilor Timoc și Țârnareca». Bieți Români! care n'au dreptul nici când se serbizează să-și zică Români și astfel să se bucure cel puțin de acest merit că s'au lepădat de ai lor și au trecut la streini, ci trebue să se creadă Sârbi renegați, întorși ca niște leproși vindecați în sfârșit de lepră, dar priviți cu aceeași groază, în sânul marei comunități sârbești!

In același timp, la curțile lui din Clejani, în Vlașca, Mișa Anastasievici, căpitanul Mișa, cum îi ziceau ai noștri, bogătaș sârb procopsit mai ales cu negoțul de sare pe vase de Dunăre, dela ocnele din Țara Românească în Serbia, trăia ca un boier mare de pe vremuri, cumpărând moșii, primind oaspeți și făcând danii. Daniile le făcea la el acasă. Palatul pe care l-a dăruit Statului sârbesc, adăpostește astăzi Universitatea din Belgrad și poartă pe frontispiciul său această inscripție: « Mișa Anastasievici, patriei sale», Mișa Anastasievici svom otaciastvu. In biserica ridicată de el în Clejani și zugrăvită de Tătărăscu i-a plăcut să-și găsească odihna de veci. In viață fusese căutat și avea prieteni pe oamenii mari de cultură sau de organizare școlară a vremii, Eufrosin Poteca, Simion Marcovici, Orăscu, Zalomit, Tell. Școala i-a văzut-o și Titu Maiorescu. La conacul lui a venit de multe ori Principele Carol. Nimeni nu s'a gândit să-l desființeze sau să le dea alt nume de botez copiilor lui. Averea și-a lăsat-o întreagă familiei Karagheorghevici.

Ceva mai târziu, în Octomvrie 1875, Principele Milan se căsătorea cu o Româncă, Natalia Keșco, Basarabeancă, și-i scria Principelui Carol la 7 ale lunii, între altele: « Mișcat de toate aceste mărturii de prietenie și de dragoste, care îmi ajung dintr'o țară pe care o socot ca pe a doua a mea patrie, folosesc prilejul ca să-mi

arăt Alteței Voastre toată recunoștința». Touché de tous ces témoignages d'attachement et sympathie qui me parviennent d'un pays que je considère comme ma seconde patrie, je saisis cette occasion d'en exprimer à Votre Altesse toute ma reconnaisance. Mi-aduc aminte că am citit și eu în copilăria mea, în celălalt secol, un roman tradus în românește și tipărit poate în fascicole, la Universul sau la altă editură populară, Sava Bossulka, Haiduc sârb, cu lume de acolo și cu Regina Natalia, cu făptura ei de mucenică în mijlocul acelei lumi. Alt haiduc Velciu, care începe luptele de liberare a Serbiei, într'o vreme când se pregătea la noi Tudor Vladimirescu, era Român și lupta alături de Românii din Serbia și din Bulgaria. Pe monumentul care i s'a ridicat în orașul Negotin sunt săpate sârbește cuvintele lui încăpățânate: « Capul îl dau, Craina n'o dau ». Am auzit cu mirare, de foarte curând, că Regina Natalia mai trăia încă la o moșie a ei din Basarabia. Era iubită și la noi ca Româncă și pentru nenorocirile ei. Domnița noastră Milița Despina, pe care am dat-o Serbiei, a găsit o altă primire și răsplată decât fata Despotului Lazăr Brancovici la noi.

Acestea și alte dovezi pot să adeverească oricând și oricui cât de strânse au fost și rămân mereu, legăturile în care noi am dat cu mâini pline, dintre Români și Sârbi. Țara lor ni-e dragă, nu numai ca un pământ vecin, dar ca un pământ unde se găsește atâta din viața și din sufletul nostru.

CĂLĂTORIILE LUI ION CODRU DRĂGUȘANU

In « Concordia », foaie pe care Românii o scoteau în secolul trecut la Pesta, a ieșit deodată la iveală, în numărul ei dela 17 Martie 1863, un nou scriitor. El nu-și dădea numele, dar poate că toată lumea îl cunoștea. Ciocănise cu anii la text și-și făcuse obiceiul să citească unele părți prietenilor, în Casina din Făgăraș, unde stătea ca vice-căpitan al județului. Vorba se duce, mai ales când ea privește pe atât de înalți dregători între Românii de peste munți și pe oameni cu faima de care se bucura până departe « boierul » din Țara Oltului, călătorit prin lume, Ion Codru Drăgușanu. Chiar să fi ținut ascunse până atunci de toți ochii hârtiile lui, cei de acasă l-ar fi recunoscut numai decât, din întâiul foileton. La sfârșitul anului 1864 cele 24 de scrisori, tipărite cu întreruperi, până la 19 Ianuarie același an, în « Concordia », apăreau într'un volum la Sibiu. Se chemau întâi, cu latinismele și ortografia cipariană, care era lege în toată Transilvania, mai cu seamă după hotărîrile comisiei literare dela Sibiu, din 1860, și primirea lor de Asociație tocmai pe acea vreme înființată, așa cum este astăzi pentru întreaga țară ortografia Academiei Române: « Câteva epistole ale unui peregrinu transilvanu revediute și ajustate după 25 de ani ». In volum scrisorile se făceau 32, prin desfacere în două a unora din cele vechi și prin adaus de bucăți necunoscute, și căpătau un titlu nou, de carte. Autorul ră-

mânea și de rândul acesta nemărturisit: « Peregrinulu transilvanu sau Epistole scrise den tiere straine unui amicu in patria, dela anulu 1835 pana inchisive 1848». El cuprindea și o făgăduială care nu s'a împlinit niciodată. Era Tomulu I și trebuia să fie urmat de un al doilea. Zicea Prefața, scrisă la 1 Noemvrie 1864, este de crezut că de Ion Codru Drăgușanu însuși, deși este semnată de editor sau provedietoriulu Filtsch: « Aflând sprijin această întreprindere va ieși și al doilea volum de epistole analoage inedite, mult mai interesante». «Mult mai interesante» este pus acolo mai curând de către negustor decât de către scriitor, pentru atragerea cititorului. Nu s'ar fi putut să fie mai cu miez și mai cu agerime așternute pe hârtie decât cele dintâi, care stau ca o scriere rară în istoria literaturii române.

Se vede însă că acel sprijin nu l-a aflat, odată ce al doilea volum n'a mai apărut. Dacă nu cumva autorul însuși nu s'a mai îndemnat să prelucreze materialul pe care-l avea și care s'a pierdut. Mult mai târziu, în revista « Familia», pe când mai ieșea la Pesta și nu se mutase încă la Oradea, prin urmare în același oraș unde tipărise întâi, dar « Concordia» încetase de doi ani, Ion Codru Drăgușanu a mai publicat trei scrisori, de rândul acesta cu numele lui întreg, două în numerele 51 și 52 din 1869 și cea de a treia abia în 1879. Isvorul începea să curgă slab și cu întreruperi. Tocmai în 1884, în numărul 43 dela 21 Octomvrie st. v., « Familia» mai amintea numele fostului ei colaborator în această însemnare de redacție: « Ioan Codru Drăgușanul, secretar al comitetului scolastic grănițăresc, fost vice-căpitan al Districtului Făgăraș, apoi vice-comite și președinte al sedriei orfanale ale (!) aceluiaș comitat, membru al Asociațiunii transilvane, a murit la Sibiu, la 26 Octomvrie st. n. în etate de 67 de ani, după o boală grea de 2 săptămâni ». De atunci el s'a scufundat în uitare, împreună cu opera lui. Nu-l știe nici Enciclopedia lui Diaconovici, care începe să se tipărească la 1898. Până când Nicolae Iorga l-a descoperit, l-a desbrăcat de haina lui latinistă și ni l-a dat îndărăt prin ediția

din 1910 a « Călătoriilor », cu un chenar de lumină în jurul cărții. Ion Codru Drăgușanu și-a început astfel a doua lui viață. Era întru totul vrednic.

Ion Codru Drăgușanu se trăgea din satul Drăguș, din Țara Oltului. De acolo a fugit peste munți în Țara Românească, în vara anului 1835. Numele lui nu-l pomenește niciodată, deși icoana locurilor și a oamenilor de unde își avea obârșie, îl urmărește pretutindeni și-i umple de mireasmă paginile. Am fost de multe ori, ca să-i găsesc urma, dela malul Oltului până pe valea Sâmbetei și pe culmile cu stâne și cu iezere, peste care s'a strecurat în cioarecii și cu pălărioara cu moț de flăcău din Făgăraș, spre Câmpulung. Am trecut și eu cu luntrea pe la moara Biràului, care, după o sută de ani fusese luată de alte ape, apele istoriei, ca să am în ochi la fel cu el, depe malul drept al râului și ca o priveliște de rămas bun în ajunul plecării, tot ce se vede și astăzi depe piatra dela Licuriciu de lângă Peștera Pustnicului. Ascultați-l într'un adevărat suspin al sufletului, pe care n'aveți să-l mai auziți, pentrucă omul din firea lui sau prin creștere e stăpânit și nu se lasă târît de pornirile inimii. De ceea ce se ferește acest mare drumeț sunt descrierile. Nu vrea să facă, așa cum zice el, geografie. Chiar dacă începe ceva, furat de o înzestrare vădită, se oprește la mijlocul drumului. Dar cât este atunci de puternic și de mișcător! Priveliștea e legată în părțile ei cu un fior de suflet. Numai ochiul, care vede și cumpănește toate, stă neiertător deasupra. Când i se pare că năvălește gâlgâitoare poezia, strigătul de bucurie sau lacrimile, lasă totul și se duce sau potolește cu o glumă, care are toate nuanțele, dela batjocura subțire de sine și de alții, până la râsul gros și la sarcasmul crud. Ion Codru Drăgușanu este unul dintre cei mai buni humoriști ai noștri. « Inaintea mea », scrie el, « era Țara Oltului ca o grădină măreață, întinsă, țărmurită de Carpații Făgărașului, de culmea Perșanilor și de malul ardelean formând râpa dreaptă a Oltului, dela Măgura Regia », sau Crihalma, « până la Talmum » adică Tâlmaciu. « O, țară mândră, din care nici când ieși-

sem! O munți gigantici cu poale verzi întinse, cu brâu negru de brădet și albi la creștet! Desemnați de Creator în șir regular, ca o falangă de armată! O râuri limpezi și tu, principele apelor transilvane, Oltule! Azi poate vă privesc pentru ultima oară! O, panoramă fermecătoare, când te voi revedea!». Trebuie să fii transilvănean ca să simți frumusețea desnădăjduită a acestor rânduri, transilvănean silit să lași tot îndărăt și să-ți iei lumea în cap de prigonirile politice sau de sărăcia de acasă.

Am scos citatul din scrisoarea întâia. Iată ca un fel de întregire a lui. un altul, din scrisoarea cea din urmă, trimeasă dela Paris, din Septemvrie 1844. Este ca o lovitură de gong trasă anume, ca să acopere cu zgomot șoapta de blândețe care se alegea în minte. Este vorba de tinerii strănepoți ai lui Atila, care se repezeau la Aiud, unde după o zicătoare ungurească ar fi mijlocul lumii, ca să iasă contabili dintr'o școală cu pâinișoare sau cipoi fundaționali, cum îi cunoaștem și noi dela internii școalelor dela Blaj. Zice Ion Codru: « Nu așa de fericiți sunt boierii noștri din domeniul lui Negru Vodă, înregimentați în institutul limitrof militar, căci, neavând cipoi nici la Aiud nici aiurea de ajuns, aleargă, bieții, la mămăligă în Dobrogea și în câmpiile basarabene, apoi și ale Dunării inferioare, ca să devină păstori, în loc de ostași, și, pe această cale, să-și câștige independența, pe care nu le-o garantează boieronatele de șapte pruni, întocmai precum nici Secuilor boabele de ienuper ale alodiului moștenit». Ce retorică aspră de discurs parlamentar opoziționist, șfichiuie ca un biciu, care sângeră și pe cel ce lovește, din asemenea cuvinte! Ion Codru Drăgușanu era dintr'o casă de grăniceri, din tată boier și mamă boreasă, cu cărți și cu drepturi, de atunci pierdute, dela domnii descălecători ai Țării Românești, ca boierii cu diplome maramureșene. Fusese menit stării militare, dar jurase să nu se supue, și, când era aproape de 18 ani și urma să-l îmbrace, a trecut în țară.

A scris de acolo și din lumea largă unui frate pe care-l iubea și era notar în Drăguș. Cel puțin așa crede satul!

Fratele n'avea însă decât 6 ani când a plecat Ion Codru și i-ar fi făcut întâia scrisoare, și 16, când s'a întors pentru totdeauna din străinătate. Intrebarea, la care n'a răspuns Iorga, nu și-a aflat răspuns nici astăzi.

Bătrânii satului mai zic și acum pe dinafară unele părți de scrisoare, cum e aceasta, deși în Drăguș nu se găsește niciun exemplar din « Călătorii ». « Să știi, frate Gheorghe, că așa este de departe Viena de București, cum sunt Tufele Mierii de Dumbravă ». E vorba de două locuri din hotarul Drăgușului. Cuvintele se întâlnesc aproape întocmai în volum, dar cu alt înțeles, pe care nu-l putea prinde sau l-au pierdut Drăgușenii, și fără acel « frate Gheorghe », care, dacă ar fi fost lăsat, ar fi lămurit din capul locului felul cum s'a alcătuit cartea. Ea n'ar fi fost o compoziție literară târzie, după însemnări făcute zi de zi de călător și prelucrate mai apoi în chip de scrisori, ca un roman epistolar cu un erou central, Ion Codru din Drăguș, un Gil Blas de Santillane, pe care îl citea și îl credea cel mai bun termen de comparație cu sine, mergând spre aventură, — a dat și aventurieri Țara Oltului!, — pe când era mai mult un Wilhelm Meister, în anii de călătorie, mergând spre întărirea și înfrumusețarea unei firi proprii și spre odihna împăcată dela urmă, — după sbucium îndărăt în mijlocul comunității anonime și un anonim în sfârșit și el Ar fi fost atunci scrisori aevea, găsite acasă la întoarcere și întregite treptat cu tot ce le dă astăzi o însemnătate de operă de gândire despre lume și de lucrare literară, căutându-și locul, pentru o însușire sau alta, și întrecându-și în unele privințe semenii, între Scrisorile lui Ion Ghica, Păcatele Tinerețelor de Costache Negruzzi și Pseudokineghetikos-ul lui Odobescu. Acele părți de scrisoare, a căror amintire se păstrează în sat, sună în scrisoarea a șaptea din Decemvrie 1838, astfel: « Vindobona și Bucureștii! O ce diferență între aceste două cetăți! Știi, ca între Dumbravă și Tufele Mierii!» In Iorga s'a făcut o greșală de transcriere: « Știți », în loc de « știi ». « Știți » ar fi fost către toată lumea și rătăcește pe cititor, pe când

« ştii » este pentru fratele Gheorghe, care se simte alături. Pe locul din Drăguş, unde era casa părintească a lui Drăguşanu, şi-a făcut altă casă nepoata, fata acestui frate Gheorghe, pricina frumoaselor scrisori, boreasa Maria Jurcovan. Sora ei se chiamă, destul de răsunător, Rafira Trâmbiţaş. Stau una şi cealaltă deadreapta şi deastânga faimei celui mai strălucit fiu al Drăguşului, aşa cum păzesc femeile de marmoră albă intrarea în monumentul din Paraclisul Capuţinilor din Viena, zugrăvit de scriitor.

Citite acolo Scrisorile au un răsunet şi o bogăţie, pe care într'o bibliotecă nu le-ar avea. Nicolae Iorga a pus în ediţia lui un semn de nedumerire, n'a ştiut ce poate să însemne, după acest rând despre Versailles: « Se construi sub Ludovic al XIV-lea, prin arhitectul Mansard, care întâi », adică cel dintâi, « făcu coperişuri, cum se vede la curtea Sambetiană (!) ». Cine cunoaşte satul şi împrejurimile lui vede deodată peste copaci, cu Negoiul în fund, ţiglăria înaltă, numai ea cât o casă, a Palatului lui Brâncoveanu dela Sâmbăta de Sus. Această vedenie, a Curţii Sâmbătene, l-a urmărit până la Paris, pe băiatul care o avea înaintea ochilor, ori de unde venea prin lunca Oltului. Era numai la 4 kilometri de Drăguş. In altă parte vorbeşte de pantaleriul Neamţului, de care sunt strimtoraţi flăcăii, şi Iorga din nou a pus un semn de întrebare. Dar acel pantaleriu, necunoscut la Bucureşti, a fost pricina pribegiei de 13 ani prin lume a puiului de grănicer Ion Codru şi nu este decât o mică schimonosire ardeleană a expresiei militare bandulieră, cureaua de care se spânzură arma! Şi pe urmă, cum s'a putut ca ediţia Iorga să lase afară cele 6 pagini cu Insemnarea cuprinsului, care arată dintr'odată şi ele singure, că acest scriitor, atât de tare în limba germană, scria ca Voltaire şi este în literatura noastră cel din urmă enciclopedist, în înţeles francez, cu fiecare scrisoare, ca subt altă pavăză, tot cu alt motto din cei mai necrezuţi autori? Eu nu caut decât să înviez puţin pe drumeţ, dar criticul sau istoricul literar care va urmări lucrarea poetică, va trebui să

asculte pe autorul ei și la el acasă. Multe părți se vor lumina atunci pe dinăuntru și vor fi ca acele ulcioare scumpe, cu flori de smalț în pereți, care nu se văd decât dacă aprinzi la mijloc o flacără.

Astăzi ne mirăm de ce Epistolele nu s'au publicat în « Convorbiri Literare », de care erau mult mai aproape, decât prin foile și revistele dela Pesta, deși, în « Familia », una dintre ele stătea alături de « Junii corupți », versurile de tinerețe ale lui Mihai Eminescu, pe care Iosif Vulcan, directorul acestei publicații, l-a făcut Eminescu, pentrucă până atunci poetul fusese Eminovici. Iată ceva de Alecu Russo, deși cu adâncitură mai dureroasă de gândire: « Cine nu părăsește locul nașterii n'are idee de patrie; el e ca omul în mijlocul pădurii: nu o vede de mulțimea arborilor. Dar înstrăinatul, o, cum învață a o iubi! Te-ai născut într'un sat din cele mai mizerabile, ai crescut într'o colibă de paie, ai început să gânguri. Sanda te-a purtat în brațe, Comșoaia ți-a dat un măr. Intâia dată te-ai jucat pe pajiște cu Lae al Rachirei, ai auzit pe Giole lătrând, ai văzut pe Murgana venind din ciurdă. Te bate mama, te ia tata pe genunchi. Toate le uiți, toate le ții minte. Cu întâia impresie te faci cetățean în lume. Devii mai măricel. Cercetezi pe mătușa, cunoști casa popei, auzi înjurând pe jude. Noui întipăriri, noui cunoștințe ». (Ironia trebuia să-și facă loc: râsul printre lacrimi). « Apoi începe necazul și grija. Caută să mergi la dascăl. Nu pot uita pe fericitul Nicu al Davistei cu Sfânta Cruce ajută! O iarnă întreagă învățasem carte la dânsul, știam bucoavna de rost, însă a sloveni cu buche-azi-ba, nu putusem învăța, până ce bietul Comșuț, în bătrânețe, aduse sistema de a-b-c dela Orlat, după care, apoi, în trei zile silabisii cu ușurință. Umblam acum în satul vecin, la școala militară germană. Măriuța lui Dumitru, Dumnezeu s'o ierte, îngrijea de mine ca o mamă; dar noaptea vedeam pe Giole, câinele flocos părintesc, care întâi mă linsese și-mi luase bucătura din mână. Mă suiam în salcia scorburoasă din fundul grădinii și aruncam cu pietre în bradul dela poartă. Biata mătușa căuta să

mă ţină în braţe, ca să nu cad din pat, visând. Iată patria, şi aevea şi în vis». E o schiţă fără greş a copilăriei, aşezată pe un perete al vieţii ca o cadră frumoasă. Sunt trăsături din Creangă cu 20 de ani înaintea lui.

Dar iată un sfert de pagină pe care marele Humuleştean l-ar fi semnat fără să stea la gânduri. Este o vorbă în treacăt, dintr'o scrisoare dela Paris, din 1841: «Nu ştiu, ţii minte pe Protopopul nostru cel bătrân C? Era un găgău înalt şi umbla cu capul tot sus, ca un general încununat cu lauri. Odată Unchiul Năftuc, cu firea lui de Tartuff consumat, îl încântase la o nuntă şi-i promise că-l va cerceta altădată acasă. Unchiul Năftuc ştii că era pururea cu Dumnezeu în gură şi nu se închina altminteri fără numai: Dulce Tatăl Nostru, Sfinţească-se Sfânt Numele Sfinţiei Tale, şi pe teapa aceasta mai încolo; dar şi altminteri era un geniu natural şi mucalit în expresii cât se poate. Niciodată nu râdea făcând glume şi atunci se tăvăleau de râs ascultătorii». (Nu luase nimic Drăguşanul dela unchiul Năftuc?) «Casa unchiului era antediluviană, cu un strat de muşchi de trei urme pe acoperiş şi jumătate cufundată în pământ. Superbul Protopop, intrând, se lovi, poc, de pragul pleoştit (cel de sus) şi, spre neauzit scandal, înjură una ca şi căprarul Miclăuş, Dumnezeu să-l ierte! Dar venindu-şi în fire, zise: «Pentru-ce, boierule, nu-ţi ridici casa, că, iacă, era să-mi crăp capul în două?» — «Iartă, Prea Sfinţite Părinte», răspunse unchiul, «noi, când intrăm, ne plecăm capul, căci casa o făcură oameni mai vrednici decât noi». — «Acest cuvânt e mult mai preţios decât toată casa, replică popa şi se mângâie de cocoş», adică de cucui, «lângă rachiul cu miere».

Dar acest dialog, pentru care l-ar fi pismuit Caragiale şi s'ar fi pus să mai taie şi să ciugulească la Chicoş Rostoganu lui: «Noa, da' de unde ghii, Oane? — Noa, tomna din Bucureşti! — Noa, mă, da' văz't-ai pe Vodă? — Noa, da' cum să nu-l văz? — Noa, şi cum era, Oane? — Noa, ştii pe Oanea nieu? — Ştiu — Noa, dă-mi pace! — Dară pre Doamna, văz'tu-o-ai, Oane? — Noa, ghine

că n'oi vedea-o! — Noa, da' cum era, Oane? — Noa, știi pe Ana mea? — Știu — Noa, dă-mi pace».

De aici, din această viață, a plecat în lume Ion Codru Drăgușanu. Intâi a văzut țara și a înțeles Dunărea de jos și balta și mai ales oamenii ei, mai ascuțit decât Jean Bart și scriitorii apei. A stat în București în mai multe rânduri, câțiva ani, și l-a zugrăvit mai fără milă decât Filimon, dar cu o privire largă de gânditor social. A trecut prin Târgoviște, unde a întâlnit casele părăsite și crescute cu iarbă, de oamenii porniți după procopseală în cetatea Dâmboviței, cu o adâncime și cu niște zgârieturi de coardă de plâns în piept, de Vasile Cârlova, pe care-l transcrie în notă, ca un acompaniament necesar. A fost un fel de însoțitor bun la multe, și până și un fel de secretar particular pentru mari personagii, care călătoreau în streinătate și a străbătut toată Europa, dela Neapoli până la Sfântul Petersburg, cu popasuri mai lungi la Paris. Era de 20 de ani, frumos, deștept, știind să se descurce, cinstit cu sine și cinstit cu ceilalți. Pe unde a trecut, a privit și a gândit. A fost un om care iese într'o zi din casa strimtă a vieții lui ca să cunoască lumea. El a spus poate pentru întâia oară în scrisul nostru aceste cuvinte, care chiamă din zare și fac ele singure pe drumeț: « sufăr de dor de ducă». Nu se oprește la ce e pitoresc, ci la ce e caracteristic. Trăsăturile cu care a zugrăvit el popoarele în mijlocul cărora a stat, alcătuesc până astăzi cele mai bune pagini de literatură de psihologie colectivă pe care le avem. Pentru coloare, avânt și meditație analitică luătoare în pleasnă la un loc, recitiți măreața plimbare pe Vezuviul în erupție, descrierea egipteană de uriașe proporții a Pieții Sfântului Isac din capitala Rusiei, Domul din Milano, ca un sloi de ghiață plin de țurțuri către cer, Catedrala Sfântului Ștefan din Viena, Biserica Sfântul Petru din Roma. Ce păcat că asemenea pagini fără pereche n'au intrat în cărțile de școală, ca să dea din puterea și din frumusețea lor omuleților care se ridică, lacomi de altceva! Scrisul lui seamănă atunci cu această vedenie rusească de pastel încă

ud: « Sănii ușurele, cu patru călușei ca umbrele, hamuri de ață, proprietarul cu barbă lungă, cu cojoc lung și uns, apoi cu opinci împletite cu mâzgă de tei, zboară peste scoarța zăpezii, fără a se cufunda, încât crezi că e o nălucire aeriană produsă de fata morgana».

Ar trebui să dau câteva exemple de sublim, cum e gândul să sărute trupul de idol din vârful Coloanei Traiane, când a auzit că numai capul era al Sfântului Pavel, pe când trupul rămăsese al lui Traian, Impăratul părinte, sau cum este întâlnirea în cimitirul din Neapole, cu o bătrână urâtă ca o strigoaie, care cânta un fel de frunză verde, ca să gonească vrăbiile dela smochine, și a primit dela el cinci carlini ca să mai cânte și s'o mai audă, cât el se depărta plângând. Cea mai convingătoare împletitură însă de rafinament și de plămadă veche, alături de care niciun Român dela 1841 n'ar putea să așeze ceva nici pe departe asemănător, mi s'au părut aceste rânduri. Sunt dela Paris. Ele dau încredere. Cine putea simți așa, era pregătit să înțeleagă teatrul lumii în care se adâncise, și să ni-l tălmăcească. Mi-e aproape frică să-l transcriu, ca de aripa cu praf de desene sburătoare a unui fluture: « In acest raiu al lui Mahomed, m'am fost culcat alaltăseară, la 11 ore, și, citind « Reculegerile poetice» ale Domnului de Lamartine, de curând ieșite la lumină, drept specific somnifer, așteptam pe Morfeu, ținând asupra unui lighian pus la piciorul patului inelul de sigiliu în mână, ca să-mi anunțe, căzând, apropierea zeului, prin răsunet. Imitai, vezi, pe Alexandru cel Mare. Cam către a treia veghe a nopții sunetul argintiu mă înștiință să sting lampa de gaz idrogen și, lăsându-mă în grija lui Morfeu, în ațipire, speram să mă visez sultan sau cel puțin vizir, în brațele odaliscelor. Râse zeul de superba mea imaginație, mă luă pe aripile sale aeriene și cu iuțimea electricității mă transportă în depărtare de 300 de mile, tocmai în coliba noastră, la Fântâna lui Dan, unde cu tine și cu Gâcul nașului, pășteam viței în copilărie, mă întovărăși îndată la vereț în Vârteje, unde țineam râmătorii la jir, și mă părăsi căutând

bivolița pierdută în mestecăniș, după ce luasem o corecție dela răposata mama, fie-i țărâna ușoară!».

Dacă am avea un dicționar istoric al limbii, în care fiecare cuvânt să aibă trecut alături timpul când s'a ivit în scris, acest rând de început din Prefața la Scrisorile lui Ion Codru Drăgușanu: « Națiunea Română e lipsită de literatură turistică », ar sta ca pildă pentru împreunarea dintre cele două cuvinte dela urmă, atunci făcută întâia oară. Este cartea care ne-a deschis lumea, cu firea ei și nu cu ce am fi vrut să găsim noi în ea și să luăm acasă. Am avut-o în mijlocul nostru și n'am cunoscut-o.

Propr. d-nei I. Turcu, Sibiu

Ion Codru Drăguşanu la 1839
(din Italia, acuarelă de autor necunoscut, mărime naturală)

Propr. d-nei I. Turcu, Sibiu

Ion Codru Drăgușanu la 1857
(acuarelă de Döbrentey, 15 × 20)

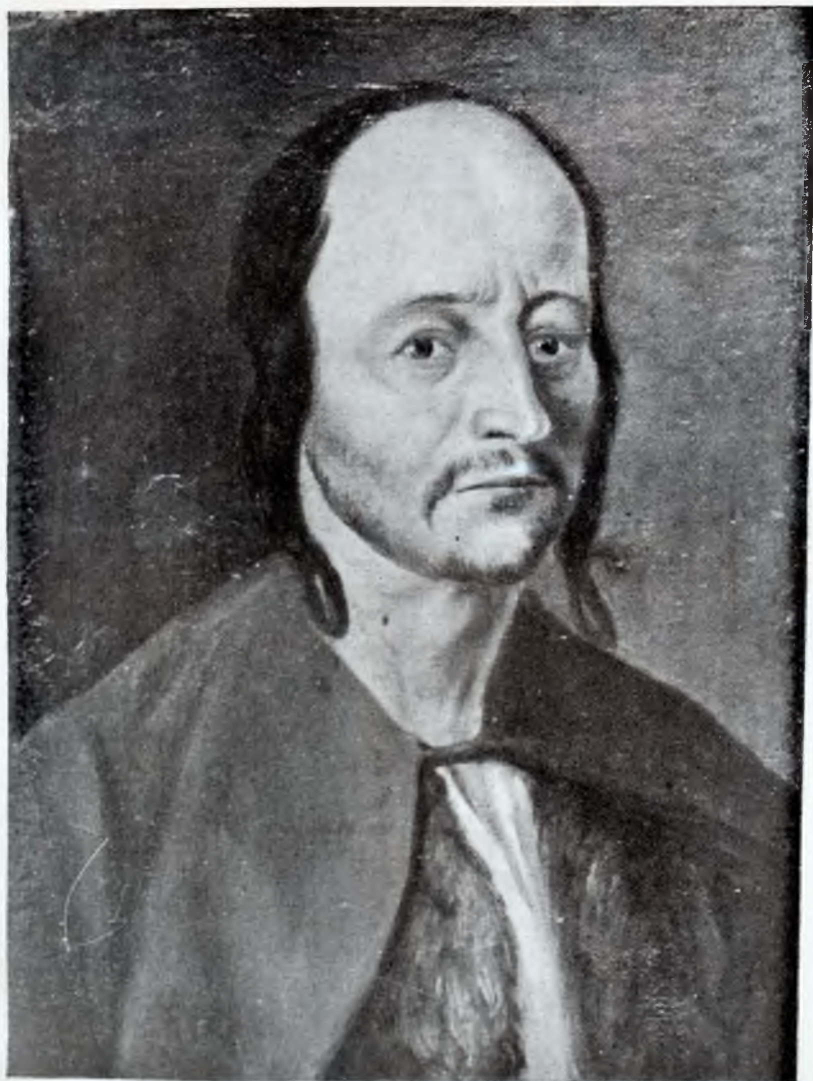

Foto Emil Fischer

Horia

din Muzeul Brukenthal din Sibiu

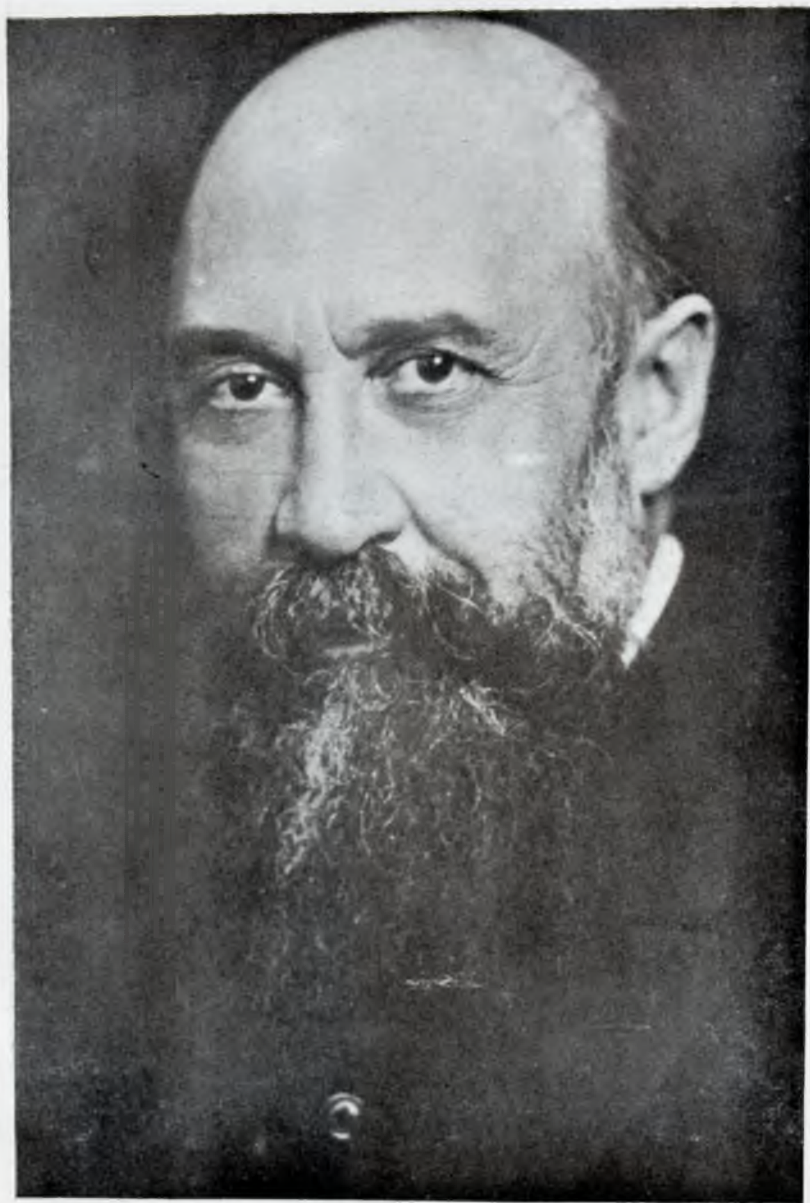
Mitropolitul Andrei baron de Şaguna, de *Mişu Popp*

Eufrosin Poteca

D. S. Neniţescu

Nicolae Iorga

Virgil N. Madgearu

CĂRȚI ȘI OAMENI

Gr. Antipa. Academia Română a scos zilele acestea o carte, care e mai mult decât o carte, « Marea Neagră » de d-l Grigore Antipa.

Pentru om ea înseamnă încununarea unei munci neîntrerupte și aproape crâncene de o jumătate de secol. Acea călătorie pe Mare a crucișetorului Elisabeta din 1893, având la bord pe tânărul savant abia întors dela studii din streinătate și prevăzut cu tot felul de unelte de cercetare, nu era altceva, cum ne dăm seama abia astăzi, decât începutul oceanografiei românești. Intâia sondă și dragă de fund aruncate atunci în valuri puneau temelia cunoașterii științifice a Mării Negre. Făgăduiala făcută acum 50 de ani s'a împlinit cu strălucire în zilele noastre. Monografia aceasta întreagă a Mării Negre, în care nu mai e vorba numai de fenomenele geografice sau biologice din lungul coastei românești, ci de toată întinderea de apă dela Constanța până la Batum și dela Sevastopol până la Constantinopol, e un adevărat monument. Străbați cele 300 de pagini ca niște cămări ale unui palat lichid, fiecare cu lumea și cu taina ei. Călăuza e sigură și știe adâncurile ca un zeu al Mării, cu scoici în păr și cu tridentul în mână, care deschide acele adâncuri.

Pentru știință lucrarea aceasta, grea de fapte și de vederi noui, înseamnă o contribuție de care va trebui să

se țină seama la deslegarea unei probleme destul de încâlcite. Marea Neagră nu seamănă cu niciuna din mările vecine și trebuie cercetată aparte. Ceea ce se aflase până acum din expedițiile în larg sau din lucrările de laborator rusești dela Spindler și Wrangell, din 1899, până la Knipovici, din 1934, a fost pus împreună și legat trainic, dar a primit mai cu seamă adausul neașteptat românesc. Numeroase ieșiri în Mare și activitatea a trei instituții anume înființate, cu specialiști pregătiți cu grije în cursul anilor, Laboratorul Muzeului de Istorie Naturală din București, Laboratorul Hidrobiologic dela Tulcea și Institutul Biooceanografic dela Constanța, au făcut cu putință acest adaus. El dă documentării bogate bibliografice a volumului, o coloratură puternică națională. Contribuția se face de două ori originală, prin fapte adunate de noi și prin încheieri și propuneri, născute din experiența și meditația autorului. De aceea, gândul dintâi, ca « Marea Neagră » să iasă în franțuzește, era mai bun. Ea trebuia pusă numaidecât la îndemâna oamenilor de știință streini. Numai planșele, care n'au textul în limba noastră și fuseseră făcute pentru cealaltă redactare, mai aduc aminte de ce se plănuise.

Pentru țară, cartea înseamnă un fel de a doua luare în stăpânire a hotarului nostru mișcător dela Răsărit. Cucerirea Mării nu se face numai cu ridicarea unui pavilion și cu așezarea de grăniceri la vaduri. Lupți întâi cu armele, așa cum am luptat în trecut și cum luptăm astăzi, pentru recunoașterea și apărarea unui drept, care vine de departe. Apele Mării trebuie amestecate și ele cu sânge și cu lacrimi, ca să le poți face ale tale. Dar ca să le păstrezi în vecii vecilor, mai e nevoie de ceva. Nimeni n'a spus-o mai frumos și n'a dat însuși pilda ca domnul Antipa. Trebuie înjghebată sau întărită o populație maritimă proprie, care să dea viață malului și să-l ție legat de pământul țării. Preocuparea aceasta e atât de stăruitoare, dela început până la sfârșit, încât Monografia însăși nu mai pare de multe ori, decât o introducere teoretică la un tratat de pescuit de Mare. Pe sub undele

verzi se văd nu numai cârdurile de pești, dar carmacele și talianele întinse în drumul lor ca să-i prindă. Pe lângă Institutul de Biooceanografie dela Constanța funcționează și o școală de pescari de Mare Români. In al doilea rând, această Mare trebuie cunoscută de aproape și făcută obiectul de cercetare științifică, nu întâmplător, a unui singur om, ci a unei întregi organizații. Numai dintr'o asemenea cunoaștere poate să iasă o întrebuințare a ei din plin și o încadrare temeinică în viața națională. E un adevăr pe care-l întrupează eroic volumul scos de Academia Română « Marea Neagră ». Parcă abia acum putem vorbi de o Mare a noastră și Marea Neagră încetează să mai fie un lac rusesc. Pe lângă farurile de piatră care-și trimit lumina lor răsfrântă de cristaluri peste singurătatea întinderilor, s'a aprins în sfârșit și acest far, de unde gândul românesc pâlpâie în calea științei universale și o călăuzește.

Ceea ce ni s'a dat deocamdată nu e lucrarea întreagă, ci numai un întâi volum. El descrie partea curat geografică și împrejurările de viață, oceanografia, bionomia și biologia generală a Mării Negre. Un al doilea volum, o carte a peștilor, Ichtiologia aceleiași Mări, trebuie să urmeze. După concepția autorului, n'avem decât scena, largă și strălucită, dar fără personagii. Să-l îndemnăm să ni le trimită și pe ele cât mai repede, pentruca monografia să-și capete tot înțelesul și rostul. Ceea ce va izbi mai puternic pe toți, pe cei care nu știau, ca noutate dătătoare de fiori, iar pe ceilalți, prin aducere de noui dovezi și printr'o altă punere în lumină, este faptul hotărîtor pentru Marea Neagră că, începând cam dela o adâncime de 200 m., ea e o Mare moartă. Nicio vietate nu poate să trăiască sub acest tavan al neființei. Apa neprimenită și neaerisită se umple de hidrogen sulfurat și chiar de acid sulfuric și înăbușe orice viață. Cartea e o lucrare de știință, rece și liniștită, dar nu știu de când n'am mai citit o pagină de mai mare poezie, decât întâlnirea, într'o dimineață, de pe un vas de coastă, cu acel fluviu în Mare, roșcat și înghețat, între două cărări de

spumă care-l despărțeau de apa verde și vie dimprejur, al straturilor smulse pentru scurtă vreme din adânc și curgând la suprafață ca o solie a lumii moarte de dedesubt. Straturile cad curând în locurile de unde au răbufnit la lumină, dar fiorul pe care l-au stârnit se păstrează. Numai vaporașul alb aleargă spre uscat cu proba de apă rău mirositoare pe care a putut s'o ia și o duce închisă ermetic în găleți la analiză. Pescărușii se sperie și ei de această Mare nouă și sboară departe. Dela 200 de metri până la 2246, cea mai mare adâncime găsită până astăzi în groapa Mării Negre, stăpânește numai această îngrozitoare apă sulfuroasă. Cârdurile de pești sau morunii singurateci de câte 800 de kg. unul, meduzele pletoase aproape străvezii și tufele de alge nu se pot mișca decât în pătura subțire de Mare care li se îngăduie. In schimb, câtă veselie, ca într'o primăvară veșnică a Mării Negre, în șuvoiul de coastă al apei dulci sau abia saramurate, care, ieșind depe gura marilor fluvii și mai ales a Dunării, se revarsă peste apa sărată și curge spre Miazăzi, ca o pășune hrănitoare pentru toate vietățile. Când el se abate puțin, ca în dreptul pescăriilor dela Sfântul Gheorghe, datorită limbilor de nisip dela Chilia și Sulina, atunci pescarii trebuie să se mute mai la larg, până îl întâlnesc din nou și, cu acest șuvoiu, și peștii care-l caută.

Citesc aceste pagini și mi se pare că sunt amestecat și eu în ele. De câteori n'am fost cu scriitorul lor, fie pe brațele Deltei, fie pe canalele săpate de el, peste grinduri și prin plaur, ca să înviorează marile limanuri îmbătrânite! Hidrologii, de care amintește în carte ca fiindu-i de ajutor în descoperiri, au fost și tovarășii mei de drum. I-am ascultat, pe când vaporașul își încetinea dinadins mersul sau se oprea în vreun sân de apă, lămurind vreun fenomen întâlnit la vreo răspântie. Uneori și-l împrospătau mai bine tocmai pentrucă eu nu înțelesesem și-i mai întrebasem odată. Minunatele descrieri ale lacurilor Razim sau albastru, portițele și bogazurile pe unde ele dau Mării apă îndulcită sau primesc, pe marile vânturi, apă sărată, gardurile de chefali, ieșirile în larg, parcă

sunt niște ilustrații în filigrană ale textului și pe care le văd eu. Cartea era scrisă înainte de 1940, așa că văd și capul despărțitor de ape dela Caliacra, stațiunea de pescărie ridicată de noi din piatră trandafirie netencuită, pe podișul de acolo plin de pietre și de bujori și stânjenei sălbateci, golful cald dela Balcic unde vânează și pustiesc focele, care trăiesc în peșterile vecine ca niște rămășițe și mărturii ale altor vârste geologice. Istoria schimbătoare parcă n'a mers și numai geografia mai statornică ne împresoară și ne mângâie. Am fost prin toate aceste locuri și prin altele pe unde cercetătorii Mării românești și-au plimbat ochii ageri și uneltele. Cartea bate de această viață, pe care operația de generalizare și abstracție n'o poate ascunde. Ea poate să împărtășească, nu numai cunoștințe, dar și însuflețire și încredere.

Un singur necaz am avut. Aproape tot țărmul nostru e împănat de numiri streine. Unele au o vechime de câteva zeci de ani, dar altele se dau chiar acum, într'o limbă care nu-i a noastră și de niște locuitori veniți de ieri și pribegi din alte țări. Noi le primim și le trecem cu grije în hărți. Este o greșală și o primejdie. Când, acum de curând, ceva ca un început de cordon litoral s'a ales din valuri în fața gurii Sfântului Gheorghe, oamenii de acolo i-au zis mai mult în glumă ostrovul Sahalin. Le aducea aminte de cealaltă insulă, din Pacific, loc de muncă în mine pentru unii din ei deportați în acele paragini. Dar ce avem noi și Țara Românilor cu această insulă rusească, de ne-am însușit numaidecât numele, ca un lucru dela sine înțeles, că l-am scris în hărți și că-l învățăm la trei milioane de copii de școală în fiecare an? Nu mai spun ce se întâmplă cu toate împletiturile de brațe dela gura Chiliei, unde fiecare are câte un nume mai chinuit și mai fără legătură cu noi. Marea Noastră ar trebui să fie învățată din nou românește. E o limbă pe care a cunoscut-o în secolele de demult, când n'aveam stăpânire politică peste ea, dovadă vechiul și frumosul nume al Portiței, și lăsăm s'o uite astăzi, când suntem aici la noi acasă. Să năvălească o viitură și peste aceste

nume, cum năvălește cealaltă peste câmpuri, și, la fel cu ea, când se retrage, să umple golurile și să ia tot ce-i netrebnic.

Apele cu alt amestec și altă sărătură și coloare ale Dunării curg pe deasupra Mării Negre și împreună cu ea până întâlnesc Bosforul. Ele trec dincolo, peste pragul lui, în schimbul apei din Marmara care intră pe dedesupt în Marea noastră. Cuvântul cunoscut, că Dunărea se varsă la Strâmtori, nu e prin urmare numai o formulă de oratorie politică sau de diplomație în căutare de argumente, ci un fapt geografic. Marea Neagră a domnului Antipa deschide și această poartă către Mediterana. Nu suntem numai locuitorii, dela Sarmați și Sciți, ai unei mări închise și tăiați de lumea soarelui și de problemele ei, ci membrii unei comunități mai mari în care trăim și suntem primiți cu ființa noastră aparte, pentrucă împlinim aici o funcție tot atât în folosul propriu cât mai ales al acelei comunități. Lozinca autorului pare să fie și în lucrarea de față: știința la temelia oricărei fapte colective, fie ea de gospodărie, fie de acțiune politică. De aceea, cartea se arată în cele din urmă ca un imn cântat peste valuri acestei științe.

George Vâlsan. Unul dintre cele mai bune studii despre Transilvania rămânea ascuns între foile unei cărți cu un caracter comemorativ, publicată acum mai bine de zece ani, dacă nu-l descoperea acolo Ministerul Propagandei și nu-i dădea o nouă răspândire, traducându-l în acelaș timp în limbile italiană și germană. Cartea era o monografie a nouei Românii de peste munți la împlinirea a zece ani dela Unire, iar autorul George Vâlsan, profesorul de geografie dela Universitatea din Cluj și unul din literații cei mai gingași pe care i-a dat școala Junimii. Lucrurile par depărtate astăzi și de pe alt tărâm. Universitatea din Cluj se găsește risipită prin Sibiu și Timișoara, iar George Vâlsan, cu fruntea lui de fildeș și cu zâmbetul bun, a părăsit acest pământ. Putem vorbi de toată acestea ca de un trecut de amintire.

Il văd încă pe Vâlsan, în clădirea de cărămidă smălțuită galben, a Universității transilvănene. Era în Ianuarie 1929, numaidecât după vacanță. Stătea înfrigurat în sala cea mare a Institutului de Geografie înființat de el. Veneau studenți să-l întrebe câte ceva. El se ducea la un dulap din bibliotecă și scotea o carte sau cerea custodelui o hartă. Era plin de bunăvoință, care pornea din două izvoare, dragostea de studenți și legătura aproape religioasă cu studiile geografice. Fuseserăm, se putea zice, colegi: el ieșea din universitate când intram noi, dar mai lucram în seminar împreună și luam parte la excursiile științifice, pe care le conducea profesorul nostru, d-l Mehedinți. Ne întâlniserăm apoi la Berlin, unde studiau în acelaș timp alți doi geografi din București, Brătescu, geografie fizică, și Gheorghiu, cartografie. Eu făceam etnografie cu Luschan. Vâlsan s'a arătat numai între noi. Poate nu s'a simțit bine în capitala Germaniei, pentrucă nu cunoștea limba și a plecat curând la Paris, unde a lucrat cu de Martonne. Il pierdusem din ochi câțiva ani. Războiul ne aruncase pe fiecare în alt colț de țară. Ne văzuserăm din nou la Cluj. Il căutam de câteori ajungeam în capitala Transilvaniei, chiar în gospodăria lui de om de știință, de care era foarte mândru. Eram membru al societății etnografice, pe care o înjghebase. Deși altfel încadrat decât ne învățaserăm noi la București, nu la facultatea de litere, ci la cea de științe, preocupările de antropogeografie îl urmăreau. Se ridica, el, geograf, împotriva cultului atotputerniciei mediului fizic, așa cum face și în acest studiu, « Transilvania în cadrul unitar al pământului și statului român », și așeza în planul întâi pe om. Acum venisem la el ca să-i fac o propunere și mă sfiam să-i vorbesc.

— « Ce ai? mă iscodea el. M'aș prinde că ai să-mi spui ceva și nu te îndemni. Trebuie să fie un lucru neplăcut. Dar dacă tot trebuie să-l spui, spune-l mai repede. Scăpăm amândoi de o apăsare ». Eu primisem tocmai însărcinarea să redactez marea monografie a Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului și plecasem numaidecât după

colaboratori. Cel dintâi la care mă gândisem fusese Vâlsan. Ştiam însă cât de greu îi era să lucreze la poruncă şi cu soroc, şi mai ales cu un soroc foarte scurt. In Ianuarie şi Februarie trebuia strâns materialul a trei mari volume şi în Martie tipărit. In Aprilie erau serbările dela Alba-Iulia. Cum să nu şovăi, când îl vedeam între uneltele şi obişnuinţele lui de lucru, care cereau un întreit răgaz, al meditării, al cercetării şi al punerii pe hârtie? Spre mirarea mea, a înţeles dela întâile cuvinte că nu se putea altfel şi a făgăduit în douăzeci de zile douăzeci de pagini, câte una pe zi. Ii râdeau ochii şi mi-a strâns mâna.

— «Cartea trebuie să iasă, ai dreptate. Am de pe acum ceva în minte. In mijlocul ei trebuie să stea însăşi această ţară a Ardealului, cum stă în mijlocul Istoriei Românilor sub Mihai Vodă Viteazul, descrierea, aproape de Chateaubriand, a lui Niculae Bălcescu, mort aşa de curând după ce a făcut-o. Era o vreme când o ştiam pe dinafară. Dar uite volumul aici în raft. E la începutul cărţii a patra, Unitatea naţională, marele vis al generaţiei lui şi al nostru: « Pe culmea cea mai înaltă a munţilor Carpaţi se întinde o ţară mândră şi binecuvântată între toate ţările semănate de Domnul pre pământ». Incepe ca un episod din Cântarea României, care se vede şi de aici, că în tonalitate cel puţin, era tot pe atât a lui Bălcescu pe cât era a lui Alecu Russo. « Ea seamănă a fi un măreţ şi întins palat cap d'operă de arhitectură, unde sunt adunate şi aşezate cu mândrie toate frumuseţile naturale ce împodobesc celelalte ţinuturi ale Europei, pe care ea ni le aduce aminte». Iată acum vederea geografică largă, de om care nu scrie uitându-se pe o hartă, ci împrospătându-şi ce-a văzut străbătând pe jos locurile. Şi ce stil fără pereche, de cronică şi de Sfântă Scriptură totodată, cu ecouri puternice romantice: « Un brâu de munţi ocoleşte, precum zidul o cetate, toate această ţară şi dintr'însul ici, colea se desfac, întinzându-se până în centrul ei ca nişte valuri proptitoare, mai multe şiruri de dealuri înalte şi frumoase, măreţe piedestaluri înverzite, care varsă urnele lor de zăpadă peste văi şi peste lunci. Mai presus

de acel brâu muntos se înalță două piramide mari de munți, cu creștetele încununate de o veșnică diademă de ninsoare, care ca doi uriași stau la ambele capete ale țării, cătând unul în fața altuia. Păduri stufoase, în care ursul se preumblă în voie ca un domn stăpânitor, umbresc culmea acelor munți. Și nu departe de aceste locuri, care îți aduc aminte natura țărilor de miazănoapte, dai ca la porțile Romei, peste câmpii arse și văruite, unde bivolul dormitează alene». Nu e totdeauna așa, dar în schimb cât e de frumos! A rămas până astăzi cel mai avântat cântec ridicat Ardealului, și de unde? de pe mese de odăițe pariziene, dintr'o insulă mediteraneană, unde fugise cu boala lui, de pe drumuri italiene cu soare, într'un exil fără întoarcere și cu manuscrisul eroic pe care nu vedea cum avea să-l mai ducă la capăt! Manuscrisul însuș a trebuit să stea uitat între hârtii, până când după aproape 25 de ani l-a tipărit Alexandru Odobescu, în anul războiului din 1877, ca un îndemn și un ajutor la luptă. Războiul neatârnării l-a făcut astfel și Nicolae Bălcescu».

Il ascultam înveselit deodată de hotărîrea lui de care mă temusem și mișcat de această chemare în mijlocul nostru a lui Nicolae Bălcescu, istoricul martir. Eram de câtva timp izbiți de un nenoroc la fel. Pierduserăm de curând, din mijlocul muncii și al creației, pe Bogrea, marele filolog, care visase și suferise la doi pași de-acolo, în odaia dela drum din casa de pe strada Niculae Iorga, cu numărul 16, unde fusesem de atâtea ori la el, pierduserăm pe Vasile Pârvan-profetul, care crezuse atât în această Universitate a Daciei Superioare și se frânsese pe neașteptate, încă tânăr, cu două veri înainte. Il știam pe Vâlsan însuși suferind și șubred. Mă uitam la pielea obrazului prea galbenă, la ochii negri prea aprinși, la fruntea prea înaltă și lucie, care începea să nu mai fie de ființă vie. De unde puteam să-mi închipui însă că plecarea și a lui dintre noi era atât de aproape? Că la fel cu Bălcescu și urmărit poate puțin de amintirea lui avea să înalțe și el, în studiul pe care i-l cerusem, un al doilea imn desnădăjduit de laudă și de apărare a Ardealului și

că studiul, deopotrivă, avea să rămână ani de zile închis, de rândul acesta, într'un volum comemorativ, până când avea să fie scos de-acolo și aruncat în lume, în graiuri streine, ca să lupte pentru ce-i era drag mai presus de orice? Ascultați cum începe, la 75 de ani după celălalt, cu aceeași icoană a Transilvaniei înainte: « In răsăritul Europei peninsulare, la marginea imensei câmpii ruso-siberiene, acolo unde Carpații se încovoaie într'un arc vast spre a se uni cu Balcanii, acolo unde Dunărea, regele fluviilor Europei, se varsă în Marea Neagră, locuește cel mai depărtat și cel mai stingher vlăstar al rasei latine: Românii ». Gândul înălțat aproape pe catalige, ca să fie văzut mai bine, se isprăvește cu un mare suspin, care poate fi și un hohot de plâns! El se scutură însă, nu vrea să slăbească și pornește mai departe plin de încredere: « Strânși în ghem, parcă instinctiv alegându-și, împotriva atâtor năvăliri și dușmănii, forma cea mai potrivită pentru rezistență etnică, ei sunt înrădăcinați pe bastionul ocolit de munți al Transilvaniei, revărsându-se pe povârnișurile din jur, până spre limitele formate de Tisa, Dunăre, Marea Neagră și Nistru, adică pe aproape 300.000 de km. p. ».

După 20 de zile, așa cum făgăduise, George Vâlsan mi-a dat manuscrisul, cu foile mari pe care scria de obiceiu și cu scrisul liniștit și citeț, ca al lui Eminescu, în aceeași sală a Institutului de Geografie dela Cluj. Călătorisem anume ca să-l iau cu mâna mea și-l văd încă, zâmbitor și mulțumit de lucrul lui. Dacă ar fi avut mai mult timp, ar fi desvoltat unele părți și ar fi ieșit o mică monografie geografică a Transilvaniei. Atunci ar fi dat și oarecare hărți și mai cu seamă fotografii. Are să-mi pară totdeauna rău că, vrând să-și vadă singur întâia probă de tipar, manuscrisul i-a rămas lui și s'a pierdut. Mă gândisem de atunci să-l păstrez. Ar fi fost astăzi o bucată de preț într'un muzeu al lucrurilor păstrate dela Vâlsan și legate de istoria acelui colț de pământ. După marii ardeleni, care-și cercetaseră, își iubiseră și-și apăraseră țara mai mică de peste munți, fusese al doilea

muntean, în urma lui Bălcescu, și plecat, dacă ne luăm după nume, trupește sau numai sufletește, din aceleiași plaiuri argeșene ca și celălalt, zugrav de frumusețe și luptător neînfricoșat cu armele științei și ale poeziei, pentru un crez al întregului neam românesc.

Ministerul Propagandei l-a ajutat astăzi să iasă din nou dintre foile uitate și să vorbească așa încât să fie ascultat și judecat și dincolo de hotare. Cuvintele lui, rezemate pe argumente și convingeri, sunt nu numai pentru noi, gata să ne însuflețim de ce ne e de folos, ci pentru toată lumea. Clădirea stilistică ridicată de ele, e mai tare decât una de zid. Fotografii o împodobesc și o hartă o deschide așa cum autorul se gândise dela început, dar, luat cu pripa, nu apucase să mai facă. Citiți în limba Romei, către care Ardelenii se îndreptaseră de două sute de ani, ca spre o vatră de mântuire, și citiți în limba germană, lor atât de firească, prin conlocuire seculară, paginile lui Vâlsan. Ele capătă o nouă putere și parcă pentru întâia oară se desprind de noi și ajung un bun al tuturor. Adevărul lor nu mai e numai adevărul nostru. Cetatea de munți a Transilvaniei are focuri aprinse pe toate vârfurile. Le-a aprins pentru ciobanii și grănicerii români, mâna subțire a lui Vâlsan. Este cel din urmă dar al vieții lui, dintr'o lume unde tot trecutul nostru se întâlnește, ca să facă de pază.

Mărginenii. Un asistent al Academiei de comerț din Cluj, mutată vremelnic la Brașov, dar care e în acelaș timp și doctor în litere, d-l Hașieganu, a avut răbdarea să urmărească pe 1577 de Mărgineni, plecați după 1900 din satele lor de sub munte, dela apus și miazăzi de Sibiu, și așezați în tot întinsul românesc, sau, după moda de astăzi, care are să cadă firește ca toate modele, în tot spațiul românesc. In jurul acestei roiri a ieșit un adevărat capitol de istorie populară, care se găsește totdeauna sub cealaltă și o face cu putință. Când cineva ajunge până la ea, din cercetarea mai mult a documentelor vii decât a celor scrise, așa cum a încercat aici d-l Hașieganu, atunci e o adevă-

rată uimire și lumea parcă se luminează sub pașii noștri și se face străvezie. Atâtea câte erau neînțelese capătă grai și se fac deodată auzite. Suntem ca Siegfried după ce a avut darul să priceapă cântecul păsărilor.

Ciudat acest colț de țară, de oieri de pășuni înalte, care au știut în acelaș timp să se lipească de pământul lor și să lupte sute de ani ca să nu fie îngustați și svârliți afară de tot felul de domni, ca niște răzeși tari pe dreptul dela strămoși, dar au știut și să-și caute binele în altă parte și să ne dea tipul Românului colonizator! N'au fost niciodată mulți, un pumn de oameni, 40—50.000. Aplecați-vă însă pe harta lucrată de d-l Hașieganu, care-l urmărește aproape pe fiecare în drumurile lui. Iți aduce în minte harta cu linii metanastasice pe care a făcut-o profesorul de geografie sârb Țviici și a anexat-o la volumul despre Peninsula Balcanică, pus ca o carte de naștere la temeliile unei Jugoslavii închipuite. E un neam care se caută și trage drumurile desvoltării lui viitoare, dela Oravița până la Arad, și dela Oradea și Satu-Mare până la Cernăuți și Soroca, înainte să se zugrăvească, peste ani, cu lacrimi și cu sânge, granițele statului politic.

Mi-aduc aminte de întâiul meu drum spre inima acestui ținut. Eram student, cu mult înainte de Unire, și mă duceam să găsesc urmele lui Șaguna, în capela unde-i știam mormântul. Goga era pe atunci de-al nostru, mai de o vârstă cu noi, abia întors dela Budapesta și secretarul Asociației. Fuseserăm împreună la Sibiu și ar fi râs dacă ar fi auzit că pornim pe jos, într'o zi de vară, depe Bretter, ca să-i vedem satul unde se născuse, nu din altă pricină, ci așa, numai pentrucă avusese această cinste. E drept că noi ne gândiserăm, dar ne fusese rușine să-i spunem. Ne-am adâncit în Dumbravă și am mers tot pe sub copacii bătrâni, declamând versuri. Intr'un loc era un depozit militar sau cazarmă păzită de Honvezi și știu că am trecut pe partea cealaltă și am spus tare Oltul, pe care-l încinsese cu lanțuri Impăratul. Soldatul cu pușca s'a oprit și asculta. Poate era și el Român. Ne zâmbea. Eram tineri și în pădure era liniște și numai piuitul moleșit de căldură al păsărelelor.

Dela o vreme am ieşit la luminiş. Era acolo un pod de ţară, peste o vale fără apă. Inaintea noastră stăteau cuibăriţi, cu acoperişuri înalte de case şi cu acoperişuri şi mai înalte de şuri, Răşinarii. Ne uitam mişcaţi la această aşezare vitează şi nu ne puteam urni din loc. Indărătul ei munţii se ridicau în caturi până sub aria norilor. Eram în mijlocul Mărginenilor. De pe o livadă dela dreapta se scuturau tălăngi nevăzute. Oile se îngrămădiseră una în alta la ceasul amiezii şi căutau umbra. Era ca o chemare de bună sosire pentru călătorii streini. Am fi rămas unde ne găseam până seara, şi n'am mai fi înaintat, fără să deschidem uşa unei case şi fără să vorbim unui om. Cisnădioara se ghicea la stânga, Poplaca la dreapta. Ni se părea că ne privesc şi fac haz de nedumerirea noastră. Ne-am hotărît şi am pornit. Am îngenunchiat la mormântul marelui Mitropolit. Prin ferestrele groase tricolore, soarele întindea pe jos preşuri de lumină. Am trecut pe dinaintea casei Goga.

A doua zi eram în Sălişte. Vream să vedem şi Mărgineni mai dela drumul mare. Ne-a năvălit atunci o furtună cu vârtejuri de praf care a ascuns înaintea ochilor noştri piaţa cea mare şi casele rând pe rând până în deal. Parcă o mână puternică, lăsată asupra lui, mutase satul. Nici nu mai ştiu cum am nimerit în gospodăria unui tânăr inspector al şcolilor ortodoxe de curând întors dela carte din streinătate. Era şi el un Mărginean subţire şi cu ochii albaştri iscoditori. Am vorbit despre Strassbourg şi despre ţările cu două limbi în şcoală. Cred că era Onisifor Ghibu. Stăteam lângă un maldăr de velinţe până în tavan, vreo zestre de fată a casei. Mama lui se mişca sprintenă pe lângă noi, veselă că avea oaspeţi din ţară, şi ne aducea gustări, în portul mândru săliştean, sau potrivea flacăra la candelă. O ploaie galbenă bătea în geamuri, luminate din când în când de fulgere. Mi s'a părut totdeauna că nimerisem acolo la un ceas de lupte şi de primejdii, ca să ne dăm seama că viaţa Mărgineanului nu e liniştită.

Mărginenii au plecat de acasă din vremurile cele mai vechi, la vărat cu oile. Au fost ceea ce ştiinţa a chemat

oieri transhumanți. Ca niște urmași ai lor, păstrați până în zilele de astăzi trebuie priviți acei Români din aceleași locuri, proprietari de turme prin Ucraina, Crimeea și până în Caucaz, care au știut să se potrivească împrejurărilor atât de necrezute din Rusia și să aștepte, ca să se desrobească de ele, oștile noastre. Vin după atâția ani, din popas în popas, până la Nistru și mai încoace, făcând cale întoarsă. Ieșim înaintea lor ca înaintea unui fel de Români pe care, din noi a făcut parte, ne-a ținut acest pământ din munte până în mare și ne-a dat acelaș graiu, dar îl uitaserăm. Sunt aproape oameni de legendă, întrupătorii unui timp care nu mai este și ținut în loc numai prin paraginile ierboase ale Răsăritului. E minunată povestea lor, cum unii din ei și oamenii lor au putut scăpa printre liniile de luptă și s'au îndreptat spre țară, călăuzindu-se după stricăciunile semănate în calea lui, de războiu.

Un val dintre ei și-au lăsat mai mult pustii satele pela începutul secolului al XVIII-lea, când împărăția catolică austriacă avea nevoie pe aici de oameni cu o credință apropiată de a ei și urmărea să supună biserica românească Papei dela Roma. De cât să primească cele patru ponturi, Mărginenii treceau munții în țara de mânăstiri și de călugări drept credincioși dela noi. Satele din Oltenia și din Muntenia se umpleau de această lume nouă, venită nu în treacăt, ci cu toată casa și ca să se așeze pentru totdeauna. Atâtea din ele s'au despărțit atunci în două și au rămas până astăzi așa: unele de pământeni și altele de ungureni. Din acei ani e strigătul dintr'o scrisoare a Uniților Transilvăneni, speriați de o asemenea plecare cu grămada și pe care ei arătau că l-ar fi scos locuitorii Țării Românești, martori ai acestei mutări de populație: Tota Transilvania ad nos venit! Toată Transilvania vine la noi. Mărginenii de dincoace se deosebesc prin port, limbă și fire, până în zilele noastre de ceilalți locuitori subcarpatici. Sunt ca niște blocuri eratice purtate până aici de apele istoriei.

Alt val a pornit spre sfârșitul aceluiaș secol, când s'au organizat regimentele de graniță ale Mariei Tereziei.

Oamenii erau puși la munci și la umilințe, pe care nu toți se învoiau să le îndure. Plecau atunci pe căi cunoscute. Erau siguri acum că au să găsească de ceea parte bună primire tot între ai lor. O patrulă a unei companii grănițărești dela Jina, pusă anume ca să prindă asemenea fugari, a descoperit și a întors acasă 184 de familii cu 481 de suflete, care duceau cu ele toată averea lor mișcătoare, de 312 cai, 61 boi, 284 vaci, 85 viței, 115 oi și alte vite, sau la un loc 3.966 capete. Numai foarte anevoie s'a oprit sau a mai scăzut această ieșire din țară, și nu atât prin mijloace de constrângere sau de pândă pela vămile cucului, cât prin îmblânzire de purtări și prin schimbare de comandanți care să fie mai aproape de inima oamenilor. Mărginenii erau prea dârji ca să asculte de alte mijloace. Și dacă erau unii mai nenorocoși, ca să fie prinși, erau destui care să știe să se strecoare.

Plecările de după aceea, din secolul al XIX-lea până la Unire și mai târziu, n'au contenit, dar s'au făcut altfel. Au plecat numai cei mai înzestrați și mai îndrăsneți, care voiau să ajungă mai bine decât puteau acasă, prin negoț, prin meserii sau prin carte. De cei mai noi, d-l Hașieganu a izbutit să alcătuiască liste întregi, pe satele de unde se trag și cu locurile unde și-au făcut un rost. Atâtea nume cunoscute stau înaintea noastră, ca o dovadă de puterea de viață și de creație a acestui colț fericit de pământ. Iată câteva nume obișnuite luate la întâmplare, în mănunchiuri de câte trei cu aceeași înfățișare. Din Rășinari, un Cruciat Ilie, funcționar la Brașov, Cruciat Ion, muncitor la Timișoara și Cruciat Manole, pantofar la Voineasa din Vâlcea. Din Poplaca, un Foamete Ion, măcelar la Sadu Sibiului, alt Foamete Ion, căciular la Călărași, și alt Foamete Ion, funcționar comercial la București. Din Săliște, un Nanu Dumitru, profesor la Soroca, Nanu Savu, oier la Cavlacaru din Constanța, și Nanu Stan, negustor la Drăgășani. Din Tilișca, din Galeș, se înșiră toate satele mărginene cu oamenii lor.

Ar trebui citită cel puțin anexa aceea care se chiamă Casa Ioan Comșa și fiu, din Săliște-Sibiu. Nu cred să

fie pagini mai frumoase și mai dătătoare de încredere în toată istoria comerțului românesc. Dacă ar fi încăput pe mâna meșteră a unui Wilibald Alexis român ar fi dat o povestire, așa cum acest scriitor german, legat de noi prin Carmen Sylva, a împodobit literatura poporului lui, cu figuri de negustori care nu sunt numai cuceritori de bogății, dar știu să se facă la nevoie și cuceritori de noui pământuri. Prea punem înainte și ne bizuim de obiceiu pe oamenii noștri de carte, uitându-i pe ceilalți, oamenii de faptă. Domnul Hașieganu i-a scos din umbră pe cei mai vioi și mai trecuți cu vederea dintre ei, pe cei care fac bunăstarea țărilor și lucrează, după legea lor, a cererii și a ofertei, la o nouă Românie. Cunoșteam și până acum pe Mărgineni pentrucă-i întâlneam pretutindeni, dar abia dela această carte îi vedem ca o lume aparte, cu însușiri călite de secole, ca să străbată și să învingă. Ne trebue astăzi mai mult decât oricând.

Transnistrienii. Am văzut acum câteva zile prin București pe cei treizeci de Moldoveni de peste Nistru, **învățători și** învățătoare, care, după ce au ascultat cursurile Universității dela Văleni, au pornit puțin prin lume ca să cunoască țara. Intrau dintr'un așezământ într'altul, nesătui. Totul era nou pentru ei, nu numai cutare muzeu, cutare școală, bulevarde cu case înalte la linie, grădini cu flori ostenite de arșiță și cu lebede în umbra verde, ci însuș acest oraș domnesc, de care auziseră numai că a fost ridicat de neamul lor, peste ape late, la marginea bărăganelor ierboase, ca o mărturisire de putere și de încredere. Se credeau coborîți într'un basm. Se uitau și se prindeau că umblă tot mai repede. Nu vorbeau oamenilor, de teamă ca vraja să nu înceteze. Voiau să vadă cât mai multe, cât mai era timp: Bucureștiul îi împresura cu iubire. Erau cei mai depărtați din marea zestre a strămoșilor și cei aflați în cea mai mare primejdie. Le așternea soarele de vară sub picioare ca un preș de argint. Bătea din clopotele bisericilor ca din niște salbe de galbeni

dela gât. Le scotea oameni nenumărați înainte pe toate străzile ca niște solii de bucurie.

Pentru învățătorii din Transnistria, Moldoveni dela cele aproape 250 de școli ale noastre, se fac niște cursuri de repede îndrumare în lunile de vacanță la Tiraspol. Vin în două serii, cam câte 300 odată, ca să afle, dela pedagogi și oameni de cultură încercați, care sunt rânduelile învățământului primar românesc, adică ale școlii pentru toți, și care e mai cu seamă înfățișarea științei noastre de carte și a gândirii din țara lor de baștină. Ele n'aveau de ce să fie încheiate din bucăți de meșteri cârpaci de pe drumuri, așa cum se încerca de fosta stăpânire, cu gânduri ascunse. Iată-le în toată strălucirea, așa cum au lucrat la ele sute de ani cei mai buni ai neamului nostru de pretutindeni. Curg pentru drumeții însetați la marile răscruci ale istoriei. Adăpați-vă și voi, cei de pe urmă veniți, și învățați să le prețuiți dulceața! Dela Cazacii cei iuți, între care vă amestecaserăți, dându-le hatmani, până la mitropoliții kieveni, dătători de noi legi, dela cei 4.000 de coloniști așezați de Cantemir Vodă învățatul în jurul Harcovului până la satul de pescari Măi-măi din apropiere de Taganrog, v'ați plătit cu mult mai mult decât ați primit în schimb dintr'o vecinătate și dintr'un amestec din ce în ce mai dușmănos. Intoarceți-vă între ai voștri, cu pământurile și cu visurile de-acasă! Totdeauna ați avut în sufletul nostru o parte, care vă aștepta. Tot acest suflet cântă, acum când veniți să vă luați locul care era al vostru.

A vrut cineva sau ceva, care stă deasupra socotelilor noastre de ființe trecătoare, ca această descălecare a Moldovenilor de peste Nistru în inima țării, să se facă trecând pela Văleni. Nicolae Iorga a înființat Universitatea de-acolo pentru Românii rămași atunci, la 1908, în afară de hotare. Glasul lui i-a chemat timp de zece ani, nu cu alte ispite și făgădueli, ci cu vechile hrisoave, unele pe piei de vițel și atâtea altele în plămădiri de sânge și de suflet românesc. Erau ale lor și trebuiau să se adune la olaltă ca să le apere și să le înmulțească. Am ascultat și

eu acel glas, care nu era al unui om, ci al unui neam și al unei vremi. M'am zguduit de el ca atâția alții, care au făcut jurămintele împlinite peste curând. Vălenii au fost apoi uitați și au trebuit să-și caute singuri noui rosturi, după ce ajunseseră în mijlocul țării, la care lucraseră ca un zidar pe schele. Le-a fost dat astăzi să primească și pe cei care păreau pentru totdeauna pierduți. Marele învățător nu mai era de față să-i primească. Poate că nu crezuse în această minune și de-aceea ea s'a făcut fără el. Dar lucrul mâinilor lui era acolo, ca o albie de râu cu grăunțe de aur pe fund, la care săpase ani și ani ca să se verse în ea izvoarele cele proaspete ale neamului românesc. Vorbeam dela locul de unde vorbise el și ni se părea că ne stă alături, la aceeași masă, cu ochii lui spăimântători de mari, ca să vadă cu ei până în fundul istoriei. Era ca o pregătire de înțelegere, înainte să intre între noi, care se făcea cu acești ascultători necunoscuți și plini de încordare. Trebuia să fie desbrăcați aici de vesmintele străine, care de sute de ani li se aruncaseră pe umeri, și să se facă din nou aidoma nouă. Nicolae Iorga și Vălenii aveau dreptul la acest drum de înoire, care nu era numai al unui pumn de oameni, ci al întregului acel pământ bătut de caii tuturor Tătarilor. Rușii se întorceau la Ivanii lor din secolele al XV-lea și al XVI-lea, care voiau să strângă într'un mănunchiu pământurile rusești, și-l părăseau pe Petru cel Mare cu politica nebună de cotropire a Europei. Istoricul vedea în Moldovenii de peste Nistru, alergați pentru învățătură în târgușorul cu nuci de pe Teleajen, această oprire dintr'un avânt mincinos a unei formații de Stat, pe care nu-l ținea împreună nici acelaș sânge, nici aceeaș limbă, nici aceeași credință, nici aceeași istorie și pe care dreptatea cea dela început, mai puternică decât orice putere și neadormită în scaunul ei, îl împarte și îl dă îndărăt acum celor năpăstuiți.

I-am văzut în colindările lor prin București, în sala cea lungă dela Casa Școalelor. Veniseră să coboare în pivnițele cele fără sfârșit, cu milioane de cărți, de tablouri istorice și de științe, de icoane și de hărți, de material

didactic de tot felul, care pleacă de-aici, ca să înzestreze școlile din toate unghiurile. Se uitau la ele cum ședeau pe rafturi până în tavan, parcă anume ca să le recunoască, atunci când vor ajunge în satul lor neștiut de România până ieri. Intr'una din odăile prin care intră, s'a lucrat harta Transnistriei, întinsă pe podele și cu doi geografi improvizați culcați pe ea și încercând mai mult din amintire să găsească, prin văi și pela vaduri, vechile așezări moldovenești, ascunse sub numiri fără înțeles rusești. Și așa harta cea nouă a țării cuprinde și pe acești Moldoveni, care, pentru întâia oară, se pot căuta și descoperi în ea, ca la ei acasă. Unul din acești geografi era Niculae Smochină, Moldoveanul din satul de lângă Dubăsari, care în ciuda tuturor durerilor și desamăgirilor, a crezut până la sfârșit. Și credința lui s'a dovedit mai tare decât împărățiile. Acum însoțește pe Transnistrienii lui și-i privește în tot ce fac și nu fac, fericit, cu un zâmbet de părinte. Cel mai mare blestem al Rusului e, după părerea lui, care a trăit la el, i-a făcut școlile și i-a luptat războaiele, că nu e încă un popor așezat. N'are simțul proprietății. Oriunde se duce crede că e de când lumea. El nu și-ar pune niciodată hotare, pentrucă nu le înțelege și n'are de gând să le respecte. De-aici primejdia cea mare pentru vecini, care nu-i de astăzi și nu va înceta până nu i se va da, cu binele sau cu răul, acest simț. In timpul celuilalt războiu Smochină era ofițer în armata rusă. Fusese rănit și se găsea la odihnă în partea de Persie cuprinsă de Ruși. Aveau tabăra pe malurile lacului Van, în locuri frumoase, vecine cu Raiul biblic. Era aghiotant al Marelui Duce Nicolae Nicolaevici. Marele Duce însuși făcea planuri, împreună cu ofițerii din suită, ce păduri să tae și ce case de țară să ridice în acelei părți, la încheierea războiului. Nici nu-i putea trece cuiva prin minte că un pământ călcat vreodată de un Rus ar mai fi putut fi dat îndărăt adevăratului proprietar.

Moldovenii de peste Nistru sunt un popor cântăreț. Ca să-și arate bucuria că ne-au văzut și că au căpătat fiecare câte un volum de Eminescu, căruia îi duceau

dorul, vor să ne cânte câteva cântece dela ei. Cântecele din Transnistria nu le știam până acum, afară de ce ne-au adus pribegii scăpați în Basarabia, decât din însemnările bătrânului Burada. Acest vechiu cercetător al Românilor înstrăinați, din insula Veglia și din Istria până în Transnistria, era și cântător din vioară, cu care ademenea pe oameni, mai greoi să-și deschidă sufletul unui necunoscut, și un priceput al transcrierii muzicale. Cele două broșuri ale lui: O călătorie în satele Moldovenești din Gubernia Cherson în 1882 și O călătorie la Românii din Gubernia Kamenitz-Podolsk, ne-au adus și cele dintâi cântece dela acei Români. Păzitorii de graniță n'au mai fost o piedică pentru sufletul lor muncit de doruri. Oamenii de-acolo căpătaseră glas, care întârzia acum și se legăna printre noi. Astăzi au venit și ei după cântecele lor, trimise atunci, ca să și le găsească. Se fac numai decât cor cu părțile lui. Glasul întâiu femeiesc e la un corn, glasul al doilea la celălalt. Indărătul lor sunt glasurile întâiu și al doilea bărbătești. Dintre ei se desface un om mai mult în vârstă, cu niște haine aspre roșiatice de casă, care sunt ca părul din cap și ca firele bărbii crescute puțin de drum și trebuie să semene cu miriștile dela timpul acesta de dincolo de Nistru. Are un glas cald de bas. Spune încet ce cântec și dă tonul pentru fiecare parte. Ochii zburdalnici de până adineauri s'au strâns de pe drumuri. Nu mai caută pedelături, ci numai înainte și într'un singur loc, în ochii coristului bătrân care bate măsura și-și strecoară întărindu-l deodată când trebuie, glasul lui puternic între glasurile lor tinerești. Transnistria cântă. Pământul pierdut avea un suflet care face să ne zbârnâie acum de înduioșare coardele propriului suflet. Glasurile sunt înalte și proaspete, așa cum trebue să fie tinerețea și dragostea de viață, crescută multă vreme în umbră și acum mărturisindu-se deodată, fără nicio cătușă. Sunt cântece de iubire vesele, și sunt cântece de dor, catifelate și moi. Nu sunt de astăzi și de ieri, n'au ani, sunt din vremi bătrâne, ca niște comori îngropate și care scoase pentru noi la iveală, au aceeași strălucire nouă dela început. N'ascultăm numai

noi. Pe pereții Casei Școalelor sunt còpii în mărime naturală după pereții cu ctitori ai mânăstirilor din toată țara. In penumbra din sală domnii de demult se înviorează. Nu le scânteiază numai pietrele din cunună, dar și ochii. Mircea și Mihai Viteazul, Petru Rareș și Ieremia se mișcă puțin pe deasupra corului. Se aude un zuruit slab de arme. Ascultă și ei.

Popa Dragsin. Zilele acestea un necunoscut a intrat la mine. Era om de școală din Banatul jugoslav și cerea cărți românești pentru oamenii noștri de-acolo. Spre deosebire de alte ținuturi locuite de Români și rămase în afară de hotarele țării, Bănățenii aceștia au putut să-și păstreze biserica și au și câteva școli, prin convenții încheiate între cele două țări. Intrebam de protopopii vechi, pe care îi cunoscusem la locurile lor, cu rosturi de mici căpetenii culturale și un fel de cnezi cu puteri mai mari, așa cum anevoie ni-i închipuim dacă ne gândim la cei dela noi; Oprea dela Vârșeț și Murgu dela Panciova. Oprea a trecut dincoace, după ce a ieșit la pensie, iar Murgu nu mai e. Inlocuitorul lui își are, de altminteri ca și el, reședința în Satul Nou. N'am înțeles niciodată, de ce capul bisericii românești din județul Panciova, în loc să se așeze în oraș, unde să stea cu drepturile lui alături de celelalte autorități, s'a retras de bunăvoie la sat. Chiar prin aceasta a primit să fie un eclesiastic rural, care, când se arată ca un biet popă de țară în capitala județului, nu-l știe nimeni și trebuie să aștepte pe la uși. Dar uitam să-l întreb pe oaspele meu, luat de amintiri și de pricini de nemulțumiri mai de demult, unde își are locuința.

— La Vladimirovaț.

Vladimirovaț? Vedeam satul mare de pustă, cu 7—8.000 de locuitori, cu biserica neînchipuit de cuprinzătoare. Mă căsnesc să mai deosibesc anul când a fost clădită, scris cu cifre la vedere pe fațadă, și nu mai izbutesc. Un fel de ceață, care e vremea trecută de atunci, s'a lăsat între mine și el. Cred că era dela începutul secolului

trecut, din timpul războaielor napoleoniene. Am cântat înăuntru un răspuns liturgic, numai ca să-mi dau seama cum se aude glasul între asemenea ziduri babilonice. Il simțeam cum se depărtează de mine și umple treptat, despărțitură cu despărțitură, cuprinsul. Poate că mai umblă și acum și se păstrează. Mi-l închipuiam ascultând la locul de cinste, de lângă strana dreaptă, și pe Dragsin, între băiatul și fata lui, pe atunci pe când nu se călugărise și nu trecuse la biserica unită, ci era încă un negustor cu stare și prețuit în satul de naștere, ortodox în întregime.

— Știi care e numele mai vechiu al satului?

Omul meu nu știe și i-l spui eu: Petrovăsel. Acum și-aduce aminte și face ochii mari la mine.

— A auzit că Petrovăselul a fost locul unde a văzut lumina zilei popa Dragsin, poate tot în anul când se ridica biserica? Era trecut de 50 de ani prin 1870, când a cunoscut cea mai mare ridicare și cea mai grea cădere din viața lui. Omul școlii n'a auzit nici de popa Dragsin și cu atât mai puțin de celelalte întâmplări minunate, pe care le-a trăit. Casa neamurilor lui se găsește chiar în piața cea mare și mă văd încă pătrunzând într'o odaie dela drum, cu velințe cu vărgi vișinii și verzi, privit cu mirare de copii și întrebând de strămoșul, de care bătrânii își mai aduceau aminte. Dar istoria lui trebuise să le-o povestesc eu, străinul de departe, așa cum trebuie să i-o povestesc și omului de-acolo, intrat la mine cu alte treburi, și care fără să știe mi l-a adus pe Dragsin. Nimeni nu e prorooc în țara lui, vorba Evangheliei. A spus-o Isus pentru Nazaret și e adevărată oriunde, ca tot ce-a rostit el.

Noi am vrut să-i ridicăm un monument lui popa Dragsin, nu de piatră, ci de lemn, așa cum fusese și biserica pe care apucase s'o facă în marginea Vidinului, poate la Kumbair, satul contopit astăzi cu orașul, dar atunci dincolo de șanțul și de zidurile cetății. Poposise pe aici, după ce colindase Europa și Asia, fusese la Ierusalim, ca să vadă locurile unde trăise pe pământ Mântuitorul lumii, și la Roma, ca să se închine Papei, ca

neofit dunărean al nouei biserici catolice. Via Domnului era plină de buruiană și lucrătorul s'a încins cu voie bună la treaba cea grea. El vrea nici mai mult, nici mai puțin decât să întoarcă la biserica romană pe Românii din Bulgaria, și în întâiul rând pe aceștia dintre marele cot al Dunării și valea Timocului, ca să-i scape de pierzania națională, mai mult decât de cea sufletească, în mijlocul Bulgarilor. Gândul lui nu era chiar așa de nechibzuit, de vreme ce nu mult după aceea strălucitul de mai târziu istoric și canonic al Blajului Augustin Bunea, se pregătea pela Roma, lăsându-și de timpuriu barbă și încercându-se în cântecele Răsăritului, să descalece între acești Români, să-i câștige la cealaltă credință și să ajungă întâiul lor episcop. A fost popa Dragsin un înainte mergător, trimis de acelaș Blaj ca să încerce locurile? Sau hotărîrea să pregătească Episcop a venit în mintea Mitropolitului, după ce a luat cunoștință de bătălia pentru neam și pentru cruce, pornită de unul singur, a Bănățeanului buclucaș? Arhivele Blajului și ale Orăzii sunt pline de scrisori dela el și de scrisori de-ale altora despre el, dar despre celelalte nu spun nimic. E mai de așteptat că nici nu vom afla vreodată. Va fi taina Dragsin.

E ciudat, sau poate nu e ciudat în istoria bisericii catolice, că în aceiași ani Bulgarii fuseseră zbuciumați de gânduri la fel, ei ca să se scape de Fanarioți, adică de clerul grecesc. Izbutiseră chiar să-și facă o biserică și să-și aleagă un Episcop, la Țarigrad, unde se hotărau nu numai treburile Impărăției, dar și ale ghiaurilor și raialelor. Rușii însă, care nu vedeau cu ochi buni o întreprindere menită să rupă pe Bulgarii lor iubiți, așa de trebuincioși pentru viitoare intervenții în Balcani în numele creștinătății bizantine, să-i rupă de comunitatea pravoslavnică, vegheau. Comandantul unui vas de războiu aflat în port a poftit pe Episcopul bulgar greco-catolic pe bord, la o serbare, a ridicat ancora spre Rusia și dus a fost cu marea față bisericească și cu biserica nou înființată. Curând după această întâmplare a căzut și Dragsin.

Era prea slab ca să lupte singur cu o întreagă mobilizare de puteri, dinăuntru și din afară, împotriva formulei de politică religioasă, pe care n'o mai înfățișa acum decât el. Românii din Bulgaria și-au pierdut apostolul, care a luat drumul Ierusalimului, prin Dobrogea atunci turcească și pe la Kiustenge.

S'a mai păstrat ca un basm amintirea lui în câteva sate din apropierea Vidinului, unde mai trăiesc și astăzi câteva familii de catolici. Băieții din ele, care se numesc Remus, ca între latiniștii ardeleni, au trecut Dunărea la noi, luați de aceeași patimă de călătorie a părintelui lor sufletesc, și sunt ingineri și mari funcționari în administrații bucureștene. Alți Români din aceleași părți au venit tot mai mulți în România, împinși de prigonirile de acasă. Prevederile de acum 80 de ani ale lui popa Dragsin, se împliniseră. Biserica noastră își pierduse ființa aparte. Dumnezeu, ca să poată vorbi între aceleași ziduri ridicate de Români, fusese silit să învețe altă limbă, pe care ei n'o pricepeau. Cu acești oameni noi închegaserăm un sat al lor, tot în dreapta Dunării, ca să se simtă mai puțin desrădăcinați, la câțiva kilometri în josul Turtucaei. Mă văd încă în barcă, lăsată mai mult în voia apei, dealungul dealurilor cu vii ale malului. Ea ne ducea la acest sat, pe lângă pietrăriile din Ostrov și printre morile din mijlocul fluviului, negre și bătrâne. Iată pâlcul de plopi, după care cunoaștem că am sosit! Dacă n'ar fi fost așa de frumos, l-am fi tăiat, pentrucă mai cu seamă din el porneau stolurile de țânțari și purtau între oameni frigurile. Mai târziu a trebuit să plecăm cu toți Românii din Bulgaria așezați acolo și satul lor, unde se cuibăriseră și începuseră o nouă viață, Cusuiul din Vale, și-a schimbat poate și numele. Intr'o răspântie a lui, în fața Căminului cultural, a cărui clădire se săltase mult deasupra pământului, era gândit să se înalțe monumentul lui popa Dragsin. Trebuia să fie o cruce puternică de stejar, cu însemnarea numelui şi a isprăvii omului binecuvântat. In istoria anonimă a grupului de Români dintre Vidin și Timoc el este întâiul nume. A fost ca un

început de vreme, prea repede oprită în loc. Istoria Românilor de-acolo și-a reluat după el cursul ei anonim.

Românii din Cusui s'au tras încoace, îndărăt peste Dunăre și au nimerit mai târziu în Dobrogea veche, pe lângă marile lacuri, de unde se pregătesc să meargă mai departe, prin locuri rămase goale de oameni din Bucovina și Basarabia. Ei au luat cu sine și pe Dragsin, ca să-l așeze în altă parte. Incă odată neprietenii îl goniseră de unde izbutise să se mute. Dar dacă oasele lui sunt îngropate în țărâna sfântă dela Ierusalim, sfântă prin alt trup care a fost pogorît în ea, fiii lui sufletești n'au de ce să se teamă. Rugăciunile lui nu se poate să nu fie ascultate și din aceste rugăciuni ei nu lipsesc nici odată.

Omul meu din Vladimirovaț mă asculta. Nu bănuia că satul lui, vechiul Petrovăsel, are o cronică pe care o întâlnise pe neașteptate, departe de locul de baștină. Astăzi popa Dragsin n'ar mai pleca de acasă. Dacă satul lui nu l-ar cuprinde și nu l-ar înțelege, cum nu l-a cuprins și nu l-a înțeles nici acum 80 de ani, de a trebuit să-și ia lumea în cap, cu flacăra care-i pâlpâia în suflet, ar avea înainte Banatul întreg din stânga Dunării și Banatul de dincolo, dintre Morava și Timoc, unde se leagă de pământul celălalt, călcat de el cu toiag de apostol. Românii din acele părți sunt împărțiți în trei și le trebuie un singur suflet, care să se poată întinde peste hotarele ce nu stă în mâna lor să le tragă. Odată cu cărțile noastre, pe care le cer bisericile și școlile bănățene și timocene din țară vecină, trebuie să plece și Dragsin cel vechiu, în duhul lui de unire și de putere. Pe el oamenii îl pot pricepe și urma mai ușor, pentrucă e de al lor. Le vorbește de doruri și de dureri, pe care le-au avut împreună. Le pune înainte un crez, care i-a ridicat totdeauna ca un singur om.

Români pe drumuri. A venit la mine azi de dimineață o femeie cernită. Are trei copii la școli și numai lipsuri și nevoi. Bărbatul și l-a pierdut. Nu e dela noi, unde s'a așezat numai de câțiva ani, ci din altă țară, deși tot dintre Ro-

mâni, din județul Vidinului. Multă vreme n'am avut de acolo decât o poartă de fier, luată din vechia cetate turcească spartă cu tunurile de ai noștri în 1877, și pe care Carol I a vrut s'o așeze la Castelul Peleș. Mai târziu au început să treacă Dunărea dincoace și oameni. Erau cei mai mulți, Olteni, întru totul asemenea cu Oltenii noștri. Treceau ca țărani, meșteri în lucrarea pământului și înțelegeau să rămână țărani. Atunci le-am dat sălașe într'un sat din Dobrogea nouă. Erau aproape legați de Turtucaia, la patru sau cinci kilometri în jos de ea pe Dunăre și prelungind înăuntrul țării pe Românii din vechi ai acestui port, zidit în trepte, peste apă de Oltenița. Iși făcuseră, buni gospodari cum sunt, minunate gospodării de cărămidă și câmpurile lor de pepeni și de trufandale începuseră să fie cunoscute pe piața Bucureștilor. Am fost de atâtea ori în căruțele lor pe malul fără drum al fluviului sau pe podiș, pe șoselele din lungul derelelor. Erau oameni tari și stăruitori, os de coloniști și desțelenitori de pământuri noui. Apoi Românii au trebuit să plece, dela Balcic, din marginea Mării, până aici la Turtucaia, la subțioara Bucureștilor. Românii vidineni, la fel cu ceilalți.

S'a găsit pentru ei un loc mai înăuntrul Dobrogei, pe lângă marile lacuri. Sunt adăpostiți astăzi în satul Lunca, unde s'au apucat fără întârziere de muncile așezării. Pământul era nou și tainic. Nu mai semăna cu lunca Dunării, cu verdeață bogată de baltă, cu bărci la pripon, care pornesc dimineața la cârlige sau cu plasa după pește, cu maluri însorite pe care crește vița de vie. Vântul suflă toată ziua și aduce mirosuri sărate de mare. Zăpada nu se mai pune troiene, ci e numai o făină înghețată purtată de viscol. Oamenii s'au uitat împrejur și au pornit cu nădejde. Au ieșit plugurile, ca acasă, cu vite legănate. Căruțele cu cai au plecat în vecini, ca să descopere legături și putințe. Lacul care e Razelmul, cu uriașele lui pungi de apă și de pește îi chema. Era o fierbere de lume nouă, cu grijile, temerile, dar şi cu eroismul şi cu pornirea năvalnică spre faptă, care deosebeşte pe

colonist de ceilalți plugari, legați pentru totdeauna de petecul lor de moșie.

Mă uit la femeia, care stă înaintea mea, muncită și scorțoasă, dar cu un foc neînduplecat în ochi. Se gândește să-și dea băieții nu la școli teoretice, ci la învățământ practic și care aduce numai decât. Vine dintre acei oameni pribegiți dintr'o țară streină, unde au trăit de când se pomenește, ei cu părinții și cu moșii lor, și hotărîți să răzbească prin orice greutăți, cu singure cele două brațe și cu setea de viață care-i umple. Trăim în niște vremuri când mulți Români au să trebuiască să se miște dintr'o latură în alta a pământului strămoșesc, anume ca să acopere unele goluri făcute de stăpâniri streine și ca să întărească părțile de margine, rămase în vânt. Suntem ca după o retragere de ape. Pățania și hotărîrea de cuibărire în orice loc sunt trimiși, a acestor Români vidineni, cu o soartă atât de ciudată, trebuie să le fie tuturor pildă. Ei fac parte mai mult decât alții din noua Românie, care se așează acum sub ochii noștri, pentru o nouă mie de ani. A vrut Dumnezeu să fie amestecați, printre cei dintâi, oameni aproape uitați dela granițele românismului, într'o lucrare de temei, care e tot pe atât de muncă pe cât e de credință. Vremurile ne-au cerut această silință și neamul a știut să răspundă. Acolo, în satul Lunca, de pe malul marilor lacuri dobrogene, a început o viață nu numai a locurilor, ci a unei țări noui.

Touring-Clubul României. Am răsfoit încet la gura sobei «Enciclopedia turistică românescă», ajunsă la al IX-lea volum, și scoasă acum de d-l Valeriu Pușcariu. Numele e cam de spaimă, ca un vârf de munte pe care ți-l închipui de jos ascuțit ca o piramidă. Când te urci pe el, ai întreba mai degrabă unde e, pentrucă locul îl vezi neted și cu iarbă, ca și cum n'ar fi o stână a norilor și a fulgerelor. L-a gândit acest Anuar și a început să-l tipărească, în legătură cu Cartea Românească, Mihai Haret, pe atunci președinte al Touring-Clubului. Era un om cu picioare neostenite,

ca niște arcuri de oțel, pe care l-am întâlnit de multe ori în drumurile mele de munte. Făcea botanică de amator de când era băiat și mulți pereți de stâncă și multe plaiuri a mai bătut după buruienile lui. Nu-l încântau, ca pe noi, bujorii de munte sau smârdarul, care la sfârșitul lui Mai, pe calendarul vechiu, îmbrăcau dosurile, și nici pâlcurile de ghințură și nu-mă-uita, mult mai mici, dar mai aprinse și mai mirositoare pe înălțimi decât la câmp, ci se ducea după verdețuri sau mușchi de piatră cu nume latinești. Avea slăbiciunea formulelor științifice. I se părea că lucrul cel mai obișnuit se ridică în însemnătate prin întrebuințarea lor. Făcuse multe urcări în munții noștri și în munți streini, publicase chiar câte o carte ca acea migăloasă călăuză prin Bucegi și mai departe, una dintre cele dintâi lucrată cu atâta știință și râvnă la noi, dar parcă s'a născut din nou abia când a putut să umble cu o expediție universitară prin Retezat, pusă la cale de Emmanuel de Martonne. A fost botezul lui în geografia științifică, el care făcuse timp de 30 de ani numai geografice turistică. De aceea și acest Anuar al vieții turistice din România a trebuit să se cheme numaidecât « Enciclopedia turistică românească », iar Touring-Clubul României însuși s'a făcut Touring-Clubul României din Hanul Drumeților, vechea noastră tovărășie de drumeți, a Bucurei Dumbravă și a mea. Când l-am chemat printre noi, el dela început s'a gândit să scape de această titulatură prea umilă și intraductibilă și ne-a propus numele de astăzi, inteligibil pe tot globul. Ne-am uitat pe furiș unul la altul, Bucura Dumbravă și eu, și ne-a fost rușine să ne împotrivim. Așa s'a pierdut Hanul Drumeților. Intâia casă dela Peștera Ialomiței nu s'a numit însă, nu trebuie să se uite, nici cabană, nici hotel de înălțime, ci Hanul Drumeților. Mi se pare că în gara Bușteni se mai găsește un afiș, de două ori nepotrivit de atunci, pentrucă nici numele nu mai e acelaș, iar casa cea veche a ars și a fost înlocuită de un an cu alta mult mai încăpătoare și mai arătoasă, întâia publicitate ilustrată făcută pentru o casă de adăpost în țara noastră. Ca să nu ne coste nimic,

pentrucă asociația era la început și avea bani puțini, prin 1921 sau 1922, afișul a ieșit ca supliment la Buletinul Muncii, pe care-l redactam eu. In acei ani se înființase pentru întâia oară un serviciu al turismului pe lângă Direcția Muzeului Social din Ministerul Muncii. Il ceruseră Ministrului George Mârzescu, Mihai Haret din partea Hanului Drumeților și prof. Emil Racovitză, din partea Frăției Muntene dela Cluj. Se gândiseră la Muzeul Social, pentrucă era o direcție care se îngrijea de întrebuințarea timpului liber al lucrătorilor, iar turismul putea să intre în programul ei, și pentrucă îmi fusese încredințată mie. Puteau fi siguri că voi căuta să fiu de ajutor. Afișul cu Hanul Drumeților, care a fost lipit în mai multe gări și la vaduri de călători de munte, a ieșit ca supliment în revista acestui Muzeu Social.

Din acei ani Touring-Clubul a mers. Acest Anuar e martor, nu numai prin regularitatea de apariție de 9 ani încoace, dar prin înșirarea de fapte drumețești pe care le cuprinde. Uitam să spun că din acele vremuri eroice ale turismului românesc s'a păstrat și cuvântul făcut de noi și intrat după aceea în limbă, drumeție. El trebuia să pună ceva al nostru în locul expresiei turism, prea internațională și fără un răsunet propriu la Dunărea de jos. Răsfoesc încet Enciclopedia și întâlnesc descrieri de călătorii pe care le-am făcut și eu, case de adăpost la care am tras, obosit de drumul de dimineața până seara pe coaste cu grohotișuri sau pe poduri cu arșiță. Sunt și locuri care de atunci nu mai sunt ale noastre. Iată lacul dela Băile Episcopiei de lângă Oradea, pe care crește floarea de lotus, porțile mărețe din Maramureș cu femei în prag, uitându-se pe drum și așteptând de doi ani încoace, munții Căliman și Pietrosu de deasupra Topliței și a Borsecului. Am în ochi Mureșul, bătând șoseaua și revărsându-se prin satele de sub munte. Mă frec la ochi. Parcă era ieri, când mă duceam pe acolo, poftit la castelul dela Veci, de proprietari, cu odaia lui Verböczi, în care el a redactat blestemata constituție a celor trei națiuni dela 1514. Toată țara,

cu frumusețile și cu durerile ei, se desprinde din aceste foi.

Profesorul Borza luptă pentru monumentele naturii și rezervațiile care-i erau așa de dragi, dela Caliacra, cu smochinii depe coasta de smarald până la pădurea dela Letea, din marginea mării, și la pădurea Cocora, cu brazii mâncați de o pecingine albă, dela Casa Peștera. I-am văzut grădina botanică înființată întâi la Blaj, deasupra Câmpiei Libertății, când era profesor la Liceul de acolo, înainte de liberarea Transilvaniei; i-am cercetat măreața Grădină Botanică dela Cluj, care nici nu mai semăna la urmă cu ceea ce primise: ce va fi făcând acum la Timișoara?

Pe Muntele Mic, unde am fost la sfințirea Crucii luminate, care se vede de pe Valea Timișului, s'a ridicat de atunci o biserică. Seamănă cu bisericile de lemn din Munții Apuseni. La acea înălțime de 1800 m., e tot așa de sus, dacă nu ceva mai mult, ca Schitul dela Ialomița și cele două locașuri sfinte pe care le avem atât de aproape de Dumnezeu. Il văd pe Episcopul Lăzărescu sfințind, cu mitra în cap, locurile. Trebuie să fi suit dela satul Borlova pe jos, cei 12 km. la mal, cum am umblat împreună acum câțiva ani, plecând dela Caransebeș. Muntele Țarcul, plin de capre negre, se ridică posomorît înaintea noastră și în jurul lui tot alte culmi, ca niște valuri de cremene între Banat, Transilvania și Oltenia.

Despre munții Bistriței scrie, cu toată duioșia lui de Moldovean, legat pentru totdeauna de priveliștile de acasă, profesorul Simionescu. Broștenii, cu trecerea lui Creangă stă în mijlocul Amintirilor lui, cum stă acolo la o răspântie de drumuri. M'am învârtit și eu în jurul bolovanului, oprit ca o bucată de munte în mijlocul Bistriței, care spumegă zadarnic izbind-o, de zic oamenii că e piatra pornită de doi copii ștrengari și plini de râie peste bordeiul babei Irinucăi de acum 100 de ani. Bolovanul e o stâncă a legendei, pentrucă trebuie să aibă p. malul unde se găsește origini geologice. Doi herculi să fi fost cei doi băieți și n'ar fi urnit-o din loc. Vreun învățător, care a citit Amintirile, s'a plimbat pe Bistrița în

jos și a hotărît din ochi piatra cu pricina. Ea e arătată d: localnici și astăzi cu sfințenie, deși nu poate să aibă nimic nici cu Creangă nici cu baba Irinuca. De mult biata piatră slobozită de ei în cea primăvară nenorocită, când pe toate vâlcelele și făgașele se scurgeau apele din topirea zăpezilor, trebuie s'o fi luat râul și s'o fi purtat cu el.

Dintre cei tineri, Radu Țițeica vorbește despre Creste și Pereți în Bucegi, cu o siguranță și aproape dispreț de cățărător față de drumeții obișnuiți ai potecilor marcate și ai brânelor. Vechii drumeți, deși plecau și ei cu frânghii și cu vârfuri de fier pe talpă, ca să suie Acele Morarului sau alt țanc singuratec, se fereau de obiceiu de performanțe. Muntele trebuia să rămână un prilej de bucurie și nu de acrobație. Virtuosul uită de compozitor de dragul efectelor, pe care meșteșugul lui izbutește să le smulgă instrumentului. Dar e frumoasă vitejia aceasta, legată de o adevărată școală a cățărării, pe care o dă la iveală noul rând de oameni ai înălțimilor. Mai ieri profesorul Țițeica pornea dela casa lui din Bușteni, de lângă poștă, cu cei doi băieți după el, ca să-i deprindă cu mersul la munte, întâi pe drumurile cele mai ușoare, și iată ce a ieșit din ei.

Vâlsan însuși se ridică din mormânt, când prinde de veste că se spune ceva despre frumusețile pământului romănesc, și acopere pagini frumoase, cu scrisul lui cald din viață, despre Munții descălecatului Moldovei. Deschide această Enciclopedie turistică românească. El făcea nu numai cărți de teorie geografică, așa cum a fost Câmpia Română, sau de poezie a locului, așa cum a fost neîntrecuta Coastă de Argint, dar făcea și geografi. Şi nu mă gândesc la studenții care-l ascultau. Odată se afla pe muntele Mândra, împreună cu un coleg al nostru de universitate și de redacție de revistă. Vâlsan umbla de colo-colo, ciocănind pietre sau schițând profilul de culmi care se desfășurau de acolo ca dintr'un turn înalt. Tovarășul lui stătea întins în iarbă și cu mâinile sub cap. Își luase licența în drept și dăduse niște examene și pe la litere. Ne spunea că nu-şi dă seama nici el cum, atunci pe Mândra, privindu-l prin genele apropiate de lumină

prea tare pe Vâlsan, s'a hotărît să se facă geograf. A isprăvit într'adevăr ca profesor de geografie.

Acestea și alte schițe, adevărate capitole de Românie pitorească și turistică, aduce cartea scoasă de Touring-Clubul României. Partea II-a, de fapte de organizare petrecute în cursul anului trecut, este poate și mai înviorătoare. Au fost până la 1914 două societăți turistice în țară: Turiștii Români la București, care își aleseseră mai cu seamă Bucegii și Carpații apropiați, cu Tzigara-Samurcaș, Bucura Dumbravă, Doctorul Ureche, Mihail Haret și între care ne găseam și noi, și societatea de gimnastică dela Iași, cu Osvald Racovitză și doctorul Vicol, care umblau pe muntele Sfânt al Moldovei, Ceahlăul. Dar câte societăți de drumeți au ieșit din ele? Câte mii și mii de membri, nu cotizanți, ci umblători? Câte sute de case de adăpost din cele două pe care le înjghebaseră ceilalți? Câte sute de kilometri de drumuri anume tăiate în singurătatea înălțimilor? Câte zeci de reviste și sute de volume? Drumeția este astăzi o putere. Ea a dat tineretului un nou suflet. Priviți la schiorul care coboară vijelios din vârful Omului cu o iuțeală de 60 km. pe oră! Nu-l priviți numai d-voastră, ci toată țara stă de cele două laturi ale pârtiei și se bucură. Ne trebuiau oameni tari, sprinteni, iubitori de viață. Drumeția ni-i dă, cu flori de munte la pălărie.

Casa dela Peştera. E o vară ciudată vara aceasta, pentru toate țările de turism. Casele de adăpost nu-şi mai cunosc oaspeții. Munții nu mai sunt umblați. Drumeți rari şi fără bucuria de altădată privesc dela marginea prăpăstiilor un cer, care și acolo, în singurătatea înaltă, e plin de întrebări. Tinerii sunt pe diferitele fronturi și orice călătorie sufere de îngrădiri.

Tocmai în aceste vremuri Touring-Clubul României face să se vorbească de el. Touring Clubul este cea dintâi și cred că încă cea mai mare societate a noastră de turism pentru toți. La începuturile lui se găsesc doi întemeietori ai drumeției de munte la noi, Bucura Dumbravă și Mihai

Haret, unul şi altul legaţi pentru totdeauna de Sinaia şi de vechia generaţie carpatistă şi astăzi plecaţi din viaţă. Se credea numai decât după războiu că e o mare datorie faţă de tineret să i se deschidă muntele, nu numai ca un loc de bucurie, dar ca un loc de putere. Bucura Dumbravă a scris atunci, cu acest gând, vestitul ei catehism de frumuseţe, Cartea Munţilor. S'a început aşezarea de semne de călăuză prin pietrării şi poduri cu iarbă din Bucegi. S'au ridicat case de adăpost.

Touring-Clubul României a ridicat în aceşti douăzeci de ani din urmă multe asemenea case de adăpost, în toate pământurile noastre cu munţi, dar de niciuna nu s'a simţit aşa de mândru cât de Casa Peştera, din Poiana Crucii, de lângă Peştera Ialomiţei. Acolo era leagănul turismului din Ţara românească. Pe stânca de deasupra schitului sunt scrise nume dela începutul secolului trecut. Drumul până la Peştera a fost timp de cincizeci de ani încercarea dela sine înţeleasă pentru orice drumeţ, care voia să fie primit în frăţia semenilor lui. Toţi eram adăpostiţi atunci în chiliile de scândură ale călugărilor. Ne urcam pe o scară în pod, seara când ajungeam, aruncam de sus un braţ de fân drept aşternut pe patul de lemn şi se chema că ne culcam, aşa îmbrăcaţi, pentru ostenelile de-a doua zi.

Visul nostru era să avem odată acolo un hotel de înălţime. Ii alegeam locul. Ne certam pe lărgimea pridvorului, de unde trebuia să avem în faţă cea mai frumoasă privelişte din Bucegi. Il aduceam cu noi îndărăt în fiecare toamnă, când se închideau drumurile de vreme rea, şi îl urcam primăvara, cu întâia plimbare. Până când într'o zi acest vis s'a întrupat! Iată-ne îndreptându-ne pe toate cărările, muraţi până la piele, spre casa de zid a Hanului Drumeţilor din Poiana Crucii, pentru târnosire. Se întâlneau drumeţii vechi cu drumeţii noui şi era ca o trecere de moştenire, în cântecele preoţilor şi în fumul de tămâie, care lupta greu cu mirosul de răşină proaspătă şi cu ceaţa din fiecare brad din pădurea Cocorei. Erau atunci pe pridvorul larg neacoperit încă şi cu pri-

vire spre muntele Bătrâna și Doamnele, Mihai Haret, încântat de isprava, la care avea atât de largă parte, Bucura Dumbravă, zâmbitoare și tăcută, după ochelarii ei mari, doctorul Ureche, mai pe de lături și supărat de ceva. El e marele Urs, Regele Gnomilor din Singurătatea, cea mai frumoasă bucată din Cartea Munților. In noaptea aceea de toamnă din 1923 eram și eu când la ușa noastră s'a oprit un necunoscut cu manta neagră până în pământ și cu un felinar aprins, dus pe picior în jos la capătul brațului. Era ca un păzitor al muntelui, care-și începe drumul lui de mii de ani la căderea nopții. Era doctorul Ureche. Nu vrea să doarmă la Hanul nou. Trăsese tot la Schit, ca de obiceiu. Acolo i se părea că era drumeția veche, a celor puțini, într'adevăr îndrăgostiți de munte, iar dincoace, o casă a industriei turistice, care avea să atragă pe nechemați și să creieze, după dragostea, moda muntelui. Ne chema în răcoarea vânătă de afară, plină de glasul apelor, ca să așteptăm la schit răsăritul lunei. Dar citiți încă odată Singurătatea! E ca o plimbare la munte, cu cel mai iubit cetățean al lui și acum când nu se poate merge. Nu se poate povesti cu vorbe la fel nașterea unei case la munte ca o floare din piatră și lumea de pitici care se adună împrejurul ei, privind-o cu uimire și desfătare.

Toată acea drumeție de întemeietori, a Bucegilor s'a prăbușit. Bucura Dumbravă într'o bună zi n'a mai venit și s'a aflat că se pierduse pe drumurile Indiei, mai târziu a căzut pe neașteptate cățărătorul, care părea fără moarte, Mihai Haret, și de curând s'a isprăvit și doctorul Ureche, după ce de mulți ani, poate chiar dela acea târnosire de casă din 1923 nu mai urca la munte. Atunci, într'o noapte, casa lor dela Peștera s'a aprins și a ars până în temelie. O vreme întreagă se aprinsese acolo ca o făclie.

Acum Touring-Clubul a clădit în acelaș loc un nou adăpost mai încăpător și mai puternic decât cel dintâi. De atunci alte societăți și-au ridicat casele lor de jur împrejurul Peșterii, ca niște popasuri, dar niciuna nu deșteaptă atâtea amintiri și n'are atâtea drepturi să fie

privită ca o casă a caselor, ca aceasta. Ialomița vine dinspre Obârșie, cu zvonuri de stâne. Sus la marginea pădurii, se aprinde o lumină. Brazi negri o despart de stele. Drumețul întârziat, care coboară dela Omu sau vine depe Babele, știe că a ajuns și că muntele îl așteaptă cu masă pusă și culcuș odihnitor. Inaintaşii au trecut pe aici și au lăsat urme. Au vrut să aducă în munte pe locuitorii de departe ai orașelor de pe șesuri, și au izbutit. Dacă vă urcați în Bucegi, nu uitați Casa dela Peștera! E și ea un crâmpeiu de istorie.

Trepte. Acum treizeci, patruzeci de ani, bucata de pământ dintre Izvor și Sinaia, scăldată de trei părți de apă, pe care astăzi se ridică fabrica de șuruburi Costinescu, era un colț liniștit de pădure, cu o căsuță albă de pădurar la partea dinspre podul de cale ferată peste Prahova. Multe veri am stat acolo, ca ascuns de lume. Orășelul se vedea departe și-l călcam rar. Eram în legătură numai cu oamenii muntelui, care veneau deadreptul dela mal, de sub fagi, sau treceau râul călări. Uneori călărețul, care cobora din Teșila sau din alt sat de peste culme, nici nu era bărbat, ci vreo munteancă înfiptă bine între dăsagi, pe șeaua fără scări. O strigam de sus, de pe o piatră, și ea oprea calul, ca să bea, în mijlocul gârlei, își punea palma streașină la ochi și mă căuta pe unde eram. Zile apuse. Toți oamenii de atunci s'au scufundat în trecut, și Moș Tănase, în cioarecii lui cârpiți, cu un fag întreg pe umeri, ținut de coada toporului înfipt în coaje, și nenea Gheorghe pădurarul, cu mustața lungă, stufoasă și galbenă-roșie ca o coadă de veveriță și cu poveștile lui cu urși, și leica Reveica, marea cunoscătoare a florilor și a lighioanelor. Drumul până la ei este astăzi mai greu decât o urcare de munte. Lumea începe să fie mai plină de amintiri și de umbre decât de făpturi aevea.

Văd încă limpede întâia mea călătorie în Bucegi. Știu că eram fraged bine, de vreme ce oamenii care-mi aveau grija nu se îndemnau să mă lase! Cineva, care astăzi e mai mare decât mine și e legat de viața Sinăei,

ar putea socoti mai ușor anii. Era pe timpul când se lucra la aducerea apei de pe Vânturiș. Cu oamenii din toate satele dimprejur, tocmiți la acel lucru, anevoios și cu primejdii, pentrucă ne cățăram prin stânci fără cărări și umblam cu dinamită, mi-am făcut ucenicia de drumeț de munte. Curtea e plină de cai cu încărcătură în spate. Incepe o fierbere prin lumina puțină de zori. Noi, picherul și cu mine, pornim înainte, pe marginea pădurii. Cu cât mergem se face ziuă mai bine. Când ajungem pe o creastă, deasupra Drumului de mai târziu al Codrului, peste Piscul Câinelui iese soarele. Ne oprim, ca la o poruncă și-l privim. Caii strănută, cu boturile pline de aburi. E într'o zi de Iulie. E atâta liniște încât nimeni nu îndrăsnește să sufle un cuvânt. Apoi ne ducem mai departe, rândurile se strică, vitele noastre de povară suie care pe unde poate. Nu mai suntem decât noi și muntele. Era înainte să-l calce altă lume decât ciobanii, câinii și turmele, iar, când îl călcau, ciobani, câini și turme se apropiau de marginea vreunei poene și se uitau după el.

Mai târziu, în poala de pădure de peste râu, cam pe acolo pe unde s'a făcut funicularul de piatră de var și ne duceam noi, copii, să culegem alune, s'a ridicat o casă. Mulți ani în casa aceia venea vara cineva, pe care îl aveam în restul timpului aproape coleg de bancă. Ii zicea Gold, și un frate al lui s'a făcut după aceia Haret. Se găsea între ei și un bătrân, care poate pe atunci nu era atât de alb la păr și de roșu la piele, cum mi-a rămas în minte spre sfârșitul vieții, Bogdan dela Camera Deputaților. Muntele nu mai era o taină și o bucurie ca mai înainte. Nu mai ieșeam pe surpătura Prahovei, pe sub chioșcul de atunci și pe sub casa de adăpost de astăzi de pe Piscul Câinelui, ca să-l privesc ceasuri și să visez, părându-mi cu neputință de ajuns, cu pâlcurile de brazi negri de pe la izvorul Peleșului ca o ceată care mergea încet și fără să poposească vreodată și cu pâlcurile de nori albi rupți de piscuri. Incepea lupta cu muntele, care trebuia învins. Porneam dimineața cu prinsoare, că în atâtea ceasuri vom fi până la vârful sau până la valea

cutare și îndărăt. Era ceva crâncen în hotărîrea noastră. Drumul însemna mai mult o încercare de puteri. De acolo a ieșit Cartea Munților Prahovei, Ialomiței și Dâmboviței a lui Mihai Haret. Touring-Clubul, din care au vlăstărit atâtea alte grupuri, prin imitare, tăgăduire și voință de mai bine, nu s'a ivit decât ca urmare. Mai trebuia trecută o treaptă.

Casa de pădurar dintre Valea Piscul Câinelui și Izvor a căzut sub târnăcoape. Trebuia ca dela ferăstraiele de cherestea, cuptoarele de ars var și până la vechia fabrică de cuie de dincolo de Prahova, să nu fie decât o singură întreprindere și numai coșuri de fum. Tovărășia noastră s'a risipit. Atunci am descoperit o nouă lume a munților, credincioșii și poeții înălțimilor. Tot ce făcusem înainte în vremea nevinovată a întâei uimiri și în vremea eroică a luării în piept și a călcării în picioare, nu fusese decât o pregătire. Prin urmare, muntele putea să fie și altceva, un loc de liniște și de găsire a ta însuți, de întoarcere la izvoarele ființei! Nu mai plecam, ca să ajungem, ca altădată. Porneam pentru o adevărată gospodărie sus, într'o a doua viață mai puternică decât cealaltă, tocmai pentrucă nu trebuia înmlădiată după nimeni și se desvolta în voie. Trăiam acolo, ca și cum n'am mai fi avut nicio îndatorire între oamenii de dedesubt și nu ne-am mai fi gândit să coborîm între ei. Eram în lumea noastră senină, tare și singură, dela două mii cincisute de metri înălțime. Ceea ce pare mai ciudat, deși lucrul la o mai aproape cercetare, e dela sine înțeles, e că anume dintre acești drumeți a trebuit să iasă hotărîrea ca muntele, privit cu un adevărat misticism, drept plaiul fericitor, să fie pus la îndemâna câtor mai mulți, pentru împărtășirea de aceiași împrospătare și însuflețire. Toată această treaptă a drumeției românești, care a împlinit 25 de ani, se întâlnește în Cartea Munților, de Bucura Dumbravă. Era credința ei pe care ne-am însușit-o și noi. Drumurile în piatră până în mijlocul norilor și stâlpii cu brâuri colorate au acoperit munții, ca un răsunet al ei. Vântul depe vârfuri, în care se înoia această mare drumeață, întoarce și astăzi foaie de foaie a acelei minunate cărți și duce pretutindeni iubirea ei de munte.

PĂMÂNT ŞI OAMENI DIN ALTE PĂRŢI

ABELARD ȘI ELOIZA

Se împlinesc zilele acestea 800 de ani de când Petre Abelard, una din luminile Evului Mediu francez, s'a stins, împăcat mai mult cu Dumnezeu decât cu oamenii, într'o mânăstioară de odihnă de pe râul Saône a abației dela Cluny, în care era călugăr. Istoria vieții lui și-a scris-o singur, în niște pagini puternice, care aduc aminte, prin căutarea în sine după adevărurile din urmă, de Mărturisirile Sfântului Augustin, și prin desvelirea fără milă a celor mai ascunse întâmplări, de autobiografia lui Jean Jacques Rousseau. Când acesta și-a chemat romanul legăturilor dintre bărbat și femeie Noua Eloiză, se întorcea cu fața către un om de care îl apropiau mai multe trăsături. Il aducea din nou între noi, așa cum fiecare secol a făcut la rândul lui, de atunci, dela 1142, până astăzi. Cea din urmă carte despre Abelard, « Eloiza, iubita lui Abelard», de John Charpentier, abia a ajuns în mâinile noastre. E ca o floare pusă pe un mormânt dela Père Lachaise, unde se crede că se odihnesc rămășițele uneia din cele mai mari iubiri, în acest an al celui de al 8-lea centenar. Acea iubire, păstrată întreagă în scrisorile schimbate între Abelard și Eloiza, este tot așa de adâncă și de clocotitoare ca atunci. Ea a fost mai puternică decât soarta. Este un bun al tuturor. Mângâie și dă încredere altor iubiri să înflorească și să stăruie, prin oricâte suferințe. Ochii celor care trec prin aceiași stare se ridică spre ea ca spre un altar.

Dacă Abelard n'ar fi întâlnit într'o zi pe Eloiza, fată de 18 ani, la unul din cursurile lui dela Școala Catedralei din Paris, pe malul înverzit al Senei, el ar fi rămas un mare învățat și dialectician al scolasticei, pierdut pentru totdeauna în arhivele timpului. Vreun cercetător al istoriei filosofiei și culturii s'ar mai fi oprit înaintea lui, întrebându-l, poate fără să capete răspuns, despre rostul în îndeletnicire și răsunetul în lumea în care a trăit. Este drept că setea lui de știință, trebuința de luptă pentru păreri și darurile de învățător i-au rămas până la urmă aceleași, ori prin câte valuri i-a fost dat să treacă. Din această pricină atâția l-au putut învinui, în viață, și printre ei până și Eloiza însăși, precum și în toate secolele care au urmat, mari scriitori ai iubirii, de o anumită răceală. El nu zâmbește din depărtările vechimii cu vreun zâmbet de neîncredere și de milă, ci se uită numai drept. Tot ce avea de spus, a spus și acolo se cuprinde cel mai mare adevăr al vieții lui, fără putință de răstălmăcire. Intâlnirea cu Eloiza l-a făcut alt om. L-a umplut de o lumină în care toate însușirile dinainte s'au topit. Ea l-a scăpat de uitare, nu ele. A făcut din el o legendă. Eloiza singură, cu toată cunoștința ei de greacă, de ebraică și de latină, s'ar fi amestecat, fără această întâlnire, printre celelalte femei ale secolului, strânsă în rochia lipită de trup și cu chivăra ascuțită, de care atârna un văl, pe cap, fără să-i mai știm nici de nume, numele acela ciudat, care vine dela numele dumnezeului evreesc Elohim, și poate însemna îngerul sau sfânta. Ei s'au născut a doua oară, prin această iubire. Trăiesc amândoi prin ea, până astăzi și pentru toate timpurile.

Când și-a scris Abelard autobiografia, în forma unei scrisori către un prieten, călugăr și el, ca să-l mângâie de nenorocirile de care se plângea acesta, prin istoria nenorocirilor lui, Historia calamitatum, pentrucă autobiografia a fost scrisă în latinește, ca toată opera, era anul dela Christos 1132. Abelard trăia despărțit de Eloiza de 12 ani. Fusese un mare profesor mirean și era acum un om al bisericii. Se putea crede la o răspântie. Scă-

pase, sau stetea să scape de sarcina de stareț al unei mânăstiri de tâlhari și ucigași. Il ispiteau din nou lecțiile, la care alergau ascultătorii din toate țările Europei, trecând munții și mările, și niciodată obosiți de cuvântul lui. Atunci a luat condeiul ca să alcătuiască acea scrisoare, menită nu unuia singur, ci întregii lumi. Era încheierea cu o viață trecută și începutul alteia noui. Dușmanii îl putuseră crede desființat. Aici le arăta că era tot cel de altădată, gata să-i înfrunte și să-i doboare. Citind atâtea vieți ale lui Abelard, dela Bayle, autorul dicționarului istoric dela începutul secolului al XVIII-lea, până la Cousin, îndrăgostit într'adevăr de acest Descartes al Evului Mediu, și până la Guizot, m'a izbit, nu numai că toți au urmărit de aproape autobiografia, dar că n'au încercat să-i pătrundă cât de puțin înțelesul. Inșiră fiecare faptele, care nu sunt mincinoase. Sunt ceva mai mult și mai primejdios pentru o bună cunoaștere. Sunt potrivite așa ca să răspundă unui anumit gând. Abelard își privește și își zugrăvește viața nu cu ochii omului care a trăit-o, amintind fiecare lucru cu duioșia dela obârșie, ci cu ochii călugărului, care o judecă și vrea s'o facă prilej de învățătură. Se ceartă de câteori poate, pe el și pe cei dragi, tocmai pentruca din această ceartă să scoată, prin mărirea peste măsură a unei vini închipuite, o prețuire din partea celor chemați ca martori. Vina mărturisită e pe jumătate iertată. Mai mult decât atât, ea ajunge plăcută celui care a avut astfel putința să ierte și să se ridice în fața propriului său cuget. A avut să sufere biata Eloiză și dragostea ei fără moarte!

Două păcate grele descopere vieții lui de până atunci Abelard: desfrâul și deșertăciunea. Desfrâul înseamnă patima lui pentru femeia iubită. Felul cum a cunoscut-o și s'a apropiat de ea, îmbrățișerile lor, de ființe dornice să fie pentru totdeauna și în întregime, trup și suflet, una a alteia, sălbatecul fapt care i-a despărțit la urmă sunt arătate în colori voit crude. Ceea ce a fost un fragment dintr'o nouă Cântare a Cântărilor a ieșit aici o poveste grasă realistă, din care și-au înjghebat culegerile

Boccacio și autorii de nuvele scabroase înrudiți cu el. Cum a putut fi urmat pe această cale? Chiar dacă Eloiza în scrisorile ei, ca să i se potrivească, face un lucru asemenea? Tot ceea ce se petrece împrejur, izbucnirile de credință față de ce a fost odată, ale femeii, și stăpânirea de sine mișcată până la lacrimi și până la citate din evanghelii, a bărbatului, ca un amestec, de desnădejdea unei căderi, cu sfinții care să-l ajute, erau destule dovezi împotrivă. Iubirea lor a fost ca o flacără, care mistuie și ia putere din ele, toate necurățeniile, cum ar vorbi îngerii și nu oamenii, din care ea se hrănește.

Deșertăciunea înseamnă încrederea în puterile minții lui, care l-a împins să scrie acea Introducere în teologie, arsă apoi chiar de el, la porunca Sinodului dela Soissons. Se simte de aici cât l-a durut. Dar, pe de altă parte, din această osândă a oricărei munci spirituale, care rămâne însă rostul și mândria vieții lui și după aceea, se vede cum trebuie înțeleasă cealaltă osândă, a iubirii pentru Eloiza. Ea avea tot atâta temei, adică niciunul, decât de predică dela amvon, pe care îl avea și cea dintâi. Biografiii și cercetătorii lui Abelard au luat prea mult în litera ei această istorie a vieții lui și ne-au împiedecat să vedem ceea ce era dedesubt. O cercetare din nou, cu această pază, fără să fie nevoie de o îndepărtare propriu zisă de text, ne poate pune în altă lumină, mai cu seamă legăturile dintre Eloiza și Abelard. Ele au dreptul, prin adâncimea, la început, și seninătatea lor, la sfârșit, la o asemenea îndreptare.

Să lăsăm, de aceea, deoparte toate cărțile care s'au scris despre iubirea dintre Abelard și Eloiza, și să ascultăm numai povestirea făcută de ei înșiși, ori cât s'ar părea că se rușinează uneori de ea și caută să ne abată pe alte cărări. Iată cele vreo zece scrisori în care această iubire se păstrează, curată ca o rugăciune.

« M'am născut într'un sat așezat la porțile Bretaniei, cam la 8 mile de Nantes, în partea de răsărit, și numit Palatul ». Așa pornește autobiografia firul ei. Putea să spuie și anul nașterii, care a fost 1079. Mai putea să

adauge că totdeauna i s'a zis peripateticus palatinus, care pare o poreclă tainică, dacă nu știm numele satului de unde venea, și nu înseamnă altminteri decât filosoful din satul Pallet sau Palais, în latinește Palatium. Ar fi putut tot aici să ne arate, el, care era un nobil și ar fi trebuit să se cheme după tatăl său, Pierre de Salles, dela un castel al familiei, de ce-și zicea Abelard, adică în latinește Habeo lardum, poreclă câștigată în călătoriile de studiu din întâii ani și care i-a rămas. Acest Habeo lardum, adică am bucata cea grasă, se poate să-i fi venit ca o recunoaștere mirată, într'o formă hazlie studențească, a marei lui hărnicii și pătrunderi. Și ar mai fi putut să aducă aminte că era din aceeași țară spre care porniseră cam pe aceeași vreme Tristan și Izolda, și că a dat un răspuns breton, de pe pământ, iubirii care nu cunoaște altă lege decât pe sine însăși din basmul breton îmbrățișat de poeți. A ascultat și el Oceanul, în mânăstirea Sfântul Gildas de pe coastele Morbihanului, plin de menhiri, care, când urcă ceața de pe apă, par vietăți dela începutul lumii, puse în mișcare ca să calce totul sub pasul lor de piatră. Corabia cu Tristan și Izolda se deslușea o clipă, printr'o spărtură de nor, și îl chema. El scria mai departe, zăvorît în chilie de teama călugărilor, la lucrarea lui, Sic et non, da și nu, culegere de păreri din Sfinții Părinți care se bat cap în cap, ca un aducător al îndoielii filosofice în teologie, și se apăra cu ele de vedeniile din fereastră. Sfântul Toma din Aquino era să împrumute pentru Summa theologica aceeași metodă de cercetare.

Tatăl lui Abelard îl creștea pentru altă meserie, aceea a armelor, dar când i-a văzut înzestrarea pentru carte, l-a lăsat să-și urmeze drumul, ca să ajungă mai târziu cavalerul rătăcitor al dialecticii. A plecat de acasă la 16 ani și și-a desăvârșit cunoștințele prin locuri pe care nu le numește, până când a intrat în Paris, visul lui, la 20 de ani. Era numai un popas. A fost un călător până la sfârșitul vieții. Și moartea l-a prins pe drum. Iată chiar cuvintele lui, în fraza măreață latinească:

« Din parte-mi, pe măsură ce înaintam cu repeziciune în studiu, mă legam de el cu râvnă. In cele din urmă m'a înconjurat cu atâta ispită, încât, lepădându-mă de pompa slavei ostășești și lăsându-le fraților mei moștenirea părintească și dreptul de întâi născut, m'am lipsit de curtea lui Marte ca să cresc în sânul Minervei. Alegând cu întâietate dialectica și arsenalul ei din toate celelalte ramuri ale filosofiei, am schimbat armele de războiu cu acelea ale logicei și trofeele bătăliilor cu asalturile discuției. Mă pusei să colind provinciile, discutând neîncetat; și oriunde aflam că arta aceasta era cultivată, alergam, dus de un dor de întrecere întru totul peripatetic».

Nu spune că a ascultat la Compiègne pe Roscelin, capul nominaliștilor, care ziceau că ideile sunt numai niște cuvinte, dar când urmează școala lui Guillaume de Champeaux, capul realiștilor, după care numai ideile generale au ființă, a putut să treacă drept un adept al celor dintâi. Foarte curând și-a lămurit propriile convingeri. Ideea generală, universalul, nu are vreo realitate în sine, dar nu este nici numai un cuvânt, ci o concepție a minții, care nu se poate gândi desfăcută de om. Abelard se așeza astfel între o părere și cealaltă și dădea naștere conceptualismului. Ager și îndrăsneț, el își silește magistrul să dea îndărăt și se face tot mai ascultat în chiar școala acestuia. Primește dușmăniile, care de pe atunci încep să crească în jurul lui, cu fruntea sus. S'ar zice că le caută. In cele din urmă se ceartă cu Guillaume de Champeaux și-și deschide o școală a lui, la 22 de ani, la Melun, reședință regală pe acea vreme, și apoi la Corbeil, tot mai aproape de Paris, pe care avea de gând să-l cucerească. Era în anul când se năștea în marele oraș, Eloiza, 1101. Tânărul era plin numai de meditațiile și de luptele spirituale și n'a cunoscut iubirea, până când fata venită atunci la viață, aproape în pașii lui, pe o uliță pe care trecea cu școlari după el de aceeași vârstă, a ajuns cu anii să-l zguduie și să-l deștepte. Charpentier o crede oacheșe, poate nu prea crescută, ca să se înțeleagă statornicia de simțiri de care dă dovadă. Poate că

era mai curând bălaie și înaltă, ca să fi putut săgeta cu ochii ei albaștri pe Abelard, pe deasupra școlarilor băieți, totdeauna mulți și care numai ei aveau dreptul să stea în întâile rânduri. Școala era mai mult sub cerul liber și lumea ascultătoare, în picioare. Era începutul Universității din Paris, care e drept că și-a primit diploma de înființare dela Filip August abia în 1200, dar se înfiripa în acești ani și cu acești magiștri. Cel mai strălucit dintre ei rămâne tot Abelard. A izbutit să adune până la 5.000 de ascultători, printre care se numărau viitori papi și episcopi, învățați și scriitori, sau reformatori ai bisericii. Arnold din Brescia, care a pus mâna pe Roma și a vrut o altă viață catolică, a fost și el printre acești ascultători.

Șapte, opt ani Abelard, după întâile lui izbânzi, piere. Se întoarce la el la țară, pentrucă suferea, după atâtea încordări, de o istovire în toată făptura. Nimeni nu știe ce a făcut în tot acest timp. El n'o spune și alte izvoare nu sunt. Se întoarce însă întărit, nu numai cu trupul, dar și cu mintea, pe care se cunoaște că a îmbogățit-o prin cercetări și a înmlădiat-o prin exerciții. Il vedem din nou la cursurile de retorică ale lui Guillaume de Champeaux, ca și cum nimic nu s'ar fi petrecut între ei. Lupta începe însă curând din nou în jurul universalelor și profesorul învins lasă școala și pleacă. Are grije să-și pună pe altcineva în loc, așa că Abelard trebuie să se ducă a doua oară la Melun. Când se întoarce la Paris, Champeaux, care nu se îndură să se dea chiar cu totul bătut, vine și el și școala Catedralei încă odată nu e liberă. Atunci Abelard se așează ca într'o întăritură, de unde să asedieze orașul, pe muntele Sfintei Genoveva, mântuitoarea de Huni a Parisului, și care se găsea pe acea vreme în afară de ziduri. E o culme în activitatea lui profesorală. Era însă un dialectician și un profesor de fizică, în înțelesul medieval al cuvântului, opus teologiei. Trebuia să mai facă un pas, ca să fie un om întreg al timpului.

A fost chemat în acei ani acasă de mamă-sa. Béranger de Salles, părintele lui, se călugărise și mamă-sa se pre-

gătea să-l urmeze pe aceeaşi cale. Această întâmplare l-a făcut să se gândească la minunile harului de sus şi să-şi dea seama că-i lipseşte cunoaşterea teologiei. Intorcându-se în Franţa, cum zicea el, Bretonul, când venea din pământurile bretone, s'a oprit la şcoala celui mai mare teolog al bisericii, Anselm din Laon. Era de 34 de ani şi tot aşa de dornic de ştiinţă ca în întâia tinereţe. Anselm nu l-a mulţumit. Portretul pe care i-l face e de un ochiu neiertător şi de o mână de meşter: « Bătrânul acesta îşi datora marea faimă mai mult rutinei decât geniului. Dacă te duceai să-i baţi la poartă şi să-l întrebi despre vreo greutate, îndoielile ţi se măreau şi plecai mai nesigur decât înainte. Minunat pentru ascultători obişnuiţi, se pierdea în faţa unui adversar. Avea o măiastră bogăţie de vorbe, dar sub cuvintele frumoase înţelesul era sărac şi fără miez. Când aprindea focul, umplea casa de fum şi n'o lumina cu flacăra. Pomul lui, numai frunze, arăta de departe măreţ, dar când îl priveai de aproape era sterp. Am venit lângă el ca să culeg o poamă şi mi-am dat seama că era smochinul blestemat de Dumnezeu ». Cât de temut trebuie să fi fost un asemenea om în întâlnirile lui dialectice! Se învârteşte mereu, tot cu alt argument, deasupra adversarului, până când îl ţinteşte bine şi-i ia minţile, şi se repede. De aceea se fereau să-l asculte în sinoade şi-l osândeau, mărturisindu-şi pe faţă teama, fără să-i dea voie să se apere. Il înfrânge şi pe Anselm cu comentariul profeţiei lui Ezechiel, pe care îl mută la Paris, de rândul acesta în sfârşit în şcoala Catedralei. Era pe atunci numai o biserică episcopală în stil roman. Marea catedrală gotică, Notre Dame de Paris, avea să fie începută ceva mai târziu.

Pe acea vreme, prin 1118, a întâlnit pe Eloiza.

Eloiza era nepoata unui canonic al catedralei, Fulbert. Unii au crezut că era o Montmorency, făcută cu o stariţă a Sfintei Maria-din-Pădure, de lângă Cézanne, din Champagne. Işi petrecuse copilăria între călugăriţele dela Argenteuil. Era frumoasă, învăţată şi cuminte şi se întorsese la Paris ca să urmeze pe marele dialectician şi

teolog Abelard. L-a văzut și l-a iubit. Abelard, în trebuința din anii de mai târziu, când se simțea prigonit și păcătos, să se micșoreze și să se chinuiască, face din începuturile iubirii lor o adevărată punere la cale de ademenire de fecioară. I se pare că, ajuns unde ajunsese, nu-i mai lipsea decât cunoașterea femeii. Pune ochii pe Eloiza, care i se arată și vrednică și mai ușor de cucerit decât altele. Face pe unchiu-său să-l primească în gazdă. Ii dă lecții nepoatei, la orice ceas din zi sau din noapte, mai mult de iubire decât de carte, până află Fulbert și-l gonește și până când Eloiza rămâne însărcinată. Atunci o duce pe furiș, îmbrăcată călugăriță, la el acasă în Bretania, la soră-sa, unde naște un băiat, Astralabus, coborîtul din cer. Ca să împace pe furiosul canonic se arată gata s'o ia în căsătorie. Dar Eloiza se împotrivește și numai cu greu poate fi înduplecată. Ea nu vrea decât iubirea lui și țiitoare e mai sigură de această iubire decât soție. Căsătoria s'a făcut, dar ea trebuia ținută în taină, ca să nu vateme bunului nume al lui Abelard. Fulbert, deși făgăduise, vorbește în toate părțile, ca să scape de rușine în felul acesta pe Eloiza, și o lovește atunci când ea tăgăduiește. Când află, soțul își ia soția și o duce la mânăstirea Argenteuil, unde crescuse. Merge s'o vadă acolo în fiecare zi, după cursuri, călare pe un catâr și destul de ascuns ca să nu fie descoperit de urmăritori, care vor să știe ce a făcut cu femeia. Când știe, Fulbert își iese din fire, crezând că Abelard vrea s'o călugărească anume ca să se scape de ea. Ii cumpără servitorul, tocmește un chirurg vagabond și doi dălcăuci și într'o noapte face o îngrozitoare operație asupra bietului om. Toată lumea îl compătimește, dar, după ce se vindecă, nu-i mai rămâne decât să-și călugărească soția și să se facă și el călugăr în Mânăstirea Sfântului Dionis, unde se scria cronica Regilor Franței. Viața lor de iubire pământească se încheiase. Incepe viața de iubire îngerească.

Eloiza, plină încă de vechia iubire, până și sub gluga de stariță, s'a împotrivit și a strigat până la urmă, dar Abelard a lucrat încet și cu tot sufletul, la coborîrea ei

pe pământ. « In timpul slujbei Sfintei Jertfe, scrie într'o scrisoare a ei Eloiza, întemeietoare și cap de mânăstire, când rugăciunea trebuie să fie mai fierbinte și mai curată, vai, mi-e rușine, icoanele desfrânate ale plăcerilor noastre îmi robesc până într'atâta inima aceasta păcătoasă, încât mi-e gândul mai mult la asemenea nevrednicii decât la cereasca închinare. Plâng nu greșelile pe care le-am săvârșit, ci pe cele pe care nu le mai fac. Și nu numai ceea ce am făcut, dar și ceasurile, locurile, martore ale desfătărilor noastre repezi; fiecare împrejurare mi-e biruitor săpată în amintire cu chipul tău; totul începe dela capăt, cad în toate zvârcolirile și trecutul mă năvălește și mă scutură ». In această văpaie trebuia să întoarcă liniștea duhovnicească Abelard. Arta lui de convingere se face fără pereche.

Osândit de Sinodul din Soissons din 1121 pentru înțelegerea aproape raționalistă a Sfintei Treimi, nu îngenunche. Iși zidește un paraclis de trestie și de paie cu mâinile lui și apoi o mânăstire de piatră, cu banii și munca școlarilor, năvăliți în și mai mare număr după nenorocirea care-l lovise, și o dă Eloizei și călugărițelor ei, izgonite dela Argenteuil. E vestita mânăstire Paraclet, a Mângâietorului. Abelard începe să semene cu Sfântul Francisc din Assisi, și Eloiza cu Sfânta Clara. Sufere, când își lasă din nou lecțiile, urmărit mai cu seamă de noul apostol, Sfântul de mai târziu, marele mistic Bernard dela Clairvaux, care vede în el primejdia veacului, Dumnezeul și Sfânta Scriptură înțeleși cu mintea și nu cu credința. Caută să se depărteze ca stareț la o mânăstire din Bretania, cu călugări care încearcă să-l omoare. Intârzie tot mai mult lângă Eloiza și surori, dându-le un statut monahal, sfătuindu-le, ținându-le lecții. Poetul, în limbă barbară, cum i se zicea francezei atunci, cântăreț al frumuseții și al îmbrățișerilor Eloizei, și compozitorul de muzică, își închină aceste daruri numai pentru preamărirea Mariei. In acelaș timp e profesorul căutat de o lume întreagă, până la 1140, când dușmanii izbutesc să-l excomunice ca eretic în Sinodul

dela Sens. Pornește, bătrân și zdrobit spre Roma, dar se oprește la Cluny, unde își trăiește cei din urmă doi ani.

Trupul lui a fost trimis pe furiș Eloizei, la Paraclet, și înmormântat acolo înaintea altarului, unde încă 20 de ani, până la 1164, la un an după ce se pusese piatra de temelie bisericii Notre Dame, stareța îndurerată, mireasa lui Christos, dar și mireasa lui, i-a citit rugăciunile morților, unele scrise chiar de el. In acel an s'a dus și ea să-l întâlnească. O tradiție spune că atunci când s'a deschis mormântul, Abelard a întins brațele ca s'o primească. Iubirea fusese mai tare decât moartea.

Se aude pământul bubuind de mulțimea pașilor și a cailor în fier. Au pornit Cruciatele. Casmaua lovește și face loc pentru temeliile catedralelor gotice, care, ca niște ancore ale credinței, au să ție pământul. Pe drumuri de țară, în piețe și în cămările scriitorilor se închiagă limbile naționale. Regii încep să lucreze la noile state, scoțându-le, când cu puterea când cu viclenia, de sub îndoita stăpânire a Romei, sabia Impăratului și cârja Papei. Abelard și Eloiza, care ar fi putut să intre în istorie cu o parte luată în vreuna din aceste schimbări ale unei primăveri a lumii, au rămas numai la iubirea lor. Și iubirea lor atunci i-a ridicat și i-a pus alături de mai marii pământului și ai sufletului, deasupra uitării, acolo unde scânteiază stelele care nu se trec.

SIEGFRIED

Ne-am învățat să privim Evul Mediu ca o vreme de întuneric, din care popoarele Europei au trebuit să lupte sute de ani ca să iasă. El este marea vatră la care, în mijlocul ruinelor lumii vechi, omenirea s'a adunat și s'a pregătit de o nouă viață. Mișcarea atâtor seminții necunoscute, din Răsărit spre Apus și din Miazănoapte spre Miazăzi, era ca o căutare desnădăjduită, mai mult decât de alte așezări, de alte năzuințe. Cele vechi căzuseră, ca stelele depe un cer blestemat. Trebuiau puse în cerul nostru alte stele. Fiecare venea cu ceea ce urzise în singurătatea lui neștiută celorlalți și se gândea să-i silească să se supună, cu oameni și așezăminte. A fost o luptă deslănțuită de toți împotriva tuturor. Atunci biserica și-a deschis porțile. Pe un pământ unde se surpau rând pe rând toate ascultările, s'a întins o singură ascultare, ascultarea de Dumnezeu. Semințiile s'au făcut popoare, popoarele țări. Sunt, aproape fără nicio schimbare, popoarele și țările de astăzi. Acolo este locul lor de naștere. Ca să trăiască împreună, ele și-au făurit un nou suflet, împletind de bunăvoie moștenirea străbună cu lozincile din urmă. Il întâlnim încă între noi. Nu e adevărat că s'a vestejit și a căzut. Romantismul n'a avut decât să-l cheme ca să-l vedem răsărind de pretutindeni. Greșala lui a fost că l-a vrut ca o întoarcere, în înfățișarea din arhive, dela anul o mie, când el era la înde-

mână, fără bătrânețe, în atâtea tipare de viață. De aceea dacă Evul Mediu s'a încheiat când s'a zidit și cea din urmă catedrală gotică, nu trebuie să se uite că toate aceste catedrale au plutit mai departe ca niște corăbii de piatră și au pătruns, cu toată încărcătura lor de aur și de nestemate, între care se găsea și cuvântul adevărului, în vremea noastră. Ne mișcăm între ele. Creștem încă la umbra lor.

Din acele secole popoarele germanice au adus cu ele și o țin și astăzi vie, legenda lui Siegfried.

Nu se știe când s'a născut. Cine stă la izvorul legendelor? Intrată în paraginile scandinave pe vreo corabie de Vikingi, pornită dela Rinul de jos, ea a pătruns în mitologia nordică. Neamul lui Siegfried, al Velsungilor, se trăgea din Odin. Era poate soarele răsare, care, după tot felul de isprăvi minunate, trebuie să cadă seara, sau după noaptea de șase luni, cu munți de ghiață scânteind de aureoli boreale și plutitor pe mări, în mâna puterilor întunericului, a Nibelungilor. Scalzii, poeții și rapsozii pribegi ai Nordului, au plimbat legenda din Norvegia până în Islanda. Cele două Edde, culegeri de versuri și de proză în manuscrise din secolul al XIV-lea, au păstrat-o până la noi. Nimic de acolo nu este pe măsura oamenilor, decât poate a unor oameni cu umbra călcând prin ceață și până la cer. Este o poveste năprasnică de vitejie, de iubire și de moarte. O biografie a lui Siegfried n'avem, dar dacă s'a încercat undeva să se facă un tot din această viață sfărâmată, cu părți de sine stătătoare, a fost aici, departe de locurile unde legenda însăși a luat ființă. Este vorba în întâiul rând de tânărul fără părinți, care învață dela fierari, în legătură cu uriașii și cu piticii, meșteșugul armelor în mijlocul pădurilor și în vecinătatea balaurilor; apoi de uciderea balaurului care păzea comoara; de cunoașterea Brunhildei și deșteptarea ei din somn; de însurătoarea cu Krimhilda și de moartea lui, prin răsbunarea Walkiriei disprețuite și lăcomia cumnaților; și în sfârșit, de prăpădul care ajunge tot acest neam, ursit pieirii prin blestemul comorii pentru toți câți nenorocul îi împingea

s'o stăpânească, sau prin voința lui Odin, pedepsitorul. Zeul este mereu de față, dela început, de când se arată ca un om tainic într'o manta pătată și cu pălăria lăsată pe ochi. El dă paloșul cu care se fac toate aceste isprăvi. Numai paloșul a rămas după cei care l-au mânuit și svonul faptelor lor, din secol în secol până astăzi, ca un nor deasupra unui câmp de bătaie.

Pe o stâncă, Ramsund din Södermanland în Scandinavia, un artist necunoscut a sgâriat povestea lui Siegfried și a lui Fafner, păzitorul comorii. Este din vremea când ea se cânta la toate curțile, nu numai regale, dar și țărănești mai înstărite. Ajunsese să facă parte din viața oamenilor de atunci, mai apropiată și mai crezută decât întâmplări la care fuseseră martori. Pe alături se înjgheba Kalevala, epopeea populară fineză, iar dincolo de smârcurile înghețate, în șesurile cu ierburi dela marginea Asiei, Rușii, înainte să fi purtat acest nume, care este și el un dar scandinav, lucrau la propria mitologie, uneori cu ochii la această legendă depărtată și acoperindu-le tot cerul, de unde primeau înrâuriri. Fafner este, în condeiul de oțel al sculptorului, un șarpe înodat de mai multe ori și cu capete la toate laturile. In mijlocul încolăciturii sunt trase foarte subțire, numai contur sigur de sine, cele două episoade care fac înțeleasă această luptă. Deoparte, deastânga, se vede o potcovărie cu nicovala, cleștele și baroasele răsturnate. Un om fără cap se îndoaie tocmai pe picioare și cade. De cealaltă parte, deadreapta, un cal cu capul în sus, gata de plecare, stă legat de un pom. Pe crăci, păsări mari îl privesc din ochi rotunzi și deștepți. Vorbesc. Sunt vulturii pe care i-a înțeles Siegfried după ce a gustat din sângele inimii lui Fafner, și dela care a aflat că sfătuitorul și ajutorul lui, Reigen, îi poartă gând rău. Calul este Grane, care are să-l ducă prin foc până la Brunhilda și să încarce pe spatele lui, afară în lume, din peștera cu ușori și porți de fier, comoara Nibelungilor. Pe Reigen, fratele lui Fafner, l-a ucis. El însuși, în desen, este în afara încolăciturii. Și-a înfipt paloșul în șarpe și aleargă dealungul

lui, cât e de mare și aproape umoristic, sfâșiindu-l. Taie în acelaș timp și o inscripție făcută în solzi, cu litere înalte ca inscripția gotică depe Cloșca cu puii de aur descoperită la noi. Trebuie să fie istoria faptei lui. Aleargă înainte. Are să facă înconjurul întregului balaur.

Așa se înțelege, cum călugărul acela irlandez, care făcea o călătorie prin Germania în secolul al XII-lea, întreba de locul unde Siegfried a omorît pe Fafner. Locul era în țara legendei, pe care toți o știu, dar nimeni n'a călcat-o. Pământurile celelalte, cu munți și cu ape, sunt făcute de Dumnezeu sau de puterile firii și se află în văzul și la îndemâna tuturor. Pământurile legendei au fost făcute de om și nu-i sunt deschise decât lui. Cheia de intrare este aducerea aminte. Când popoarele uită, toată această lume se pierde. Suntem înconjurați de asemenea comori îngropate, până la care nu vom mai putea ajunge niciodată. Numai dacă vreun învățat, folosind crâmpeie de știri împrăștiate prin cărți sau prin datini neluate în seamă, mai ridică depe ele, pentru o clipă, vălul. Dar pela anul o mie viața și isprăvile lui Siegfried erau cunoscute și povestite pretutindeni, atât între Germanii de miazănoapte cât și între Germanii continentali. Intre aceștia din urmă ele aveau să dea curând una din marile epopei ale lumii. Dacă Ahile și Iliada, singure, ar fi în stare să ne arate cine au fost Grecii vechi și minunea Eladei, la fel Siegfried și Cântecul Nibelungilor ne-ar vorbi pentru toate timpurile, chiar dacă ar rămânea numai ele din tot ce a făcut în lume neamul german, despre sufletul acestui neam și despre ceea ce a adus el nou cu sine. Legenda lui Siegfried a fost destul de puternică pentru ca să vlăstărească din ea o asemenea creație, în care se întrupează o vreme și un popor. Prin Siegfried nu vorbește un poet, care nici nu este cunoscut, în ciuda cercetărilor și a presupunerilor, ci vorbește un întreg popor. Fără să fi avut o ființă istorică dovedită, el a ajuns un erou național.

La Germanii depe continent, unde este la el acasă, Siegfried are două vieți, care nu se întâlnesc unite. Numai

câteodată una amintește de vreun fapt, care arată că știe de cealaltă. Intâia se adună în jurul tânărului Siegfried, băiat fără griji, cu pieptul gol și cu coama galbenă, întărindu-se tocmai ca să-și pună tăria în slujba unei mari meniri. El stă în fața noastră și în pragul vieții cu sabia, pe care și-a făurit-o singur și nu poate s'o ridice decât el, goală și gata de lovire. In jurul lui pădurea forfotă de vietăți dușmane, care așteaptă numai prilejul ca să se arunce. Este Siegfried viteazul și călătorul, tânărul fără frică și fără împotrivire. Lumea este a lui. Mi-aduc aminte că în anii mei de studenție eram la Berlin membrul unei asociații care se chema Jung Siegfried, acest Siefgried cel tânăr, și urmărea o împrospătare și o creștere pentru faptă a Germaniei dela 1910. Fiecare dintre noi, cel puțin Germanii care mă primiseră printre ei și mă priveau întotul ca al lor, căuta să semene cu acel Siegfried al trecutului. Se umbla mult pe jos prin Brandenburgul cu nisipuri și lacuri, se iubea singurătatea și traiul cât mai aproape de natură, se alerga oriunde era nevoie de un ajutor, se scobea puțin după vechiul păgânism germanic, înviind serbările și datinile de demult, când oamenii erau mai oțeliți, judecata mai dreaptă și inima mai sigură. Eram un mic ordin de cavaleri, ordinul lui Siegfried cel tânăr, cu legile lui de muncă, de jertfă și de veselie. De acele începuturi, care nășteau în toate părțile, a legat Germania de astăzi firele nouei sale urzeli. Ea este un astfel de Siegfried cel tânăr, cu sabia ridicată.

Ceea ce este ciudat și aproape de necrezut este că făptura acestui Siegfried a intrat întreagă în basmele noastre. Cum ? S'a cercetat mai mult cu spirit polemic, prin 1905, decât cu înțelegere. Folklorul rus are acelaș episod de împrumut și nimeni n'a râs de întâlnirea lui într'o bunăzi în mijlocul altor datini. Ce-ar trebui să zicem de Ivan Turbincă între poveștile lui Creangă din Humulești, când nimeni n'ar putea stărui că e vorba de un basm românesc ? De unde a venit și mai ales al cui este astăzi, după ce a fost turnat în limba noastră și și-a început călătoria prin milioanele de guri ?

Gândiți-vă la George cel Viteaz din Legende sau Basmele Românilor, de lucrătorul tipograf Petre Ispirescu, prietenul lui Delavrancea. Din aceeași mahala a Bucureștilor, de unde se trăgea și acesta, cu cherestegii și negustori de grâne cu șorț verde dinainte, pe care i-am mai apucat în copilăria noastră, din Delea Veche, era și omul, un Mihalache Constantinescu oarecare, dela cine a avut grije să spună că a cules basmul. Basmul este viața lui Siegfried cel tânăr. Este atât de uluitor asemenea încât ne vine numaidecât în minte că a fost la mijloc un amestec de carte. Un prelucrător necunoscut i-a dat înfățișarea lui: A fost odată ca niciodată, A fost odată un Impărat și o Impărătească, și i-a încropit un loc între basmele noastre. De atunci el și-a căpătat dreptul de cetățenie și a început să umble. Numai numele și l-a schimbat, dar, când ne uităm de aproape, vedem că viteazul care trece prin pădurile românești și ne vorbește limba fără niciun cusur, nu este altul decât eroul Germaniei.

Este drept că pela noi și-au făcut Goții veacul. Ulfila pe aici a tălmăcit, pela Silistra, ca un arian ce era, Sfânta Scriptură pe graiul poporului său. Se zice că numai Cartea Regilor s'a ferit s'o mai dea pe acest graiu, ca să nu-și mai îndemne pe ai lui, și așa destul de svăpăiați, la fapte de vitejie. A fost atunci o Goție dela Marea Neagră până în Carpați și care silise pe Romani să-și retragă legiunile dincolo de Dunăre. Supt apele lor năvălitoare se fierbea neamul românesc și aștepta să se împrăștie ele ca să iasă el la iveală. Când ceva mai târziu Goții înșiși, Ostrogoți și Vizigoți, au trecut pela noi în Imperiul Bizantin, ca să scape de iureșul Hunilor, au lăsat într'un deal din Buzău Cloșca cu Puii de aur, cu o inscripție tainică și astăzi nedeslegată. Poate că va descoperi-o cineva prin tezaurul nostru dela Moscova și ne va da-o îndărăt. Până acum Moscova numai lua. Se pare că a sosit vremea să dea și îndărăt. Dar așa cum ne-au lăsat lucrul aur-făurarilor lor, Goții ne-ar fi putut lăsa și anumite credințe. O întâmplare, care se povestește de un

strein la un foc de popas, este repede însușită și dată mai departe. Goții au fost între ceilalți Germani cei mai înzestrați creatori de poezie epică. Incă depe atunci începuseră să lucreze la ciclul lui Ermanarich, care este dela 370. Cu el au fugit peste plaiurile noastre. După aceea au ticluit marele ciclu al lui Dietrich von Bern, Teodoric din Verona, care a ținut în cumpănă și uneori a întrecut ciclul lui Siegfried și al Nibelungilor. Din mâinile care îngropau la noi, ca s'o găsească la întoarcere, Cloșca de Aur, puteau prea bine să scape și unele fărâme de basm.

Ar fi greu de spus că George cel Viteaz este din acele secole, dar împrumuturi se puteau face și motivul folkloric este călător. Oricum ar fi, între Feți Frumoșii noștri a pătruns, cu straie schimbate, și Siegfried cel tânăr. Până și numele vestitului paloș s'a păstrat. Zice Ispirescu: « Tot gândindu-se, își aduse aminte a fi văzut în codrul unde a crescut el, un fier gros înfipt în pământ. Se duse tocmai acolo. Când se apucă să-l scoată, ce să vezi? fierul nu era înfipt, ci era o vână din munți. Se apucă de el, îl trase, îl smuci, îl răsuci, până ce rupând vâna o smulse și o luă la spinare ca un voinic ce era, se întoarse la prăvălie și izbuti a-și face o sabie și un buzdugan, ca să-i fie tovarăși nedespărțiți. După aceea se duse cu tovarășii săi la fântâna botezului și le boteză, punând sabiei numele Balmut, ajutătorul meu ». Dar Balmut, este sabia Balmung a lui Siegfried, pe care a luat-o cu el în Cântecul Nibelungilor! Chiar această apropiere de nume ar arăta poate că este vorba de un împrumut mult mai nou. Dacă nu ne îngrijim de vechime, sabia Balmut este însă dovada, fără putință de pus la îndoială, că George cel Viteaz al nostru este Siegfried cel tânăr al Germanilor. El, care a călătorit cu semințiile germanice prin toată Europa, a pătruns și la noi. Să-l lăsăm să-și poarte numele cel nou și mai departe, dar să ştim cine se ascunde sub el ca sub o mască. Pe vremuri codrii noștri dădeau în codrii Germaniei și lesne un voinic de dincolo putea să treacă dincoace, cu

toată zestrea de arme și de datini pe care o ducea cu sine. Siegfried cel tânăr ține și el cu umărul lui, ca un oaspe din alte părți, folklorul românesc.

. A doua viață a lui Siegfried se adună în jurul bărbatului care, după isprăvile de vitejie, s'a avântat în isprăvile de iubire. Este acum, ca în Eminescu, un tânăr voevod. Obiceiurile lui se mai înmoaie puțin. Aceasta, nu numai pentrucă a intrat pe mâna poetului cavaler, care l-a așezat în mijlocul epopeei Nibelungilor, cu tot felul de purtări de curte, dar mai ales pentrucă femeile, Brunhilda, care-l lega de legendă, și Kriemhilda, care încerca să-l aducă în istorie, au avut deodată un atât de mare loc în rosturile lui. Siegfried cel vechiu iese din păduri și dintre balauri și se așează între noi. Are înfățișarea altor tovarăși de arme, deși îi întrece mereu prin putere și se aprinde, când este singur sau în primejdie, de toate darurile, ascunse altfel cu grije, pe care le aduce din întâia lui viață, cu totul deosebită de aceea a pământenilor obișnuiți. Caută însă să placă femeii iubite. Suspină în preajma ei. O preamărește. Parcă acum se face pentru întâia oară om. Sufere. Are chiote de bucurie, și plecări nebune în lume, dacă o privire sau un cuvânt îl îndreptățesc să creadă că dorința lui are să afle ascultare. Când se arată pe scările catedralei din Worms, alături de sora lui Gunther, Gieselher și Gerenot, întâmpinat de cântecul preoților catolici, ca un soț juruit femeii lui, s'a isprăvit cu Siegfried pe care îl știam. Numai că trecutul îl urmărește, cu ochii lui verzi de zeu rău, întrupat poate în Hagen din Tronje, și nu-l iartă. Alături de cea mai mare fericire, pândește moartea. Omul nu se poate bucura până la urmă, chiar dacă a făcut mai mult decât toți pentru această bucurie, de rodul ostenelilor și visurilor lui.

Incă odată și în altă înfățișare, Siegfried este ființa în care Germanul de totdeauna se vede întrupat. Cu el a coborît din vârsta eroică, plină de simțiri și de isprăvi potrivite să pună lumea în mirare, în vârsta omenească, a bucuriilor și durerilor de fiecare zi. In cea dintâiu nu-l

aşteptau decât biruinţe, pe când în aceasta de a doua cade mort, ca oricare din semeni, dar altminteri şi mai mult decât ei, cu o cădere care zguduie întreg pământul, pentrucă fusese cea mai frumoasă făptură născută pe el. Popoarele germanice au cântat în cântece din cele mai vechi vremuri, isprăvile şi oamenii lor de seamă. Dela Tacit, care a scris « Germania », fără să poată bănui atunci, în gândul ca să lămurească pe ai săi de această fierbere de oameni care bătea ca în nişte zăgazuri la hotarele imperiului roman, şi avea în cele din urmă să le dărâme şi să se reverse puhoiu, dar pentru noi, astăzi, ca întâiul lor bard, această trebuinţă iese la iveală. Aşa s'a putut crede că Arminius însuşi n'a fost decât Siegfried şi că legenda lui de mai târziu are acest isvor de istorie. Cântecele, de care aminteşte marele istoric, n'ar fi decât povestea marelui Rege dela Rin. Ele s'au plimbat apoi cu secolele şi cu rătăcirile seminţiilor germanice, pierzându-şi ca un ban de aur trăsăturile dela început. Numai istoricul literar sau folkloristul din zilele noastre mai sunt în stare, trecându-l prin apele tari ale metodelor comparate, să citească vechia efigie şi să descopere drepturile de proprietate încălcate. Câteodată citeşte şi altceva! Aceleaşi cântece răsună cu glasurile lor de aramă prin cronicile sau însemnările lui Cassiodor, Cancelarul lui Teodoric, la istoricul Goţilor Iordanes, la Alcuin şi la Einhard, scriitorii lui Carol cel Mare. Intâiul împărat pe care l-au dat barbarii câştigaţi la creştinism şi încurcaţi încă în credinţele şi în amintirile eroice păgâne, a pus să se scrie pentru întâia oară în limba poporului cântecele de preamărire a vechilor regi şi eroi. Ele erau, pe vremea lui, pe la anul 800, prin urmare mult mai bătrâne şi păstrate din gură în gură. Intre acele cântece trebuie să fi fost şi ciclul sau Poema Nibelungilor, datorită Francilor, şi din care poetul epopeei dela 1200 şi-a strâns materialul de fapte şi făpturi. In povestea dela Rinul de jos, cu marea la guri, unde se putea pluti până în Islanda Brunhildei sau la Ostrovul cu comoara, s'a împletit povestea dela Dunăre şi întâmplările din Răsărit, dela

Curtea lui Atila. Dacă Siegfried plecase din istorie, era o încercare, după o călătorie îndelungă prin legendă, de întoarcere în aceeași istorie. In ea s'au găsit cuprinse deodată și pământurile dela Dunărea de jos, unde Valahii își înjghebau întâile voevodate, înecate după câteva sute de ani de năvălirea maghiară.

Dar dece dintre atâția eroi, de care este plină arhiva sau literatura Evului Mediu, un Dietrich von Bern mai măreț încă decât Siegfried, din zestrea proprie, sau un Parsifal și Tristan, din zestrea de împrumut, Germanii s'au oprit și stăruie până astăzi la fiul lui Siegmund și al Siegelinei? Nu este o întâmplare și poporul, cu lumina lui dinăuntru mai sigură decât chibzuielile trecute prin toate cumpenele, a ales bine. In niciunul nu se întrupează mai deplin omul german, acela al vitejiilor fără teamă și al iubirii întregi, până la jertfa ființei. Ceilalți eroi au, sau numai o trăsătură sau numai cealaltă. Ceea ce a hotărît îndeosebi trebuie să fi fost, în acelaș timp, tinerețea lui Siegfried, care dă tot ce poate să dea un om în anii de înflorire și pleacă din lume preamărit și plâns, în plină putere. Poporul care și l-a luat ca pildă, după ce a cioplit la el sute de ani până să-i dea această înfățișare, a celor mai adânci năzuințe ale lui, este un popor al veșnicei tinereți și înoiri, întâmplă-se orice s'ar întâmpla.

CÂNTECUL NIBELUNGILOR

Mai mult de 500 de ani, epopeea, pe care poporul german crede că poate s'o așeze alături de Iliada, Cântecul Nibelungilor, a stat ascunsă de toți ochii, pe bucăți de pergament, prin biblioteci din Elveția sau din Tirol. Ea a fost scrisă pela 1200 de un cântăreț necunoscut, în limba vremii și a locului, alta decât limba de astăzi, în care trebuie tradusă. Când Kriemhilda, sora de regi burgunzi dela Worms, unde se începe povestea, vine înaintea noastră ca o întrupare a nemângâierii, ea vorbește ca în cronicile medievale. Invățați cu dicționare vechi trebuie să se strângă împrejur ca s'o înțeleagă. Noi, care am deprins pela catedre și seminarii de germanistică ceea ce se chiamă mittelhochdeutsch, o ascultăm mișcați. Ca ea vorbeau cruciații, Friedrich Barbarossa și baronii lui, poeții cavaleri, Wolfram von Eschenbach în Parzival, arhitecții pe schelele catedralelor gotice, Meșterul Erwin dela Strassburg, preamărit de tânărul Goethe. Toată această lume s'a scufundat în trecut împreună cu graiul pe care-l întrebuința și parcă n'a vrut să ni-l lase, numai pe el, fără ea. Cântecul Nibelungilor a fost descoperit abia după 1750 de Bodmer, scriitorul elvețian. A fost ca și cum vestita comoară a Nibelungilor, de unde trebuie să fie și salba de pietre scumpe dela gâtul Kriemhildei și acele de aur din păr, azvârlită de marele ei dușman, Hagen din Tronje, în Rin, ar fi fost scoasă în sfârșit din

apele fluviului. Iată pentru ce au luptat și au pierit cei mai falnici viteji de atunci, Siegfried în întâiul rând, care a cucerit-o cu sabia dela Nibelungi, adică din țara negurilor, de pe celălalt tărâm! O păzea un balaur, Fafner. Când se ridica de pe comoară vărsa otravă pe nări. Invățat de un pitic, Siegfried și-a făcut o groapă, de unde l-a lovit de moarte și a putut să se apere de farmecele lui. E ca în Harap Alb, când acesta se ascunde tot într'o groapă de ochii cerbului bătut în pietre scumpe. Un val din credințele vechi germanice și scandinave a ajuns până la noi. Făt-Frumosul nostru și Harap Alb, care e un alt nume al lui, au trăsături din Siegfried Nibelungul.

Dar cântecul Nibelungilor e mai aproape de Români și din altă pricină, decât epopeele oricăror alte popoare, Iliada elenă, Eneida latină sau Divina Commedia italiană. Am intrat în el cu numele și cu viața noastră. E ca un izvor cu cele dintâi urme ale istoriei românești, plimbate pe drumurile Europei. Pe la curțile germane, mai ales ale Babenbergilor de pe Dunăre, dela Melk și dela Viena, pe unde s'a născut poate această epopee și se opreau s'o spuie cântăreții călători, a răsunat deodată, în versuri legănate și care se țineau minte mai ușor pe dinafară decât altfel de știri, știrea că în Răsărit, pe pământurile noastre, se închiagă un popor nou și se pregătește să-și ia locul între semenii mai fericiți. Cântecul Nibelungilor cuprinde întâmplări care se petrec între 425 și 450. E drept că ele sunt povestite abia în apropierea lui 1200, dar nu numai din închipuirea unui om înzestrat, ci în bună parte din ceea ce păstrase din gură în gură tradiția populară. Părerea lui Karl Lachmann din 1816, potrivită după ce se gândea pe acea vreme despre Omer, că epopeea Kriemhildei nu era compoziția unui singur poet, ci un mănunchiu de vreo douăzeci de episoade de sine stătătoare, legate mai târziu între ele prin adevărate umpluturi, ceea ce-l făcea să primească din cele 2316 strofe de câte patru versuri ale unui manuscris, numai 741, nu și-o mai însușește astăzi nimeni.

Ceva din ea rămâne însă. E tocmai ființa unui material poetic de demult și trecut de un rând de oameni altui rând de oameni. Aceasta lămurește și amestecul de timpuri și de feluri de înțelegere, care altminteri, dacă scriitorul și-ar fi ticluit opera cu documentele în față și răscolind arhivele, nu s'ar fi putut întâlni. Dacă suntem, prin urmare, amintiți înăuntru, faptele, chiar când n'ar fi anume din 425, nu sunt însă nici din 1200. Ele trebue să vie mai de departe și cântărețul să le fi cules, împreună cu altele, din ceea ce aducea cu el subiectul lui din străfunduri care de obiceiu scapă cercetării.

Cântecul Nibelungilor e făcut din două părți; cea dintâi cuprinde iubirea și nenorocirea Kriemhildei și se petrece la Rin, iar cea de-a doua, răsbunarea ei, și se desfășoară la Dunăre. La început Kriemhilda e soția lui Siegfried și la urmă a lui Atila. Toată epopeea e împărțită în 38 de cântece, numite aventuri, cu un cuvânt francez luat din poezia cavalerească provensală, sub a cărei înrâurire se găsea toată literatura germană de atunci. Aventura 22 e plină de tropotul cailor îmbrăcați în fier. Principesa burgundă sosește cu alaiul ei strălucit în pământurile marelui rege, care-i iese înainte, la câteva ceasuri de Viena, înconjurat de soliile cu prinți și voevozi în frunte dela toate popoarele, de mai aproape sau de mai departe, aflate în legături de prietenie sau de vasalitate cu Hunii. Veneau să-și cunoască Regina și să i se închine. Intre aceste solii este și una din țara Valahilor. Era o zi de vară și se ridicase praf mare. Prin praf, ca acasă, își fac loc chiuind, cu coifuri ușoare pe cap și cu arcurile pe umăr, cei 700 de strămoși ai noștri duși de Voevodul Ramung. Trebuie să fie vorba de un Radu oarecare, pentrucă acest ung e o terminație foarte des întâlnită în limba germană, neamul lui Siegfried se chiamă Wälsung, al celor cu care se măsoară și-i înfrânge, Nibelung, unde se vede bine cuvântul Nebel, negură, sabia lui, Balmung, neamul lui Dietrich von Bern, trăitor și el la curtea lui Atila, regele Teodoric dela Verona, al Vizigoților, neamul Amelung, și așa mai departe. Nu e

rușine să avem lacrimi în ochi, când stăm deodată față în față cu ceata valahă a Radului Voevod. E intrarea noastră în istorie. Țara dela Dunărea de jos s'a născut. Oricum te vei fi chemat, Heinrich von Ofterdingen, pe care te-a luat din uitare și te-a gătit cu tot felul de suspine romantice în romanul lui, Novalis, sau te-ai chemat Kürenberg și ai fost cavaler, poet de cântece de iubire, dar singurul care ai scris în strofa cu totul deosebită a Nibelungilor, sau ți-a zis Kuonrat și ai ticluit în latinește pentru Episcopul Pilgrim dela Passau prin secolul al X-lea, povestea după care s'a făcut mai târziu epopeea, fii binecuvântat autor al Cântecului Nibelungilor! Cartea ta e puțin și cartea noastră. Să fi șters, pentrucă nu nimereai o rimă, cele două, trei strofe în care ne încondeezi din câteva trăsături puternice, am fi căzut îndărăt și ne-am fi pierdut în furnicarul de popoare al celor două împărății romane și al Evului Mediu, unde ne zvârcolim fără îndoială în atâtea documente mai puțin limpezi decât al tău și nu ne putem face auziți.

Cântecul Nibelungilor e poema epică a popoarelor germane, în care ele se oglindesc și se recunosc toate, ramuri de Miazănoapte sau de Miază zi, ramuri de Răsărit sau de Apus, cu însușirile și cu lipsurile de totdeauna. Alături de el nu poate fi așezat decât Faust. Pe când însă poetul medieval s'a ridicat dintr'un material foarte amestecat de zei și de eroi suprapământești până la om, ca atare, în toată slăbiciunea și măreția lui, poetul modern s'a înfundat în tot felul de simboluri, în care viața de toate zilele abia se mai vede, mereu în primejdie să se stingă, aidoma cu luminița lui Homunculus pe câmpiile dela Farsala în noaptea Valpurgică de-a doua, cea clasică. Dacă scriitorul necunoscut dela 1200 ar fi avut puterea de rostire a lui Goethe, literatura lumii s'ar fi îmbogățit cu una din cele mai frumoase creații ale ei.

Nibelungii au avut acest îndoit nenoroc: întâiul povestitor n'a fost ca meșteșugar tot așa de mare pe cât a fost ca zugrav de oameni și mânuitor de suflete. De atâtea ori te scuturi din vraja de care ești cuprins în

această lume de chipuri fără asemănare și ai vrea niște versuri, pe care să le iei cu tine și să le spui în singurătate, sau niște imagini și figuri, ca niște prescurtări de diamant ale întregului text. Ele lipsesc. Al doilea nenoroc a fost că această epopee națională nu poate fi citită decât tradusă, iar între zecile de traducători de până astăzi nu s'a găsit încă traducătorul. Ea e cunoscută de aceea mai mult prin prelucrări. Versul medieval, cu sunetele mai ascuțite și cu odihnele mai largi, parcă e însoțit de lăuta lui Volker, cavalerul cântăreț, fratele de arme al lui Hagen din Tronje și căzut cu acesta între Hunii vânzători. El stă îndărătul povestirii și cântă, iar, când povestirea slăbește, iese din umbră și se pune să urzească însuș la ea, umplând-o atunci nu cu ison de coardă ca mai înainte, ci cu plesnete și bubuituri de patimă. Nu-mi amintesc, în toate întâmplările, când duioase, când crâncene, ale poemei, scenă mai puternică și mai închisă în sine decât aceea în care Hagen din Tronje stă pe o bancă înaintea ferestrelor Kriemhildei, la curtea lui Atila, cu Volker alături. Ei nu-și vorbesc. Așteaptă. Se face noapte, noaptea care are să-i înghită pe toți, într'un zgomot drăcesc de arme lovite. Nu le pasă. Mai înfruntă odată soarta, care are să-i macine curând între măselele ei de piatră. Vor să întărîte până la desnădejde pe Regină. Hagen are întinsă pe genunchi sabia pe care i-a luat-o lui Siegfried, după ce l-a omorît prin șiretenie. O piatră de jasp, verde ca iarba, atârnă de garda ei și se aprinde treptat cu cât crește întunerecul. E ca un ochiu de balaur al blestemului care nu lasă pe nimeni viu din cei ce au avut o cât de mică parte la prădarea comorii Nibelungilor. Volker e alături, rezemat în arcușul lui puternic de lăută. Unul e fapta și celălalt e cântecul ei, toată epopeea într'un singur tablou.

Astăzi prin aventurile și versurile Nibelunge sună în schimb, ca o furtună prin păduri, toată orhestrația lui Richard Wagner. Acest mare romantic s'a aruncat cu o încântare fără margini și nepotolită până la urmă, asupra poemelor și miturilor germanice ale Evului Mediu

și în deosebi asupra lui Siegfried și a lumii lui. Ani de zile a lucrat la Tetralogie, Inelul Nibelungului. El n'a rămas la redactarea pe care o avem, ci s'a dus la poemele scandinave din Edde, culese dela scalzii Mării Nordului și ai Islandei, unde eroii au păstrat legăturile cu zeii, cu Wotan și cu Walhala, și întrec în toate faptele lor măsura omenească. De aceea și muzica din Aurul Rinului, plină de taină, din Walkiria, cu undele de primăvară ale iubirii pământești care intră în pieptul unei fecioare în zale, din ceata nemuritorilor, muzica din Siegfried, a bărbatului fără pată, și din Apusul Zeilor, cu prăbușirea de lespezi de cer și de stele, în bubuitul alămurilor și în plânsul harfei, trebuia să fie o muzică și ea cu altă măsură. Curând, după ce a izbutit să-și cânte epopeea lui sonoră, în teatrul dela Bayreuth, abia întors acasă, la Veneția, în 1883, a murit, precum se știe de toți, de o boală de inimă. Poate că a fost și altceva. Piatra aceea de jasp, verde ca iarba, care atârna de garda sabiei Balmung, s'a aprins și pentru el, chiar din mijlocul reprezentației și al izbânzii. Il ascultaseră din parter toți împărații și regii Germaniei, cei de atunci și cei din trecut. Nibelungii mai ceruseră o jertfă.

O altă prelucrare a făcut-o Hebbel în trilogia Nibelungii, Siegfried îmbrăcat în corn, prolog într'un act, moartea lui Siegfried, dramă în cinci acte, și Răsbunarea Kriemhildei, la fel. E ca un grup statuar dramatic, scos de un sculptor iscusit din bătrâna rocă epică. Dodecasilabul teatral e ca o plasă, cu ochiuri meșteșugit împletite, în care s'a prins tot aurul Rinului. Dacă versurile epopeei nu mulțumeau totdeauna, iată versuri tot cu atâta viață câtă artă. Trilogia dela 1861 a lui Hebbel e față de construcția poetică dela 1200, ca miniatura unei biserici lucrată de argintari din metal nobil și pusă pe masa de altar din biserica cea mare. N'are înțeles decât prin aceasta, dar e altceva, și, în tot cazul, mult mai apropiată de noi. Poetul s'a ținut foarte strâns de textul cel vechiu al Nibelungilor, lămurindu-l numai de anumite cețuri, care se ridicau de pe ghețarii dela miază-

noapte, cu figuri de zei și de Walkirii. El face chiar aceste două observații prețioase, dintre care pentru cea dintâi era cel mai chemat. Cântărețul Nibelungilor avea o mare înzestrare dramatică. El mișcă oameni și-i ciocnește năprasnic, așa încât la fulgerele care se stârnesc, sufletul omenesc se vede până în adâncuri, fără niciun ascunziș. Nimic n'a fost astfel mai ușor decât schimbarea povestirii epice într'o expunere dramatică. A doua observație o scot din prefața la trilogie, luată din niște însemnări postume ale lui Hebbel. Ea pune alături cele două izvoare, unul mitic și celălalt istoric, ale eroului Siegfried: « Nu se poate îndestul admira, cu ce pricepere artistică a știut marele poet să taie fundul mistic al poemei sale de lumea oamenilor, care pare însă la o privire pe deasupra împletită cu totul în cealaltă, și cum s'a priceput să păstreze libertatea faptei omenești în ciuda fortotei pestrițe de uriași și pitici, de Norne și de Walkirii ispititoare ».

După tradiția scandinavă, în Edde, poemele cu zei și cu eroi ale Nordului, Siegfried, care se chiamă acolo Sigurd, se trage din Wotan și face parte din făpturile soarelui în luptă cu puterile întunericului. Aceste puteri sunt niște uriași, care trebuie biruiți. Intre ei sunt și Nibelungii. Eroul se îndrăgostește de o Walkirie, pe care căpetenia zeilor, ca pedeapsă, o cufundase în somn. E Brunhilda. El singur poate să ajungă prin brâul de foc până la ea și s'o deștepte. Chiar prin aceasta, soarta lor e hotărîtă: trebuie să moară. Inainte s'o cunoască își făcuse o sabie, din niște rupturi de paloș al lui Wotan, cu care putuse să ucidă pe păzitorul comorii Nibelungilor. Pe când frigea în frigare inima balaurului, a dus degetele unse cu zeama ei la gură, și a început numaidecât să înțeleagă limba păsărilor. Călătorind așa mai departe prin lume, a ajuns la Rin, la curtea regelui Giuki, a băieților lui Gunnar, Hogni și Guthorm și a sorii lor, Gudrun. Regina Grimhilda i-a dat să bea o băutură, care l-a făcut să uite pe Brunhilda și să se îndrăgostească de Gudrun. Sigurd, în schimb, a ajutat pe Gunnar să cuce-

rească pe Walkiria, care, când a auzit cum a ajuns soția acestuia și l-a văzut pe iubitul ei lângă sora soțului, s'a hotărît să se răzbune. Sigurd e omorît chiar lângă femeia lui de al treilea fiu al regelui, iar Brunhilda, nemaiavând de ce să trăiască, se străpunge cu sabia pe rugul iubitului și arde împreună cu el. Urmează răzbunarea Gudrunei, care a ajuns soția lui Atila, aproape la fel ca dincolo, numai că mai groaznică, pe potriva unor ființe de legendă și nu de lume obișnuită. La urmă, își omoară copiii, pe care i-a avut cu Atila, și-i dă acestuia să le bea sângele și să le mănânce inimile, iar noaptea îl ucide și pe el și dă foc palatului. Ea se aruncă în mare, care n'o îneacă, ci o poartă către alte întâmplări, din alt ciclu decât al Nibelungilor.

Poetul a lăsat deoparte tot ce era mitologic și păgân. Povestea nu mai începe și aici prin locuri, unde cerul se amestecă mereu cu pământul, cu făpturi ale soarelui și făpturi ale întunericului, ci la o curte regească de pe Rin. Kriemhilda, e o fată frumoasă, care se teme de iubire, pentrucă aduce suferință. Fiul regelui din Țările de Jos, Siegfried, a auzit de frumusețea ei și vine s'o ia de soție. O săptămână, o lună, un an stă fără s'o vadă, plin numai de dor și supus femeii iubite, ca orice cavaler. E întâiul în lupte și, ca să aibă pe Kriemhilda, se învoiește să câștige pe Brunhilda pentru regele Gunther. La întoarcere se serbează două cununii. Siegfried a mai ajutat odată pe Gunther, pe care femeia lui îl lega noaptea de un cuiu la grindă, luptând cu ea ascuns de tichia care face nevăzut, luându-i inelul și cingătoarea, pe care le-a dat Kriemhildei, și lăsând-o biruită pentru totdeauna bărbatului. S'a dus apoi la el acasă, în orașul dela apă, Xanten, unde a trăit fericit zece ani. Avea cu el și comoara Nibelungilor, pe care o adusese din insulă. După zece ani a călătorit din nou la Worms, împreună cu soția. Cele două femei s'au certat dintr'un nimic, născocit de Brunhilda, care-și avea temeiurile ei mai adânci, știute numai de cunoscătorii legendei celeilalte, și de aici s'a dat la iveală felul cum ajunsese soția lui

Gunther şi a urmat moartea lui Siegfried. Hagen din Tronje, vasalul şi ruda regelui, îşi ia singur această sarcină. Pune însă întâi pe Kriemhilda să coasă o cruciuliţă în dreptul singurului loc unde eroul poate fi rănit, pentrucă de trupul lui nu se prinde nicio armă, de când s'a scăldat în sângele unui balaur. O frunză de teiu i-a căzut atunci între umeri şi acolo are să-l lovească suliţa lui Hagen. Kriemhilda îl ascultă, crezând că a găsit un apărător în lupte pentru bărbatul iubit. Omorul se întâmplă la o vânătoare într'o pădure. E cea mai frumoasă vănătoare şi cea mai adâncă pădure, pe care le-au purtat în toate părţile viaţa şi literatura germană. Păsările cântă pe crăci şi Siegfried aude că i se pregăteşte moartea, dar aruncă după ele şi merge mai departe. Izvorul susură sub pietre. Acolo îl aşteaptă Hagen. Hagen înseamnă spin şi are un ochiu stricat şi o parte din măsele sfărâmate într'o luptă în strâmtorile Vosgilor, cu tovarăşul lui, ca ostatec, la curtea lui Atila, Walter din Aquitania. Kriemhilda rămâne ca să plângă şi să-şi pregătească răzbunarea la Worms. Brunhilda s'a retras, şi din viaţa de curte şi din epopee, şi trăieşte în cămările ei. După 12 ani regele Atila trimite pe vasalui lui cel mai bun, Rüdiger, din Bechelaren, depe Dunăre, ca să peţească pe văduva lui Siegfried pentru el şi ea primeşte, când i se pare că are să-şi împlinească, în sfârşit, gândul. Călătoria reginei dela Rin până la Dunăre trage o pârtie de lumină prin Europa de atunci. Miroase pretutindeni a pământ şi a oameni cunoscuţi. Se simte că scriitorul e pe aceste locuri la el acasă. După alţi 13 ani Kriemhilda, care n'a uitat nicio clipă, îi are în mână pe vinovaţi. Atila i-a poftit la o serbare şi ei au venit toţi, o ceată de o mie de războinici, şi 9000 de slujitori. Toţi mor. La urmă piere şi Hagen de mâna reginei şi Kriemhilda de mâna lui Hildebrand, omul lui Dietrich von Bern. N'a mai rămas niciun Nibelung. Poema se opreşte ca un ceasornic pus să măsoare numai aceste vieţi.

Cântecul Nibelungilor e epopeea credinţei germane. Toate gingăşiile şi toate nebuniile adăpostite în versurile

ei cresc în jurul acestui simțământ. Kriemhilda păstrează până la urmă credință lui Siegfried, Hagen, dracul acesta întunecat și viteaz, credință regelui și soției lui Brunhilda, cei trei regi credință lui Hagen, pe care, dacă l-ar lăsa ursitei lui, ar scăpa. E un fel de: să se facă numai dreptate și piară și lumea. Fiat justitia, pereat mundus. Heinrich von Kleist, cel mai german dintre scriitorii germani după autorul Nibelungilor, când a vrut să zugrăvească aceleași stări de suflet, care sunt mai ales ale neamului lui, a scris măreața și îngrozitoarea nuvelă Michael Kolchaas, povestea omului care, negăsind dreptate, și-a făcut-o singur, punând foc unei țări întregi.

Uitați-vă la desenele pe care le-a lucrat pentru Nibelungi, la începutul secolului trecut, pictorul romantic Peter von Cornelius! Câte un perete întreg de muzeu din podele până în tavanul înalt, nu e decât o singură foaie, cu lumea, în creion apăsat, mai mare decât noi a epopeei îndepărtate. Kriemhilda se prăbușește în brațele femeilor ei când găsește îndărătul ușii pe Siegfried mort, pus acolo noaptea de oamenii lui Hagen. Grumazul ei puternic și brațele rotunde au să ducă și să ridice fără silință sabia năprasnică și care cu o singură lovitură desface capul de trunchiu. Altă femeie fuge despletită și țipând prin fund. Numai un ostaș greu, cu o faclă în mână, iese din întuneric și se apleacă să se uite. E trimisul Nibelungilor, al ființelor de pe celălalt tărâm, care au început să-și numere pedepsiții.

CURTEA DIN POTSDAM

Cine vrea să se ducă la Potsdam, orașul de lângă Berlin, din care suveranii Prusiei au făcut un al doilea Versailles, e mai bine să apuce drumul pe apă. Vaporașul urcă râul Havel, pe lângă insula Păunilor, trece din lac în lac și pe după coturile malurilor până când intră într'o îndoită vedenie. In zare, ca ieșite din unde și scufundate pe jumătate în ele, se ridică palate de piatră și cupole de aramă. Tremură puțin de depărtare. Se întunecă pe rând și se luminează. Le privim cu sufletul la gură, de teamă să nu piară dintr'o clipă într'alta. Chipurile lor se răsfrâng în acelaș timp în oglinda curgătoare din jurul nostru și călătoresc încet cu noi. Se scurtează pe măsură ce înaintăm, până când se strecoară pe canaluri cu lebede, prin portaluri vechi și pe sub streșini ținute pe umeri de cariatide, îndărăt în clădirile care au născut aceste umbre. Nu sunt numai umbre de soare, legate de ceasul zilei, dar și umbre de istorie. Potsdamul e orașul lui Frideric cel mare și de nicăeri făptura lui nu ne întâmpină mai plină de înțeles decât de aici. La toate răspântiile e câte un vis de artă de-al lui.

Undeva pe aproape se găsește un basin închis. In mijlocul lui, Neptun și Amfitrite, într'o trăsură de scoici, sunt duşi de cai de mare, într'un alaiu de tritoni. Totul a fost desenat de vestitul arhitect Knobelsdorff, supusul, prietenul și colaboratorul marelui rege la împodobirea

Potsdamului și a Berlinului. Opera de Stat din capitala Germaniei e tot de el. Acestea sunt treburi, numai decât după 1740, anul ridicării pe tron a lui Frideric II. Inainte, pe locul acela era un debarcader, la care stătea ancorată o corabie de paradă, făcută ca să mulțumească trebuința de lux a lui Frideric I, tatăl regelui soldat. Acesta, administrator econom care ura orice cheltuială zadarnică, s'a grăbit s'o facă dar, cu toate pânzele și auriturile ei, lui Petru cel Mare, când Țarul s'a oprit în 1717 la Curtea prusiană, din călătoria spre Apus, în schimbul a 150 de soldați înalți ruși, pentru garda lui de grenadiri. După aceea debarcaderul s'a înisipat, până când zeii Eladei au năvălit în el și l-au făcut dintr'o paragină un colț de frumusețe. E deosebirea dintre Frideric Wilhelm I, tatăl, și Frideric II, fiul.

Să urcăm scările care duc la Palatul Sans Souci. De pe fiecare din cele șase terase, privirea îmbrățișează alte urme ale aceleeași fapte regale. Planurile dintâi ale acestei case de lumină și de odihnă le-a schițat singur, cu bățul în nisip între două lupte ale războiului pentru Silezia. Dela 1745 până la 1747, cât a fost clădită, a trebuit să ducă altă luptă cu Knobelsdorff, care o vedea altfel, mai măreață și mai senină. Arhitectul era înrâurit de ce întâlnise la Paris și se gândea la linii clasice, pe când Regele dorea mai multă mișcare și viață. In loc de stâlpi reci la fațada dinspre grădină el a cerut și în cele din urmă a smuls niște satiri și hermeși încununați cu struguri. Palatul însuși trebuia să fie ca o casă în vie, cu puține încăperi, care să dea fiecare afară. Regele a fost în aceeași măsură mare strateg, diplomat și întemeietor de țară și arhitect, scriitor de limbă franceză și muzicant. El e tot așa de cunoscut din statuia lui Rauch de pe Unter den Linden, călare între toți comandanții de oști care l-au ajutat, mergând încet spre vremurile viitoare, ca și din desenele lui Adolf Menzel și mai cu seamă din scena concertului. E aici în odaia de muzică dela Sans Souci. Clavecinul e la locul lui, ca atunci. Alături stă fără partitură pupitrul cu trepied greu. Cântăreții sunt împrejur,

cu peruci pudrate și cu livrele cu nasturi de argint. Violoncelistul trage slab cu arcușul, încercând o notă. Lumânările sfârâie puțin în candelabrul cu frunze de cristal din mijlocul tavanului și în care are să intre curând freamătul unei sonate de Bach. Regele stă la locul lui în uniformă, cu flautul în mână. Așteaptă. Johann Ioachim Quantz, profesorul lui de muzică, tocmai a isprăvit de scris încercarea unei metode de învățare a flautului, carte de aproape 400 de pagini, în care nu sunt numai lecții obișnuite de îndemânare, ci cercetări adânci despre puterea muzicii și diferitele ei școli. Despre ele a vorbit de atâtea ori cu regescul lui elev. I-a adus ediția franceză. Citește închinarea: Sire, Indrăsnesc să înfățișez cu cea mai adâncă supunere această lucrare Majestății Voastre, cu toate că nu cuprinde decât cunoștințe despre un instrument pe care Majestatea Voastră l-a dus la o atât de înaltă treaptă de desăvârșire. Ocrotirea pe care Majestatea Voastră o dăruește atât de binevoitor tuturor științelor în deobște și mai cu seamă muzicii, mă face să cred că n'o va întoarce dela lucrările mele și că se va îndura să caute cu un ochiu îngăduitor la ceea ce slabele mele puteri m'au ajutat să fac pentru folosul acestei arte. Drept răspuns, Frideric suflă în flaut o notă ascuțită. E în 1752. Cum s'a trecut în vremea din urmă bunul lui Quantz! Are să trebuiască să se mai cruțe. El însuși își simte cismele ca niște suluri de plumb. Incepe să-l supere guta, care are să-i strice viața. Lovește cu flautul în pupitru. Să înceapă! Cei doi ogari, de care nu se despart niciodată, s'au așezat unul pe jeț și celălalt jos pe lespezi. Intrarea o fac viorile. Clavecinul urmează.

De doi ani e în Potsdam și Voltaire. A izbutit să aducă pe acest spirit neastâmpărat și otrăvit, ca să dea strălucire mesei lui rotunde din sala de alături, unde se stă până după miezul nopții. I-a trimis să-i îndrepte niște versuri. Trebuie să se aștepte la mici necuviințe și sarcasme. Dar dacă Regele lui l-a băgat în Bastilia, de ce s'ar purta el cu mai multă sfială? Europa are să audă și să facă haz. Scriitorul poate să nu uite că e în întâiul rând scriitor și

Regele cu atât mai mult că e Rege. Ii place odaia pe care i-o pregătește aci în Sans Souci, unde are să-l mute din Palatul orașului, ca să-l aibă mai aproape. Uite un om pe care nu trebuie să-l îndemne să-și caute de sănătate! Indată ce se ridică puțină ceață din mlaștini, nu mai iese. Rămâne zgribulit înaintea căminului, la care-i dă foc și vara. Vede maimuțica din peretele dela apus între struguri și mere. Cu spatele la ea, stă drept un cocostârc alb cu creastă. Totul e luminos și vesel. Ii cade tot mai drag palatul. Numai că, în cele din urmă, Voltaire are să jicnească în vreun fel pe Maupertuis, președintele Academiei din Berlin. Prea nu-l poate suferi. Trebuie să puie ceva la cale. Ii scânteiază ochii când îi oprește asupra lui. Dacă se întâmplă, e hotărît: îl gonește. Și are să facă așa de bine să lase și decorația Pour le mérite! Acest domn Arouet, care-și închipuie că talentul poate să acopere orice!

Un raft întreg din sala rotundă a bibliotecii e plin de cărțile lui. Cât de străveziu și de omenesc s'a făcut scrisul francez sub acest condei înzestrat! Dela masa din dreptul ferestrei, are în față, sus pe o consolă în perete, bustul marelui orb Homer. Ar trebui să mai citească zilele acestea cântecul I al Iliadei. Ce înalt e cerul Eladei în el, ca să poată adăposti atâția zei! I-a venit la ureche ceva despre o epopee germană a unuia Klopstock. A tipărit până acum trei cântece din ea. N'are s'o deschidă niciodată. Parcă îi zice Messiada? Cum s'a putut gândi la un asemenea subiect, din care nu poate ieși nimic? Poate că literatura germană are să însemne odată tot atât de mult ca și poporul german, dar are nevoie și ea, cum are nevoie el, întâi de erou, care să-i deslănțuie puterile ascunse și să-i aducă îndărât teritoriile geografice și celelalte, înstreinate de alții. Se simțea ca Moise, pe Muntele Nebo, care-și adusese poporul până în marginea pământului făgăduinței, dar el n'avea să-l calce. Dacă se uita pe fereastră, vedea Băiatul care se roagă, un bronz din sec. IV înainte de Christos, și un pom de magnolie încărcat de floare, și se împăca.

In sala de tablouri un Watteau în colori moi aduce la umbra unei păduri un concert de aer liber. Un cântăreț din ghitară le cântă unor femei așezate în iarbă, dela mijlocul pânzei, de acolo de unde întunericul se desparte de lumină. Totul e muzical, nu numai coardele lui, întorsătura spre noi a trupului, adierea care trece prin frunze, marile întinderi. Poate că tot muzica e cea dintâi dintre arte, tocmai pentrucă n'are nevoie ca arhitectura de piatră și de var, ca pictura de coloare, ca literatura de o limbă și de cuvinte, ci-i ajunge sunetul, care-i zguduie sau îi mângâie la fel pe toți. Işi aduce aminte că la 7 Mai 1747 a chemat la el pe organistul dela Sfântul Toma din Lipsca, Iohann Sebastian Bach, și l-a pus să-i compuie după teme date la pianul cel mare din Palatul orașului. Ce bogăție și ce adâncime de arpegii au ieșit deodată din degetele lui! Dela orga din cor, cu țevi nenumărate, el mai cântă încă și după ce s'a stins în 1750, pentru sufletul nu numai al poporului german, ci al lumii întregi. El a găsit cântecul lumii.

Această umbră încoronată și cu asemenea gânduri, trece câteodată și astăzi prin Potsdam. E mai ales orașul ei. Inaintașii i-au pregătit numai venirea, iar urmașii au adaus pe ici, pe colo, în alte gusturi. Frideric cel Mare a rămas un credincios al artei vremei lui se și așează și în mijlocul ei ca un Rege, așa cum se așază în istorie. Cântecul de flaut care se aude e poate un glas al trecutului, dar e poate cântecul filosofului dela Sans Souci. Concertul a început. Vremurile se amestecă. Secolul luminilor nu s'a încheiat!

FAUST

Ce a descoperit Goethe în Faust, că a lucrat la el șaizeci de ani și a fost la urmă ca o piramidă, cu treptele de piatră îmbrăcate în smalț albastru, în care acest Faraon al literaturii germane a vrut să se îngroape? Inceput, nu se știe bine când, pe la 1770, în versurile scurte, vorbite, ale lui Hans Sachs, marele poet punea într'un plic sfârșitul, ca un testament, la 22 Iulie 1831, plin de poezia cântată, întovărășită parcă de orgă, din partea a doua a tragediei, și se credea gata de plecare într'o altă lume. « Privesc viața mea de acum înainte ca un adevărat dar și e tot una dacă mai fac ceva și ce anume », îi zicea după cel din urmă vers lui Eckermann, cu care a stat de vorbă în trei volume vestite, dela 10 Iunie 1823 până la 11 Martie 1832. La 22 ale aceleași luni, în vârstă de 83 de ani, se sfârșea. Poate că ar fi vrut ca atunci și atât cât fruntea lui olimpică mai era de pe acest pământ, cineva care i-ar fi fost drag să rostească peste el versurile din actul al cincilea al lui Faust: « Aș vrea să pot a-i spune clipei: Mai stai, atât ești de frumoasă! Nu poate urma vieții mele Să se scufunde în Eoni ». Zum Augenblicke dürft' ich sagen: Verweile doch, du bist so schön! Es kann die Spur von meinen Erdetagen Nicht in Aönen untergehn. Faust era Goethe și prin gura lui se rostea el.

Povestea lui Faust, a omului care și-a vândut sufletul dracului prin contract iscălit cu sânge în schimbul plă-

cerilor și puterii, e veche. Ea era pe vremea copilăriei lui Goethe o carte populară și dăduse naștere la o piesă de teatru de păpuși, pe care băiatul consilierului din Frankfurt pe Main o văzuse la vreo zi de târg și încă din anii lui fragezi. Ea l-a izbit și l-a câștigat ca o tragedie a dorului de cunoaștere și de stăpânire a lumii, vrednic de orice jertfă. Se simțea el însuș plin de aceeaș sete nesfârșită. Cămara de alhimist, unde Faust se sbătea pentru altceva decât îi puteau da cuptoarele de topit metaluri și hârțoagele din rafturi, era odaia lui de lucru. Se vedea și el bătrân de câte învățase și petrecuse, fără să știe și să poată nimic, la fel cu celălalt, din ce-i făgăduise viața. Avea nevoie de o întinerire, adică de o ieșire din tot ce-l înconjura, și de împlinire. Inainte ca Mefistofeles să îmbrace caftanul de doctor al magistrului și să-și împartă adevărurile și îndrumările scrântite școlarilor care veneau de departe la acest izvor de știință, Goethe intrase în Faust și-i luase pentru totdeauna locul. De atunci a tot lucrat la el, dela monologul de deschidere până la episodul Margaretei, adăogând într'un an o scenă și în alt an altă scenă și făcând treptat din ceva sortit să rămână un fragment, ca atâtea izbucniri lirice ale tinereței prea clocotitoare ca să-și găsească răgazul ducerii până la capăt și al așezării, o operă de viață. Faust a fost ca un fund de decor, pe care celelalte creații au ieșit din neființă și s'au închegat la umbra lui. L-a însoțit dela întâii pași înaripați în poezie până la ieșirea pe poarta de dincolo, care duce în nemurire. A suferit cu Faust, dar a și fost mântuit cu el. Cetele de îngeri, care cântă prin cerul catolic dela sfârșitul tragediei și-l ajută să treacă prin vămile văzduhului, cântă și pentru Goethe.

Mi-aduc aminte cu ce ochi, de studenți plini de studiile noastre, ne uitam la profesorul de o frumusețe clasică și el, Erich Schmidt, care ne deschidea în anii tinereței, de pe catedra lui dela Berlin, cămările literaturii germane. Era atunci ca un nou Goethe coborît în mijlocul nostru. Descoperise un nou Faust. Ceea ce nu se mai păstrase dela scriitor, o ciornă a începuturilor și o întâie

formă de care prietenii vorbiseră la vremea lor cu mare însuflețire, stătea înaintea noastră. E vorba de Faust-ul străvechiu, de Urfaust. El se păstrase ca o copie în hârtiile unui nepot al domnișoarei de onoare dela Curtea din Weimar, Luise von Göchhausen, care și-a legat astfel numele, cum nu se gândise poate niciodată în viață, când se mișca în rochiile albe sub ochii lui, de numele marelui poet. Copia a fost trimisă lui Erich Schmidt, care a adus-o numai decât la cunoștința lumii. Ni se părea că nu fusese o întâmplare cu o operă care și așa e o carte de magie, și că profesorul nostru fusese anume ales, de puteri mai mari, pentru această destăinuire. Acum se putea urmări, cu acest Faust străvechiu în mână, cu Fragmentul tipărit în 1790, cu Partea I-a a tragediei, dată la lumină după moartea lui Schiller, care îndemnase și el la lucru, în 1808, și cu Faust așa cum îl avem, apărut când Goethe nu mai era în viață, munca de punere împreună și de clădire într'un întreg unitar, prin ani și prin tot alte visuri și formule de artă, a celei mai puternice și mai caracteristice opere literare a poporului german. Stăm înaintea ei ca înaintea unei hărți geologice a unui continent, cu fiecare strat de altă vârstă și de altă urzeală, altminteri colorat, și putând fi urmărit după această coloare în împletiturile poruncite de legile firii, pe după capuri înaintate ca un pinten sau prin funduri de mare. Câte o fâșie de cristale scânteiază, roșie sau verde, la câte o cotitură. Numai răsfoind întâile pagini dăm de bucăți care au fost scrise la date cu totul deosebite, și nici de cum în ordine cronologică sau pe firul aceleiași inspirații, Inchinarea în versuri de elegie, cu amintirea iubiților care nu mai sunt, Prologul din teatru, care e aproape ca o răsfrângere în apă a prologului din Sacontala lui Calidasa, Prologul în cer cu răsunete vădite de Biblie din cartea lui Iov și Intâiul monolog din odaia gotică plin de atmosferă medievală. Petrecerea cu vin și cu scamatorii diavolești din pivnița Auerbach dela Lipsca, a fost scrisă poate chiar acolo, și când cobori și astăzi cele câteva trepte, ca într'o Boltă rece din altă țară,

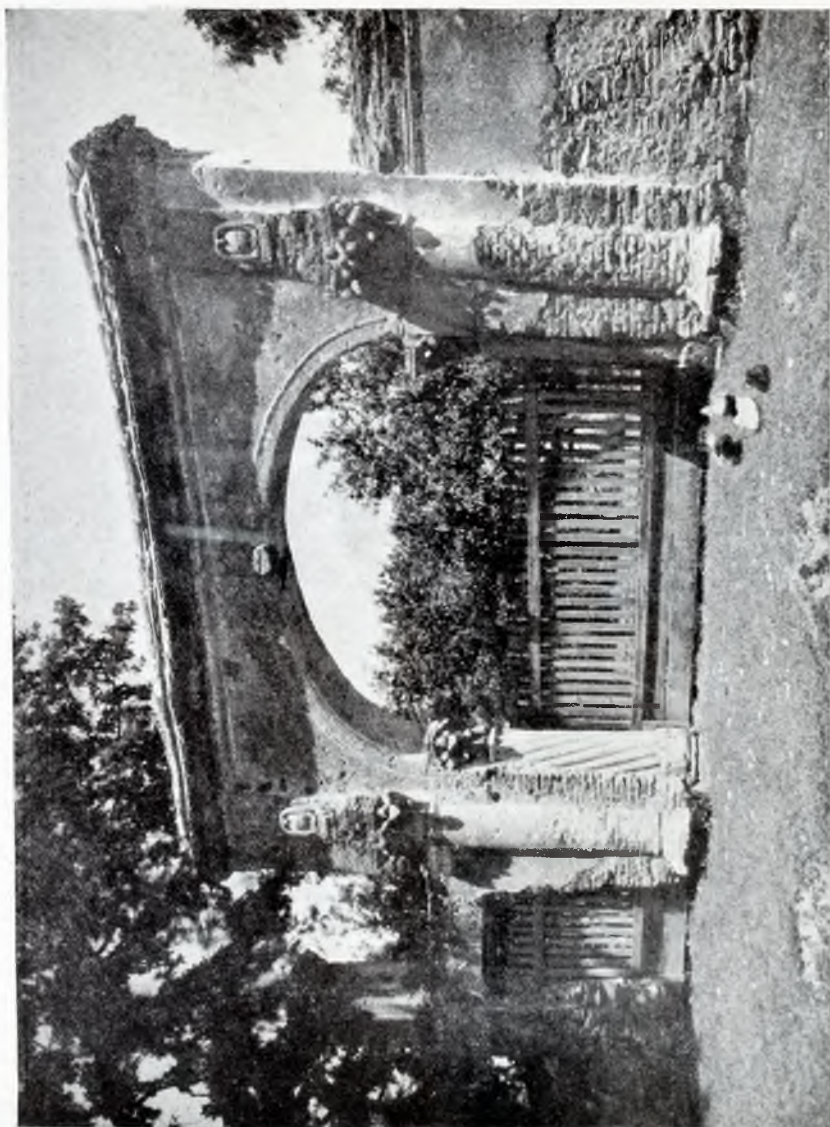
de pe pereți te privesc aceleași scene pe care le-a privit Goethe și prietenii lui de chef din secolul al XVIII-lea. Bucătăria vrăjitoarei e de mai târziu, când textul dimprejur era de mult gata, și a fost lucrată în Villa Borghese dela Roma, vedenia aceasta smintită de Miazănoapte, în lumea de marmoră și de grădini de portocali din Italia. Atâtea coarde, atâtea culturi streine una de alta și atâtea trepte de viață proprie, puteau să sune, să se unească și să facă o singură stare în poezia lui Goethe. Faust este Goethe, dar este totodată o lume.

Partea întâia a tragediei, aceia care este cunoscută și se joacă, n'are împărțire în acte și scene. Ea e dintr'o vreme de sfărâmare a oricărei forme, tocmai pentru ca sufletul să se poată rosti fără stingherire de niciun fel. Un singur autor dramatic era îngăduit, Shakespeare. E vorba numai de niște episoade, care se strâng în două mănunchiuri: unul în jurul lui Faust și altul în jurul Margaretei. Ele au intrat de mult în zestrea de cunoștințe și de bucurii spirituale a întregei omeniri. Faust vine alături de Mefistofeles din văzduh de undeva și intră în viața Margaretei, care-l așteaptă lângă Marta, ca tinerețea năvalnică și căutătoare de deslegări la iubirea nevinovată și împăcată în sine. Nimic nu rămâne pe urma vârtejului acesta, care trece zdrobind tot ce întâlnește, fără să găsească cel puțin el o potolire. E aici o lume de întâmplări minunate, în care duhurile se amestecă între oameni și-i duc pe cărări neobișnuite. Dumnezeu a lăsat pe diavol, care e, după spusa lui, o parte din acea putere care vrea totdeauna răul și face totdeauna binele, să ispitească pe un muritor și să-l câștige pentru ea. Duhul pământului, care-l îngrozește pe Faust, vine într'o flacără, la o chemare. Spiriduși nevăzuți forfotă în toate părțile. Vrăjitoare umblă călărind pe mături. E o noapte întreagă a Valpurgiei, pe un Munte Sfânt pentru vraci, care se umple de făpturi de farmece și de basm. Tragedia lui Faust nu e o piesă de teatru, cu oameni, care se joacă într'o sală cu o cortină trasă de sfori, ci e un joc sfânt, un mister medieval, care s'ar desfășura mai

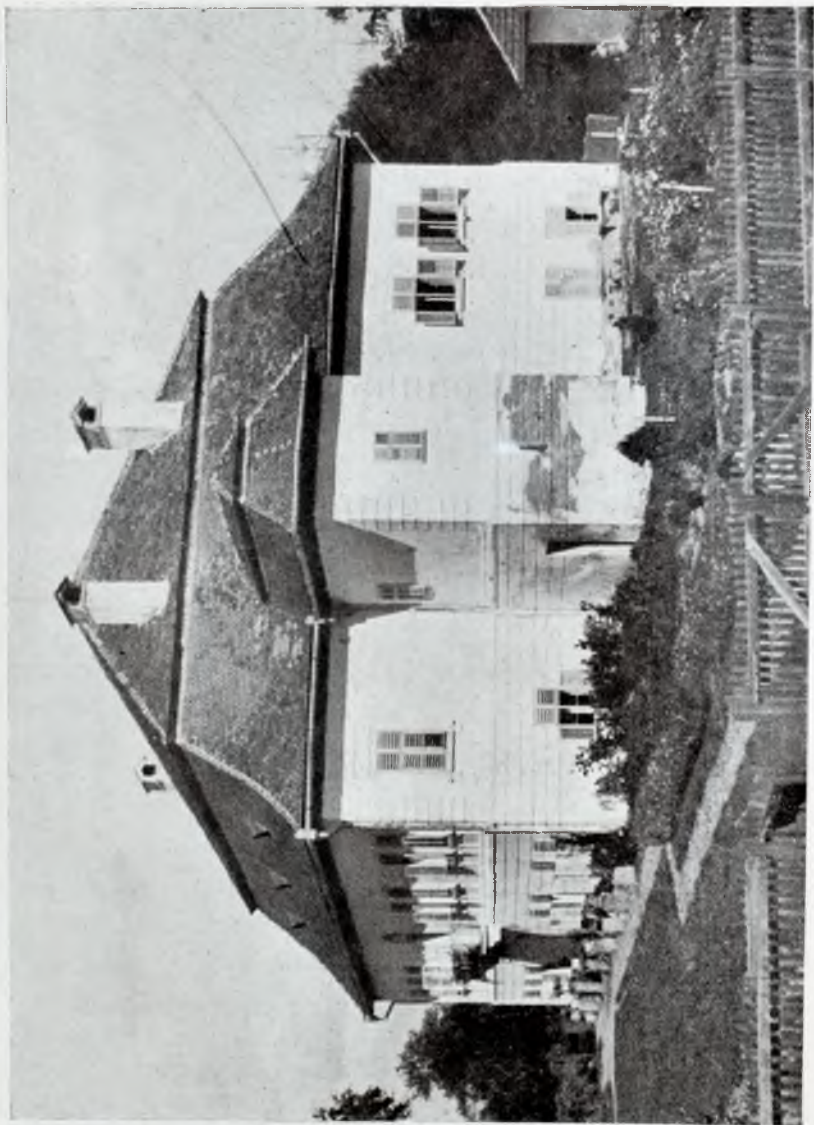

Vedere spre Bucșoiul și Colții Morarului

Foto O. N. T.

Poarta de intrare domnească a Castelului de odihnă Brâncoveanu dela Sâmbăta-de-Sus

Castelul de odihnă Brâncoveanu dela Sâmbăta-de-Sus

Foto Em. Em. Bucuța

Biserica Unirii cu Muzeul dela Alba-Iulia

Foto O. N. T.

Foto O. N. T.

Biserica Neagră cu vedere spre Şchei

Junii în Șchei

Contraforţii cu sfinţi dela Biserica Neagră din Braşov *Foto O. N. T.*

Femei și case din Șchei *Foto Netoliczka*

bine pe piața unei catedrale, cu nori și cu stele deasupra, de unde nu se miră nimeni dacă se lasă în zbor lin un înger sau dacă țâșnesc bătând din aripi negre lilieci și draci. Privitorul e furat dela început de această lume, unde toate sunt cu putință. Duhurile, care au luat trup, sunt puțin ca el, iar semenii lui parcă prind să se facă străvezii și să le fie asemenea lor. Teatrul poate să înceapă. Se cuibărește mai bine în scaun și așteaptă. Cerul se deschide și pământul nu mai are nicio taină, decât acelaşi veșnic suflet omenesc.

Goethe a păstrat cu sfințenie planul cărții populare care l-a călăuzit. Dar atât oamenii cât și pățaniile, trecând pragul, din povestirea de demult, stângace și bucuroasă de lucruri de mirare și de minuni, în tragedia încordată și înaltă, au căpătat altă făptură și noui înțelesuri. Pietricelele din care era făcut mozaicul au fost scoase una câte una și înlocuite cu aur și cu pietre scumpe. Desenul e acelaș, dar figurile s'au schimbat. Autorul lui Faust a avut grije să ne spună că toată opera lui nu e decât fărâme ale unei mari spovedanii. In ciuda creațiilor de întâia mărime, epice și dramatice, Goethe rămâne un liric, cel mai bogat și mai limpede, pe care l-a dat scrisul german. Faust are două suflete în piept, ca și poetul. Unul năzuește în sus și e numai patimă curată de înălțimi, iar celălalt e legat de pământ și de pofte. Fiecare ar vrea să se despartă de tovarășul lui. Mefistofeles se păstrează și mai departe dracul popular, dar este în acelaș timp și o răsfrângere în afară a părții de umbră din Faust cel nou. El îl însoțește acum pas cu pas și-i strică toate bucuriile, nu ca un strein, pe care l-ar putea pierde pe drum, ci ca o despicătură din sine. E un trimis al iadului dinăuntru. Margareta, fata care cântă la vârtelniță, se duce la fântână să ia apă și îngenunchiază în biserică înaintea Preacuratei, e iubirea lui dintâi, Friederike Brion dela Sesenheim. De atâtea ori, măcinat de dor, și-a luat calul și a gonit în galop și în spume până la fereastra ei deschisă, cu vrejuri de viță sălbatică spânzurând dela streșini, la fel ca purtătorul lui de cuvânt din tragedie. Suspinul de iubire al Margaretei e adevărat, pentrucă e al celeilalte, pasul ei nu e

numai aerian și închipuit. De aceea a luat și desvoltarea care a acoperit toată partea întâia a tragediei și a cerut o altă parte pentru urmărirea mai departe a firului, după acest popas prea lung. Partea întâia s'ar putea numi Margareta și partea a doua Helena. Una râură de viață trăită, pe când cealaltă e numai artă supraveghiată și împodobită.

Faust partea I-a e de o bogăție de stări și de frumuseți, care nu se întâlnesc decât la Shakespeare. E destul să facă un pas ca în teatrul de păpuși și să iasă înaintea noastră, fără să spună un cuvânt, Faust însuși, cu ochii lui aprinși, Mefistofeles cu mască brăzdată și batjocoritoare, Wagner, gârbovit de timpuriu, de aplecarea peste cărți și de spaima că viața e scurtă, iar arta e lungă, pentru ca să ne cutremurăm de această treime a sorții. După ce am cunoscut-o, nu mai putem și nici nu mai vrem să ne despărțim de ea. In fața lor se ridică Margareta, împlinită și senină, cu coadele bălaie aduse pe piept până la mijloc, Valentin, cu mâna pe garda sabiei și mândru de sora lui, și Marta, cu privirea după bărbați, peste care se revarsă deodată, peste toți trei, șuvoaiele scăpate din stăvilare. Goethe a cioplit aici niște chipuri, pe care teatrul și le-a însușit pentru totdeauna. Versul e rând pe rând larg și sprinten, ca să cuprindă cele mai grele întrebări pe care și le-a pus minte omenească și jocul de spirit al celui mai ascuțit dintre mânuitorii tăgadei și ai luării în pleasnă. Prin cețurile care ascund priveliștea, trec aceste fulgere dialectice, în cea mai mlădioasă și scăpărătoare dintre limbi. Amestecată printre ele răsună de departe, din fața oglinzii unde se desbrăca de culcare Margareta, balada regelui din Tule, sau suspină cântecul vârtelniței, speriat și îndrăgostit: Pacea mi s'a dus, Inima mi-e grea; N'am s'o mai găsesc De apururea, sau rugăciunea sfâșietoare, după căderea în greșală, dinaintea statuii din firidă, a Mariei. Frăgezimi de poezie populară se strecoară prin textul neastâmpărat și pun peste toate o zare de durere și de liniște veche. Poeziile acestea desprinse de acolo își duc viața proprie, ispitesc pe compozitor și cântă, ca un glas mângâios plecat din Faust,

pentru toate femeile din lume. Margareta ea însăși se face un subiect de poezie populară, într'o grădină de trandafiri sălbateci, și pe care Faust l-a cules în treacăt, așa cum aduna pe aceeași vreme Goethe, în anii studenției, literatură din popor prin satele Alsaciei și Franconiei. E o primăvară a literaturii germane, care a dat năvală în această parte întâie a tragediei și a umplut-o de coloarea, de musturile și de cântecele ei.

Peste toate păzește învoiala încheiată între Faust și Mefistofeles. Ea leagă și mișcă diferitele episoade și duce mai departe, spre partea a doua a tragediei, cunoscută mai mult din citire, pentrucă reprezentarea e foarte grea și rară. Traducerile, și nu numai cele românești, s'au oprit șovăitoare înaintea unor probleme care le întreceau puterile. Goethe, meșter neîntrecut de versificație, a vrut să strângă aici la un loc tot ce-l învățase călătoria de atâția ani prin literaturile lumii! Dacă Faust se putea așeza liniștit pe un pat de lene, se lăsa măgulit de lingușeli sau se încânta de plăceri și desfătări și mai cu seamă zicea clipei să mai întârzie, ca să se bucure de frumusețea ei, atunci era al lui Mefistofeles. Dracul trebuia să-l ajute numai să trăiască din plin și din știința uscată să intre în viață. Puterile, care umpleau firea, trebuiau prinse și folosite. Partea întâia a tragediei nu izbutește să-i aducă această mulțumire, și, după ce Margareta se isprăvește în temniță, pentru păcatul că iubise pe un om înfrățit cu diavolul, cei doi tovarăși pleacă după alte încercări, pe caii lor de întuneric, sau pe mantaua care-i duce prin văzduh. Ei merg până pătrund în partea a doua a tragediei. Cine o cunoaște numai pe cea dintâi nu poate nici să ghicească ce sfârșit a avut temuta învoială și cine a biruit până în cele din urmă din această luptă, în care se pierdea un suflet. In monologul al doilea, în care Faust se bate cu gândul să tălmăcească Sfânta Scriptură, ceea ce ar fi însemnat că trăia înainte de Luther, deși, în cântecul șobolanului, bețivii din beciul Auerbach își bat joc de pântecele părintelui Reformei, vestita propoziție din Evanghelia lui Ioan: La început a fost

Cuvântul, nu-i place. Rând pe rând, în locul Cuvântului, pune Gândul, apoi Puterea, până când se oprește la Faptă: La început a fost Fapta. Era să fie și calea pe care avea să apuce în partea a doua și pe care a ajuns la mântuire. In brațele Margaretei, această cale însă nu se putea prevedea. Bănuiala că Faust, cu toate poticnirile, avea să scape la sfârșit, o dădea încheierea părții întâia. După toate cele săvârșite de Margareta, Mefistofeles cu toată îndreptățirea putea să strige că e osândită, atunci când o lasă pe seama călăului. Un glas de sus îi răspunde însă: E mântuită. O lege n'are numai literă; are și spirit. După literă judecăm noi oamenii; Oamenii, și se pare că și diavolul; Spiritul îl judecă numai Mintea atotcuprinzătoare. Mefistofeles trebuie să fi avut ca un fior că avea să se întâmple același lucru și cu Faust și că Dumnezeu câștigase prinsoarea din Prologul în cer.

Partea a doua e împărțită în cinci acte și stă față de partea întâia ca o tragedie clasică față de o dramă romantică. E o tragedie de curte împărătească, nu de teatru antic, și regizorul e un meșteșugar de jocuri de măști și de păpuși, cu băț de abanos în mână, legat cu panglici la mâner, cu pantaloni scurți de catifea și cu pălărie în trei colțuri, cu pene portocalii, ca focul iadului, când pâlpâie la soare. Poartă el însuși mască și s'ar putea să răspundă la numele de Mefistofeles. Faust rămăsese cu vedenia în ochi a celei mai frumoase femei din lume, Helena din Omer, după care se uitau cu jind bătrânii dela Troia. O văzuse în oglinda din bucătăria vrăjitoarei. Venise timpul ca diavolul să-l ducă la ea. In actul întâi cei doi călători ajung în Palatinat la Curtea Impărătească. Țara sufere de lipsă de bani și diavolul născocește hârtia monetă, rezemată pe garanția comorilor îngropate în cursul secolelor, în pământ, și deci, proprietatea împăratului. De veselie se face un joc de măști cu apariții, de rândul acesta clasice. Stăpânul dorește să vadă pe Paris și Helena. Faust coboară cu o cheie fermecată dată de Mefistofeles, la mame, în împărăția tăcerii și a întâilor tipare de viață, și-i aduce pe amândoi. Dar când

vrea s'o îmbrățișeze și s'o ție, un trăsnet culege toată lumea aceea de umbre și el însuși cade în nesimțire. Ca să-l deștepte Mefistofeles îl duce în actul al doilea la camera gotică de unde a plecat, cu Wagner mai bătrân de ani, dacă nu ca înțelepciune și cu toate cele vechi care sunt și nu mai sunt ce au fost. Atunci se naște, într'un glob de sticlă, ca un om de laborator, Homunculus, care singur știe cum să deștepte pe Faust, și pleacă toți spre Miazăzi, la Valpurgia clasică, pe câmpiile dela Farsala, ca un răspuns la Valpurgia romantică din partea întâia. Actul al treilea e actul Helenei, care se întoarce acasă din Iliada, dar află că trebuie să fie ucisă de Menelau și fuge la un castel, ridicat în vecinătate de oameni dela Miazănoapte. Acolo se unește cu Faust, în câmpiile arcadice, și dă naștere lui Euforion, un omuleț care e numai iubire și avânt și închipue pe Byron. Când Euforion moare, Helena se destramă și pleacă îndărăt în lumea mamelor. Faust se întoarce în actul al patrulea la curtea împăratului, pe care-l ajută să-și înfrângă dușmanii, și în actul al cincilea luptă cu Marea, ca să-i câștige uscaturi, pe care să le dea ca locuri roditoare, oamenilor. Bătrân a doua oară de ani, în mijlocul muncii de clădire, spune în sfârșit cuvintele care trebuie să-l dea lui Mefistofeles. Dar îngerii vin și-l duc la cer, unde întâlnește pe Margareta, pentrucă sufletul care se străduiește, cât trăiește, pentru un scop înalt poate fi mântuit. Faust a crezut în Eros, iubirea creatoare, întrupată pentru el în Helena și a fost ca un Socrate, care cerea deslegări pe drumurile Heladei, pentru rosturile iubirii, Diotimei din Mantineia.

Acesta e Faust, cu cele două aripi ale lui, una romantică și alta clasică, purtându-l prin cerul literaturii germane. Germanii văd în el ființa, care-i răsfrânge mai deplin, cu râvna nemăsurată de înțelegere și de faptă, iar oamenii ceilalți, toți, pe semenul care le-a luminat mai bine tragedia trecerii lor pe pământ. Noi să ne bucurăm, ca și Goethe, de frumusețea scenelor și a versurilor și să ne lăsăm vrăjiți de visul cel mai îndrăsneț, pe care l-a silit vreodată să intre în tiparele artei, un poet.

PACIFICUL

La 25 Septemvrie 1513 spaniolul Vasco Nuñez de Balboa intra îmbrăcat în armură, cu sabia scoasă într'o mână și cu steagul Fecioarei în cealaltă, în valurile Mării Sudului și înainta în ea până la genunchi, ca s'o ia în stăpânire în numele Regelui Castiliei. Făcuse aproape treizeci de zile ca să străbată istmul Panama, cu mica lui trupă de 190 de oameni, ispitit de zvonul că de cealaltă parte se găsea o altă Mare. O căutase dealungul coastei, de dincolo, de pe caravelele lui fără noroc, însuși Cristofor Columb. Nuñez descoperise Oceanul Pacific, așa cum a fost numit șapte ani mai târziu de Magellan, în întâia călătorie în jurul pământului, și cum a rămas în istoria omenirii. Regele lui ar fi fost să-și alipească atunci țărilor și apelor pe care le avea, 179.680.000 de kilometri pătrați, cât e suprafața Marelui Ocean între cele trei strâmtori prin care se poate pătrunde în el, Magellan, dintre Țara de foc și Patagonia, Behring, dintre Alasca și Siberia, și Malaca, dintre Sumatra și continent. De atunci s'a mai adăugit una, săpată chiar pe drumul umblat de descoperitor, prin râuri, lacuri și strimtori de munte, vestitul canal Panama, dat în folosință aproape fără să se prindă de veste, în mijlocul războiului trecut, la 1914. Vapoarele cele mai mari, flote întregi de războiu, pot răzbate pe-acolo dintr'un Ocean în altul, ridicându-se prin stăvilare meșteșugite, până la 25 de metri dea-

supra nivelului mării. Atât că prin acest loc de trecere între două lumi, început încă de Lesseps, săpătorul Canalului dela Suez, n'au intrat în apele Apusului din apele Răsăritului numai vase de comerț sau de războiu, dar și o mare parte din ceea ce se chiamă chestiunea Pacificului. Ciocnirile de astăzi dintre popoare în Extremul Orient, uriașe ca și întinderile pe care se desfășoară, au ieșit pe această poartă de piatră, deschisă la vremea ei ca o solie de pace.

In trupa lui Vasco Nuñez se găsea, ca ofițeraș necunoscut, și Pizarro, cuceritorul de mai târziu al Perului. Nebunia descoperirilor cuprinsese numaidecât Spania. Oameni de treabă, din Sevilla sau din alte orașe, care nu văzuseră niciodată Marea, își închideau atelierul de meseriaș, și plecau, nici ei nu știau unde, după aur, dar mai ales după aventură, după ceea ce putea să aducă minunat întâmplarea sau sfântul țesut pe pavilionul fluturat de vânturi noui, necunoscute încă omului, al corăbiei. Se năștea Lumea Nouă. Cele două Americi, din California până la capetele antarctice ale Argentinei și Statului Chili se făceau spaniole. Oceanul Pacfiic învăța limba spaniolă. Iar când conquistadorii pământului n'au mai avut ce țări să supună regilor lor, au venit conquistadorii sufletului. Pe toată coasta, începând chiar dela San Francisco, sunt statui ridicate lui Cervantes, uneori cu eroii lui nemuritori alături. Don Quixote a venit până la marginea Pacificului și mai departe.

Intre statuele de-aici s'a uitat să se înalțe una locuitorului din insule, Polinezianului isteț care cunoștea și populase toate ostroavele risipite în nemărginirea apelor, cu vasele ușoare duse de pânze pe sub vânturi sau urmând curentele ecuatoriale, cu mult înaintea Europenilor. Pe o întindere lichidă, fără popasuri locuite, numai câteva pământuri vulcanice și coraligene, de 17.200 de kilometri, cât are Pacificul între insula Mindanao și canalul Panama, o mișcare de popoare ar fi fost cu neputință. Popularea Americilor, dacă Pieile Roșii au fost Mongoli și Piei galbene, s'a putut face în vârstele mai mult geologice,

numai pela miazănoapte, peste strâmtoarea Behring, lată de vreo 60 de kilometri. Țărmul apusean american însuș stă drept ca un zid, cu munții de 4, de 5 și de mai multe mii de metri, care se saltă parcă din valuri și arată de aceea mai înalți și mai închiși. Nu de aici se putea face o roire omenească peste Ocean. Locurile au trebuit să fie umplute cu oameni veniți din Europa sau din Africa, Iberici în părțile sudice și Anglo-Saxoni și Negri în cele nordice. Când Anglo-Saxonii, mult mai întreprinzători, au pornit, după ce au înființat și au organizat Statele Unite, acolo unde-i chema zarea aceasta albastră nesfârșită, din Havai spre Filipine și spre mările Chinei, au întâlnit cele mai mari furnicare omenești, care erau în căutare de pământuri, nu dintr'un program politic, ci dintr'o nevoe de viață, și neînțelegerea s'a ivit deodată, de neocolit. Oceanul acesta, care e înconjurat de toate părțile de un brâu de foc, de vulcani în erupție, și în care întâiul om dela noi care l-a văzut, a intrat cu sabia, era parcă sortit să ajungă o arenă de lupte. Uraganele și taifunele care-l pustiesc sunt numai fenomene geografice, care arată cât de puțin potrivit era numele dat de Magellan; dar iată că și istoria vieții omenești nu spune altceva. Polinezianul corăbier a ajuns în vremurile tainice în care nu putem pătrunde, până pe coasta continentală. Singurele dovezi sunt astăzi câteva cuvinte. Toki se chiamă, de pildă, satârul de piatră, atât în Ecuador cât și la locuitorii Maori din Noua Zelandă, care a fost pustie până n'au debarcat în ea acești oameni ai apei; kava, o băutură dintr'o rădăcină de buruiană din Chili, atât în insule cât și pe uscat. Gurile care au purtat aceste cuvinte prin singurătatea Oceanului nu mai sunt, dar solia lor s'a păstrat.

Toate acestea sunt însă numai Oceanul Pacific văzut de pe coasta Americii, de unde l-au văzut și întâii Europeni. Trebuie ieşit în larg și străbătut de o parte și de alta a Ecuatorului, până la cercurile polare și mai departe, ca să se înțeleagă, pe apă chiar, ce este această treime de glob, în care dacă s'ar mărunți și s'ar vărsa

toate continentele abia s'ar ridica fundul cu câțiva metri. Aici sunt cele mai adânci gropi din scoarța pământului, cum e aceea descoperită de crucișătorul german Emden la 1927, de 10.800 de metri, în dreptul Filipinelor, la 75 de kilometri de insula Mindanao. Ea nu este singura. Dacă s'ar netezi tot Oceanul el ar avea o adâncime uniformă de peste 4.000 de metri. In Atlantic această adâncime n'ar trece cu mult peste 3.000. Am citit multă literatură de drum, în legătură cu Oceanul Pacific, dela cea mai veche până la cele trei volume de călătorie în jurul lumii ale lui Blasco Ibañez, în care s'a întrupat parcă unul din Spaniolii și Portughezii de altă dată, plecați cu o pereche de galioane de câte 300 de tone ca să caute marginea pământului, de unde cazi în genuni, dar îmi păstrez părerea că nicio carte nu face să trăiești mai viu taina acestor ape decât descrierile lui Georg Forster. Ele nu sunt de acum. Forster a însoțit în a treia lui călătorie pe Cristofor Columbul și Magellanul englez în aceeași ființă, căpitanul James Cook. Cook nu era numai un marinar, dar și un om de știință. Intâia oară, în 1768, a fost trimis de Societatea Regală, undeva în emisfera de sud a Marelui Ocean ca să observe trecerea lui Venus în dreptul soarelui. Până astăzi se mai păstrează în Tahiti amintirea colțului unde și-a așezat instrumentele astronomice, ca un loc de plimbare, în parcul Observatorului. Odată cu sarcina care i s'a dat, el a făcut și călătorii de recunoaștere, întâlnind cel dintâiu Noua Zelandă și plutind dealungul Nouei Olande, în care a văzut un continent de sine stătător, Australia noastră. Cook a pus astfel începutul coloniei engleze de mai târziu, singura din Pacific. In celelalte părți Englezii s'au mulțumit numai cu schele de încărcat și descărcat mărfuri și cu cetăți la vadurile cele bune, pentru supravegherea drumurilor de apă, ca la Hongkong și Singapur. In a doua călătorie, făcută în jurul pământului, pe la Capul Bunei Speranțe în 1772, Cook a pornit în căutarea continentului austral și a lărgit Oceanul înaintea corăbiilor lui, care au înaintat dealungul ghețarilor plutitori antarctici și în

primejdie să fie sfărâmate de ei, fără să găsească uscat. A treia călătorie, din 1778, care l-a avut la bord și pe Forster, trebuia să afle o trecere de Nord vest dealungul Americii spre mările europene. Atunci a ieșit prin strâmtoarea lui Behring în Oceanul Inghețat, care l-a întâmpinat cu câmpuri de ghiață și l-a silit să se întoarcă. El pune capăt călătoriilor de descoperiri și începe călătoriile de cercetare. Dar trebuie citită cartea lui Forster, cu vegetația și animalele strălucite și exotice, ca într'un Raiu al lui Dumnezeu numai decât după Facere, cu papagalii colorați care se leagănă pe crăci și cu maimuțele care se aleargă din copac în copac și din liană în liană, strigând și aruncând cu nuci, cu perdeaua de zăpadă de fulgi lungi și cu noaptea ca un zid a întunericului de șase luni dela Miazăzi, ca o plutire pe celălalt tărâm.

Astăzi Australia, atunci aproape pustie, numai cu câțiva oameni la marginea deșerturilor subtropicale, cei mai vechi de pe pământ, cu vestitul câine Dingo și cu bumerangul, bățul ciobănesc îndoit la capăt care se întoarce de unde a fost aruncat, este o țară-continent cu vreo 7 milioane de suflete, din care 98% de sânge englez, născuți pe insulă, cu porturi de un milion de locuitori, ca Sidney și Melbourne, și cu grâne și lână de vânzare în toată lumea. Legăturile și iubirea către Metropolă n'au fost umbrite decât în anii de după războiul cel mare, când Anglia a încheiat un tratat de alianță cu Japonia. Japonezii începeau să imigreze în Australia, care după părerea lor nu putea fi lăsată cu populația rară și cu locurile pustii, atunci când ei nu mai încăpeau în insulele pietroase de acasă. Trebuiseră să se facă legi de apărare, care să-i împiedice să se mai așeze pe acești oaspeți nepoftiți, ca în Statele Unite ale Americii de Nord și ca în țările Americii de Sud. Japonezii erau dușmanul și primejdia. O blocadă economică și o blocadă etnică își închideau și își strâmtau din ce în ce inelele împrejurul lor. Ea trebuia sfărâmată cu orice preț. Japonia luase dela Germani, prin luptă, Țing-Tao și cu mandat la încheierea păcii toate insulele de deasupra Ecuatorului;

Carolinele, Marianele, fără Guam, Marschall, Palau, dar ele nu erau pentru ea decât posturi strategice. Iată chestiunea Pacificului.

Din Australia până în Indochina se înșiră o adevărată insulindă, cu Noua Guinee, Timorul, Molucele, Borneo, Celebes, Filipinele, Iava, Sumatra, de o bogăție amețitoare, ca și cum un zeu din mitologia pacifică și-ar fi scăpat aici un sac de comori. Oameni numai în Filipine 15 milioane și în Indiile olandeze peste 50 — cărbune, fier și petrol, diamant, aur și argint, plumb, cupru și cositor, platină, nichel și wolfram, cauciuc, zahăr și cafea, piper, cuișoare și vanilie. Magellan a pornit în jurul pământului numai ca să ia aceste coloniale Portughezilor. El făcuse parte din expediția lui Diego Lopez de Seguera, pe când era Portughez și nu se lepădase de țara lui, și ajunsese în Sumatra încă din 1509, în drum spre Moluce cu mult poftitele coloniale. Bobul de piper ne-a ajutat să aflăm că pământul e rotund. Olandezii și-au trimis în aceste laturi întâia flotă în 1596 ca o faptă de dușmănie împotriva Spaniei, cu care luptase pentru libertate, și ca să spargă monopolul tocmai de aceste coloniale al statelor Peninsulei Iberice. In 1609 se numea întâiul guvernator general al Indiilor olandeze, Pieter Both, care-și așeza reședința în 1619 la Iacatra, schimbată cu acest prilej în Batavia. Malaezii erau un popor isteț. Ei pătrunseseră cu corăbiile lor tot atât de îndrăsnețe ca ale Polinezienilor, până în Madagascar. Foloseau un alfabet arab, pentrucă Arabii se strecuraseră pe aici cu mult înaintea Europenilor. Toate alcătuiau o ispită și un drept de amestec pentru cei puternici. Insulinda nu era, din punct de vedere geografic, decât o prelungire în Ocean, acolo unde Oceanul Pacific se mărginește cu Oceanul Indian, a Asiei continentale. Asiaticii se vedeau deslocuiți din pământurile și averile lor de popoare depărtate. La Miazănoapte stăteau 400 de milioane de Chinezi și mai cu seamă o sută de milioane de Japonezi, cu ochii galbeni și sticloși ca de topaze, nemișcați asupra acestui bulevard de oameni și de bogății, până la care

ei coborau tot mai mulți ca negustori și coloniști agricoli, abia îngăduiți.

In același timp, în paraginile de apă din împrejurimile insulei Tonga, pe unde fundul se adâncește până la 9412 m., se nasc pământuri-părere ca vestita insulă Falkon. Ea a fost văzută pentru întâia oară la 1865, depe vasul Falkon, care i-a dat numele. Peste câțiva ani crescuse. Peste alți câțiva ani pierise. Mai târziu împodobea fața mării din nou cu o stâncărie goală, din care ieșea fum. Era poate vârful unui vulcan submarin, care se arăta rând pe rând și se retrăgea. Alt vas, care a trecut pe acolo în 1913, a însemnat în Jurnalul lui de bord: Nu se află, Non est. Se pare că după 1926—27 s'ar fi ivit iară. Pământul se face și se desface sub ochii noștri. Te temi ca toată această urzeală pacifică să nu se destrame într'o bună zi, chemată îndărăt în adânc, de puterile care au cioplit la ea și au trimis-o la lumină, dar nu pentru totdeauna, ci cu soroc mărginit.

Mai departe, într'una din Insulele Societății, aceiași Tahiti, și mai târziu într'alta, mai răsleață din Arhipelagul Marchizelor, Dominica, a venit de dorul soarelui și al colorilor, pictorul francez Gauguin. A debarcat întâia oară în 1891, dar s'a mai dus odată la Paris, cu pânzele, cu teracotele și cu sculpturile în lemn, în care se răsfrângea toată lumea oceanică, unde își alesese de bunăvoie să trăiască și să moară. S'a întors la 1895 și n'a mai plecat până la 1903, când s'a sfârșit și a fost îngropat în cimitirul Misiunii. Cu Paul Gauguin, Oceanul Pacific și viața de pe el intră în marea artă. Una din cele mai frumoase și mai îndrăsnețe pagini din istoria picturii franceze, nu se mai poate scrie fără acest amestec al oamenilor și al ținuturilor dela 150 grade longitudine vestică și 15 grade latitudine sudică. Iată pânza care are aceste cuvinte pe o fâșie galbenă la colțul din stânga: Ia Orana Maria, care trebuie să însemne în limba băștinașilor: Ne închinăm ție, Marie! E o Maica Domnului Polineziană, cu picioarele și brațele goale, înfășurată numai într'o pânză roșie cu mari flori albe, ca niște lalele

prea deschise. Ține călare pe umăr un băiat gol, cu capul culcat pe creștetul ei și privindu-ne. Un îndoit cerc de aur împresoară fruntea pruncului și fruntea mamei. Fața Maichii Domnului e de o blândețe și de o adâncime în sine, care cutremură. Dacă s'ar întrupa Oceanul, ca figurile de zeițe din mitologia elenă, n'ar putea să aibă decât aceste trăsături. Inaintea ei, în al doilea plan, sunt trei femei închinătoare, una cu o pânză liliachie, alta albastră și cea din urmă pembe, dar mai scurtă, așa că li se văd sânii. In fund e o casă de lumină, o izbucnire de verdeață grasă, palmieri, arbori de pâine, tufe înflorite, poame tropicale, care înaintează, cuprind pe femei, vin peste noi, au să ne acopere și să se reverse mai departe. E o vedenie oceanică pusă în ramă și adusă în mijlocul nostru, ca s'o păstreze și s'o preamărească. Ce ochi dumnezeești are această femeie Maori și câtă pace!

Latura cea din urmă a Pacificului e coasta asiatică, dela golful Anadyir până la golful Siam. Oceanul e de față, dar nu se vede. Ca un fel de alt zid chinezesc, înfipt de rândul acesta în apele albastre, stă un arc de insule și peninsule, Aleutine, Camciatka, Sahalin, Arhipelagul japonez, Riu-Kiu, Formosa, Filipine și Borneo, care înlesnesc alcătuirea unui șir întreg de mări interioare, Ocoțc, Japoneză, Galbenă, Chineză, Răsăriteană și Sudică. Oceanul e dincolo de acest zid. Aici, dealungul continentului apa și-a pus margini și e ca o salbă de lacuri pentru om, unde s'au desvoltat cei mai îndemânatici pescari și corăbieri. Nu se poate ca vase japoneze, duse de Șuvoiul Negru, Kuro Șivo, curentul care corespunde Golfstreamul-ului din Atlantic, să nu fi ajuns cu mult înaintea Europenilor pe coastele din față ale Canadei și ale Statelor Unite, ca Wikingii roșii din Norvegia în America, înainte de Columb. Dar China și Japonia sunt împărății cerești, care s'au închis ca în lanțuri, de orice legături cu lumea spurcată sau umilă de afară.

Două sute cincizeci de ani Șogunii japonezi n'au lăsat să se facă niciun fel de negoț cu streinii, care intraseră

prin mările dela Miazăzi, până când comodorul american Perry s'a arătat în 1853 cu flota lui înaintea capitalei și a cerut ca această stare să înceteze. Poporul vechiu de 2.600 de ani, de obârșie dumnezeiască, la fel ca și Impăratul, Mikadoul, s'au supus. Japonia s'a pus la școala Apusului, cu o râvnă tânără, și în mai puțin de 50 de ani era gata să-și ia drumul ei de cuceriri. Omenirea era multă și dădea pe dinafară ca dintr'un vas prea strâmt. Trebuia să i se facă loc, să se reverse în vecini. Chimonourile negre, roșii și albastre pentru înalți demnitari, pentru cărturari și pentru muncitori, au fost în mare parte puse la odihnă. Casele ceaiului, miniaturile cu o floare într'un vas de porțelan din alte secole, așa cum le-a zugrăvit în Cartea Ceaiului, Okakura Kokuzo, au rămas fără oaspeți. Fuji-Yama însuși, muntele sfânt, a fost lăsat acasă de pază, cu tichia de zăpezi veșnice, peste orezării și livezi de crizanteme, și poporul a început marșul lui spre Apus și spre Miazăzi. Câți nu se vor fi căit de gândul nenorocit pe care Perry îl avusese în 1853, să scoată cu sila în lume neamul acesta de Samurai! Dela 1894, când a bătut China, la 1904, când a gonit Rusia din Manciuria, la 1914, când a folosit de pe urma războiului european, și până astăzi, el n'a făcut decât să meargă înainte. Japonia vrea să dea o nouă așezare economică și politică Extremului Orient. Marea Japoniei a țâșnit prin toate strâmtorile ei și cuprinde Oceanul Pacific.

China vecină care vrea să-și păstreze ființa și a trecut la mari schimbări, politice și sociale, ca să nu fie înecată, n'a putut până acum să ție pasul. Această masă statică de 2.000 de ani și mai mult, cu o cultură mai veche și mai adâncă decât a tuturor popoarelor asiatice, nu s'a pus încă în mișcare. Multe pământuri se vor zgudui atunci, mai mult decât de cutremurele care le încearcă astăzi. Japonia și-a dat o educație populară, care o așează între țările fruntașe ale lumii, și a izbutit prin industrializare să ridice neasemănat nivelul de viață a locuitorilor ei. Oameni care trăiesc dincolo de Mare, în găuri scobite

în caturi prin malurile de loess ale fluviului Hoang-Ho, ca niște stoluri de lăstuni în cuiburi, n'au asemănare în gospodăria mult mai înlesnită de dincoace. Mărfurile japoneze, prin prețurile mai mici, își făceau loc până în ajunul războiului pe toate piețele, străbătuseră până la Constantinopole, de unde se apropiau de noi și începeau să bată orice concurență, și nu cu articole naționale, chimonouri, lampioane și împletituri de paie de orez, ci cu pânzeturi, ceasornice și mașini și unelte. In schimb, un pedagog chinez a izbutit acum câtva timp să scadă dela zece mii, câte erau ideografele de tot felul, cerute de o pregătire școlară, numai la o mie și să poată astfel, prin elevii lui, să dea carte la un milion de copii. E o deosebire de ritm cultural, care face înțeleasă și deosebirea de ordin politic și militar dintre cele două popoare. Ispitiți de toată această frământare, cei mai mari scriitori europeni și americani s'au apropiat cu iubire și cu mirare, ca să înțeleagă o lume stranie și de două ori depărtată, prin întinderi și prin suflet. Lafcadio Hearn s'a mutat chiar în Japonia și s'a făcut învățător de copii ca să-și dea seama mai bine, scriindu-și în același timp cărțile lui, care sunt ca o țesătură de petale de cireș, Paul Claudel a dat paginile adânci din Connaissance de l'Est, cu lampioane aprinse peste rânduri și cu statui de Buda înalte și cu ochi de diamant, Pearl Buck a întocmit într'o serie de romane enciclopedia aproape a Chinei de astăzi, Alfred Döblin în Die drei Sprünge des Wang lun a închegat cea mai puternică povestire petrecută între Hoang- Ho, Yang-ce-Kiang și Munții dela Apus, Somerset Maugham ne-a arătat prin ploile tropicilor făpturi din societatea malaeză și pacifică, plină de taină și de coloare. Și vorbesc numai de cărțile pe care le-am citit!

Atât în întrecerile culturale, cât și în celelalte, care le însoțesc sau le dau naștere, întreceri economice și politice, vremea noastră a trecut peste hotarele strâmte ale țărilor. Ea a pus față în față continentele, dar nici măsura aceasta nu i-a fost deajuns. Astăzi luptele se dau pentru

Atlantic şi se dau pentru Pacific. Oceanul a năvălit cu zarea lui mult mai largă și ca o legătură mai trainică între oameni, în gândurile și în faptele noastre. Trebuie să ne învățăm să privim treburile omenești din acest punct de vedere, nou și poruncitor. Toate farurile sunt aprinse pe coaste și ne luminează drumul.

ADIERI APUSENE

Gutenberg. S'au împlinit cincisute de ani de când s'a descoperit tiparul cu litere de metal desfăcute una de alta. Cu el a început o nouă vreme în cultura omenirii. In fruntea acestei vremi stă numele lui Gutenberg. Nici Cristofor Columb, care, plecând spre sfârșitul veacului al XV-lea cu caravelele lui cu crucea Spaniei pe pânze, numai ca să găsească un nou drum spre Indiile de basme, a întâlnit în zarea Oceanului Lumea Nouă și a făcut ca un al doilea Dumnezeu pământul rotund în spațiu, pentrucă toți ceilalți mari călători mai fericiți decât el au pornit pe urmele lui; nici Mahomed al II-lea, păgânul, care răzbind cu oastea lui asiatică la 1453, în Constantinopol, a dat o altă îndreptare Răsăritului și Europei, nu pot sta în cumpănă cu acest meseriaș umil, fugit de răul oamennilor, de acasă, rătăcitor de ici-colo prin Germania Renană și aproape necunoscut. Intr'un teatru al omenirii, el e ca un Regisor care ridică pânza Evului Mediu zugrăvită cu tot felul de spaime, și arată o scenă nouă. Intr'un colț e tipografia lui, cu căsuțe de litere și cu teascuri dela Colonia sau dela Maiența. Un meșter, prea șters de ani ca să-i deosebim de-aici trăsăturile, se uită la o foaie udă încă de cerneală. Trebuie să fie Gutenberg însuși, iar ceea ce are în mână, o foaie din Biblia lui de 42 de rânduri, cea mai frumoasă tipăritură pe care a făcut-o nu numai el, dar poate tiparul îndeobște până la noi. Cine se apleacă

peste paginile acelea cu litere gotice antice, înverigate și înalte, cu un text tainic, în care Dumnezeu vorbește latinește, aude ca un cântec de biserică medieval, cântat pe alte note pentru alți oameni. Portativ după portativ se înșiră la nesfârșit cu Vechiul și Noul Testament muzicale. Cel care cântă la această neașteptată orgă a tiparului e Iohann Gutenberg, născut poate la 1394 la Maiența, mort tot acolo poate la 1468. Nimic nu e sigur din viața lui, aproape nici marea descoperire, pe care s'au găsit destui să i-o tăgăduiască. Soarta lui seamănă cu a lui Shakespeare. Dumnezeeștile drame și sonete sunt la îndemâna oricui; ticluitorul lor o figură de legendă, după care se mai caută cu destulă îndoială prin arhive.

Ne-a venit din Germania un volum puternic, mai mult un album, care se chiamă: Tiparul german în secolul lui Gutenberg, « Deutscher Buchdruck im Jahrhundert Gutenbergs ». El trebuie să sărbătorească această mare dată, o jumătate de mileniu de când a ieșit întâia carte, nu scrisă ca până atunci de meșteri caligrafi și dieci sau trasă foaie cu foaie după plăci de lemn sau de metal dintr'o singură bucată, ci tipărită după litere culese cu mâna una câte una, întâia carte modernă. L-a scos Biblioteca de Stat din Berlin, așezământul de piatră din răspântia a patru străzi, unde atâția din noi ne-am adunat în anii de liniște știința de carte. Acolo se lucrează la un Catalog întreg al incunabulelor, care înseamnă tipăriturile dela început, să zicem dela 1440, pentrucă s'a ales acest an de pornire, se va vedea dealtminteri, cu câtă îndreptățire, până la 1500. Tiparul românesc e numai dela 1508 și n'a putut da asemenea incunabule. El n'a intrat nici în acest volum, îngrijit de Societatea pentru tiparul din secolul al XV-lea, care își are sediul la aceiași bibliotecă. S'au ales o sută de reproduceri după pagini de incunabule, cu scris, litere de cap de rând, podoabe de pagină și gravuri, în înfățișarea și colorile de atunci. E ca o cufundare în vreme și ca o punere la un loc a bibliotecilor celor mai mari sau mai greu de ajuns din lume. Gutenberg nu e preamărit de noi, niște străini depărtați, care cer-

cetăm calendarul comemorărilor și ne înduioșăm în fiecare zi de alt mare îndreptățit la amintite, ci de fapta lui însăși, fără pereche și stând deodată înaintea noastră ca în zilele de atunci, caldă parcă de degetele lui.

Intâiul document, unde se întâlnește omul și descoperirea lui, e un document de prigonire. In 1439 se pornise un proces împotriva lui Gutenberg, ființă muncită de un gând și care trebuia să umble după bani de împrumut ca să și-l aducă la îndeplinire. Din actele acestui proces, deschis la Strassburg, se vede că încă dela 1436 se poate vorbi de începuturile tiparului. In el e amestecat și acel Fust, care poate a pus mâna pe descoperire cu drepturi de capitalist. Omul își angajase o sumă într'o afacere și a tipărit mai târziu cărți intrate în acest Album cu firma lui. Fust sau Faust a luat parte ca atare la alcătuirea din tot felul de elemente a figurei lui Faust, pe care l-a prelucrat în tragedia lui Goethe. Tipograful, cu taina care a înconjurat la început arta lui, întâiu până când s'au făcut toate încercările pentru făurirea noului meșteșug, și apoi în dorința ca acesta să fie păstrat ca un monopol, cu secret de fabricație, în mâinile descoperitorului, nu era prea departe de alhimist și de toate spiritele neastâmpărate ale vremii înfrățite la nevoie și cu dracul ca să ajungă la noui izvoare de putere. Dar drept întâie mărturie despre Gutenberg și descoperirea lui s'a luat cunoscuta pagină din Cronica, anonimă și ea, dela Colonia din 1499. Ca un hrisov de naștere, cu litere grăunțoase și tremurate, incunabul ea însăș, a primit adăpost în volumul de sărbătorire. Iată că-i putem citi rândurile cu prescurtări și cu nevinovății pe aceste foi groase și scumpe, ca o manta de rege pusă pe umerii unui sărac zgribulit cules din ploaie: «Această prea vrednică artă a fost aflată întâia oară în Germania la Maiența pe Rin. Și e un lucru de mare cinste pentru neamul german, că se găsesc la el oameni atât de născocitori. Și s'a întâmplat aceasta la 1440. «Item diese hochwürdiege Kunst ist zuerst erfunden in Deutschland zu Mainz am Rhein. Und das ist für die deutsche Nation eine grosse Ehre, dass so erfindungsreiche Men-

schen da zu finden sind. Und das geschah 1440». De aici şi aşa s'a ajuns să se ia ca an de naştere a tiparului anul 1440, deşi procesul dela Strassburg vorbeşte de o vreme cu patru ani mai veche şi deşi se ştie că înainte de 1444 Gutenberg nu se întorsese încă la Maienţa, iar tipărirea Bibliei de 42 de rânduri s'a făcut între 1450—1455.

Literele şi teascurile pe care le-a adus Macarie cu el, ca să tipărească întâia carte în Ţara Românească la 1508, în limba slavonă, nu veniau deadreptul din Germania, ci cu ocolul şi popasul veneţian. Trecuseră ca printr'o întâie romanizare înecată repede în slavonismul cuceritor. Intâile cărţi româneşti, tipărite la o jumătate de secol de atunci, ieşiau din tiparniţa dela Braşov a lui Honterus, reformatorul Saşilor. Tiparul a fost cel mai de seamă mijloc al reformei şi ea propriu zis, cu tipăriturile în limbile popoarelor, nu în limba lui Dumnezeu, ca mai înainte, a ajutat din răsputeri la pătrunderea şi răspândirea lui. Honterus, care fusese câştigat la noua credinţă îndreptată, într'o călătorie de învăţătură în apus, nu s'a întors din Elveţia în oraşul transilvănean de sub Tâmpa, până n'a deprins meşteşugul tiparului. Făcea parte aproape ca Biblia în traducerea lui Luther din pregătirea şi armele oricărui misionar. Din aceeaşi tipografie a ieşit în 1838 şi întâia foaie a Românilor Transilvăneni, Gazeta de Transilvania, care apare şi astăzi. Mă uit la foile cărţilor tipărite în Germania până la 1500 şi le pun alături de cărţile săseşti tipărite după 1533 în Braşov. Nicio deosebire în tăietura literelor şi în aşezarea în pagini. Şi mă uit şi la paginile de proză şi de versuri, latine şi italiene, ieşite la Veneţia, în care se simte ceva din stilizarea leului de lângă Evanghelistul de hram şi a cailor auriţi din pridvoarele şi ocniţele înalte ale bazilicii aduşi dela Constantinopol. Literele şi paginile întâilor noastre cărţi, aşa cum se văd în Bibliografia veche a lui Bianu şi Hodoş, ca şi împletiturile bizantine şi motivele florale ale titlurilor, sunt înrudite cu literele şi paginile adriatice. Pe două porţi a intrat tiparul în pământurile locuite de neamul românesc şi a venit cu aceleaşi două înrâuriri

deosebite. Aducătorii și meșterii erau tot Nemți și la Veneția, dar aici își potriveau scrisul după literele lapidare latine săpate cu dalta și nu după caligrafia gotică în care se simția pana, pensula și cerul cu ceață.

Foile frumoasei tipărituri a bibliotecii de Stat din Berlin sunt parcă răscolite și pline de furtuna « Apocalipsului » lui Dürer, cu caii descărnați și cumpenele lumii smulse din așezământul lor. Gravurile acestea în lemn din 1499, venind din Evul Mediu și călărind peste pragul Reformei și al Renașterii, spre vremea noastră, împodobesc și ele incunabulele lui Gutenberg. Cea mai cunoscută a fost reprodusă în Album cu liniile ei tari, negre. Alături o altă compoziție din aceiași școală, o tipografie de pe la 1500, cu lucrătorii dela casete și dela teascuri năvăliți de moarte, multiplicată pentru fiecare fel de lucru. E o vedenie de aducere aminte a sfârșitului care nu iartă, obișnuită vremurilor și artei de atunci. Am fost la multe expoziții internaționale ale hârtiei sau ale cărții, la Lipsca, la Dresda, la Colonia, la Paris și la toate am întârziat prin atelierul întunecat, cu toate uneltele și mașinele vechi, al lui Gutenberg însuși. Semăna într'adevăr cu un laborator de alhimist, unde se pregătește, ferit de toți ochii, un elixir de nouă viață. Il credeam, dacă nu păstrat întocmai, înjghebat din bucăți, la care lucrase chiar marele meșter. Atelierul nu era ca o odaie de muzeu închisă cu o funie de lăcomia de cunoaștere a trecătorilor și cu un carton care-i oprește să atingă obiectele, ci un atelier adevărat cu lucrători îmbrăcați ca în secolul al XV-lea și văzându-și de lucru ca atunci. Te așteptai cu un fior ca pe ușa scundă din fund să se arate Gutenberg dela Maiența și să ceară o foaie de probă sau să spuie că au bătut clopotele de vceernie și pot întrerupe pentru astăzi. Această reconstituire n'a fost decât o faptă de evlavie față de descoperitor, pentrucă nimic din ce a alcătuit visurile și încordarea unei vieți n'a fost scăpat de valul anilor care era să-i acopere până și numele. Atelierul lui Gutenberg a fost făurit bucată cu bucată de arheologii grafici după această gravură în lemn, destul de târ-

zie, dar cea mai veche, și singura mai apropiată. Și iată că volumul de comemorare nu s'a putut lipsi nici el, ca și expozițiile mari ale tiparului, de o așezare în mijloc a aceluiaș atelier. Caii Apocalipsului trec nechezând peste el și dărâmă stâlpii lumii, moartea s'a repezit să sugrume pe lucrători, dar el nu s'a clătinat de cinci sute de ani și trimite până la marginile pământurilui vestea lui de de lumină, de frumusețe și de încredere.

Școala dela Iena. Am avut încă din anii studenției o mare dorință: să ascult un curs al vestitului pedagog Rein dela Iena. Credeam cu toții atunci în puterea de înrâurire a școlii și umblam după cei care dădeau această putere. Lucrurile s'au potrivit însă așa încât cu tot timpul petrecut la studii în Germania și în ciuda atâtor călătorii de mai târziu până în preajma orășelului universitar unde profesase și poetul Schiller, nu mi-am împlinit acea dorință. Acum Institutul German de Știință din România a adus la București pe urmașul la catedra lui Rein, pe profesorul Peter Petersen, ca să ție o serie de conferințe despre cele mai însemnate probleme și experiențe de educație. Era ca și cum Iena se mutase ea între noi. Puteam în sfârșit să auzim cuvântul celor mai pricepuți și mai îndrăzneți în lumea atât de frământată a școlii. Statele nu cunosc astăzi, într'o vreme de învățământ obligatoriu, un mijloc mai puternic de îndrumare și de însuflețire. Orice schimbare în alcătuirea societății a fost premearsă sau a avut ca urmare o reformă a școlii. Niciunul din Statele noui ale Europei nu mai are organizarea școlară pe care o avusese înainte, chiar când ea atunci fusese un model pentru toți ceilalți. Cu ce luare aminte ședeam de aceea în scaune, alături de cei mai de seamă pedagogi ai țării, când profesorul acesta, mai bătrân de ani decât ni-l închipuiserăm, subțire, cu ochi albaștri și cu o încrețitură în bărbie, de câte ori parcă băga de seamă că vorbea în public, ne arăta rodul încercărilor lui de multă vreme. Auzeam cuvântul, de groază pentru noi, care ne vedeam astfel într'adevăr oamenii unor

alte timpuri, că, altminteri decât învățaserăm dela Herbart citire, instrucția nu stă în nicio legătură cu educația. Școala nouă pedagogică a ajuns la această convingere și a făcut din ea o piatră de temelie. Educația se urmărește astăzi prin camaraderie, în grupurile mici de lucru în comun. Invățătorul a coborît depe catedră în mijlocul școlarilor lui, și e numai o călăuză și un supraveghetor. S'au făcut și statistici din care să apară această răsturnare. Una circulă și prin sală și o am înaintea mea, când vorbesc. Intr'o clasă veche, între școlari de 10 și 12 ani, partea pe care o avea învățătorul era de 64,29%, iar a școlarilor numai de 35,71%. Intr'o clasă nouă, proporțiile sunt de necrezut: partea școlarilor de 87,10%, iar a învățătorului de 12,9%! Invățătorul e și el un școlar mai mare între școlarii lui, între care-l deosebim cu greu, în filmele frumoase cu școala de experimentare a lui Petersen, prezentate anume cu acest prilej. E o școală de lumină și de desvoltare liberă, în care ne-ar fi drag să ne putem întoarce și noi. Ne uităm cu ochi măriți ca și cum am putea pătrunde acea taină care ne muncește, în aplecarea peste teme a copiilor sau în așezarea lor în voie deadreptul pe scânduri. E adevărat că, în sine, cunoștința nu e nici bună nici rea, ci o fărâmă ruptă din adevărul universal. Dar ni se pare și mai departe tot atât de adevărat că însușirea ei nu se poate face decât însoțită de o acțiune de îmbunătățire a sufletului, adică printr'un proces de educație. Mama nu-i spune copilului că focul arde numai ca să-i sporească, de dragul științei, cunoștințele cu încă una, ci ca să-l apere și să-l învețe să asculte. Ne trebuie o mult mai mare silință ca să fim în stare să descoperim o cunoștință desfăcută de căldura ei, legătura cu omul și înrâurirea asupra lui, ceea ce înseamnă educația însăși, decât să le întâlnim la tot pasul împreună. Mintea, am crezut totdeauna că trebuie legată de inimă, chiar dacă una din ele ar avea pornirea să ducă din vreo toană casă aparte, și trebuie, ca o chezășie a vieții. Iată că s'a găsit acum o nouă metodă, care nu e numai o metodă, de predat educația. O urmărim cu încordare, atât în vorbele

pedagogului cât și în jocul de lumini și de umbre al proiecției cinematografice. Trebuie să fie acolo, dar n'o deosebim, ca o lume în ceață, și ne încordăm cu atât mai mult stăruința. Petersen vorbește mai departe cu glasul lui liniștit, fără să bănuie ce turburare stârnește. O nouă școală se alege din vorbele lui, ca din cuburile școlarilor care clădesc și strică pe rând figuri într'o lecție din film!

Petersen ne spunea că a fost dus prin școli dela noi, ca să-și dea seama, cât poate un strein care nu ne cunoaște limba, și cât ne dădeam și noi din filmul dela Iena despre școala nouă germană, despre învățământul românesc. Era mulțumit de ce văzuse, deși în clasă copiii trebuie să fi stat drepți și să fi ascultat întrebarea învățătorului, la care sunt datori să răspundă și numai la ea, fără alunecări de fantezie, pe de lături. Partea învățătorului în program rămâne la noi cel puțin de 80%. Credem încă în România, cei mai mulți, că educația și instrucția merg împreună. Pentru ceea ce înseamnă învățământul la sate, sau, mai mult decât el și condiția oricărei inițiative acolo, viața cu toate puterile din care e alcătuită, s'a socotit că e mai potrivit să se arate cele trei filme documentare făcute la Cornova basarabeană, la Drăgușul din Țara Oltului și la Șanțul Năsăudului de Institutul Social Român și de Fundația Culturală Regele Mihai I. Nu erau în sala uriașe dela Aro decât 50—60 de persoane, pedagogi, educaționiști, profesori universitari, membri ai Academiei Române. Nu erau curioșii obișnuiți ai cinematografului, ci o mână de oameni chemați. Și satul românesc a venit înaintea noastră dela sute de kilometri, fără sfială, în hainele lui de toate zilele și în hainele de sărbătoare, plin de datini și de obiceiuri, cum nu mai sunt satele din alte țări. Copiii își aveau locul lor deosebit, mulți, frumoși, vioi, isteți, pe lângă plug, în grajd, la vite, printre flori la câmp, în pârâu și în pădure, încărcați de cunoștințe culese deadreptul, înainte să știe ce-i aceea școală, și alergând pe uliță cu trăistuța de cărți pe un șold, după ce au cunoscut-o. E chiar școala româ-

nească dela sat, ai cărei pereți se lărgesc și cuprind toată valea și toți oamenii. Ne dăm seama că o înțelegem numaidecât, cu izvoarele și îndreptările ei cele adevărate, fără să mai fie nevoie să întârziem la o lecție a învățătorului. O înțelege și Petersen și zâmbește în întuneric. Un copil, cu pălărioara cu ciucure în față, a Drăgușenilor, s'a apropiat mărindu-se mereu, ca și cum ar vrea să iasă din pânză și se uită cu ochii mari și luminoși la profesorul german de departe. Se uită și acesta la el. E ca o mărturisire a Transilvaniei, oaspeților care ne iubesc. Șanțul, în schimb, cel mai mândru sat grănițăresc al Năsăudului, unde nu se găsește printre Români niciun strein, nici măcar de sămânță, iese astăzi mai mult ca o vedenie din fund de vremuri. Lumina e stinsă în sală și nimeni nu poate să vadă că în ochii multora dintre noi sunt lacrimi. Până de curând, pe sub turlele mânăstirii stricate de Tătari dela Rodna, treceam strunind caii din goana lor la cotitură: pe măgura plină de fâneață și care parcă a fost aruncată în drumul Someșului Repede ca să-l stăvilească, ne urcam ca să privim satele de jos ca ouăle într'un cuibar; în casa Părintelui Grapini, care zâmbește în grădina lui din film, am tras peste noapte și am vorbit despre lucruri de demult; cu omul de aici am stat la sfat adineauri; în biserica albă, cu pictura lui Smigelschi, am cântat și noi cântece sfinte, și toate acestea, locuri și oameni, sunt acum în altă țară. Petersen nu se dumirește, dar așa e. Această mândrețe de viață românească nu mai e a noastră. Nici numele, dela o zi la alta, al locurilor, vechi de 2000 de ani, nu mai sunt aceleași. Filmul se desfășoară mai departe și-și sfâșie pânza lui din carnea noastră. Il vedem cum se duce ca după o culme, unde nu mai putem ajunge și se pierde. Incă 2—3 mii de vetre de școli românești ardeau în lume și iată o gură rea a suflat peste ele și le-a stins.

Marele pedagog dela Iena a văzut ce aveam să-i arătăm și cunoaște astfel, mai bine decât ar fi făcut-o din cărți, întinderea, duhul, metodele, și durerea învățământului românesc. Va putea să gândească și el la ele, cum ne gândim,

rămași după plecarea lui între ale noastre, la solia de lumină pe care a adus-o din țara de departe.

Traduceri. A fost nimerit gândul pe care l-a avut «Biblioteca Scriitorilor Germani» să înceapă seria traducerilor ei cu povestirea Mariei von Ebner Eschenbach, «Copilul satului». Ea trebuie să urmărească o adevărată cunoaștere a literaturii germane, adică o răspândire, nu între câțiva cititori subțiri, care-și pot mulțumi trebuința de citit și în altă limbă, ci mai ales în marea mulțime. O carte ca aceasta, plină de fapte, vioaie și omenească, leagă numai decât și face să fie așteptate următoarele.

Marea scriitoare austriacă ne dă în aceste pagini, nu numai întâmplări închipuite dintr'un sat de undeva, ci atâta din sufletul ei. Casa boierească de țară, care stă în mijlocul povestirii, cu parcul, aleile ascunse și păunii ei, se poate să fie chiar castelul Dubsky dela Zdislavitz din Moravia, unde s'a născut la 1830. Castelana repezită, cu toane de bătrână, dar bună la inimă, mare lucru dacă nu e chiar contesa scriitoare. Lumea care umple paginile și pare atât de vie trebuie să-i fi fost foarte cunoscută. Atâtea făpturi n'au ieșit numai din condei, ci își aveau viața și rostul lor în vreo căsuță de pe moșia ei părintească. A stat de vorbă cu ele. Le-a certat când au greșit sau le-a răsplătit când s'au arătat de treabă, ca în povestire. Nu luăm în mâini numai o carte, ci un fragment de viață. De aici căldura, care dela întâile rânduri, ajunge și câștigă pe cititor.

Pavel Holub, copilul crescut pe seama satului, sânge slav și nu germanic, e un bun tovarăș de drum pentru începătorii în ale cititului. El pornește de departe, din prăpăstiile vieții, ca să ajungă treptat, prin luminare dinăuntru și prin silințe aproape îngerești, la liniște și la omenie. Nimic însă dulce și femeiesc, în această zugrăvire a unui sat, mai mult îngust și rău, cu patimi și răzbunări. Bunătatea se ascunde, ca o lumânare pe vreme de vânt, și abia la urmă se așează în mijlocul lumii și o umple de pace. Până atunci scriitoarea e fără milă în scormonirea fiecărui suflet și fiecărei fapte. E sănătos ce face

ea. Nu dă literatură, care mângâie puțin și trece; dă frământări și lupte cu ispita, care urmăresc și împing la hotărîri. Robinson Crusoe e o carte de copii din secolul utopiilor; « Copilul satului » e o carte cu copii, din secolul industriei, pentru oameni mari. Dela viața unui om, ea se ridică la viața unui grup și la aceea a unei vremi.

Dacă « Biblioteca Scriitorilor Germani » e menită să ajute, într'altă ramură, activitatea Institutului German de Știință, prin aducerea aproape a unei lumi rămasă nouă mai mult închisă, cu toate că am avut ca mijlocitori de sute de ani între noi populația săsească, ea trebuie să fie de două ori binevenită. Nu putem decât câștiga, și unii și alții, cunoscându-ne.

Ramiro Ortiz. De câte ori mi s'a întâmplat să trec dealungul Alpilor pe lângă muntele Roza, dela granița dintre Elveția și Italia, m'am pregătit, ca de o întâlnire mare, de muntele munților, care-i urmează, Cervinul Italienilor și Francezilor și Matterhornul Germanilor. Il știam, nu atât din geografie sau din călătoriile mele prin lume, cât din convorbirile cu Bucura Dumbravă. Era muntele ei, piramida aceasta de gnais de 4482 de metri, îmbrăcată în ghiață scânteetoare, care stă singură și chiamă. Intâii turiști cari l-au urcat, în 1865, patru Englezi și trei călăuze, au murit aproape toți, la întoarcere. Scriitoarea noastră cunoștea povestea, cum cunoștea tot ce avea legătură cu Cervinul, dar nu se temea. De fiecare dată când pleca în Elveția se ducea la el. Nu-i părea rău decât că nu ne-am nimerit odată acolo, ca să mergem împreună pe coastele lui. Bucata ei, Donat Realta din Ceasuri sfinte, care sunt un volum de legende ale noastre, neapărute în altă limbă, trebuie să se fi petrecut în aceste părți. De aceea mi s'a părut totdeauna, după acele convorbiri nesfârșite, că Cervinul e puțin și munte românesc, dacă a putut să câștige atât de temeinic pe unul dintre noi, încât să-l poarte pretutindeni cu el și să-i cânte lauda. Și mă gândesc fără voie că sufletul marei literate, care pentrucă a vrut să fie în același timp a două literaturi, e

uitată astăzi, atât de pe nedrept şi de una şi de alta, nicăeri n'ar putea fi găsit şi înţeles mai bine decât în preajma muntelui ei. Bănui că, teozoafă fiind, el avea un rost altul decât cel obişnuit nouă, în viaţa Bucurei Dumbravă. Teozofii cred în călătoria sufletelor şi în întruparea lor în tot felul de alcătuiri. Ea îşi alesese poate Cervinul ca veşmântul de piatră de după moarte şi trăieşte mai departe în el, în singurătatea cerului. Iată de ce, de câte ori mă apropiu de muntele acesta mă pregătesc înfiorat ca de o mare întâlnire.

L-am văzut într'una din serile trecute, în toată strălucirea lui, într'un film italian al Casei Luce. Ni-l arăta, laolaltă cu alte filme de documentare, Institutul de Cultură Italiană. Eram în sala Dalles, în înălţimea balconului. In jurul nostru s'auzea limba cea dulce a lui Dante şi a altor mari Italieni. Când se făcea întuneric, parcă eram în ţara de departe, într'un vagon de funicular şi suiam Cervinul. Intre călătorii care alergau dela o fereastră la alta a vagonului de funicular de pe pânză, ne aflam şi noi, cei cuibăriţi în scaunele noastre şi privind liniştiţi dintr'un fund de sală de cinematograf. Iată vârful ascuţit, cu sclipiri de argint! L-ai cunoaşte dintr'o mie. Ne apropiem de casa de adăpost, până la care vin umblătorii cu patinele lungi de lemn scandinave. Ii lăsăm să alerge la vale, în cotituri meşteşugite şi într'un vifor de zăpadă. Noi ne întoarcem cu faţa la piscul cel tainic şi rămânem cu ochii la el. Filmul parcă ar urmări, cu ajutorul unui episod duios, să arate ce este Cervinul de astăzi turistic faţă de Cervinul de altădată. Nu băgăm de seamă. Suntem pe Cervinul de totdeauna şi toate înlesnirile făcute de om, care până şi în cer a închipuit ospeţe ca să se simtă cât mai asemenea ca pe pământ, nu ne mai privesc. Atât că poate, în casa de adăpost de acum 20 de ani şi între lumea, care făcea drumul atunci cu sania cu cai, până la poalele muntelui, se află şi Bucura noastră. Nu mă întorc s'o caut. Trebuie să fie acolo şi se pregăteşte să urce.

Am fost la începuturile Institutului de Cultură Italiană. Cred că întâile lui manifestări, încă dinainte să fie,

s'au făcut cu ajutorul nostru, al câtorva scriitori, strânși în jurul revistei Ideea Europeană. Eram toți prieteni și colegi de redacție sau de universitate cu Ramiro Ortiz, pe care l-am uitat prea curând. Venise în România cu puțin înainte de războiul cel mare, ca profesor de limbă și literatură italiană, la Universitatea din București. Am ascultat doi ani la rând, cât le-a făcut în italienește, frumoasele lui lecții de Lectura Dantis. Pe urmă a început s'o rupă românește și, nu știu, dintr'o îndatorire de contract sau ca să se amestece mai deplin între noi, și-a ținut lecțiile în limba noastră. Nu numai cercetător foarte migălos, dar și scriitor și poet, el a intrat în cenaclurile noastre literare și s'a împrietenit cu atâția dintre noi. Era un îndrăgostit al cercului dela Voce și dela el am auzit întâi de Prezzolini, de Ardengo Soffici, de Giovanni Papini, de Mussolini. Era un înaintat și-și făcea veacul prin salonul literar al d-lui Lovinescu, luptându-se slab cu noi, care aveam alte păreri și nu-l cruțam, sau pe la Noua Revistă Română. După războiu, când Noua Revistă Română n'a mai apărut, era firesc să fie alături de noi, în redacția Ideei Europene. Se mai ducea și dincolo, dar se sfia să ne mai spună. Aici erau oameni care se mișcau și puși pe faptă. Scrisul era pentru ei un crez și o armă, nu o visare lenevoasă și rafinată. Italia cea nouă intrase și în el. Vorbea în numele ei. Plin de fișe și de informații de arhivă, îi plăcea să apară ca un paladin al faptei. Ținea pasul cu noi, între care erau credincioși ai lui Nietzsche și ai lui James. Conferința, cu care s'a născut Institutul de Cultură Italiană, înainte să poarte acest nume, a fost conferința despre Papini, dărâmătorul de idoli, în întâiul ciclu de conferințe ținut în București, după întoarcerea dela Iași. Pe acea vreme italianizanții noștri nu făcuseră glas, Alexandru Marcu studia încă la Florența, Onicescu abia venise în țară, Busuioceanu nu călcase în Italia, Școala Română dela Roma nu se înființase. Nu era decât Ramiro Ortiz care ținea cu amândouă mâinile steagul foarte înalt roșu-alb-verde cu Crucea Savoei. Noi, care eram atunci numai vreo trei-patru,

stăteam ca o gardă împrejurul lui, în aşteptarea celeilalte care avea să vie. Ne simţeam de două ori fraţi cu Italia: fraţi de arme şi fraţi de frumuseţe. Eu, care vorbisem despre Papini, mă credeam un membru al Cercului La Voce. Tot ce se petrecea în peninsula fericită era aproape. Am lucrat pe atunci cu drag la publicarea măreţei traduceri a Divinei Comedii, de Coşbuc. Sfetea şi Cartea Românească îl aleseseră ca editor pe Ramiro Ortiz, nu numai pentrucă era cel mai bun cunoscător între noi al poetului florentin, dar pentrucă fusese prietenul lui Coşbuc şi stătuse în atâtea seri de vorbă, pe sub pomii mari ai staţiunii balneare din Gorj, unde se întâlneau, cu poetul nostru, despre dumnezeeasca poemă şi problemele ei. Văd încă foile de caiet scrise cu creionul ale traducerii, pe care Coşbuc o purta de 15 ani cu el şi n'o isprăvise când l-a ajuns atât de timpuriu moartea. Nu-i dăduse nici lustrul din urmă, dar lăsase şi mici goluri, versuri sau rime mai îndărătnice. Am primit, nu cu bucurie, ci cu o adevărată recunoştinţă să citesc nesfârşitele corecturi ale celor trei volume şi să întregesc unele versuri lipsă. Ramiro Ortiz fusese de părere, ca om de ştiinţă, să facă aceste întregiri în proză. L-am convins în cele din urmă, cu un punct de vedere de cititor, să le facă în versuri tipărite cu altă literă, ca să nu se sfărâme textul. Aveam legături cu Divina Comedie din copilărie. Mi se părea că e o răsplată pentru lunga mea credinţă. Şi-mi făcea bine să ştiu că am şi eu o parte, nevăzută de nimeni, prin mii de îndreptări ciocănite în ridicarea acestui monument în mijlocul nostru, care ţine ca o cariatidă puternică, medievală, toată literatura italiană pe umărul ei. A fost mai greu când a trebuit să primesc tocmai eu sarcina să întregesc acele versuri trunchiate şi n'am putut să dau îndărăt pentrucă dela mine pornise propunerea. Era în vremurile eroice ale Institutului de Cultură Italiană. Mai târziu Ramiro Ortiz ne-a părăsit, pentru rosturi universitare în Italia. Ne mai pare rău la atâţia după el şi astăzi. Nu se poate ca nici el să nu se gândească din singurătatea lui padovană, cu duioşie

la țara care l-a îmbrățișat și l-a socotit ani de zile ca un fiu al ei. A fost un mare lucrător la apropierea culturală dintre cele două țări.

Filmul se desfășoară mai departe, cu fotografiile mișcătoare pline de lumină ale Casei Luce. Odată cu el se desfășoară înaintea ochilor minții și cei 20 de ani de încercări și de lupte ale oamenilor care cred în rostul în lume al Italiei și într'o conlucrare a noastră viitoare. Ar trebui scrise odată aceste încercări și lupte. Ar fi o carte frumoasă, cu figuri destul de cuprinzătoare, între care s'ar ridica acelea, într'un chenar de lumină, ale lui Vasile Pârvan și Nicolae Iorga. Ramiro Ortiz înseamnă începutul, cu cele două fețe ale lui, una de acasă, italiană, și alta dela noi, românească. Mai târziu ele s'au despărțit. Institutul a ajuns la o desvoltare nebănuită, cu secții numeroase, cursuri de limbă și de cultură, bibliotecă, expoziții, concerte, conferințe, excursii colective de studiu în Italia, reprezentații de cinematograf. Asociația Italo-Română sau catedra universitară s'au organizat și ele, cu puteri însă și activitate românești, pentru ca, alături de Institut, ca o creație curat italiană, să lucreze la același scop. Cervinul mai sclipește odată și se stinge. El e ca un munte sfânt, care ne poate aduna în jurul lui, așa cum a chemat-o altădată pe Bucura Dumbravă. De acolo începe Italia.

Prietenia italo-română. E tineresc și îndrăsneț sfârșitul pe care-l dă domnul George Brătianu broșurei tipărită de curând de Asociația Prietenia Italo-Română, Italia și România în împlinirea unității lor naționale, « L'Italia e Romania nella realizzazione della loro unità nazionale ». E cel mai bun salut care se putea trimite diviziilor italiene sosite la noi din Italia, ca acum 1800 de ani, ca să lupte la hotarele de unde s'au revărsat peste Imperiu și provinciile lui, toți barbarii. După ce a arătat asemănarea dintre felul cum Italienii și Românii s'au închegat în State naționale, d-sa zice; traduc: « în acest răstimp, (de când a ținut conferința,

care dă corpul broşurei, la 10 Mai 1940) a încetat paralelismul atitudinilor, care au adus atâtea foloase în trecutul poporului român. Dar de curând România a intrat în politica Axei, în care Italia aduce toată greutatea unei puteri tinere, în plină desfăşurare împărătească. Atât că România, care s'a unit cu Axa, e o Românie ciopârţită, silită să fie martoră la stăpânirea streină asupra a cinci milioane din fiii săi. Legea asemănărilor nu poate fi înlăturată cu atâta uşurinţă. Pentru echilibrul de mâine al lumii şi pentru pace, este în interesul Italiei ca paralelismul acesta în ursitele celor două neamuri, la care însuşi condotierul noului ei Imperiu le-a zis odată surori, să se păstreze, nu prin întovărăşirea ieşită din valurile istoriei, ci prin aceia care-şi află temeiul în deplina biruinţă a latinităţii şi a dreptăţii». Istoria merge atât de repede încât însăşi această încheiere e rămasă îndărăt faţă de starea de azi. Bucovina şi Basarabia ni s'au întors de atunci şi România e mai puţin ciopârţită decât era când se scriau aceste rânduri de nădejde. Nedreptăţile nu pot să ţină. Şi iată că Italia, luptând la marginea pământului nostru pentru scopuri mai mari, sângeră mai mult ca o mamă decât ca o soră, cum stăm cu ochii ridicaţi la Roma lui Traian, şi pentru acest pământ. Vremurile se întorc. Strămoşii descopăr din nou căile care duc la noi. Celelalte trebuie să urmeze.

Asociaţia Prietenia Italo-Română s'a gândit, pe lângă alte mijloace care să-i îndreptăţească numele, la publicarea unei biblioteci informative. Nu era vorba de o colecţie grea de studii sau de literatură, care cere alte timpuri şi se face de mai de mult în Italia însăşi, ci de o serie de broşuri de 32 de pagini, care să îmbrăţişeze, prin oameni cunoscători, probleme de actualitate. Broşurile rămân de informaţie şi se feresc să se facă de propagandă propriu zisă, adică ele înfăţişează o chestiune în toată obiectivitatea şi nu adună tot materialul în vederea unei concluzii cunoscută dinainte.

In întâia broşură Sabin Mănuilă a căutat să arate pe scurt, cu cele mai noui date statistice definitive, care e

realitatea etnografică a României. Pământul nostru s'a văzut deodată ținut pe brațele lor de 15 milioane de oameni de aceeași obârșie, care ne mândrim că e aceeași cu a Italienilor, și așezat în Răsărit, bătut și mușcat de tot felul de valuri, ca un hotar al latinității. Se chiamă La popolazione della Romania.

In a doua broșură profesorul de geografie Ion Conea a schițat cu hotărîre marginile pământului pe care îi este dat să se desvolte poporul român, după legi mai vechi și mai puternice decât potriveli de o clipă ale norocului istoric, atât de schimbător. România iese din gândirea lui ca o închegare de Stat, care a cuprins atât o mare realitate etnografică, pe cât a cuprins și o realitate economică, și nu poate fi schimbată după pofta vecinilor. Se chiamă L'Unita dello Stato romeno.

Celelalte broșuri vorbesc despre Minoritățile din Transilvania, Le minoranze etniche della Transilvania, Trei ani de comerț între Italia și România, Un triennio economico, despre Renașterea română și Italia în căutarea latinității a Românilor, Il Rinascimento romeno e l'Italia in cerca della latinità dei Romeni și Dunărea românească, Il Danubio Romeno, șapte de toatele, frumos tipărite, vioiu scrise și pline mai ales de spiritul unei conlucrări cu orice preț și oricât ar fi împrejurările de neprielnice. Italienii pot să înțeleagă mai puțin acest spirit, pentrucă el nu e politic, legat ca o corabie de vânt, adică de schimbări vremelnice ale atmosferei, ci etnic și istoric, adică legat, ca aceeași corabie, mai statornic, de stele. Pentru Români e dela sine înțeles și de aceea iubirea noastră față de Italia a fost neschimbată, fie că a fost primită, fie că n'a fost.

Suntem siguri că în cele din urmă Italia va fi cu noi, așa cum e părintele cu copilul lui, chiar când, ca să-l pedepsească, pentru îndreptarea lui, îi ia un lucru la care ține și-l dă unui copil străin. Părintele râde nevăzut la supărarea copilului. El știe că lucrul are să-i fie dat îndărăt, și cu prisos.

Ne simțim mai siguri și cu sufletul mai cald, de când ostașii italieni luptă lângă noi, cum au mai luptat pe-aici

pe aproape fiii Piemontului, în Crimeia, atât pentru ei cât și pentru Europa și pentru Români. Cărticelele Asociației Prietenia Italo-Română, Amicizia Italo-Romena, sunt ca niște stegulețe care le arată unde suntem și care sunt durerile noastre. Cu ajutorul lor ne vor descoperi mai ușor, o vatră de iubire care arde pentru Italia, cu flacăra ei de o mie opt sute de ani în bătaia vânturilor din Răsărit. Noi, popor de ciobani și de plugari, n'am avut decât aducerea aminte; ei au coloana de marmoră de Paros în inima Romei, unde ne pot găsi, în amestecul care începuse să se facă între Daci și Romani, pe serpentina cu basoreliefuri urcându-se la cer.

ARTA CĂRȚII ȘI ARTE PLASTICE

ISUS IN SCRIITORII MODERNI

Viața lui Isus, Fiul lui Dumnezeu, trece de patru ori pe dinaintea lumii, aproape cu aceleași întâmplări și cuvinte, în cele patru Evanghelii. Intre ea și noi tremură o pânză de minuni. O începe Matei, o prinde Marcu, o desvoltă Luca și o adâncește Ioan. In jurul lor șoptesc nenumărate evanghelii și texte apocrife, neprimite de biserică. Dar toate, și care ar mai fi, nu sunt decât una, făptura aceasta de lumină, dela care se numără vremurile. Păcat că pictura lui Smigelschi din Catedrala ortodoxă a Sibiului n'a fost făcută din mozaic fără moarte, ci din colori și tencuială care se cojesc și cad. Am fi avut altminteri acolo, pentru toți oamenii, una din cele mai frumoase întrupări, pe care le-a dat Răsăritul acestui adevăr, cu Isus în mijlocul bolții, unul singur, și cu cei patru mărturisitori la patru colțuri, dintre taurii, leii, îngerii și vulturii simbolici, mari fără asemănare, pentrucă din condeiul lor a ieșit Dumnezeu. Dacă și-ar strânge ei uneltele și glasurile care i-au ajutat și ar pleca, el însuși n'ar mai fi decât un abur plin de stele.

Până la această viață scriitorii au căutat întotdeauna să ajungă mânați fie de o trebuință de lămurire, și atunci înarmați cu toate mijloacele științei teologice, filologice și istorice, fie de un dor și de o sete de cufundare în dumnezeire; pentru aceasta le trebuiau numai puteri mistice. Voiau să vadă, deopotrivă, ce se ascunde după pânza de minuni, dincolo de care se petrece fapta evanghelică,

unii ca să pună istoria în drepturile ei și ceilalți, inima. Fiecare secol și fiecare popor au trimis pe cei mai aleși ai lor cu acestă sarcină. Erau și ei un fel de cruciați, care porneau să cucerească pământurile sfinte, acoperite treptat de uitare sau de înțelesuri învechite. După câtva timp alții îi urmează, cu aceiași lozincă. Bunurile sufletești nu sunt ca aurul și ca pietrele scumpe, să se moștenească dela înaintași așa cum le-au făcut ei, ci trebuie însușite de fiecare dată și trăite din nou de cel care le primește. De aceea ele sunt mereu tinere și înviorătoare, ca izvoarele care curg în singurătate. Este un Isus al tuturor și deapururi, care scapără deasupra noastră într'o lumină rece, dar este mai cu seamă un Isus de toate zilele și vorbind limba fiecăruia, pe care-l întâlnim în gândurile și în durerile de fiecare clipă și-l simțim aproape. La fiecare graniță creștină el își ia altă haină, alt grai și alte obiceiuri. Pentru toți e acelaș, dar pentru fiecare e numai al său și altfel.

Mi-aduc aminte de ce fior am fost fulgerat în ziua când am văzut într'un muzeu din Berlin, cred că în Galeria Modernă, vestita pânză a lui Leibl, Vino, Doamne Isuse, fii oaspetele nostru, Komm, Herr Jesu, sei unser Gast. E vorba de o odaie scundă, cu grinzi grele în tavan. Lumina intră pe ferestre cu ghiveciuri de flori. E ceasul amiezii. In mijloc stă o masă pusă, cu castroane pline de aburi. De pe ușa dela față vine cineva, poate umblând, dar poate plutind. E un drumeț pe care parcă l-am mai văzut undeva. Femeia casei, aplecată puțin, în semn de supunere, și dându-se îndărăt ca să-i facă loc, îi spune deodată cuvintele: Vino, Doamne Isuse, fii oaspetele nostru, și atunci ne cad ca niște solzi de pe ochi și ne dumirim că drumețul a plecat acum o mie nouăsute de ani din Nazaret și a ajuns abia astăzi și la această vatră. E un Isus german, pe care acești țărani neieșiți niciodată din satul lor, l-au cunoscut numaidecât și l-au poftit între ei. Peste o clipă are să stea pe scaun amestecat cu ai casei și să mănânce din aceiași strachină. S'a făcut una cu poporul în care a intrat. Este al lui.

Două vieți ale lui Isus au umplut secolul al nouăsprezecelea, una, mai veche, din 1835, a lui David Friedrich Strauss, un teolog filosof german, și cealaltă, din 1863, a lui Ernest Renan, un orientalist literat. Doi oameni de știință, care păstrau și alte legături cu creștinismul decât numai acelea cu un material de cercetat, porneau aproape călugărește la lucru. Erau și unul și altul fiii secolului și fiii țării lor. Nu credeau în minuni și au vrut să facă o istorie sfântă fără ele. Biserica i-a privit ca pe niște dușmani, poate ca pe alte Iude, care și-au vândut stăpânul necredincioșilor din tabăra științei fără Dumnezeu. I-a urmărit fără milă până la capăt. Dar cărțile lor au rămas, în ciuda prigoanei la care au fost supuse. Ele sunt până astăzi un adevărat monument de critică și de iubire, ridicat întemeietorului credinței creștine. Uneltele erau ale disciplinei pe care o slujeau, dar ele se aureau pe măsură ce răscoleau, nu în moloz de fapte, cum socoteau, îngrămădit de o greșită înțelegere multiseculară, ci o pulbere de stele și de visuri ale omenirii. Au fost ca doi lucrători, care și-au făcut schele învățate, ca să spele o biserică de pictura așternută de meșteri nepricepuți peste altă zugrăveală dela început și au descoperit, fără voia lor, dedesupt, tocmai ceeace-i speria: fața adevărată a lui Dumnezeu. Munca migăloasă a celor doi, în care se răsfrâng și se îmbină tradiția și metoda germană și protestantă, deoparte, și analiza raționalistă și ochiul catolic, de cealaltă, e o faptă de iubire, nu numai față de specialitate, ci față de obiect însuși. Incheierile ei nu le primim, dar drumul a fost măreț, cu spargere de pârtii prin cremene și cu popasuri de odihnă și de largă vedere pe înălțimi. Putea să ducă la rai, și n'a dus nicăieri. A adus pe Isus din nou într'o lume, care încerca să-l omoare încă odată prin tăcere. A stat liniştit Fiul Omului în poarta ştiinței, fără să scadă, deși cearcănul de fulgere îi fusese luat din jurul frunții. Deadreapta lui ședea crâncen filosoful german, iar deastânga, literatul francez, cu zâmbetul de înțelegere şi de iertare a toate, chiar și a propriei erezii.

David Friedrich Strauss își urzește gândirea lui între cărți. O bibliotecă întreagă îi stă la îndemână, în toate limbile Răsăritului și Apusului. Ar trebui citit ca o pildă de agerime, aș zice zadarnică, pentrucă Isus nu poate fi încadrat în istorie, care este și rămâne pentru oameni, capitolul despre Naștere, cu numărătoarea populației, fără temei documentar și numai ca o pricină a călătoriei la Bethleem a Mariei și a lui Iosif, ca să se plinească Scriptura, cu îngerii din staul, cu Magii călători după o stea fără ființă. Toată povestea sfântă, atât de duioasă și de plină de înțeles, se sfărâmă între degetele de fier ale gânditorului. Totul e numai legendă și potriveală târzie. Ernest Renan a călătorit în Siria, Fenicia și Palestina, nu numai ca să găsească inscripții pentru Corpus Inscriptionum Semiticarum, dar și ca să umble pe urmele lui Isus. A întârziat prin toate locurile pe unde a fost el, peste ruine de sate care nu mai sunt și pe muntele de deasupra lacului Ghenezaret, de unde a răsunat marea cuvântare a fericirilor și a nouei învățături, a trecut în luntre cu pescarii dela un țărm la altul, ascultând glasul vântului și al istoriei și întorcându-se repede ca să prindă mersul pe apă ca pe uscat al Invățătorului. A scris pe acele locuri Viața lui Isus, cu amintirea celor văzute, înconjurat de toate părțile de pământul sfânt și fără alte cărți de întrebat decât un Nou Testament și un Iosif, istoricul evreu dela Alexandria. Sora lui, Henrieta, tovarășa de drum, îi lua fiecare foaie scrisă, o citea și o strângea pentru cartea care trebuia să se alcătuiască mai mult singură, ca o poveste a pământului. Henrieta a murit în același an, în 1861, de friguri la Byblos, și a rămas în lumea Evangheliilor ca un zălog. Isus a rămas și el pe mal, pe când corabia cu acela care căutase acolo pe Dumnezeu și nu găsise decât pe om, se depărta. O viață e numai documentare și dialectică neiertătoare germanică, pe când cealaltă e numai argumentare sprintenă și artă a rostirii, franceză. Secolul istoric și experimental le-a primit ca pe niște înfățișeri ale lui. Ca un om care, dacă intră într'o zi de vară pe sub o boltă de viță

se colorează verde, dar numai până iese dincolo, aşa şi cu istoria lui Isus în trecere prin secolul al nouăsprezecelea. Secolul al douăzecilea s'a întors la alte Vieţi.

In 1921 au ieşit întâile douăzeci de mii de exemplare din Storia di Cristo a lui Giovanni Papini. De atunci cartea a avut o răspândire, atât în propria ţară, cât şi în toate ţările pământului, care-şi are ca lămurire însuşirile ei de compoziţie, dar mai ales trebuinţa mângâierilor evanghelice a doua zi după marele războiu. Scriitorul însuşi, un răsvrătit şi un dărâmător de idoli, dela întâii lui paşi în literatură, arăta ca un nou convertit prefacerea prin care trecea societatea. « Istoria lui Christos » era o carte de mărturisire, după ce-şi primise şi el botezul în Iordan.

Papini ne aminteşte că e florentin şi că oraşul l-a ales Rege pe Isus încă din zilele lui Savonarola, în 1495. In 1527 s'a zidit deasupra porţii celei mari din Palazzo Vecchio o placă de marmoră pe care erau săpate aceste cuvinte în latineşte: Isus Christos, Regele poporului florentin, ales prin hotărîrea obştei, Iesus Christus, Rex florentini populi, S. P. Decreto electus. Acel decret n'a fost abrogat până astăzi de nimeni şi scriitorul se simte mândru să se recunoască, după 400 de ani de încălcări şi tăgăduiri, supus şi soldat al Regelui Christos. Ceea ce înseamnă că avem înaintea noastră o carte de luptă. Lupta se duce împotriva îndreptării celor două lucrări de cercetare critică, alături de care s'a înşirat mai târziu şi cuvântul înzestrat, dar strâmb al lui Nietzsche. Acesta, ca un al doilea Iulian Apostatul, îşi pusese în gând să-l dărâme pe Nazarinean. A izbutit tot atât de puţin cât şi cel dintâi şi în nebunia lui se credea şi semna Răstignitul.

« Istoria lui Christos » se ţine foarte aproape de evanghelii, e o singură evanghelie scoasă din cele patru. A fost scrisă şi ea în singurătate, la ţară, cu foarte puţine cărţi de ajutor, ca un strigăt al sufletului. A vrut să fie mai ales o carte citită, deschizând drum în lumea care a început să-l uite, Mântuitorului. Toată Toscana e înăuntru,

nu numai cu măgurile ei înverzite și cu satele și cu orașele colorate, cu Istoria Sfântă pretutindeni de față, în sculpturile dela intrarea bisericilor sau în pânzele din muzee, cu chiparoșii negri și ascuțiți ca o vedenie de Răsărit, cu limba bogată, dar și cu iuțeala furiei, cu revărsările de patimă și cu aprinderea năprasnică pentru bine și rău. Vai de cei care trebue ocărîți și loviți! E locul unde mai ales trebuie să te ferești să fii amestecat în vreo ceartă. De Papini îmi aduc aminte ca de un om sbârlit, care abia a ieșit dintr'o încăierare și se aruncă în alta, pentru o pricină mai mare sau mai mică, numai de dragul ciocnirii. Ține proaspăt. Ce trebuie să fie astăzi, când lupta se dă pentru Regele Florenței, Isus Christos?

Nu e nicio pagină care să nu fie polemică. E pe alocuri o oratorie de amvon, dar de cele mai multe ori o vorbă iute și tăioasă de tribună și de adunare populară. Cele mai poetice episoade trebuie să isprăvească, dacă nu în vreo încrucișare de spadă, într'o tremurare de durere și de părere de rău. E o fierbere și un neastâmpăr pretutindeni. Scriitorul nu stă deoparte și zugrăvește, ci se amestecă și trăiește cu ceilalți. Toate cunoștințele pământului se adună împrejurul lui Isus. El nu le dă cu mâna la o parte, ci se uită zâmbind la omul care se ostenește împrejurul lui și nici nu-l vede de atâta treabă. Dacă el e numai iubire, acesta l-a zărit cu funia învârtită după braț și lovind de zor în negustorii și zarafii din templu și face la fel. Numai că pentru acest zelos toți oamenii întâlniți sunt mânuitori de arginți și vrednici de lovire.

«Istoria lui Christos» aduce cu pânzele cu alaiuri nesfârșite ale lui Benozzo Gozzoli. E aceiași plăcere în desfășurarea de oameni, de veștminte, de animale și de priveliști albastre. Din mulțimea care curge fără încetare iese și un simț de putere și de neînduplecare, fără pereche. Cavalerul care aleargă pe calul cel mai mare, dela un capăt la altul, ținându-i pe toți treji, e Papini. El se vede mereu și-i acopere de multe ori pe ceilalți. E zgomotos și încrezut. I-a plăcut aici stilul decorativ, de grupe și

de linii mari. N'are răgaz să intre mai adânc. Trece ușor dela una la alta. E altcineva, care numai prin trecerea lui pela margine, face legătura și umple de vâlvătăi toată această frământare. Nu trebuie să-i ia locul. Să se afle numai împrejurul lui și să-i pregătească arătarea. Să nu uităm, e Regele Florenței și tot ce se petrece se petrece între zidurile ei. Isus e Isusul pe care-l știm, dar e și un Isus italian, prins ca într'o ramă de aur în lumea depe Arn și în cel mai desghețat norod de pe pământ. Papini e la el acasă. Face puțin pe gazda, îl arată în toate părțile pe oaspele sfânt și, fără să vrea, își dă câteodată față de el un aer ocrotitor, de care i-e rușine, când prinde de veste, dar e și mândru. Numai calul lui de maestru al serbării, lovit atunci de pinteni, aleargă mai viforos dealungul rândurilor.

Creștinismul lui Papini nu e un creștinism lăuntric, de închidere în sine și de căutare departe de ceilalți, a întrebărilor din urmă. El e plin de soare și stă toată vremea afară. De aceea și câștigă mai repede. El seamănă cu acele ediții de cărți, cum am citit o Istorie a Artei de Vasari, cu un text la mijloc, mult mai strâns, ca un miez, tipărit în coloare roșie, și cu altul, larg, de jur împrejurul lui, în care se găsește și întâiul text, dar și desvoltări și glose. Totul se întâmplă a doua oară. Fapta dintâi, care a hotărît, e numai povestită și rămâne la fund. Credincioșii înțeleg și se apropie fără teamă. Hrana e pregătită pentru oameni și nu pentru arhangheli. Glasul nu e al celui care strigă în pustie, ci în forfota ulițelor. Se adună toți și ascultă. S'ar putea să-i ispitească altceva, ca și pe povestitor, și să plece. Deocamdată arta aceasta e strălucită și cuceritoare. De mult creștinismul n'a mai îmbrăcat un asemenea veșmânt. Doi halebardieri stau la poartă, care e poarta unui pridvor deschis, poate La Loggia dei Lanzi.

Franța ne-a dat de curând, în 1936, o nouă Viață a lui Isus, din condeiul de romancier nemulțumit cu sine și în căutare de deslegări mai adânci, al lui François Mauriac. Ea începe cu aceste cuvinte din Poemul Sfintei

Liturghii al lui Maurice Zundel: « Creştinismul se găseşte îndeosebi în Christos. El e mai puţin învăţătura şi mai mult fiinţa lui. De aceea Scriptura nu se poate desface de El, fără să-şi piardă numaidecât înţelesul şi viaţa». Ne dăm seama că scriitorul se gândeşte să ni-l aducă pe Isus aproape, în trecerea lui pe pământ şi în toate întâmplările în care a vrut să se facă celorlalţi cunoscut. Cele patru evanghelii se arată din nou în zare, ca patru corăbii cu încărcătură tainică, aduse de vânturi dela soare răsare.

Scriitorul caută să se strecoare pe lângă cercetătorii dinaintea lui, ai aceleiaşi făpturi de dincolo de noi, dar coborîte între oameni şi trăindu-le viaţa. Ei sunt sau învăţaţi necredincioşi care îl desbracă pe Isus de dumnezeirea Lui şi chiar prin aceasta îl fac de nepriceput, şi sunt sau teologi ortodocşi, care-l ţin în atâta lumină încât trăsăturile i se şterg şi ne rămâne strein. Ar trebui să scrie în genunchi, dar ca să ne ajute să vedem că Isusul evangheliilor e cu totul altceva decât o arătare alcătuită din bucăţi şi nefirească. Stă înaintea noastră ca una din marile figuri ale istoriei şi care, până să aflăm că e Dumnezeu, îşi are rosturile proprii între ai lui, într'o anumită ţară şi într'un anumit timp. Il urmărim pe drumurile pietroase, îl vedem chemându-şi ucenicii, ne ţinem după el până în casa din Betania, unde poate găsi puţină umbră şi puţină prietenie. In pas cu el calcă Iuda, care-şi aşteaptă ceasul, şi are să-l arate, nu numai soldaţilor arhiereului, prin sărutul lui de vânzare, ci omenirii întregi şi tuturor timpurilor ca pe Unul Dumnezeu, trăitor până atunci printre semeni şi necunoscut.

S'ar părea că scrie pentru ceilalţi, printr'o lege a scrisului, şi aproape prin meserie, şi scrie pentru sine. E o înşirare cu smerenie a vechilor întâmplări pe care le ştim pe dinafară. Nimic nou în ele, decât oarecare aşezare şi o moliciune catifelată a propoziţiei, până când o mirare izbucneşte şi un fior trece, luminând cu o lumină nouă lucrurile. E un fel de a cincea evanghelie, care le însoţeşte pe celelalte şi adună mărturisirile de credinţă

ale povestitorului. El însuși nu înțelege la început, ce poate să însemne această întrerupere cu un adaus care i se pare strein, și pornește grăbit mai departe. Numai că nicio pagină nu se întoarce fără să nu se îngreuneze de acest dar al sufletului. Dacă ar fi spus deadreptul, ar fi o propovăduire și ne-ar zgudui mai puțin, dar o asemenea șoaptă, susurată în singurătate, oprește și pune pe gânduri. Vorbele, care nu mai aveau ecou de atâta bătrânețe, dau glas și înfioară. Puterea lor de totdeauna lucrează din nou. Incepem să simțim ce e faptul credinței. Mauriac nu povestește, cum ni se părea, ci se roagă. Episoadele sfinte, trecând prin gura lui, o sfințesc.

Stă într'un ungher de Catedrală Notre Dame, aproape în întuneric. O fereastră ogivală, cu vitralii de miere și de vin roșu, dela 1300, se aprinde deasupra lui. In sticla legată cu plumb e ca o ilustrație, care începe să se miște, a unui capitol de evanghelie. Se deosibesc și sculpturi în pereți. E ca o lume de piatră, care trece pe acolo în șiruri nesfârșite, pe deasupra capetelor plecate și a lespezilor de mormânt, cu cavaleri medievali sau cu episcopi culcați pe ele ca pe o pagină de istorie. Când izbucnește orga și cutremură zidurile, întunericul parcă se subție și se ridică puțin. Scriitorul nu se mișcă. Numai buzele lui spun fără sunet un text lucrat cu grije, într'o limbă care ar putea să facă obiectul unei lecții de retorică. El trăiește într'o singurătate care nu e de peșteră, ci de locuri umblate în vârful picioarelor și clădite anume pentru ca oamenii să se simtă mai singuri decât pe câmp sau în munte. Toți îl văd și-și spun încet numele. El rămâne mai departe față în față cu Dumnezeu lui. E o întrupare a sufletului și a creștinismului francez.

Toate aceste Vieți ale lui Isus, fie că urmăresc adevărul istoric, David Strauss și Ernest Renan, cu mulțimea dela începutul secolului întâi, frământată de toate valurile păgânismului, și din care Fiul Omului se desprinde ca o zămislire a ei și fără înțeles în afară de ea, fie că urmăresc o trăire din nou și pentru oamenii de azi, Giovanni Papini și François Mauriac, a ceea ce s'a ivit atunci ca

o stea în senin, purtându-și legea în sine, se rezeamă pe cele patru Evanghelii. Scriitori ca Selma Lagerlöf au povestit țăranilor aristocrați din Suedia legende apocrife, cu Noaptea Sfântă când câinii latră și nu se aud și jeratecul e dus în colțul mantalei și nu arde, dar ele nu încap aici. Celelalte sunt o căutare și o luptă și n'au nimic din bucuria fără gând a povestirii de lucruri vechi și sfinte, așa cum au fost păstrate și date mai departe, pe cât s'a putut fără niciun amestec din partea povestitorului. Il aduc între noi încă odată și cu desnădejde, printre mașinile industriei și sistemele noastre de gândire, pe Isus de odinioară, care trebuie făcut un Isus de totdeauna. Scriitorul se sbate și se mistuie. Intră în Povestea Sfântă cu toată ființa lui. Isus îl umple și vorbește prin el.

CASTELUL PELEȘ

Cred că numai în desenul lui Bouquet dela 1840, cu Mânăstirea Sinaia, cea veche, a Spătarului Mihail Cantacuzino, se mai pot vedea și astăzi locurile depe Valea Peleșului, așa cum arătau atunci, când Principele Carol s'a gândit întâia oară, urcând cu greu potecile de stâne alături de Elisaveta Doamna, să-și înalțe aici o casă de vară. Clopotnița bătrână, care nu mai este, acopere tocmai poiana unde s'a făcut vatra Castelului, dar tot ce o înconjoară, desișul de brazi, scufundătura la apă, singurătatea fără urmă de om, se află acolo. Parcă și poarta cu strașină de lângă zidul de împrejmuire este cea de acum. Munții, dela Furnica și Vârful cu Dor până la Caraiman și Coștila, închid zarea cu țuguiuri și șei de piatră cunoscute. Atât că vremea, care clipește numai din sută în sută de ani, și-a lăsat și și-a ridicat odată pleoapele și iată că priveliștea s'a făcut alta. Un ceasornic bate într'un turn înalt din fundul pădurilor și-și mișcă încet limbile aurite. Havuzuri își aruncă aproape până la ele stropii, umplându-se, împotriva soarelui, de curcubee. Pe terasele așternute cu covoare de flori, Zei și Zeițe s'au oprit pe socluri de marmoră și zâmbesc. O lebădă se oglindește în lacul făcut de Peleș la casa cu motoare, care dau lumina, și-și scufundă câteodată gâtul alb după propriul chip. Un stăpânitor de țară, împodobit cu o coroană de oțel, și-a ridicat pe aceste plaiuri leagănul Dinastiei. Valea Prahovei s'a făcut o cale a Regilor. La capătul ei își flu-

tură steagul, la 1000 de metri în cerul senin, Castelul Peleș.

Mi-l aduc aminte din anii când nu era, ca astăzi, mai mult un muzeu, cu o călăuză ca aceea a lui Mihai Haret pentru oaspeții de vară ai Sinăei, ci o locuință, cu cei care îl clădiseră înăuntru și umplându-l de viață. Dacă o fereastră era deschisă, sus la catul al doilea și îmbrăcată în viță sălbatică, știam că Regina e în sala de muzică. Ni se părea că auzim un cântec de pian. Am fi vrut să-i vedem vorbind, rezemați de cercevea, într'o pauză, pe Bucura Dumbravă cu George Enescu, și să se arate îndărătul lor, în rochia albă de dantelă, Carmen Sylva, care să-i certe de ceva, râzând. Altădată îl zăream la o fereastră de dedesubt pe Regele Carol. Se uita înaintea lui peste brazi. Știam că acolo e odaia de lucru. Cine putea spune ce grijă îl frământa? Ne sfiam să-l privim, deși nu ne vedea. Ne duceam încet mai departe, băgători de seamă să nu ne scârțâie pietrișul sub picioare. Câte-odată, pe o aleie, îl întâlneam chiar pe El. Umbla în uniformă neagră, descins, cu un băț în mână. Simt încă privirea lui albastră oprită pe mine, care șovăiam, dacă trebuie să merg mai departe sau să stau în frunzele veștede și să-l aștept să treacă. A dus degetul la chipiu, fără zâmbet, dar cu o față bună de castelan bucuros de oaspeți. Mie îmi tremurau puțin picioarele. Eram pe drumul cu brazi numai deoparte, iar de cealaltă cu zarea deschisă asupra întregului lanț al Bucegilor din spatele Castelului. De unde ne găseam Castelul nu se vedea, dar mă sim-țeam ca un ins care a sărit un gard și a intrat într'o curte streină. Atunci îmi dădeam seama că Regele se așezase împreună cu reședința clădită de el în mijlocul poporului, anume pentru ca legăturile între ei să se facă mai ușor. Un zid de împrejmuire și vreo poartă cu zăvoare nu erau nicăieri. Nu te întreba nimeni ce cauți. Erai oricând binevenit și de ai casei. Uneori stăteai, ca acum, față în față cu cine nu trebuia.

Multe zile mari a avut Castelul Peleș, din anul 1883, când Familia Regală a putut părăsi casa de vânătoare

alăturată ca să se mute în sfârşit în el, după ce, ca un meşter Manole la o altă Mânăstire a Argeşului, de zece ani se luptase să-l salte deasupra pământului vrăjmaş. Au trecut prin sălile lui capete încoronate sau mari mădulare de case domnitoare, au fost diplomaţi, oameni de ştiinţă, artişti. Două din aceste zile nu pot să le uit, la care am fost aproape martor şi trebuie să se gândească şi aceste ziduri pline de istorie. Una a fost ziua când s'au adunat înaintea lui venind într'o tăcere de biserică, de pe toate aleele, membrii corurilor ardelene porniţi la Bucureşti, în vara anului 1906, ca să ia parte la întrecerea de cântece populare dela Expoziţia din Parcul Carol, prin care se sărbătoreau 40 de ani de domnie a Regelui. Atâţia din ei nu călcaseră niciodată pământul ţării, şi acum, peste câteva clipe, aveau să-l vadă pe domnitorul din legendă, al întregului neam românesc, ori pe unde s'ar fi trezit el aruncat de soartă. Era un prilej de bucurie fără asemănare şi mulţi ochi plângeau. Se găseau acolo flăcăi din Lugoj şi fete din Zarand, oameni din Sălaj, din Năsăud şi din Maramureş, în porturile strălucite de acasă, tot Ardealul şi părţile ungurene, ca la o chemare din fund de vremuri. Atunci Regele s'a arătat, cu tot castelul şi cu munţii îndărătul lui, ca o firidă de veşnicie, bătrân şi plin aproape de sfinţenie. Era înfiorat şi el, cum fremăta şi toată această lume. A rămas aşa pentru totdeauna, pentru toţi câţi l-au privit atunci. Ziua cea de a doua s'a păstrat într'o schiţă, făcută de pictorul Simonidy, la 10 Octomvrie 1912, pe o foaie de album. Albumul era al doamnei de onoare Bengescu şi pagini din el au fost publicate acum câtva timp de Domnişoara Maria Golescu în revista « Artă şi Tehnică Grafică ». Maiorescu stă cu faţa la noi şi la altcineva, care ne întoarce spatele, el de cealaltă parte a mesei şi acest altcineva de dincoace. Bătrânul filozof şi sfetnic vorbeşte. Aşează o nouă pace în Balcani. Rotunjeşte hotarele dinspre Miazăzi, pentru apărarea Mării româneşti. Acum vedem că omul căruia i se destăinuieşte e Regele. S'a aplecat pe stânga şi a întins puţin cotul pe masă, ca să fie mai aproape de

Primul lui Ministru. Il urmărește cu luare aminte. In jurul lor artistul, din grabă sau simplificând, a așternut numai niște linii, una lângă alta, care sunt astăzi ca niște unde ale timpului, scoțând la mal figuri trecute sau trăgându-le cu el în adânc. Castelul Peleș este ca o albie de râu în care timpul acesta curge.

In chiliile arhondaricului Mânăstirii, unde Principii au stat mai multe veri la rând până s'au ridicat casa de vânătoare și Castelul, se mai păstrează până acum, pe pereții sufrageriei, lumea care se găsea atunci în jurul Lor, sau îi căuta în acest adăpost al întâmplării. Sunt zeci și zeci de chipuri, dintre care unele au intrat în istoria politică, în știință sau în literatură. Le desena Principesa Elisabeta, cu o bucurie de viață care se răsfrânge și astăzi din ele și ni le ține aproape. Este ca o călătorie în trecut pe care o facem împreună. Castelul Peleș se înțelege mai bine dacă îi luăm urma de aici. O prispă de lemn deschisă, făcută în 1873, lega cele două aripi ale caselor, pe care Arhimandritul Onufrie și călugării lui le puseseră la îndemână. Ca un loc de plimbare, când ploaia subțire cădea afară, Principele străbătea dela un capăt la altul acea prispă, vorbind sau despre treburi de Stat cu oameni politici sau despre planurile de temelie și prinderea apelor subterane, cu arhitecții și meșterii. Acolo se hotăra să se schimbe numele satului de dedesubt, care venea tocmai din Izvor și se întindea spre Bușteni, din Podul Neagului în Sinaia. Inainte vreme numai Mânăstirea purta acest nume și aducea aminte de călătoria făcută de ctitorul dela 1695 la Muntele Sinai, al Tablelor legii, și de Mânăstirea de pe el, care i se arătase ca o rugăciune în deșert. Se punea astfel început măririi Sinaei, care era ca un dar al Castelului, încă înainte să aibă ființă. Nimeni din cei zugrăviți pe acei pereți nu mai e în viață. Mâna care i-a desenat se odihnește și ea. Numai toaca, atunci când trece bătută cu ciocane de lemn în jurul bisericii, parcă îi cheamă la o adunare. Anii se întorc. Cei care au lucrat la înfrumusețarea și acoperirea cu oameni a acestor locuri pustii, se înșiră de cele trei

laturi ale curții. Ii vedem încă odată, într'o rază de lună, tineri de tinerețea de atunci.

Castelul Peleș început în acei ani, întrerupt de războiul din 1877, când crescuse iarba pe schele și pe zidurile înălțate numai de un stat de om, dus până la capăt cu o încordare nouă după încheierea păcii, n'a mai cunoscut oprire. Mai ales după 1891 și până în 1914, când în dimineața zilei de 27 Septemvrie inima Zidarului a încetat să mai bată, în fiecare vară a fost câte ceva nou de făcut. Se adăugau săli neașteptate, se lărgeau cele vechi, se așezau alte întărituri turnului celui mare, se tăiau munți ca să se mărească poenele și se lucrau mai cu seamă noui și noui terase. Toată iarna se ciopleau sau se turnau în ateliere din București sau în atelierele Palatului, la Sinaia, copiii cu ghirlande ai Renașterii sau urnele cu capace cu cap de berbec, pe care zeci de lucrători, începând din luna Mai, când brândușele albastre umpleau pajiștea ca niște lumânărele puse pe pământ, le așezau cu scripetele la locurile urmărite după plan. Era ca și cum Castelul trebuia clădit mereu a doua oară. Insemna viața lui, această creștere și schimbare necontenită. Abia așteptam venirea vacanței, încă de când eram la școală, pela începutul secolului, pentru ca în fiecare an să alerg la Sinaia și să văd ce se mai întâmplă nou la Castel. După ce se așeza Regele, lucrătorii se împrăștiau pela locuri mai puțin în drumul trecătorilor, dar erau până toamna târziu acolo. Noi îi urmăream în lucrul lor de fiecare zi și-i știam. Astăzi, din oamenii și din tradiția de atunci n'a mai rămas decât un arhitect, elev și urmaș al lui Carol Liman, sfătuitorul tehnic al Regelui Carol și meșterul tuturor acestor lucrări. Când ni-e dor de ce a fost și nu se mai poate întoarce niciodată, ne ducem la el, în odăile lui pline de planuri, în care se mai fac schițe și se mai visează, ca și cum s'ar pregăti o nouă campanie de lucru. Intre cei patru pereți numai cu suluri de hârtie prin unghere și cu schițe de uși de bronz sau de felinare de fier bătut pe planșete, uităm că Marele Meșter a plecat. Acum poate deschide ușa, ca să întrebe

de un lucru sau ca să ceară o prefacere la te miri ce, la care s'a gândit singur și vrea până mâine o deslegare. Creioanele stau ascuțite pe masă.

Cea mai frumoasă vedere a Castelului Peleș poate nu este de aproape, de unde măreția lui liniștită, făcută din mii și mii de bucăți, fiecare gândite aparte, covârșește. Renașterea aceasta germană, care se înalță în turnuri și turnulețe, cu foișoare și creste de acoperișuri teșite, ca niște viziere de coif, e plină de amintiri gotice. Te temi să nu iasă la streșini, din găuri ascunse, balaurii și sluțeniile catedralelor medievale. Intre vârfurile de cetină întunecate ale brazilor, se amestecă, mai avântate, alte vârfuri de lemn și de ardezie. Castelul se ia la întrecere cu ele. Sulițele liniilor verticale sparg la tot pasul odihna liniilor orizontale. Priviți-l în schimb de sus, dela Sfânta Ana. Era acolo pe vremuri o mică baracă și un acoperiș deschis, cu o masă dedesubt, chiar în dreptul Peșterii Pustnicului. După cotitură, pe brână, se afla un chioșc de grinzi, cocoțat deasupra prăpăstiei. Ii zicea chioșcul Davila. Și mi s'a părut totdeauna, fără să vreau să cercetez mai de aproape, de teama să nu aflu altceva, că cele două nume erau în strânsă legătură și că Sfânta Ana aici amintea de frumoasa și buna soție a doctorului, Ana Davila, răpusă în plină tinerețe. Imi plăcea să întâlnesc această mare iubire în asprimea goală a stâncilor, cu mult peste oamenii în jurul cărora arsese. De acolo Castelul Peleș este poate numai ca mărul în care zâna își închide palatele și curțile, ca să le ia cu sine, dar ochiul nu se mai satură să-l cerceteze. Stăpânește toată valea și-i dă un rost. Așa mă miram de siguranța de privire în alegerea locului celui mai potrivit, a celor vechi, când dădeam deodată în drumurile mele de Voronețul lui Ștefan cel Mare, ferit și văzând în toate părțile, de Moldovița Movileștilor. Erau oameni învățați cu drumurile și petrecându-și toată viața călare, cei care descopereau dintr'odată cel mai bun loc de popas. Castelul Peleș este la fel. Așezarea lui singură îi lămurește pe jumătate măreția și vraja. Este ca o pafta cu pietre scăpărătoare,

care încheie cele două bucăți ale văii. S'ar deșira fără ea. Gândiți-vă la cingătoarea întâiului Basarab, găsită sub lespezile bisericii domnești dela Curtea de Argeș, și care are o cataramă cu un castel asemănător ca încuietoare. După aproape 600 de ani Regele Carol se ducea să se așeze pentru veșnicie în aceeași cetate domnească, unde celălalt, Intemeietorul, nedescoperit încă pe atunci, îl aștepta, la umbra castelului său de aur, ascuns în fundul pământului.

Castelul Peleș s'a prefăcut treptat dintr'o casă de locuință și de primire, într'un muzeu. Ziditorii lui înșiși parcă-l pregăteau zi de zi pentru această menire, strângând de pretutindeni în el lucruri de preț și fapte de istorie. Când treci astăzi prin sălile lui, dela sala de arme cu armurile ei de fier și toate uneltele de războiu ale cruciaților, cu poarta cetății Vidinului la mijloc lovită de gloanțe, prin marea curte de intrare cu îmbrăcămintea de lemn cioplit dela podele peste trei caturi până la tavanul de sticlă de deasupra, care se poate da huruind încet la o parte, ca să intre soarele sau uneori ploaia măruntă, prin săli florentine sau maure, săli de muzică sau săli de teatru, sufragerii sau iatacuri turcești, biblioteci sau săli de consiliu, săli de joc sau sere, capele de rugăciune sau apartamente de împărați în trecere, până la odăile de culcare și de moarte ale regilor, încărcate toate de scumpătăți, pe pereți, pe cămine și pe mese, nu ți se pare într'adevăr că mai este printre ele un loc și pentru om. Așa cum au rămas biroul și odăile regelui nemișcate, ca în ziua morții, cu foaia dela calendar neruptă de atunci și cu pendula oprită la acea oră, este și făptura mâinilor lui, acest Castel, ca o manta de piatră cu tot felul de găteli regale, pe care și-a urzit-o și în care s'a înfășurat, și orice încercare de înviere este dinainte osândită și zadarnică.

Răsfoiam zilele trecute, cu răgaz, un volum apărut de curând, cu reproduceri strălucite, despre Galeria regală de artă. Este o întregire și o îmbunătățire a acelui Catalogue raisonné, tipărit la Paris în 1898, de bibliotecarul

Regelui Carol I, Léo Bachelin, și are la temelie aceeași colecție regală de artă, care se află așezată în mare parte prin încăperile Castelului. Unele din pânzele vestite ale maeștrilor olandezi și italieni, spanioli și germani, sunt astăzi un bun al țării și al culturii românești. Expoziția Greco dela Paris, din 1937, unde am fost și pot s'o judec, și care s'a făcut mai cu seamă cu tablouri de aici, depe pereții Castelului, cum este uscatul și agerul cunoscător de drept și sfetnic al lui Filip II, Diego Covarruvias, pus la noi să ia parte la toate lucrările lui în biroul Regelui, a însemnat o adevărată descoperire pentru lumea de cunoscători internațională. România a intrat de atunci, cu Castelul Peleș și gustul de artă al întâiului ei suveran, în istoria artelor. Cred că numai în marea catedrală din Anvers, când s'a tras pânza care o apără de lumină și de praf depe uriașa Luare depe Cruce a lui Isus de Rubens, am mai simțit fiorul pe care l-am avut cu ani în urmă, când, într'unul din coridoarele Castelului Peleș, călăuza mea prin bogățiile lui, a tras pânza depe lucrarea lui Rembrandt, Haman cerând milostivire, cu ochii și pietrele scumpe ale Esterei scăpărând singure în clar obscurul tabloului. Dar chiar prin aceasta, Castelul se înșiră între marile muzee ale lumii. El și-a dat cu timpul tot ce avea vremelnic, pentru ca să intre în rândul caselor pentru toți în care nimic nu se mai schimbă și nu mai trăiește decât trecutul. Curtea statuilor și terasele cu busturi colorate de împărați romani sau de locuitori ai Olimpului mitologic, sunt ca o pregătire.

Monografia aceluiași Léo Bachelin, un fel de desvoltare și traducere în franțuzește a lucrării lui Jakob von Falke, Das Rumänische Königsschloss Pelesch, amândouă din 1893, lasă încă depe atunci părerea că e mai mult o călăuză printr'un muzeu decât istoria vie a unei gospodării regești. Ea nici nu și-a mai găsit urmași. Frumosul volum jubilar dela 1933, la împlinirea a 50 de ani dela deschidere, scris de Generalul și scriitorul Nicu Condiescu și de d-l Tzigara-Samurcaș, se reazimă pe Bachelin până la transcriere, în afară de amintirile

personale pline de duioșie și de evlavie ale celui de al doilea autor. La fel Mihai Haret, cu adaosul mai tehnic de amănunte propriu zis turistice. Castelul Peleș era sortit să ajungă muzeu. Lumea lui este astăzi ca lumea sutelor și miilor de vitralii care acopăr toate ferestrele, ce dau afară. Lumina nu se poate strecura în săli decât prin ele, înviind într'o pulbere de aur toate acele figuri legate în plumb care populează în zilele cu soare, cu figurile lor străvezii, Castelul întreg. Este acolo Ulfila, Episcopul Goților, care a dat, pe pământul nostru, cel mai vechiu monument de limbă Germanilor, traducerea Bibliei, sunt Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, e Inșir'te Mărgărite al lui Alecsandri. Clopotul ceasornicului din turn, păzit de halebardieri cu pantaloni scurți bufanți și cu pălării cu pene, nu bate pentru noi și pentru viața din celelalte palate și clădiri, care înconjoară pe departe Castelul, ci pentru această lume de umbre. O adiere fâșie și se pierde printre brazii bătrâni. Peleșul, care și-a dat numele așezării din coastă și o poartă nemișcată în undele lui călătoare, cântă prin vale. Munții stau ca în desenul lui Bouquet dela 1840, lipiți de cer și ca un zid de împrejmuire ridicat de ciclopii geologiei. In Castelul Peleș este totdeauna mare primire. Caleștile de cleștar din ferestre sau caii cu copite și valtrapuri de sticlă aduc pe oaspeți. Vine printre ei și Regele Carol. Ii primește pe toți, din scaunul lui înalt, Regele Regilor.

MUZEUL BRUKENTHAL

Pe latura de Apus a pieței celei mari din Sibiu se înalță o casă deosebită de toate celelalte dimprejur prin înfățișarea, măreață și liniștită, de palat seniorial. Fațada are trei rânduri de ferestre, cu chenare, liniaturi și podoabe sculpturale, care aduc aminte de Renaştere, și trei acoperișuri, ca o tiară de papă, care vorbesc de baroc. A fost clădită în 1780 de un arhitect necunoscut, poate vienez, și e reședința fostului guvernator al Transilvaniei, Baronul Samuel de Brukenthal. Pe la poarta ei de piatră se va fi plimbat în sus și în jos, necutezând să intre, un băiat în opinci și cu dăsagi, dela moșia din Avrig a domnului baron, pe nume Gheorghe Lazăr și cu gânduri de școli mai depărtate. Se născuse la un an după ce schelele căzuseră și palatul strălucea de noutate, de frumusețe și de bogăție. El cunoscuse conacul de-acasă, cu trepte multe din vârful dealului până în lunca Oltului, cu izvoare și cu statui pe alei, așa cum s'a păstrat până astăzi, și cu întâiele portocale în pomi, pe care le-a văzut vreodată. La poarta lui se opreau de multe ori alaiuri de domni, în calești sau pe cai, care veneau la vânătoare. Sărise și el de atâtea ori, să le deschidă. Era prieten cu grădinarul sas și asculta dela acesta tot felul de întâmplări care-l apropiau de domnul baron.

Tatăl lui era din Nocrich şi se chema Michael Brekner, sau pe limba germană Brückenmacher, ceea ce pe limba noastră vrea să zică podarul. De aceea, când l-a făcut

nemeş Impăratul, pentru credința pe care i-a arătat-o toată viața, i-a dat ca stemă un pod de argint peste o apă albastră, cu trei stele de aur deasupra, una dela mijloc mai mare decât celelalte două depe margine, și i-a zis «de Brukenthal», adică un nume nou scos tot din numele lui. Acest Michael Brekner fusese dus de Curuți pe timpul răsmeriței lui Franț Racoți cel de al doilea, înăuntru în țara ungurească și pus la munci grele. De acolo l-a scăpat un Român care, după ce a pregătit totul de fugă, a venit noaptea la culcușul lui, potrivit învoielii, și i-a șoptit: Scoală Brekner! Cuvântul acesta a rămas ca o lozincă a familiei, bun pentru orice înmuiere de vlagă și lasă-mă să te las. Il striga și acum Gheorghe Lazăr pe sub ulmii și frasinii înalți ai parcului din Avrig: «Scoală, Brekner!» Baronul, când îl auzea, zâmbea cu bunăvoință. Tocmai pentrucă-l vedea dornic să știe cât mai multe, îl avea drag și era hotărît să-l trimită la învățătură mai aleasă. Tot așa de desghețați erau și Românii dela cealaltă moșie, din Făgăraș, Sâmbăta de Jos, cumpărată cu Scoreiul dela contele Bethlen, numit de oamenii locului Beclean, cum a rămas chemat un sat de sub munte, și unde era vecin cu Principele Brâncoveanu dela Sâmbăta de Sus. Acesta era un tânăr foarte învățat cu care schimba scrisori și vizite. Ii împrumutase meșteri, care îi zidiseră o casă în totul asemenea caselor lui și destul de sdravănă ca să ție sute de ani.

Băiatul mai aflase că Baronul Samuel de Brukenthal fusese guvernator al Transilvaniei în anul când se răsculaseră cu pârjol mare și vărsare de sânge pentru dreptate, cei trei mucenici din Țara Moților, ai neamului românesc, Horia Crăișorul, Cloşca şi Crişan, după care-i fugea mereu gândul și s'ar fi luat şi el, dacă nu s'ar fi simțit atât de şubred. Nu-i omorîse guvernatorul, ci cătanele. Guvernatorul poruncise să le facă la toți trei chipul, zugravului Johann Martin Stock și-i ţinea ca amintire între cadrele lui de meşteri mari streini. Ii văzuse şi el odată și nu-i mai uită, cu fețele aspre sau ciobănești și cu ochii albaștri sau căprui înfipți în ochii lui.

Gheorghe Lazăr n'avea de unde să știe că puțin înainte de 1784, anul răscoalei, Impăratul Iosif II călătorea din nou prin Transilvania ca să-și cunoască supușii și mai cu seamă ca să înțeleagă vremurile. A ajuns atunci și la Sibiu și a tras într'o casă peste drum de hotelul de astăzi, care se chiamă în amintirea acelei șederi între zidurile ei: La Impăratul Romanilor. Intr'una din zile a fost și la Guvernator acasă, în camera de muzică, îmbrăcată în postav cu crăci în floare și cu instrumente de orhestră aurite deasupra tuturor ușilor. In peretele din dreapta, cum intrai, era o Impărătească Maria Terezia tânără, într'o rochie albastră și cu mâna întinsă spre coroană. Fusese făcut baron și pus în cele mai înalte slujbe de ea. Dar de când murise, nu mai era atât de bine văzut. Se temea să nu se rupă de Impărat chiar astăzi. Iosif II era nerăbdător și voia schimbări repezi. Parcă presimțea marile răsturnări care se apropiau sau că avea să moară curând, și se grăbea. Guvernatorul îi spusese toată seara, pe când lumânările pâlpâiau în candelabrele de cristal și la cembalon se cânta o sonată de Mozart: « Numai nu prea repede, Majestate, numai nu prea repede! » Dacă ar fi fost ascultat, poate că răscoala lui Horia, amețit de făgăduielile împărătești, n'ar mai fi izbucnit. In schimb, Samuel de Brukenthal și-a pierdut peste câtva timp scaunul de guvernator. El era prea bătrân și înapoiat față de un suveran atât de focos și de lacom de reforme. Trebuia să plece. A rămas atunci numai ce era: un fruntaș al neamului săsesc, legat de biserica protestantă, oricâte ispite îi punea înainte cea mai catolică dintre Curți, de limba de acasă și de datini și obiceiuri; un European prin studii, călătorii, purtări și gusturi; un Transilvănean, înconjurat de Români, mai ales pe pământurile lui, înțelegându-le puterea, chiar când putea să ajungă primejdioasă alor săi, și ajutându-i. In cei 10 ani, cât a fost Guvernator, și-a sporit prin cumpărături la toate târgurile de opere de artă sau prin daruri împărătești colecțiile de tablouri, de cărți și de monete, iar dela 1787, anul ieșirii din înalta sarcină, a început să

le așeze și să se pregătească de gândul să le lase ca un muzeu, care să-i poarte numele, națiunii săsești și Transilvaniei.

Acesta este, cu oarecare adausuri, Muzeul Brukenthal de astăzi, deschis la 1817, după 14 ani dela sfârșirea din viață a marelui donator.

Trec prin el încă odată, ca de atâtea ori în atâta vreme, aproape uitată, de când îl cunosc. Nu este o zi de public. Sălile de primire ca și încăperile de aceeași mărime și cu ușile fără închizători, așezate la margine și față în față, ca la Luvru, așa încât îți dau o părere de nesfârșit, sunt goale, numai cu tablourile în pereți sau cu vitrinele cu lucruri de preț, în care parcă adineauri mâna stăpânului a mai umblat ca să pună rânduială pentru oaspele așteptat. Lângă mine, dând câteodată amănunte, ca o călăuză dela începuturile Muzeului, și mai dinainte, sau ca baronul Brukenthal însuși, calcă în pas conservatorul sau custodele general, d-l Rudolf Spek. El face parte ca secretar din Consiliul de trei, care potrivit testamentului, are grija acestor comori: directorul liceului săsesc; lui i-a fost lăsat Muzeul și a trecut împreună cu el la Comunitate; un delegat al Consistoriului, care administrează bunurile acestei Comunități, și parohul orașului Sibiu. Gospodărește nu numai cu pricepere, dar și cu iubire, tot acest palat, cu ceea ce cuprinde, atât lucruri scumpe, cât și suflet și trecut. A crescut cu o nouă secție, a publicațiilor, niște caiete vrednice de tiparul german cel mai frumos, vechile secții luate în primire ale Muzeului, și care e ca un Muzeu Brukenthal în mers, ducându-i pretutindeni, cu studii asupra averii lui, numele și faima. A îmbogățit gândul ctitorului și s'a așezat astfel alături de el, chiar pentru timpul când are să se ducă să-l întâlnească și să vie amândoi, ca umbre, prin aceste săli. Pe lângă cei doi Herculi, care țin ca niște cariatide de piatră, intrarea dintre cele două curți, unde se opreau caleștile cu steme nobiliare, întâmpinate de valeți cu fireturi și nasturi de alamă, ca la Burgul din Viena, mai sunt şi acești Herculi necunoscuți, care duc pe umerii

lor o sarcină și mai grea decât cea de zid: moștenirea de artă și de cultură a unui mare om. Intre ei a fost ieri Michael Csaki, tatăl poate al lui Richard Csaki, pe care l-am cercetat de atâtea ori când conducea un Oficiu cultural, așezat într'o biserică părăsită dintr'un parc sibian, iar Institutul pentru Germanii din streinătate dela Stuttgart l-a chemat de câțiva ani ca să și-l facă director, și tot între ei se numără astăzi Rudolf Spek.

Muzeul Brukenthal are mai multe secții, dintre care unele foarte desvoltate și înființate chiar dela început de însuși întemeietor, iar altele adause mai târziu sau date numai în păstrare, ca de pildă colecția de antichități bisericești. Acestea nici nu sunt așezate în clădirea Muzeului, ci își au un adăpost, cum nu se putea găsi altul mai bun, într'o despărțitură a bisericii catedrale a orașului, până unde pătrund prin pereți cântecul orgei și murmurul credincioșilor, ca o apă vie de evlavie, care le ține mereu proaspete, cu toată vârsta lor multiseculară.

Galeria de tablouri se află încă în partea de palat unde, într'o aripă întreagă din catul al doilea, o pusese Brukenthal. Ea a fost alcătuită treptat, fără să se mai poată urmări astăzi, decât pentru câteva pânze, dela cine și cum au fost luate. Colecția de pictori vienezi ai vremii, dintre cari cei mai mulți n'au putut să se menție peste această vreme, trebue să fi fost făcută chiar din ateliere. Se poate foarte ușor închipui colecționarul luminat, care se oprea din loc în loc, cerceta bucățile și alegea. Nu era la el numai o slăbiciune căpătată prin împrumut și prelungită după aceea prin îndatorire de avere și de rost social, ci o adevărată trebuință. Așezarea propriu zisă de acum, fiecare pânză la locul pe care-l are, s'a făcut târziu, prin chibzuința, mereu îndreptată, a specialiștilor, după școli, după valoare artistică, după format și după lumină, dar se știe că tablourile cele mai bune se găseau în odăile de locuință și de lucru ale lui Brukenthal, ca să-i mângâie ochii, și au până astăzi cele mai scumpe dintre rame. Unele, ca pânza lui Wouwerman, lucrată cu un penel atât de gingaș și abia apăsat, cu nelip-

situl cal alb în planul al doilea, a fost a lui Mirabeau, tatăl revoluționarului, şi a ajuns pe piață odată cu refugiații francezi ai Revoluției celei mari. Poate că mai multe din lucrările galeriei au această obârşie. Altele sunt daruri ale Impărătesei Maria Terezia, ca Judecata lui Paris de Hendrik van Balen și Fumătorul de Franz Mieris, printre cele bune ale colecției.

Această colecție număra, în 1803, la moartea lui Brukenthal, vreo 1300 de bucăți, risipite în parte pela castelele și conacele proprietarului, încă o dovadă că ele îl însoțeau ca niște tovarăși, pe oriunde își petrecea viața, și nu erau numai niște piese de muzeu, păstrate sub cheie. Cel mai nou catalog al pinacotecei, publicat în 1941, arată 1462 de numere. Intre ele se cuprind însă și operele pictorilor sași, începând dela numărul 1282 și până la sfârșit, mai ales din secolul al XIX-lea, secție înființată mult mai târziu și îmbogățită treptat în cursul anilor. Intâile reproduceri în colori, făcute pentru publicații românești, le-am dat în revista scoasă de mine pe vremuri la Direcția Educației Poporului, ca ilustrații la un studiu cerut lui Erwin Reisner, pe atunci, în 1930, membru în personalul Muzeului. Revista se chema « Boabe de Grâu » și reproducerile sunt un Sfânt Ieronim de Lorenzo Lotto în colori calde, de thebaidă italiană, cu pomi umbroși și cu un cer dumnezeesc, și cunoscuta împodobire a miresei, de artistul sas Robert Wellmann, ținută într'un portocaliu de toate nuanțele, dela miere până la piele marochinată de Cordoba, și verde-albastru dulce. Ar trebui să avem bucățile, înaintea cărora tremură sufletul când poposește, după ce a trecut prin sălile cu pictură flamandă, romană, adică franceză, italiană, spaniolă, și cu pictura germană. Portretul unui necunoscut de Jan Van Eyck, identificat deplin abia în 1894 de expertul de artă Theodor von Frimmel, și până atunci crezut o lucrare de Albrecht Dürer, și cei doi Memlingi, Bărbat citind și Femeie care se roagă. Sunt chiar în aceeași sală un Tizian mic; cei doi David Teniers, cu medicul care întinde mâna cu un preparat, ca și cum ar fi toată Facultatea, și

cu Cârciuma țărănească, plină de fum și de gălbuiul acela de kermessă înfundată, cu totul altceva decât voie bună; Soartă și Neîndurare, Miazănoapte și ceață; Uciderea copiilor în Bethleem, de Breughel bătrânul, într'o minunată copie de Pieter Breughel, cu cetele de soldați și de lume înebunită, care se mișcă pe zăpadă, într'o piață mare, într'o sută de episoade tragice. Niciunul nu poate să stea alături de omul cu legătura de cap albastră, a pictorului dela Bruges, cu apă pe canale și cu turnuri gotice în apa canalelor. Afară e lumea aceea nevăzută, aproape înecată, și înăuntru, omul acesta ciudat, încremenit în ființa lui dela 1400. Se uită nu drept, ci dintr'o parte, mâhnit, fără să sufere de vreo durere. Ține în mâna dreaptă, cu degetele strânse în sus, un inel. A avut ceva cu el, dar i-a venit un gând și acum privirea fără margini îl urmărește. E poate gândul nostru al tuturor, care ne scapă totdeauna și după care mergem de sute și de mii de ani. Iar în jurul capului, legătura aceea albastră, ca un cadru de cer și ca un jug de infinit. Lucrul e de o agerime fără pereche. Barba a fost rasă de ieri și se simte peria măruntă cu fiecare fir de păr a obrazului. Urechea e o scoică subțire de carne cu o siguranță de caligraf. Pleoapele stau grele și cam descărnate pe ochii căprui. Sprâncenele sunt cam trase spre frunte și fruntea brăzdată. O cutie cu o închizătoare metalică automată apără capodopera. Poți să faci și un întreg muzeu, ca s'o adăpostească! Un Jan Fyt cu scenele lui de vânătoare, a pus să latre prin toate sălile copoii pătați, cu urechi căzute și cu limbile roșii scoase. Toată lumea din tablouri stă nemișcată și ascultă. Goana are să înceapă. Brukenthal, și el scoate puțin capul din ramă și așteaptă. Vai, ce are să fie! Sălile strălucesc de albeață, cu chenare subțiri de aur, care încondeiază geometria canaturilor de uși și a pereților. Chinezării bătute cu ciocanul scânteiază deasupra intrărilor. Păsări speriate sboară prin tapetele de hârtie imprimată. Numai multele còpii nu se înfioară. Ele nu mai au viața, oricât de meșteșugit făcute, a originalelor rămase prin muzeele Europei. Copoii latră mereu. Alții le răspund.

Într'o încăpere vecină e camera cu tezaurul. Stau pe rafturi, îndărătul sticlelor groase, tot felul de potire, de cruci, de cădelnițe, gotice și Renaștere, de aur, de argint și de pietre scumpe. Aici se găsesc lucrurile de aur făurar ale vestitului Sebastian Hann, un Benvenuto Cellini al Transilvaniei, cum e acest pahar cu capac, înfășurat de jurîmprejur cu judecata lui Solomon și alte scene biblice. Atâtea scule de argintar din bisericile și din palatele domnilor noștri au trecut munții din aceste ateliere. Iată și o cruce ortodoxă, cu întâmplări din viața lui Isus, cioplite în lemn cu o artă desăvârșită, care aduce numai decât aminte pe artiștii miniaturiști ai baso-reliefului italieni. Lucrul e de călugăr ortodox dela Dunăre, trimis încoace ca să fie îmbrăcat în plăci, catarame și cuie de aur și rămas în mâna acestor eretici. Ce domn român, ajuns de nenorocire, a fost împiedecat să mai ridice crucea fără de asemănare, cu Mântuitorul la mijloc și cu Apostolii și femeile plângătoare de jur împrejur? Apele istoriei l-au luat și l-au dus, fără să-i păstreze numele. Numai crucea, pe care ar fi vrut s'o sărute în clipa din urmă, și cu ea strânsă în mâna uscată să urce prin vămile văzduhului, a scăpat. Stăpânii vremelnici ai Transilvaniei n'au lăsat decât un buzdugan al Principelui Ștefan Bocskai dela 1605, care spânzură amenințător peste toate aceste lucruri subțiri închinate Dumnezeului creștin al îndurării. Din îndoitul pahar de mire, unul ascuțit ca o glugă și celălalt turtit ca un văsuleț de apă pentru canar de colivie, legate între ele și putându-se mișca în jurul unor șurupuri, trebuia să bea în acelaș timp cei doi căsătoriți, unul cu ochii în ochii celuilalt și cu grijă să nu se verse vreun strop, ca să n'aibă necaz în căsnicie. Prin sticla dulapurilor în care odihnesc atâtea frumuseți, se năzărește deodată și viața care le-a folosit, adunări de biserică în alaiuri catolice, cu prapuri roșii și albe, fum de tămâie și gărzi pe margini cu suliți și halebarde, nunți vesele cu rotiri de rochii înfoiate într'un cântec de nai, de fluere și de viori, petreceri la mese lungi cu lumânări în sfeșnice. Meșterul ciocănește

alături la foile lui de aur sau suflă cu argint figurile. Intr'alt perete sunt scule și unelte dela Daci, ajunse aici nu se știe cum, între aceste urme ale altor vremuri. Deasupra lor a meditat Vasile Pârvan, întrebându-le tot ce se pricepe să întrebe un arheolog și la sfârșit luându-le în Getica lui, ca un drept de urmaș încăput între lucruri ale părinților. Nicolae Iorga a întârziat și el prin aceste săli. Tzigara-Samurcaș voia să convingă până foarte de curând Muzeul, să înjghebeze niște camere de artă barocă. In sala de arme de jos, cu armuri și cu arbalete ca a lui Wilhelm Tell, se găsește între multele scuturi de lemn căptușit cu piele, și un scut cu bourul Moldovei, negru pe fund roșu, privind împrejur cu un ochiu încruntat. Ce ostaș moldovean de al lui Ștefan cel Mare sau al lui Petru Rareș, care au adus de atâtea ori sabia în țară, l-a lăsat să-i cadă însângerat din mână? In camerele cu artă populară săsească se văd cuiere și blidare, dulapuri de perete, căncele și strachini, cusături și lădoaie, care aduc aminte că am trăit alături 800 de ani. In secția arheologică, între rămășițe de piatră și de bronz din vârstele dinaintea istoriei și alte urme dacice, fier de plug sau zăbală de cal, se înalță o Hecate cu trei fețe, zeița lunii, necunoscută lui Homer, și care a intrat în Olimpul elen, ajutând cu făclia în mână pe Demetra să-și caute pe fiică-sa, Persefona, de aici, dela noi, din Tracia. Pretutindeni, într'un chip sau altul, oameni sau viață de a noastră, s'au amestecat cu Muzeul Brukenthal și ni-l fac și nouă drag. Cei mai mulți oaspeți sunt Români de vară, în treacăt prin oraș. Biblioteca, mai ales de când Universitatea și-a început sesiunea ei sibiană, este un loc de lucru atât pentru studenți, cât și pentru profesori. Muzeul Asociației, care are și el o bibliotecă, un început de pinacotecă, strălucite colecții etnografice, urme de o secție de manuscrise, de antichități — parcă ar semăna cu cel de dincolo? — era prea aproape de Muzeul Brukenthal, mai de mult închegat, ca să nu fie înrâurit, pentru înființare întâi, și pentru desvoltare și rost în viața poporului român, mai la urmă. Poate că marele Muzeu săsesc el

însuşi a primit un îndemn şi şi-a organizat secţia de artă populară puţin cu temerea că fusese întrecut de vecinul mai tânăr şi mai slab. Noi ne ridicaserăm dela ceea ce dăduse o istorie ţărănească anonimă şi mai mult decât milenară, până la tiparele înalte de creaţie cultă, pe când formaţia europeană a Baronului din veacul luminilor, trebuise să se coboare ca să ajungă la izvoarele de acasă ale oricărei vieţi colective. Unul trebuia să fie făcut de popor, prin Astra, care era ca o delegată a lui, iar celălalt, printr'o personalitate şi un patron, cu vederi mai înaintate decât mediul lui apropiat. Ne-am găsit şi aici împreună şi mergem alături. Nu suntem nişte necunoscuţi între aceste ziduri. Baronul Samuel de Brukenthal, podarul, şi-aduce aminte şi ne zâmbeşte. Prin îndeletnicire, neamul lui, aşa cum o mărturiseşte şi numele, era sortit să facă legături şi să găsească în cele din urmă drumul dela un popor la celălalt.

Secţia care a sporit mai mult dela înfiinţare şi până acum a fost însă biblioteca. Cele mai multe venituri, din cele cu care Samuel de Brukenthal a ştiut să înzestreze Muzeul şi să-l pună la adăpost de grija zilei de mâine, au fost îndreptate spre cumpărarea de cărţi. Tablourile ar fi costat prea mult, mai ales cele de valoare internaţională, ca să mai poată fi urmărite. Pinacoteca se putea păstra în forma dela început, fără nicio pagubă pentru ea. Biblioteca nu. Ea trebuia înzestrată neîntrerupt şi prefăcută într'un mijloc modern de informaţie literară şi ştiinţifică. Este ceea ce a izbutit să fie. Cine trece dela cărţile şi albumele de artă, legate în piele de viţel sau de porc, aurite la cotor şi cu mândra stemă a Brukenthalilor, la rafturile nenumărate cu volume grele şi legate gospodăreşte în pânză sau carton, are înainte ca un izvor cu ape limpezi, care a dat naştere la fluviul larg şi tulbure din zilele noastre, ducând în spatele lui corăbiile de gând ale unei naţii.

Biblioteca a avut la început 15.972 de volume şi numără astăzi peste 150.000. Era o culegere de cărţi de literatură sau de ştiinţă, pentru mulţumit setea de desfă-

tare sau de iscodire a minții unui singur om și s'a schimbat, printr'o creștere pe toate căile, daruri, contopiri sau cumpărături, într'o adevărată unealtă de cercetare. Trei rânduri de fișe așteaptă la intrare, ca niște călăuze nerăbdătoare. Am văzut alături de ele și un catalog inventar, unde sunt trecute toate lucrurile din Muzeu, afară de tablouri, fiecare descris și desenat întocmai. Acum câteva zile se ajunsese la 14.842 de obiecte. Simți la tot pasul că așezământul nu este o adunare de lucruri moarte, ci că îndărătul fiecăruia, luat și reluat în mâini, se mișcă și îi dă suflet o echipă de specialiști mereu la treabă. Cititorul nu găsește numai foarte ușor ceea ce-i trebue, când știe singur ce să caute, dar și îndrumătorul, când nu știe, care să-i deschidă cu pricepere și discreție o bibliografie mai largă. Biblioteca Brukenthal se numără printre bibliotecile noastre cele mai bogate și mai bine organizate. Este ceea ce e visul fiecărui cititor și mai ales bibliotecar: o bibliotecă vie.

După o colindare de ceasuri și ceasuri, prin toate cele trei caturi ale măreței clădiri și prin zeci și zeci de săli monumentale sau de încăperi obișnuite, vizitatorul, puțin amețit, ajunge să se întrebe, cum să încheie ca să se aleagă și cu o vedere de întreg și să se și pătrundă mai cu seamă de sufletul din care a ieșit și care umple acest așezământ? Rămân totdeauna atâtea încă de cercetat, miile de monede, miile de incizii, miile de manuscrise și de incunabule spre care nu poți să întorci decât un ochiu dornic, pentrucă ți-ar cere ele singure mai multe zile. Este bine că secția din urmă, aceea a antichităților bisericești, se găsește în altă parte. Străbătând drumul până acolo, dealungul vechilor ziduri și pe locuri unde s'a așezat, a muncit și s'a ridicat neamul săsesc, Muzeul Brukenthal se înalță deodată alături de biserici, de turnuri cu ceasoarnice și de întărituri de cetate asediată, ca o faptă asemenea lor și de aceeași însemnătate. El este încă un dar făcut de acest neam culturii proprii și culturii tuturor. Inăuntru, în biserica rece de multe secole, te trezești înconjurat pe neașteptate de toate pietrele de mormânt

ale fruntașilor sași, zidite în picioare, în pereți. Te privesc toți cu ochii lor de piatră, paladinii coborîți dela Rin între Români și la marginile creștinătății. Tot ce se vede împrejur e lucrul mâinilor și priceperii lor. Intâia piatră e a lui Mihnea cel Rău, care se papistășise și a fost ucis alături. Se tocea de pași pe mormântul din biserică și a fost adusă aici, între marii oaspeți dela 1200. Ți se pare că auzi de dincolo de pereții încărcați de istoria sfântă a unui popor, cu un stol de steaguri spânzurând peste capete, ca un răspuns la nedumerirea din tine, puternicul cântec al lui Luther:

O cetate tare e Dumnezeul nostru, Eine feste Burg ist unser Gott!

SUFLETUL UNEI REGINE

Istoria, care e ca o piramidă ridicată la marginea lumii ca să păstreze rămășițele regilor de odinioară, este primejdie să ne ia și pe Regina Maria. Noi, trăitorii în apropierea ei, care mai închidem pleoapele ca să-i vedem ochii albaștri, mai ne strângem degetele ca să-i simțim căldura mâinii, mai facem tăcere împrejur ca să-i auzim glasul, ne răsvrătim. Am vrea să mai întârzie între noi cu ființa ei pământească. Să fie ca și cum s'ar afla într'o călătorie din care o așteptăm și ușile s'ar putea oricând da de perete ca să-i facă loc. Ea ar sta zâmbitoare între ușorii de aur, ca într'o ramă de tablou de muzeu, oprită din mers, dar cu rochia de mătase fremătând încă și foșnind. Am vrea ce nu se poate și se pierde încet, ca un cântec tot mai slab și mai neînțeles.

Pământul însuș, pe care îl alesese ca să-și trăiască între flori și ape anii din urmă, nu mai face parte din pământul țării. Incăperile pline de amintirea ei au rămas la malul păzit astăzi de soldați străini. Nu mai putem trece pe Mare în soarele argintiu de Miazăzi, ca să-i vedem umbra la una din ferestre. Tot palatul dela Balcic este ca o corabie albă uitată ancorată într'un golf de departe. Regina Maria trebuie să fie încă pe acolo. Iată călătoria în care ne putem amăgi că ar fi plecată! Unde vorba ei se mai aude! Unde grădinile puse de ea mai înfloresc! Să ne adunăm cei care am cunoscut-o și s'o

ținem între noi, cu o silă de supuși neascultători dintr'o prea mare iubire. Parcă toate ar fi ca atunci și nici ea nici lucrul de preț la care lucrase, alături de un neam întreg, nu s'ar fi pierdut.

Este într'o zi de August, prânz cu oaspeți rari la acel palat. Infanta de Spania șade la masă într'o rochie neagră înfoiată și cu sclipiri, alături de o tinerețe bălaie adusă din aceleași locuri, ca într'o pânză de Velasquez. Marea rămâne în ferestre nemișcată până la jumătatea lor, ca și cum pe jumătate ele ar fi fost tăiate din safir. Vine vorba de fresca dela Ateneu, care într'o zi are să iasă de sub pânza verde cu toată istoria Românilor. Ce ar fi făcut din ea Puvis de Chavannes, dacă o mică pricină de bani nu l-ar fi împiedecat s'o zugrăvească? Franța ne-ar fi putut lăsa ceva în schimb, pentru ce i-am dat noi la Pantheon. Nu știu dacă Ronsard e Banul Mărăcine pe care Vasile Alecsandri l-a trimis la curtea Regelui Filip, de pe ale Oltului verzi maluri, în versuri octosilabice, dar Sfânta Genoveva, patroana Parisului, este sigur o Română. Ea a fost model pictorului, Maria Cantacuzino, soția lui și prietena lui Bălcescu. Infanta zâmbește. Atunci spui întâmplarea lui Traian, un Iber și el, care începe fresca dela Ateneu. Când s'au sărbătorit 10 ani dela desrobirea Transilvaniei, în 1929, pe câmpia dela Alba Iulia, trebuia să se facă și un alai istoric, începând cu strămoșii romani. Actori mari, figurație și costume dela Teatrul Național din București, erau gândite să dea toată strălucirea acestei amintiri. Zeci de mii de țărani din toate părțile Transilvaniei și zidurile vestitei cetăți, în care Mihai Viteazul intrase ca Principe domnitor călare pe calul lui alb, se adunaseră să privească. Actorul, care făcea pe Traian, nu numai că nu călărise în viața lui, dar avea o adevărată spaimă de cal și nimic nu l-a putut convinge să încalece. Și atunci a pornit pe jos, pe plaiul acela uriaș, cu munți plini de norii prăpăstioși în zare și cu o întreagă țară de jur împrejur, a pornit destul de departe și de trâmbițașii dinainte și de însoțitorii dindărăt, și unii și alții pe cai, călcând măreț ca orice împărat

roman. Noi, care știam spaima lui, ne uitam cu câtă siguranță păstra aceiași depărtare de caii dela spate și de caii din față și ne gândeam că unul numai dacă ar fi ieșit din rânduri, Traian, oricât de mare a fost el, ar fi fugit să se ascundă între privitori. Regina râdea cu hohote, lăsată pe spatele scaunului. « Eram acolo. Acum mi-aduc aminte. Simțiam că îi lipsește ceva alaiului. Ai dreptate. Ii lipsea calul. Cum îl cheamă pe actor »? Și râdea mai departe sgomotos, ca o mare călăreață, de această spaimă împărătească de cal. Ii aud și astăzi râsul plin și tânăr, ca un tovarăș de viață bine trăită, umplând sufrageria dela malul Mării, Spania și Imperiul roman.

Mă urmărește până aici mirosul tare de crini dintr'o sală de restaurant dela Londra, unde Regina Maria a petrecut câteva ceasuri, între scriitori, numai ca scriitoare. Avea o pălărie mare, care o făcea și mai înaltă și nu știu de ce mi se pare că trebuia să fie cu fulgi albi. Se clătina la pașii ei repezi. In dreapta și în stânga, dela ușă prin toată lunga sală până la locul ei, era întreaga literatură engleză. Se făceau prezentări, fiecare însoțită de o vorbă de amintire sau de o glumă. Pe cei mai mulți din scriitorii de acolo îi văzusem pe rafturile bibliotecii din palatul dela Balcic. « Aș vrea să am un exemplar din ediția întâia a poemelor dumitale. Am auzit că ai făcut schimbări la câteva strofe. Eu n'am decât volume din ediția a cincea și a opta ». Poeta, căreia îi vorbea, subțire și în rochie albastră își arăta toți dinții într'un râs fără vorbe. Avea să-i trimeată poema cu schimbările, transcrisă de mână. Alt scriitor îi vorbia de Malta și de grădinile ei. Călăriseră odată împreună pe malul Mării, când ea mai era nepoțica reginei Victoria cu părul nelegat pe umeri, și nu suverana unei țări vecine cu pământurile de unde a venit Europei o mie și una de nopți. Regina surâdea cu cel mai frumos surâs al ei: « Nu-mi mai recunosc țara copilăriei și a inimii mele. Numai vorbe de laudă și nicio trăsătură de umor ». — « Suntem ca șeicul care, primind în corturile lui oaspeți mirați că nu văd arme pe pereți, îi liniștea că le-a împărțit oamenilor lui ca să-i atace la

plecare. Dar până atunci să ne bucurăm de cele mai bune fripturi, de cei mai iscusiți cântăreți și de cele mai mlădioase dansatoare ale pustiului», răspunse în locul lui un uriaș cu o pădure de păr galben și tot atât de citit în Anglia cât și în America. Regina Maria s'a uitat rotund prin sală, poate ca să-și vadă odată întreagă această curte de scriitori, între care ea nu venea astăzi cu coroana, ci cu condeiul, sau poate ca să-și vadă supușii de acasă și să-i întrebe din ochi de părere. Apoi s'a așezat. Ne-am așezat cu toții. Crinii din vase, care, cât rămăsesem în picioare nu se vedeau, s'au ridicat deodată deasupra capetelor noastre și au făcut din sală o grădină albă. Cineva dintre gazde trebuie să fi știut de dragostea Reginei de departe, ca să umple locul numai cu această singură floare. Mesele au început să vorbească. La nicio masă vorba nu era atât de vie și râsul atât de proaspăt ca la masa unde o regină scriitoare stătea la dreapta președintelui și se apleca, acum de o parte și acum de alta, ca să pună întrebări și să dea răspunsuri.

O văd într'un jeț la o masă cu două, trei cărți, cu două, trei manuscrise și cu un sfeșnic de argint cu multe brațe. Răsfoiește repede până găsește locul căutat și îmi întinde volumul. Parcă e o directoare de mare casă de editură. A descoperit un talent nou și îl apără. Nu-și poate da părerea despre scrisul în sine. Fiecare limbă își are nu numai împletiturile ei; a noastră trebuie să răsfrângă ceva din motivele arhitectonice bizantine și din bătătura deasă a unei ii; dar își are mai cu seamă întâlnirile de sunete, cântecul în urechi, care deșteaptă amintiri de lângă stâne și de lângă plug, auituri din munți sau foșnet de iarbă de pe câmpuri. Fiecare cuvânt e ca un giuvaer făcut acum două mii de ani și moștenit din om în om. Aceeași melodie se poate cânta pe toate instrumentele muzicale după aceeași partitură, dar din fiecare instrument sună altfel. Stă de multe ori cu ochii închiși și ascultă vorbindu-se, fără să caute să prindă înțelesul, această limbă românească. De patruzeci de ani trăiește în mijlocul ei. Nu e o limbă care se adună și scapără, ci care se revarsă

și sclipește lin. Trebuie să fi fost vorbită multă vreme de oameni care nu se vedeau între ei, la un foc de vreascuri sau fiecare aplecat peste munca lui. Ceea ce poate spune însă fără teamă de greșeală e că femeia de aici, și mâna ei subțire cu inele se așează pe manuscris ca pe un creștet, e o scriitoare. In sufletul ei e ca într'o peșteră, unde picură depe toți pereții și se ridică, din ploile care afară se pierd, coloane, bolți și palate de sticlă nesfârșite. Trebuința aceasta de clădire din nou a lumii în noi e semnul după care se cunoaște scriitorul. Unii rămân stângaci toată viața, dar alții ne leagă pentru totdeauna de ei, pentrucă lumea pe care au clădit-o, a visului, e mai adevărată decât cea aevea. In ea aflăm liniștea, pe când dincolo e numai sbucium. Sunt atâtea stele pe cer. Scriitorul descopere steaua polară și ne duce prin pulberea rătăcitoare a celorlalte, spre un liman. Să mai citesc odată. Sunt oameni aici, nu păpuși. Femeia, când e scriitoare, rămâne poate prea mult mamă. Iși arată și creațiile închipuirii mai mult cum ar dori să fie decât cum sunt. Nu înseamnă că nu poate ieși din idilă sau din trebuința de decor. Ni se tăgăduiește puterea de analiză și răceala observației. Bărbații cutează să spună aceasta și uită că întâii pași în lume și în cugetare i-au făcut duși de mână tocmai de aceea, pe care cu ce au învățat dela ea, ar vrea să o tăgăduiască. Literatura bărbaților a îmbătrânit. Femeile au s'o împrospăteze. Să mă uit. E un manuscris vrednic să fie numaidecât tipărit. Directoarea de mare casă de editură a luat o hotărîre care trebuie adusă la îndeplinire.

Acum se amestecă printre fete, pe o prispă de piatră buretoasă trandafirie deasupra mării. Piatra parcă e roasă și bătrână și calcă pe ea cu milă. La fel trebuie să o fi călcat și zeițele de demult, înainte să se retragă spre mările calde, de unde veniseră. Are o legătură vișinie de gât pe care vântul o ia și o înfășoară pe după fetele din prejurul ei. Ele vor să se desfacă, dar regina zâmbește și nu le lasă. Cine știe la ce se gândește? E o colonie de vară pentru care ea a ridicat casa de adăpost și locurile de

plimbare, pe pământurile ei. Nici nu e poartă între ele, ci numai o deschidere în zid. Ii place să vie și să se simtă înconjurată deodată ca de un sbor de păsări albe, de nevinovăția lor. Știe că citesc pagini din scrierile ei. Ar vrea să scrie ceva anume pentru ele. Mările Scoției și castelele din Ossian trebuie să fi semănat, în unele dimineți senine, cu minunea de Mare și de Castel dela acest țărm frumos. Fetele coloniei ei de vară seamănă cu fetele lui Ossian. Steagurile s'au înălțat la catarg. Trâmbițele vuiesc. Aici nu pot suna cuvinte obișnuite, ci numai cuvinte de zei și de regi, adică versuri de epopee. Mai bine să scotocească puțin pe acești oaspeți ai ei, veniți ca dintr'o altă lume, despre ce gândesc. Se așează într'un scaun de trestie, iar fetele deadreptul pe pământ, potrivindu-și ștrengărește rochiile. Nu cumva se află printre ele și fata ei mai mică? Nu știu, lumina e prea puternică sau trebuința desprinderii, că pleoapele se apropiu. Gura vorbește ca pentru nimeni, pagini de Biblie. Nici nu-și dă seama că vorbește în limba pe care a învățat-o la început, acasă, și că multe din ascultătoare n'o înțeleg. Toate ascultă cu evlavie. Sunt și căi de înțelegere mai adânci decât mărturisirile rostite. E o mamă care stă între ele, așa cum au stat dela începutul vremurilor mamele între copiii lor și le-au povestit despre minunea și frumusețile vieții. Fata ei urmărește în rând cu celelalte. Noi n'auzim dela fereastra deschisă de unde am rămas, decât un svon nedeslușit ca de citire de carte sfântă. Marea nu bate jos în mal. Fluturii trec fără să se sperie. Toate nici nu sunt de astăzi și de aici și au să rămână, pentru cei care au fost martori, deapururi în aceeași așezare și cu același tâlc supraomenesc.

HORIA

Când Impăratul Iosif a pornit din Viena în Maiu 1773, ca să vadă pentru întâia oară Transilvania, Maria Tereza a avut grijă să trimită înainte un curier către guvernul țării, cu poruncă să se curețe drumuri e de hoiturile oamenilor spânzurați, trași în țeapă sau rupți cu roata și puși acolo pentru învățătură de minte. Fiul iubit și suveranul filosof trebuia cruțat de asemenea grozăvii. Alaiul domnesc a intrat mai întâi prin Țara Hațegului și a înaintat pe la Deva, Orăștie și Alba Iulia până în Munții Abrudului. Pe acele locuri, prin lumea coborîtă din satele de Moți ca să-l întâmpine, nu se poate să nu fi fost în vreo margine de poiană și țăranul din Albac, Urs Nicola, cunoscut mai mult cu numele de Horia. Iată-l cu o mână în șerpar și cu cealaltă pe tulnic! A vrut să cânte astăzi el însuși din munte în munte. Nu mai e tânăr. A trecut bine de 40 de ani. Are o casă de bârne pe o râpă, numai cu două încăperi și în care femeia lui abia se învoește să rămână. Când o prinzi e pe la rude mai cu stare din alte sate. Lui i-a plăcut mai mult să stea de vorbă cu oamenii, să le afle păsurile și să cânte. A cântat până astăzi de necaz, pentrucă nu putea să facă altceva. Acum îi venea un gând nou, privind cum trecea în mijlocul generalilor și al ostașilor lui, printre mulțimile îngenunchiate, Stăpânul lor al tuturor, Marele Impărat. El era dreptatea și era puterea. Cine ar fi fost

în stare să ajungă până la el și să se facă ascultat, pe acela îl vedea Dumnezeu. Nu mai avea nevoie să cânte. Din acea clipă poate Horia s'a lăsat de obiceiul care i-a dat porecla și l-a făcut iubit de toți. S'a hotărît să vorbească în numele celorlalți, care nu cutezau să deschidă gura și se prăbușau sub poveri, pentrucă abia acum își dăduse seama că avea cui. Era un sol al Munților Apuseni, înainte să fie un Craiu și un mucenic al lor. Se născuse alt om în el. Curând aveau să bage de seamă și văsarii drumurilor, cosașii plaiurilor și băieșii de aur. A pus tulnicul la gură și a buciumat odată, de s'au cutremurat văile. Calul Impăratului s'a ridicat în două picioare și Impăratul s'a întors la el și i-a zâmbit. Nu știa că-i pregătise cu acel zâmbet călătoriile la Viena de mai târziu. In locul hoiturilor dela răspântii, pe care buna mamă de popoare trimisese poruncă să fie strânse, aveau să se ridice atunci, peste 12 ani, cele patru părți din trupul lui Horia, ciopârțite cu toporul. Capul lui de cântăreț, cu plete castanii până pe umăr, avea să stea într'un par. Erau ochi care poate le vedeau încă din acele zile pe înălțimi. Dacă nu alții, ochii lui Horia, care-și începea cea de a doua viață a lui.

La împlinirea a o sută de ani de când într'un început de Noemvrie din anul 1784 a izbucnit Răscoala lui Horia, a ieșit o carte, care era tot pe atât de documentare pe cât era de iubire. A scris-o Nicolae Densușianu în stilul înalt al vremii care e astăzi tot mai departe de noi. Altminteri ar fi fost vrednică să fie citită de tot omul, ca istoria lui Mihai Vodă Viteazul de Nicolae Bălcescu și cum ar trebui să le citim dacă le-am avea, o carte a lui Tudor Vladimirescu și alta a lui Avram Iancu. Adevărul este că istoria, cu izvoarele ei păstrate în arhive, își găsește albia firească între scoarțele unei cărți, pe când legenda nu se lasă stăpânită. Horia, Tudor și Avram Iancu au fost la obârșie făpturi istorice, dar foarte curând, chiar în mijlocul vieții lor, poporul, în numele căruia au izbutit să vorbească și în sânul căruia până la urmă s'au întors, i-a luat din istorie și i-a cufundat în legendă.

Fapta lor a căpătat înțelesuri neașteptate. Oamenii nu mai sunt ai noștri. Intâmplările trec pe lângă ei mai departe și sunt la fel cu alte întâmplări de dinainte sau de după aceea. Ei, acești eroi, care abia mai au nume, pentrucă au fost goliți de cuprinsul lor cunoscut și înzestrați cu altul, sunt fără asemănare. Intrupează obștea, cu puterea ei tainică și care altfel ne scapă. Sunt ca o izbucnire din adânc, pe unde nici nu bănuiam înainte asemenea zăcăminte de ideal. Citiți cartea lui Nicolae Densușianu, care e mai mult decât o cronică. El a izbutit să prindă, prin mulțimea nesfârșită a știrilor germane, latine, maghiare și române, sufletul vremii și al omului. Horia e pretutindeni fără să-și aibă paginile anume. Se văd pricinile nemulțumirilor crescând, viața Moților, căpitanii deosebiți deodată dintre ceilalți, acea opintire desnădăjduită, de răzbunare și de liberare, care n'a ținut decât 15 zile, cât a ars focul conacelor și castelelor aprinse, dar Căpitanul cel mare rămâne aproape ascuns. Oricât s'ar fi străduit istoricul să-l descrie, n'ar fi putut să ne dea fiorul de care ne umple ținându-l mai mult în fund și lăsându-l ca într'o ceață. El e minunea, scânteia nu se știe de unde venită, puterea care pune în mișcare toată această lume, care, până la ea și fără ea, s'ar fi frământat în sine, fără să dea peste marginile istoriei. Liviu Rebreanu, când și-a scris romanul lui al lui Horia, Crăișorul, a urmat de aproape pe Nicolae Densușianu, dar 'a vrut, altfel decât el și ascultând de legile genului, să-l aducă pe întâiul plan. Horia, care nu se vede, al istoricului, e mai mare decât Horia, care se vede, al romancierului.

Când s'au împlinit alți 50 de ani, în 1934, dela aceleași fapte, Transilvania se unise cu Țara. Puteam să ne ducem fără piedeci pe urmele lui Horia și ale tovarășilor, de pe la podurile de peste Criș, de unde Gheorghe Crișan ieșea în haine proaste ca să întețească iobăgimea, până la Albac și Cărpeniș, și mai ales până în acea pădure a Scorăcetului, în care Horia și Cloșca au fost prinși sub un brad găunos. Locurile vorbeau. Oamenii păreau aceiași, coborînd coastele, cu țundra încheiată la gât și

netrasă pe brațe. Oricând putea să ne iasă înainte Horia el însuși. Cartea, care s'a tipărit atunci, Răscoala lui Horia, de Octavian Beu, n'a adus text, ca și cum n'ar mai fi fost nimic de spus peste ce se știa, ci chipuri și vederi. Nu este o poveste Horia, ci un album Horia. Era ca o chemare în mijlocul nostru a lumii de atunci și a vitejilor ei. Uite-l pe Căpitanul cel mare călare, cu sabia goală în mână și cu privirile înainte, așteptând ceva ce trebuia să se arate și el singur putea să vadă. Fără această vedenie, fapta lui ni se pare o nebunie, pentrucă n'avea în mintea niciunui om chibzuit altă ieșire, decât aceea pe care a avut-o, cătanele și execuția sălbatică dela Alba Iulia. In altă gravură, Horia și Cloșca stau deoparte și se uită numai la năvala cu ucideri și cu punere de foc a oamenilor deslănțuiți. E ca o ilustrare la cele o sută și ceva de întrebări care li s'au pus în închisoare și când au răspuns fără deosebire că n'au avut niciun amestec în răscoală. Două scene de viață de cârciumă, în uleiu, sunt parcă bucăți de pictură olandeză. Intr'un loc stă Horia la sfat. Deasupra lui, o vergea cu un cerc, înfiptă în paele acoperișului, e ca un semn de breaslă. Nu e o cârciumă obișnuită, ci una din pricinile ridicării satelor. Pe lângă alte sarcini stăpânirea le mai luase și dreptul să vândă rachiu. Multe le răbdaseră. Aceasta n'au mai răbdat-o. La altă cârciumă, cu aceeași vergea cu cerc la strașină, frământă pământul oamenii care s'au înscris în armata împărătească și au scăpat, credeau ei, de iobăgie și de domnii unguri. A fost încă o pricină, atunci când li s'a spus că înscrierile n'au tărie pentrucă se făcuseră fără învoiala Impăratului, de ieșire din marginile legii. Eram acum destul de stăpâni pe noi, la 150 de ani de când lucrurile se petrecuseră, ca să căutăm să le aducem aevea înaintea lumii. Horia ne privea cu ochii lui liniștiți și buni. Cei care îl prigoniseră fuseseră în sfârșit zdrobiți.

Mai târziu l-am avut pe cântărețul din Albac în versurile unui cântăreț. Cotruș și-a scris poeziile lui scurte și pietroase, ca pentru marșurile pe drumuri de munte ale

oamenilor lui Horia. Scapără rimele ca potcoavele cailor moţeşti prin pietre. Strigă strofa deşirată şi sfârşită fără veste ca un chiot în bătălie. Povestea cea veche cobora între noi şi încerca să facă parte din istoria zilelor noastre. Printre lucrurile noi se împleteau cele de demult, uneori ele mai tari decât cele de acum. Nicolae Densuşianu culesese aceste versuri în 1879 dela bătrânii George Gligor şi Urs Coroiu din Cărpeniş: Pân'a fost Horia 'mpărat, Domnii nu s'au desculţat. Nici în pat nu s'au culcat. Prânz la masă n'au mâncat. Cotruş, pe lângă această zare socială, aprindea una naţională. Horia era întrupătorul duhului nemulţumirii şi al răscoalei, către care toţi nemulţumiţii şi răsvrătiţii se îndreaptă ca spre o mântuire, dar era şi Românul pus în fruntea alor lui ca să-i scape de orice robie. Ţăranul, care fusese în Europa ca un înainte mergător al Revoluţiei franceze dela 1789, călca acum în pas cu Avram Iancu şi se înnoia trecând din Albac la Vidra, de toată desnădejdea urmaşului lui dela 1848. Moţul îşi schimba numai numele şi trecea ca pe pietre de vad din secol în secol, dar se păstra acelaş, paznic al Munţilor Apuseni şi al graniţelor de Apus, ale neamului românesc. Se vedea de departe acolo, ori din ce parte a ţării privirea îl căuta, ca un vârf de munte. Transilvăneanul îl îmbrăcase în versurile lui ca pe o icoană într'o îmbrăcăminte de argint.

Mai încoace încă, Horia a fost pus să plece de acasă şi să umble printre noi. Era ca un răspuns la celălalt drum, de ruşine, pe care duşmanii lui îl siliseră să-l facă dela Alba Iulia pe Mureş în jos la Deva şi pe locurile pe unde mulţimile trecuseră pârjolind, pentruca toată lumea să prindă de veste că într'adevăr Căpitanul cel mare a fost prins şi că se isprăvise de acum cu el. Ca să vedem biserica de lemn din Albac, unde s'a legat faţă de Dumnezeu să nu se lase înduplecat de nimic până nu-i va scoate pe ai lui din iobăgie, nu mai e nevoie să pornim spre Câmpeni şi în satul spânzurat pe povârnişuri. Ea a fost adusă, lemn cu lemn, încă din 1907, anul altei răscoale, a ţăranilor dela noi, şi încheiată aidoma

cum fusese acasă, în parcul dela Florica al Familiei Brătianu. Poate fi văzută, ori de unde ai veni, pe dealul de deasupra Argeșului, în verdeață și aproape de cer. S'a trezit deodată în belșugul celui mai bogat pământ pe care îl are țara românească. Pe drumurile pe care le-a călcat Domnul Tudor, cu o credință la fel și cu urmări tot așa de neprevăzute, după o moarte deopotrivă de năpraznică, s'a strecurat pe neașteptate Horea. A fost ca o mutare în altă țară, dar de unde era numai al unui colț de pământ, s'a făcut în acelaș timp al tuturor. Trebuie să sosească în vreo seară de aur, când podgoriile sunt coapte, în căruța lui cu coviltir, încărcată de ciubere, și să poposească înaintea acestei biserici cunoscute. Intră pe pridvor și ușa cu zăvor de lemn se deschide singură. Intr'o strană stă tovarășul credincios până la moarte, Cloșca, și-i face semn. Clopotul începe să bată fără să-l tragă nimeni. Chiamă la o liturghie de umbre. In biserica mai nouă din Albac bate și acolo în clopotniță clopotul tot fără să-l tragă nimeni. Oamenii ridică mirați capul. N'au cum să se dumirească, pentrucă sunt prea noi, că cele două biserici își răspund, când într'una din ele și-a făcut intrarea Horia. Vameșii nu mai sunt. Țara este una. Dumnezeu a vrut cu noi.

Dar parcă locul unde ne simțim și astăzi mai aproape de Horia și-l înțelegem mai bine rămâne tot Alba Iulia. Cetatea este încă acolo. Istoricii știu să ne arate, la poarta cea mare de intrare, fereastra, îngustă ca o văzătoare, de unde a mai privit două luni soarele de iarnă, numai ca o pânză pe perete, marele răsculat. Avea cătușe la mâini și era legat de un belciug din zid. Iși ridica degetele și bâjbâia cu ele prin lumină. Știa că munții se întind vineți dela un capăt la altul al cerului și că îndărătul lor, de cealaltă parte, trăiesc ai lui, ca într'o cetate. Nu împlinise pentru ce se ridicase. Alții trebuiau să se mai nască și să îndrăznească așa cum îndrăznise el, în aceleași locuri. După cum nu le spusese nimic domnilor din comisia de judecată despre drepturile lui la răscoală și planurile pe care și le făcuse, la fel cu testamentul, scris

de Popa Nicolae Raţ din Maerii Belgradului, care l-a spovedit şi l-a ţinut de gât, ca să-l mângâie şi să-l întărească, atât cât a trebuit să vadă cu ochii lui cum gâdele zdrobeşte pe Cloşca. Testamentul lui, cel nescris, e altul. El a rămas în ştirea şi în păstrarea numai a lui Dumnezeu, dar îl crede acolo unde e mai la adăpost decât în mâinile oamenilor. Testamentul începea aşa: «Horia Vasilie, policra Nicula Urs. Anii vieţii sale 54, muierea lui Ilina, feciori Ion 14, Luca 6 ani. La alte cele nu ştie nimic. Oamenii care l-au prins: Matieş Nuţu, Matiea Onu, fratesău Gheorghe, Trifu Ştefan, a lui Neagu Andrei doi feciori, Simeon cu frate-său. Ii iartă cu toată inima». Feciorul lui Ion n'avea numai 14 ani. Fusese şi el Căpitan alături de ceilalţi, dar se gândea să-l scape aşa, dându-l drept copilandru. Ion Horea a trebuit să plece în Banat, împreună cu alţi Moţi mai dârji, colonizaţi între Şvabi, şi şi-a pierdut urma pe acolo. Băiatul cel mai mic a murit la 71 de ani fără copii. De nevasta lui, de care trăia mai mult despărţit de vreo 7 ani, n'au putut să dea urmăritoţii. Aşa trebuia să i se risipească până la sămânţă casa lui, ca să rămână el singur şi să se poarte chezăş, din această şi din cealaltă lume, pentru tot ce soarta îi pusese pe umeri.

Fusese de patru ori la Impăratul. Data din urmă, acum e anul, trebuise să-l aştepte câteva luni în Viena, până se întorsese dintr'o călătorie în Italia. Ii dăduse iară o plângere, cu toate fără de legile pe care oamenii stăpânirii le săvârşeau fără nicio sfială împotriva iobagilor. Impăratul îi spusese, cu supărare, că iobăgia e desfiinţată, dar că nu-l ascultă domnii puşi s'o desfiinţeze, pentrucă au pagubă şi scădere de pe urma ei. Românii să aibă încredere în el şi dacă le ajunge cuţitul la os, să pună mâna pe furci. Aceasta fusese voia şi porunca Impăratului şi pe ea o adusese între ai lui. Că Impăratului nu i-a mai plăcut mai târziu, când a văzut ce a ieşit din acel cuvânt împărătesc, el n'avea ce să-i facă. A arătat oamenilor hârtii cu hotărîri prea înalte şi i-a pus să jure credinţă pe o cruce de aur, care se putea crede că o avea

Universitatea din Cluj la Sibiu *Foto Emil Fischer*

Biserica din Demșuș *Foto O. N. T.*

Kriemhilda vede pe Siegfried mort, de *Peter v. Cornelius*

Azilul Elena Doamna

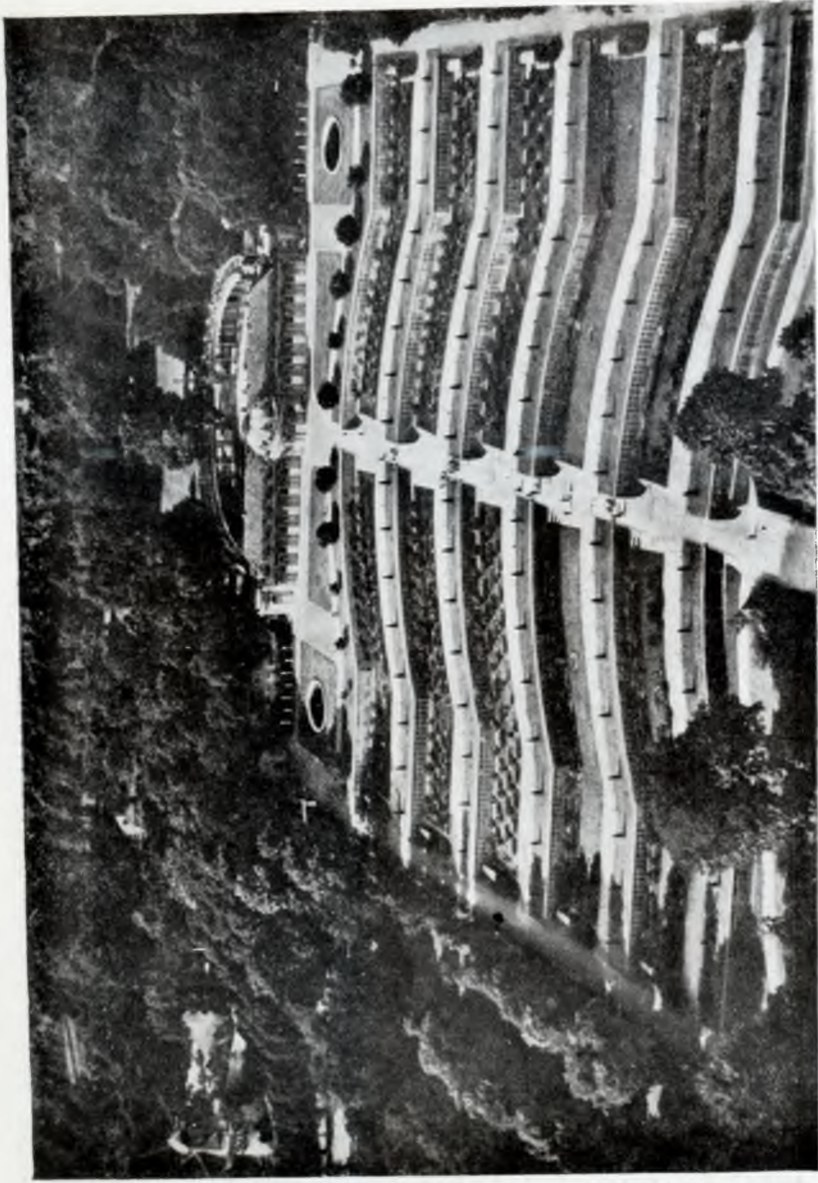

Icoană pe sticlă

Foto O. N. T.

Români din Maramureș *Foto O. N. T.*

Palatul Sans-souci dela Potsdam şi terasele lui

Țărm de Mare din Dobrogea nouă

Foto O. N. T.

tot de acolo. Dacă nu l-ar fi urmărit primarii și gornicii să-l închidă, poate ar mai fi așteptat și nu i-ar fi apucat atât de repede vremea cea rea. Crișan, fire mai iute de soldat, a dat drumul la răscoală în Zarand. A urmat Hiedoara cu Deva și ei dincoace la Câmpeni, Abrud și Roșia. Auzise că Iosif al doilea se întâlnise cu Impărăteasa Ecaterina la Moghilău, pe apa Nistrului, și hotărîse să facă între cele două Impărății o țară nouă a Românilor, căreia să-i zică Dacia, ca în vremea împăratului Traian. Din acea țară aveau să facă parte și ei, Moții. Domnii, care se împotriveau, trebuiau făcuți una cu pământul. Domnii erau Unguri și n'aveau decât să se facă Români și să treacă la legea românească, sau să se ducă în țara lor, în Ungaria. Mulți catolici, reformați și unitari, au îngenunchiat înaintea preotului român și s'au lăsat botezați de el. Fetele și femeile de nemeși s'au măritat tot atunci de frica morții, cu iobagi. In Țările Române de peste munți fierbea ceva. Oamenii plecau de aici cu grămada ca să se așeze acolo. Regimentele grănițărești de ai noștri dela Orlat și dela Năsăud puseseră arme în mâinile Românilor și-i făcuseră oameni împărătești, cu drepturi și cu școli. Lupta lui Inochentie Clain pentru drepturile bisericii și ale Românilor, ajunsese până în munții lor. Cărturari dintre ai noștri, ca Ion Molnar Piuarul, scoteau cărți, primeau pe iobagi și le spuneau că ei sunt os de Romani, și trebue să ție capul sus. Parcă le venise și vremea Românilor. Nu trebuia decât o opintire ca ei să ajungă stăpânii Transilvaniei.

Tot ce se urzea de mulți ani în lumea românească de pretutindeni, fără știre de obiceiu dela unul la altul, se îndreptase de a doua zi spre locul unde se aprinseseră focurile, ca să-și găsească o împlinire. Trebuia să fie la început un cutremur local de oameni necăjiți, cum mai cunoscuse Transilvania, când toate neamurile acestui pământ, apăsate de aceleași legi feudale, se sculaseră cu o cunună cu piroane de fier înroșit pe creștet și se prăbușiseră împreună, în acelaș iureș zadarnic. Veniseră apoi turburările, care se plimbaseră dela un capăt la altul al

țării, pricinuite de despărțirea din sânul bisericii noastre numită Unire. In Munții Apuseni se încheia cu aceste două îndreptări. Răscoala cea nouă era numai a Românilor și trebuia să ducă la alungarea Ungurilor și la așezarea în țară cu drepturi a neamului lui Horia. Cuvintele Comitelui din Turda către Cancelarul Esterhazy, dela 12 Decemvrie 1784, păstrate nouă în latinește, ca într'o limbă în care ne vorbeau strămoșii despre lucruri moștenite dela ei, sunt pline de înțeles. Ele erau amintite atunci de cancelarii ca o treabă de glumă și fără rost de oameni proști, și erau într'adevăr o lozincă, la întâile ei rostiri, ajunsă în curând a tuturor și ziditoare de istorie: « Horia, Căpitanul oamenilor de nimic, după cum se aude, nu se teme să se se zică Rege al Daciei, prin ascunzătorile munților și în pădurile comitatului Zarand. « Dux maleferiatorum Horia non reformidat in latebris montium et sylvarum comitatus Zaradiendis, Regem se Daciae (Uti nobis fama perhibetur) praedicere». Sarmisegetuza era acolo. Moții o aveau în seamă încă dela Decebal. O priveau de sute de ani din munte și așteptau să se ridice pietrișul adus de gârle și livezile de pruni crescute deasupra, ca să se arate din nou în vechea strălucire. Alt consilier împărătesc zice și el mai târziu în scris: «Horia merse cu îndrăzneala așa de departe încât făcu pe popor să creadă că Transilvania e dată Românilor încă de Regele cel vechiu al Daciei cu cuvintele Dau-io-ție, adică țară dăruită, și că prin urmare ridicarea aceasta împotriva nobilimii este o treabă care privește pe toți Românii din țară». Nu trebuie să ne uităm că Dau-io-ție e o tălmăcire populară a formei nemțești Dacien. Temeiul rămâne. Răscoala lui Horia din 1784 se îmbogățea din întâile zile cu marile ei izvoare naționale care începuseră să curgă și-și căutau o albie. Ea isprăvea o vreme și începea alta.

De aceea mi se pare că Horia și mișcarea lui se înțeleg mai bine și astăzi dela Alba Iulia, capitala țării. Era mic și slab acolo, între cei mari și puternici, adus pe jos de Secui dela Zlatna, prin ninsoare. Dușmanii de moarte pe care nici el nu-i iertase, îl aveau în mână. Dar i se năzărea,

mergând spre temniță, în ocările și loviturile privitorilor, că pe munți se aprind focuri și pe creste trece el Horia, călare pe un cal alb, cu sabia goală în mână și cu un întreg popor în urmă. Nu intra pe sub bolțile de piatră decât el, bătrânul din Albac, de 54 de ani, care-și făcuse o socoteală greșită. Celălalt rămânea afară și mergea mai departe, fără putință să fie oprit, spre niște scopuri numai de el văzute și care nu se putea să nu se împlinească.

CIUBĂR VODĂ

Odată cu tipărirea pentru întâia oară a letopisețelor Țării Moldovei, Kogălniceanu pusese la îndemâna scriitorilor vremii un izvor bogat, de unde ei s'au adăpat cu sete. In acele foi de cronici a întâlnit Costache Negruzzi pe Lăpușneanu. Tot de-acolo a fost scos Vasile Alecsandri legenda lui istorică în versuri, Despot Vodă, care era numai ca o aducere pe scenă a aceluiaș moment istoric și a acelorași personagii. Printre ele și-a făcut loc nebunul de curte Ciubăr Vodă, erou plăsmuit în întregime de dramaturg și apariție cu totul neașteptată în teatrul românesc. Trebuie să așteptăm până la Mogârdici, din piesele istorice ale lui Delavrancea, ca să mai dăm de ceva, care s'ar putea zice asemănător. Cânticelele, comedioarele și piesele de moravuri de până atunci ale bardului dela Mircești foiau de oameni și de potriveli hazlii. In afară de clocotul subteran, în care se simțea dragostea de țară și dorul de îndreptare, totul făcea să se creadă că era vorba de un autor de comedii, trecând prin viață ca să-i culeagă latura veselă și bucuros de spectacolul lumii. Fiecare din noi are o linie a lui, pe care trebuie s'o ajungă și s'o ție, și, privit în silințele ca să n'o piardă, așa cum îl împing mai sus sau mai jos întâmplările de afară sau năzăririle de altceva și de mai bine dinăuntru, stârnește în martorii nepăsători dimprejur hohotul de râs. Odată cu Ciubăr Vodă se arată pentru întâia oară în opera dramatică a lui Alecsandri și în teatrul românesc R âsul tragic

Cunoașteți povestea. Pe înaltele hotare dintre Moldova și Țara ungurească, boierii dela curtea lui Lăpușneanu vânează. Sunt marele Vornic Moțoc, dărâmătorul de domni, boierul neaoș Tomșa, Spancioc, Stroici, știuți din nuvela lui Negruzzi. Dar n'au venit până aici în codri numai ca să vâneze, ci mai ales ca să se sfătuiască, departe de orice ureche din Suceava, cum să se scape de urgia Lăpușneană. Deoparte e domnul din scaun, care-i urmărește, cel puțin în gând, pretutindeni, iar de cealaltă parte, veneticul acesta, Despot Eraclidul, care urcă potecile munților și cade deodată în mijlocul lor ca domnul din închipuire. In fața acestor două firi trufașe sau agere, punând în mișcare totul, una putere și tovarășa ei, viclenie, ca să păstreze sau să câștige stăpânirea asupra celorlalți, se ridică Ciubăr Vodă. E un nebun, care se crede singurul domn de drept. Nu e al treilea domn, ci umbra pe care-o aruncă ceilalți doi, oglinda zădărniciei lor și însoțindu-i pretutindeni. Toate faptele lor, îndată ce se nasc, primesc dela marele caligraf, care trebuie să le însemne, această traducere de pulbere și de fum. Lăpușneanu râde și râde și Despot de vorbele și de isprăvile lui Ciubăr, fără să vadă, lucru pe care numai noi îl vedem, din sală, că râd de propria imagine proiectată strâmb în viața dimprejur. La fel se arată în gravura medievală, în mijlocul petrecerilor și al îndeletnicirilor de fiecare zi, nevăzută de ceilalți, moartea ca un schelet, mai deșirat și mai înalt decât ei, stă la masă sau muncește la câmp cu oamenii și, când o obosește această prefăcătorie, îi culege și-i ia. E o înfățișare a ironiei romantice, folosită într'o mie de forme de școala literară din întâia jumătate a secolului trecut, cu sfâșiere conștientă la cugetător și ca un mijloc numai presimțit la artiști. Alecsandri a împrumutat-o dela ea.

E un aliniat în marea prefață dela Cromwell a lui Victor Hugo, manifestul de 50 de pagini, plin de strălucire și de retorism, al dramei romantice franceze, care-l cuprinde și-l lămurește și pe Ciubăr Vodă. « In gândirea oamenilor moderni, grotescul are un rost uriaș. Te întâm-

pină pretutindeni; deoparte zămislește pocitul și groaznicul; de cealaltă comicul și bufonul. Pune în jurul religiei o mie de erezuri stranii și în jurul poeziei o mie de închipuiri pitorești. (In acest înțeles ni s'a părut că Ciubăr Vodă e o figură pitorească și trebuie cercetată ca atare. Cuvântul era în Victor Hugo). Seamănă cu mâini pline în aer, în apă, în pământ, în foc, miriadele acelea de ființe de trecere pe care le găsim pline de viață în credințele populare ale Evului Mediu; învârtește în umbră hora ielelor și agață coarne, picioare de țap și aripi de liliac diavolului. Tot el e cel care, acum aruncă în iadul creștin fețele de groază chemate la viață de aprigul geniu al lui Dante și Milton, și acum îl umple de făpturile de râs printre care își va face jocul lui Callot, Michel Angelul burlesc. Dacă din lumea ideală trece în lumea reală, desfășoară în ea nesecate parodii ale omenirii. Ce sunt altceva decât plăsmuiri ale fanteziei lui acei Scaramuci, Crispini, Arlechini, siluete sgâite ale omului, tipuri cu totul necunoscute antichității așezate și ieșite cu toate acestea din Italia clasică. El, însfârșit, colorând rând pe rând aceeași dramă a închipuirii din Miazăzi și a închipuirii din Miazănoapte, aduce să tropăie pe Zganarel în jurul lui Don Juan și să se strecoare pe Mefistofel în jurul lui Faust».

Ciubăr nu intră în Despot Vodă el singur în scenă, ci îl aduc ceilalți. Il caută, după ce și-au isprăvit de vorbit vorbele, ca o trăsătură pe care o simt de trebuință ca să li le întărească. Intreabă deodată Stroici: « Dar unde-i Ciubăr Vodă? Noi l-am uitat de tot ». Și răspunde alt boier, Toroipan: « Lăsatu-l-am în codru, călare pe un ciot, crezând că se găsește pe Ducipal călare și intră în Suceava ca domn cu îngâmfare ». Nu e prin urmare un bufon obișnuit, făcând numai pe nebunul, ca să-și poată spune adevărurile lui de atâtea ori sângeroase, dar primite fără ciudă tocmai pentrucă toți se învoiesc să-l ia ca atare, ci e un om căruia îi lipsește o doagă. Strigă speriat după ajutor prin desiș, unde s'a trezit cu ursul în față. Ursul fusese omorît mai înainte de unul din vânători și

toată scena ar fi putut ieși ca o luare peste picior nu a lui, ci a vânătorii însăși, o bufonerie după toate rânduielile meseriei, dacă Ciubăr Vodă ar fi fost în toate mințile. Așa, e mai mult un episod comic și acea punere alături, a celor două fețe ale oricărei fapte omenești, se face dinafară, de privitor. Rostul acesta, al unui martor neînrâurit de întâmplări și care spune cuvântul cel potrivit, Alecsandri l-a dat celor doi țărani pândari, Limbă dulce și Jumătate. Ei înfățișează dreapta judecată a mulțimii, sunt plini de duh și descrețesc frunțile. Iau din partea care ar fi a lui Ciubăr Vodă. Poetul îi moștenise dela Niculae Scurtescu, care scrisese și el o poemă dramatică Despot Vodă, tipărită în a doua ediție în 1877. Despot Vodă al lui Alecsandri e din 1879. Dincolo ei se chemau Șopârlă și Vârlugă. La noi în piesă, tradiția aceasta românească a primit lângă ea compoziția mai grea și de împrumut, a nebunului de Curte. Le duce pe amândouă împletite, ca o zămislire de artă populară și băștinașe, care se schimbă sub ochii noștri într'una de artă înaintată.

Intre cele 5 acte ale lui Despot Vodă se petrece tragicomedia lui Ciubăr Vodă, numai în trei. Cel dintâi este acesta, de venire înaintea lumii cu metehnele și cu visurile lui. Al doilea, cel mai puternic și care înseamnă pentru Ciubăr o răspântie de viață, e întâlnirea din temniță cu Despot. Antiteza dintre lupta pentru domnie a omului zdravăn și a minții scrântite, zbuciumul care încordează toată ființa, într'unul, și vânzoleala în dorul lelei, în celălalt, ca o oglindire a unei fețe de medalie într'o apă tremurată și scălămbăietoare, fac, puse în cumpănă, cât toată drama. Ceva dintr'un teatru creștin dela 1550, plutește peste scenă, nebunia după măriri deșarte alături de nebunia adevărată, senină și nebănuitoare, aproape de sfințenie. Lăpușneanu a închis pe Despot într'un beciu, ca să-l dea a doua zi călăului. I-a trimis, drept ultimă batjocură, pe Ciubăr ca să-i ție de urât, dar celălalt, folosește nebunia lui, îl convinge că el sufere pentrucă nu vrea să fie făcut domn și fuge, lăsându-l în loc. Am văzut această scenă jucată nu de

un teatru mare, cu actori, ci într'o sală improvizată, de o trupă făcută din credincioși, care s'au risipit după aceea, ca și cum s'ar fi pierdut în eroii lor și s'ar fi scufundat cu ei în vremea de unde-i chemaseră. Era acum 35—40 de ani, mai aproape de anul când fusese scrisă piesa, decât de noi. Luna se vedea prin ferestre și plutea în acelaș timp și peste capetele noastre și peste ale celor doi protagoniști. Scena avea numai această lumină și în întunericul ei se mișcau figurile fantomatice a doi nebuni, fiecare de altă nebunie. Unul era îmbrăcat în vestminte grele boierești, de brocat italienesc și cu lanț sclipitor de gât, iar celălalt într'o manta de pânză și pe cap cu o coroană de hârtie, ca un irod de țară. Dar irodul se făcea boier de scaun și boierul de scaun intra în zdrențele irodului. Cumintele se schimba cu nebunul și nu mai știam care era unul, și care celălalt. Așa îmi închipuisem un joc sfânt medieval, într'o piață de biserică și așa am văzut mai târziu teatrul de aer liber, cu piese vechi sau antichizante, din țări apusene de experiențe și de reînvieri dramatice. Pe Despot Vodă n'am mai fost în stare să-l văd, după acea reprezentație zguduitoare cu elevi de școală într'o casă boierească din București, de teama unei desamăgiri. Nu se putea avea o mai strânsă legătură, până la contopire, între cei doi eroi romantici, care erau unul singur, în alt înțeles cele două suflete din același piept, amintite de Goethe. Pe atunci, în Cișmigiu, în partea dinspre Schitu Măgureanu, unde e astăzi aleia trandafirilor, erau scene de vară, de scânduri, pe care am auzit copil pe Barbu Lăutaru în caftan vișiniu, luându-și rămas bun dela lume ca un cântec bătrânesc, și pe Șoldan Viteazul, cu lăudăroșiile lui. Era în Iunie și prin plopii cei mari mai cântau privighetorile. Scama din ei scobora încet în liniștea nopții și părea o pânză care se lăsa între noi și acel trecut. Teatrul era mai aproape de viață decât astăzi.

Al treilea și cel din urmă act din Ciubăr Vodă ne-aduce un Ciubăr care nu mai e vodă. In locul mantalei domnești de nebun poartă o rasă de călugăr și un potcap în locul

coroanei de hârtie. Zguduit de înșelăciunea suferită și de ceea ce a urmat, osândirea la moarte din partea lui Lăpușneanu pentrucă făcuse scăpat pe Despot, și iertarea și trimiterea la mânăstire, prin mijlocirea Doamnei, Ciubăr s'a întors pe pământ. Nu mai crede că i s'a luat și că trebue să i se dea îndărăt domnia, dar e și el ca omul beat al lui Luther. Când îl îndrepți într'o parte pe măgar, cade în cealaltă. Era înainte un nebun politic și e acum un nebun religios. Era atunci umbra lui Despot, care căuta să ajungă în scaunul Moldovei, și e astăzi umbra lui Despot, care a făcut academie reformată la Cotnar și vrea să alunge dintre Moldoveni dreapta credință. Când toată lumea, în cap cu Tomșa, noul domn, îl iertase, pentrucă știuse să se poarte măreț în înfrângere, Ciubăr îl omoară el. — «Iertare! . . . Cui? . . . Lui Despot! . . . Iertare! . . . Cine-a zis? In veci nu iartă creul pe cel care-l desfide. Ai vrut să ucizi legea? . . . Mori! legea te ucide!» Bufonul curții și-a încheiat cariera. El a mers acelaș drum ca Triboulet în Le roi s'amuse al lui Victor Hugo, pe care Alecsandri l-a avut puțin în minte. Cu o mică desvoltare alături de tăgăduire, drama și-ar fi putut schimba titlul, în loc de Despot Vodă, Ciubăr Vodă, așa cum se face schimbarea de haine în scena temniței. Și în cazul piesei franțuzești deopotrivă, care ducea prin urmare în ea această putință, când a fost prelucrată într'un libret de operă, opera s'a chemat Rigoletto. Triboulet dăduse jos din scaun pe Francisc I. Bufonul francez e însă un bufon adevărat. El e un om care se desdoește, odată un nebun al Regelui și altădată un om cu păreri și suferință proprie. Ciocnirea dintre cele două înfățișări, face să izbucnească drama. Regele e numai unealta, care puțin a lipsit să nu fie ucis de nebunul lui, ca Despot. Ca o dovadă a acestei apropieri Alecsandri a pus în gura lui Rosel, căpitanul din Burgundia, care avea o sută de călărime cu sinețe sub ascultarea lui, cum spune Nicolae Costin la letopisețul său, aceste versuri: «Contesă (vorbește Carminei, soția lui Laski, palatinul), Francisc Primul, al Franței galant Rege, Erou, poet și

vesel, iubea mult a culege, Pe câmpi de sânge lauri, în lume desfătări, Şi pe frumoase buze fierbinte sărutări». Mai departe, acelaş Rosel, încearcă să traducă vestitele versuri: « Souvent femme varie, Bien fol est qui s'y fie», adică mai vestite decât ele, în limba de baştină, în versiunea italiană: La donna e mobile. « Francisc Primul, Rege'n galanterie. A şi compus, îmi pare, o mică poezie. Un cântec, o deviză cu vesel înţeles», întreabă Sommer, poetul german, şi-i răspunde Rosel: «Da, Sommer, aste versuri ce le cânta ades: Femeia este schimbătoare, Nebun cine se'ncrede în ea». Suntem în plin Le roi s'amuse. Triboulet trebue să fie pe aproape. Trecut în Moldova, cam din aceiaşi ani, la curtea lui Despot, fost şi el în Apus, pe la curtea lui Carol Chintul, bufonul şi-a schimbat numele şi şi-a zis Ciubăr Vodă.

Pe Ciubăr Vodă Alecsandri l-a găsit ca o făptură de poezie populară, poate în cântece care mai umblau în vremea lui, dar poate în Povestea poveştilor lui Constantin Stamati, scriitorul basarabean, apărută încă din 1844. Ea începe cu următoarele versuri: « Ciubăr Vodă, domn vestit, Lui Papură strănepot, Avea un singur fecior», şi care versuri se întâlnesc aproape întocmai în Despot Vodă: « Ce? Frică? Ciubăr Vodă lui Papură nepot, Fricos?» Ciubăr Vodă, domn domnit, aşa cum bine îşi aducea aminte eroul lui Alecsandri, era solomonar. Alecsandri n'a mers însă pe această linie. « Şi că mama ei a fost (e vorba de o femeie, de care s'a îndrăgostit Bogdan, fiul lui Ciubăr Vodă), Când trăia Domnul Ciubăr, Una din găinăriţe A păsărilor domneşti. Insă farmece ştiind, Şi fiindcă şi Ciubăr Credea în solomonii, Pe dânsa el o avea De dragoman credincios Intre dracul şi 'ntre el». Poetul s'a oprit aici şi s'a mulţumit numai cu un nume şi cu o bucată de arbore genealogic. Ciubăr putea să fie un om care stătuse de vorbă cu dracul, un zăpăcit ne mai ştiind pe ce lume trăieşte, aşa cum se vădeşte în Despot Vodă.

Alexandru Papadopol Calimah a încercat să-l descopere în istoria Moldovei. Cel mai vechiu Ciubăr Vodă

se arată ca un abur, fără trăsături limpezi, prin cronica lui Grigore Ureche, care zice: « Scrie letopisețul cel latinesc că după moartea lui Petru Vodă au domnit un Ștefan Vodă un an și au murit; iar după acel Ștefan Vodă au domnit Ciubăr Vodă; iar Letopisețul cel moldovenesc de acest Ștefan Vodă nimic nu scrie, ci zice că după moartea lui Petru Vodă au domnit Ciubăr Vodă două luni ». Alături de Ureche se înșiră la rând Miron Costin, Șincai, Engel, care crede că Ciubăr Vodă a fost amestecat cu un voevod din Transilvania Ciupor. Acestea s'au petrecut pela 1450, ceea ce înseamnă că Despot Vodă aducându-l la curtea lui, îl silise să sară peste o sută de ani, dela 1451 la 1561. Ce avea însă acest Ciubăr Vodă, dela începutul istoriei noastre, cu personagiul shakespeareian, care a putut urzi aerianul madrigal al mădrăgunei, ca în Visul unei nopți de vară? — « Frate Despot, știi tu ce-i mădrăguna? O fată ce aleargă pe câmpi, când iese luna, Și merge de se scaldă în roua de pe flori, Cu gând să se mărite c'un împărat în zori. Am prins-o într'o noapte, frumoasă, goală, albă, Dar hoțul Lăpușneanul mi-a șters-o ca pe-o salbă! ... Ce-mi pasă? Scaraoțchi îi este lui nănaș, Iar eu al mădrăgunei sunt mire drăgălaș ». Ca și mădrăguna, Ciubăr Vodă s'a născut dintr'un abur poleit de lună și n'are nimic de niciun fel cu personagiile istorice. Nu din cronici l-a cules Vasile Alecsandri.

Mai aproape de noi, învățatul Charles Drouhet, urmărind cu o iscusită migală, în pagini de literatură comparată, izvoarele inspirației lui Alecsandri în Despot Vodă și în deosebi în Ciubăr, crede a le găsi în mai multe drame ale lui Victor Hugo și până și în Păcală, despre care i-a atras luarea aminte Conferențiarul de atunci la Facultatea de litere din București, Domnul D. Caracostea, în anul când a apărut volumul Vasile Alecsandri și scriitorii francezi, 1924. Așa după cum Păcală, închis într'un sac, anume ca să fie aruncat în gârlă, înșală pe văcarul satului, slab de înger, să-i ia locul și să ajungă astfel primar, ceea ce el n'ar fi vrut și de aceea pătimea, ar face și Despot în scena din temniță a schimbării vestmintelor.

Minuni ale literaturii comparate, care e ca lumina trimisă din mai multe lămpi și înmulțită încă de oglinzi! In loc să lumineze, ia ochii și orbește.

Vasile Alecsandri și-a înjghebat drama lui istorică din aceleași fărâme de cronică, prin care mai răscoliseră și alți scriitori. Ea are eroi și o urzeală, pe care le întâlnim și în altă parte. Poezia eroică sau de dragoste e aceea din toată opera poetului. Ce este nou, ca idee și figură, este acest Ciubăr Vodă, care iese deodată din păduri în cornuri de vânătoare și în chelălăit de copoi, și își vântură pe dinaintea noastră mantaua domnească de batjocură. Mult după ce l-am uitat pe Lăpușneanu și pe Despot, apariția lui stărue și ne mai urmărește. El e râsul romantic, trimis în lume, nu de petrecere, ci ca un sol al vieții ascunse. Nu drama îl duce pe el, ci el duce drama.

P Ă C A L Ă

A fost odată ca niciodată. A fost o casă a unui om tare învățat, de care auzind basmele din toată lumea au pornit de aproape sau de departe, care pe cai năzdrăvani și care în calești de sticlă, ca să vadă acea casă, și să fie găzduite în ea măcar o noapte. Basmele sunt și ele unul dela Răsărit și altul dela Apus, ba unele sunt în dușmănie de moarte cu celelalte. Mare și de minune lucru a fost pentru toate să știe un loc unde să poată să se întâlnească și să stea la aceeași masă, ca vlăstarele aceluiași părinte, cum știau din bătrâni că au fost la început. Eu mă dădusem îndărătul porții și le priveam cum intră pe rând, așa cum le cunoscusem din spusele mamei sau din cărți, fiecare cu împărații și curtea lui, cu Făt Frumos din Lacrimă și cu Ileana Cosânzeana cu cosița de aur, cu smeii și cu smeoaicele, cu țigăncile și cu spânii sau oamenii roșii. Alaiul lor l-a încheiat Păcală, cu traista'n băț, care s'a mai uitat odată din prag îndărăt, ca să vadă dacă nu rămâne careva pe afară și a tras ușa după el. Parcă le ținea socoteala și le adusese cu număr; se ducea la omul învățat dinăuntru ca să le arate după răboj; era, dumnealui, țăranul cu opinca spartă, stăpânul și ocrotitorul lor. De atunci casa aceea din răspântie s'a umplut de oaspeți, care, de bine ce s'au trezit împreună, nu s'au mai îndurat să se despartă. Eu trebuie să fiu vechiu astăzi de zile ca Făt Frumos din Tinerețe fără

bătrânețe și Viață fără de moarte, de când aștept pela poartă să iasă. Iar lumea a rămas după aceea fără basme și umblă buimacă după ele de colo-colo.

N'am înaintat cu mult, dela 1880 și alți câțiva ani veniți după el, când, așa cum se vede din Insemnările zilnice ale lui Titu Maiorescu din volumul al doilea, se adunau în casa lui din str. Mercur nr. 1, în București, la serile Junimei, Ion Creangă și Petre Ispirescu, n'am înaintat cu mult în culegerea, scrierea și cercetarea poveștilor, Mihail Eminescu și Barbu Delavrancea, Ion Slavici și Ion Jipescu, Hasdeu și Gaster. Nu pot să-mi închipui cum a fost atunci, la vremea ei, o asemenea adunare, unde stăteau pe scaune și-și vorbeau cele mai înzestrate condeie și mai agere minți cugetătoare ale țării, stăteau pe scaune și-și vorbeau în aceeași seară, așa cum noi nu-i mai întâlnim decât între aceleași coperte ale Istoriei Literaturii sau culturii românești, și fiecare chiar acolo închis într'un capitol aparte, dar astăzi, dela această depărtare suntem plini de uimire. Ceea ce se începuse în alte părți cu Frații Grimm și cu Vuk Karagici, iar la noi cu Cavalerul Stamati și Costache Negruzzi, aducătorii în scrisul nostru ai lui Pepelea și Păcală, cu Alecu Russo și Vasile Alecsandri, cu Anton Pann și Nicolae Filimon, povestitorul de basme dela 1862, se găsea aici strâns la un loc, într'o nouă și strălucită înflorire. Erau, deoparte, îndrăgostiții de plăsmuirile poporului și, în fața lor, gânditorii care se aplecau peste ele și le căutau obârșiile și rosturile. Niciodată n'aveau să se mai afle alături atât de mulți și atât de mari scriitori populari și folcloriști. Hasdeu, luând înaintea științei europene aproape cu o jumătate de secol, lega basmul de starea de vis și de arătările lui, nemulțumit destul cu mitologismul, indianismul sau antropologismul, acesta din urmă atunci încolțind, care împărțiseră în tabere pe cercetători, iar Gaster descoperea în cărțile literaturii noastre populare, pentru întâia oară puse împreună în volumul tipărit de el în 1883, dovada că Românii s'au adăpat dela aceleași izvoare de cultură și au aceiași pregătire

și drepturi de viață la fel cu celelalte popoare. Eminescu era în afară de poezia lui, stăpân al atâtor manuscrise vechi unice, cum era acela al lui Varlaam și Ioasaf, culesese caiete întregi de literatură populară căreia el ar fi fost poate mai aplecat să-i zică literatură țărănească, și făcuse însuși cântece și basme. Vasile Alecsandri dresese numai pe ici, colo cântecele bătrânești, auzite dela vestitul cioban depe Ceahlău, care mare lucru dacă a avut ființă vreodată; marele nostru poet le-a scris pe ale lui pe dea'ntregul. Titu Maiorescu se simțea, ca și el, în legătură prin Schopenhauer, cu toată literatura indică Rigveda și Mahabharata, dar și Panciatantra și basmele. Ion Creangă își plimba ochii râzători dela unul la altul și abia se putea înfrâna să nu spună una fără perdea, cum îi plăcea Junimii. Ispirescu, dintr'un colț, culegătorul tipograf, galben la față de boala care avea în curând să-l ia cu zile dintre ai lui, asculta cuvintele învățate ale celorlalți despre legende sau basmele Românilor. Abia acolo se dumirea, ce lucru mare făcuse așternând pe hârtie câte auzise de când era copil sau prinsese mai târziu din dreapta și din stânga. Peste capetele lor păzea deasupra intrării acel cuvânt al cronicarului, care se găsește și astăzi la locul lui, după ce toți câți au trecut pe sub el s'au risipit: Biruit-au gândul. In numele acelui gând ne adunăm și noi ca să ne aducem aminte și să căutăm, după ei, ce puteri are omul ca toți oamenii în povești printre atâtea făpturi năzdrăvane care umplu locul și-l covârșesc.

Poate că vreodată se va scoate o ediție critică a acestor Insemnări zilnice, unde se păstrează de pieire atâtea fapte și atâția oameni în miniatură, ca într'o lacră bătrânească. Atunci avem să avem deoparte textul german în care au fost scrise și alături sau dedesubt textul românesc, ciocănit cu adevărată evlavie de un credincios ca d-l Rădulescu-Pogoneanu. Dintre toate câte le vom auzi de acolo, spuse în altă limbă, cele mai ale noastre lucruri întâmplate în cea mai însemnată jumătate de secol din istoria românească, nimic nu va părea mai straniu și mai de basm

decât anume acele părți în care se vor găsi știri despre literatura populară și înfățișetorii ei la noi. Are să fie ca o vorbă depe celălalt tărâm, un om de al nostru, venind din streini și deschizându-ne ochii cu un descântec învățat dela ei. De jur împrejur are să fie viața noastră veche, dela anul o mie și mai dinainte, dela plug și dela stână, cu eroii și purtătorii ei de cuvânt. Același lucru l-am simțit, acum vreo 15 ani, la Londra, când potriveala lucrurilor omenești, care ne scapă, a vrut să ajung în odaia de lucru a unuia din acei oameni despre care amintește Maiorescu. Mi-arăta pe cei patru pereți, acoperiți de cărți până la tavan, manuscrisele și tipăriturile vechi românești, de unde scosese materialul multora din publicațiile lui despre noi. Se apropia de sfârșitul zilelor și n'ar fi putut să închidă ochii până nu le știa întoarse în țară și încredințate Academiei Române. Erau părți din sufletul unui neam în ele, care altminteri ar fi fost în primejdie să se piardă pentru totdeauna. Trebuia să fiu un mijlocitor al acestei treceri. Mai târziu, dar încă la vreme, pentrucă omul n'a plecat depe pământ până nu și-a împlinit gândul, învoiala s'a făcut prin alții și lucrurile cele de preț se găsesc astăzi în București, într'o secție care-i poartă numele, la Academia Română, așa cum îi fusese visul. Omul de știință era Gaster de odinioară, oaspele lui Maiorescu și cunoscutul lui Eminescu, care i-a împrumutat din manuscrise pentru studiu și reproduceri. Ședea pe o stradă foarte populară londoneză Maidavale, dar lui îi plăcea s'o rostească așa cum se scrie Mai-dă-vale, și se putea crede undeva în România. Il înconjura și acolo, în odaia cu cărți așezate pe rafturi până în tavan, aceeași lume de literatură populară și de basm românesc. Manuscrisele și tipăriturile noastre le așezase pe un raft mai jos, ca să le aibă la îndemână.

Am crezut totdeauna că începutul basmelor noastre « A fost odată ca niciodată » înseamnă mai mult decât ceea ce spune la întâia privire. El hotărăște și locul omului de toate zilele în această urzeală minunată, făcută pentru alte făpturi decât cele obișnuite. « A fost odată » este o

zicere care se întâlnește în toate limbile și deosebește numaidecât basmul de alte compoziții. Ea arată, la alții, cel mult că e vorba de întâmplări din trecut, care nu se mai întorc. Duce dela întâile cuvinte în altă lume. « A fost odată ca niciodată » al nostru e aproape altceva. Intorsătura neașteptată « ca niciodată », este un joc de limbă, cu ceva tainic în el. Povestea care începe e din rândul lucrurilor petrecute odinioară, în alte timpuri, care nu seamănă cu ale noastre și n'au să mai vie în veci. Ca să deschidă poarta acelei vieți, povestitorul are nevoie de această vorbă rară, ca de un descântec. Ea dă deodată drumul acelei vieți, care era înainte ca un râu înghețat sau ca o lume împietrită și, prin puterea ei, râul curge din nou și lumea se mișcă și trăiește. Noi stăm la margine și ne uităm, dar știm că nu ne putem amesteca. Inăuntru nu sunt oameni ca noi. Dacă am călca alături de ei am vedea că un pas de al lor ne lasă cu zile de mers îndărăt. Dacă am vorbi, glasul lor s'ar auzi peste munți și văi, pe când al nostru ar fi ca un țârâit de greiere. Dacă am pune mâna pe un lucru, pe care ei îl ridică fără să bage de seamă, noi n'am fi în stare nici a-l clăti din loc. Nimic din ce se petrece acolo nu trebuie să ne mire. Mirarea vine din ce nu ne așteptăm și nu ni se pare cu putință. In basme, toate sunt cu putință. Adevărul nostru nu este adevărul lor.

De aceea, glumele care urmează după această deschidere, de mare poezie epică, și care o încheie, trebuie să fie niște adausuri lăutărești și târzii. Grija povestitorului să ne arate că este mai mincinos cine nu crede și că toată povestea n'are niciun temeiu de adevăr, nu face parte din ea. Este streină de însăși firea basmului, care nu se îndoiește nicio clipă că tot ce povestește s'a întâmplat întocmai. Fiind dintr'o lume alta decât a noastră, și cum n'are să mai fie niciodată, cine ar putea să spună, când nimeni n'a venit până la noi de acolo, că lucrurile, numai pentrucă sunt altfel decât le-am apucat, nu s'au petrecut aevea așa? Chiar trecerea aceasta: « dacă n'ar fi nu s'ar povesti », cu toată părelnica ei nevinovăție, fiind un

început de îndoială și pregătirea pentru toate celelalte, nu face parte din basm. Aceste maluri de neîncredere, între care a fost pusă să curgă vechea poveste, au fost ridicate atunci când omul obișnuit a crezut că poate să judece pe ceilalți și să-i coboare la măsura lui. E o împletire a basmului cu snoava. Păcală s'a oprit înaintea lui Făt Frumos și l-a întrebat de sănătate. Când Eminescu și-a scris basmul lui, nici nu i-a dat prin cap să-l încarce cu aceste podoabe ale unui alt popas literar, de observație critică și de realism.

Lumea basmului e o lume eroică. Flăcăul sau fata care stau pe vatră sau între găini, trebuie să ajungă prin puteri pe care și le descopăr în ei sau care le vin de afară, el Făt Frumos, iar ea Cenușereasa, în stare de isprăvi minunate, ca să se facă vrednici de această lume. Lupta se dă cu piedicile care se pun deacurmezișul unei asemenea prefaceri. Neprietenii sunt de cele mai multe ori ființe năzdrăvane și cer, ca să fie înfrânte, mijloace la fel. Printre ele se strecoară și făpturi de rând, care le seamănă celorlalte numai prin voința să facă rău. Atunci se arată, ca în Harap Alb, Spânul, care puțin a lipsit să nu zădărnicească tot avântul, ajutat din multe părți, al feciorului de împărat, sau, ca în Inșiră-te Mărgărite, țiganca dela curte, aproape, aproape să ia locul adevăratei împărătese. Dacă fierbe în jurul sufletului bun din basm, urâțenia nemăsurată a dihăniilor de tot felul, iată că merge uneori în pas cu ea și această urâțenie a omului. Silințele pentru doborîrea uneia trebuie să fie tot atât de năprasnice ca pentru doborîrea celeilalte. Răul, ori de unde ar veni, nu este decât o încercare pentru bine. El, dacă vrea să-l înlăture și să strălucească la urmă de lumina lui curată, are aceleași sarcini. Spânul și țiganca, fără nicio înzestrare deosebită care să-i ridice peste semenii lor, deslănțuie toate chipurile de apărare din partea celor primejduiți, ai zice cu totul în nepotrivire față de cine le stă înainte. E drept că omul roșu, omul negru și spânul întrupează o piază rea și o cobe care îi fac să fie o treaptă de trecere între om și puterile răului. Ei nu pot fi biruiți cu mijloace

obişnuite. Dar adevărul e că tot ce face parte din basm se scaldă în acelaşi aer şi capătă în cele din urmă o înţelegere şi o înfăţişare înrudită. După cum nimeni din noi nu poate să intre în basm fără să se piardă sau, dacă răzbeşte, fără să nu-l destrame şi să-l spulbere, deopotrivă, nicio făptură a lui nu poate să coboare între muritori, fără să nu împrăştie îngheţ şi cutremur împrejur.

Când s'a încercat o asemenea desfacere, care să nu vatăme pe eroi şi să-i lase să trăiască mai departe, atunci s'a lucrat cu cea mai mare grijă pentru ca niciunul din cei amestecaţi să nu prindă de veste. Una din aceste încercări izbutite este Dănilă Prepeleacul lui Ion Creangă. Acest Dănilă Prepeleac, dacă vă uitaţi mai de aproape, este şi nu este un basm. Intâmplările sunt cum nu se poate mai minunate, Scaraoţchi iese la iveală, supusul lui, Michiduţă, face tot felul de isprăvi care nu sunt depe pământ, dar omul, aşezat în miezul acestei trebi, nu le duce toate decât prin iscusinţă. El ia cunoştinţă de drac, ieşit deodată în calea creştinului, dar n'are alte mijloace decât omeneşti ca să-l învingă şi să-l supuie. Cele două lumi, a minunii şi a faptelor obişnuite, stau alături fără să se verse una în alta. Puntea de trecere, dela basm la viaţa avea, fusese găsită. Dar Dănilă Prepeleac este el însuşi un fel de Păcală. Când nu numai eroul, dar nici lumea în care se mişcă, nu va mai cunoaşte ce sunt acelea puteri suprafireşti şi toate se vor deslega numai prin puterile minţii, basmul va da din el, ca la o mulsoare, tot ceea ce avea de-o făptură şi de-o purtare cu noi. Păcală îşi va începe atunci de unul singur călătoria pe drumurile pământului, scăpat de dincolo numai cu cimpoiul sau cu fluierul, care mai mult aduc aminte de locul de unde vine decât hotărăsc ce are să facă.

Păcală este de al nostru. El a dat o întreagă familie de cuvinte, a păcăli, păcăliciu, păcălitor, dar oamenii de ştiinţă tot mai caută locurile de unde a pornit încoace. Este sigur că unele din păţaniile lui, care erau cât pe aci să-l bage în mitologie, vaca legată de copac şi comoara dela rădăcină, sacul în care trebuia să fie aruncat în gârlă

și l-a ajuns norocul, prea seamănă cu alte vaci și cu alți saci ai altor popoare. Ceea ce mi se pare mai strein pentru firea noastră este gluma acea crudă, care nu știe să facă haz. Omul nu simte bucuria glumei lui ca Românul sănătos, ci mulțumirea că l-a răzbit pe celălalt râzând. Râsul pentru noi se oprește în fața durerii și a nenorocirii. La Păcală atunci izbucnește. Păcală e un fel de Vlad Țepeș, care petrece între pușii în țeapă unul într'una mai înaltă și altul într'una mai scurtă, după rang și vină. Aceste obiceiuri domnitorul le avea din Răsăritul asiatic. Mă tem că tot de acolo le-a fost adus cu el și Păcală. Dulfu, când l-a cântat în versurile lui lungi și străvezii, a crezut că e destul să-l îmbrace în cămașa și în ițarii noștri, ca să-l scoată Român din creștet până în talpă. Il face bine pe prostul isteț, dar ne uităm la el cu băgare de seamă. A păstrat ceva strein de carte populară călătoare prin toată lumea. Ar trebui trăit a doua oară, mai adânc, până ar pierde zgura de astăzi și ar vorbi mai pe înțelesul nostru, nu numai cu limba, dar și cu sufletul pământului.

Din altă țară nu știm, nici dacă nici de unde ne-a venit Păcală, dar ceea ce este sigur este că el iese din basm. A căzut poate din vreo corabie zburătoare și a înotat până la mal, unde și-a făcut o colibă și a căutat să uite pe ce cale ajunsese pe pământ. Nu mai este în stare de minuni și nici oamenii păcătoși, între care se așează, n'au mintea la ele. Dar nu e nici vreo povestire oarecare cu înțelepciune culeasă din viață și tescuită în proverbe ușor de purtat dintr'un loc într'altul. Ceva pe care nu-l înțelegem bine îl înconjoară. Chiar nevinovăția lui, pe care o bănuim puțin fățarnică, e prea mare ca să fie omenească. Atunci când se arată el, basmul dă înapoi și se subțiază cu teamă. Păcală e moartea lui. Este omul care trăiește între oameni și pentru ei. Inchipuirile, oricât de frumoase, nu-l ispitesc. Feți Frumoși n'a văzut niciodată și zână i se zice prostește la cutare fată din sat mai cu vino'ncoace. Să nu-l amețească pe el cu cai sburători și cu alți cai verzi pe pereți, că nu se prinde. Iar dacă

apucă cimpoiul sau cavalul și suflă, ca să joace până-şi pierd lâna oile și ciobotele gură-cască, este tot în bătaie de joc. Această unealtă ar fi ajuns pe pământ dintr'o lume în care toate ar fi, zice-se, la fel de alături cu drumul. Mijloacele lu isunt altele. El iscodește numai împrejur şi descopere ce îndemnuri, de cele mai multe ori vrednice de osândă, mișcă pe oameni. Ii doboară cu râsul. Este paloșul lui, mai tăios și ducând mai repede la scop decât al feciorilor de împărat. Zice și se poartă după cum îi este vorba, dar simțim că în această tăgăduire este o fereală ca să nu fie descoperit venetic pornit tocmai dintre plăsmuirile basmului. Poate fi văzut, cu alt nume, acolo, puțin măscăriciu, luându-le toate în glumă și căutându-și tovarăși de aceeași teapă, pe care să-i pună în locul lui la isprăvi deșănțate. Se uită la ele dela o parte, fără să se amestece. Este mândru de omenia lui, nu de năzdrăvănia celorlalți. El a botezat această stare încă dela început ca una ce nu este zdravănă. Acum s'a desfăcut deabinelea de basm și-și ascunde părintele, ca să nu mai fie întors cumva îndărăt. Face parte din altă literatură. Pe urma lui se naște snoava, veselă, se alege zicala, strop de înțelepciune, răsună ghicitoarea, care uimește și scutură mintea din amorțire. A trebuit să treacă prin lucrurile peste fire ca să ajungă, după lungi rătăciri, la cele firești. Omul nu izbutește să se cunoască pe sine și să se aşeze între ale lui decât după ce a colindat lacom cerul și pământul, ca să cunoască întâi cele streine, depărtate, cu neputință și de aceea fără folos de cunoscut.

NICULAE MILESCU

Când și-a isprăvit de scris cronica lui, Ion Neculce, biv vel vornicul Țării de sus, o parte mai veche după alte scrieri, sau din auzite, iar cea mai nouă, la care fusese martor și părtaș, dintru a lui știință, a văzut că-i mai rămăseseră niște însemnări. Le culesese din alți cronicari, dar Miron Costin care le întâlnise și el la ei, nu le luase în cronica lui, ca nevrednice de crezare. Cel puțin una însă o făcuse chiar Neculce, cu vești parte din Moldova și parte din Rusia, când plecase acolo cu Dumitrașcu Cantemir și întârziase între acei streini doi ani. Ea ne păstrează în două, trei pagini, viața minunată a lui Niculae Milescu. Țara care l-a născut, i-a zugrăvit și întâiul portret, cu cel mai iscusit și mai colorat condei al istoriografiei noastre vechi.

Acele însemnări, Neculce le-a pus număr dela 1—42, le-a dat un nume ajuns apoi vestit: « O seamă de cuvinte ce sunt auzite din om în om, de oameni vechi și bătrâni, și în letopisețe nu sunt scrise » şi le-a așezat în fruntea cronicii lui, dar fără să facă parte din ea. Iar în Precuvântare a spus: « Ce cine va vrea să le creadă bine va fi, iar cine nu le va crede iarăși bine va fi, cine cum îi va fi voia, așa va face ». Era poate în pridvorul casei lui dela Prigoreni, cu vederea spre iazul cel mare dintre dealuri. A aşezat pana obosită pe manuscrisul cu cerdace și a zâmbit. Astăzi numai o bulbucătură a locului mai arată unde au

fost casele și un inel de aur cu numele lui scos din pământ, vorbește de mâna care a dus acea pană. Pusese, ca să împace pe Moldovenii lui prepuielnici, pe Milescu și faptele acestuia între basme! Mai citește odată începutul cuvântului 41. E un început de basm: « Era un boer anume Niculae Milescu Spătar, dela Vaslui de moșia lui, prea învățat și cărturar și știa multe limbi: elinește, slavonește, grecește și turcește ».

Niculae Milescu a avut două vieți: una de pregătire, la moșia părintească, la marea școală dela Constantinopol, grămătic al Domnului Gheorghe Ștefan, care a urmat pe Vasile Lupu, Spătar al lui Gheorghe Ghica și Capuchehaie al fiului lui Grigore, călător la Berlin, la curtea lui Friderich Wilhelm, marele elector, și la Stettin și apoi sol la Stockholm pe lângă Carol al XI-lea și la Paris pe lângă Ludovic al XIV-lea. Din ea a ieșit un învățat în multe ramuri, așa cum Românii au dat în acel secol pe Constantin Spătarul Cantacuzino, pe Miron Costin, pe Dimitrie Cantemir, un scriitor îndemânatic în mai multe limbi, cu o frăgezime pe care o împrumutase și modelelor clasice, dar și sufletului lui și un diplomat isteț și norocos. In tot acest timp, în cei dintâi 35 de ani, a fost al nostru, lucrând deopotrivă în Moldova lui și în Țara Românească și abătându-se și în Transilvania, unul din întâii Români și nu numai Moldovan sau Muntean, acest om care a putut să treacă și a lăsat și el să treacă drept grec în a doua parte a vieții. Ca o întrupare a unui asemenea adevăr aproape de necrezut, stă faptul că Niculae Milescu a fost întâiul traducător în românește al Sfintei Scripturi. Cartea, care avea să intre în mâinile tuturor Românilor, a scris-o el. Dumnezeu a vorbit în limba noastră cu vorbele lui. Biblia lui Șerban Cantacuzino dela 1688, tipărită la București sub doi domni, la care au ciocănit mai mulți învățați în cele sfinte, aducând pe ici-colo îndreptări, are la temelie traducerea lui Niculae Milescu. O făcuse cu 20 de ani înainte, sau în cei patru ani de capuchehaie la Constantinopol, unde trăia între profesorii și marii clerici ai vârstei de școală,

împrospătându-și cunoștințele și ținând sufletește legătura cu țara prin această lucrare de fiecare zi ticluită pentru ea, sau în surghiunul de bună voie dela Stettin, ca să aibă ce citi seara fostul lui Domn, Gheorghe Ștefan, trăitor acolo, pe pământ suedez, dintr'o subvenție a Regelui.

Contimporanii au uitat că pentru această osteneală toate păcatele sunt iertate, pe pământ și în cer, și când l-au prins că vrea să se facă domn, i-au tăiat nasul. Neculce îi și zice Niculae Cârnul. Tot el ne spune că atunci « a fugit în Țara Nemțească și au găsit acolo un doftor de-i tot slobozea sângele din obraz și-l boțea la nas și așa din zi în zi sângele se închega, de i-au crescut nasul la locu, de s'au tămăduit. Iar când au venit aice în Țară la domnia lui Ilieș Vodă, numai de abia s'au fost cunoscând nasul că-i tăiat ». Omul de știință din el nu se împăcase cu această schilodire și alergase tot la știință ca să i-o înlăture. Poate a fost întâia crestare la nas, de când o întrebuințau Bizantinii, care, deși bine făcută și chiar cu hangerul domnului, rămânea fără urmări. Milescu, aproape glumeț sub rușinea pe care o suferise, o trata cu mijloace moderne.

Cam în același timp, numele lui care-și avea vâlva de cărturar, dar numai între câțiva semeni și în țările din Răsărit, pătrundea în lumea cercetătorilor din Apus. In anul 1669 se tipărea la Paris în colecția scoasă la Port-Royal de fruntașii lui, Arnauld și Nicole, Veșnicia credinței bisericii catolice: La perpetuité de la foy de l'Eglise catholique, contribuția în latinește a lui Milescu: Scurtă privire sau Steaua răsăriteană care luminează pe cea apuseană, Enchiridion sive Stella Orientalis occidentali splendens. Era întâia scriere a unui Român, care apărea în acele părți de lume, și întâia scriere tipărită a Spătarului. Ieșise din vorba la gura sobei în Octomvrie și Noemvrie 1666, cu Ambasadorul Franței la Stockholm Arnauld de Pomponne, care se mira într'o scrisoare către domnii dela Port-Royal, rudele lui, că a găsit aici la granițele Tartariei, un om atât de priceput în cunoa-

ștерea limbilor și a tot felul de lucruri. Românii, oameni ai Renaşterii și umaniști, au trebuit să aștepte un secol și jumătate după ceilalți, ca să se ivească. Soarele filozofic, al cugetării libere, răsărise în Apus și avea nevoie de vreme până să ajungă pe plaiurile unde se ridica soarele astronomic.

Acesta era Niculae Milescu în anul 1671, în puterea bărbăției, la 35 de ani, trecut prin cele mai înalte școli ale Răsăritului, prin cele mai mari preocupări ale unui secol, care strălucea încă odată înainte să se destrame, și prin cele mai mari vâltori politice ale unei Europe în stare de reclădire, un poliglot și polihistor, un scriitor încercat și un aproape domn de țară. Viața lui de pregătire se încheiase. Incepea viața de împlinire. Acest vântură cărți, vântură domnii și vântură țară a plecat atunci pe neașteptate în Rusia și a servit cu credință, timp de alți 37 de ani, până la 1708, anul morții, trei țari ai Moscovei, dintre cari cel din urmă a fost Petru cel Mare. Stăm și astăzi în fața acestui fapt și nu-l înțelegem. Ce a gândit la această răspântie a vieții lui marele Spătar? Era prea chibzuit ca să se lase ispitit de întâia chemare. Fapte, dela Neculce încoace, au îngrămădit din belșug biografii lui, atât Ruși cât și Români, dar lumina care să ne apropie chiar de firea aceasta, zvăpăiată și stranie, n'a scăpărat din materialul lor. Milescu stă tot așa de gânditor și de închis înaintea noastră. Servea într'adevăr pe acești Țari ai Rusiilor, ai celor trei, mare, mică și albă, sau își servea până la capăt, prin ei, idealurile proprii și ale lumii din care ieșea?

La 23 Mai 1671 Voievodul și comandantul cetății Smolensk dădea de veste mai departe precum că Grecul Niculae Spătarius, boier din Moldova, trecuse hotarul Rusiei și cerea să fie primit la Moscova, fiind purtător de scrisori de taină pentru Țar. Niculae Milescu a murit. Incepe să trăiască Niculae Spătar. Cel dintâi a fost al nostru, cestălalt, al lumii. O ramură a familiei lui în Rusia s'a numit Spafarief, din citirea lui Spatar cu th grecesc, auzit de slavi ca f. Incă din titlul manualului

lui, Enchiridion, apare numele pentru streinătate, care i-a rămas. E ciudat că, fiind dat chiar de el, are atâtea înțelesuri, de nepriceput pentru ceilalți. Se vede de acolo că a fost boier și cap de oști în Valachia, dar își zice Moldo-valach, ca la 1848, când se pregătea Unirea: « Despre trecerea în pâine și vin a domnului nostru Isus Christos și despre alte pricini, de Nicolaus Spadarius moldo-valach, boier mare și fost general în Valachia», de transsubstantione domini aliisque controversiis a Nicola Spadario Moldo-vacacchone, barone ac olim generali Vallachiae.

Trăia pe acea vreme, când la Constantinopol și când la București și Iași o mare față bisericească, Patriarhul Dosoftei al Ierusalimului. Era un om învățat în cele bisericești și evlavios, cu toate că pornit și în stare să nu-și ierte dușmanul nici înaintea altarului, cum l-a zugrăvit Milescu, și o minte politică, în care trăia planul desființării împărăției turcești și al așezării în Bizanțul cel nou a Țarului ortodox. Era prețuit la Moscova, unde nu se ieșea din cuvântul lui, și a fost așa până târziu, când Petru cel Mare poruncea ambasadorului rus din capitala Turciei să nu facă nimic până nu ia întâi înțelegere cu Patriarhul. Intre scrisorile de taină pentru Țarul Alexei Mihailovici, al doilea Romanov, pe care le aducea cu el Nicolae Spătarul, se găsea și aceasta a lui Dosoftei: « Aflăm că îți trebue un om de credință pravoslavnică știind felurite limbi. Iți trimitem de aceea pe purtătorul acestei scrisori, Niculae, fiul lui Gavril, om foarte învățat în latină, în slavonească și mai ales în elinească; el are să deprindă foarte curând și ruseasca și să facă tot felul de tălmăciri. Are o scriitură frumoasă și e un fiu foarte credincios al bisericii răsăritene, supus poruncilor mai marilor lui și păstrător de taină; a străbătut multe țări și împărății ca să se lumineze și e ca un cronograf în care sunt adunate toate lucrurile din lume: i-ai căuta zadarnic perechea. Dumnezeu ți-l trimite. S'a născut în Moldova și e grec după tată, care era din Peloponez, și va fi de mare folos la Curtea Măriei Tale. Rugăm, de aceea, pe

Măria Ta să-l întâmpine cu toată cinstea cuvenită unor asemenea oameni. Degetele dela mână nu sunt deopotrivă de lungi și Dumnezeu a făcut stelele de pe cer de mărimi deosebite, și astfel fiecare are dreptul să fie prețuit după înzestrările pe care Domnul i le-a dat. Te rugăm, așa dar, să-l cinstești ca pe un om sârguincios, învățat și chibzuit: poți să-l socotești ca robul Măriei Tale și să-i poruncești să tălmăcească și să scrie lucrări de istorie din orice limbă ți-e dorința». E cea mai bună caracterizare a lui Nicolae Milescu, făcută de cineva care-l cunoștea foarte bine și-l îndrepta spre Rusia ca să urmărească împlinirea unor gânduri înalte, care erau și ale lui. Țarii Rusiei erau o unealtă a Domnului, pentru zidirea nouei biserici și nu trebuiau decât mâini pricepute ca să n'o lase să se lenevească sau să se abată. Spătarul era trimis de prietenii lui la Moscova cu asemenea menire. A fost aceasta și a fost mai mult. Ambasador al bisericii grecești, adică al întregii creștinătăți răsăritene, cu împuternicire necunoscută de stăpânii lui, în Capitala Rusiei, el și-a desvoltat totodată în voie toate însușirile care-l împodobeau. La 14 Decemvrie 1671 Niculae Spatar a fost numit pentru totdeauna tălmăciu de elineasca veche și nouă, latinească și moldovenească, în Ministerul de Externe, și cap al celorlalți tălmaci, cu o sută de ruble pe an.

Trei pricini de frământări a cunoscut Rusia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, una culturală, una religioasă și alta politică. In toate trei noul cap al tălmacilor împărătești s'a găsit dela început amestecat și a pus toată priceperea și râvna pe care le adunase din înțelepciunea altora și din propriile întâmplări și chibzuieli. Ca un mare pățit s'a scos însă mai puțin pe el în vază și a lucrat numai pentru izbânda gândului. Poate că scrisoarea lui Dosoftei fusese scrisă împreună, adică după o lungă stare la sfat în care marele arhiereu îi trecuse pe dinainte viața cum o dusese până atunci și cum îi rămânea să o ducă de acum înainte. Destul că s'a silit să nu iasă din cuvintele acelei scrisori și să fie mai cu seamă un bun

tăinuitor, al faptelor altora, dar şi al faptelor lui. Niculae Milescu a izbutit să se şteargă într'atât încât şi un istoric, la care orice amănunt se luminează, cum e Kliuşevski, povesteşte lucruri făcute de el, aminteşte înoiri datorite lui şi nu-l numeşte. A fost ca un zugrav de biserici, care, după ce pune pe zid soboare întregi de sfinţi şi de popor, se face şi pe sine într'un colţ, dar ascuns după ceilalţi, de nu se poate descoperi acolo decât singur, o carte ici, o carte dincolo, vreo mărturisire a vreunui călător pe la Moscova, şi încolo tăcere. Câţi s'au ostenit, din toate ţările, după vestita lui călătorie în China, să aibă o copie sau o privire în jurnalul lui! El îl scrisese pentru Ţar, nu l-a arătat la nimeni şi manuscrisul a aşteptat în arhivele ruseşti vremea noastră ca să fie publicat.

Rusia, aflată în durerile creşterii, încerca să se apropie de Apus. Imprumutase întâi soldaţi, arme şi ordine de bătaie, descoperise, ca să-şi toarne tunuri şi gloanţe acasă, minereul dela Tula, ajunsă treptat cel mai mare centru industrial al ţării, dar trecuse la serbările de Curte, la înlesnirile vieţii, la cunoştinţe şi la cărţi. Străini, care se pricepeau în vreo ramură de tehnică sau de ştiinţă, erau chemaţi la Moscova şi întrebuinţaţi. Petru cel Mare a dus numai la capăt prin reformele lui o mişcare începută mai de mult. Alexei Mihailovici, tatăl lui, învăţase ca Ion Creangă, azbuche şi psaltichie, şi avea la 12 ani în bibliotecă 13 cărţi, dintre care cele mai multe tot religioase, ştia slujba în biserică la rând cu călugării, îi îndrepta şi-i certa cu vorbe grele când greşeau, stingea lumânările în sfeşnice, ţinea toate posturile cu fasole fără untdelemn şi făcea câte o mie şi mai bine de mătănii, izbindu-se cu fruntea de lespezi, dar iubea teatrul, era scriitor şi a luat a doua nevastă din casa unui credincios al europenizării, Natalia Naraskin, mama lui Petru cel Mare. Acest credincios al europenizării era Ministrul de Externe, Artemon Matveiev, ocrotitorul şi prietenul lui Niculae Milescu, care dădea lecţii copiilor lui şi-i dădea şi lui şi era nelipsit dela adunările din casă, cu bărbaţi şi femei deavalma, aşa cum obiceiurile vechi

rusești nu îngăduiau. Numai că nevasta lui Matveiev era irlandeză și înțelegea să se poarte ca în țara de departe. La piesele de teatru, pe care le jucau sub același acoperiș, pofteau și pe Țar. Multe cărți, traduceri, compilații, totdeauna cu adause proprii, Arithmologhioane, Cresmologhioane, Povestiri despre Sibile, Vasiliologhioane, Cărți de hieroglife, Introduceri la istoria Rusiei, au ieșit rând pe rând din condeiul lui Nicolae Milescu, pentru luminarea Țarilor și a vremurilor.

In mijlocul acestor prefaceri biserica rusă fusese zguduită din temelie. Ea se desvoltase aparte, fiind mai mult o biserică națională decât ecumenică. Mici abateri de texte și de tipic începeau s'o deosibească de celelalte biserici ortodoxe. Era o fiică a Bizanțului, dar nu mai avea încredere în Greci, de când făcuseră unirea cu Roma, în Conciliul dela Florența, și curând după aceea ca o pedeapsă dumnezeească, fuseseră robiți de Turci. Un călugăr, trimis după cărți vechi la Mânăstirile dela Athos și dela Constantinopol, Arsenie Suchanov, nu se sfia să spue: «Papa nu e pentru noi cap de biserică și Grecii nu mai sunt un izvor, sau dacă au fost odinioară astăzi el a secat». Față de Academia Teologică dela Kiev, a lui Petre Movilă, n'avea nicio încredere. Tot ce venea de acolo mirosea a erezie. La Kiev se învăța latinește și se avuseseră ca model Colegiile de jezuiți ale Poloniei, din care făcea parte atunci Ucraina. Biserica rusă era singură păstrătoare a vechei credințe, iar Moscova, a treia Romă și cea din urmă. Atunci Patriarhul Nicon s'a gândit să îndrepte acele mici abateri de texte și de tipic și a dat naștere la nişte tulburări, care n'au mai părăsit biserica rusă. De pe urma lor s'a făcut desbinarea, rascol-ul, și Rusia s'a umplut de rascolnici, de eretici. Ei priveau această suferință a bisericii ca o urmare a blestematei înrâuriri apusene și a papistașilor, strecurați în tot felul de vestminte. Niculae Milescu a scris pe acea vreme, pe la 1683 « Scurtă dovadă că știința și limba eleno-grecești sunt mai trebuincioase decât știința și limba latine și care le sunt foloasele pentru poporul

slavon». A vrut să rămână anonim. Tot pe atunci prietenii dela Constantinopol s'au gândit să-l pună în fruntea Academiei teologice greco-slavone dela Moscova, dar n'a primit.

Rusia începea să cuprindă pământuri și popoare spre toate zările, cu îndreptățirea primejdioasă, cel puțin pentru ceilalți, că e vorba de ce a fost odată al ei și că trebue să meargă până la un hotar natural. Din secolul al XVII-lea nu mai era o țară, ci un fel de State unite, care năzuiau să se întindă dela un Ocean la altul, lucru recunoscut abia astăzi, când numele Rusiei a dispărut din titulatura acestor State unite. Rusia era odată un Stat așezat, cu granițele și cu legile ei, de bine de rău respectate, și în același timp, un Stat călător. In timpul marilor turburări, dela stingerea dinastiei lui Ivan cel Groaznic până la venirea Romanovilor, adică între 1598 și 1613, se dăduse lupta tocmai între aceste două state. Al doilea era înfățișat de Cazaci. El a fost învins, dar nu desființat și a dus și mai departe foloase celui dintâi, Ucraina și Siberia. Cazacii însemnau în secolul al XI-lea argați fără locuință, veniți la muncă. Mai târziu se duceau să « căzăcească », adică să crească albine, să vâneze, vânat sau Tătari în stepă, scăpați de frâul legilor, Ruși de pe margine. Așa au luat naștere Cazacii zaporojeni, dela care am avut de suferit atâtea, și Cazacii dela Don, care au ars în multe rânduri Rusia și au plecat apoi de capul lor spre marile fluvii ale Siberiei, dându-i pe negândite țării un adevărat continent. Cazacii de pe vremuri au fost înlocuiți astăzi de propagandiștii unei noui alcătuiri sociale, care, după ce se cuibăresc în vecini, își chiamă stăpânii. Rusia s'a întors la Statul neașezat din anii marilor turburări și vrea să căzăcească, de rândul acesta, în toate cele cinci continente. Intr'acolo, spre Siberia și China, a căutat noui drumuri Niculae Milescu în vestita lui călătorie dintre 1675 și 1677, și a fost ca un Marco Polo pentru părțile acestea necunoscute de Miazănoapte, Ambasador măreț la Impăratul Chitailor, om de știință și căpitan de expediție, un fel de culme a unei vieți, și cartea

scrisă, putând să stea în cumpănă numai cu tălmăcirea în românește a Sfintei Scripturi. Din loc în loc priveliștile îi aduc aminte de Moldova. Primea orice solie de acasă și o ajuta. Sufletul, în cămăruțele lui ascunse, îi rămăsese românesc.

O singură dată paza pe care o punea în purtarea lui a dat greș, tocmai când avea dreptul să se creadă mai sus. Pe când era pe drumul întoarcerii din China, Impăratul Alexei Mihailovici a murit și prietenul lui Matveiev, Ministrul de Externe, a fost surghiunit. Pentru un timp și-a pierdut și el rosturile și a fost închis. Fusese învinuit că făcuse magie neagră. Il văzuse cineva cu Matveiev într'o odae, scoțând draci, care le spuneau taine și între altele și unde era el, spionul, ascuns după sobă şi asvârlit apoi afară. Erau cel mult dracii pe care amândoi, și Matveiev și Niculae Milescu, se osteneau să-i alunge din Rusia și nu izbuteau. Curând Milescu și-a luat locul de om de încredere al Țarilor, a fost unul din învățătorii lui Petru cel Mare, și ras, cum spune legenda, atunci când au căzut bărbile, de mâna lui.

Povestește Niculae Spătarul în călătoria lui în China cum a cumpărat în acele părți de lume un rubin uriaș, ca să-l facă dar coroanei rusești. Il vedem venind cu el din Răsărit, ca Harap Alb în basm, cu piatra din fruntea cerbului năzdrăvan, spre Curțile Impăratului Roșu. Multe asemenea pietre au pus Românii prin vremuri în coroana Rusiei. Cei ce le au nu mărturisesc, dar de câte ori un țăran dela Dunăre se apropie, ca în zilele acestea, ele se aprind între celelalte și vorbesc de neamul care le-a așezat acolo.

ANDREI MURĂȘANU

In fiecare an, în vestita zi de 3—15 Maiu, când zeci de mii de oameni se adunaseră în 1848 pe Câmpia Libertății dela Blaj, ca să ceară o Transilvanie românească, un mormânt din cimitirul Groaveri din Brașov se acoperea cu tricolor. Chiar dacă jandarmii unguri cu pene de cocoș la pălărie făceau de pază toată noaptea în jurul locului, a doua zi dimineața steagul, nimeni n'ar fi putut spune cum, afară de unii băieți din clasele din urmă ale gimnaziului vecin, meșteri la săritul zidurilor, se găsea neapărat acolo. Mormântul era al poetului laureat Andrei Murășanu. Din lira lui de aramă izbucnise atunci cântecul Deșteaptă-te Române, pe care, nici pe el, nimic nu l-a putut înăbuși, până când n'a călătorit prin toate unghiurile pământurilor românești și n'a împlinit, uneori în trăsnete de tunuri, ceea ce-i poruncea numele.

Neamul Murășenilor e pentru totdeauna legat de cetatea Brașovului. Citeam de curând într'un album istoric menit să intre în școli, sub chipul lui Andrei Murășanu, că e din Brașov și că numele lui vine dela Murăș. Niciuna nici alta nu sunt adevărate, dar faptul s'a făcut zvon, sau zvonul s'a făcut fapt și a pătruns în capete, ca să mărturisească tocmai această legătură dintre om și oraș. Am văzut niște cărți de demult, din veacul al XVIII-lea, într'o casă din Piața Sfatului. Acolo, într'un fund de curte veche locuiește un urmaș al Murășenilor,

înconjurat de amintiri de familie, ca într'un muzeu. Pereții sunt acoperiți de rafturi de bibliotecă până în tavan. Tablouri sau fotografii umplu golurile. In saltarele dela mese sunt scrisori și manuscrise. Un secol întreg de istorie se poate face din nou bucată cu bucată, din documentele de aici, care n'au pereche în altă parte, nici la Arhivele din sus ale orașului și nici la Academia Română. Am ținut în mâinile mele scrisori ale poetului, unele, în slovă chirilică și altele în literă latină, cu aceeași scriere luminoasă și subțire, de suflet frumos. Nu le-a citit nimeni până acum, afară de cei care le-au primit. Viața omului iese din ele încet, ca din ceață și capătă înțeles. De nicăiri nu se simte mai bine decât din aceste hârtii îngălbenite, cu două feluri de scriere ieșită din același condei, că oamenii de atunci trăiau în două vremi, smulgându-se ca să se lase de una și căutând să se cuibărească în cealaltă. Viața pentru ei nu putea fi liniștită. Când erau poeți, versurile lor erau numai țăndări și cioburi, de această desdoire dureroasă. Revoluția din uliță și din văile Moților pârjolise și făcuse scrum întâi sufletele. Erau, e adevărat, zidarii unei lumi noui, dar ca în legendă, trebuiau să-și puie în ziduri, ca să ție, pe unul de ai lor. Ceilalți se puteau arunca de pe acoperiș cu aripi de șindrilă, care nu-i duceau departe. Andrei Mureșanu însuși a murit cu mintea întunecată.

Pe acele cărți de istorie în limba germană sau de introducere în studiul limbilor, care arăta în stăpânul lor o ființă cu dor de cunoaștere și cu neașteptată pregătire pentru un Român dela 1760 din firidele de Miazănoapte ale Transilvaniei, stătea scris, parcă de aceeași scriere subțire a Mureșenilor: Ex libris Iohannis Moroschan. Iată numele cel dela început al familiei! Acest Ion Moroșan făcea parte din organizația grănițerească a Năsăudului și purta cisme, nu opinci. El a dat spița de neam din Rebrișoara, de unde a plecat la teologie la Blaj Iacob Mureșan, iar dela Blaj la Brașov, la 1838, ca să fie director timp de 20 de ani al Gimnaziului catolic de acolo și conducător multă vreme al Gazetei Transilvaniei. Altă

spiță de neam, un frate rămas țăran și așezat în Bistrița, unde avea o moară de argăsit, și-a trimis și el fiul, pe Andreiu, cântărețul de mai târziu, după ce a urmat școala primară și Gimnaziul săsesc din cetatea de naștere, tot la Blaj, pentru învățătură înaltă de filozofie și teologie. Nu voia să se lase mai prejos de neamurile preoțești dela sat. Și așa s'au întâlnit cei doi veri, cam de aceeași vârstă, unul născut la 1812 și celălalt, al nostru, la 1816, în aceleași săli de clasă și înaintea acelorași profesori, cari erau adevărați călugări și mucenici ai științei românești, deschizători de drumuri, Simion Bărnuțiu și Timoteiu Cipariu. In același an 1838 pornea și Andrei Murășan la Brașov, chemat de Gheorghe Bariț ca al doilea învățător la școala românească începătoare, din Cetate. Gheorghe Bariț abia isprăvise și el teologia la Blaj, unde fusese coleg de bancă al lui Iacob Mureșan și ajunsese cel dintâi în orașul de sub Tâmpa ca preparator al unor băeți de negustor, de aici, și care învățau în școlile orașului de reședință al Mitropoliților uniți. Nimic mai firesc pentru el decât să se înconjoare de cunoscuți dela studii. Un om de pe Someș n'avea însă de ce să se cheme Murășanu, pe când Moroșan, numele vechiu, nu înseamnă decât Maramureșanu.

Din aceste plaiuri de descălecare, pe unde Românii au trăit totdeauna ca niște boieri de țară și fără niciun amestec, au pornit în lume Mureșenii. Am umblat și eu de atâtea ori pe drumurile lor, pe valea Izei și a Tisei, pe la Cuhea și mai departe, pe unde își avea curțile în Evul Mediu strămoșul Dragoș, gata de plecare împreună cu vitejii lui. Oamenii sunt îmbrăcați în haine largi albe, cu baltagul pe mână. Porțile la case cioplite din goruni întregi, sunt ca niște rămășițe de mari palate ale trecutului, când în casele de munte de aici creșteau stăpânitori de țară. Pe înălțimi sunt biserici subțiri de lemn, lucrate cu turnuri ascuțite și cu cerdace, stâlpi și arcade, ca niște catedrale în mic. Pe sub o grindă a lor, cum e cea dela Ieud, s'au găsit unele din cele mai vechi texte românești. Neamul nostru e pe aici la el acasă de când

se pomenește, curat și mândru. Ca umbra unui nor, câte o stăpânire străină s'a abătut asupra lui. Norul a venit și s'a dus, dar nu i-a putut schimba nimic din fire și din singurătate. Dela Săcel am trecut muntele desgolit acum și am coborît pe valea Sălvuței pe la Telciu și Hordou, unde s'a născut Coșbuc, pe la Salva și apoi pe Someșul mare la deal, prin Năsăud, la Rebrișoara, la Rebra, la Jidovița și Prislop, de pe unde e Rebreanu și cel mai puternic roman al lui, Ion. M'am oprit în Bistrița. Parcă au fost ieri toate acestea și iată că azi ne frângem mâinile și nu le mai putem face, pentrucă norul a venit din nou! Un om de aici a trebuit să cânte pentru toată țara Deșteaptă-te Române. Cum să nu-l păstreze locurile în clocotul văilor, când el e al lor și ele ni l-au dăruit? Mă văd încă la o masă într'un foișor din casele lui Marțian din Năsăud. Omul era, pe lângă un cercetător de istorie, numismat cu o colecție strălucită de monede. Lângă noi ședeau Iuliu Moisil și Șotropa, redactorii Revistei Someșene. Banii de argint și de aur, romani și grecești, ne treceau printre degetele înfiorate. Vorbeam de lucruri vechi. Documentele bistrițene fuseseră mutate în acest orășel românesc. Ce s'o fi ales astăzi din acești oameni și din gândurile lor mari, prin care treceau ca mândrii locale, Mureșenii, Coșbucii, Rebrenii și atâtea înzestrări mai mărunte, dar deopotrivă de dârze și de străbătătoare? Marțian s'a prăpădit, dar ceilalți? Maramureșul și Năsăudul, vetre de baștină pentru neamul românesc, și pentru graiul și scrisul lui, de unde i-au ieșit domnii întemeietori și cei mai mari cântăreți, nu mai sunt ale noastre.

Andrei Mureșanu a început să scrie curând după ce s'a așezat în Brașov. Dacă ar fi să credem ce spune în prefața volumului de poezii, singurul, publicat la 1862, cu un an înaintea morții, întâia lui bucată e din 1839, Fetița și Păsărica. Intâia strofă e destul de nevinovată, dar curgătoare și dulce la sunet: « Pasăre din colivie Soartea ta cu soartea mea A legat o prietenie Care cred că va ținea ». Poetul iubește și cântă iubirea, iese pe munți

și-i place să preamărească frumusețile firii, privește lumea și mai cu seamă neamul și le pune pe amândouă în versuri; acestea sunt cele trei izvoare de inspirație ale lui, dar cade numai decât în suspine sau în izbucniri de răscoală. Are o amărăciune care nu e numai romantică și a vremii. Ea trebue să-l fi dus, sau pricinile necunoscute din trupul lui, care-i dădeau naștere, la sfârșitul timpuriu de 47 de ani. Cântecele lui sunt ale unui adevărat poet, dar pe care poetul nu le-a desvoltat și rotunjit. Scânteia este, când albastră, când roșie, dar nu s'a făcut foc puternic decât o singură dată. Aleg trei compoziții din anul 1842, prin care trec uneori neașteptate răsunete eminesciene, ca în o Plimbare pe lună: «Ți-i minte, copiliță, când braț în braț la lună, Pompoasa doamna'a nopții, cu tine mă plimbam? Din ochii tăi cei negri ca fulger izbea focul, Gătit a da întâmpin noptaticei iviri»; sau accente de folklor, între Văcărescu și Alecsandri: «Pasăre galbenă 'n cioc, Rău mi-ai cântat de noroc. De ți-ar seca clonțul tău Cum mi-ai cântat tu de rău! Că toată viața mea Ai cântat să fie rea Și toate zilele mele, Decât bune, mai mult rele»; sau, în sfârșit strofele, uneori amintind pe Grigore Alexandrescu sau pe Andreiu Mureșanu însuși de mai târziu: «Intunecă-te, soare, și-aurita ta lumină Păstreaz'o pentru fiii din timpii viitori! Acoperă-ți, o lună, a ta rază senină, Să nu o vadă munții și-a lor locuitori». Poeziile apăreau în Foaia pentru minte, inimă și literatură din Brașov, un fel de supliment literar al Gazetei Transilvaniei, înființată și condusă de Bariț, încă dela mutarea lui între cei 12.000 de Români, pe atunci, ai orașului de sub munte. Un alt aproape Brașovean, adăpostit pe acea vreme și el aici, la rudele dinspre mamă, în casa vrednicului și învățatului protopop Ion Popazu, unde fugise, copil crud fiind, dela Craiova, de răul Revoluției dela 1848, Titu Maiorescu, a lovit mai dureros decât oricine în poetul Ardealului, în Criticile publicate peste 20 de ani, în Convorbiri Literare. Fusese, cu toate acestea, împreună cu altă lume în ulițele Brașovului, când se împărțeau cu înfrigurare, foile volante pe care

fusese scos, ca să se răspândească mai ușor, Răsunetul lui Andrei Murășanu. Din acel vifor de însuflețire și de primejdii trebue înțeles poetul. Judecata lui Maiorescu a rămas, osânditoare. Nimeni nu se mai ostenește să-l scoată de sub povara ei. Dar a rămas și Deșteaptă-te Române, care-l ține într'o lumină de apoteoză neslăbită de 100 de ani!

Privind astăzi îndărăt ne dăm mai bine seama că toată poezia lui Andrei Mureșanu dinaintea Răsunetului a fost numai ca o pregătire și o căutare, în așteptarea lui, cântecul visat și unul singur, în care se toarnă și se păstrează un suflet pentru toate vremurile. E atât de adevărat acest lucru că el se găsește mărturisit în biografia și în opera scriitorului. Mureșanu a mai scris două Răsunete, adică două poezii cu același nume, una la 1841 și alta la 1842. Titlul îl urmărea. Intâia redactare, sau cel puțin acordurile din ea, sunt din acest an 1842. Il voia, cântecul acesta pe care-l căuta, un cântec adevărat, cu melodia lui. Trăia în tovărășia cântăreților. Ii asculta. Cânta cu ei. Voia un viers, după care să-și potrivească și măsurile și cadența stihurilor lui. Era prin urmare, cu toată măreția de elev al lui Cipariu, foarte aproape de poezia populară, care n'a cunoscut niciodată o despărțire între cuvânt și cântec și numai așa s'a putut păstra până la noi și călătorește, sprintenă, spre viitor. Școala dela Blaj, de unde ieșea, cu toate foloasele, dar și cu toate lipsurile ei, i-a stricat atâtea din versuri cu latinisme de multeori deadreptul hazlii. Ce-l apăra, să nu cadă între ceilalți versuitori ardeleni ai vremii, cari nu s'au putut desvolta din pricină că și-au frânt dela început unealta în mână, împrumutând limba ticluită de învățații dela Blaj, a fost tocmai legătura strânsă și aproape desnădăjduită cu poezia populară. E caracteristic poate pentru aceasta că și un fel de traducere pe care a dat-o imnului împărăresc al Austriei, Gott erhalte Franz den Kaiser, s'a chemat la el Imnul popular. Imnul popular dela 1854 suferă de meteahna despre care am vorbit, dar are în același timp toată moliciunea și catifelarea, venite dela un om cu

urechea dedată cu cântecul! « Doamne ține și protege Patria și pre'mpărat! Ca umbrit de sfânta lege, să ne reagă luminat! » « Să ne reagă! » Parcă văd jocul de sprâncene al lui Maiorescu, care cu un citat isteț ales dărâma un om. Să ne reagă înseamnă, să ne cârmuiască, latinism din care noi n'am păstrat decât pe rege și regiment.

Iată ca o altă dovadă, păstrată într'un manuscris dela Academia Română, un fragment dintr'o lucrare a lui George Ucenescu, elev al lui Anton Pann, care a fost și el la Brașov și a cântat în strană la Biserica Sfântu Nicolae din Schei. Laureatul poet, profesor la Gimnaziul catolic, un « domn » între ai lui, în înțeles ardelenesc, și Anton Pann, cu anteriu și giubea, cântăreț de biserică, oftând prin Spitalele amorului, cu aplecare la femei, la mâncare și băuturică bună și la petreceri cu lăutari, e o împerechere neașteptată, dar care dă de gol multe: « Incă din anul 1844 subscrisul aflându-mă învățător și cantor la biserica Sfintei Treimi de pe Tocile, care este comuna Bolgarsechiului de Sus în Brașov, poetul Andrei Mureșanu, ca rudenie cu parohul Vonifatie Pitiș, venea vara des la grădinile parohului, pentru aer și pentru cereașe. Sosind furiosul an 1848, poetul căuta o melodie, după care să compue un sonet, care să se cânte între amicii ce era să se adune la grădina parohului pentru o petrecere de seară, cu mâncări și băuturi în onoarea cereașelor. Am cântat multe cântece de probă, dar sosind la următorul cânt, « Din sânul maicii mele » și cântându-l, a rămas poetul pe lângă această melodie, obligându-mă ca pe Duminica viitoare să mă aflu și eu cu oaspeții invitați la grădină ca să cânt după melodia aleasă poezia ce o va compune până atunci. In Duminica hotărîtă iată că vine poetul împreună cu patru domni români și șezând cu toții pe iarbă verde și cu cereașe înainte, îmi dete domnul Andrei Mureșan poezia făcută, Deșteaptă-te, Române, îl probăm puține rânduri și văzând că în tot melosul este o minune potrivit, l-am cântat cu vocea mea tânără și puternică până la fine. Mai repețindu-l odată, toți domnii învățând melodia din auz, cântăm împreună, mulțămind

și urând multă viață și sănătate marelui poet. Din ziua aceea cântecul Deșteaptă-te Române s'au făcut cel mai plăcut și familiar, iar eu eram poftit în toate părțile ca să-l cânt și să învăț tinerimea a-l cânta bine și regulat». E ca povestea unei Marsilieze țărănești la iarbă verde, pe când cea apuseană s'a cântat întâia oară cu ferestrele deschise ale unei case gotice din Strassburg, făcând să sboare porumbeii albi de pe sculpturile catedralei lui Erwin von Steinbach. Manuscrisul se chiamă « Carte de cânturi, cu note de psaltichie, scrise de G. Ucenescu, student al Domnului Anton Pann, la 1852».

Cu această obârșie, versuri ardelenești după un cântec muntenesc, Deșteaptă-te Române era încă dela naștere o zămislire, care nu era numai a Transilvaniei, cum nici n'a rămas numai a ei, ci a tuturor țărilor românești. El se întindea numai decât primit pretutindeni ca o veche și așteptată cunoștință. « Din sânul maicii mele », cântecul model, nu era decât strofa a zecea, «Din sânul maicii mele născut în griji, necazuri», a frumoasei elegii a lui Grigore Alexandrescu din 1832, Adio la Târgoviște. Apropierile sunt multe între cei doi poeți. Andrei Mureșanu s'a lăsat deseori înrâurit de colegul lui mai mare de literatură, de peste munți. Cred că elegia şi oda unuia nu se pot înțelege fără ale celuilalt, deși nimeni nu și-a dat osteneală până acum să cerceteze, fiind socotit Andrei Mureșanu un poet prea neînsemnat ca să merite asemenea osteneală. Intr'o încercare de satiră, dela 1841, a lui Mureșanu, se citește această strofă: « Aud vorbind de limbă, că-i dulce, sună bine, Merită să concerte (iară latinismele blăjene!) cu limbile surori, Văd însă că 'n saloane e lucru cu rușine A convorbi'n o limbă ce-i pentru servitori». In saloane? Limba românească pentru servitori? Saloanele acestea nu sunt ale Brașovului, ci ale Bucureștilor, și coarda a fost împrumutată altei liri.

Andrei Mureșanu e poetul unei singure poezii, Răsunetul dela 1848, în care a izbutit să pună tot clocotul, toată plângerea împotriva soartei și toată nădejdea într'un alt viitor, a unui neam întreg. Cine primește, ca el, dela

înzestrarea lui sau dela cer, puterea, odată la un secol, să vorbească pentru milioane și pentru răstimpuri lungi istorice, nu mai are moarte. El deschide cu o suflare de vijelie paginile istoriei literaturii, păzite de criticii cu palanțele lor de valori de spițărie, și se înscrie acolo cu litere mari de epopee. Poporul, care trăiește din acest scris și-l face cu putință, își ia câte odată acest drept, el care e stăpânul nostru al tuturor și cu atât mai mult al propriei literaturi. Peste plaiurile de unde ne-a venit, acolo în depărtatul Miazănoapte, auziți cum răsună cuvintele din urmă ale lui Andrei Mureșanu, amestecate cu razele de soare de toamnă și cu bisericile de lemn de pe culmi. Cine ar putea zice că nu sunt cea mai puternică literatură când versul răsuflă atâta viață și atât avânt?

Murim mai bine'n luptă, cu glorie deplină,
Decât să fim sclavi iarăși în vechiul nost pământ!

JEAN BART

Am fost în multe părți împreună cu Jean Bart, prin țară și în străinătăți. Mi-era drag să merg oriunde cu el, pentrucă-l simțeam om de drum, punându-se deodată în legătură cu lumea de piatră sau de apă dimprejur, neaducând parcă nimic de acasă și tăcând. Mă văd încă pe râul Dunaieț din Polonia, un fel de Bistriță cu toance, cocoțați pe două bărci legate alături, luate de șuvoiu, pe după ziduri prăpăstioase de stâncă, bătuți de o ploaie piezișe, nu cu picături, ci cu fire groase de apă, și orbiți de fulgere. Stăteam unul lângă altul în mantale, încovoiați puțin și cu brațele pe genunchi. N'am zis nici eu nici el nimic, o jumătate de ceas, un ceas cât a ținut prăpădul. Jean Bart mesteca numai la o coadă neagră de lulea fără tutun și fără foc. Se uita din când în când cu uitătura lui lungă la vâslașii care ne duceau. Nu erau vâslași obișnuiți, ci plutași ca ai noștri de pe Bistrița, învățați să umble pe coama apelor vijelioase, din butuc în butuc de molid. Marinarul din el îi prețăluia.

N'am fost niciodată cu el în Deltă. Amânam mereu. Simțeam ca o frică fără rost. Mă mai duceam odată singur, ca pe furiș, ca să privesc mai bine locurile, cu gândul că trebuia să le văd și cu el și să le știu. N'avea să vorbească. Aveam să trecem prin gârlele cu plaur sau pe plaja ținută mereu umedă și bătută, ca un preș, de unda mării. El era de aici. Intâia pagină din Jurnal de Bord e datată din

Sulina. Domnița Bibița a trăit pe aceste locuri. In Deltă, cum o spune și numele, a ieșit din stuful cu pămătufuri de aur, care ne împresoară. Europolis, ca o cetate ridicată din adâncuri și scufundată apoi, după ce și-a aprins la cap farul ei verde, împreună cu vrăjitorul care o chemase din ape, a fost ca un rămas bun dela această lume dragă și blestemată. Cum să umbli prin Deltă cu un asemenea om? Poți să întrupezi Delta însăși într'o făptură omenească, să-ți pui botforii de mlaștină, pușca la spinare și să pleci cu Delta alături? Delta zgomotoasă am avut-o de atâtea ori sub pașii mei, dela Vâlcov până la Catârleț, pe toate brațele, Delta de acum. Cu Jean Bart ar fi fost Delta tăcută și veche. Am tot amânat să mă duc, până ce într'o zi de Mai, când încep să cânte nebune prin sălciile de-acolo privighetorile, în 1933, a venit singură pentru el marea amânare și n'am să mă mai pot duce niciodată.

E ciudat că Jean Bart însuși întârzia cât putea măsurarea aceasta, pentru cea din urmă oară, cu Delta, unde își trăise cei mai frumoși ani, fie pe puntea lui Mircea, vasul școală cu pânzele deschise, fie căpitan de port la Sulina. Romanul Europolis, în care Sulinoții mai suri și foștii camarazi de bord știu să pună un nume aevea pe fiecare erou, cu o mască rău așezată de închipuire, și se mai plimbă și astăzi prin cafenelele, prăvăliile și casele zugrăvite de el, — ca și cum ar fi o călăuză de oraș de turism sau de amintire, — nu-i ajungea. Fiecare volum era ca o nouă luptă cu Delta. Peste câțiva ani se întorcea și scria altul cu același subiect. Ar fi mai făcut la fel, dacă pana nu-i cădea din mână. Cred că întâiele exemplare din Europolis le-a adus la cea din urmă ședință de adunare generală, la care a mai luat parte, a Ligii Navale. Era secretarul ei general, de când ieșise comandor la pensie, îi scotea revista Marea și se îngrijea de tot ce-o privea ca de un serviciu de punte. Insemna pentru el păstrarea tinereții și a îndeletnicirii dragi. Il văd încă, scriindu-mi dedicația pe un cap de masă, sus, în sălile festive ale Cercului Militar din București. Știam atunci că lucra la

o altă carte, în care vrea să adune tot ce învățase despre Dunăre și trăise pe malurile ei. Am crezut totdeauna că prea marea încordare din anul din urmă al vieții, ca s'o ducă la capăt, îi adusese sfârșitul. Dunărea îl cerea, apa care-l legănase patruzeci de ani și-și arătase lui toate tainele, dar nu vrea acum să-l lase să le povestească, tocmai el, tăcutul, străinilor. Mi-aduceam aminte de tragedia lui Hebbel, Gyges și inelul lui, în care Regina, care-și iubea soțul ca o femeie și ca o roabă, nu-l iartă, pentrucă, dornic să aibă și din gura unui strein mărturisirea frumuseții ei, i-o arătase în iatac lui Gyges, în stare să se facă nevăzut. Regele a trebuit să moară prin voința Reginei. Boala lui Jean Bart era ca acei corali care-și cresc ramurile sub fața apei, până izbutesc s'o înlăture și să ridice insula lor de piatră deasupra, și n'avea nimic, în descărcarea ei scurtă, după ce mocnise necunoscută, cu osteneala scrisului. Cartea Dunării n'a apărut decât după moartea lui. Era numai ca o tablă de materii desvoltată, de 135 de pagini, cu fotografii și hărți, a cărții pe care o visa. Pe cea dintâi o gândea ca un testament de viață, iar pe aceasta ca o îmbarcație ușoară, pe care membrii Ligii Navale să cunoască marele fluviu. Iată ce așeza în notă la acest alineat: « Dela Vâlcov, Dunărea se resfiră în mai multe brațe îndreptate ca o coadă de păun dela Nord până la Est, revărsându-se în Mare. Unele din ele, ca Polunojnoe, Patapof, au fost adâncite de Ruși spre a scăpa de tutela Comisiei Europene. Azi depunerile de nisip le-au înfundat din nou și soarta lor viitoare e în mâinile Comisiei Europene a Dunării ». Iar nota: « Delta și Gurile Dunării merită o carte aparte, pe care nădăjduim s'o facem ». Această nădejde nu se mai poate împlini, dar e și ea o dovadă de acea amânare a întâlnirii dela urmă a lui Jean Bart cu Delta.

Jean Bart a început cu descrieri de călătorie. Ce-i altceva un Jurnal de Bord? Dar o descriere a Deltei nu ne-a dat nicăiri. Câteva colțuri pierdute, da; foșnetul stufului sub suflarea vântului, negreșit; curgerea mătăsoasă a apei, sub care se leagănă vegetația de baltă și

țâșnesc vietățile, de mai multe ori; lăsarea din văzduh a păsărilor cu aripi puternice de larg, plin de o încântare de poet al singurătății și de vânător. După ce-și face ca o datorie de așezare de cadru, el e în căutare de oameni. Oamenii sunt tainici și viforoși, întâmplările lor neașteptate și crude, soarta fulgerătoare și sălbatecă. In ei nu așează o viață pe care o poate întâlni oriunde, ci așează Delta însăși. In fiecare clocotește sub furtună sau se lenevește la soare un crâmpeiu de Deltă. Acolo trebue ea căutată. Fiecare personagiu duce cu sine, pe din două, un suflet, și o priveliște.

De aceea și drumul lui în literatura Dunării, dela eroul răzleț, cu o singură patimă, până la forfota unui întreg port, cu o împletire și o izbucnire de iubire și de ură, uluitoare. E însăși icoana apei acesteia, venită de departe, adunând toate văile, galbenă de mâlul pe care-l duce ca un zidar să clădească înăuntru în Mare noui și noui pământuri. Pescarul adâncește din barcă ispolul, lingura lui de lemn, în ea, și o bea cu sete. A băut-o alături de el și Jean Bart, în disprețul prescripțiilor higienei și al miliardelor de bacili pe care-i poartă, dar poate arși de soare, dacă n'au otrăvit până acum pe nimeni. A băut-o ca pe o băutură năzdrăvană, care nu l-a mai lăsat s'o uite până la moarte și dincolo de ea, de vreme ce din paginile lui răsună neîntrerupt și neslăbit același cântec.

Ar fi vrut să ridice pe unul din brațe, pe Chilia poate, o casă albă, cu săli în care să se doarmă în plase de sfoară de cânepă spânzurate, ca în pântecele vapoarelor. Câteva zeci sau chiar câteva sute de băieți trebuiau crescuți acolo, în exerciții aspre de apă, timp de 5—6 ani, ca să dea echipagii românești vaselor de comerț sau de războiu. Băieții era bine să fie orfani, pentrucă omul de Mare, care își încredințează viața valurilor, nu trebuie să lase pe nimeni îndărăt, ca să-i ducă dorul. Și-ar fi împlinit fără îndoială acest gând, chiar fără ajutorul autorităților fluviale și maritime. Să nu se uite că el a înființat cel dintâi taberele de muncă, fiind Director General al Asistenței, și a dat un rost oamenilor săraci care altmin-

teri întindeau mâna. Trancu-Iași îl cunoscuse la Galați și i-a dat fără nicio șovăială, ca întâi Ministru al Muncii, în 1920, această sarcină de răspundere și care părea atât dela o parte de gusturile și priceperea lui. S'a dovedit atunci un om de idei și un organizator. Ființa aceasta mai mult întunecată și ursuză își iubea, cu o iubire ascunsă, aproapele. Il văd și astăzi, la el acasă, deasupra gropilor Floreaschei, într'un nou cartier, cu luminile orașului departe, mărunte și fâlfâitoare, ca ferestrele dela cabinele unui transatlantic, ascultând în picioare pe Panait Istrate, răsturnat obosit pe o canapea. Il privea drept, aproape rece, pe când celălalt vorbea, după firea lui, sbuciumat și răsvrătit. Vorbea despre nedreptăți și suferințe. Se întorsese din Rusia sovietică și-și striga toată desamăgirea și durerea. Jean Bart nu-l judeca atunci; îl iubea. Asculta din gura lui ceea ce el nu putea și, să fi putut n'ar fi vrut să spună niciodată, că pe pământ sunt îngenuncheri și că nimic nu împodobește mai mult pe om decât să se aplece și să ajute. Noaptea intra în odaie cu miros de liliac. Il căuta întâi pe Panait Istrate, care curând s'a dus dintre noi.

Jean Bart cunoștea toate frumusețile și problemele Deltei. Umblase pe cordoanele litorale, care sunt ca niște întărituri împotriva Mării. Se ducea la conferințele internaționale ale Dunării, ca un economist și ca un diplomat. In timpul războiului, care ne-a adus întregirea, trăise aici, în mijlocul flotei noastre și a celei rusești, și își dăduse încă odată seama de lăcomia și răutatea vecinilor dela Miazănoapte. Le ținuse piept toată vremea și la urmă avusese bucuria să-i dezarmaze și să curețe locul de ei. Voiau să întindă mâna asupra Deltei? Iși aveau totdeauna coadele de topor între noi? Toți pescarii lipoveni, cari, deși rascolnici acasă și plecați de acolo de răul prigonirilor, păstrau, nu numai bărbile dinaintea lui Petru cel Mare, limba și amintirea locului de unde veniseră, dar legăturile pe apă cu ceilalți și pofta să-i aducă pe aici ca stăpâni? Incet, încet, își făcuse convingerea că Românii nu trebue să fie în Deltă numai funcționari sau călători odată pe an în căutarea frumuseții, din

care pescarul lipovean face şi el parte, ci aceea ce trecutul şi dreptul de astăzi le poruncesc. Să se încingă la muncă. Să trimeată de pe marginea lacurilor sau a fluviului cu populaţie mai deasă şi de a noastră, oameni de graniţă siguri în aceste pământuri şovăitoare, care acum ies şi se încheagă din valuri! Incercările unui Român dintr'o bucată, poet şi el, Ion Neniţescu, de românizare a judeţului Tulcea şi a braţelor Dunării, izbutiseră. Oamenii aduşi de el în stuf sunt acum pescari tot atât de îndemânatici ca oamenii roşii debarcaţi de sub alte ceruri. Direcţia Pescăriilor e mulţumită dacă are buni meseriaşi şi cantitatea de peşte prinsă în fiecare an sporeşte. Noi trebue să mai avem şi altă grijă! Să lăsăm peştii să mai crească sau să se mânânce între ei câţiva ani, până îi vor ademeni în cârlige şi-i vor găbji prin capcane pescarii români, cei făcuţi, dacă cei născuţi ne lipsesc, tot pentrucă i-am lăsat să se risipească în cursul vremurilor. Dacă în fabrici am silit pe patronii străini să aibă lucrători români, pe cari să-i înveţe treptat meseria, şi în multe tehnici, ca în tehnica petrolului, ai noştri i-au înlocuit cu totul pe ceilalţi, cum se şi cuvenea, de ce să ne purtăm altfel aici, unde nu e vorba numai de organizarea economică şi de găsit o întrebuinţare braţelor băştinaşe, ci de o margine de lume şi de lăsarea porţilor ţării pe mâini venetice şi vânzătoare? Vorbea hurducat şi crunt. Era şi el, fără să vrea să şi-o mărturisească, un apărător de hotar şi un grănicer al Deltei. Gândurile lui sunt astăzi mai vădite şi mai poruncitoare decât în zilele de atunci. El poate a stat acolo, la malul Mării, întunecat şi de umbră, şi acum, când aceiaşi oameni mânaţi de acelaşi neastâmpăr şi dor de jaf ca în zilele luntrilor dintr'un singur trunchiu ale lui Rostislav, care se strecurau pe lângă ţărmul nostru, cu sutele şi cu miile, spre turnurile şi bolţile poleite ale Bizanţului, s'au învolburat încă odată spre singurătatea de sălcii şi de ghioluri a Deltei. Ne-a apărat-o şi el.

Asemenea gânduri tari îşi puteau face loc prin paginile cu frânturi de Dunăre şi de Deltă ale lui Jean Bart.

Omul însuşi era tot ca în nume, Jean Bart pentru literatură, căpitan corsar pornit s'o cucerească, şi comandor Eugen Botez, bărbat aşezat şi cu temei în toate lucrurile lui, chiar în cele mai scăpate din frâu, o îmbinare de om de vis şi de om de faptă, fără ca unul să împiedece pe celălalt, ca de obicei în împerecherile de acest fel în unul şi acelaşi scriitor. Se aşezase acum în urmă, pentru lunile de vară, în Balcic, într'o casă veche turcească, pe care o schimbase după sufletul lui. Era într'o răspântie de unde se vedea cea mai albastră Mare pe care am avut-o. Ne uitam de acolo, de pe divanele întinse în pridvorul larg, la drumurile de apă, de unde puteau să ne vie corăbiile aşteptate. Când erau serbări în port de Ziua Marinei sau pentru Principesa Ileana, sosea bricul Mircea, bătrânul. Atunci Jean Bart, îmbrăcat în alb, cu şapca marinărească, se ducea să-l întâmpine. La colţul casei spânzurase un felinar greu de fier, care se aprindea seara ca un far. Casa lui, ca o cabină de comandă, şi Balcicul de atunci, ca o corabie de închipuire, ancorată numai o clipă la golful cu migdali, au pornit încet spre alte ţărmuri, împreună cu vorbele noastre, de călătorie în Deltă şi de isprăvi prin desişul ei.

Când mă duc pe — « acolo unde bătrânul Danubiu îşi pierde şi apa şi numele în Mare » — cum sună acel motto pus de Jean Bart la romanul Europolis, mă opresc pe mal şi ascult ca în pagina lui cutremurătoare din volumul « In Deltă ». Glasul nisipului, prins atât de bine de scriitor, parcă e un glas al lumii, în care a intrat şi el acum. Intârzie prin aceste părţi dumnezeeşti, care i-au fost dragi ca viaţa. Doctorul, pe care-l însoţea atunci şi-l avea, chiar când nu era o fiinţă aevea, ca să spuie prin gura lui ceea ce singur n'ar fi vorbit, trebue să fie şi acolo cu el. Iată cele câteva rânduri: « Lungiţi pe panta dulce a unei dune de nisip, priveam faţa calmă a Mării, care-şi schimba coloarea în ora asfinţitului. O adiere leneşe venea dinspre larg. Doctorul îşi înclină uşor capul, părea că se încearcă să prindă cu urechea un sunet slab, venit din depărtare. « Fii atent. Ai ascultat

vreodată muzica nisipului?» Imi ascuţii încordat auzul. De pe întinsul pustiu al dunelor ajungea până la noi aduse de vibraţiile aerului, sunete slabe care pluteau tremurând într'o sonoritate muzicală, ca un registru grav de orgă, auzit dela o depărtare mare».

Jean Bart e şi el astăzi o muzică a nisipului, pe care trebue să ne ducem s'o ascultăm pe locurile unde a cântat mai adânc şi mai frumos.

COIFUL MINERVEI

Nicolae Iorga. La 18 Iunie 1941 unul din cei mai mari oameni de muncă pe care i-a avut neamul românesc, Nicolae Iorga, ar fi avut șaptezeci de ani, dacă soarta atât de crâncenă, l-ar fi lăsat printre noi. Suntem datori un cuvânt de amintire.

Intre atâtea cărți frumoase scrise de el, este una la care ne vom întoarce tot mai des. E vorba de « Oameni care au fost ». Sunt portrete de contimporani care plecau pentru totdeauna dintre noi. Din câteva trăsături de lumină marele istoric îi zugrăvea în aceeași zi pentru veșnicie. Fiecare freamătă de acest fior. Era o carte care creștea în fiecare an. Părea că n'avea să se mai sfârșească. Până când într'o zi de durere ea s'a oprit. Iscusitul scriitor se schimbase peste noapte el însuși într'un « om care a fost ». Mai rămăsese o foaie albă. Cine va fi vrednic să ridice condeiul scăpat dintre degetele lui ca să-l zugrăvească astăzi și pe el, așa cum numai singur era în stare să zugrăvească, și să încheie într'adevăr măreața carte?

Scriitorul atâtor cărți n'a fost un om de carte. El a fost și a rămas până la urmă un om de luptă. Așa a căzut. Avea vitejia, nu a brațului, care poate să tremure și să obosească, ci a gândului, care se împrospătează mereu. Multe din cărțile lui par vorbite. Atâtea nici nu erau scrise, ci dictate. Dar, în schimb, nici una din cuvântările, nici chiar acelea care luau forma de comunicări sau de

memorii, n'aveau nimic din părerile aşternute pe hârtie. In ele clocotea acelaşi suflet care se împărtăşea deadreptul, dărâma în ascultător credinţe greşite şi-i dedea altele noui. Ochii lui mari şi scânteietori pluteau peste toţi, căutând vreo tăgăduire totdeauna cu putinţă, şi umplându-se de bucuria împotrivirilor înfrânte. El a fost o întrupare pe pământ a acelui cuvânt cu care începe evanghelia lui Ioan. Cei care am avut fericirea să-l cunoaştem îl vom vedea totdeauna aşa, scăpărând şi cu braţul ridicat în faţa vieţii. Stă poate şi acum nevăzut între noi, cu aceeaşi înfăţişare.

Nicolae Iorga s'a înălţat deodată pe la anul 1900 în mijlocul neamului românesc, sfâşiat la hotare şi nedumerit acasă de prea multe chemări, ca un glas al tradiţiei. Tot ce încercaserăm să zămislim de aproape două mii de ani, limbă, poezie, cântec, port popular, viaţă religioasă, forme politice vechi, şi-a găsit în el un cercetător fără odihnă şi un preamăritor fără asemănare. Atunci a descoperit pe ţăran cu ceea ce a însemnat odinioară şi ceea ce e sortit să dea în viitor. Am fost pentru el un neam de ţărani, păstrător de datini, măsurat în vorbă şi în faptă, bun de muncă, ager la minte şi aprig în apărarea drepturilor lui, atât faţă de ai săi cât şi faţă de streini. 40 de ani Nicolae Iorga a făcut această şcoală, la care au trebuit să urmeze toţi, luaţi de puterea şi de farmecul lui şi fie că mai târziu şi-au însuşit-o fie că s'au depărtat. Această întreagă vreme, hotărîtoare pentru noua aşezare socială şi pentru adunarea într'un singur mănunchiu a tuturor Românilor, nu se mai poate închipui fără el.

Ţara a rămas lipsită, în cele mai grele încercări ale ei, de înţeleptul, meşter ca nimeni altul în toată ştiinţa trecutului, de apărătorul fără preget, care ştia să preîntâmpine orice lovitură şi să nimerească drept în ţintă, de profetul care vedea departe şi putea să zguduie şi să deslănţuie valurile de iubire sau de furie sfântă. La cine ne vom duce ca să aflăm ce găseam numai la el? Dar Nicolae Iorga a lăsat o moştenire! Fără noi ea s'ar risipi. Nu ne e îngăduit să ne lăsăm durerii atâta vreme

cât această moștenire așteaptă. In ea trebue să fie unelte încercate de luptă, lozincile care trezesc și chezășia că zilele bune, dacă vom fi vrednici, se vor întoarce. Nicolae Iorga veghiază acum dintr'o lume de strămoși măreți, pe care i-a cântat și i-a sporit cu un strălucit tovarăș. Silințele noastre duc mai departe silințele lui. Să avem încredere!

Universitatea dela Văleni. Zilele trecute sala cea mare a universității populare Nicolae Iorga dela Vălenii de Munte se umpluse de lume. Se așezaseră toți și așteptam. Ne uitam unii la alții, cei din scaune și cei din jurul tribunei mai înalte de unde se vorbea. Nu cutezam să începem. Parcă mai lipsea cineva. Ferestrele lipite cu hârtie albastră erau închise, ca să nu năvălească soarele puternic de vară. Inăuntru se făcuse o umbră tainică. Oamenii arătau în ea și mai mulți decât erau, treceau dincolo de pereți și ieșeau din timp. Veniseră toți, ca să fie față, nu numai cei de astăzi, ci câți fuseseră pe-aici de treizeci și mai bine de ani și mai erau sau nu mai erau de pe acest pământ. Unii ne vedeam și pe noi în bănci, tineri dela 1908 sau 1909, studenți proaspeți, alergați la cuvântul celui care întrupa atunci un neam întreg. Știam că alături pe scenă stau în rând Delavrancea, cu părul lui răsvrătit, care fremăta încă de conferința despre Poezia populară, Bogrea, cu ochii bulbucați și scăpărători ca ai gazdei, care-i ceruse să vorbească despre Shakespeare, Pârvan, abia întors dela studiile berlineze și plin ca un pom de poame coapte, de filozofii elini. Erau acolo împreună cu alții, așa cum îi ascultasem odinioară pe aceste locuri, și n'aveam de ce să mă mai întorc spre ei ca să-i văd. Se deschideau din nou cursurile, după o întrerupere de doi ani. Nimeni nu lipsea dela chemare. Numai cel care le gândise și le făcuse să răsune pe aceste văi, la cea mai mare răscruce a istoriei românești, nu venise. Rămânea posomorît, așa cum se pricepea să se posomorască numai el, în firida lui de veșnicie, unde fusese trimis

înainte de vreme. Așteptarea noastră era fără rost. Trebuia să începem pentru întâia oară singuri.

N'a fost în acea Duminică și n'are să fie în săptămânile care vor urma, cu conferențiari și conferințe tipărite într'o broșură program, ca pe vremuri, decât ca o înodare de fir. Trebuia să se aducă o închinare unei atât de mari amintiri. Fapta care îi era mai dragă lui Nicolae Iorga trebuia luată, din locul de unde brațele lui obosite o lăsaseră, și dusă mai departe. Liga Culturală și-a împlinit o datorie, care o arată vrednică de președintele ei. Fiecare om și fiecare așezământ, care au însemnat odată mai mult decât oricine din zilele lor, duc mai târziu cu ele un oarecare anacronism. Te doare văzându-le cum se ostenesc să se păstreze neschimbate, ca atunci, în clipa fără pereche a strălucirii, când dintr'o făptură s'au făcut pentru totdeauna o lozincă și dintr'un bun numai al unuia un bun al tuturor. Dar sunt oameni și sunt și așezăminte, care știu să se înnoiască. Nicolae Iorga era dintre aceștia și Liga Culturală, pe care el a înființat-o a doua oară și a umplut-o de viața lui, chiar prin aceasta, deopotrivă. O dovadă a dat-o acum prin luarea asupra ei a cursurilor Universității populare dela Vălenii de Munte. Ii mai rămâne ceva, ceva ce-ar fi făcut neapărat și întemeietorul, așa cum îl cunoaștem, totdeauna gata să prindă, ca un mare aparat de ascultare, tot ce se apropie prin văzduhul gândirii, ca nădejde sau ca primejdie, pentru neamul și pentru vremea lui. Pentru el aceasta era cu atât mai ușor cu cât nouile îndreptări nu le primea din altă parte, ci din propria ființă, și nu se făcea decât proorocul și paladinul lor. După acest întâi an, de reluare a ceea ce a fost, Liga Culturală e datoare să găsească un nou scop și un alt cuprins, pentru anii viitori, acestor cursuri.

Noi care am fost dela început, avem încă viu înaintea ochilor acest început. Am fost în el și am mers împreună, până la încheierea lui. Se puneau atunci temeliile, nu unei universități oarecare de vară, ci ale școlii dela Văleni, adică ale crezului unui rând de oameni, care au dat unirea

tuturor Românilor. Crezul venea de departe, dela cronicari, dela generația din 1848 și dela Eminescu, dar se cerea un nou suflet care să se zidească în el și să-l împiedece să se mai năruie peste noapte. Acest suflet a fost Nicolae Iorga. Nimeni dintre cei care alergau la Văleni nu știa că împlinirea era așa de apropiată. Poate că unii dialecticieni, ispitiți și ei de lucrul cel nou care se pusese la cale și descălecați în plină minune la chemarea profesorului, într'o biată sală de școală primară de târg de deal, ar fi fost porniți să amintească vorba lui Lessing, zâmbind și amânători. Marele critic zicea că dacă cel care le dă toate i-ar fi ieșit înainte având într'o mână adevărul gata găsit și în cealaltă, drumul și ostenelile până la el, n'ar fi ales adevărul, ci drumul. Credeam atunci în cei dintâi ani ai școlii dela Văleni, că ne pregătim numai, noi și urmașii noștri, de unire și nu că ea ne va fi dată chiar nouă, ca un dar dumnezeesc. In unul singur această vedenie era o priveliște aevea, de care ne apropiam cu fiecare zi și în care aveam să intrăm, înecați de soarele apoteozelor istorice. Lecțiile lui nu erau decât o descriere a ceea ce numai el vedea și pentru noi rămânea încă în ceață. Neamul românesc umblase destule secole după adevărul lui. Nu-i trebuia drumul până la el, ci adevărul însuși. A fost vremea profetică a școlii dela Văleni.

Când ne-am întâlnit în 1919, după marea răspântie a războiului, cei care mai rămăseserăm, tot la Văleni, am crezut că era pentru o luare de rămas bun. Ceea ce se urmărise fusese câștigat. Ostașii gândului, ca și ostașii luptelor, se puteau întoarce acasă. Nicolae Iorga era de altă părere și părerea lui s'a arătat cea dreaptă. Căpătaserăm terenul și materialele pentru clădit o nouă țară, dar acea nouă țară n'o aveam încă. Durerile abia de atunci începeau. Fiecare era dator să se încingă la munca cea nouă, și cu atât mai mult cei cari îi cunoașteu prețul, pentrucă o făcuseră cu putință. Veneau Românii din toate unghiurile, la vatra ținută caldă pe plaiurile noastre, dar veneau din patru împărății deosebite. Trebuia să se facă din ei, așa cum erau, un singur neam și un singur

Stat. Şcoala dela Văleni trebuia să rămână deschisă şi mai departe. Rosturile ei nu se încheiaseră. Duhul era acelaş, numai programul de lucru se schimbase. A fost vremea ei de zidire, după vremea profetică. Acea vreme nu s'a sfârşit, ca întâia, cu o apoteoză. Marele ctitor, care niciodată nu se cheltuise ca în anii din urmă, a căzut el însuşi în mijlocul lucrării. Tot ce înjghebase în Văleni s'a prăbuşit de cutremurul pământesc şi tot ce înjghebase departe la toate hotarele, ale munţilor şi ale mării, se clătina şi cădea, de cutremurul politic şi social. S'a dus dintre noi cu această vedenie de groază în ochi, a dărâmării şi a ruinelor, a unei istorii care se oprise în loc sau se aruncase în prăpastie. Astăzi şcoala dela Văleni îşi deschide din nou porţile. Ea trebue să se potrivească nouilor împrejurări, care sunt altele, ca să se păstreze vie. Intemeietorul ei ar fi făcut la fel. Trebue schimbată, ca să rămână ce-a vrut el.

Mi-aduc aminte că într'o zi de August din 1940, cel din urmă al Universităţii populare şi al lui Nicolae Iorga, atât cât trăiseră legaţi împreună, mă găseam la Văleni. Făcusem o lecţie, ca în toţi anii, şi stătusem după aceea de vorbă cu profesorul la el acasă. Era mai viforos decât oricând, tocmai pentrucă începuseră în jurul lui dărâmările. Pierduserăm de curând Basarabia şi o parte din Bucovina şi se pregăteau alte pierderi. Scria, vorbea, alerga. Trebuiau strânse toate puterile. Aveam iară nevoie de ele, ca în cele mai negre zile ale unui neam căutat de rele, într'o răspântie de furtuni. Duşmanii erau aceiaşi. Crezuserăm că-i făcuserăm neprimejdioşi şi la întâia clipă de slăbiciune s'au ridicat cu toţii, din Miazăzi şi din Miazănoapte, din Răsărit şi din Apus. Noi cei de azi ne putem pierde capul. Dar sunt lovituri sub care am mai suferit şi pe care le vom înfrânge, ca şi în trecut. Neamul are mai lungă viaţă decât vieţile noastre şi el are să ştie să-şi facă în cele din urmă dreptate. Ochii lui scăpărau ca în tinereţe. Avea în aceeaşi seară, la 6, o comunicare la Radio. Se ducea cu automobilul la Bucureşti, ca s'o rostească chiar el. Era în legătură cu groaznicele

întâmplări, petrecute și în pregătire, și ne cerea s'o ascultăm de-aici dela Văleni, și să-i spunem ce înțelesuri deștepta. Incepea să-și adune în săltare întâile foi din istoria lumii, de care se apucase numai decât după ce isprăvise istoria Românilor. Nimeni n'ar fi zis că se apropie de 70 de ani. Stătea înalt peste măsură înaintea noastră și ne privea cu niște ochi, cari treceau prin noi dincolo. Nicio presimțire nu mi-a spus că-l vedeam atunci pentru cea din urmâ oară.

Era încă de vreme. Ca să umplem așteptarea am luat o trăsură de Văleni, cu trei cai cu clopote la gât și cu o legătură de fân la spate, și am plecat să vedem satul lui Eufrosin Poteca, alt suflet mare, care se zbătea acum o sută de ani cu greutăți la fel. Am urcat printre dealurile înverzite până la Nucșoara lui. Veneam ca la un loc de întărire, ca să auzim, după glasul, pe care-l aduceam cu noi în urechi, glasul trecutului și al plaiurilor. Ne-am cățărat pe râpi până la biserica zidită de Egumenul dela Motru pe aceste înălțimi de unde se văd munții de jur împrejur ca niște umeri de care se rezeamă cerul cu stele. Neamul lui de țărani de pe Teleajen păzise potecile dela hotar, alături de vameși, de unde îi venise și numele. Adusese până în aceste singurătăți sfinții care ne priveau din pereți. Ne-am coborît repede și am plecat îndărăt, cu teama să nu pierdem emisiunea dela București. Parcă ne goneau și locurile, acolo de unde trebuia să răsune cuvântul. Am ajuns numai cu puțin înainte de timp. In curtea cantinei se așezase sub pomi un aparat de radio De jur împrejur, dar departe de el, se înșirau cursiștii și oamenii din Văleni, care prinseseră de veste. Așteptam tăcuți, cu ochii la placa aprinsă. Mi se părea că eram înaintea altarului într'o noapte de Paști și dintr'o clipă într'alta avea să pâlpâe lumina care să vestească învierea. Și atunci deodată glasul cunoscut a început să vorbească. Venea la fiecare dintre noi, umplea locul, auia pe ulițele pustii, cuprindea tot orășelul. Era aproape înfiorător, acest glas fără trup, care nu vorbea unuia și altuia, sau la ceasul de astăzi, ci vorbea țării și dintr'o ve-

chime fără început. Il ascultam ca o solie și ca un cuvânt de sibilă.

Glasul acela îl aud și acum în Văleni. Cum îmi aplec puțin urechia el răsună tot așa de plin și de limpede ca atunci.

Am intrat în curtea tipografiei, unde am văzut de atâtea ori pe bătrânul Onciu, șeful atelierelor, cu o foae în mână, vorbind cu Nicolae Iorga despre o nouă carte, pe care trebuia s'o culeagă. Regalele de litere abia se mai deosebesc prin geamurile prăfuite și la uși sunt peceți. Printre pietrele caldarâmului au crescut buruienile mari ale paraginei. Glasul se înalță nou și apropiat. Sticlele durue puțin de nota lui baritonală. Ne face rău și ieșim. Trecem drumul la biserica Sfântu Filip. S'au ridicat schele și se drege de crăpăturile cutremurului. Clopotnița s'a surpat cu totul și clopotele au rămas afară, spânzutate pe grinzile lor. Aici era muzeul de artă bisericească, o mândrie a istoricului, care-l înființase. Casa e crăpată în toate părțile. Ne înălțăm la ferestre, ca să ne uităm înăuntru. Intinși în lungul pereților, pe scânduri, sfinți speriați și Isuși Pantocratori ne privesc toți în același timp cu ochi nefiresc de mari. Glasul se aude iarăși. E și aici pe sub nucii bătrâni ai Vălenilor. Nu poate fi oprit nici de ziduri, nici de trecerea anilor. In fața mânăstirii, care a pătimit și ea de mișcarea pământului, se fac rugăciunile morților. Ne-am trezit toți cu lumânări albe aprinse în mâini. Protopopul înalt și uscat se uită crunt înainte și nu poate fi îmbunat de cântece și de mângâieri sfinte. El vede în fața lui pe cineva pe care noi nu-l putem vedea. Băieții clopotari se cațără pe acoperișuri și se lasă pe funii de sârmă, ca să tragă clopotele în clopotnița cu scările căzute. Glasul a venit cu noi. Vorbește tot mai puternic.

Documentare. Poporul nostru a găsit în vremea de demult două vorbe ca să arate pe omul foarte învățat: burduf de carte și tobă de carte. Intâia trebue să se fi născut între ciobani sau gospodari deprinși cu oile și a doua între

oameni de curte și ostași care auzeau cum răspunde darabana la orice lovitură a bețelor sau vedeau pielea întinsă pe vășcălie cât putea ea să ție. Atât una cât și cealaltă nu sunt lipsite de oarecare luare în râs, chiar prin lucrurile alese pentru asemănare, și dovedesc deopotrivă că n'au ieșit dintre cei ce se îndeamnă, « cu cititul cărților a face iscusită zăbavă », cum zice marele Miron Costin în Predoslovia la Descălecatul țării Moldovei, ci dintre ceilalți, oamenii de faptă.

Din Italia, țara cărturarilor în timpul Renașterii, s'a răspândit vorba lui Pico della Mirandola, ca să se vadă ce se așteaptă dela un om învățat. El avea obiceiul să spună că se pricepe să stea de vorbă sau să dea lecții « despre tot ce se poate ști și despre câteva alte lucruri pe deasupra » sau, cum sună latineasca vremii, în care se înțelegeau oamenii de cercetare: De omni re scibili et quibusdam aliis. Când nu le ajungea lumina minții, învățații de atunci, dornici să afle cu orice preț, nu se sfiau să ceară ajutor magiei și îndemânărilor care-i puneau în legătură cu diavolul. Pe Pico della Mirandola și tovarășii lui i-am mai uitat, dar îl avem în mijlocul nostru pe Faust, care a bătut aceleași căi și ne-a fost păstrat de Goethe în tragedia lui.

Odată cu înmulțirea nemăsurată din zilele noastre a cunoștințelor, oricât de burduf de carte sau de Pico della Mirandola să fie cineva, nu mai e în stare să le stăpânească pe toate. Locul lor l-au luat bibliotecile, dar nici bibliotecile nu mai ajung. S'a simțit nevoia unei biblioteci a bibliotecilor, de unde cercetătorul să poată afla dacă ceea ce caută el se găsește în vreuna din ele, fără să mai trebuiască să le umble pe fiecare. Mi-aduc aminte ce i s'a întâmplat unui om a atâtea știutor, cum era Nicolae Iorga. Toate izvoarele Istoriei Românilor îi trecuseră prin mână și, cu ținerea lui de minte fără pereche, putea oricând să spună unde sunt adăpostite.

Eram anul trecut la el la Văleni, împreună cu scriitoarea Lucia Borș. Ii citise întâiul volum, Doamna Elena Cuza, și avea pentru el cuvinte de prețuire. Nu i-l văzuse

pe al doilea, Maria Cantemir. Nu știa ce făcuse din această femeie hotărîtă. « Atâta vreme cât nu se pot avea scrisorile ei, care sunt tipărite în rusește, dar n'au încăput până acum în mâinile niciunui Român, orice încercare de reconstituire are să fie nesigură ». « Dar eu am avut scrisorile Mariei Cantemir », i-a răspuns atunci marelui istoric scriitoarea. « Pe ele mi-am întemeiat o bună parte din povestire. Multe sunt traduse la mine în carte ». L-am văzut atunci pe Iorga nerăbdător și mirat. « De unde le-ai avut »? « Dela bibliotecă ». « Dela ce bibliotecă? Academia nu le-a avut niciodată și nici altă bibliotecă din țară ». « Sunt la biblioteca orașului Chișinău, unde le-am descoperit chiar eu cu prilejul unei călătorii anume în niște reviste din secolul trecut, care mi-au fost împrumutate la București, până am isprăvit de tradus ». « Vreau să citesc neapărat lucrarea dumitale și dacă, așa cum cred, e bine făcută, am s'o propui pentru un premiu la Academie ». Era la câteva zile după ce Basarabia fusese părăsită în mâinile Rușilor. Maria Cantemir ne mai fusese luată odată. Iar Iorga nu știu dacă a mai apucat să citească lucrarea în care pentru întâia oară se întorcea printre Români fiica și secretara iubită a învățatului Dimitrie Cantemir, plecat pentru totdeauna în Rusia, cu toți ai săi și cu gura rea de Ion Neculce, după înfrângerea de către Turci a lui Petru cel Mare la Stănilești. Rămâne însă fapt că însuși marele Iorga nu prinsese de veste că un document, pe care-l socotea așa de însemnat pentru cunoașterea unei figuri din istoria noastră, se afla la îndemână, și aceasta, nu numai dintr'un nenoroc de răscolitor de arhive, dar din lipsa, să zicem, a unui centru de documentare. Sunt încredințat că, dacă ar mai fi fost printre noi, una din întâile lui dorințe, după luarea din nou a Chișinăului, ar fi fost aducerea în biblioteca Academiei a scrisorilor Mariei Cantemir, dacă acele scrisori mai sunt și nu au fost făcute cenușe! Fiecare tagmă de oameni și-a pornit numai decât trimișii acolo, ca să vadă ce s'a ales de ceea ce le era la inimă, numai bibliotecarii nu s'au mișcat, așa că până astăzi nu

ştim cât s'a păstrat şi cât s'a pierdut din bibliotecile Basarabiei.

Acel Centru Român de Documentare s'a înfiinţat de curând sub preşedinţia decanului bibliotecarilor noştri, d-l Al. Tzigara-Samurcaş. Scopul lui e tocmai să pună la îndemâna tuturor informaţia documentară pe care România o are, dar risipită astăzi, nu numai în bibliotecile mari şi mici ale ţării, dar şi la atâtea servicii de Stat şi particulare. S'a pornit deocamdată cu descoperirea şi catalogarea acestor nenumărate izvoare. Va veni la rând punerea lor în legătură, fie printr'un fişier central, fie pe altă cale. Ne vom şti atunci mai bine puterile de tot felul şi vom fi în măsură să le întrebuinţăm pentru un cât mai mare folos. Aşezăminte asemănătoare se întâlnesc în toate ţările de cultură. Centrul Român de Documentare conlucrează cu ele. Bunurile noastre spirituale au să poată cu atât mai mare uşurinţă să intre în larga circulaţie internaţională.

Azilul Elena Doamna. Cine vine cu trenul de Giurgiu spre Bucureşti sau intră în oraş pe şoseaua care pleacă dela satul Militari, are pe neaşteptate înaintea ochilor pe un fund de pădure bătrână, o turlă ciudată de biserică. Mulţi, care cunosc împrejurimile şi istoria cetăţii Dâmboviţei, cred că e vorba de biserica mânăstirii Cotroceni, plină de numele măreţ al lui Şerban Cantacuzino, alcătuitorul Bibliei dela 1688. Până astăzi domnitorul acesta, unchiu al lui Constantin Brâncoveanu, are în mintea noastră o înfăţişare de urias. Aflaserăm în şcoli, şi lucrul ne-a urmărit toată viaţa cu uimirea copilărească de atunci, că stânjenul lui Şerban, unitatea de lungime hotărîtă pe acea vreme, când nu se putea cunoaşte metrul Revoluţiei franceze, se luase după înălţimea domnitorului, care trecea de doi metri. Biserica lui nu se poate însă vedea din mijlocul plopilor monumentali şi din umbra palatului Cotroceni. Turla aceea roşie, care are ceva de baroc italian din întâile încercări, e a paraclisului dela Azilul Elena Doamna. Elena Doamna e Elena Cuza, Doamna Unirii.

Ea stă astăzi de bronz în curtea acestei școli ridicate pentru orfanele țării, între copiii cari i-au fost dragi. Nicăiri amintirea femeii sfinte, care n'a urcat în scaunul țării decât ca să sufere, nu se păstrează mai curată și într'o înfățișare mai potrivită cu felul ei de înțelegere a vieții, decât aici. Azilul Elena Doamna e cea mai frumoasă bucată a unui Muzeu Cuza. El ar trebui cercetat ca atare, de toți iubitorii trecutului și de celelalte școli, în ziua când se serbează unirea dintâi, premergătoarea și buna vestitoarea celeilalte. Bustul Doamnei, înălțat la împlinirea a 75 de ani dela înființarea Azilului, ar trebui cu acest prilej să fie acoperit cu flori.

Biserica de alături, e unul din întâiele, la noi, dacă nu chiar cel dintâi locaș de rugăciune clădit chiar în cuprinsul unei școli pentru trebuințele sufletești ale elevilor ei. Creșterea pe care o primeau acestea, sub ochii plini de grijă domnești, era întreagă, știință de carte și meserie, însă odată cu bune îndrumări și cu viață creștină. Regina Elisabeta, care a înțeles să ia asupră-și și această moștenire de dragoste de oameni și de țară, a pus să zugrăvească pereții și iconostasul paraclisului zidit de ea, pe cel mai mare pictor bisericesc din acei ani. Tătărăscu s'a întrecut pe sine, cu toată îndreptarea de artă sfântă italiană pe care o avea și noi n'o mai prețuim cât o prețuiau oamenii de atunci. Zidirea aproape pătrată se înalță către cer, cu sfinți albaștri și cete îngerești de aur, ca o rugăciune primită, făcută de inimi nevinovate. Nimeni n'are dreptul să spuie că știe istoria artei românești din secolul al XIX-lea, dacă nu vede întâi acest monument ascuns de oameni. De multe ori, în ceasurile cu soare, când curtea e năvălită de cele 4—500 de azilence, pe sub pomii mari, vechi cât Bucureștiul de alături, crezi că toată această copilărime albă a coborît pe ferestrele înguste și înalte ca niște uși tăiate în cer, ale paraclisului, și că nu e altceva decât cetele îngerești dinăuntru ieșite să se joace.

Locurile întinse ale Azilului, care sunt danii domnești, cele dintâi ale Doamnei Elena Cuza, și cele de pe urmă

ale Regelui Carol I, au avut rostul, în gândul donatorilor, de lume aparte, ca un aşezământ de educaţie mânăstiresc, în stare şi menit să-şi mulţumească toate trebuinţele singur şi să se poată închide oricând de lumea de afară. Ele s'au înjumătăţit atunci când a trebuit să se ridice pe muchia malului care se lasă spre lunca Dâmboviţei, strălucita Academie Militară. Academia e astfel ca un dar al orfanelor şi al Doamnei Elena pentru apărarea ţării şi pregătirea măririi ei viitoare. Ce-a rămas trebue însă păstrat cu sfinţenie, loc de curte, loc de grădină şi loc de aer, pentru ca un gând mai mare şi mai puţin vremelnic decât al nostru, al întâei Doamne şi al întâiului Rege al României, să nu fie întors şi nesocotit.

Peste toate păzeşte din alt secol turla paraclisului, ca o binecuvântare la una din porţile cele mai istorice ale Bucureştiului. Ea întâmpină de departe şi-l însoţeşte până la intrare pe călător, care rămâne cu icoana ei tainică în minte, pentrucă dacă o caută, n'o găseşte nicăiri. Zidurile Azilului o îmbrăţişează şi o ascund între fetele strânse împrejurul ei ca un nor alb.

Mulţi s'au grăbit să vie în ajutorul Doamnei Elena Cuza, când i-au aflat hotărîrea şi i-au văzut râvna. Unii au luat asupra lor greaua sarcină să facă din acest Azil un aşezământ viu. Doctorul Davila a ajuns popular pentru alte merite mai zgomotoase. Ar fi păcat să i se uite acesta, mai ales că el e legat de numele Anei Davila, care a umplut de viaţă zidurile acestei clădiri şi s'a sfârşit, dintr'o greşeală, în anii ei încă atât de tineri, în preajma lor. Amintirea ei e păstrată de un monument, aşezat în curtea de plimbare, unde pare că se găseşte şi as ăzi în mijlocul fetelor şi le zâmbeşte.

Intre cei ce au vrut să nu lipsească dela marea faptă a fost şi Vasile Alecsandri. Ca poet, el a avut un gând duios, care a mişcat pe Doamna şi cu ea, ţara întreagă. Avea tocmai încheiată culegerea de poezii populare ale Românilor. Mai publicase din ele, atât în limba în care fuseseră cântate întâi, cât şi în limbile franceză, engleză şi germană, ca să descopere străinătăţii sufletul românesc.

La 3 Octomvrie 1862 el trimite Inaltei Doamne o scrisoare prin care dărueşte manuscrisul poeziilor populare Azilului: « Completând acum pe cât mi-a fost prin putinţă colecţia începută şi dorind a face ca să contribue însuşi geniul poporului în folosul azilului de copii găsiţi, ce poartă numele Inălţimii Voastre, iau îndrăsneala a hărăzi acestui aşezământ manuscrisul meu de poezii culese în sânul poporului ».

Că era vorba de o adevărată trecere în proprietate, se vede şi mai limpede din răspunsul Doamnei: « Ca Doamnă vă mulţumesc că aţi dat ca desăvârşită proprietate rodul ocupării voastre de mai mulţi ani la Azilul Elena, ce am fondat pentru pruncii găsiţi. Această lucrare este o comoară adevărată pentru bieţii mei micuţi adăpostiţi, şi o primesc cu recunoştinţă. Voiesc ca ediţiile ce se vor face şi se vor vinde în folosul Azilului Elena să fie demne de geniul poetic al Românilor. Voiu comanda două, din care una ediţie de lux pentru admiratorii frumuseţilor poeziei poporane, cealaltă ediţie tipărită cu caractere chirilice, fiind menită a se vinde cu preţul cel mai mic, va servi a duce cântecele naţionale ale Românilor în sânul munţilor, în sate, în mănăstiri, de unde le-aţi cules cu pietate. Dar mai mult, în Azilul Elena, acele poezii se vor păstra, căci ele puse pe muzică vor legăna tinerele fiinţe, adăpostite în el. Micii copilaşi ai Azilului meu le vor cânta, şi atunci vor fi îndeplinit acea gingaşe cugetare din scrisoarea voastră de a dedica pruncilor găsiţi din România aste poezii pe care le numiţi: « Copiii găsiţi ai geniului românesc ». E ciudat că tot în 1862, dincolo de munţi, Andrei Mureşanu îşi publica volumul lui de poezii tot în chirilice, ca să poată intra, cum zice în Prefaţă, mai uşor în toate mâinile. Era anul când alfabetul latin lua locul celui chirilic.

N'avem ştiri care să ne arate cât a folosit băneşte Azilul din tipărirea Poeziilor populare ale lui Alecsandri, dar ceea ce e sigur e că trecând anii toată lumea a uitat, şi odată cu ea şi administratorii Azilului că manuscrisul era pentru totdeauna un bun al fundaţiei Doamnei

Elena Cuza. L-a tipărit cine a vrut, fără să mai întrebe și mai ales fără să dea proprietarului ceea ce se cuvenea. Intrecerea aceea de curtenie, între poet și Doamna țării, din cele două scrisori, se pierduse fără un răsunet mai prelung. După 80 de ani dela acea dată, Casa Școalelor scoțând o carte pentru popor și mai cu seamă pentru bibliotecile din Basarabia, cu Poeziile Populare ale Românilor, și-a adus aminte de acest drept al Azilului și l-a făcut părtaș. Cele câteva zeci de mii de lei cuvenite au să fie întrebuințate pentru înjghebarea unui Muzeu Elena Cuza în școala domnească pe care ea a înființat-o. Câteva lucruri strânse cu evlavie se găsesc de pe acum acolo. Altele, dăruite de doctorul Flor, îngrijitorul ei până la moarte dela Piatra Neamț, au ajuns dintr'o greșală la Școala Normală, care se află adăpostită în aceeași clădire. Puse împreună și alături de daruri, care vor mai veni, îndată ce se va prinde de veste de ființa acestui Muzeu, ele vor alcătui un colț de amintire, dat deopotrivă în grija profesoarelor și a elevelor, ca o vatră antică în seama vestalelor. Muzeul va împodobi școala, dar o va și apăra, de orice încălcări din afară sau de slăbiri dinăuntru, prin uitare de datorie și scădere de râvnă, ca și cum Doamna de demult s'ar fi întors în mijlocul ctitoriei ei dragi și ar călăuzi-o din nou, ca la început.

Carmen. Când sub bolta roșie cu tot felul de monștri a Ateneului Român din București răsună notele înalte ale Simfoniei a IX-a a lui Beethoven, ca zilele trecute și ca în fiecare an muzical odată, ascultătorul, care are în suflet nu numai coarde puse deodată în mișcare, dar și gânduri, vede până departe. Este pentru noi o culme de viață muzicală, această împreunare, în jurul celei mai strălucite partituri, a celei mai bune și mai vechi orhestre, « Filarmonica », și a celui mai bun și mai vechiu cor, « Carmen », pe care le avem. In altă parte s'ar putea zâmbi de o asemenea întoarcere și de același popas. La Românii dela Dunăre, ele au căpătat un înțeles care e numai al lor și poate să dea fiori.

Fresca rotundă a lui Costin Petrescu se umple de alte figuri. Acel Andante al istoriei româneşti, început cu acordurile cadenţate ale ostaşilor lui Traian şi trecut din domn în domn până la oamenii şi întâmplările din zilele de azi, se opreşte scurt. Mai rămân buciumaşii şi surlarii care însoţeau pe Ştefan cel Mare în bătălia dela Podul Inalt sau lăutarii din alaiul lui Mihai Viteazul când a intrat pe armăsarul lui alb în Alba Iulia şi ei cântau poate despre o băciţă care-şi pierduse oile. Din pulberea în care s'a înnecat toată această înviere colorată a vremurilor de altădată, nu se mai văd decât ţevile buciumelor şi gâtul cobzelor şi alăutelor. E ca o trecere la viaţa orhestrei sbuciumate din sală. Pictorul nu s'a gândit la ea. Fresca cea nouă, la care se ridică ochii noştri, împăienjeniţi de cântec, n'are decât episoade din istoria muzicii. Câte odată ne vine să credem că şi instrumentele şi orhestranţii de pe scenă nu mai sunt făpturi aevea, ci un fragment, cel din urmă al acelei fresce. Către el au mers, ca să-l facă după atâtea secole cu putinţă, toate încercările, dela cântăreţul din frunză verde al folklorului până la psaltul de biserică. Lângă mine două fete, înghesuite una în alta în scaune şi cu părul lăsat pe umeri amestecat, unul negru şi altul bălai, urmăresc într'o carte mică de portative cu note, ca o Biblie, fără să se uite în sală, nemuritoarea simfonie. A izbucnit Imnul bucuriei şi Goangă baritonul cutremură pereţii, chemând, în acompaniament de viori şi de zurgălăi, popoarele la unire. Ele citesc mai departe textul, cu feţe luminate. Nu ştiu ce se petrece în jur şi nici pe scenă, unde se deslănţuie puterea sonoră a 200 de executanţi. Pentru cele două fete foile acelea, ele cântă şi îndărătul lor stă însuşi Beethoven şi le priveşte. Fresca muzicii s'a îmbogăţit cu un nou episod. Numai Feuerbach, pictorul îndrăgostit de Italia şi care umple de cântecul copiilor lui toată Galeria Modernă dela Berlin, ar fi fost în stare să prindă o astfel de clipă de extaz modern, sau, poate şi Botticelli cu toţi îngerii cântători şi cu crini în mână, ai Renaşterii.

Filarmonica nu e numai o orhestră care a știut să se păstreze 20 de ani în aceeași alcătuire de statute, de oameni și de ideal de artă. Numele e nou, și nici el, dar instituția e mult mai veche. Istoria culturii românești din secolul al XIX-lea începe cu o Societate filarmonică. In orhestra Filarmonicii de astăzi orice cunoscător al vieții noastre muzicale deosebește foarte ușor pe antemergătoarea ei. Se chema Orhestra Ministerului Instrucției, și avea până în ajunul marelui războiu conducător pe Dinicu. Nu știu dacă nu s'au mai păstrat până acum, nu numai partituri, dar și instrumente, poate chiar maeștri instrumentiști din averea Orhestrei Ministerului în averea Filarmonicei. Anii trecuți ele se aflau încă la locul lor. Ne făceam semne din sală, câte un fagotist care sufla în fluerul lui ciudat, lung aproape cât un tulnic, sufla de un sfert de secol și mai mult, sau câte un cântăreț din corn, cu pieptul încă tânăr și cu ochii albaștri râzători, umblăreți și cam bulbucați de silință. Vara la Sinaia în vreo casă din Gura Pădurii, îi ascultasem ca băiat de liceu, prin celălalt secol, repetându-și partea, pentrucă în vacanță elemente din orhestră cântau în vreo formație din Parc. Erau de pe vremea când la Teatrul Național chiar la reprezentațiile de dramă se cânta în pauze. Invățaseră pe din afară scene întregi din Hamlet, de pildă, șezând în țarcul lor și ascultând seară de seară, și le declamau în stil clasic de Comedia Franceză, Mounet Sully sau Notara. Dela o vreme locul pe estradă li-l lua altcineva. Ieșeau la pensie. Orhestra se înnoia ca brazii, din care àcele frunzelor cad și ele, dar cad cu schimbul, așa încât pomul nu rămâne niciodată gol. La fel s'a prefăcut și orchestra sub ochii noștri ai celor mai vârstnici și Dinicu obosit a coborît dela locul lui ca să ia bagheta Georgescu, violoncelist și unul, pentru notele mai duioase și catifelate, violoncelist și celălalt, avântat și viforos. Parcă se schimbau și clasicii, înfățișați de cel dintâi patriarhali și liniștiți, iar de cel de al doilea, în toată măreția și adâncimea lor de acasă. Orhestra, înaintând spre noi, nu îmbătrânea, ci întinerea.

Ea n'are îndărătul ei o tradiție de cântare bisericească, pentrucă slujba ortodoxă n'a îngăduit niciodată muzica instrumentală, deși David își întovărășește Psalmii cu cântec de harfă, și unele Mucenice au intrat în hagiografie și în calendar cu instrumentul muzical care le era drag, dar nimic nu m'a convins ca întâlnirea Filarmonicei cu Vincent d'Indy, chemat anume la București, cât de aproape de biserică se găsea. Eram într'un salon de primire al unei case culturale dela noi. Compozitorul și profesorul francez, care-și descoperea printre oaspeți elevi dela Schola Cantorum, ne privea pe rând cu ochii aproape în lacrimi. Repetiția dela care ieșise, ca să i se spună aici câteva cuvinte de bună venire, fusese ca un concert religios. Orhestranții parcă se aflau într'un cor de catedrală, sub marile vitralii și la umbra orgii cu pădurea ei de țevi. Nu îndrăsnise niciunul să greșească. Melodiile erau închinate Maicii Domnului a tuturor îndurărilor. Ar fi putut să fie cântate în locașul ei. Era părerea lui Vincent d'Indy, care vedea Filarmonica înșirându-și pupitrele înaintea unui iconostas și a stranelor strămoșești. Când am auzit de începuturile de cântare instrumentală bisericească într'o catedrală a noastră din Oradea, m'am gândit la vorbele marelui oaspe al României muzicale, care la câțiva ani după aceea s'a stins, și ași fi vrut, alături de atâția alții atunci de față, ca întâia orhestră a țării să deschidă ea această nouă vreme pentru Sfânta Liturghie.

Corul Carmen a trecut și el de 40 de ani. L-a visat, așa cum este acum, Chiriac, întemeietorul lui, nu numai o unealtă melodică la fel cu oricare alta, ci o vatră de muzică românească. A înflorit și el din aceeași pornire de încredere, care ne-a dat în domeniul literar Sămănătorismul și noul naționalism. Ele ne-au dus, în istorie, la Unirea Românilor într'un singur mănunchiu, iar în artă, la o întreagă literatură și la un nou curent de creație muzicală. Folklorul poetic se revărsase peste scrisul nostru încă din zilele lui Alecu Russo și ale lui Vasile Alecsandri și dăduse aproape toate roadele care se puteau aștepta dela el. Folklorul muzical, mai puțin înțeles în

curăţenia lui, din pricina amestecului lăutăresc, şovăia şi mai departe, dincolo de pragul cunoaşterii. Chiriac a pătruns până la el şi a pus corul Carmen în slujba lui. A fost ca o nouă şcoală de cântec românesc ridicată atunci în mijlocul unei lumi care suspina numai după marea compoziţie apuseană. Repertoriul concertelor de muzică vocală, ascultată atâţia ani fără întrerupere, a întors şi a prefăcut treptat gusturile. Omul acela nu mare la stat, cu ochii negri plini de dogoare şi cu veşnicul zâmbet care căuta în celălalt înţelegerea, a pornit în acei ani o luptă cu veacul, pe care a câştigat-o. Ceea ce mai rămânea, după plecarea lui prea timpurie dintre noi, a făcut corul Carmen singur, cu îndreptarea şi puterea pe care le pusese în el. De aceea să privim fără mirare adevăratul cult de care carmeniştii înconjoară amintirea lui Chiriac. El nu este numai al lor, ci e în aceeaşi măsură al nostru şi al culturii româneşti, dirijorul de demult împreună cu ei, dar deocamdată parcă n'ar bănui şi fac din această serbare o serbare de casă. M'am găsit şi eu alături de corul care se adună într'o anumită zi din an în jurul bustului dela Ateneu, ca să-şi rostească prin cântece, învăţate cu Chiriac, iubirea neclintită faţă de întemeietor. Omul, acum de bronz, se uită cu privirea puţin pierdută, pentrucă vine de departe şi a văzut lucruri pe care noi nu le vedem, la elevii şi la prietenii aşezaţi în cerc. E atunci de o prezenţă care cutremură. Nu mai conduce dirijorul de astăzi, ci conduce din nou dirijorul dela început. Corul se prelungeşte şi se îngroaşe în umbra rotondei cu tot neamul cântăreţ, de flăcăi şi fete, îmbrăcat în cele mai mândre pieptare şi ii şi venit pentru aceeaşi zi din mii de sate şi de cătune, de pe câmpii şi de pe plaiuri. Cântecul corului deşteaptă cântecul lui, care e acelaşi. Clocoteşte pe sub bolţi şi iese pe uşile deschise, împrăştiindu-se peste toată ţara.

Executarea Simfoniei a IX-a aproape nu se mai poate închipui fără corul Carmen. Pe vremuri, Chiriac stetea între corişti şi instrumentişti şi-şi conducea pe ai lui el, sub varga poruncitoare a şefului de orhestră. Se găseau

tot felul de mijloace, ca să poată să vadă și să fie văzut, un podium anume sau o mică schelă. Il urmăream din parter cu drag. Era sufletul acelei frumoase formații sonore, care se descărca la un semn, umplând cuprinsul, mic și ferindu-se să nu încurce lumea. Zâmbea celor mai bătrâni din lotul bașilor, cu care începuse. Ii caut și acum și nu-i găsesc. La fel cu instrumentiștii Ministerului Instrucției, prieteni de ani tineri, s'au tras la odihnă. Unii din ei au trebuit să se schimbe în ascultători și se uită din sală la rândurile strânse, în care nu se păstrează niciun gol, ale tovarășilor de cântec. Iși aud nu numai partea, dar și glasul lor, care cântă acolo ca totdeauna, deși ei nu mai sunt. Căci nu suntem martorii numai ai unui concert care s'a cântat de ani de zile și-și chiamă numai decât credincioșii, ci la un capitol al istoriei muzicii românești. Unelte, de coarde sau de alamă, și glasuri, de bărbați și de femei, se înalță împreună, ca să vorbească de un dor secular al unui popor carpatic. Este un dor de rostire proprie între celelalte popoare și cântecul se desprinde deodată singur și înalt. Il ascultăm nu numai noi, dar și ceilalți.

Muzeul Unirii. In dimineața aceea de Iunie, când am intrat în Muzeul Unirii din Alba-Iulia, în săli nu era nimeni. Domnea pretutindeni o liniște veche și de piatră, ca și lucrurile dinăuntru. Nu vream lămuriri. Directorul cunoștea istoria fiecărui capitel din adevărata pădure în toate stilurile, care umplea, caturi, caturi, un întreg perete. Era plin de dorința să vorbească. L-am oprit. Lei fioroși păzeau intrarea în locașurile morților. Călărețul trac trecea prin fund fluturându-și haina. Mithras își înfigea paloșul în taurul sfânt. Zeița Venus se apleca, ascunzându-și și nu prea golătatea, și se uita la noi, care o priveam cu băgare de seamă de departe, din alte secole. Strămoși, cu numele lor roman, ne înconjurau de toate părțile și se amestecau cu zeii. Lăsam să se rostească singură această lume, între care ne mișcam și ne simțeam uneori de aceeași ființă. O înțelegeam mai bine

din gura ei tulbure decât dacă ne-ar fi înviat-o un om învățat.

Toate pietrele și plăcile de lut cu nume de legiuni au fost scoase de undeva de aproape. Altădată se găsea pe aici capitala uneia din Dacii, Apulum, la răspântia drumului care pleca apoi spre Cluj și mai adânc spre Miazănoapte. Ea a fost făcută una cu pământul, poate tot pe atât de năvăliri cât de lipsa de grije a urmașilor. In alte părți vatra unei cetăți se mai poate desgropa și stă înaintea noastră ca odinioară, cu zidurile și clădirile ei. Așa au ieșit la iveală, la doi pași, în Hațeg, templele și arenele de circ ale Sarmisegetuzei, de sub o livadă de pruni. Călcăm astăzi înfiorați pe mozaicul de lut ars pe care l-au călcat preoții și legionarii de odinioară. La Apulum nu s'a păstrat nimic. Un plan în miniatură, închipuit, stă, pentru cine vrea să-l vadă, ca o ticluire de arheolog, într'un colț. Pietrele au intrat în casele de mai târziu sau în cuptoarele de făcut var. Pe deasupra s'a tras cu plugul. Acest scaun de voevozi și de mitropoliți n'a știut să-și ocrotească cel mai mare drept la mândrie, așezarea străbună de acum 1800 de ani. A pătimit de păcatul semeției. A crezut că nu-i trebue strămoși, mai ales că aceștia n'aveau nicio legătură cu stăpânitorii vremelnici aduși de vânturile istoriei din alte continente, și a vrut să înceapă totul dela ea. Dar precum pământul geologic se scutură câte odată până în măruntaie și revarsă din adâncimi lave și magme despre care altminteri niciodată n'am fi aflat, la fel și pământul istoric. Atunci când oamenii au uitat el scoate din tainițele lui aceste mărturii de piatră, pe care le las eu astăzi să își povestească singure viața de strălucire. Noi le înțelegem glasul. Suntem moștenitorii în linie dreaptă. Cei ce ne tăgăduiesc autohtonia sunt năvălitori străini, care după ce au cuprins aceste locuri cu sabia, s'au gândit, pentrucă orice sabie ruginește cu timpul și poate să cadă în bucăți când e trasă într'o bună zi din teacă, s'au gândit că e mai prevăzător să-și întemeieze stăpânirea și pe drept. Noi trăiam mai departe pe văile și plaiurile noastre arde-

lene, pe unde văzuserăm, arătându-se la început în treacăt și mai apoi cu dorință de așezare după alți călăreți ai lungilor stepe, și pe acești oaspeți nechemați, și nu știam că notarii, arhivarii și oamenii lor de legi, ținuți în pâine la Curte anume pentru aceasta, ne tăgăduiau ființa în cărți și în zapise tot mai multe, scrise chiar în limba strămoșilor, așa cum se păstrase oprită în loc și moartă prin mănăstiri, pe când noi o păstram vie în suflete. Ei uitaseră de aceste pietre de moșie, care arătau vechiul hotar. Noi ne duseserăm zilele lângă ele cum putuserăm, dar îndată ce le-am văzut, le-am cunoscut. Nicio putere din lume, nu documente și o teorie de stat ticluite, nu mai e în stare să ne ție departe de vechia moștenire. Când glasul nostru a fost prea slab, au ieșit, ca aici, pietrele de dedesubt și au vorbit.

Muzeele noastre poate nu sunt destul de căutate. Afară de Muzeul de istorie naturală, Grigore Antipa din București, care are sute de mii de vizitatori pe an și a ajuns un vad cunoscut de toți, băștinași și străini veniți din alte țări ca să-l vadă, în celelalte domnește liniștea. Cercetătorii mai rari le păstrează o înfățișare de sfințenie, mai potrivită cu lucrurile de demult sau cu faptele mai de seamă ale minții omenești, retrase din vălmășagul pieritor al celorlalte. Conducătorii lor înșiși poate sunt mai mulțumiți așa, ei care trebue să fie prietenii adâncirii, putință numai a câtorva, și nu ai năvălei celor mulți. Noi suntem datori să vrem mai mult. Muzeul e însăși tradiția, în ramurile de cunoștințe sau de artă care i-au dat naștere, și ea trebuie neapărat pusă la îndemâna oamenilor de astăzi. Intre zidurile lui ei se simt deodată înaintea unei zări nesfârșite, care duce în trecut cum duce și în viitor, purtați de omenirea în mers, care îi însoțește din cele mai depărtate vremuri, limpeziți și întăriți. Altfel rămân cu toții la întâmplările zilei și viața e numai un ziar în care răsfoiesc dimineața și pe care îl aruncă împreună cu toate știrile fără legătură cu ce le pasă. Sunt ca o corabie care umblă purtată de vânturi pe toate mările, fără inelul într'un mal de stâncă al unui

port, unde să se lege cu funii, să-și descarce încărcătura și să-și înoiască proviziile, de hrană și de ideal.

Mă retrag într'un colț al acestui muzeu din Alba-Iulia, după ce am străbătut sala romană, sala preistorică, sala istorică și etnografică. E un clopot care bate, nu știu de unde, dela Catedrala noastră, cu pictura murală a lui Costin Petrescu, sau dela Catedrala romano-catolică de alături, cu turnul ei pătrat și cu lespezi în trupul clădirii dela 1200. Nu e un dangăt obișnuit, pe care în alte împrejurări nici nu l ași fi auzit. Stăruie și răsună la fiecare pas pe care îl fac pe scară. Face parte din viața acestor locuri. E ca un glas al lucrurilor pe care nu-l înțelegem cu acest rost decât numai când ne cufundăm în ele. Intr'o uliță care pornește aproape din ușa noastră, e alt muzeu, al cărții și al instrumentelor care cercetează cerul, vestitul Batthyaneum, biblioteca înființată de episcopul de pe la 1780, care visa și de o societate științifică a Transilvaniei. Se gândea să-i întărească pe ai săi și acum fapta lui, adăpostită în sala înaltă, albă și boltită a unei foste biserici, a rămas în mijlocul nostru ca un bloc erratic, după care se poate descoperi în geologie și geografie până unde s'a întins raza unei puteri elementare fără nicio legătură astăzi cu lumea dimprejur. Așa întâlneam în drumurile mele pe jos din Germania bucăți de stâncă uneori cât casa și mai mari, în mijlocul câmpurilor lucrate, și din cel mai adevărat granit scandinav. Le-au adus până aici ghețarii din epoca glaciară și sunt în zilele noastre ca niște pietre de hotar pentru întinderea lor. Când câmpurile de ghiață s'au topit și s'au tras în munții și mările de acasă, n'au avut cum să le mai ia îndărât. Mă învârtesc pe lângă acest măreț Batthyaneum ca pe lângă blocul erratic din Brandenburg, dela Freienwalde, de pe drumul Stettinului, unde am întârziat într'o zi de vară ca aceasta. Aproape de vârf se vedea o scobitură vânătă, mare și ascuțită ca o sapă. Localnicii ziceau că e urma copitei calului lui Wothan. In acest basm frumos se păstra însă amintirea plaiurilor de unde stânca venise. In Batthyaneum urci pe o scară de piatră îngustă și răsucită. Pe

peretele rotund sunt agățate chipuri de sfinți ai bisericii latine. Când ajungi în dreptul fiecăruia îți zâmbește și te binecuvintează. Parcă ai urca la cer și ei te-ar aștepta ca să-ți deschisă drumul. Lași sala cu cărți, care aduce aminte de biblioteca premonstratensă a abatelui Zavoral dela Strahov din Praga, mai puțin bogăția de pictură a acesteia. Sunt acolo 600 de incunabule cu câte nu se pot lăuda nici biblioteci mari din apus, și unele de o frumusețe fără pereche. Intre manuscrise, un cercetător slovac, venit zilele trecute în uniformă la noi, într'un popas către front, a descoperit unul cu muzică populară a neamului lui, din secolul al XV-lea, care puțin a lipsit să nu-l înebunească de bucurie. Să-ți auzi deodată poporul cântând cu glasul lui dela 1500, înviat împrejurul tău, este dece să-ți pierzi mințile. Până acum documentul a zăcut necunoscut în lăsământul cardinalului cu pălăria verde turtită peste stema cu vultur și cu pelican a casei lui. I-a sosit însă vremea să iasă în lume și să fie auzit. Mă uit prin hârtii aproape cu pică. De ce nu se află ceva asemenea și pentru noi, care am dus în cârcă toată această ctitorie streină? Sau cercetătorii noștri n'au pătruns încă până la izvoarele, care l-au amețit pe fratele slovac? E bine să te urci însă mai sus până în turnul astronomic. Lunetele și cadranele stau gata. Obloanele de fier se pot desface oricând pe lungimea meridianului, ca să arate stelele și planetele cu focurile lor roșii și verzi. O scobitură acoperită cu piele taie odaia dela un capăt la altul. E ceasornicul de soare. Pe acel uluc intra lumina printr'o gaură în perete și când ajungea la un loc anumit, însemnat pe scânduri, era miezul zilei. Se dădea un semnal din acest turn înalt, care stăpânește toată lunca Mureșului, o detunătură de iarbă de pușcă sau un clopot, și țara știa că e amiază. Astăzi nu se mai face de aici vremea bună și vremea rea, și soarele nu mai e abătut ca o apă în iezătură prin gaura din peretele episcopului, dar fiorul de atunci se păstrează ca și apropierea de cer. Posomorît se duc deacurmezișul, deastânga noastră, Munții Apuseni, cu piscul Cetea ca o frână care-i ține să nu se reverse

peste lume. Un popor întreg stă înapoia lor, ca altădată, cu mâna pe dârlogii calului, gata să pornească.

Teii din oraș sunt plini de copii. Culeg floarea. Treci pe dedesubt fără să-i bănui, ascunși cum sunt în frunze. Se grăbesc. E jumătatea lui Iunie și au cam întârziat. Vorbesc sau cântă, ca un ciripit în ramuri. Și deodată vedenia lor, de locuitori ai unor grădini fără griji și fără simțul trecerii neîmpiedecate de nimic a anilor, cum vor fi fost acelea ale raiului, se leagă de treburi mai de pe pământ. Ea urmărește până în acest ungher umbrit de muzeu. Mă găseam acum câțiva ani la Copenhaga, unde, după atâția alți Români, mă dusesem să văd cu ochii mei cum un popor mic a putut să ajungă la fericire. Mă ispitea, ca o chemare literară, castelul dela Elsenör, unde trăise și murise Hamlet, dar mă chema, ca o datorie, așezămintele lui Grundtvig și tot ce dăduseră ele pentru ridicarea țărănimii daneze. Aceasta la țară. In oraș, am intrat într'o zi în Muzeul Thorvaldsen. Marmorele artistului se întâlnesc și le văzusem în toată Europa, dar au rămas destule pentruca orașul regesc de pe Sund să se poată făli și la el acasă, cu unul din fiii lui cei mai înzestrați. Un muzeu de sculptură, alb și marmorean, e și mai puternic, dar e și mai slab decât alte semene care întâmpină cu deosebite colori și cu o felurime mai mare de materie lucrată. In niciun muzeu cunoscuta oboseală a expozițiilor nu ajunge mai repede pe drumeț decât într'un muzeu de sculptură. De aceea gliptotecile pure, fără un adaus de schimbare plastic sau de alt fel, sunt așa de rare. In Muzeul Thorvaldsen erau din loc în loc jocuri de apă și glastre în pardoseala de piatră, cu plante exotice și cu mușchi de nemurire. Te plimbai ca printr'o lume mai bună, unde toate, ca să ție, întraseră într'un tipar de marmoră, dar nu erau mai puțin vii. In aceste încăperi a năvălit o școală întreagă. M'am retras ca acum, într'un colț, și am privit-o cu nemulțumire, pentru cât zgomot și lipsă de înțelegere aducea, până m'am luminat. Lecția de atunci ași vrea să-mi folosească aici. Pe copii nu-i supraveghia nimeni. Erau băeți de 12—13 ani. Doi

învățători, cu care veniseră, steteau pe margini și-i urmăreau, dar fără să pară și fără să se amestece. Nici nu le dădeau vreo lămurire de vreun fel despre casa în care se găseau sau despre minunile de compoziție clasicistă, pe dinanintea cărora treceau, alergând și unii chiar mușcând din vreun sandwich sau cârnat. Am rămas acolo ca vreun ceas, ca într'un parc public. Eram martor la o ședință de educație de artă a școlii primare daneze. La început nu-i nimic. E numai un drum, pe unde această artă și-a adunat comorile. Nicio constrângere nu lasă vreo amintire neplăcută în fragedul învățăcel. El se deprinde deocamdată să dea pe acolo, nimic mai mult, și să știe că e ceva vrednic să vie văzut, dar are să i se destăinuie mai târziu. E ca o creștere în creștinism, când ne-am dus la biserică fără să ne dăm sema de ce și fără să pricepem mare lucru sau nimic din taina Sfintei Liturghii. Dar așa am ajuns creștini. Și tot așa ajungeau iubitori de comorile de artă și de muzeele lor acei mici copenhaghezi, care-mi încurcau cărările într'o zi de vară ca aceasta, prin orașul cu cupole de aur dela marea cea tulbure dintre țările nordice.

Poate că trebue să dăm și noi jos din teii înfloriți pe copiii noștri și să-i facem să calce un drum asemenea. Atunci Muzeul Unirii din frumosul oraș, scaun de domni. dintre Mureș și Munții Apuseni, unde noi ne vom simți totdeauna în umbra supraomenească a lui Mihai Viteazul, se va umplea de altă viață de cât cea de astăzi. Țara trebue să știe că el o așteaptă acolo și se pregătește.

Monahele dela Bistrița. Mă găseam de curând pe drumurile Mânăstirii Bistrița. Toamna umbla pe lângă noi în coșurile purtate pe cap și pline de poame coapte ale femeilor oltene. Pe aici pe aproape e Hurezul, mai încolo Govora, între ele Mânăstirea dintr'un lemn, sus în păduri Arnota albă. Parcă cerul şi-ar fi pus, din vechi vremuri, ca nişte popasuri până la el aceste mânăstiri. Pleci dela una, ajungi la alta şi nu isprăveşti niciodată. Dumnezeu e încă pe pământ, ca în poveștile bătrâne.

In grădina din afara zidurilor, două maici torc lână. Ochii lor sunt la firul care se alege din caer, duc uneori câte un nod la buze, răsucesc mai departe și nici nu văd că vin oaspeți. Ele sunt numai ca un semn al liniștii pus la o poartă de oameni, așa cum e în singurătate un izvor care cade dintr'un jgheab de piatră. Nu venisem astăzi pentru ele. M'am dus înainte. Știam că s'a așezat aici o înaltă școală monahală de femei. Pe ea vream s'o văd, sălile ei de clasă, bibliotecile, pedagoagele cele noi ale crucii. Poate că directoarea ședea acum undeva, cu o carte în mână, între elevele care o priveau jumătate ca profesoară și jumătate ca o Maica Domnului învățătoare, în veșmintele ei albe de rugăciune.

Am deschis poarta cea mică din poarta cea mare și am intrat. O pace fără margini ne-a înconjurat. Afară creșteau pomii și se umpleau de vânt, se îmbulzeau florile, săreau apele, fierbea soarele între dealuri, era viață neastâmpărată asișderea ispitelor lumii. Dincoace nu pătrundea nimic din toate acestea. Erai numai la un pas, cât trecuseși un prag, și erai pe alt tărâm. Printre pietrele caldarâmului creștea iarba. Pașii cari treceau peste aceste locuri n'aveau greutate. Pridvoarele pe sus și de jur împrejur, rămâneau fără nimeni, deși se simțeau locuite. Vietățile de-aici nu se întorceau decât ca pasările seara la cuiburi. Dacă vroiai să întrebi ceva te trezeai vorbind încet.

Pe un scut de zidărie care s'a păstrat deasupra streșinei se citește anul 1849. Așezarea călugărească de boieri olteni, cari au dat atâția Domni Țării Românești, e mult mai veche, dar de-atunci a înnoit-o și a făcut-o reședința de vară a Voievodului, Barbu Știrbey. Era un palat domnesc mai mult decât un arhondaric, această clădire măreață cu capete de grinzi la caturile de sus și cu mici metereze de artă arhitectonică austriacă. In încăperile de jos trebuie să fi fost caleștile de drum lung și caii cari ronțăiau ovăz la jgheaburi, iar alături pâlcurile de ostași. Un călugăr bătea în toaca lungă de lemn dând ocol bisericii. Caii

ciuleau urechile și oamenii ieșeau în uși făcându-și cruce. Câte un gornist sufla și el din goarnă. Veacurile se amestecau.

Intr'un perete, dela ieșirea dela mal, unde este bolnița, s'a zidit o pisanie cu slove subțiri și înalte chirilice dela Brâncoveanu. Marele dregător de clădiri dumnezeești ale înaintașilor și-a trimis meșterii și la Bistrița. Dedesubtul acelei pisanii e o piatră aproape roșie, cu slove late și roase. Piatra a fost o piatră de mormânt pusă în biserică și călcată de pasul credincioșilor. Ea a acoperit trupul lui Moise-Vodă, căzut într'o luptă în părțile Sibiului, la 1500 și ceva, când căuta cu ajutor străin să se întoarcă în țară și să-și ia îndărăt scaunul. Boierii olteni, rude cu el, s'au ostenit și l-au adus aici în liniștea pădurilor. Numai fata lui, ciudata Doamna Zamfira, a rămas dincolo, la curțile Reginei Isabela și aproape a egumenit mânăstirea Prislopul întemeiată de acelaș Nicodim, dela Mânăstirea vecină a Tismanei. Piatra ei de mormânt scrisă latinește stă în picioare în pridvorul bisericii ardelenești ridicată de ea, cum stă și această piatră cu scris slavon, a tatălui ei fără noroc și ca și când ar fi pornit una spre alta pentru o întâlnire pe care soarta nu le-a hărăzit-o nici după moarte.

Pe un stâlp al pridvorului bolniței a semnat de două ori, într'o scrisoare chirilică foarte frumoasă, prin urmare în tinerețe, Alexandru Odobescu. Ceea ce putea fi atunci un obicei mai mult urît, pentru că a stricat atâtea zugrăveli cu fețe de sfinți și de domni, ar trebui astăzi apărat sub sticlă, ca să nu se șteargă. Este tot un glas al zidurilor, care se împreună cu cel de mult ca să facă la o laltă trecutul plin de freamăt.

Căutam școala monahală, credeam că n'o găsesc și mă mișcam în mijlocul ei. In aceste curți și pe aceste pridvoare largi își duce ea viața de carte și de meditație. Gândul nu știu cui i-a venit, nimeni nu și l-ar însuși din cei care muncesc la împlinirea lui, pentrucă între ei toate vin dela Domnul, dar a fost un gând îndrăzneț și nou, cel puțin în biserica noastră răsăriteană. Mă uit după cei

care îl slujesc — unde-i directoarea? — ca să-l înțeleg mai bine. Directoarea toarce mai departe lână în grădina din afara zidurilor mânăstirii. Nu este o femeie cu cartea în mână, în care se pot ascunde îndoieli și deșertăciuni, ci cu furca, semn al muncii umile și al nevinovăției. Zâmbește bună, când aude că am trecut pe lângă ea, umblând după cealaltă, pe care o aveam de-acasă în minte. Iși cheamă numaidecât ajutoarea ca să mă plimbe din clasă în clasă și pe la toate locurile, ateliere de lucru, laboratoare de știință, paraclis de rugăciune, dormitoare, bucătărie, spălătorie, curte de păsări și grădină de zarzavat, menite să mă facă să pricep această minune. La urmă aveam să mă 'ntorc la ea, între aceleași straturi de flori, și să mai întreb, dacă aș mai fi avut ceva de întrebat.

Gândul de unde a ieșit această școală, prin a cărei alcătuire mă strecor încet și cu sfială, pentrucă îmi dau seama că trebuie să prind nu ceea ce o face deopotrivă cu toate semenele de dincolo de ziduri, ci duhul numai al ei și ascuns, a fost ca mânăstirile de maici să aibă de acum înainte printre monahe și femei luminate tot atât de lumina Sfintei Scripturi cât de lumina cărților de știință. Teologia a început să cheme pe femeile mirene Avem licențiatele noastre în știința sfântă. Trebuia ca știința omenească să cheme la rândul ei, pentru toată puterea pe care o cuprinde și o poate pune la aducerea unui mai mare bine pe pământ, pe femeile sfinte. Uite-le sub culionul tras pe frunte și cu rasa cenușie vărgată, îndreptându-se cu pași mărunți spre un aparat de fizică sau spre o masă de operație. Se întoarce vremea când marii doctori erau mădularele unui cin călugăresc. Vom avea de-acum mari doctorese românești, care își vor cinsti vestmântul de rugăciune la picioarele Mariei, cu această nouă podoabă. Fecioara Maria nu le va certa pentru râvna lor cea din urmă. Invățătura adevărată nu depărtează, ci apropie de cer. Sfintele învățate stau la pragurile cele luminate și dau îndemn și încredere fiicelor omenești, care s'au hotărît să calce în pașii lor. In vasul

cu miresme, pe care-l pregătesc în taină ca să-l deşerte pe creştetul Mântuitorului, ele toarnă un alt unt-delemn, necunoscut femeilor din Evanghelii, dar nu mai puţin scump decât al lor.

Totul e alb şi feciorelnic, pe coridoare şi în odăile de clasă. Pereţii fără podoabe sunt spoiţi proaspăt, parc'ar fi pregătiţi pentru vreun Fra Angelico din chiliile şi trapeza mânăstirii Sfântu Marcu dela Florenţa. Te aştepţi să vezi limpezindu-se, în colori de cer şi de aur, întâmplările Noului Testament, aşa cum înzestratul călugăr le-a aşternut acolo ca nişte rugăciuni până astăzi păstrate. Băncile sunt puţine. In fiecare clasă sunt şase, şapte ascultătoare. Capela e aşezată în fosta sală de primire a Domnitorului. Tavanele au rămas cu zugrăveala deatunci. In patru medalioane la colţuri sunt capete încoronate, care trebue să fie de Regi ai Vechiului Testament, poate David cântăreţul de psalmi, Solomon Inţeleptul şi alţi doi pe care nu-i ghicesc. Incăperea a fost împărţită în două de un iconostas, zugrăvit ca şi pereţii de un pictor ţăran. Biserica cea mare e în curte, cu racla de argint a Sfântului Grigore Decapolitul aşezată în stânga năvei celei mari. Ea e a tuturor, măreaţă şi rece. Sfinţii privesc din icoane ca nişte judecători. Dincoace ei sunt între fetele care vin să se roage la orele lor, nu ale tipicului, cu picioarele stând pe aceleaşi podele, amestecaţi cu ele şi amăgindu-te, când se găsesc alături, că făptura din perete ar putea să ia locul unei făpturi din sală şi făptura din sală locul ei din perete. Numai cearcănul de aur al sfinţeniei ar trece din jurul unei frunţi în jurul celeilalte frunţi. In cancelarie, o profesoară de română, îndrăgostită de feciorul lui Ştefan a Petrii din Humuleşti, a aşezat portretul lui Ion Creangă, luat şi înrămat pe cheltuiala ei, într'un loc de pocăinţă pentru veselul diacon care a cutezat, în nesupravegherea de om şugubăţ, a condeiului, să scrie cum a scris despre maicele dela Agapia şi Văratec. La fiecare pas cele dumnezeeşti se îmbină cu cele lumeşti, cele dintâi mai omenindu-se şi apropiindu-se de vremelnicia noastră prin vecină-

tatea celorlalte și cele de-al doilea curățindu-se și înălțându-se alături de cele dintâi.

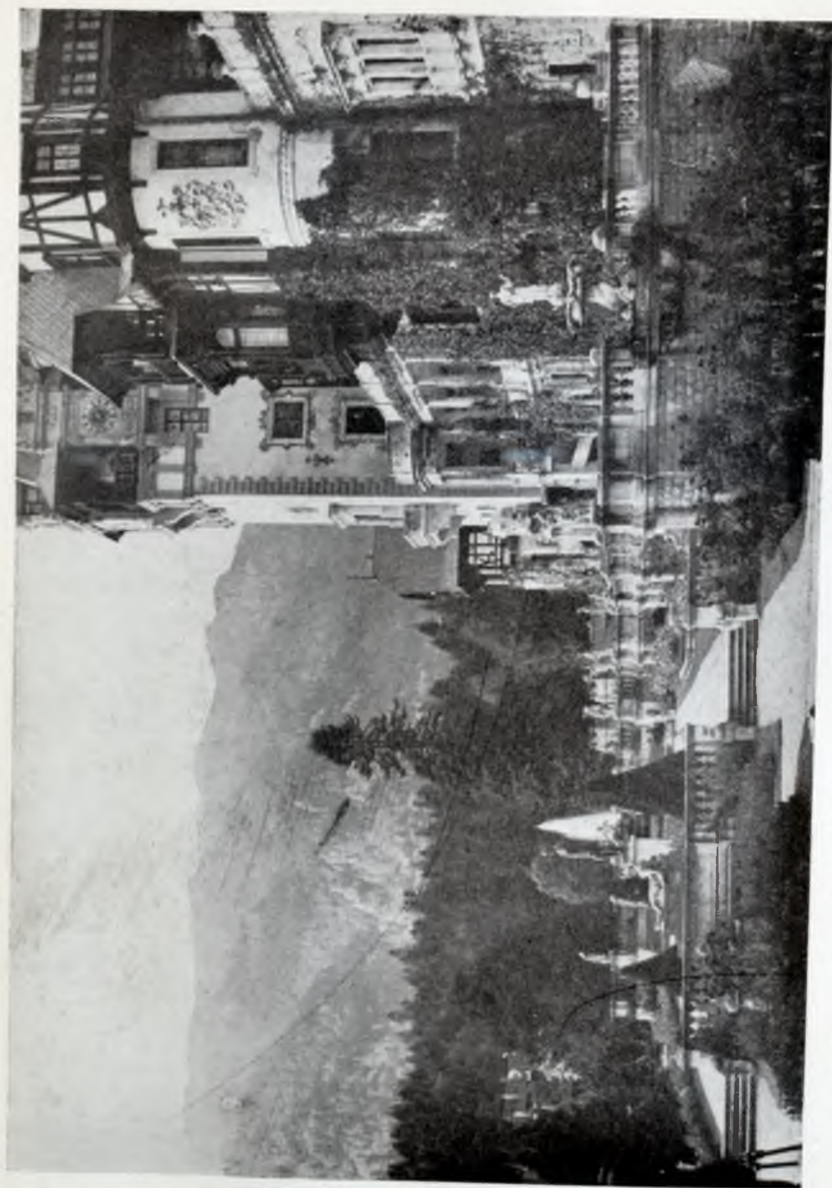
E vacanță. Școala nu e deschisă încă, dar fetele sunt de față, pretutindeni, cum deschizi o ușă sau pătrunzi prin cotloanele acestei gospodării. In ateliere stau câte trei sau câte cinci înaintea gherghefurilor, după mărime, bătând la fire. Nu se întorc la intrarea noastră. Pajiștea de-afară, cu câmp albastru și flori subțiri, aplecate de adiere, se alege din degetele lor în scoarța oltenească. Lucrează după modelul de alături, care e o planșe Tzigara-Samurcaș sau Olșevschi, dar pun și dela ele, câte-o frunză sau o pată de coloare. Fac pictură cu lână. Se simte că li-e drag ce fac. Parcă ar lucra la o icoană. La bucătărie cele de rând sunt cu șorțuri dinainte. Două cratiți mari, în care pot fi câte 100 de porții, fumegă pe mașină, cu aburi bine mirositori, E aproape de amiază. Masa e pusă în sufragerie. Lângă fiecare farfurie e câte-o lingură. Dar am văzut și mâncare de furculiță! Cu furculița vine fiecare din altelierul de țesătorie, unde o întrebuințează, în lipsă de o bătătoare anume, la bătutul firelor. Pe marginea răzorului de-afară, alte fete cu coșuri în cap, ne ținute cu mâna, oltenește, se duc fără nimic și vin încărcate. Șirul care pleacă se întâlnește cu șirul care se întoarce. Sunt culegătoarele din grădină. Desgroapă mușuroaiele de cartofi cu târnăcopul, adună fasolea de pe araci, smulg ceapa de vară, scot morcovii. Râd și ele, ca la câmp culegătoarele celelalte, a căror muncă întocmai o fac, deși sunt fete de carte. Ele unesc o îndeletnicire cu cealaltă, fără să facă deosebire între ele, așa cum unesc rugăciunea cu vorba de lume, viața de aici cu avântul de dincolo.

La ieșire așteaptă directoarea. Nu mai e singură. E înconjurată de 6, 7 studente, îmbrăcate în veșminte călugărești, dela Facultățile de Litere și de Medicină din Sibiu și dela Facultatea de Științe din Timișoara. Sunt mândria ei, gândul care se face faptă, prelungirea luminoasă a acestui liceu monahal, Acoperământul Maicii Domnului, cum se cheamă frăția care a înființat școala,

deschizându-și încet adăpostul pentru suflete. S'au gândit bine să treacă la învățătură în Transilvania, care e mai aproape de tradiția apuseană a monahelor cu școală înaltă, nu adusă din veac și plină de duhul lui, ci urmată anume, dinăuntrul zidurilor mânăstirești. Mi-aduc aminte de maica Fevronia, din cealaltă biserică românească soră, dela Blaj, care avea acum câțiva ani acolo cel mai frumos liceu de fete pe care l-am văzut vreodată. Ajutoarea ei era o călugăriță cu diplome universitare, de neam mare din Moldova, trecută de curând la biserica Romei. Biserica drept credincioasă a Răsăritului n'avea de ce să rămână mai prejos. Biserica Olteniei stă înaintea noastră ca un larg pridvor, pe care se arată deodată aceste întâie călugărițe ucenicind pentru știință. Vorbim despre profesori și despre studii. Aș vrea să le aud, cu acelaș glas care înșiră bibliografia unei probleme, izbucnind într'un cântec înalt de strană, un heruvic scânteetor ca un sbor la stele. Aș crede atunci că sunt într'adevăr ceea ce spun și știu că sunt, dar tot mi se pare greu de închipuit.

S'ar putea să fie aici lipsuri, pe care în trecerea grăbită nu le văd. Să n'ajungă, pentru lucrurile prea mici, cum sunt corp profesoral, material didactic, mediu cultural, Acoperământul Maicii Domnului, în a cărei pază se lasă cu încredere nețărmurită directoarea. Dar spuneți dacă nu e minunat lucru și singur în stare să înlăture cu timpul alte greșeli, această împletire a Sfintei Scripturi cu știința între femeile mironosițe? Dacă nu iese cineva mai tare dintr'o asemenea întâlnire? Dacă nu e bine să mai bați câte odată drumurile cotite printre dealuri ale mânăstirii Bistrița, când te-așteaptă la capătul lor această uimire?

Avram Iancu. A fost o vreme, atunci în 1922, când s'a sărbătorit pentru întâia oară într'o Românie, din care făcea parte și Transilvania, amintirea lui Avram Iancu, un fel de trebuință de înviere istorică a celui mai mare dintre Moți. Se împlineau 50 de ani dela moarte și visul

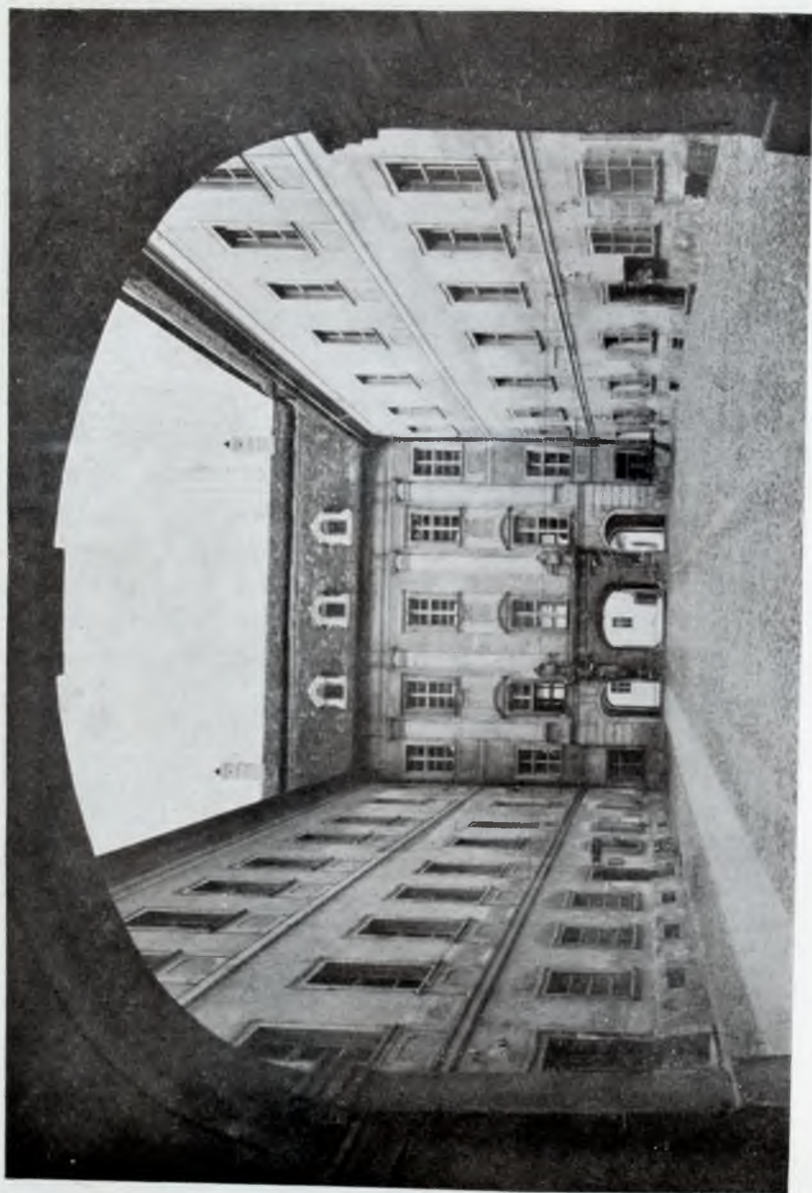

Castelul Peleș, terasa cea mare a zeilor

Muzeul Brukenthal din Sibiu

Foto O. N. T.

Curtea interioară a Muzeului Brukenthal

Foto O. N. T.

Secția etnografică a Muzeului Brukenthal (Portul etnic)

Foto Julius Bielz

Secția monumentelor bisericești a Muzeului Brukenthal

Foto Emil Fischer

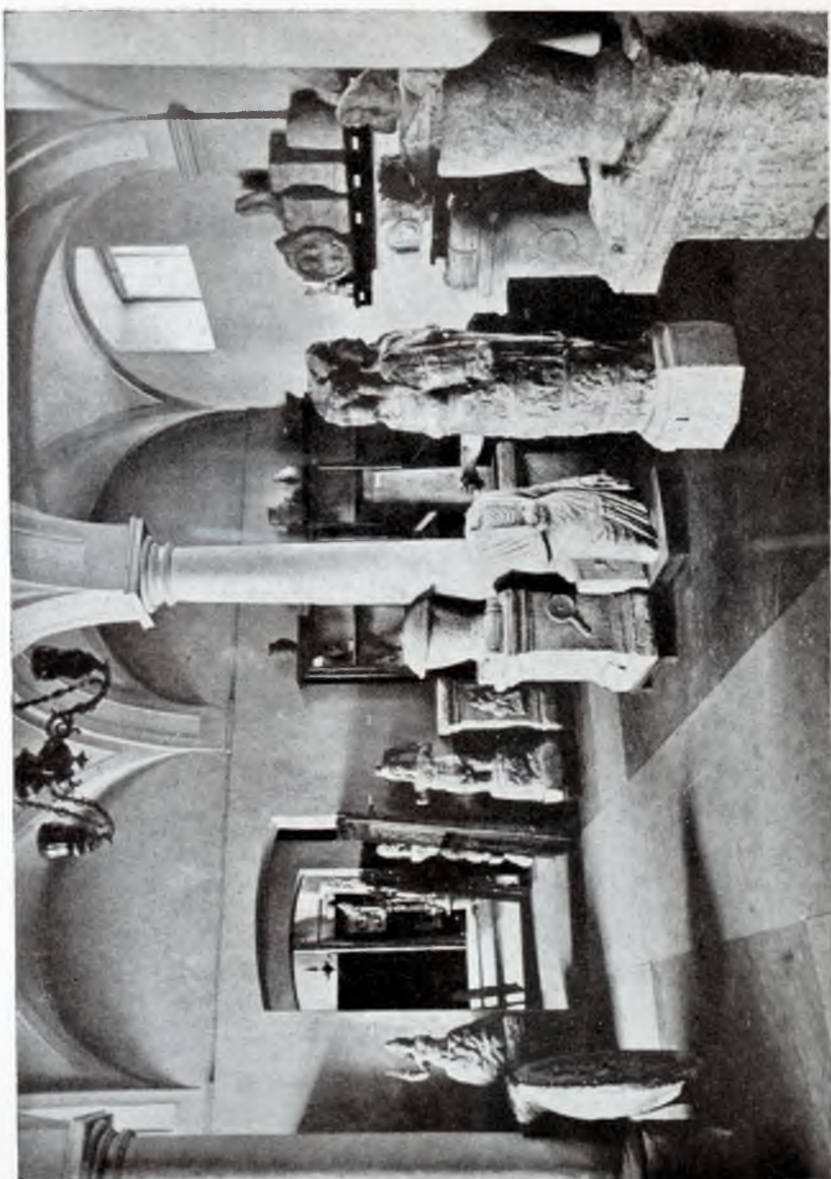

Foto Emil Fischer

Secţia arheologică a Muzeului Brukenthal

Foto Emil Fischer

Portretul unui necunoscut cu tichie albastră, de *Jan van Eyck*, din Muzeul Brukenthal

Foto Emil Fischer

Bărbat citind, de *Hans Memling*, din Muzeul Brukenthal

Foto Emil Fischer

Femeie închinându-se, de *Hans Memling*, din Muzeul Brukenthal

Foto Julius Bielz

Interior cu mormântul lui Mihnea cel Rău din Muzeul Brukenthal
(Secția de artă bisericească)

Cruce ortodoxă din Muzeul Brukenthal *Foto Julius Bielz*

Foto Krafft şi Drotleff

Scut de călăreţ moldovean din Muzeul Brukenthal

pentru care luptase și i se rătăciseră mințile se făcuse aevea. Biruința căutată de el așteptase o jumătate de secol, dar venise. Tot ce fusese val trecuse. Se putea privi îndărăt cu liniște. Atunci, în 1922.

Vidra de Sus, satul în care s'a născut, se chema încă Vidra de Sus. Se înfunda în munte și acolo, aproape de capătul lui, pe mâna stângă pentru cel care venea din Câmpeni, era casa cu acoperiș înalt de șiță și cu pridvorul mic deasupra uliței, cu stâlpi și arcade de lemn, unde sosise pe lume și trăise copil. In acel an Astra i-a lipit două aripi străine și a făcut-o dintr'o casă de locuit o casă culturală și un muzeu. Incepea să se țeasă la legenda lui Avram Iancu.

Noi credeam, cei care eram tinerii de-atunci, că trebuie să-l ținem cu toate puterile în istorie și să nu-l lăsăm să ne scape. El legase 1848 de Horia, noi legaserăm 1916 de fapta lui. Ni se părea că o sărbătorire a unui asemenea om, mai mult decât din carte, care nu se potrivea cuiva trăit mai de grabă pe drumuri și afară, ca Moții lui, însemna o reaflare pe locurile și în lumea unde viețuise. De aceea am pornit dela Câmpeni la Vidra de Sus, pe lângă stânci cu melci arși și căderi de apă spumegate, duși de niște căluți ca cei dela căruțele cu vase și ciubare, scârțâind sub coviltire. Culmile împădurite din dreapta și din stânga purtau nume răsunătoare. Eram pe drumul de vitejie al unui neam de țărani, care se sculase ca să-și apere ființa numai la strigătul: no, hai, al tânărului cancelist din Târgul Mureșului. Femeile luptau și ele alături de bărbați. Ne așteptam să vedem aprinzându-se flăcări pe înălțimi. Ni se părea că mergem alături de Nicolae Bălcescu, în căutarea taberei marelui tribun, pentru unirea tuturor Românilor deocamdată în crezul revoluționar. El n'avea încă ochii aprinși de boală de mai târziu, căpătați poate și în răcelile de pe aceste plaiuri și de pe Valea Mureșului, strigând de pe lângă roți: hi murgule, hi, și ascuns în haine de cărăuș Moț de pe aici, de unde îl îmbrăcase așa ca să-l scape Avram Iancu, și până la Panciova. Erau amândoi tineri, unul

plin de fapta lui, ca Horia, și celălalt, muncit alături de faptă, de gânduri mari politice, ca Mihai Viteazul, care începea să i se aleagă în minte. Când ședeau amândoi la foc și vorbeau, cu oamenii rezemați în spăngi pe margini înecați jumătate în întuneric, nu-și dădeau seama, și ne dăm numai noi abia după aproape un secol că neamul românesc însuși stătea la sfat pe acele culmi, cu partea cea mai bună din el care înfățișa lupta pe viață și pe moarte, atunci când o cere clipa, și cu cealaltă care întrupa gândul de închegare și de avânt spre scopurile bimilenare.

Așa cum i-a fost menirea și spusa, Avram Iancu a rămas și prin moarte pentru totdeauna legat de amintirea lui Horia. El odihnește în sfârșit sub marele gorun dela Țebea, care și-a desvoltat aproape sălbatec ramurile ca un tulnic al istoriei, pe tot cerul. Legături și dopuri de ciment au trebuit să oprească în loc prin frunzișul lui pustiirile anilor și ale furtunii. Nu trebuie lăsat să se prăbușască. Mai avem nevoie de el. De acolo se vede toată lunca albăstrind în zare și munții tainici. Pe acel loc înalt, plin de glasul istoriei, trebuie să se încheie și astăzi călătoria noastră, în asemenea zile de pomenire, cum e aceea de astăzi, la 70 de ani dela moarte, călătorie de căutare și de aflare a lui Avram Iancu.

Camera de aur. Este în Muzeul Brukenthal din Sibiu o mare încăpere căreia ar trebui să i se spună camera de aur. Pereții ei sunt căptușiți de sus până jos de cărți legate în piele galbenă și poleite la cotor. Când intri din umbra răcoroasă a scărilor bătrâne, îți ia ochii. La început nu înțelegi de unde se revarsă atâta strălucire. Parcă pomul cunoașterii binelui și răului ar fi fost ajuns și el de toamnă și te-ai afla sub frunzișul lui veșted. Ești în biblioteca de lucru a fostului guvernator terezian al Transilvaniei. Cartea aceasta de enciclopedist francez, pe care o scoți cu un fior din raft, are o zăloagă roșie de mătase între foi, pusă poate chiar de mâna lui, acum un secol și jumătate. Citești pagina poate de unde a lăsat-o el. Dacă Gheorghe

Lazăr a fost trimis sau cel puțin ajutat la studii de baronul sas, proprietar al Avrigului, poate că atunci când s'a întors acasă cu învățătură a fost chemat odată aici și a stat mirat ca și noi între acești pereți de aur. Este o liniște care parcă se păstrează de când într'o bună zi stăpânul a plecat pentru totdeauna. Nu mai vin prin curtea cu ferestre zăbrelite caleștile grele împărătești. Argații, în haine cu fireturi și cu cisme de husari, nu-și mai vorbesc de sub intrările boltite. Doar câte un porumbiel, rătăcit de alături, din piața cea mare a lui Nepomuc, plutește bătând sfâșiat din aripi, ca un steag nevăzut mișcat de vânt. Aproape te sperie acest trecut încremenit, tocmai dela Rin și de pe Mosela, întregul popor săsesc, vechiu de 800 de ani.

Rudolf Spek, directorul de mulți ani al Muzeului și gospodarul luminat al acestor bogății, ne întâmpină cu brațele pline de cărți noui. Au ieșit în tiparul frumos al lui Krafft și Drotleff, unde s'au făcut și cărți românești, cu mândru veşmânt, cum au fost Istoria Literaturii noastre mai vechi, în a doua ei ediție, de Sexil Pușcariu și Portretele de Domni ale lui Nicolae Iorga, și urma să se lucreze o nouă enciclopedie, ca o continuare și o îmbogățire a Enciclopediei lui Diaconovici. Cărțile fac parte dintr'o colecție, Contribuții la cunoașterea Germanilor din România, și sunt scrise, firește, în nemțește, Beiträge zur Kenntnis des Deutschtums in Rumänien. Sunt până acum cinci, ca niște lumini aprinse pe marginile pământului românesc, din Banat până în Sătmar, și în miezul lui, din cetatea Transilvaniei până în București. Când a început să apară colecția, vetrele germane de pe granița noastră de Răsărit, luaseră pe Dunăre în sus drumul îndărăt, spre casă, și satele de luncă din Bucovina, și sălașele de stepă ale Basarabiei, cu prelungirile lor dobrogene. Altminteri am fi avut, bucată cu bucată, imagina întreagă istorică, prelucrată după un program unitar, a tuturor așezărilor germane din România. Hermann Hienz a pus împreună, în volumul I, în 4537 de titluri, izvoarele etnografiei Sașilor din Transilvania, Hans Petri, în vo-

lumul al II-lea, a făcut Istoricul Comunității Evanghelice din București, Hans Walter Rohrig a scris, în volumul al III-lea, Istoricul Comunităților evanghelice germane din Banat, Alfred Csallner, în volumul al IV-lea a urmărit studiul etnic-biologic între Sașii Transilvaniei și înrâurirea lui asupra acestui grup de populație, iar Sepp Pfeiffer, în volumul al V-lea și cel din urmă, s'a oprit la Istoricul maghiarizării Germanilor din Sătmar. Toată colecția iese sub îngrijirea lui Rudolf Spek.

Mă uit la omul puternic din fața mea, care este întreg la cărțile lui și nu poate bănui ce gânduri mă încearcă. Incep să fie mulți ani de când ne cunoaștem și conlucrăm, într'un fel sau altul. Când s'a luat hotărîrea, la împlinirea a zece ani de stăpânire românească în Transilvania, să se înjghebeze o monografie a tot ce înseamnă acest pământ pentru noi și pusesem în el de când îl aveam, și s'a primit propunerea mea, care căpătasem însărcinarea alcătuirii celor trei volume, ca să ia parte la redactare nu numai Români, dar și minoritari, mă gândisem, pentru Sași, tocmai la Rudolf Spek. Erau mulți atunci care se îndoiau: și că la o zi de bucurie, care era mai ales a noastră, aveau ce să caute și alții, și că ei aveau să răspundă la chemare. Am venit ca astăzi, la 1928, în aceeași sală aurie și am arătat deschis ce urmăream. Am cerut aceluiași cunoscut, care m'a ascultat cu luarea lui aminte de om de știință, să mă pună în legătură cu cercetătorii sași ai vremii și să le câștige bunăvoința pentru o lucrare, care nu era numai a noastră, odată ce năzuia să oglindească viața întreagă a acestui colț de lume. Mi-a făcut numaidecât o adevărată listă de nume. Intâi trebuia să intre în Monografie însuși acest Muzeu Brukenthal, în care ne găseam, unul din cele mai strălucite așezăminte de cultură ale țării. S'a învoit să scrie chiar el un studiu, care a fost cel dintâi în felul lui. Max Tschurl, dela Consistoriu și care de atunci a plecat într'o lume mai bună, a dat un mare studiu despre biserica regnicolară luterană de mărturisirea dela Augsburg, cel mai bun, și până acum, cu acest cuprins. Victor Roth, care ne-a părăsit

și el, dela Sebeșul din Alba, a făcut acea privire asupra artei plastice săsești, care a pătruns în bibliografia neapărat trebuincioasă pentru orice studiu al problemei. Misch Orend, care lucra pe acea vreme în Muzeu, a încondeiat acele frumoase pagini despre arta populară săsească și G. A. Schullerus considerațiile lui învățate despre alte creații ale minții, care au ridicat, împreună cu studiile celor mai bune condeie românești, o publcație jubilară la rosturile și înălțimea unei enciclopedii a vieții materiale și spirituale a Transilvaniei. N'am uitat că asemenea lucru a fost cu putință mulțumită numai acestui om, atât de bun prieten al nostru și care acum ne pune cărțile lui albe dinainte. Este ca un suflet al Muzeului Brukenthal, care vorbește în afară prin ele.

Intârziez puțin, din cele cinci volume, la cel din urmă, al lui Sepp Pfeiffer, despre Maghiarizarea Șvabilor din Sătmar, Zur Geschichte der Madjarisierung des Sathmarer Deutschtums. El a apărut odată cu lucrarea, aproape cu același titlu, a lui Zenobie Pâclișanu, Germani și Maghiari, Lupta de desnaționalizare dusă împotriva Șvabilor sătmăreni, Deutsche und Magyaren, der Entnazionalisierungskampf gegen die Sathmarer Schwaben, scoasă de edițiile Dacia. Cu toate că un autor n'a știut de celălalt și punctele lor de plecare sunt deosebite. cărțile se aseamănă până în amănunt. Dacă prin documentare ele se întregesc mai puțin, pentrucă izvoarele sunt în bună măsură aceleași, prin punerea aceasta în lumină, destul de stranie, odată dintr'o înțelegere germanică, mișcată de o scufundare treptată a unui grup consângean, și altădată dintr'o înțelegere românească răsvrătită împotriva unei acțiuni de distrugere pusă la cale de un Stat lacom de noi cetățeni, ori de unde și ori cu ce mijloace i-ar putea smulge, când acțiunea se petrece între hotarele noastre sau în cuprinsul teritoriului nostru etnic, cele două cărți fac una singură. Ele trebue citite împreună, de Germani, ca să vadă răsfrângerea durerii lor într'un suflet românesc și să se pătrundă astfel de ea mai bine, și de Români, ca să priceapă cum o

cruzime şi o nedreptate aruncate asupra unui întreg popor pot să găsească în el însuşi zăgazul de oprire şi unealta de atac. Trecem prin primejdii la fel. Avem de învăţat. Et nunc erudimini !

Invăţatul german o ia de departe. El urmăreşte locurile acestea de pe Someş până în vremurile preistorice, în vârsta de piatră. Germani au mai fost pe aici, cu mult înainte să fie aduşi ca nişte colonişti în secolul al XVIII-lea. Pe la satul Apa s'au găsit o sabie şi o suliţă, de cele pe care trebue să le fi purtat solia plecată de pe aceste plaiuri, la serbările Crimhildei dela Curtea lui Attila, din Cântul Nibelungilor. Prin secolul al XI-lea întemeiau oraşul Sătmar. Pe la 1200, când au început să se aşeze în ţinut Maghiari, şi după năvălirea Tătarilor, minele din munţii Gutin şi Lăpuşul aveau lucrători germani. Românii ajungeau şi ei în lumina istoriei, ca populaţia cea mai numeroasă. Apoi Germanii se împuţinau, locuitorii ceilalţi scădeau de multele războaie şi pustiiri şi în 1712, Alexandru Karolyi, care primise pământurile lui Gheorghe Rakoczi, prinţul răsvrătit înfrânt, a chemat pe Şvabi. Au venit câţiva şi din Sigmaringen. Colonizarea a ţinut, anul acesta un sat şi alţi ani altul, dela 1712 până la 1801. Oamenii trebue să fi fost în 1930, după numărătoarea românească şi cu oarecare îndreptări, 34.891. Ungurii nu lăsaseră, după recensământul lor, decât vreo 6.000. Ei au privit dela început cu ură, deşi unul de ai lor îi chemase, pe aceşti plugari şi mineri veniţi de departe, ca pe nişte înfăţişetori ai politicii de germanizare a Habsburgilor. O politică de maghiarizare a fost urmarea. Ea îşi ajunsese aproape scopurile şi poporul şvab din Sătmar aproape se pierduse, când au venit, în 1918, Românii. El şi-a recăpătat în 20 de ani de luptă conştiinţa naţională. Germanii şi-au recâştigat astfel pe unii de ai lor, care altminteri s'ar fi topit în comunitatea maghiară.

Pâclişanu urmăreşte acelaşi fenomen politic şi etnic dela 1867 încoace, anul dualismului şi al începutului de atotputernicie şi de prigonire maghiară. Deşi felul de

tratare se păstrează documentar și rece, vioiciunea pildelor, figurile câtorva prelați, fie preoți de parohie de sat, fie fețe ascunse și otrăvite de episcopi, pe care el, în rosturile lui biurocratice de director al cultelor minoritare i-a putut cunoaște de aproape, ridică toată această învălmășală semiseculară, cu un popor încăput în pânza unui păianjen crâncen, la valoarea unei mari tragedii etnice. Titlul ei sună: Cum poate să moară un popor și crește treptat, cu fiecare episod, în însemnătate, pentrucă se simte că nu este decât o probă înghesuită într'un spațiu restrâns, dintr'o îngrozitoare lozincă de Stat. Ce se petrece în mica răspântie sătmăreană și poate să fie cercetat acolo în amănunt și fără putință de tăgadă sau de răstălmăcire, se petrece în toată această Ungarie de naționalități, care și-a pus ca țintă de viață să ajungă un Stat național. Ea nu-și ascunde de nimeni acest gând. Oricâtă lume s'a găsit acum o mie de ani la umbra medievală a Coroanei Sfântului Ștefan, care trebuia să se disolve și ea odată cu vremea, așa cum s'au disolvat alte formații mult mai puternice, e datoare să-și uite obârșia și limba și să se facă maghiară. Dacă nu vrea de bună voie, cu sila. Revoluțiile și războaiele, care țin de o sută de ani, pentru alcătuirea Statelor naționale au trecut fără înțeles pentru Ungaria. Ea a putut chiar să creadă, printr'o rătăcire fără pereche, și în timp ce ținea încătușate și urmărea cu distrugerea propriile naționalități, ca pe acești Șvabi din Sătmar, că s'a amestecat însăși ca parte și pentru același scop sfânt, în acele revoluții și războaie. Două cărți în limba germană, una scrisă de un German și alta de un Român, vin la timp ca să-i spună și ei, dar mai ales lumii celeilalte, judecătoare fără părtinire, că o asemenea înșelare trebuie să înceteze. Prea a adus până astăzi multe dureri și zguduiri, ca să mai poată să vrea cineva să o menție.

In camera de aur a Muzeului Brukenthal parcă înserează. Dar nu întunerecul zilei noastre de început de iarnă, cu întâii fulgi țârâie pe ferestre, ci o pulbere galbenă de istorie, stârnită parcă de carele grele ferecate și cu coviltir

ale întâielor călătorii germanice spre răsărit. Rudolf Spek și cărțile lui albe se pierd și ele treptat, ne pierdem și noi cei de față în scaune, în această pulbere. Am fost totdeauna împreună și atâtea din luptele noastre le-am dus umăr la umăr, chiar dacă nu ne vedem unii pe alții. S'o ducem și pe aceasta, cea din urmă, pe care acum ne-o poruncesc și unora și altora, cărțile, adică trecutul. Nu se poate să nu câștigăm.

Eufrosin Poteca. Căutam într'una din zilele acestea prin cărțile dela strana din dreapta a unei biserici. Era o biserică din Ploiești, de nu prea mare vechime. Nu mă așteptam la vre-o descoperire. Mă pătrundeam așa mai mult de sfințenia locului. Răsfoind paginile grele în singurătate, se ridica în jurul meu ca un freamăt de atâtea cântări câte fuseseră cântate sub aceste bolți și sfinții mari din pereți, Panteleimon îmbrăcat în veșmânt larg și Evstratie în straie strânse pe trup, de ostaș, prindeau să se miște în soare. Cred că era Biserica Sf. Ecaterina din Drumul Rudului, și că mă găseam în ea pentru o slujbă de amintire, fără oameni, călugărește, a lui Eufrosin Poteca. Implinea la 10 Decemvrie 83 de ani dela moarte. Un nepot al lui înălțase acest locaș, preot venit și el din Nucșoara, satul nașterii, și îl simțeam astăzi aci mai aproape decât în altă parte. La Mânăstirea Motru, unde a fost îngropat și stărețise 30 de ani, a rămas între streini. Ploieștiul e orașul lui. In Ploiești a dat întâia oară de altă lume decât de țăranii de acasă, cu care era cu toți rudă, când a pornit cu tatăsău, cu căruțele cu lemne spre București la Mitropolie, unde, ca Sfântului Pavel pe drumul Damascului, i s'au deschis ochii ca să vadă pe Domnul și rosturile monahale. Pe acest nepot trebue să-l fi povățuit, bătrân fiind, când îi va fi arătat gândurile pe care le avea, să zidească, împreună cu credincioșii, un altar Sfintei Ecaterina. Poate a dat și el câțiva galbeni, cum îi era obiceiul. Poate câteva cărți. Poate o tărie în credință. Când s'a așezat pisania deasupra ușii, cu litere printre care mai scăpa câte o chirilică, la 1862, el nu mai era. Trebuia să pornească alt

preot și tot din Nucșoara, după atâția ani, pentru ca fapta din trecut să învie și să însemne un început de încetățenire a lui Eufrosin Poteca în orașul de care se simțea legat cu multe legături. In fața acestei minuni, cum e orice desfacere din uitare, mi-aduc aminte de o vorbă a Bucurei Dumbravă. Il cunoscuse și ea prin arhive, când cercetase pentru romanele ei vremea lui Tudor Vladimirescu. Il credea plin de o putere ascunsă, prin care-și câștiga și supunea pe toți cei din preajmă. Acea putere, după ce s'a odihnit atâta timp, lucrează parcă din nou. Iată că ne-am alcătuit încetul cu încetul o mică ceată de iubitori, care ștergem praful de pe numele lui și îl aducem acolo unde îi este locul, printre ziditorii din întâia jumătate a secolului trecut, ai noului suflet românesc!

In 1896, când s'a înființat la Liceul Sf. Petru și Pavel o pinacotecă a oamenilor mari, printre cele 32 de portrete se găsea și acela al lui Eufrosin Poteca. Dar, pe când toți ceilalți erau numai niște oaspeți ai Ploieștiului și ar fi putut fi întâlniți tot așa de bine și la locul lor în orice colț al României, și Vasile Alecsandri, și Mihail Kogălniceanu, și Gheorghe Lazăr, și Eliade, și Bălcescu, Eufrosin Poteca se întorcea la el acasă și trăia aici între ai lui. Bătuse timp de 50 de ani toate drumurile țării și ale străinătății și aducea îndărăt privirea lui senină și străbătătoare, de om care gândise la cele mai înalte probleme și își alesese din toate sarcina de învățător. Am avut în el un mare învățător al neamului lui, care a întrupat la acea răspântie de vremuri, atât în pregătire cât și în haină, cele două izvoare, despărțite după aceea, ale oricărei învățături, biserica și știința. Cei care rămâneau numai între cărțile bisericești, înfățișau lumea veche și începeau să nu mai fie înțeleși. Ceilalți se socoteau credincioșii unei noui religii mirene. Eufrosin Poteca a știut să facă trecerea și să ia cu el de dincolo duhul care putea înviora valvârtejul biruitor și zgomotos al școlii celei noui. Cea mai mare primejdie pentru ea ar fi fost să ajungă o școală fără Dumnezeu. Eufrosin Poteca a legat școala veche de școala nouă și ne-a apărat de înoi-

rile care pot fi stricătoare, când sunt prea adânci. El nu stă alături de Lazăr numai ca un ajutor, ci ca un om al pământului, care dă mai departe dintr'o agonisită și e cu ochii în patru ca ea să nu se piardă. Una din cele din urmă scrieri ale lui, dacă nu cea din urmă, a fost Micul Catehism, tipărit din nou de curând de d-l C. Rădulescu-Motru, o cărticică de întărire sufletească pentru potecani, bursierii averii lui, lăsată Eforiei Școalelor, pe care a moștenit-o Ministerul Cultelor și Instrucției, și dela el Casa Școalelor. Prin această diată a lui, Eufrosin Poteca nu ne-a părăsit încă. Unul din bursierii viitorului ar trebui să fie totdeauna luat din Ploiești și să fie de naștere din județul Prahova. Filosoful din Nucșoara s'ar lumina la față. Soborul de preoți și-a început cântările. Cântă cu glasuri mari și frumoase despre locurile cu verdeață ale Raiului. Nu e nimeni să-i asculte, decât Isus și Maica Domnului îmbrăcați în argint între icoanele tâmplei și poate cete îngerești nevăzute în corul înalt cu pălimar de vergele de lemn. E o slujbă numai pentru Eufrosin Poteca. El poate stă în jețul vlădicesc, sub camilafca de arhimandrit și cu toiagul cu mâner de argint în mână. Totul e de umbră și scapă ochilor omenești. Poate îl vede preotul din Nucșoara, care crede în el și i-a adus amintirea până în miezul acestei cetăți a petrolului. O fâlfâire a lumânărilor îl scoate din neființă și o altă fâlfâire îl acoperă.

Căutarea mea printre cărțile dela strana din dreapta n'a fost zadarnică. Am dat de o neașteptată psaltire, scoasă în privilegiata tipografie din Brașov, prin tipograful Fridrich Herfurt, la 1816. E anul când ne venea, tot prin Brașov, Gheorghe Lazăr ca să se întâlnească la București și să lucreze împreună cu Eufrosin Poteca. Psalmi de laudă ies în calea celor doi oameni din chirilicele curate, ca și cum dela Coressi, tipărit în acelaşi oraș, n'ar fi trecut 250 de ani: « Fă-mi dreptate, Doamne, şi apără pricina mea împotriva unui neam necredincios, mântuește-mă de omul vicleniei şi al strâmbătății! » Nu știu de ce mă bate gândul că Psaltirea lui Herfurt e un

dar al lui Eufrosin Poteca. Nepotul și preotul ctitor al bisericii Sf. Ecaterina, cea cu înaltă turlă, s'ar fi putut s'o aibă dela el. Ea ne apropie de sărbătoritul de astăzi și ne pune sub pavăza lui.

Intr'un sat din Prahova, Nucșoara pe nume, urcăm după două zile și două nopți de ploaie de toamnă, pe un drum de coastă. Apele gâlgâie încă pe făgașe și noroiul e adânc și lunecos. In vârful dealului se găsește o biserică ridicată acum o sută de ani de Arhimandritul Eufrosin Poteca, pe locul unde s'a născut. Astăzi e ziua numelui lui de călugăr, în care a vrut să-și îmbrace și să-și uite făptura pământească, și ne ducem acolo să-l amintim. Doisprezece preoți din douăsprezece sate așezate pe alte râpi au pornit de azi noapte și de azi din zori și trebue să umble odată cu noi pe alte drumuri, spre același vârf de deal. Știm că la același ceas ne vom întâlni.

Poate că înaintea noastră se va fi arătat sus, cu barba albă și cu ochii ageri, însuși Arhimandritul și ne așteaptă amestecat cu soarele și ca o rază mai deasă a lui. Acum ar trebui întrebat, pentrucă numai el ar fi în stare să răspundă, de ce s'a retras din fruntea școlii românești, pe care o înființase împreună cu Gheorghe Lazăr, atunci, la 1831, așa cum i-a plăcut generalului Kiseleff să spună într'un limbaj diplomatic, de greutatea vârstei, când abia era de 45 de ani și a gospodărit încă aproape alți treizeci, cu mână de fier, mânăstirea unde a stărețit dela Motru şi atâtea treburi, păstrate mai mult ascunse, ale principatului Țării Românești? El s'a liniștit în acel loc de schimnicie oltean și n'a spus o vorbă, până astăzi, nici măcar în vre'o hârtie rămasă, despre pricina adevărată.

Pe jos n'ar fi fost chip să mergem, de răul drumului glodos, și ne-am suit într'un car cu boi. Pe boul dela hăis îl chiamă ca în Alicsăndria, de unde stăpânul lui trebuie să-i fi luat numele, Por, iar pe boul dela cea, Viorel, ca în cântecele populare. Se opintesc veseli în jug, se reazemă unul de altul, ca să nu alunece pe lutul moale şi ne duc la mal jucându-se. Işi strâng șoldul, de câte ori cărăușul întinde strămurarea și fără să-l vadă. Se

grăbesc parcă tocmai atunci, ca să nu-i ajungă. N'au nevoie. Ascultă cu urechile drepte numai la câte o răspântie, ca să știe încotro să apuce. Carul sare din piatră în piatră. N'avem leagăn, ci numai o scândură acoperită cu o velință, dar nu ne pasă. Hăis, Por, cea Viorel! Cu un car la fel, plin de șindrilă pentru Mitropolia din București, trebuie să fi plecat în orașul de pe Dâmbovița, la începutul secolului trecut, tatăl lui Poteca, însoțit de fiu-său, atunci când credea că-l ia numai ca să-i ție de urît pe drum și îl ducea, fără să bănuie, la una din cele mai mari catedre ale școlii românești, la rosturile de întâi Kantian între Români și la acelea de pregătitor de revoluții și de vremuri noi. Hăis, Por, cea, Viorel!

Nedeile vechi pe înălțimi nu puteau fi mult mai astfel decât această adunare de sate, la o bătaie de clopot sau la cuvântul din om în om al locuitorilor de plaiuri. De dimineață, când aerul era vânăt ca pruna coaptă, un om cu coasa pe umăr s'a oprit la poarta noastră. La cât să fim la biserică? La zece? Bine! Până atunci tai o jumătate de poiană. L-aduc și pe Ion al Preutesei, care cosește alături de mine, și dau o gură peste vale Pălămarilor. Ei sunt ceva neam cu Poteca. Venim cu toții. Fiți fără grijă». Ne-am dat jos din car și ne uităm împrejur. Uite-l și pe omul cu coasa. Stă rezemat în ea și ne așteaptă. Biserica plină de soare se înalță ca o mireasă în beteală de argint înaintea noastră. De pe văi se aud chemări. Sunt oameni care urcă spre noi, uitându-se la ea. Peste toate tremură de foarte departe tălăngi de turme. Vin poate și ele, cele 4.000 de oi ale satului, pe care le-a prins anul ăsta frigul repede de după Sântă Măria Mică în munte. Au lână pe ele, nu-i nimica. Dinspre miazănoapte culme după culme se albăstrește pe cer, până la coamele de piatră din fund, acoperite de zăpadă. A nins ieri sub ceață și, când ceața s'a ridicat de vânt azi dimineață, muntele s'a arătat alb. Pe acolo făcea de pază acum o sută cincizeci de ani Dumitru Potecașu, tatăl Arhimandritului, de unde le-a venit și numele. Granița

Transilvaniei era aproape. La trecerile cele mari adunau vama vameșii, iar la poteci, potecașii. Spre miazăzi se vede valea până în cazanul Vălenilor, unde și-a ales loc de ședere și s'a oprit alt cărturar mare al țării, în acest județ mai mult ocărît din pricina îmbogățirii năprasnice de peste noapte, din petrol, și a urmărilor unei asemenea îmbogățiri. De două ori a urcat aceste râpi drepte, și Nicolae Iorga, atunci când era în viață, anume ca să vadă biserica zidită acum o sută de ani de Eufrosin Poteca și locurile de unde a plecat. Poate că astăzi a urcat a treia oară și e alături de Arhimandrit între noi. Slujba poate să înceapă.

Pe când biserica se umple de lume, ca în lăcașurile de rugăciune de țară și chiar după ce pereții despărțitori au căzut, bărbații în fată și femeile îndărăt, cu copilașii de școală mărunți pe margine, iar bolțile se cutremură de puterea cântecelor sfinte, trăiește în noi toți ceva foarte vechi din viața neamului românesc. Simțim ca un fior taina aceasta a părintelui satului, pe care oamenii aleargă din toate părțile ca să-l aibă din nou în mijlocul lor și să-l prăznuiască. A fost unul, cel dela început, vreun Albu, din care au ieșit Albeștii, vreun Posesc, din care au ieșit Poseștii, uitați prin hrisoave și pierduți prin obișnuința rostirii seculare a aceluiași nume, chiar pentru locuitori. Dar iată că se arată și celălalt, părintele sufletesc, așa cum e pentru Nucșoara, Eufrosin Poteca, și legăturile de demult învie poruncitoare. Nu mai e vorba de un pâlc de case printre pomi, care ar putea să fie venită una dela apus și alta dela răsărit și strânse la urmă într'o unitate de caracter administrativ. Ca un vânt ieșit din Evanghelie, o singură suflare trece prin toate gospodăriile, deschide de perete ușile și pune pe oameni alături. Nu mai sunt ființe răslețe, ci Satul însuș, unul singur, care a fost înaintea lor și are să rămână după ce ei, ca iarba câmpului, n'au să mai fie, lespede turnată din același sânge și din aceleași amintiri. Iată pe cântărețul acesta de strană, cu mustățile albe și cu pleoapele prea grele peste ochii slăbiți de vârstă! A fost așezat în

față ca să-l vadă toți. E os din osul lui Poteca și în el semenii lui îl văd pe marele Arhimandrit. Cântecele răsună împrejur, sfinții din iconostas tremură de pâlpâitul lumânărilor, ca un cer ortodox deschis pentru toți ochii la rugăciunile credincioșilor, oameni vechi și oameni noi, ce a fost odată și ce are să fie, sunt de față. Astăzi nu se mai văd pe ei, ci văd satul. De pe unde a călătorit în lume și a trăit viața pe care i-o știm, Eufrosin Poteca, după o sută de ani, s'a întors acasă. Ai lui au ieșit să-l întâmpine și l-au primit, ca să nu-l mai lase, în ființa lor cea fără moarte.

CETĂȚI CULTURALE

Universitatea Transilvaniei. Sibiul este astăzi o tabără universitară, o tabără și nu o cetate, un popas și nu o așezare. Orașul de pe Cibin cu zarea vânătă de munții Făgărașului, a rămas aceeași vatră stăpânită de turle ascuțite de biserici, ca aceea catolică isprăvită la 1520, cum se mai vede inscripția mare de pe o lespede de sub streașină, și repde după acest an, ca și cum n'ar fi așteptat decât să se isprăvească, trecută la luteranism. Este încă reședința lui Șaguna, cu așezămintele lăsate de el la fiecare răspântie, încât ți se pare uneori, în pacea care domnește neturburată pe ulițele seculare, că mai vezi pe marele mitropolit cum trece dela unul la altul, la doi pași după el ca o umbră de umbră, cu un călugăr însoțitor. Pe aici și cel mai mare episcop al Mărturisirii dela Augsburg, la fel cu urmașul lui din aceeași familie, a fost istoric și istoric este și parohul cel dintâi al comunității, care are în seamă catedrala unde a fost ucis Mihnea cel Rău. Parcă ar fi un loc unde nu se mai face istorie, ci numai se scrie. Fiecare casă este o arhivă. Pasul oamenilor nu poartă viață de acum, ci viață din trecut. Aici a descălecat într'o bună zi, fără să se fi gândit vreodată, tinerimea cea mai mândră a Transilvaniei, împreună cu școala ei înaltă, mutată din altă parte. A început după întâia mirare, o muncă de cuibărire, cu o răscolire în toate ungherele, de pe la vechile

cazărmi tereziene până la drumurile de sub arini. Universitatea are îndoitul nume, care trebue să arate de unde a plecat și unde lucrează deocamdată, ca acele județe de margine împărțite între două stăpâniri și care, contopindu-se vremelnic și în așteptare, nu vor să uite. Ea și-a pus pecetea în capul încoifat de Minervă luptătoare peste toate celelalte steme nenumărate ale Sibiului și vorbește astăzi tare, de se aude până în marginile pământului românesc, în numele lui și în numele Transilvaniei. A fost până ieri capitală de colonizare apuseană, a fost capitală de arme, capitală de iscusite meșteșuguri, capitală de viață bisericească și politică. Iată-l, în sfârșit, ca o încununare, capitală de viață spirituală. Profesorii care se risipesc în fiecare dimineață prin săli de curs, clinici, seminarii, laboratoare, institute și biblioteci, sunt paladinii unui nou steag. El fâlfâie acum peste toată cetatea Cibinului. Intâia tipăritură românească, dela 1544, și-a adus la locul unde a fost făcută, pe cei mai de seamă închinători ai cărții, ca să sărbătorească, laolaltă cu cei amestecați în făurirea ei, 400 de ani dela anul când a văzut lumina, ca o mărturisire dela Sibiu a unui popor întreg, ținut cu sila sub orizontul istoriei, la drepturile de viață de sine stătătoare sufletească și politică. Tot ce s'a pus la cale sunt numai pregătiri pentru această sărbătorire, cei zece mii, magiștri, studenți, ajutoare și casele lor, care au sporit populația orașului, clădirile și parcurile înviorate deodată, teascurile tipografice lucrând zi și noapte, valul de înnoire din toate ramurile. A doua zi lumea aceasta, încheindu-și cu bine sarcina, are să se întoarcă de unde plecase și Sibiul are să-și sporească zestrea lui de diplome cu încă una.

Universitatea Transilvaniei a întâlnit în noua reședință Mitropolia de peste munți, ca întâia întocmire, înainte de alte despărțiri cu gând de mai bine, a strămoșilor. Atâta timp ea a fost singura păstrătoare și sporitoare a sufletului nostru, amvon și uși împărătești, dar și catedră de școală, înalt for bisericesc, dar și înalt for didactic în același timp. Temeliile Universității tot bise-

rica le-a pus, nu atât în academia teologică pe care o are de mulți ani, cât în toate începuturile de învățământ secundar și superior, în care a fost amestecată aproape de două sute de ani încoace. In preajma ei Universitatea parcă se întoarce la izvoare, ca să ia încredere. Ca toate semenele din alte țări, această viață a ei este mai lungă decât o mărturisesc niște acte fundaționale, strâns legate de desvoltarea administrativă și politică a Statului. Neamul fusese totdeauna de față și-și urzise pentru trebuințele lui sufletești, cu alt nume și alte programe, aceleași unelte de cercetare și de ducere mai departe a minții. Aici, în umbra celor două turnuri ale catedralei mitropolitane ortodoxe, împodobită cu Isușii, evangheliștii și sfinții unuia din cei mai înzestrați pictori bisericești pe cari i-am avut, unitul Smigelschi, ca o dovadă a legăturii prin biserică nu atât cea istorică, supusă la valuri ca și istoria, cât cea apostolică, una și nedespărțită, ca și întemeietorul ei, dintre toți Românii, se află rădăcinile. Universitatea poate să împletească la ele mai departe. Acea chemare din fiecare Duminecă, de după liturghie, a studențimii universitare transilvănene la o rugăciune de întărire și de găsire sufletească, la Mitropolie, nu e nici întâmplătoare nici obișnuită. De sub vulturul lui Ioan, evanghelistul filozof, care a preamărit cuvântul, a pornit, cu pașii mici și neghiciți atunci decât poate de vreun departe văzător, universitatea transilvăneană. Și nu mă gândesc la obârșiile eclesiastice ale oricărui învățământ superior din Evul Mediu aristotelician și scolastic, ci la ceva mult mai românesc și mai aproape, atât de viața bisericii cât și de viața școlii dela noi, care ieșeau nu una din alta, ci amândouă împreună din trebuința de rostire a sufletului înnăbușit al unui popor. Deopotrivă, automobilul acela lung al Mitropolitului Bălan, care călătorește prin țară încărcat de cărți prin toate buzunarele lui, cărți nu numai pentru popor, de vieți de sfinți sau de îndrumare creștină, ci tratate grele de controverse filozofice și științifice, nu este numai o căruță mai repede modernă, ducând dela un loc la altul

pe un vlădică purtător de cuvânt al mântuirii, ci simbolul viu și păstrat între noi al acelui îndoit adevăr. M'am gândit totdeauna la acest lucru când, alături de marele ierarh, îl vedeam întinzând pe fereastra deschisă, ca o binecuvântare mireană, poporului dimprejur sau unor cărturari și înalți demnitari, volumele tipărite în vechea tiparniță arhidiecezană dela Sibiu.

Universitatea Transilvaniei a mai întâlnit în această vale, pe unde se găsește cea mai joasă trecătoare săpată de Olt dela o ramură a neamului românesc la altă ramură, bătrâna noastră Asociație, cum i se zicea până acum câțiva ani la adunările ei generale, Astrei. Mi-aduc aminte de una mai nouă, dela Zălau, unde pentru întâia oară se alipise mișcării transilvănene, și Basarabia prin trimișii săi. Trecusem pe lângă monumentul de marmoră din parc al baronului Vesseleny, care numai prieten nu ne fusese. Nimeni nu s'a gândit să-i clătească măcar un grăunte din făptura lui, care amintea de altă istorie și de alte porniri. Ne-am urcat într'una din zile, sus în muchia de deal dela Gorăslău, ca să desvelim un monument de zidărie, ca un turn pe care se aprindeau pe vremuri focurile dătătoare de veste de mari bucurii sau de mari primejdii, pentru cel mai viteaz dintre domnii Români, ucis la Turda mișelește. Era un monument funerar, pentru el, care n'avusese parte de mormânt. Așa cum trupul a fost ciopârțit și capul adus pe furiș la mânăstirea lui Radu Vodă dela Dealu, iar trunchiul poate în Mitropolia românească, cea înființată de el dela Alba Iulia, s'a întâmplat și cu monumentul dela Gorăslău, care a fost aruncat în aer cu dinamită. In schimb monumentul de marmoră albă al lui Vesseleny, se găsește și astăzi nevătămat în parcul dela Zălau, unde l-am lăsat când ne-am tras mai la miază-zi. Astra ar fi putut să treacă și ea cu plugul peste el. Asociația a fost plină însă din întâile zile, din acel an îndepărtat al înființării, tot între aceste ziduri, ale Sibiului, 1861, de alt duh, de iubire de ale ei și nu de ură de ale altora. Acest duh domnește neîntrerupt în tot ce a făcut în 80 și mai bine de ani de

viață învolburată și față în față cu el stă mai cu seamă Universitatea Transilvaniei. A fost ca și cum o putere mai mare decât noi ar fi hotărît ca frumosul așezământ de cultură, abia după ce își sărbătorește 20 de ani de viață, să fie purtat într'o călătorie de pocăință și de întărire pe la toate locurile de durere și de mândrie ale neamului românesc de peste munți, ca să se pătrundă mai bine de rosturile și de trăinicia lui. Dincolo, în celălalt oraș, de cetate universitară, unde l-am văzut pe Regele Ferdinand în mantie, dându-i în soarele care intra de aur pe toate ferestrele Aulei, pergamentul de naștere și l-am auzit citindu-și amintirile de studenție, își adunase împrejur secțiile științifice ale Astrei, care, fuseseră un fel de Academie și universitate transilvană înaintea celei adevărate. O altă rădăcină a ei a fost aici, în aceste secții. Era tot ea, oglindindu-se într'unul din părinți. La Sibiu este Astra cea de totdeauna, în care ar putea să intre foarte bine, ca niște secții, atât biserica, nu cu toți sfinții, care sunt din altă lume, de unde sunt stelele, ci cu toți slujitorii pământești, ar putea să intre tot atât de bine Universitatea, ca niște unelte, cele mai de preț, alături de altele, pentru păstrarea și înmulțirea în cele sufletești ale unui neam. Sub bolțile ei a intrat astăzi Universitatea Transilvaniei și trece dela o faptă la alta, minunându-se ca și cum nu le-ar fi cunoscut, pentrucă de nicăieri ele n'au glasurile de pe aceste locuri. Am fost mișcat mai ales când am văzut la biblioteca Universității plecată pe drumurile pribegiei, fără averea de cărți lăsată acasă, un fișier în care era trecută toată biblioteca de 100.000 de volume, și poate mai mult, a Astrei, din Palatul Asociației de peste drum. Sărise biblioteca mai mică a bătrânilor să ajute biblioteca cea mare a tinerimii cercetătoare. Oricine are nevoie de o lucrare de dincolo, n'are decât să completeze un buletin de cerere și peste câteva minute o are. Și când mi-aduc aminte că prin 1907—1908 pe când zidurile localului Asociației abia se uscaseră, fondurile din care s'au cumpărat și întâile cărți ale acestei biblioteci se adunau cu «Dumnezeu vede», o

pălărie de metal neagră cu margini late, pe care steteau scrise aceste cuvinte, și plimbată ca un disc de biserică, pentru mici daruri, pe dinaintea participanților la vreun spectacol, unde se intra de obicei fără plată. Știu că la una din conferințele mele de student, ținută în Palatul Asociației, am făcut pentru întâia oară cunoștință cu « Dumnezeu vede » și cu voința unui popor să-și clădească din sărăcia lui, cele mai îndrăsnețe și mai scumpe monumente. Această voință și aceste jertfe se află la temelia celor mai multe dintre ele și nu vreo revărsare de Nil oficial, și de aici se înțelege și puterea lor. Astra a fost ridicată întreagă, piatră de piatră și suflet de suflet, cu asemenea mijloace. Ea înseamnă cea mai măreață pildă pe care vechia Transilvanie o putea pune înaintea Transilvaniei noui. Universitatea venise să învețe dela cel mai bun învățător.

Universitatea Transilvaniei a mai întâlnit pe aceste locuri ceva ce nu putea să întâlnească nicăiri în altă parte, nici chiar în Brașov, orașul negustorilor; o organizație economică proprie, gata să se încadreze într'un nou Stat și să-i dea o armătură. Banca Albina, care în afară de dreptul de bătut monedă, a fost o adevărată bancă națională a Românilor de peste munți, s'a născut numai cu 10 ani după Astra, la 1871, și ca o prelungire a ei dela sine înțeleasă. Ceea ce deosebește pe Transilvăneni de ceilalți Români este tocmai această convingere că viața culturală nu se poate pricepe și nu se poate despărți de viața economică. Rușinea de o îndeletnicire sau preocupare meșteșugărească sau negustorească, atât de obișnuită între noi, care am năzuit să ajungem oameni subțiri, disprețuitori nu de bunuri materiale, ci de truda care le creiază și le pune la îndemâna societății, nu e cunoscută între frații noștri ardeleni. De aceea, negustorii de mărfuri sau de bani și meșteșugarii dela masa lor de lucru sau dela conducerea fabricilor, pe care i-a dat Transilvania, au alcătuit o nouă clasă mijlocie pe ruinele celei vechi, moartă în bună parte și din această umilință și neluare în seamă. Oameni, ca să vorbesc numai de « Albina »,

ca Visarion Roman și Partenie Cosma, pot fi priviți ca niște adevărați principi ai finanței, pe care Sibiul i-a dat și i-a așezat în fruntea lumei românești de atunci, în rând și cu nimic mai prejos de marii ierarhi, sau de marii cărturari ai Transilvaniei. Banul a fost muncă a poporului, care se întorcea în folosul lui, atât pentru cele materiale cât și pentru cele spirituale. El se arăta, trimis de mâini iscusite și simțitoare, oriunde era o inițiativă de sprijinit. N'am să uit niciodată, ce înțeles tainic avea Albina, pentru noi, copiii de acum aproape 50 de ani, dintr'un sat dintre Olt și Târnave. Când auzeam pe un om al casei că pleacă dimineața, înainte de răsărit, cu coasa pe umăr, ca să taie niște otavă în hotarul « Albinei », Albina umplea tot cerul. Ieșeam în prag și întrebam pe unde era acel hotar al Albinei. Ne așteptam să vedem pe zburătoarea de aur, ridicându-se din soare-răsare și acoperind ogoarele cu aripile ei străvezii. Altădată era o înfățișare la un Tribunal din Ibașfalău pentru alte locuri ale « Albinei ». Era vorba de pământuri de grofi, scoase în vânzare din vatra satului și pe care satul nu le-ar fi putut niciodată cumpăra fără un împrumut la banca « Albina », făcut anume pentru asemenea întoarcere în mâini românești a moșiei înstrăinate. Banca era ca o armată în marș, care cucerea poziție după poziție. Această țară nouă căpăta numele ei. A fost și o Transilvanie a Albinei, care s'a unit cu țara. Dar un om ca Tordășanu, președintele Reuniunii Sodalilor Români, pe care l-am cunoscut când era el mai falnic, prin 1909—1910, și parcă având totdeauna îndărătul lui, când mergea sau se mișca atât de mândru, pe toți meseriașii care îl așezaseră în fruntea lor? Clasele sociale, aici în acest Sibiu, ajuns astăzi tabără universitară, au crescut, sprijinindu-se și cinstindu-se una pe alta. Universitatea are ce să învețe, ea care învață pe ceilalți, trecând prin aceste uliți vechi, cu bastioane de meșteșugari ai celeilalte națiuni și cu urme la tot pasul de puterea zămislitoare de bunuri a păturii muncitoare. Trecerile dela atelier până la un seminar de filosofie sau un observator astro-

nomic sunt numai treptate, fără genuni, cum ar putea să creadă greșit niște cărturari fără legături cu lumea aevea. Sibiul vorbește cu acest glas limpede și prietenos, pe care nu se poate ca Universitatea Transilvaniei să nu-l audă.

Liceul din Ploiești. Am în mână o carte care a rămas necunoscută. E Istoricul Liceului Sf. Petru și Pavel din Ploiești, la 75 de ani dela înființare, 1864—1939, datorit d-lui Stoica Teodorescu, profesor al școalei. La serbarea de 25 de ani a fost de față Alexandru Odobescu; la 50 și 75 începeau, în 1914 și în 1939, cele mai mari războaie ale Europei și nimeni nu se mai gândea la serbările liniștite ale aducerii aminte. Trebuie să ne oprim noi câteva clipe.

Școala ar fi vestită chiar numai pentrucă între elevii din întâiul an a avut pe Caragiale. In dosarul pe anul 1866, la fila 41, se găsește cea mai veche compoziție a marelui stilist. Ea scrie cuvintele cu y, cu doi ll, cu doi pp, ca atunci. Nimeni n'ar fi putut ghici că de acolo avea să iasă O scrisoare pierdută și Momentele: Domnule Directore, Binevoiți a-mi procura un certificatu de gradulu învetieturei de clasea I-a, a II-a și III-a gymnasiale, unde am avut onore și fericirea a fi elevulu Domniei Vostre. Me gassescu ferice cu acesta ocasiune, a ve ruga să binevoiți a primi stima și considerația precum și recunoscința ce ve datorezu. Allu D-Vostre, Directore, presuppusu ellevu și servu I. Caragelli. A fost primită la 26 Iulie 1866. Trimițătorul avea 13—14 ani și peste 4 ani era să fie amestecat în Revoluția dela Ploiești a lui Candiano Popescu. Purta acum poate sabie, pe șoldurile încă neîmplinite de tânăr mădular al Gardei Civice. E în lumea dintr'O noapte furtunoasă. Atâția dintre eroii lui trebue să fi fost luați de acasă și purtați și împodobiți cu noi trăsături prin lumea bucureșteană, unde a trăit după aceea. Cațavencu pare să fie de ori unde și vorbește în numele unei epoci, dar modelul trebue să fi fost tot din Ploiești. Iată cam cum scriau în anul războiului din 1877, cu un prilej și gând foarte mișcător,

elevii clasei a II-a: « Domnule Directore, Subsemnaţii elevi ai clasei a II-a gymnasiale Sfinţii Petru şi Pavel din această urbe Ploeşti am consimţit la marile evenimente şi interese ce reclamă imperios Ţara să contribuim şi noi din micile noastre resurse, pe cât mijloacele ne vor ierta, a ajuta ambulanţa bravei noastre Armate Române, pentru ameliorarea şi consolarea lor, unde avem pe confraţii noştri pentru care vă venim a ne acorda voia şi a fi Dumnea Voastră dirginte şi interpretul nostru locurilor competinte. Primiţi vă rugăm Domnule Directore stima prea înaltei consideraţiuni ». Totul, ca produs umoristic, prea e bine ca să fi fost scris de elevi. Condeiul e al vreunei părinte, erou neştiut al lui Caragiale. Scriitorul nostru a făcut şi din mai puţin câte un « Moment »! « Am consimţit la marile evenimente şi interese ce reclamă imperios Ţara să contribuim şi noi din micile noastre resurse, pe cât mijloacele ne vor ierta »! E cu pecetia, care nu se mai şterge, a maestrului.

Tot la Liceul Sfinţii Petru şi Pavel şi-a început cariera didactică Nicolae Iorga. Era la 1890, în vârstă de 19 ani, licenţiat al Universităţii din Iaşi, dăduse examenul pentru ocuparea catedrei de limba latină, liberă la acea şcoală, şi fusese numit profesor cu titlu provizoriu la cursul superior, cu ordinul Nr. 3107 din 5 Aprilie. E drept că n'a funcţionat nicio singură oră şi poate nici nu s'a dat jos în gara unde făcea atât de bune sărmăluţe de varză restauratorul Dobrogeanu-Gherea, dar se arată astăzi ca o potriveală mai presus de orice prevedere că profesoraşul adus de soartă pe aceste locuri fără să vrea să audă să rămână, îşi caută mai târziu, când a ajuns un purtător de noui lozinci al neamului românesc, un adăpost la Vălenii de Munte, şi cade lovit de moarte într'unul din cătunele Ploieştiului. Jumătate din viaţă, cea mai bogată în fapte, Iorga şi-a petrecut-o în Prahova, cel mai viforos condeiu şi cea mai viforoasă gură cuvântătoare, alături de mintea ascuţită şi rea, drămuitoare de virgule, a celuilalt. Liceul Sfinţii Petru şi Pavel i-a avut pe amândoi, cu un titlu sau altul, sub arcadele lui.

Clădirea este strălucită și până astăzi orașul, care a trecut prin cele mai mari schimbări dela 1898 încoace, când liceul s'a mutat în noul local, n'are să-i pună alături alta asemănătoare. La poarta de intrare stau măreți deadreapta și deastânga, cei doi patroni, Sfântul cu cheia și Sfântul cu spada. Doi lei uriași, împrumutați Evanghelistului Marcu, fac de pază pe două socluri înaintate asupra străzii. De o parte, jos în curticica dintre bulevardul cu castani și casa de piatră, cu stâlpi ionici, cu fronton și fațadă liniată, zâmbește de bronz Caragiale, cu pălăria pusă puțin ștrengărește pe o ureche. De partea cealaltă ar trebui așezat Iorga, cu ochii mari și cu fața răscolită de prooroc, cele două extreme între care se mișcă viața spirituală românească. Aceste trei rânduri de figuri ar întregi atunci nu numai fațada, dar și istoria școalei și a vremii în care ea s'a trezit ridicată.

Pentrucă acest istoric, de 75 de ani al unui liceu românesc, este în același timp istoricul însuși al învățământului nostru secundar în zilele lui cele mai frământate. E aici râvna « domnilor orășeni », cum li se zicea atunci locuitorilor unei urbe, ca să-și aibă și ei gimnaziul sau liceul lor, greutățile începuturilor, legile și regulamentele care se schimbă neîncetat, călătoria profesorilor, entusiasmul marilor rezultate, rândurile de elevi din care se aleg treptat fruntașii și înzestrații, legătura dintre școală și societate. Invățământul nostru mediu începe cam tot când s'a înființat gimnaziul Sfinții Petru și Pavel, cu Anuarul pe care cel dintâi l-a întocmit pentru Școala Normală dela Iași, unde fusese numit director, tânăr abia întors dela studii din Germania și Franța, Titu Maiorescu. Cel din urmă cuvânt auzit dela el, prin 1907—1908, înainte să fie scos la pensie, a fost de prețuire tot pentru un Anuar de liceu. Numele mi-a rămas de atunci în minte. Era vorba de Anuarul liceului din Giurgiu, lucrat de profesorul Cartojan și amintit ca nu mai știu ce exemplificare a cursului de logică la Facultatea de Litere și Filosofie din București, în vestita sală a IV-a. Istoricul domnului Teodorescu este același lucru și este

altceva. Dincolo încăpeau și diferite contribuții ale profesorilor și elevilor. Meritul lui documentar este cu atât mai mare, dacă meritul celălalt, de creație, este mai mic.

Iată ca o pildă de compoziție proprie și de încercări de organizare între elevi, cartea postală pe care societatea « Ecoul » o trimitea deadreptul Ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice P. S. Aurelian, la 1 Noemvrie 1884. Astăzi aproape fiecare liceu își are societatea literară și chiar revista lui, în fruntea cărora stă de obicei profesorul de limba română. Atunci era altminteri, și așa cum reiese din această carte postală. Mai mi-aduc aminte că încă prin 1902—1903 o încercare la fel făcută în taină de cei mai buni elevi ai liceului Sfântu Sava a avut sfârșit rău. Văd încă piciorul în șoșon al lui Sava Ștefănescu, care ne era director, și om înalt ca un seamăn din vârsta quaternară, despre care ne vorbea, cum se repede prin ușa deschisă în spatele cuiva, fugit la timp. Era premiantul clasei și redactorul întâei reviste de liceu poligrafiate la piatră. Scriu Ploieștenii în cartea lor poștală: « Prea Inalte Stăpâne, vedând societățile elevilor de prin Facultățile, Lyceele și Gymnadiile din București, basându-ne și noi pe acele societăți am îndrăsnit a fonda o societate literară și sciențifică cu numele de « Ecoul », cu scop de a ne mări cercul cunoscințelor nostre, vin prin această epistolă a ve ruga ca să binevoiți a ne da o întărire din partea Înălțimei D-Voastre, și totdeodată să trimiteți o epistolă la directorele liceului din Ploești ca să nu ne facă ceva rău, adică să ne dea afară din liceu. Așea dară, domnule Ministru, trimiteține o epistolă prin care asiguraține că nu vom fi dați afară cu care să ne apărăm, sau o întărire. Noi din partene rugăm Cerul și pe D-deu creatorul să ve ție sănătoși și a toate putințe spre a ne împlini această mică cerere. Rugăm călduros să ne apărați de orice pericol sau furtună. Rămânem ai D-voastră supuși și devotați servi Membri Societății « Ecoul » Ploești »! Pe marginea cartonului mai stă scris: « adresa societății este: Societatea « Ecoul », strada Mihai Bravul Sub. Maica Precista Nr. 127. Rugăm răspundeți-ne urgent

și fără nicio întârziere că suntem în pericol. Iertaține că am îndrăsnit a vă scrie pe această car. postală, de oarece n'am avut». Nu e de o nevinovăție și de o frumusețe stângace, de lipsă de stil și compoziție, fără pereche? Ce păcat că domnul I. A. Basarabescu, profesor la acel liceu și scriitor de dureri de acestea intime, cu un caracter umoristic, n'a descoperit acest document din istoria școalei unde și-a petrecut anii, cu imaginea lui Caragiale înainte! Am fi avut una din cele mai bune bucăți din volumele sale de Schițe și Nuvele și care astfel a rămas nescrisă!

Deschiderea școlilor. La fiecare deschidere de an școlar, cu năvala veselă a tineretului în miile de școli ale țării, mintea se ridică la începuturi și la oamenii care le-au făcut cu putință. Cu toate schimbările aduse de ani, felul lor de înțelegere n'a pierit. Iubirea de neamul românesc și de carte, care, ca o bună unealtă,trebuia să-l așeze alături de neamurile luminate ale pământului, venită cu Gheorghe Lazăr de peste munți, ne însuflețește și astăzi. Ea a trecut mai departe în întâiul lui elev, Ion Eliade Rădulescu, desvoltându-se în voie, cu tot felul de înrămurări literare și politice, ca și viața acestuia. Lângă ei s'a ridicat cineva care, deși umblat pe la școlile înalte ale Apusului, păstra legătura mai bine decât tovarășii lui furați cu totul de puterea științei, cu vechia noastră cultură religioasă și cu biserica. Mă gândesc la Eufrosin Poteca. Ceilalți rupeau cu trecutul, în care nu aflau nimic decât întunerec și înstrăinare; el făcea trecerea cât mai lină și păstrând tot ce avusese bun acel trecut, și mai ales învățătura Sfintei Scripturi.

Flori de toamnă, flori de grădină sau orzișor și traista ciobanului de câmp, stau astăzi mișcate de vânt, ca niște mici candele cu mirosuri, la mormântul dela Avrig, din fața bisericii, al lui Gheorghe Lazăr, la mormântul mult mai uitat dela Mavrogheni, pe unde-și avea tipografia, al lui Ion Eliade Rădulescu, și la mormântul, până la care urcă freamătul apelor din vale, dela Mânăstirea

Motru, al lui Eufrosin Poteca. Acolo ar trebui să fie plimbaţi câţi şcolari ar putea fi adunaţi în preajmă, în ajunul deschiderii şcolilor. Nicio altă zi n'ar fi menită să întoarcă între noi mai vie amintirea marilor începători ai şcolii româneşti. Ziua aceasta de deschidere a unui nou an şcolar, nu e numai a noastră, este şi a lor.

Comitele Rosetti a aşezat o piatră, care se păstrează cam năvălită de buruieni, pe locul unde odihneşte de veci neodihnitul Gheorghe Lazăr. A trebuit să le dăm la o parte cu un băţ, pentrucă locul e îngrădit cu un gard de fier, ca să putem citi textul săpat acolo cu o putere biblică. Am crezut totdeauna, deşi nu ştiu să se fi păstrat o mărturie pe care să mă reazim, că acel text e scris de Ion Eliade Rădulescu:

« Precum Christos pe Lazăr din morţi a înviat
Aşa tu România din somn ai deşteptat ».

Se cunoaşte condeiul lui şi e greu de crezut să fi făcut altcineva acest epitaf, fără să-l înştiinţeze şi mai cu seamă fără să-i ceară să-l facă el, un fel de executor testamentar spiritual al marelui Ardelean. Ca o dovadă pe deasupra, poate sluji faptul că atunci când, la 1858, al doilea din această treime, Eufrosin Poteca, s'a stins la Mânăstirea Motru, vestita inscripţie de pe piatra mormântului a fost alcătuită, ca un lucru dela sine înţeles, de acelaşi Ion Eliade Rădulescu:

« Aici cu trupul zace
Eufrosin Cuviosul,
Cu sufletul în ceruri,
Cu mintea 'n cele scrise,
Cu numele în şcoale ».

E o sarcină a Astrei ardelene să îngrijească de acest colţ de amintire. Fiecare neam trebue să-şi aibă locurile de pelerinaj. Avrigul se numără printre ele. Peste ceea ce au putut să facă oamenii de demult, într'o vreme când Transilvania nu era românească, noi am adăogat bustul puternic de aramă în legătură cu serbarea de o

sută de ani dela moarte, în 1923. Indărătul monumentului, ca un cadru de uriaș, se ridică vineți Munții Făgărașului. Pe aproape e parcul cu avuzuri, cu trepte de piatră și cu orangerie, ca la Sans Souci, al lui Brukenthal. Casa sau locul unde a copilărit se găsește în cealaltă parte a satului, unde drumul cotește și coboară deodată, parcă hăulind, ca un flăcău care pleacă în lume. In casa parohială se mai poate răsfoi condica de născuți dela sfârșitul veacului al XVIII-lea în care, într'un pătrățel pierdut printre altele, e trecut și pruncul Gheorghe Lazăr. Satul Avrig, Astra Ardeleană, Ministerul Școalelor și Țara sunt datoare să înjghebeze pe aceste locuri un Muzeu, în care să trăiască mai vie amintirea și fapta marelui și nefericitului învățător.

Pentru Ion Eliade Rădulescu, Dissescu, pe când era Ministru al instrucției, a patronat ridicarea unui fel de monument funerar în curtea Bisericii Mavrogheni. Câte o societate literară se mai gândește, însă din ce în ce mai rar, să se adune în preajma lui și să vorbească despre spiritul cel mai neastâmpărat și mai neliniștit pe care ni l-a dat epoca eroică a istoriei noastre culturale. Incolo, o uitare împăcată domnește împrejur. Literatura și-a mai adus aminte de el, până și breasla tiparului, pe care a cinstit-o, politica însăși, pe tribunul în manta albă al revoluției dela 1848 și pe românul în exil, numai școala parcă n'ar mai ști cine se găsește la întâii ei pași pe picioare proprii. Pentru monument, făcut din banii Casei Școalelor, acest așezământ de multe inițiative, cel puțin în anii mai vechi, se legase la început să poarte el grija împodobirii cu flori și a supravegherii. Mai târziu această grije a lăsat-o bisericii, care mai are și alte sarcini. Ceea ce Astra Ardeleană trebue și s'a îndatorat să facă pentru Gheorghe Lazăr, trebue să facă pentru Ion Eliade Rădulescu Liga Culturală. Cred că Tinerimea Română ar fi gata s'o ajute și niciunul din marile ei concursuri școlare n'ar trebui să se încheie fără un pelerinaj la locul de odihnă al acestui părinte al școlii românești. Din pădurea în mijlocul căreia Mavrogheni, Domnul cel

sucit, dându-și însă seama că Bucureștiul se desvoltă spre Miazănoapte, și-a așezat biserica, nu s'au mai păstrat decât unii copaci bătrâni ai aleelor șoselei Kiselef, din vestitele lui ceșmele, de unde poate se trage și hramul, Izvorul Tămăduirii, n'au rămas decât necazurile constructorilor Muzeului de Artă Națională vecin al d-lui Tzigara-Samurcaș, speriați de vinele de apă subterane, pe care au trebuit să le capteze; dar capitolul cel mai strălucit al vremii, în care ea trăiește mai deplin, cu mahalaua de margine, cu oamenii zvăpăiați și cu toată forfota unei nașteri de țară nouă, e aici, înaintea acestui mormân.t Ar fi o pierdere pentru noi să-l lăsăm în paragină.

Cine s'a urcat pe râpele satului Nucșoara din județul Prahova și a avut de acolo priveliștea înaltă de culmi și de văi, a înțeles mai ușor sufletul larg al lui Eufrosin Poteca. El venea aici numai câteodată, în trăsura de poștă cu mai mulți cai, tocmai din inima Olteniei, dela Motru, pe unde egumenea, venea măreț, cum i-a plăcut să le facă toate în viață. Biserica din deal e înălțată de el, școala cea mai veche din sat tot el a înființat-o. Prin Diata lui și-a lăsat întreaga avere școalelor pentru care trăise. Casa Școalelor plătește până astăzi un ajutor de cumpărare de cărți din moștenirea dela Poteca, celor mai harnici școlari din Nucșoara, unde s'a născut, și din Gura Motru, unde și-a petrecut anii din urmă. Bursierii fondului lăsat de el se chemau Potecani. Potecan a fost Pompiliu Eliad, potecan George Țițeica. Toți vor fi citit « Micul catehism », scris anume pentru bursierii lui de învățătul Arhimandrit și dat de curând tiparului de d-l Rădulescu-Motru, un fel de potecan și el, mai vrednic poate de acest nume decât toți ceilalți, pentrucă a ieșit din vecinătatea cea mai apropiată a lui Eufrosin Poteca. Era încă o mărturisire, rostită cu orice prilej, a legăturii care trebuia păstrată pentru Români, între școala cea nouă a științei și școala cea veche a credinței. Când am descoperit în mijlocul celui mai mare avânt cultural ajuns de neamul nostru, că școala de cunoștințe e fără

suflet și am căutat o scăpare, ne-am întors la Poteca. Intărirea învățământului religios și, mai mult decât a lui, a practicei religioase în școală, e programul acestui tovarăș al lui Lazăr și Eliade Rădulescu. Mormântul lui așezat în singurătate, cum se cuvenea unui călugăr, nu e numai locul de odihnă al unei ființe omenești care și-a plătit datoria cea de obște față de țărâna unde ne întoarcem toți. Lângă el trebue să ne mai strângem pentru anumite legăminte. Lumina, pe care a aprins-o Poteca în secolul trecut, luminează încă. Astăzi numai copiii nevinovați din preajma unei mânăstiri uitate se opresc pe acolo ca o horă de îngeri, plivesc pe furiș câte o buruiană și cântă cu glasuri subțiri un cântec de colind și de biserică. Arhimandritul îi ascultă și zâmbește. E școala lui fără moarte, în care învață și mai departe. Lazăr și Eliade trebue să fie în clasele de alături.

Biserica olteană. Am crezut totdeauna că înființarea întâei mânăstiri și a vieții monahale în Oltenia n'a fost fapta numai a unei potriveli geografice, așezarea în drumul acelui călugăr dela Ipec, Nicodim, care ponrea de răul păgânilor spre Miazănoapte, împreună cu toată cultura bizantină. Cele trei ctitorii înălțate de el în secolul al XIV-lea, Vodița, e numai o grămadă de moloz, Tismana și-a schimbat cu totul înfățișarea, Prislopul, din fundul Țării Hațegului, de lângă Sarmisegetuza, nu mai e decât o biserică femeiască, zidită la 200 de ani după cealaltă de Doamna Zamfira, fata nefericitului Moise Voevod. Toate au fost ridicate în marginea marilor drumuri ale descălecărilor, dela Daci și Românii balcanici până la întemeietorii întâielor voievodate.

Bogata carte, pe care a scos-o de curând cea mai nouă dintre Mitropoliile noastre, Vieața Bisericească a Olteniei, poate să dea și ea, deși n'a fost scrisă cu acest gând, răspuns la vechea întrebare. Iată pământul nostru dintre Dunăre, munți și Olt acoperit de peste o mie de biserici, mânăstiri și schituri. E ca o cetate a sufletului, cu tot atâtea cruci aurite pe cer ca niște steaguri. Oastea Domnului e gata în orice clipă de luptă. Toată istoria

țării, cu cei mai de seamă domni și boieri, trece și lasă urme, cu chipuri și cu pisanii roase de ani, dela Mircea cel Mare îmbrăcat în cruciat dela Cozia până la Constantin Brâncoveanu și casa lui, de pe pereții Horezului. Domni și boieri sunt încă vii în mijlocul nostru. Oltenia întreagă stă împrejurul lor și așteaptă un cuvânt.

Fie că oamenii au aflat aci mai multă credință și s'au simțit îndemnați să-și zidească locașurile de închinare pe aceste locuri și nu în altă parte, fie că mulțimea însăși a acestor locașuri din orice altă pricină s'ar fi îngrămădit împreună, a crescut credincioși în cursul anilor, intri printre atâtea mănăstiri și biserici ca într'un pământ de sfințenie. I s'a făcut un nume rău Olteniei când, luându-ne după neastâmpărul întreprinzător al locuitorilor, după iuțeala lor de limbă și mintea mai desghețată, am socotit-o mai legată de cele lumești decât de cele sufletești. Am uitat că cei mai sârguincioși cititori ai Sfintei Scripturi dela Apus, tot ei s'au dovedit cei mai buni coloniști de țări noui. Că încrederea în vieață pe care o are Olteanul e ea singură un fapt de credință. Cobilița, pe care o poartă ca o unealtă de muncă, o poartă și ca un simbol al cumpenei, pe care se pricepe s'o ție între lucruri. Nicodim, Sfântul, dacă s'a oprit la Dunăre și în munții cu tisă ai Olteniei, ca să facă mănăstiri dela izvoare ca Vodița, și mănăstiri într'o curătură din lemnul cel tare al Jiului de sus, ca Tismana, știa ce pune la cale. El se așeza între Românii cei mai pregătiți să-l înțeleagă și să-i păstreze fapta.

Treceți odată pe drumuri de țară dela un capăt la altul al Olteniei. Ce înseamnă la intrarea satelor sau la câte un loc de popas al carelor, pe câte o înălțime sau la o răscruce, pădurea aceea de cruci de lemn, mari cât o biserică, dintr'un gorun întreg? Merg și ele parcă pâlcuri, pâlcuri pe drum și stau să se închine. Nu e troița obișnuită, singuratecă din Țara Românească sau din Moldova, înfiptă de suflet, de cineva care a suferit sau a avut vreun bine pe acolo. Când am făcut întâiele mele drumuri pe jos, pe valea Topologului, ca să pătrund în părțile vâlcene venind din Curtea de Argeș, am cunoscut

că mă apropiu după această măreață împrejmuire de cruci, puse una lângă alta, câte 20—30 alături. Dincoace de ele mai era Țara Românească și lumea din care plecasem; dincolo era Oltenia și, după cum mărturiseau ele destul de limpede, pentru oricine are minte să înțeleagă, o altă lume. Urma apoi vălmășagul acela de mănăstiri pe toate văile și plaiurile, dantela de piatră a foișorului lui Dionis dela Hurez, turnul pătrat cu tiparniță dela Govora, Schitul cu un singur călugăr dela Cornet, unde egumenul era și frate și cântăreț de strană și se așezase aici să asculte Oltul sunând din valuri, ca Grigore Alexandrescu, după o lungă și învățată călătorie prin Franța, Cozia regească. Femeile cu fote lungi, cu marame și mai lungi și cu ulcioarele în cap, ca preotesele din Egipt sau din Elada, păreau și în aceste părți păzitoarele unor datini, care, la fel cu pădurea de cruci, vin de foarte departe și nu e dat oricui să le cunoască.

Deocamdată să răsfoim acest anuar al Mitropoliei Olteniei, gros de 900 de pagini. El cuprinde vieața de astăzi și vieața de odinioară. Fiecare biserică își are micul ei istoric. Aleg dintre toate Butoieștii, printre ale cărui dealuri cu vii și cu porumbiști drumeții se pot coborî la conacul d-lui Rădulescu-Motru, ca să vadă cum își trăiește zilele de odihnă și de meditație între ai lui, un filosof român. Pe aproape e gura Motrului cu mormântul lui Eufrosin Poteca. Putem să aruncăm cel puțin în gând câteva flori de câmp, luate dela grindă, pe piatra cu versurile, de piatră și ele, ale lui Ion Eliade Rădulescu. A fost peste 20 de ani un domn duhovnicesc al acestor locuri. Amintirea lui se păstrează încă înaltă și curată. Zice Anuarul despre Butoiești, în jumătatea de pagină pe care i-a dat-o:

« Alcătuită, adică parohia, din satele Ștefanu, Tabla, Popești, Răduțești și Jugastru, cu 341 de familii, 1.592 suflete. Situată la 65 kilometri de Turnu-Severin, pe șoseaua și calea ferată Turnu-Severin—Craiova. Gară și oficiu poștal pe loc. Biserica parohială cu hramul Sf. Nicolae, din Popești, construită din lemn la 1821 și reconstruită pentru a treia oară în 1889. Se află în stare

mediocră. Biserică filială nu există. Este o biserică mică zidită în roșu pe mormântul lui Ghițulescu în proprietatea sa, care este lăsată de moștenitori în paragină. Lângă stația Butoiești este o casă parohială cam ruinată. Are 17 pogoane pământ din 1864. Cimitirul parohial lângă biserică. Cor parohial nu există. Biblioteca parohială, din 1927, are 200 volume, cu 50 cititori, în 1940. Cămin cultural înființat din 1939; preotul este vicepreședinte. Viața morală și religioasă a enoriașilor este potrivită. Există o familie de adventiști. Intelectuali ridicați din parohie: d-l C. Rădulescu-Motru, profesor universitar, doi preoți, 10 învățători, 2 avocați, 4 ofițeri, etc., din care doi sunt fii de preoți, doi de cântăreți și restul fii de săteni. Enoriașii poartă grije de bunăstarea bisericii, a cimitirului, etc. Ajută de asemenea și pe cei lipsiți și nevoiași. Cantina școlară funcționează din 1937, hrănind circa 40 elevi. Paroh, Pr. Gheorghe Belbița, născut 1901, în Jirovul, Mehedinți, hirotonit 1927, seminar gr. II. Cântăreț: Constantin A. Popescu, născut 1882, școala de cântăreți, numit 1900».

E o mică monografie, din câteva trăsături poate cam uscate, a unui sat văzut din clopotnița bisericii, dar care se deosebește destul de bine cu oamenii și cu rosturile lui mai de seamă. Și gândiți-vă că sunt o mie de asemenea mici monografii, care, puse alături, dau ca un mozaic sfânt, chipul Olteniei. Dacă fiecare mitropolie s'ar hotărî să scoată câte un anuar la fel am avea un minunat atlas bisericesc al României. E păcat, vedem după pilda Olteniei, că Mitropoliile nu se gândesc. Le-ar fi de mare folos. Și ne-ar fi și nouă, când am sta deodată înaintea celor 15 mii de biserici pe care le are țara, ca niște corăbii de care am legat pământul nostru vremelnic pentru ca să fie dus încet într'o lume mai bună unde îngerii nu stau în cărți și Dumnezeu între stele, ci se mișcă printre oameni și-i mângâie.

E mișcător cum cineva se încearcă, pătrunzând până la Banii cei vechi ai lui Vlaicu Vodă dela Severin, rând pe rând, al nostru și al vecinului dela Apus și dela Miazănoapte, totdeauna lacom de pământuri românești, să

descopere rădăcini cât mai adânci nouei mitropolii. E ca o mitră vlădicească ridicată în zarea Olteniei și scânteind de pietre scumpe, acum limpede și acum înnecată de ceţurile istoriei. Această mitropolie ar fi încă dela 1370, ca o unealtă de luptă împotriva propagandei papistășești, care pipăia drumuri ca să se strecoare printre sufletele sfintei Patriarhii a Constantinopolului. Dincolo, peste apă, la Argeș, strălucea întâia Mitropolie a Țării Românești. Ele amândouă, apărau, una la Răsărit și alta la Apus, biserica cea veche, de păragina dinăuntru și de dușmanul de afară. La 1419 pierdem din nou Severinul și Mitropolia e călătoare, pe la Strehaia de unde se așează la Râmnic și se stinge. Când Nifon, fostul Patriarh al Constantinopolului, e chemat de Radu cel Mare ca să dea o nouă făptură bisericii românești, el înființează la 1503 două episcopii, una a Buzăului și alta a Râmnicului, care-și zice și a Noului Severin, ca să aducă aminte de locurile de unde pornise. Oltenia se adăpostește de atunci până în zilele noastre sub strașina de azur a mândrei ei episcopii. E ca o a doua istorie, a domniei sufletești, alături de cealaltă istorie, a domniei pământești, cu fapte de vitejie și ea și cu drepturi tot așa de mari ca a celei dintâi la recunoștința unui neam bătut de nevoi și fără alți apărători decât aceștia doi. O toacă de lemn, ca la o mânăstire de munte, trece dela un capăt la altul prin aceste pagini și cheamă la rugăciune. Oltenia întreagă ascultă. Aici e ființa ei aparte, neamestecată. Ii place să se găsească ea pe sine, între crucile uriașe de gorun. Dela marginile depărtate nu-i vine decât ca un zvon vieața fraților din alte pământuri. Ea n'a mai încăput acasă. Oltul nu i-a mai fost hotar. Pe la vaduri sau pe plute și călare a ieșit în lume și a făcut alte sate prin vecini. Unele au ajuns în țara Turcului pe la Dii și pe Dunăre mai în jos, alcătuind a doua Oltenie în Bulgaria și Serbia, care se păstrează puternică și curată, astăzi ca și atunci. Altele au luat căile noului Banat austriecesc. Și altele s'au revărsat peste muntenii din Argeș, din Olt și din Teleorman, și i-au dat îndărăt ori s'au contopit

cu ei. În toate părțile biserica i-a urmat. În Bulgaria am găsit adevărate spițe de neam preoțesc, după care oamenii își împărțeau timpul așa cum îl împărțim noi după voievozi și regi. Spun: în zilele lui Popa Stan, ca și cum ar zice: pe vremea lui Bibescu Vodă sau a lui Cuza.

« Viața bisericească în Oltenia » ne lămurește despre acestea și despre multe altele și ne face să visăm la lucruri vechi și la lucruri de azi și mai cu seamă la acel suflet al locurilor care a știut să se ascundă atât de bine de vreme ce a putut să fie tălmăcit așa cum e tălmăcit de obicei. Intrați cu alți ochi, în țara aceasta de mănăstiri și de datini numai ale ei și țara are să vă vorbească atunci cu glasul care face lumină.

Evangheliile. Am avut în mână întâile coli de tipografie ale celor patru evanghelii scoase într'o nouă carte. E mai mică la foaie și mai ușor de mânuit. Parcă se vede gândul ca ea să ajungă un tovarăș de ori unde al bunului creștin. Numărul în care se trage, puțin obișnuit pentru noi, 200.000 de exemplare, vădește același lucru. Vor pleca literele acestea mărunte ca boabele de sământă din parabolă, căutându-și în lume brazda cea bună unde să rodească. Mare este setea de adevăr și întâmpinarea, de care au să se bucure, are să fie însuflețită, ca la o deschidere de ceruri.

Cred că textul, cu oarecare îndreptări, e același din Noul Testament, care a ieșit într'o nouă tălmăcire la tiparnița Sfintei Mănăstiri a Neamțului, pe când îl avea stareț pe Inalt Prea Sfințitul Nicodim, Patriarhul de astăzi al României. L-am citit încă de atunci. Nu mai știu dacă nu l-am avut chiar dela traducător, care făcuse lucrarea cea gingașă, călugărește, ca o rugăciune. Eram în cetatea aceea sfântă, verde de pădurile de brazi dimprejur și între ale cărei ziduri sălășluiesc și capătă glas, pentru cine știe să le deștepte, atâtea amintiri. Căutasem prin biblioteca de cărți vechi, îngrămădite într'o chilie cu gratii la ferestre, la curtea cea mare. După aceea cineva le-a așezat, atâtea câte s'au mai păstrat dintr'o

bogată zestre, acum în bună parte risipită. Era locul de unde putea să ne vie o nouă Sfântă Scriptură în românește. Toaca de lemn, în care un călugăr, îmbrăcat în noapte, bătea cu întreruperi, dând ocol bisericii, părea o bună vestire a ei. Stareţul își ridica sprâncenele stufoase de pe foi și punea jos condeiul. Apoi se ridica și își făcea cruce. Punerea pe limba noastră a cuvintelor de lumină din Evanghelii fusese cu bine dusă la capăt. Putea mulțumi Domnului.

Am purtat cartea sfântă dăruită, pe la mănăstirea Secul, unde ni-a ieșit în cale un stareț ca un haiduc, povestindu-ne, după ce s'a îndulcit la vorbă, cum a înșelat pe trimisul anume al muzeului de antichități din București și n'a dat, în timpul fostului războiu, vestitul tezaur, care a rămas ascuns doi ani într'o gaură din piatră și a scăpat astfel să nu fie dus la Moscova. Cei care l-au ascultat pe acel trimis sunt astăzi mofluzi. Ce, parcă mai poate să ajungă cineva vreodată în capitala acestei împărății a noului Anticrist, ca să le întoarcă în țară, odoarele, manuscrisele și cărțile vechi, drugii de aur, toată agonisita unei țări întregi? De acolo, dela Miazănoapte numai ni s'a luat până acum; de unde să vie vremurile să și aducem ceva, care ar fi fost tot al nostru? Ne-am așezat în cerdacul alb al arhondaricului și am cetit cuvântarea de pe munte, temelia legii celei noui, rostită cu o știință dialectică și cu o adâncime de cugetare într'adevăr dumnezeiești. Uitaserăm de întâmplările lumii; călugării ascultau rezemați de stâlpi. Stareţul însuși, cu barba lui neagră tânără pe piept, depăna încet mătăniile. Boabele de lemn negru bine mirositor curgeau neauzite, parcă era o plimbare de îngeri pe scara lui Iacov. Isus vorbea din nou de pe munte gloatelor. Locurile sfinte sclipeau în zare, cu pânze deschise de bărci de pescari, ieșite de dimineață la vânătoare de jivine ale adâncului, până aveau să pornească în lume, la vânătoare de oameni. Un alt călugăr, cu același nume al lui Nicodim, dela începutul vieții noastre monastice, Nicodim dela Vodița de deasupra Dunării oltenești, ne

dăruise din condeiul său cuvântul Domnului. Parcă-l auzeam atunci întâia oară. Stareţul, pe care îl aştepta fără ca el să bănuiască, atât de înalte răspunderi şi însărcinări, din mănăstirea vecină, cu icoane făcătoare de minuni, pe unde răscolise prin pergamente şi hârtii marele lui înaintaş în traducerea bibliei, Spătarul Nicolae Milescu, pornise nevinovat la treburile de gospodărie la acest ceas al zilei, când Noul Testament începuse, prin noi, Noul Testament ciocănit de el cuvânt înfricoşat de cuvânt înfricoşat, să călătorească şi să lumineze prin ţară.

Acest Nou Testamnet primeşte acum sarcina, când ţara fără Dumnezeu se prăbuşeşte, să evanghelizeze turma cea cuvântătoare. Două sute de mii de soldaţi au să plece prin satele şi oraşele noastre şi să cheme după ele alte sute de mii. Niciodată Sfânta Scriptură n'a aflat între noi atâta răspândire. Este ca în basmele poporului, când Dumnezeu a coborît cu Sfântul Petre printre oameni, ca să-i mângâie şi să-i îndrumeze. Isus umblă pe drumurile româneşti şi vorbeşte cu fiecare dintre noi.

Cântăreţul de biserică. Trebue să mai fie într'o sală a Seminarului Central din Bucureşti, înconjurat astăzi de livada de pomi încărcaţi de frumuseţea albă a zăpezii ca de florile primăverii, bustul de bronz al lui Anton Pann, desvelit prin anii 1932 sau 1933. Am fost la această desvelire. Monumentul era parcă purtat pe umeri de sutele de seminarişti, viitori preoţi cei mai mulţi, adunaţi împrejur. Preamărea pe unul de-al lor, pe cântăreţul de biserică, strângător şi ticluitor de cântece şi de versuri, din vieaţa muzicală şi din înţelepciunea poporului. Era întâiul monument al unui asemenea cântăreţ. Afară, pe o piaţă publică, el putea să vorbească de cealaltă latură, mai cunoscută şi mai lumească, a trecerii pe pământ a omului pe care îl înfăţişa; aici era chiar şi numai cântăreţul dela strană.

Iată-l luător aminte la cuvântul din altar al preotului, ca să dea răspunsurile. De multe ori, pe lângă el sunt copiii mai răsăriţi dela şcoală sau, în unele părţi, oamenii şi femeile satului, care cântă împreună. El, şi nu preotul,

călăuzește aceste cântece către Domnul. Toți sfinții iconostasului ascultă întrecerea de glasuri, care se înalță, se încalecă și strânge puteri pe drum, ca să ajungă până în cerurile ortodoxe. Cântărețul nu poartă haină preoțească. E dintre mireni și face trecerea între turma cuvântătoare și preot și biserică. El îi descuie ușile pentru ei, aprinde candelele și lumânările, deschide cărțile la rugăciunea zilei și așteaptă minunea, care e coborîrea de fiecare dată a lui Isus în mijlocul credincioșilor lui, la chemările preoțești. Uneori are trăsături pe care le cunoaștem: e un mare scriitor sau compozitor și om de carte de mai târziu, care, până să-și lămurească înzestrarea, și din mijlocul studiilor teologice, se oprește la strană și cântă. Strana intră astfel în istoria literaturii, a muzicii, a universității și a culturii românești. Trebue să privim cu băgare de seamă și cu duioșie spre ea. S'o așezăm, deși mai umilă, alături de altar și de catedră, în rosturile de luminare și de îmbunare a sufletelor din țările române. Anton Pann e numai un purtător de cuvânt, care a rămas până la urmă între oamenii de tagmă. Atâția i se găsesc alături, adesea mai mari decât el, și lăsându-l, de aceea, să vorbească în numele lor.

Se găsește în această îndeletnicire, care e numai de cântec, ceva primăvăratec. Trebue să ne ajutăm cu ea ca să răspândim în sate cântecul, care astăzi nu e folosit destul, nici ca unealtă de educație și nici ca mijloc de zidire a unei singure și puternice conștiințe românești. Omul cântă la noi, din cele mai vechi vremuri. De pe plaiuri și din fund de codru, Românul intră în istorie hăulind și plin de frunză verde; dar poporul nu cântă. Cântecul împreună trebue deprins. Cântecul în singurătate, de sufletul fiecăruia, e numai o pregătire, minunată, e drept, dar nu mai mult. Cântecul din jurul stranei, cu satul care ascultă sau întovărășește pe cântăreți și pe flăcăi și fete, e cea mai veche formă românească de cor și de cântec laolaltă. Când am tipărit colecții de colinde și alte cântări, nu numai cu notația muzicală modernă dar și cu cea bisericească, am făcut-o nu atât pentrucă

cea mai mare parte din muzica noastră populară a ieşit din biserică, sau s'a desvoltat în tinda şi prin oamenii ei, cât şi din altă pricină.

Cântărețul de biserică trebue întors la rosturile dela început, de educator muzical al obştei, cel puţin al celei săteşti. Muzica bisericească, prin el şi pe acestă cale, poate să intre din nou în sistemul de circulație popular, care ne-a dat în trecut muzica neamului nostru. Am fost adesea la biserica şi la casa din satul de lângă Bucureşti, a profesorului şi organizatorului de cântăreți bisericeşti, care crede în menirea lor. Satul a intrat şi în numele lui şi-l umple de cântec. Pomi înfloriţi împodobeau livada, iar pădurea dimprejur se umpluse de frunză şi de cuci nebuni. Am fost la una din cele mai frumoase şcoli, din preajma unei biserici episcopale, pe unde a trecut şi Neagoe Basarab cu Doamna Miliţa şi au cântat poate deavalma cu înaintaşii cântăreților de astăzi, la marile serbări ale patimii Mântuitorului. De pe ferestre se vedeau turlele răsucite, cu acoperişuri de aur, ale celui mai frumos locaş sfânt pe care îl avem. Te simțeai năvălit de cântec numai privindu-le. Şcoala de cântăreţi acolo era ca un cuib de rândunică pe o streaşină a cerului. Nu se putea visa nici de către un episcop, cântăreț de psalmi la harpă, ca Impăratul David, loc mai potrivit şi mai înalt. De jur împrejur erau şi acolo pomi în floare. Primăvara însoțea pretutindeni, cântecul care ieşea de pe uşa şi ferestrele date de perete, pentru ca îngerii să poată intra şi ieşi în voie, ale bisericilor româneşti.

Melos. «Scrisul Românesc», editura dela Craiova, care ne învăţase cu un tipar frumos, a început să scoată de curând o nouă culegere. Ea este muzicală, nu numai prin cuprins, dar şi prin înfăţişare. Cântăreţul la liră de pe copertă, în coloare cafenie de ceramică elinească, întovărăşeşte într'adevăr cu un ison de coarde, textul trac dinăuntru. Zeii şi eroii muzicii greceşti, dela Dionysos până la Orfeu, nu erau chiar nişte necunoscuți neamului din care ne tragem. E ca o întoarcere şi ca o aducere aminte.

Până și titlul e în limba clasică, în care au fost scrise mai târziu și Evangheliile, deși nu era limba Fiului lui Dumnezeu și a întâilor Lui ascultători. Se cheamă « Melos » și e înființată și condusă de d-l Georgescu-Breazul.

Omul e poate astăzi tot așa de atrăgător, ca biografie și operă, pe cât sunt aceste cărți apărute una după alta, deși preocuparea lor de căpetenie părea să le dea numai o vieață cu răgaz și cu manifestări din când în când, muzica românească și problemele ridicate de ea. In deosebi volumul Patrium Carmen, care trebuie să însemne ceva cam ca «Viersul strămoșilor», este o adevărată istorie a muzicii, fără istorie. In mijlocul ei stă cântecul popular, iar împrejur tot ce am făcut și rămâne mai cu seamă de făcut pentru înrădăcinarea lui în viața sufletească a neamului care l-a zămislit, s'a mângâiat și s'a apărat cu el în cursul secolelor. Două graiuri am păstrat din vremurile uitate și sunt cele mai temeinice zapise de proprietate pe care le avem: unul al minții, care e limba vorbită, și altul al sufletului, care e viersul cântat. Le întâlnim pe toate drumurile țării și ne recunoaștem numai decât în ele. Dar pe când pentru limba vorbită s'au făcut, cel puțin de o sută de ani încoace, atâtea așezăminte și atâtea fapte, viersul cântat a rămas dragostea numai a câtorva și se ofilește înainte să dea, fie într'o culegere generală și organizată, fie în studii de analiză și de caracterizare, fie în transpuneri și prelucrări în muzica personală, tot ceea ce închide în el ca zăcământ de artă și coloare etnică fără pereche. Unul din acești îndrăgostiți fără de leac de cântecul popular e și d-l Georgescu-Breazul.

Acum, când s'au ivit destui muzicologi populiști care au descoperit, fără să se fi gândit mai înainte, ce comoară poate ajunge poezia populară, tocmai din pricină că fusese atât de puțin culeasă și studiată, pentru un om de știință și un compozitor, trebue spus anume că Breazul e dintre iubitorii de cântec popular, născut, nu făcut. Nu numai că e băiat de țăran, dintr'un ținut unde țăranul mai cântă și-și are, nu lăutarii lui călători, de obicei

oacheși, ci adevărate școli de lăutari țărani, dar a avut o vieață, când a ieșit din sat, de al doilea Anton Pann. Absolvent de seminar, Nifonist sau centralist din București, el a luat-o, în vieața muzicală, dela început și a fost, rând pe rând, cântăreț de strană și șef de cor de biserică. Benghiurile și cârligele vechei notații muzicale, a cântecului bisericesc, în care transcrie cântecul popular, ieșind din celălalt sau atât de înrudit cu el, sunt pentru Breazul scris curent, un alfabet mânuit de când îl mânuiește și pe celălalt. Că astăzi, prin cercetări personale și studiu a ajuns profesor de Academie muzicală și autor intrat în bibliografii, atât românești cât și străine, nu-l face să se lepede de ceea ce a fost la întâii pași. Tocmai acest amestec e de ajutor ca în omul nostru cântecul popular să trăiască de amândouă viețile lui, subiect și obiect în același timp, și deopotrivă, n'are nicio însemnătate că foștii lui colegi, cântăreți de biserică și oameni de cult, se sfiesc astăzi de el și nu-l mai recunosc de al lor, profesor universitar de academie muzicală ce se găsește, iar, pe de altă parte, colegii de catedră, văzându-i mereu poalele de antereu de Anton Pann și aceste antecedente, se învoiesc mai greu să-l socotească dintr'o lume cu ei. Dar chiar dacă toți l-ar ocoli, este cineva care-l primește totdeauna cu bucurie și așteaptă dela el tot binele: Cântecul popular.

L-am văzut pe Georgescu-Breazul în tot felul de înfățișări, profesor de muzică, foarte apropiat de clasă, inspector de învățământ muzical, colindând țara ca să facă muzicii locul în program și în suflete la care are dreptul, cercetător cu studii la Berlin, plin de migală, publicist multiform dela cronici de ziar până la studii grele de specialitate, conducător de arhivă fonogramică, întâia dela noi din țată, călător prin sate pentru culegeri de melodii și de instrumente țărănești muzicale, cu echipele studențești ale Institutului Social Român sau ale Fundației Culturale Regele Mihai, dar niciodată n'am simțit mai deplin în om pe Românul care duce mai departe cântecele neamului lui la fel cu neamurile rămase

și mai departe la țară, decât într'o primăvară la mănăstirea Bistrița. Se sărbătoreau 500 de ani dela săvârșirea din vieață a lui Alexandru cel Bun în umbra mănăstirii zidită de el, ca să-i păstreze oasele și mantia domnească, ajunsă în fâșii de brocard până la noi. Erau în curtea largă sute și poate mii de oameni, adunați de pe văi și coborîți din munte, plăieși vechi și plutași de totdeauna. Breazul conducea un cor local pe care-l făcuse mlădios prin câteva repetiții repezi.

N'am văzut niciodată un conducător de cor mai stăpân pe coriștii lui și mai inspirat. Se cântau cântece pe care, pe unele din ele, le va fi ascultat și Domnitorul de demult la Curtea din Suceava. Era cântecul popular însuși, venit din toate părțile pe acele minunate plaiuri bătute de soare și de istorie, ca să se desvolte în voie și să se asculte, el pe el, la o chemare a celui mai credincios închinător al lui.

Ion Costescu. Dela Ismail, din Basarabia, cu un scurt popas în Tulcea, ne-a venit pe vremuri un om, care a crezut adânc până la capătul zilelor lui, că poate prin cântec să schimbe fața neamului nostru. Din aceleași locuri plecase alt închinător al aceluiași crez, Gavril Muzicescu. El a putut să străbată mai ușor și să se apropie mai mult de ceea ce visase. Ion Costescu, maestrul nostru de acum 30—40 de ani, dela Liceul Sf. Sava și Lazăr, s'a izbit de alte greutăți. Compozitor a fost și el, cu bucăți clocotitoare și ascuțite ca și firea lui; conducător de cor bisericesc, încercându-și propria-i liturghie, a izbutit să lucreze câțiva ani; alcătuitor al unei societăți Filarmonice, întâi din băieți de școală și apoi din studenți și oameni mari, care să-i ducă mai departe gândurile și să i le împlinească, a ajuns chiar dela început. Il văd încă în picioare înaintea mea, cu tovarășii de atunci pe lângă mine, strâns tot în privirea sură. Așteptam să dea semnul să începem vreun imn sau vreun Somnoroase păsărele, cu fâșiit de frunze sau cădere de ape în noapte. Pentru el, nu dădea drumul, cu mișcarea repezită a brațului, unui cântec oarecare, ci

unei rugăciuni, care să lege pe oameni și să-i facă mai buni. Privirea i se aurea treptat, ca de un lăuntric soare, și se lăsa dus de melodie, împreună cu noi. Mi-aduc aminte că întâia oară când am fost la Lipsca, până într'atât mă urmăreau spusele lui, căutam acea barcă pe apă, poate pe râul Elster, de unde ascultase pe câmp un cântec zis de toți cei șase locuitori ai ei și-i venise credința, pe care o adusese și în țară și ne-o trecea nouă, că muzica e una din marile puteri ale omenirii. Pe acea vreme am putut auzi corurile din Ardeal, la Arenele Romane, în anul Expoziției din 1906. Pentru el și pentru noi, feciorii și fetele îmbrăcate în veșmintele vechi de o mie de ani ale neamului nostru de peste munți și care-i cântau cântecele născute și cuibărite prin sate fără nume, erau solii unui suflet. Sufletul același se lumina deodată și în noi, la chemarea lor și ne umplea ochii de lacrimi. Unirea Românilor se făcuse acolo prin muzică. Nu se putea ca Unirea cealaltă să mai întârzie.

Ion Costescu îl cunoscuse pe Slavici, care era pe atunci Director al școalei dela Măgurele. Scriitorul ardelean trecuse prin atâtea până poposise în acest rost de liniște. Se învățase să privească la ale lumii cu împăcarea cuiva care a început să se desfacă de cele vremelnice. De muzică, știa atât cât luase cu el de acasă, din Șiria lui. Basarabeanul acesta înfocat izbutise însă să-l miște până în singurătatea în care sta zăvorît. Se învoise să se facă, împreună cu fetele lui, coruri mixte și rămânea ceasuri întregi în scaun, în sala cea mare a repetițiilor, ca să ne asculte. Il prindeam bătând fără să-și dea seama, măsura, cu degetele foarte îngălbenite de tutun. Ne chema și la el, în ctitoria Academiei de lângă Sabar. Acolo am auzit întâia oară, dela Slavici, care a spus-o mai târziu și în Amintirile despre Eminescu, și plimbându-ne pe marginea lacului din parcul școlii, că ne aflam pe locurile unde s'a scris Scrisoarea a IV-a. Câte unul din noi se trăgea la o parte de ceilalți și stătea sub balcoanele cu vergi de fier, îngânând versurile cele mai romantice din literatura română. Lebedele ieșeau pe luciul verde și

pluteau tăcute și albe, ca sub ochii poetului. Trebuia să fugă repede la chemarea lui Costescu, care voia să mai zicem odată un cântec, înainte de plecare.

De aceea vorba de mai târziu, cu alt Ion, acesta lugojan și cap de coruri bănățene, dela alt hotar al românismului, Ion Vidu, ca să se adune în fiecare an, tot în alt oraș, cele mai bune coruri din țară, în amintirea zilelor din Arenele Romane și pentru pătrunderea muzicii în popor, se făcea tot în numele lui Ion Costescu. Fusese un vis al lui, care putea să ajungă aevea, cu toate că în altă înfățișare decât o văzuse el. Corurile și societățile maghiare din Transilvania se adunau într'o mare adunare populară în fiecare an. Fuseseră chiar pe acea vreme vreo 600 la Cluj. Ele aveau rostul să ție laolaltă și să apere pe fiii aceluiași popor. Deși, în timpul stăpânirii maghiare, societățile noastre corale nu erau privite ca societăți culturale, singurele îngăduite de lege, și nu primeau de aceea încuviințare, noi, în marea dragoste de muzică, le lăsam să se desvolte în voie și să pue la cale asemenea manifestări colective. Trebuia însă ca Românii, ei, care începuseră, în anii de demult ai robiei, să se poarte la fel și să cheme pe cântăreții din toate unghiurile.

Ion Costescu nu mai era printre noi, atunci când unul din gândurile care-l munciseră se apropia de punerea în faptă. Il văzusem cu un an înainte în căsuța lui dintr'un fund de curte. Era acum la pensie și găsea răgazul și pentru alte griji. Muncitorimea era frământată pe atunci de tot felul de vânturi, mai cu seamă dela răsărit. In mahalaua de margine pe unde locuia și înălțaserăm și noi smeul și ne jucaserăm de-a uliul și porumbieii până noaptea târziu în zilele calde de vară, ucenici și băieți din fabrici stăteau pe la colțuri sau făceau lațuri de prins câinii. S'a gândit, privindu-i din poartă, că ar fi mai bine să-i cheme la el și să-i învețe să cânte. Dragostea lui de muncă era așa de tare și de molipsitoare, încât a izbutit și acest lucru de necrezut. Am cântat și eu cu acești băieți adunați din ateliere și uzine, și care se deprinseseră să

deschidă la același ceas poarta veche și căptușită cu tablă, pentru ca niciun ochiu străin să nu poată privi înăuntru.

A fost întâiul alcătuitor de coruri muncitorești, cu mult înainte să se hotărască cei datori s'o facă. Dar într'o bună zi el s'a sfârșit, în odaia cu tavanul scund, unde fremăta atâta dor de bine și pornire de faptă, și toate aceste începuturi s'au oprit acolo unde le lăsase. Numai Institutul Filarmonic Universitar a mers mai departe și-i păstrează numele și programul. El este o fundație pe care o gospodărește, cu milioanele lăsate de acest om sărac, dar strângător și fără milă față de sine însuși, ca o furnică, Administrația Casei Școalelor și a Culturii Poporului. Om de școală, Ion Costescu și-a încredințat, înainte să plece dintre noi, averea și idealul, unui așezământ școlar. Membrii Institutului îi duc mai departe sufletul și când se adună și cântă, în casa unde a trăit și a visat Basarabeanul acesta îmbătat de muzică, nu se poate ca el să nu vie de pe unde sălășluiesc sufletele frumoase ca al lui și să nu se amestece printre ei.

Hotărîrea aceea, pe care o luam cu Ion Vidu, ca toate societățile corale să se adune în fiecare an, pentru o mare serbare a cântecului românesc, nu s'a putut împlini. Ar fi fost o încununare a vieții de fierbere și de jertfă pentru acest gând, a lui Ion Costescu. Eram ca în amintirile lui din tinerețe pe o apă, ca atunci, la Lipsca, dar acum pe Dunăre, în Cazane. Se cânta pe punte, dar nu ne auzeau decât pădurile de pe un mal și de pe celălalt. Fluviul se muncește să-și rupă cale prin piatră, departe de orice ochiu. Era o călătorie de rămas bun al celui mai bun dintre noi. Ion Vidu se lăsa dus dealungul Banatului drag. Se cânta Lugojana. I s'a cântat pentru cea din urmă oară. Curând s'a dus să se întâlnească, fără ca nimeni dintre noi să se fi așteptat, cu Ion Costescu și cu Ion Slavici, ca să stea poate pe acolo de vorbă despre lucrurile pe care oamenii nu le isprăvesc niciodată pe pământ.

Muzeul limbii române. Era o casă pe o stradă suitoare în Cluj, dincoace de Someș, care părea trecătorului hai-hui o casă ca toate casele. Ii văd încă numărul, 23, din strada Elisabeta, și fațada liniștită, sus, pe coastă, ca să prindă cea dintâi lumina. Numai o perdea de pini îi punea ca un chenar întunecat și o despărțea de lume. Stau și mă gândesc, ce s'o fi ales de ea, acum când ai noștri nu mai sunt acolo. Ea nu însemna însă ce însemna decât prin sufletul ce-l așezaserăm înăuntru, și sufletul acela, plecând, l-am luat cu noi. Acea casă era Muzeul Limbii Române.

Nu mă duceam niciodată în Cluj, fără să nu intru. Poate că nici directorul nu bănuia, de ce căutam chiar un tertip ca să pătrund din biblioteca lui în sălile de lucru cu marile dicționare și cutiile de fișe pe toți pereții. Era acolo Ardealul nostru vechi, care s'a descoperit dela început cu ajutorul limbii că are ființa lui aparte și a pornit cu ea în lume și peste munți ca să cunoască pe toți cei de un sânge și de o lege. Din acele părți ne-a venit această dragoste de limbă, dar dragostea pe care o are pădurarul pentru baltag și ciobanul pentru bățul lui cu cârlig, o dragoste față de o unealtă tare și de cel mai sigur sprijin în vieață. Dicționarele românești cele dintâi și cele de pe urmă sunt un dar al aceluiași Ardeal. Am răsfoit și eu vocabularul frumos, rămas manuscris, al lui Samuil Micu din Biblioteca Episcopiei Unite din Oradea. Dicționarul Academiei Române se făcea la Cluj și numai se tipărea la București. Astăzi el s'a mutat în treacăt la Sibiu. Literatura însăși a Ardealului, dela Slavici și trecând prin Coșbuc, Goga, Agârbiceanu, Rebreanu până la Blaga, aduce aceeași limbă pietroasă și plină de colțuri, mai bună de lovit decât de mângâiat. E o limbă de luptă, care n'a putut să-și uite obârșia și rostul. Iată ce vorbeau pereții căptușiți de cărți și de fișe filologice ai Muzeului Limbii Române dela Cluj.

Tot din Cluj s'a pus la cale Atlasul linguistic român, ale cărui volume au început să iasă, volumul I editat de Muzeul Limbii Române la 1938 în Cluj, cel de al doilea

la Sibiu în 1940, împreună cu Otto Harassowitz din Lipsca, cel de al treilea sub tipar, în acelaşi oraş, cel de al patrulea şi următoarele până la 10 sau poate mai multe, cine ştie unde. Un cuvânt e urmărit în vieaţa lui de astăzi pe tot pământul românesc şi limba nu mai e strânsă între aceleaşi scoarţe, aşa cum e într'un dicţionar, fără vârstă şi fără loc, ci o auzim vorbind şi trecând dintr'un sat într'altul, dintr'o vale în valea vecină, mai mult decât un sunet, un înţeles, mai mult decât un tipar înţepenit, sufletul mlădios, pentrucă ce-i aici cărunt e dincolo sur, ce-i la noi obraz e la vecin faţă şi ce e într'o parte ficat e într'alta maiu. Rezemându-se pe întâile publicaţii ale Atlasului un învăţat cum e Gamillscheg a putut să ajungă la o nouă întemeiere a neschimbării de aşezare a Românilor în locurile pe care le locuiesc astăzi şi unde vecini binevoitori, veniţi mai târziu, ne-ar fi dorit călătoriţi după ei, din alte pământuri. Şi câte alte adevăruri mai stau ascunse şi-şi aşteaptă descoperitorii în aceste hărţi, sute şi sute, poate 750 până la urmă, în care satele sunt înlocuite de cuvinte şi foile vorbesc! Ni s'a zidit în acest Atlas linguistic, de către filologi, o nouă cetate, din care ne apărăm mai bine decât din cele vechi, şi tocmai în nişte ani când avem mai mare nevoie de ea. Lucrările au pornit pe toate drumurile, cu cei doi oameni de ştiinţă care au cules materialul, Sever Pop şi Emil Petrovici, şi s'au întors făcute de pe aceleaşi drumuri, la Cluj. Din inima Ardealului a pornit poruncă până la Gura Roşie de lângă Limanul Nistrului, Ţârnareeca dela Balcic, Bregova din judeţul Vidinului, Batinaţ din Timocul sârbesc, Berzasca de pe Clisură, Nojarid de lângă Oradea, Doba de sub Satu Mare, Moişeni din Ţara Oaşului, Jurcăuţi dintre Prut şi Nistru în Bucovina, pe unde oamenii vorbesc de sute de ani acelaşi grai şi se rotunjeşte măreţ peste ape şi creste de piatră hotarul nostru etnic. Niciodată ca în acest Atlas al Limbii Române graiul românesc n'a stat ca întrupat înaintea noastră, într'o vâlvoare liniştită şi neîntreruptă deasupra ţării. E darul cel mai de preţ pe care ni-l putea face Ar-

dealul, plin de îndemnuri pentru noi și de mustrări pentru ceilalți.

Ascuns aproape între pomii pădurii Dumbrava, din Sibiu, ca un cântec vechi de frunză verde, s'a adăpostit de vremuri rele Muzeul Limbii Române. El nu este un muzeu, care să aibă de arătat, cine știe ce lighioni împăiate sau lucruri rare scoase din circulație, și puse în vitrine, ci un laborator de cercetări și un arsenal de luptă. Prin săli e o liniște de cărți groase înșirate în rafturi, lucrări cu cheie pentru specialiști, sau dicționare și lexicoane în toate graiurile pământului, peste care când te apleci, cu foile lor mari, încărcate de litere mărunte pe coloane, te faci și tu o simplă frază dintr'un caz lingvistic. In sertare sunt mii și zeci de mii de bucăți de cartoane cu însemnări, fiecare carton un cuvânt cu vieața lui, ca un fluture prins într'un ac și strălucitor de solzi colorați. Nu te înșela însă că ai descoperit în sfârșit Muzeul de pe frontispiciu și că ai început să vezi. N'ai înaintea ochilor decât niște unelte de lucru, care n'au niciun înțeles pentru tine. Puterea pe care o cauți este necuprinsă și seamănă cu duhul Regelui, pe care Hamlet îl aude de pretutindeni de sub pământ, ori din ce colț l-ar chema. M'am visat totdeauna singur într'una din aceste săli, cum era doamna dela un pupitru, cufundată în hârtii, la ceasul de amiază, cu un soare de început de iarnă străveziu pe sub nori, ca în pastelul lui Alecsandri, când am călcat zilele trecute peste pragul sibian al Muzeului Limbii Române. Poate că atunci puterea aceea s'ar lăsa auzită. Limba n'ar mai fi numai un mănunchiu de sunete, ci o făptură aevea călătorind puternică prin veacuri și ducând cu ea pe drumuri tainice un neam întreg.

Dintre acești pereți de hârtie pornește în lume Dicționarul limbii române, la care se lucrează aproape tot de atâția ani de câți lucrează la graiu înșuși cei care-l vorbesc. E o bucurie și o fală orice nouă fasciculă și orice nou volum. Mașinile tipografiei « Universul » țăcăn ca să culeagă în litere de zinc sau își învârtesc sulurile ca să tipărească rodul muncii învățate a oamenilor de aici.

Zilele acestea Dicționarul se va spori cu alte foi și va mai face un pas către sfârșitul lui monumental. Editorii îndrăznesc să se gândească și la o ediție a doua. Noi ne cutremurăm numai auzindu-i. Ieșim dintr'o vreme când s'a dat lupta cea mare pentru Dicționar și el nu era numai o treabă de filologi, cum începe să fie astăzi. Pe noi orice stă în legătură cu dicționarul nu poate să ne lase străini. Acest Muzeu al Limbii Române deopotrivă, el care nu e numai un Institut științific și un fel de anexă a catedrei de Filologie romanică dela Universitatea din Cluj, atelier pus la îndemâna Academiei Române de meșterul lui, Sextil Pușcariu, și de maistorașii acestuia, pentru alcătuirea Dicționarului. El întrupează lupta noastră pentru limbă în cele două înfățișări ale ei, din aceste părți, ca să nu fie smulsă cu totul, și din părțile de mai liberă desvoltare națională, ca să se păstreze cât mai curată.

Versuri din Ardeal. Am primit zilele acestea o carte, care parcă mi-a căzut din cer, pentrucă oricât am umblat librăriile, n'am descoperit un al doilea exemplar. Cine mi-a trimis-o nu știu, dar ceea ce știu, după ce am răsfoit-o pe îndelete, e că mi-a pătruns în casă și în suflet cea mai frumoasă solie de tinerețe, plecată de pe plaiurile Transilvaniei de miazănoapte, pe unde erau odată Clujul, Năsăudul, Sighetul, Bistrița, Reghinul și acum sunt niște localități, care trebue căutate într'un dicționar geografic de corespondențe în limbi necunoscute. E un volum de versuri, dintr'o colecție care începe cu el și se cheamă: Grai și Suflet românesc. L-a îngrijit Gheorghe Dăncuș și a apărut în editura ziarului dela Cluj, Tribuna Ardealului, care are o pagină cu titlul colecției, unde, ca într'o grădină, singura într'un ținut pietros și pustiit cât vezi cu ochii, se adună din toate cele patru zări, fluturii poeziei ardelene. Iată-l pe Ionel Bulboacă, întâiul în carte, nu numai pentrucă cei nouă scriitori sunt așezați după alfabet, dar pentrucă e ca un fluer de plaiuri, râurând de poezie populară a pământului: « Someș, Someș, apă lină, Dorul

meu nu se alină». Așa a început să cânte neamul românesc și așa cântă și astăzi, el și feciorii pe care-i trimite în lume cu stea în frunte. Cel puțin Bulboacă e născut la 1920, dar cel care-i calcă numaidecât în urme, Ștefan Căprariu, e chiar numai din 1923, cu gânduri de toamnă și de dragoste, în versuri liniștite tradiționale: « Pășesc încet prin sălile tăcute, Cadența'n taină ziduri vechi străbate». Cel de al treilea, Ion Cherejan, are avânturi minulesciene, pornit: « Tovarăș cu vântul și zorii cei teferi, Spre luna-argonaută, Spre mări cu sirene, Spre-un nou paradis», căldură de cântare a cântărilor, fiori de călător aplecat peste toată comoara noastră de poezie, cu nume răsunătoare și încercând rând pe rând cele mai scumpe giuvaere. Teodor Ciceu, ca un nou Cotruș, și ca poeții brazdei, sună dintr'o coardă răsunătoare și aspră. Victor Ilieșu, cunoscut nouă dinainte, murmură strofe ca ale noastre: « Ne dor cuvintele ce le 'mpletim într'un fuior de stele. Și aceeași alergare, pe calea împlinirilor celeste. Suntem mereu pe drumuri, cu frunțile rebele, și repetăm în șoaptă, aceeași tainică poveste». Iosif Moruțan, furtunos și nedumerit, se roagă: « Doamne, cu mâinile rupte de trudă, M'agăț de scările Tale de nor, Mă târâi smerit și cu rugă, Bătut de ani călător». F. Păcurariu e cel mai înalt dintre toți, în șa, poate șaua pe care o rabdă calul Pegas pentru unii călăreți: « Te-aprinzi ca o corolă în colb de soare pur, Pe ochi tăcerea-ți țese o pânză brumărie, Și-ai vrea, cu glas de slavă și mâini de bucurie, Să sfârtici firmamentul în stihuri de azur». Valentin Raus e zglobiu și încărcat de imagini: « O biete visător, cu ochi de Prometeu, Figură fadă-'n rama larg'a lumii». Și în sfârșit, Virgil Șotropa, cu un nume care ne e scump, aduce deodată înaintea noastră pe poetul de sonete și de rondele: « La poartă bate-un călător, In noapte... Oare cine bate? E poate vântul trecător Sau un prieten de departe?...».

Și mă întreb, dacă nu e mai bine să închei cu acest suspin al unui prieten de departe, decât cu vorbele mele de om prea mișcat, ca să fiu în stare să le găsesc pe cele mai nimerite!

Cărţi pentru străinătate. «Ediţiile Dacia» înseamnă un şir întreg de cărţi, cu probleme mai ales de istorie românească, dar privite în lumina împrejurărilor de astăzi. Dacă este o istorie cercetătoare, care se află în mâna omului de ştiinţă şi se poate întâlni prin arhive aplecată pe documente; o istorie învăţătoare, care scoate din faptele apuse sfaturi de vieaţă; este şi o istorie luptătoare. Iat'o aci, cu toată tinereţea năvalnică şi cu toate armele ei! Trecutul e viu între noi şi-şi apără moştenirea. Vorbele care scapă din gura lui de secole, luminează ca fulgerul şi ca fulgerul lovesc şi ard. Să nu-i cerem acestui fel de istorie linişte şi nepărtinire! Ii ajunge dacă se reazemă pe adevăr. Incolo, avânt şi patimă, care însufleţesc şi iau cu sine. Aşezare a dovezilor, care se fac numaidecât argumente, în linie de bătaie. Am făcut totdeauna haz că lozinca şi năzuinţa istoriei, Fără ură nici părtinire, a fost luată tocmai din Tacit, sine ira et studio, care a scris nişte pagini clocotitoare. Impăraţii, descrişi de el cu o pană măiastră, trebue spălaţi în tot felul de ape, ca să-şi arate faţa cea adevărată. Este scriitorul care a scris tocmai el cu ură şi cu părtinire, cum ira et studio.

Am răsfoit multe din cărţile tipărite pentru străinătate ale vecinei noastre Ungaria. Cea din urmă, ieşită din colaborarea celor mai buni cunoscători de probleme şi mânuitori de condei ai ţării, e un fel de mică enciclopedie a pământului, istoriei şi culturii regatului Sfântului Ştefan în hotarele lui de astăzi. A apărut în limba germană. N'a fost prin urmare gândită pentru cei de acasă. Nu e o carte de ştiinţă şi nici de informaţie senină. E istorie luptătoare pusă în copertă de carte. Ea a primit dela început o anumită sarcină, pe care şi-o îndeplineşte, ca o trupă trimeasă la asediul unei cetăţi. Scopul urmărit nu e adevărul, ci nimicirea duşmanului. Cetatea o vede de după ziduri apropiindu-se şi se pregăteşte s'o întâmpine. Acolo putem citi că armata maghiară reia paza în Carpaţi pentru noua Europă, aşa cum a avut-o şi pentru vechea Europă, până la întâia prăbuşire dela

Mohaci. Nu fapt istoric, ci istorie luptătoare. Domnul Vilmos Ziegler vorbește, în studiul « Venirea îndărăt a Răsăritului », care e partea din Transilvania pierdută de noi, despre « acel crâmpeiu din poporul maghiar, aflat mai departe decât oricare altul de inima Ungariei, așezat cu totul răzleț și a cărui întoarcere se arăta până nu prea de mult ca un vis abia realizabil ». E vorba de Secui. Cu împlinirea acestui vis vecina noastră a ajuns însă din nou un Stat de naționalități. « Edițiile Dacia » au dat zilele acestea la iveală lucrarea, care e un model de documentare și de expunere stăpânită, a d-lui Zenobie Pâclișanu: « Ungaria împotriva minorităților ei etnice. O luptă de desființare dată în vileag de documente secrete ». Ea arată o primejdie, care paște nu numai pe membrii acelor popoare, încăpute din nou sub o stăpânire de care se desfăcuseră, dar țara însăși. Sunt tradiții care nu se pot înfrânge și, după o scurtă întrerupere, sunt reluate, ca acea pază a Carpaților lăsați vraiște după 1526 și din nou apărați abia în zilele noastre. Domnul Zenobie Pâclișanu a făcut de aceea un serviciu în întâiul rând Ungariei, care are strânse împreună, în această lucrare, tipărită în același timp în limbile germană și italiană, greșelile făcute în politica naționalităților mai cu seamă între 1867 și 1914, timpul de încredere în sine și de ofensivă națională cel mai caracteristic din istoria ei. E o zugrăvire a Ungariei de ieri, firește, dar care, după propria mărturisire, nu trăiește decât ca să fie din nou ce a fost atunci.

Dela apariția în franțuzește a Chestiunii Române din Transilvania și Ungaria, scrisă în 1892 de Aurel Popovici, student pe acea vreme în medicină la Graz și pregătindu-se să ajungă doctrinarul formulei Austria-Mare și sfetnicul intim al arhiducelui Franz Ferdinand, n'am mai avut o contribuție la fel de bogată, de stăpână pe materie și de binevenită. Deși au trecut dela redactarea de odinioară 50 de ani, ea se dovedește, din nenoricire, tot așa de vie și de poruncitoare. Sarcina numai, a trebuit încredințată altor mâini, care să ridice cât mai sus în văzul

lumii niște documente ale durerii, pe care le crezuserăm încuiate pentru totdeauna în arhive. O singură părere de rău avem: că lucrarea Domnului Zenobie Pâclișanu n'a apărut și în românește, pentru ca ea să primească toată căldura documentului trăit, chiar din mijlocul celor pățiți și pentru ca aceștia să poată judeca astfel numai decât că apărarea lor a fost lăsată unui om vrednic. « Ungaria împotriva minorităților ei etnice » începe larg: « Zguduită de înfrângerea dela Königgrätz-Sadowa — un adevărat Stoss in Herz, lovitură în inimă cum îi zicea Bismarck, și de îndărătnica împotrivire pasivă a Maghiarilor, dinastia Habsburg s'a văzut silită, în 1867, să le facă niște concesii, la care cu puțini ani înainte nimeni nu s'ar fi putut nici măcar gândi. Marele principat al Transilvaniei neatârnat dela 1526, și în care Maghiarii alcătuiau abia 28% din populație, a fost, împotriva voinței majorității sdrobitoare a locuitorilor, lăsat Ungariei, care însă căpăta în felul acesta întinderea avută înainte de catastrofa dela Mohaci ». De a doua zi, noua Ungarie dualistă s'a pornit, pe toate căile, să închege Statul național maghiar, și în deosebi prin desnaționalizarea minorităților, mai numeroase decât propriul ei popor. Se desvoltă de acum, înaintea ochilor noștri îngroziți și revoltați, una din luptele etnice, fără v eun răgaz nici de o singură zi, cu cele mai grele urmări, nu numai pentru un singur Stat, ci pentru toată Europa. Vestita lege ungară din 1868 pentru tratarea egală a naționalităților, n'a fost aplicată niciodată, după mărturisirea fără sfială a celor mai mari oameni politici ai țării. Capitolele se înșiră unul după altul, cu cazuri care privesc pe Români, dar privesc și pe Germani și alți tovarăși de suferință. Arhivele secrete își răstoarnă dovezile ascunse cu grijă, acum într'o publicitate internațională. Aceste capitole se chiamă: Dualismul austro-ungar; Legea pentru tratarea egală a naționalităților din 1868; Guvernele maghiare și mișcările politice ale minorităților din Ungaria; Viața culturală a minorităților din Ungaria: învățământul minoritar; asociațiile culturale minoritare; regimul tipa-

rului minoritar în Ungaria; Rezultatele politicii ungare de maghiarizare și un Epilog. Epilogul nu ne mai privește atât pe noi, pentrucă Ungaria din acești ani, ajunsă însfârșit Stat național, deși altfel decât râvnise, nu mai avea decât o minoritate românească neînsemnată, ci pe Germani, care mai erau în Ungaria la 1920, într'o populație maghiară de 7.147.053, 551.211, ca să rămână, în 1930, datorită acestei politici, numai 478.630, la un total maghiar, în creștere nu firească, ci pe asemenea căi, de 8.001.112. Cartea d-lui Zenobie Pâclișanu încheie cu acest alineat: « Toate plângerile, intervențiile și protestele ridicate împotriva acestei politici de desființare a tot ce nu era maghiar au rămas zadarnice. Când deputatul J. Bleyer și-a ridicat glasul, în ședința dela 6 Mai 1933 a Camerei maghiare, împotriva tratamentului la care era supus poporul lui, s'a stârnit o larmă nemaipomenită; deputații cereau să fie dat afară; studenții Universității din Budapesta, unde Bleyer era profesor, l-au împiedecat să-și mai ție lecțiile, i-au spart geamurile locuinței, au pătruns în casă și i-au lovit familia. Dreptate maghiară! » Acel blestem al tradiției, care împiedecă de atâtea ori Statele să înceapă o viață nouă și le întoarce anume la locul și mijloacele, dela care fuseseră, spre mântuirea lor, îndepărtate!

Cartea d-lui Zenobie Pâclișanu, supusă numai decât, chiar prin limbile în care a apărut, judecății internaționale, vine la timp. Trebuie să se cunoască de toată lumea, de unde au ieșit neînțelegerile dintre două popoare, care au, și unul și altul, cel mai mare interes ca să trăiască într'o bună vecinătate. De pe fiecare pagină poporul român se desprinde cu durerea lui și vine în fața istoriei ca să ceară dteptate. Ziua judecății e aproape. Nu se poate să n'o capete!

Titu Maiorescu. Se împlinesc 25 de ani dela moartea lui Titu Maiorescu. Cei care vrem să ne mai aducem aminte de el, nu din cărți, care-și au uneori otrava lor, ci din lumea de oameni unde a trăit, trecem pe strada Mercur, pela

casa în stil clasic, din ce în ce mai părăginită, cu placa de amintire pusă la intrare, precum că acolo înăuntru şi-a petrecut învăţătorul atâţia ani şi s'au ţinut adunările Junimii. Vorbeam de otrava cărţilor. Un mare iubitor al lui Creangă şi al altor lucruri bune, care s'a retras dintr'o viaţă de sbucium într'o uliţă liniştită din Piatra Neamţ, cu meri înfloriţi primăvara şi cu cucoare toamna pe deasupra caselor, ca în zilele lui Ştefan cel Mare, îmi scria zilele trecute despre un volum nou apărut şi pe care i-l trimisesem, îmi scria că autorul nu găseşte altceva de osândit decât pornirile antinaţionale ale Junimii. El, care e nu numai culegător de documente, dar şi fost judecător, credea că acest proces s'a judecat de mult, la Tribunalul istoriei. Maiorescu, cosmopolitul, între Eminescu deadreapta şi Creangă deastânga, cele mai înzestrate condeie ale secolului, unul înfăţişetor al culturii înalte şi celălalt al culturii populare, cu treceri tainice dela una la alta, descoperiţi, cultivaţi şi impuşi de el! De am mai avea norocul câtorva cosmopoliţi ca acest Titu Liviu Maiorescu, băiatul celui mai dârz transilvănean pe care ni l-au trimis Românii de peste munţi şi al celei mai blânde fete de prelat braşovean! S'a întâmplat, tot ca un semn, care prevedea parcă învinuirile, că la Cimitirul Belu piatra neagră de mormânt a autorului Criticelor să se găsească între piatra lui Eminescu, peste care îşi scutură teiul floarea şi aceea a lui Petre Ispirescu. Pentrucă Ion Creangă, prea moldovean ca să-şi părăsească cele coclauri, chiar şi după moarte, a rămas la Eternitatea. Ispirescu, într'o oarecare măsură corespondentul muntean al povestitorului dela Humuleşti, trebuia să-i ia locul. Dar casa din strada Mercur e supusă dărâmării. Peretele din sala de intrare pe care mai stă până astăzi scrisă vorba depărtată şi nemuritoare a lui Miron Costin: « Biruit-au gândul » are să cadă de târnăcop. Atunci gândul cel mai adânc românesc are să se amestece cu molozul. Are să fie ca şi cum însuşi gândul s'ar pierde. Muzeul Municipiului ar trebui să taie această parte din zid şi să-l păstreze

într'un perete al lui, împreună cu casa în miniatură alături, pe unde au trecut creatorii României moderne. Ar fi cel mai prețios colț al lui. Arhitecți pricepuți are, care tot ei au tras noul plan al Bucureștilor, cu jertfirea casei lui Maiorescu, locul anume pentru păstrat amintiri deopotrivă. Să scape cât mai e timp această parte, vie încă din Maiorescu și din noi, care l-am mai apucat. E un dar care i se poate face fără nicio jertfă, lui și culturii românești, în anul când se împlinesc 25 de ani dela moarte.

Densușenii. Fărcădinul e un pârâu zglobiu de munte, care împreună cu alte ape asemenea lui, se grăbește pe sub Hațeg, spre scufundătura Streiului. Multe sate sunt înșirate ca niște mărgele pe firul lui. Peste toate se înalță măreț, nu ca un vârf, ci ca un zid lung de cremene ce e, cu coama lipită de cer, Retezatul. Acolo într'un fund de lume, până la care se ajunge greu, e cuibărit Demșușul.

L-am crezut totdeauna, când îl priveam pe hartă, greșit scris și m'ași fi luat cu oricine de piept că numele lui adevărat e Dănsuș. Aceasta din pricina Densușenilor, care se trag de acolo, și l-au rotunjit așa ca să fie mai ușor de rostit oricui. Altminteri, la el acasă, el a fost și rămâne Demșuș, retras și foșnitor, ca pădurile care-l împresoară și ca apele care-l scaldă.

Academia Română a păstruns și ea până aici, ca și cum s'ar fi pornit la drum ca să vadă locurile ascunse de unde-i vin academicienii. Pe dreapta șoselei, cum ieși din Hațeg, se ridică îndărătul unui zid alb, un conac bogat cu o fațadă cu amintiri clasice. E ferma cu moșioara ei pe care România a dăruit-o Generalului Berthelot, ca să-l lege de Țară. Generalul a lăsat-o prin testament Academiei Române. Satul se chiamă Berthelot și e fostul nostru Fărcădin de Jos. Carele trec scârțâind în această lume academică. Oamenii sunt osoși și vechi, ieșiți din Dacia preistorică a lui Nicolae Densușianu. Sarmisegetuza e aproape.

Când ajungi pe podul peste Fărcădin la intrarea în Demșuș, printr'un luminiș în copaci, se arată deodată

o biserică stranie. Nu seamănă nici cu bisericile noastre, nici cu bisericile Ardealului. Comisia Monumentelor Istorice i-a pus de curând un acoperiș de țiglă nou, care țipă pe pietrele ei sure, bătrâne poate de douămii de ani, când era, după a unora părere, o capiște păgână, cu locuri de jertfit vite zeului. Lespezi cu inscripții latinești sau cu basoreliefuri cu animale împodobesc cei patru stâlpi din mijloc, de sub care te-ai aștepta să vezi sus în tavan pe Isus Pantocratorul cu cartea în mână, și ți se spune că trebuiau să se vadă stelele pentrucă era un coș pe unde se risipea fumul jertfelor. Cuprinsul e strimt, strimt, împărțit și el în cămăruțe, și te uiți cu neîncredere la preot când îți spune că încap înăuntru ca la o sută de credincioși. Unde mai pot să stea însă umbrele, de care nicio biserică nu e lipsită, și Demșușul trebue să aibă mai multe, și unele îmbrăcate ca sfinții de pe pereți, cu zale și sandale romane, decât oricare alt locaș sfânt al Românilor?

Demșușul e satul care a dat pe Densușeni. In curtea bisericii sunt pietre năvălite de iarbă, pe care se pot citi nume din aceeași familie. Nu le îngrijește nimeni. Cine va fi fost această Elisabetă Densușianu uitată de ai ei? Bărbatul ține pe umerii lui, chiar când nu mai sunt îmbrăcați de carne, cum punea să spue pe Ștefan cel Mare în Apus de Soare Delavrancea, Țara, dar femeia cere puțină iubire și aducere aminte într'o floare sau alt semn văzut. Școala e veche, cel puțin de 50 de ani. Trebue să fie o fostă Școală confesională, cu grinzi puternice înegrite de vreme și de istorie. Poartă numele unui Densușanu, Alexandru, care nu e niciunul din cei știuți de noi, nici Aron, nici Nicolae, fratele lui, nici Ovid, fiul acestuia. Două sute de fumuri, o mie de suflete stau strânse în jurul acestor moaște și amintiri și le păstrează, fără să-și dea seama, pentru noi și pentru oamenii care vor veni. Mă gândeam ce lucru bun ar fi un mic Muzeu al Densușenilor, așezat poate la școală, cu cărțile scrise de toți trei, cu fotografii și autografe, cu un mic istoric al vieții lor, cu unele spuse ale altora despre ei, și cu alte lucruri

care ar putea să-i învie. S'ar întoarce astfel între ai lor și ar fi ca un stâlp cu inscripții de biserică, ținând și ei nu o boltă de zid asemenea celorlalți, ci o conștiință națională mândră și dârză, între niște ființe care ne vin cu aceeași cherestea de veșnicie dela Decebal și mai dinainte și au putut să dea câte odată din tulpina lor asemenea flori strălucite de cărturari și de scriitori, cum au fost Densușenii.

Academia Română e aproape, la Fărcădinul de Jos. Nimeni n'ar fi mai chemat să așeze acest semn de încredere și de preamărire în ulițele pline de pruni și de copii în cojocele ca niște platoșe, ale Demșușului.

Brașovul erou. Când treci astăzi cu trenul pe la marginea Brașovului dela Dârste pe la Noua, peste Curmătură până spre Brașovul vechiu, și vezi fabricile nenumărate cu furnale care întunecă soarele, nici nu ai bănui că intri într'o mare cetate culturală. A fost vorba odată ca pe Tâmpa să se așeze un monument al lui Andrei Mureșanu, în locul monumentului, prăvălit încă înainte de războiul din 1916, al lui Arpad. Arpad, care începe la 896 istoria vecinilor coborîți spre Dunăre din stepele Asiei, nu văzuse niciodată Transilvania. N'avea ce să caute nici de piatră în ea. In schimb, dacă poetul Răsunetului dela 1848, ar fi stăpânit de acolo de sus tot orașul și toată Țara Bârsei, Brașovul cultural și-ar fi spus altminteri cuvântul. In jurul lui ar fi stat atâtea făpturi, care au crezut în puterea minții și au împodobit cu podoabele ei aceste locuri, deschizând drum în lume unui neam ținut o mie de ani la o parte.

Brașovul parcă n'ar mai ști că, între atâtea fapte de laudă pentru neamul românesc, el a dat acestui neam cântecul lui de luptă și de biruință. Deșteaptă-te Române aici a fost scris și de aici a pornit ca un vifor peste plaiuri, în cele patru unghiuri. Zadarnic umbli astăzi și cauți o urmă văzută, din așezământ cultural în așezământ cultural brașovean, a acestui fapt. Brașovenii recunoscători dela 1883 au ridicat monumentul de marmoră pe mor-

mântul din cimitirul din Groaveri. Aceia erau Brașoveni de sub stăpânire străină. Cei de acum, care au intrat într'o nouă epocă istorică, nu și-au plătit încă datoria față de Andrei Mureșanu. Nicăiri un muzeu al poetului nu e mai la locul lui decât în acest oraș, unde el a venit de departe, a visat, a scris și s'a întors să moară. In ultima lui zi de viață a ieșit pentru o plimbare lungă în părțile Tâmpei. Era călătoria lui de rămas bun. A căzut pe acolo, în frunzișul de toamnă, unde poate ar fi vrut să rămână și să se piardă dacă n'ar fi fost adus pe brațe, în casa în care s'a sfârșit în aceiași zi și citim astăzi numai placa de amintire cu scrisul ei de piatră.

Este cineva în Brașov, care ar primi cred bucuros sarcina dela Astra să adune lucrurile unui asemenea muzeu și să-l așeze în mijlocul Brașovenilor lui iubiți. Ar fi ca o mărturie pentru toate vremurile a minunii Mureșenilor, Năsăudenii aceștia descălecați în cetatea din preajma Țării Românești, de unde trebuia să răsune chemarea de înviere. E domnul Aurel Mureșanu, care are el însuși atâtea piese ale acestui muzeu și are mai cu seamă patima genealogică și cultul familiei lui. E păcat să fie lăsat într'o singurătate de unde ne dă numai articole răzlețe, din când în când, de revistă sau de gazetă, cu problemele naționale care îi sunt dragi. Mureșenii privesc, în rame aurite, de pe pereții casei lui și așteaptă. Așteaptă să iasă din nou printre ai lor și să-i ajute.

Il ascultasem de curând, cum povestea despre toate schimbările de stăpâni, unde se găsește astăzi și ar putea fi descoperit, ceasornicul pe care l-a dăruit lui Andrei Mureșanu Domnitorul George Bibescu. Bucata a 16-a din poeziile lui Andrei Mureșanu, tipărită la Gött, în Brașov, în 1862, aceeași tipografie, trecută în alte mâini, care a tipărit pe Coressi, se chiamă; e o odă eroică plină de accente înrudite cu Deșteaptă-te Române: La serbarea aniversării prea înaltului Domn Georgie D. Bibescu în 23 Aprilie 1843. Acolo sunt strofe largi ca aceasta de început:

Zărişi de nou lumina pământ cercat de soartă!
De câte ori duşmanii ţi-au şi săpat mormânt;
In câte rânduri cruzii venindu-ţi pân' la poartă,
Stau gata, ca şi-un fulger, să te arunce 'n vânt.

Sau aceasta, care arată că bardul dela 1848 nu era numai un mic poet ardelean, ci era poetul Românilor, sorbia puteri din neamul întreg şi cânta pentru neamul întreg:

De-ar şti vorbi Carpaţii, fiind tot mărturie,
Sau de-ar privi Românii la secoli ce-au trecut:
Ar şti mări ţărâna, ca pe-o icoană vie,
A Radului, a Mircii, pe tron ce au stătut.

Ca mulţumire, Domnul a trimis în dar poetului o pendulă. Neamul lui Andrei Mureşanu s'a stins. Lucrurile din casă s'au risipit pe la rude sau la cunoscuţi. Dar pendula aceasta bate încă pe undeva, cu aceleaşi bătăi pe care le-a auzit George Bibescu şi le-a auzit Andrei Mureşanu, şi ar putea fi găsită. O **văd** într'un dulăpior de sticlă într'un muzeu Andrei Mureşanu, cu ediţia din 1862 a poeziilor deschisă alături la oda de demult, cu cele 16 strofe ale ei. Ar bate mai departe acelaşi timp fără moarte, care, după ce a clocotit şi în jurul lui Andrei Mureşanu, îşi duce undele mai departe, fără sfârşit.

Aurel Mureşanu îmi povestia zilele trecute toate acestea şi eu începusem să văd Muzeul pe care Braşovul şi Astra îl datorează cântăreţului lui Deşteaptă-te Române, mai ales astăzi, când vechiul cântec trebue pregătit cu pasul lui de aramă pentru alte lupte.

Hrisoavele Braşovului. Zidurile vechei cetăţi a Braşovului nu mai sunt. S'a mai păstrat câte un turn singuratic, numit cu nume de breaslă, unul pe dealul de-aici şi altul pe dealul de dincolo. O poartă dintr'un veac târziu a rămas fără uşi şi fără lanţuri şi leagă astăzi oraşul dinăuntru cu oraşul revărsat peste ea de-afară. Numai dealungul Tâmpei întăritura de cărămidă şi de piatră se întinde într'o linie neroasă decât de igrasie. Viaţa

cea nouă a sfărâmat fără nicio evlavie aceste urme ale trecutului.

Călătorul să nu se umple numai cu părere de rău și să treacă mai departe. Să dea în lături perdeaua de iederă sau numai de uitare și să intre. Are să afle atunci cu fior cum nicăiri vorba că zidurile sunt vii nu este mai adevărată. Iată turnul acesta prins între clădiri și nevăzut de aceea din nicio parte decât din cimitirul, ascuns și el de toți ochii, al bisericii grecești! Nu mai apără, cu deschizăturile înguste de ferestre și cu muchile puternice ale zidului, decât o grădină a morților, în care odihnesc însă sub lespezi măreț cioplite Brâncoveni principi ai Imperiului sau mitropoliți ca Dositei Filitti. Stă la capul unui crâmpei de istorie românească și veghează, paznic secular.

Iată mai sus, lângă liceul Honterus, zidul de trei metri și jumătate grosime prin care nu s'a putut tăia intrare decât în locul mai subțiat de unde se trăgea cu sineața tunarilor medievali! Pe aici pe dedesupt a fost un beciu cu gang de legătură pe sub oraș cu apărătorii de partea cealaltă. Edili neînțelegători ai veacului trecut l-au astupat. In casele ridicate în acest adăpost, de jur împrejurul unei curți lăuntrice cu straturi de flori și verdeață și cu frunzișul pe cer al pomilor din pădurea vecină, se află așezată arhiva Brașovului, atâta câtă a mai putut scăpa din focul cel mare dela 1689, care a întunecat pentru totdeauna pietrele și a crăpat sfinții de sub streașină ai Bisericii Negre de peste drum. Meșteri din Germania se aud de-aici cum ciocănesc pe schele ca să îndrepte abia astăzi stricăciunile de-atunci. Porumbiei vineți, întunecați și ei la pană parcă de acelaș pârjol, se înalță în stol. Așa se vor fi înălțat și pe vremuri, când au izbucnit flăcările și scânteile.

In aceste încăperi, cu atâtea condici latinești sau nemțești, necercetate încă de nimeni, se găsește cel mai vechi scris românesc. E răvașul lui Neacșu din Câmpulung dela 1521. E numai un petec de hârtie, acoperit cu rânduri mărunte cirilice, care îți tremură în mâini, pentrucă

e cea dintâi dovadă a limbii noastre și cele mai bătrâne cuvinte românești răsunând ca niște cuvinte de astăzi din fundul vremurilor.

Le trimitea negustorilor din Brașov, care le puteau citi prin urmare ca unii de-ai noștri. Tratatul de comerț al lui Vlaicu Vodă, redactat latinește de caligrafii orașului în veacul al XIV-lea, acest hrisov al lui Vlăduț Vodă din veacul al XV-lea întărit nu numai cu pecetea Domnului, dar și cu pecețile mărunte ale boierilor divanului ca o încredințare pe deasupra, semnătura, pe un colț de hârtie, slavonă, a lui Mihai, ca o fulgerare scurtă de paloș din acel sfârșit cu furtuni de veac al XVI-lea, și alte scrisori scumpe, fac din Arhivele Brașovene, unde istoricii noștri au răscolit cu mâini pline, o comoară fără preț și un loc de pelerinaj. Zidurile orașului au glasuri, care ne vorbesc și nouă.

Hărțile Brașovului. Este pe strada Lungă din Brașov o casă ca toate casele pe acea stradă cu prăvălii. N'ai ghici după înfățișare ce ascunde îndărătul ei. Vitrina e tot atât de mare cât poarta cu boltă închisă cu zăvoare lungi. De jur împrejur sunt hanurile la care trăgeam copii cu părinții, în drum spre vreun sat din Țara Oltului. Aici era pentru noi poarta Transilvaniei. Ieșeam dintre căruțele cu fân pentru cai și lampașe de călătorie de noapte, pe ulița Cloașterului, dealungul șanțurilor adânci. Ne întâmpinau cătane albastre sau jandarmi cu pene de cocoș la pălăria de bersalieri sau de vânători de-ai noștri, care au împrumutat o poate tot dela ei. Umblam pe lângă ziduri. Ne priveam ca niște mici dușmani pătrunși pe furiș în cetate. Astăzi toate s'au schimbat, cetatea ni s'a deschis, șanțurile s'au astupat, soldații au altă îmbrăcăminte și noi am crescut cu cei patruzeci, cincizeci de ani trecuți deatunci. Numai curțile de han au rămas aceleași. Mă uit înăuntru și m'aștept să văd pe copilul de odinioară, printre cai și căruțe. Pentru orașul acesta vechiu timpul parcă stă pe loc. Peste alți cincizeci de ani copiii mei, cărora le povestesc lucrurile acestea ale trecutului, cu teama să nu

se piardă pe neașteptate dacă rămân și mai departe numai în păstrarea mea, așa cum s'au pierdut pentru mulți cu care atunci eram împreună, au să se uite poate tot ca mine și să vadă ceea ce a fost pe vremuri și văd și eu astăzi, aproape fără nicio schimbare. Brașovul își are istoria lui care se scrie în cronici, dar are și această viață măruntă, pe care o ducem cu noi. Cealaltă se petrece între Biserica Neagră și biserica Sfântu Nicolae din Prund și e ca și ele de piatră și cu fum de secole. Ceastălaltă e veselă și călătoare, făcută din clipă, ca așezarea de corturi de mere și de struguri a vestitelor precupețe din piața Sfatului, așezare care se clădește și se strânge, fără să lipsească, dar și fără să lase urmă, în fiecare zi.

Casa aceasta din strada Lungă adăpostește Institutul cartografic Unirea. Acolo se fac hărțile României întregite și se lucrează Atlasul linguistic român. In trei rânduri de ateliere așezate în trepte, pe coasta muntelui, lucrători aplecați pe pietre litografice sau mașiniști atenți deasupra sulurilor cu cerneluri de mai multe colori dela mașinile de tipar, își văd mai departe de treabă, fără să se întoarcă la oaspeții care au intrat. Parcă suntem în zilele când Coressi diaconul, înconjurat de ajutoarele lui, tipărea tot aici, într'o uliță a aceleeași cetăți, acum aproape patru secole, întâile cărți în limba românească, pentru tot neamul nostru. Cai mărunți de munte le luau în dăsagii dela oblânc sau căruțe fieruite brașovenești sub coviltirul lor și le răspândeau până în marginile moșiei strămoșești, aflată sub trei, patru stăpâniri străine și așteptând ziua desrobirii. O unealtă, care trebuia să lucreze la dărâmarea vămilor despărțitoare, erau tocmai aceste cărți cu chirilice. Ele umblau la adăpostul bisericii, ca să întărească sufletele, dar și ca să zidească la o nouă țară. Brașovul le ticluia și Brașovul le da drumul în lume.

Astăzi, când suntem într'o nouă luptă pentru limbă și ne ajutăm cu ea ca să ne întemeiem mai trainic drepturile, Brașovul și-a schimbat numai mijloacele, după vremuri, dar nu și rosturile. Cel care a pornit Atlasul limbii române e de pe-aici de-aproape, dela Bran. Elevii lui ajunși

astăzi mari profesori ei înșiși, au străbătut, ca niște călugări cu traista de documente, tot pământul pe care se vorbește limba noastră, și au adunat dovezile. Ele ies acum volum după volum, din aceste săli care tremură toată vremea de duduitul motoarelor. Uite aici pe masă cele din urmă foi din volumul al treilea. Sunt scrise toate de mână ca de vechii caligrafi. Hărți nesfârșite, în care nimeni n'a cutezat să taie din hotare, adăpostesc nu munți și ape, orașe și sate, ci numai cuvinte și iar cuvinte. Sunt ca niște ostași care le apără. Pot uneori puhoae, ca în trecut, să le înece, dar ele se păstrează neștirbite dedesupt și când apele se retrag, ies din nou la iveală pe aceleași locuri și se unesc numai decât cu celelalte, rămase libere.

Alături de ele se tipăresc hărțile cele mari de perete, după care se învață în toate școlile românești, din Banat până în Transilvania și din Bucovina până în fundul Dobrogii, care-i așezarea noastră pe pământ. Aici se alcătuește, din linii și colori, chipul țării. Meșteri cartografi, cu compasul și cu pensulele lor, și meșteri tipografi, cu foile de zinc și cu potrivelile în mașini, desenează și ciocănesc în toate părțile. Din mâinile lor se aleg bucată cu bucată, văile cunoscute, Dunărea și Nistrul, Marea albastră, munții cu zăpezi, locurile dragi pe care le-am călcat, visul de aur al tuturor Românilor, de când s'au ivit în istorie și până astăzi. La ieșirea dintr'un rând de ateliere și la intrarea într'alt rând, pe punți de ciment și de fier, deasupra curților și caselor dimprejur, ni se arată deodată în zare, peste muchia pădurilor de Decemvire desfrunzite, creasta plină de nori prăfuiți a Postovarului. Soarele nevăzut aruncă piezis peste ea câteva raze și o schimbă într'un coif cu pietre scumpe de voievod geologic al cuprinsurilor. E cea mai frumoasă lecție de cartografie pe care ne-o putea da Brașovul.

Horia Teculescu. Eram de curând într'un sat din Țara Oltului, așezat la o parte de marile drumuri și până unde se ajunge greu. De-acolo, din Cuciulata, a plecat însă

un om fără care, așa neînsemnat, cum i-ar fi plăcut să rămână, nu se poate scrie istoria culturii românești din secolul al XIX-lea. Este încă unul din Ardelenii neînduplecați ca niște călugări, trimiși să propovăduiască între ai lor, peste hotare, dacă nu se putea acasă, noul crez al naționalismului. Din Cuciulata a fost Aron Pumnu, profesor și îndreptător de limbă română la Cernăuți, unde a avut ca învățăcel și bibliotecar la el în casă, pe elevul privatist Mihai Eminovici. Versurile acestuia, de băiat de 16 ani, la moartea marelui Ardelean, au să-l însoțească totdeauna, ca o ramă de verdeață fremătătoare: «Imbracă-te în doliu, frumoasă Bucovină, Cu cipru verde 'ncinge antică fruntea ta!» A intrat astfel în opera și în biografia unuia mai străbătător prin ani decât el.

Pe casa unde s'a născut și de unde a trebuit să fugă la 1848, urmărit de Unguri, s'a așezat acum câțiva ani o placă de amintire. Am citit-o mișcat, fără să știu că omul care o așezase, se întorcea tocmai atunci pe patul lui de dureri, ca să moară. Horia Teculescu, directorul liceului din Sighișoara, a venit acum câțiva ani aci, însoțit de elevi, care aveau vârsta lui Eminescu atunci când își pierduse profesorul, ca să apere de a doua moarte, aceea a uitării între ai lui, pe Aron Pumnu. Satul ține minte această descălecare. Numele lui Aron Pumnu s'a împletit pentru el cu acela al lui Horia Teculescu. Vream să le amintesc împreună, astăzi, când niciunul nu mai e de pe lumea noastră.

Acum zece ani mă dusesem la Covasna, în județul Trei Scaune, ca să fiu față la înmormântarea episcopului militar Teculescu. Aveam nu mai știu ce însărcinare în Ministerul Cultelor. Il văd încă pe băiatul lui cel mare, de partea cealaltă a gropii aproape țărănești, în care voise să fie pus cel fie iertat, cu toată mândria lui vlădicească. Mă privea cu ochi mari, pe când rosteam cele câteva cuvinte de despărțire. Vorbeam de toți Ardelenii, care la fel cu cel plecat atunci dintre noi, avuseseră darul dumnezeesc să vadă unirea dorită de secole a Transilvaniei cu țara. Viața lor își aflase în acea faptă încununarea.

Puteau să ceară după aceea, ca bătrânul Simion al Sfintei Scripturi, să fie sloboziți. Se duceau sub pământ, cu lanțul de aur după gât și cu oasele lor tari, cum făcea acest om al bisericii, ca să-l lege și să-l ție împreună, prin toate necazurile viitorului. Covasna este astăzi în țară străină, dar episcopul Teculescu trebue să stea mereu de pază. Horia, care ar fi fost să-i ducă mai departe numele, trebue să se fi tras și el, înainte de vreme, în acele părți și să aștepte, alături de tatăl său, împlinirea celui de al doisprezecelea articol al Credeului: Aștept învierea morților și viața veacului ce va să vie. Ce nu i-a mai fost dat în viață și dorea cu toate puterile sufletului, va avea după moarte. Culesese versuri de pe Mureș și de pe Târnave. Scrisese într'un mare volum viața lui Onițiu, directorul liceului Andrei Saguna dela Brașov. Avea gata viața altui mare brașovean, Andrei Bârseanu. Numai cu vreo lună înainte să se sfârșească, se târîse până la București, ca să vorbească la Radio, cu un glas răgușit, despre Mihai Eminescu și Transilvania. Ne vom mai întâlni cu numele lui, atunci când va veni ziua ca să sărbătorim pe toți cei care au crezut, pregătind astfel, chiar dacă soarta îi va fi luat dintre vii, acea mare zi. Este un drept al morților pentru o credință, pe care nimeni nu li-l poate lua.

Apa Sâmbetei. Sâmbăta e o apă sglobie din munții Făgărașului pe care se ceartă două sate Drăgușul și Sâmbăta de sus. Iezături încă din bătrâni o despart în șuvițe, care pornesc unele spre apus, ca să curgă pe ulițele unui sat, îndrăgind-o parcă atât că nu se îndură s'o lase în voia ei pe câmp, și altele spre răsărit pe la scocuri de mori și prin curți de castele, din celălalt sat. Fiecare ar vrea s'o ia întreagă pentru el și se tocmește poate de sute de ani cu vecinul. Peste această ceartă trebue să-și fi purtat cuvântul de împăcare și oamenii lui Constantin Brâncoveanu, puși să poarte grija moșiilor, pășunilor și sătenilor marelui domnitor. Iși cumpărase locuri și clădise o biserică de curte pentru el și ai săi, la vreo vreme

de cumpănă în aceste părți de Transilvanie, care fuseseră ale strămoșilor, dar încet încălcate de regii Ungariei. Oltul, râu românesc, era în primejdie să-și înstrăineze apele. Vulturul țării românești, cu crucea ortodoxă în pliscul puternic a fost orânduit de aceea să stea de veghe peste aceste plaiuri de dincolo de munte. Sâmbăta curgea printre ele, ca și acum, legându-le și oglindind cerul cu nori călători în așteptarea unor mai drepte schimbări.

Astăzi, pe poiana dela ieșirea din stâncărie, se ridică subțire biserica brâncovenească, înnoită de Mitropolitul Nicolae al Sibiului, ca în zilele ei bune. Pictura s'a ivit de sub spoeli, afară de ceeace vremurile au stricat fără putință de îndreptare, ca din mâinile vechiului zugrav trimis de Domn, cu știință de frescă și de tipic bizantin. In pridvorul cu stâlpi răsuciți și cu capiteluri cu plante grase, aceeași judecată de apoi alege pe cei buni de cei răi. Biserica așteaptă numai să fie din nou sfințită ca să se umple de cântecele liturgice și numele marelui Ctitor și al Ierarhului din zilele noastre purtător de grijă, să se înalțe între pereții acoperiți de sfinți, ca un sbor de porumbiei. Un călugăraș cu părul și barba ca șofranul ne însoțește și răspunde la întrebările noastre, făcute mai mult ca să-l facem să vorbească. Trebuie să ne încredințăm astfel că e o făptură ca noi și nu un chip coborît din vre'o icoană. La câțiva pași de altar e un puț acoperit cu un turnuleț cu turlă, ca un paraclis al apei învietoare. Deasupra deschiderii pe care suie găleata Isus stă la celălalt puț din Samaria, cu femeia din cetate care i-a dat să bea, înaintea lui. E în colori deschise și noaptea trebue să lumineze.

Sâmbăta sare pe trepte de piatră din cele două lacuri cu păstrăvi ale viitoarei mănăstiri, lasă de-a stânga Drăgușul, unde un nou zugrav s'a apucat să zugrăvească biserica și să spele și să dreagă pe ici, colo, niște compoziții fragede de tinerețe ale lui Smigelschi, și ajunge în coasta Căminului de odihnă al Scriitorilor, Ziariștilor și Artiștilor, care poartă numele lui Constantin Brâncoveanu. E o casă măreață zidită la sfârșitul secolului al XVIII-lea în stil Iosefin, care o face asemănătoare cu toate clădirile lui

Bruckenthal, guvernatorul de atunci al Transilvaniei și vecinul de moșie. Palatul ridicat la anul 1800 de Grigore Brâncoveanu și peste ale cărui ruine au crescut iarba și o livadă de meri, trebuie să fi fost în stil brâncovenesc, judecând după stâlpii porții răsuciți și cu aceleași capiteluri ca la biserica din poiană, la Palatul Mogoșoaia și la celelalte clădiri ale Domnitorului iubitor de frumoasă arhitectură. Transilvania și Țara Românească s'au **găsit** împletite în cele două feluri de zidire, una barocă germanică și a doua bizantină și venețiană, în aceeași curte de casă de țară domnească. E în acest Septemvrie târziu. Munții își fac loc din ceață, parcă lăsându-și o sarică albă de pe umeri și se avântă în senin. Peste ei se limpezesc cele trei gheburi ale Negoiului scânteind de zăpadă. Pe vale merii au înflorit a doua oară.

Domnul dela 1700 ar putea să pornească din cetatea de pe Dâmbovița și să vie în cercetare la acareturile lui sfinte și lumești în ploaia de flori de măr de Septemvrie, nefirești ca și călătoria însăși. Ceea ce a lăsat el în alte secole, după ce a trecut prin tot felul de mâini uituce, este acum bine gospodărit. Un mare Mitropolit deoparte și Casa Școalelor de alta îl așteaptă ca să-i dea seamă.

Biserica din Drăguș. Mă gândeam privind zilele trecute cum acoperea de sfinți și de îngeri Biserica din Drăguș, din Țara Oltului, un pictor dela noi, de dincoace de munți, la ce a făcut în Sighet pictorul maramureșan Bilțiu Dăncuș. Pe vremea aceea era numai un artist îndrăgostit de locurile și de oamenii de acasă, lucrând în odăița lui de profesor la o școală din oraș, în colorile tari ale fotelor, traistelor și cerului muntenesc. Apoi a venit la București și a căpătat recunoașterile cele mari, tocmai prin ce aducea cu el nou și de mirare. Bilțiu a zugrăvit biserica din Sighet cu sfinții și cu întâmplările evanghelice, pe care le cere tipicul nostru răsăritean, a zugrăvit-o luminos și puternic, așa cum îi era firea. Numai atât că veșmintele sfinților ca și trăsăturile lor și linia orizontului erau cele maramureșene. Intrai de pe ulița cu oameni dela sat și cu

vederea dealurilor Tisei în fund, peste pragul locașului sfânt, și erai tot în lumea de afară. Te simțeai ca într'un creștinism al nostru, născut într'o iesle din mărețele case ale Maramureșului, ieșite ca și bisericile din cel mai meșter baltag pe care l-a dat un popor de cultură carpatică. Astăzi bisericile avântate de grinzi și de blăni de stejar de pe înălțimi, ca și Vechiul și Noul Testament îmbrăcat în straiele și cojoacele noastre mițoase au rămas într'o țară străină. Sfinții, înaintea cărora m'am rugat și eu, și care puteau să aibă o ureche mai deschisă pentru durerile noastre, din acele părți de miazănoapte ale neamului nostru, nu mai sunt ai noștri. Dar învățătura lor se păstrează.

In Țara Oltului sunt cele mai frumoase amintiri de viață românească înaltă. Locurile au fost, ca vechi feude sau cu alt nume, în legătură strânsă cu domnii dela Argeș, întâi, și cu cei dela Câmpulung, Târgoviște și București, mai pe urmă, pe unde ei și-au ales rând pe rând cetatea de scaun. Cel care a strălucit de o lumină mai curată a fost însuși Constantin Brâncoveanu. Din această pricină și bisericile au primit meșteri zugravi dela noi. Aceștia au uitat să-și scrie numele pe vreun perete, dar felul lucrului îi dă de gol. Sfințenia dela noi se întindea ca un nor roditor cu mană de amândouă părțile muntelui și nu cunoștea îngrădirile nedrepte puse de istorie între oameni de același neam. Sfinții treceau fără stânjenire în hainele lor de lumină, dintr'o parte în alta. Până când și oamenii s'au luat după pașii lor și hotarele au căzut.

Privesc la copiii, adunați și ei în biserica din Drăguș ca să se uite la acest cer care se deschide înaintea lor de sub pensulele meșterului, cu Domnul Isus, cu Maica Domnului și cu toată povestea sfântă, cunoscută de acasă sau dela școală. Dacă artistul ar fi Bilțiu Dăncuș, toți acești copii ar fi luați ca îngeri, Heruvimi, Serafimi, Ingeri ai puterilor, și ar fi așternuți în colori de soare pe pereții înalți și goi. Sunt cei mai frumoși copii de sat, cu pălărioara ștrengărească și cu ciucuri pe plete, cu fota mică neagră și cu opincuțele, cu împletitură deasă de

curea pe țârloi, ca niște brățări de fier, sunt cei mai frumoși copii, pe care-i avem. Alături de pictura murală se văd tot aici icoanele dela tâmplă, zugrăvite de Smigelschi în tinerețea lui, poate înainte de zugrăvirea Catedralei dela Sibiu. Au fețe cunoscute. El a folosit ca modele pe oamenii satului. E același creștinism băștinaș, care pătrunde cald în suflete.

Biserica n'a cunoscut în trecut hotare înăuntrul neamului românesc și nu le cunoaște nici astăzi, pe unde au mai rămas. E mângâietor și tare, când între pereții ei, oriunde s'ar afla așezată și ar răsuna cântările noastre liturgice, întâlnim același suflet.

Cărți peste Nistru. Au plecat întâile cărți spre Transnistria. Pe drumul deschis de vitezele oști cu pieptu-rile lor, scriitorii au pornit și ei, scriitorii de demult ca și scriitorii de astăzi. Pe unii, locurile, dacă ar putea vorbi, i-ar cunoaște. Iată pe Neculce, care nu mai vine călare, mergând spre Harcov, unde s'a așezat Cantemir Vodă învățatul, dar care nu prevăzuse că Petru cel Mare avea să fie bătut și scos din Moldova. Acum e o carte, cu vorbe care merg la suflet, despre întâmplările țării, de acolo de unde le-a lăsat Miron Costin Logofătul până când el însuși a mai putut să ție condeiul în mână. Alături de el e Ion Creangă, șugubățul, atât de înrudit cu marele cronicar, numai că povestitorul dela Humulești nu mișcă în scrisul lui domni și boieri, ci făpturi ca mine și ca tine, din sate moldovenești de sub munte și uneori Harapi Albi năzdrăvani și chiar diavoli împelițați. Peste ei își înalță capul încomat, cu ochi albaștri, Mihai Sadoveanu, care privea dela Orhei, unde se credea un gorun crescut din pământul Basarabiei, înainte peste aceste pământuri, cu ochii lui albaștri văzând departe. In rând cu el calcă Rebreanu, cu atâtea romane care au crescut mai mari decât urzitorul lor. Avea nevoe de o zare mai largă și aici a găsit-o. Transnistria e ceva care sună ca Transilvania. Numele nu-l miră. Iar omenirea între care a intrat vorbește românește tot ca el. Eminescu, cel care a privit toată

viața cu strângere de inimă și cu furie spre acest Răsărit, de unde veneau peste țară numai cete prădalnice, cântă cu toate versurile scăldate în lumină de lună, pentru lumea cea nouă în care a pătruns. Ea iese la marginea drumului, din sate pierdute pe văi, ca să-l asculte, și se ia încet după el. Alecsandri se arată cu un alai al lui, făcut din Sânziana și Pepelea, din Miorița, din Peneș Curcanul, din Banu Mărăcine, din Ginta Latină, poezii de dor și poezii de luptă, care leagănă și mângâie, scormonesc și dau avânt. Cofița Rodicăi e plină pe aici de aceeași apă rece de odinioară. Și iată și pe Bogdan Petriceicu Hașdeu, ca un bătrân voievod al acestor plaiuri, străbătând în lung și în lat cuprinsul și vorbindu-le oamenilor. E de al lor și-l înțeleg. Basarabia l-a născut, Harcovul i-a dat învățătură, la curțile lor, ale Hașdeilor, au venit cu traista pe umăr și cu bățul de cale lungă, de atâtea ori, țărani moldoveni de peste Nistru. O jumătate de secol a fost între noi un sol al lor și având ciudat în el numai ceea ce era și atunci și este și astăzi obișnuit la Hotin sau la Balta și Tiraspol. Răsvan și Vidra sunt de pe malurile acestei ape turburi, largi și cotite, pe care au cântat-o mai frumos decât orice Român și se întorc în zilele noastre, în operele lui Bogdan Petriceicu, os de domn, făcut, dacă nu născut, ca s'o vadă. Ea spumegă astăzi la fel ca în versurile lui. Tătarii s'au pierdut încă odată în stepă. Și mai se grăbesc să nu lipsească dela ziua cea mare Negruzzi, care a cunoscut pe Pușchin, și Alecu Russo, de pe apa Răutului, care, când au sosit vremurile, a pus împreună cuvintele minunate, ca din niște Sfinte Scripturi și psalmi ai neamului, din Cântarea României, nu pentru Moldoveni și nu pentru Munteni, ci pentru toți Românii. Și iată și pe Kogălniceanu, om isteț și pregătind pe îndelete schimbările, chiar dacă aveau să se petreacă după plecarea lui dintre vii. Valea Kogâlnicului, care i-a dat numele, trece prin mijlocul ogoarelor basarabene, cu sate albe pe un mal și pe celălalt, și cu pescarii cu pânze deschise în lacul de liman, unde își pierde apele, ca un lung melc de toamnă cu casa răsucită în spate.

Românii din aceste părți trebuiau ținuți în loc de o stăpânire care-i despărțise de ai lor, până când și-ar fi făcut un alt suflet, străin de al fraților dela Apus. Ei nu trebuiau să ajungă până la fapta întâei Uniri dela 1859 și cu atât mai puțin până la cea de a doua, urmare și lege ieșită din cea dintâi. Ei nu trebuiau să ajungă printr'o creștere firească Români, ci păstrați tot timpul Moldoveni, ca un trup strâns în fașe și nelăsat să se desvolte. Moldoveni e numele lor de botez, iar Români numele de spiță și de neam. Când am ajuns să ne cunoaștem, mai ales prin marii cronicari și scriitori, care trec sub ochii noștri Nistrul, ca să ducă între frați aceeași solie, această spiță și acest neam, l-am strigat cu bucurie și cu fală în toată lumea. Nu tuturor le-a venit atunci la socoteală, nu mai ales tuturor vecinilor. Era un drept acesta, câștigat cu lupte și cu suferință, să ne spunem numele întreg. Ei arăta că suntem mădularele unei singure familii, care se aduna acum la un loc, de pe unde o risipiseră furtunile. Ceilalți nu dădeau voie. Se temeau de acest nume. Puteau să-și piardă cu el argații, care descopereau astfel că sunt domni ca și ei și îndreptățiți la o viață proprie. Scriitorii care au pornit acum între Românii transnistrieni sunt Moldoveni, Munteni, Transilvăneni, dar mai mult decât ei și în același timp Români.

In satele transnistriene românești se așează biblioteci populare. Invățătorii localnici le cer și le așteaptă. Mulți din ei ar vrea să scrie în publicațiile noastre, mai ales în cele de pedagogie. Au experiențe și gânduri de creșterea copiilor moldoveni, pe care doresc să le împărtășească. Se simt înoiți. E pentru ei ca o schimbare de punct cardinal. Pământul lor care era îndreptat până acum cu sila spre Răsărit, s'a întors încet în țâțânile lui și s'a așezat cu fața spre Apus. Cu lumea către care era pus mai înainte să privească, n'avea nicio legătură; în lumea ceastălaltă se întregește, și își află numai decât izvoarele de putere din care se adapă acest neam, unul din fundul Transilvaniei până în fundul Transnistriei. Pe o uliță din Tiraspol s'a deschis întâia librărie româ-

nească. In vitrina ei stau scriitorii români, în vestmintele lor strălucite de hârtie tipărită, și opresc pe trecătorii mirați. Librarul se întâmplă să fie un român din Banat, poposit întâi în București, și al cărui nume însuși înseamnă un fluer de cimpoi sau o trâmbiță, din care a început să se cânte și să se cheme la adunare dela marginea nouei țări românești.

Scriitorii au pornit și ei lupta lor, care e o luptă a gândului.

Pictură. S'a închis de curând în sălile Dalles din București o expoziție de pictură care a fost, cred, mai mult decât atât. Altminteri ar trebui să las să vorbească despre ea cronicarii și cunoscătorii de artă. Bucățile de acolo, ca niște mere ale Hesperidelor, luate de pe cracă, au să se risipească în toată lumea, prin camere de viață de familie, de unde n'avem să le mai vedem niciodată. N'avem să le mai vedem, oricum, în așezarea și cu însemnătatea de acum. Cei care au trecut, cu popasuri și cu întoarceri de contemplare mișcată pe dinaintea lor, puse cum erau pe un singur rând, la înălțimea omului și cu loc destul între ele, pentru ca una să nu se reverse în cealaltă, n'au să le uite atât de curând. Au să fie ca un orizont de frumusețe, ieșit o clipă din adâncuri, cu vedeniile lui multicolore și poliepisodice, și scufundate îndărăt, până la un alt prilej. Lumina se cernea rărită prin tavanurile de sticlă. Lumea umbla încet. Nu vorbea nimeni. Era un templu al artei. Expresia nu mai era doar o floare de stil.

De obicei, o expoziție plastică are un caracter de luptă. Artistul vrea să te câștige pentru felul lui de vedere a lumii. Ești pornit dela întâia apropiere să te împotrivești. Lumina aceasta ți-e necunoscută. Roșul de colo țipă. N'ai văzut în lume nicăiri o asemenea perspectivă simplificată. Capul de dincoace e făcut din mai multe momente și planuri. E aici peste tot, ca în muzică, o cheie și o gamă, care vor să te supună. Duci mâna la frunte. Cineva nevăzut, al cărui duh e răspândit în toate aceste pânze și desene, vrea să-ți desfacă încet, cu meșteșuguri

și ispite înmiite, ochii proprii de sub pleoape și să ți-i așeze în loc pe ai lui. Te zbați și găsești cusururi. Dacă te poți apăra până la urmă, artistul sau expoziția are lipsuri. De multe ori însă ești învins.

In înțelesul acesta expoziția dela Dalles a fost, nu o expoziție obișnuită, ci o secție de pinacotecă. Era chiar pinacoteca modernă pe care ne-o dorim. Luptele erau înăuntrul ei împăcate. Ele se dăduseră altădată și în altă parte. Stoenescu, de o parte, cu arta lui stilizată, în care viața nu e lăsată să năvălească și să turbure, nici cu mișcări zburdalnice și nici cu prea vii colori, ci ascultă de cerințe rafinate și aristocratice, un nud văzut din spate, jumătate desgolit, carnație, dar și linie, ca un zăgaz de ținere în frâu; o natură moartă cu struguri și cu poame, fără lumină, dela cenușiu până la negru, sub niște fulgi de veșnicie; un portret, aproape o sangvină cu cărămiziuri mexicane, arătând ca într'o fulgerare un suflet, din bustul lăsat alb sau întunecat și uniform. Ștefan Popescu, de altă parte, cu bucuria lui de colori calde, care pune parcă soare pe paletă și dă drumul pe pânză naturii așa cum a făcut-o Dumnezeu, fără alt gând omenesc decât acest gând de zămislire dela început, flori încă umede, galbene și portocalii, slăbite de un smalț verde; ploaia care vine cu perdeaua ei sură peste case trandafirii și livezi albastre; iazuri la umbră cu sticliri de mătase, numai priveliște fără om, sau cu omul parte de decor, pată, burnuz sau ițari. Steriadi a ancorat într'un port vechiu, ca și cele două corăbii ale lui, cu pânzele strânse. Dărăscu se scaldă în soare ca un Siegfried, care n'ar vrea să rămână neudat nici cât frunza de tei care i-a căzut între umeri, pentrucă pe acolo are să-l ajungă moartea; Lucian Grigorescu, sub turnurile albe neisprăvite ale Catedralei Notre Dame, ieșind din cer și din Evul Mediu cu pași care umblă; Henry Catargi cu bucățile de lume plină de umezeală, ca și cum ar fi frământate din nou pentru alte cuptoare; Ressu, cu desene care arată o dragoste a vieții, de Renaștere.

Ar fi fost bine să avem pe cineva cu putere să oprească în această stare expoziția « Arta » dela Dalles. Ea ar fi tre-

buit plimbată prin țară, de oameni care cred în darul de îmbunare și de înălțare al artelor plastice și apoi, plină de toată căldura și de tot fiorul sufletelor împrospătate, așezată într'un colț de București, pe multă vreme, ca Pinacoteca noastră de pictură modernă. Cei doi, trei, care mai lipseau, ar fi venit și ei dela sine. Pictura e astăzi arta în care spiritul românesc se rostește mai original și mai puternic.

Reviste de luptă. Când s'a pornit anul trecut acea năvală împotriva hotarelor noastre, care a dus la părăsirea de nevoie și vremelnică a Basarabiei și a unei părți din Bucovina, a unei jumătăți din Transilvania și a Cadrilaterului, am fost martor la o înmănunchere de puteri, cu înfățișare neașteptată. Ea semăna cu o retragere de steaguri din vălmășag, și cu o păstrare a lor pentru liniștea întoarsă de mai târziu. Revistele, care vorbeau în numele acelor pământuri, s'au așezat la București ori și-au dat o nouă alcătuire, cerută de vreme.

« Viața Basarabiei » a strâns între copertele ei pe toți scriitorii basarabeni trecuți încoace. Prutul și-a adus în mijlocul nostru o lume pe care ne deprinseserăm să o credem departe, la hotarele Răsăritului. Din ea am cunoscut toate isprăvile unor stăpânitori fără drept și fără suflet, urmărite pas cu pas în publicațiile lor. Moldova aceasta dela Hotin până la Cetatea Albă, se mutase între noi cu toate buclucurile și aștepta. Era o bejenie, pe care revista, cu apariția neîntreruptă și cu strigătul ei de pe fiecare pagină, ne ajuta să credem că e trecătoare.

Tot aici și-a luat cu sine Leca Morariu « Făt Frumos », revista de limbă și de folklor, dar mai cu seamă de bucovinism, cu neîncrederea de acasă față de o bucureștenizare prea ieftină, și « Mihai Eminescu », o arhivă a vieții şi operei poetului, ca o vatră de altar al patriei, cu jăraticul adus în pumni până la acest adăpost. Revistele amândouă au ieșit mai departe întru totul ca la Cernăuți, cu aceleași probleme, cu aceiași colaboratori și cu aceeași literă. Cine putea spune că Bucovina lui Ștefan cel Mare

fusese sfărâmată și că locurile de pe Ceremuș de unde-și aducea Domnul clopotari la mănăstirea dela Putna, rămăseseră în altă țară?

« Transilvania », revista « Astrei » și care se făcuse, ca pentru zilele de liniște, un organ de tehnică culturală, s'a scuturat deodată și s'a schimbat în organ de luptă. Sub veșmântul cel nou se păstrase luptătorul de secole. Sibiul e ca o cetate asediată, în care am îngrămădit cele mai scumpe bunuri, scăpate de înnec, și între ele la locul dintâi Universitatea. « Transilvania » e glasul acestei cetăți. Am răsfoit colecții ale ei din anii de demult. Niciodată n'a avut vitejia și neînduplecarea de acum. Ea își împrumutase numele, pentru o publicație în franțuzește, care arăta străinilor că suntem în Transilvania la noi acasă și de când se pomenește. Acum și l-a retras, ca un protest și ca o întoarcere la noi înșine, care suntem singura putere. Vorbește în graiul nostru, către neamul aiurit de lovitură, dar nu ca să-l mângâie, ci ca să-l întărească și să-l ție gata.

« Pontice », revista dela Constanța, scria și ea pentru toată Dobrogea, dar de câteva luni n'am mai văzut-o . . .

Unele din aceste reviste au să poată acum pleca, de pe unde au venit. Celelalte au să rămână, pline de aceeași durere și hotărîre dârză. Au să fie trecute toate pe pagina de aur a scrisului românesc din acești ani de cumpănă.

Desene de copii. Invățătorii, care, prin loc de unde au pornit cei mai mulți și prin îndeletnicire de mai largă zare, sunt cu un simț gospodăresc mai desvoltat decât colegii de pe alte trepte didactice, își au în sfârșit casa în București. Ea a fost târnosită abia zilele trecute, într'una din străzile pline de tradiție, pornind dela poalele fostelor palate domnești. E un drum care parcă îi leagă de ce a fost odată și de începuturile lor. Această casă a și fost schimbată din întâile zile, parte într'un cămin alb, cu paturi prietenoase care-și așteaptă oaspeții, și parte într'o sală de expoziție, cu sute și sute de desene copilărești din toată țara. Invățătorii au adus după ei ce au mai drag și mai prețios în

sălile lor de clasă: sufletul copilului. Iată-l aici în toată prospețimea nevinovată, în bucuria de colori și de linii, care înseamnă partea pe care o ia la viață, zămislind-o și mânuind-o a doua oară, după închipuirea și trebuința proprie. Omuleții din jurul nostru rămân altminteri închiși în treburile de carte sau de alt fel, pe care li le dăm ca să nu stea degeaba și să facă rele, cum glăsuiește o pedagogie speriată sau cu tabieturi. In același timp, ascunsă în ei, se răsfrânge toată această bucurie a lumii dimprejur care-și face loc nestânjenită într'un desen. Desenul, ca jocul și făcând parte din el, e o cale de manifestare a unei originalități care, printr'o greșală de metodă, ar putea să nu se dea la iveală niciodată.

Gândul acesta, al expoziției de desene copilărești, nu e nou nici la noi. El face parte aproape dela sine înțeleasă din solemnitățile încheierii anului școlar. Ceea ce i-a lipsit și s'a încercat abia de câteva ori, a fost un punct de vedere în alegerea bucăților, punerea împreună a desenelor din toată țara și continuitatea. De câte ori s'a izbutit, în cei din urmă zece ani, să se înjghebeze o expoziție, cu ascultarea de aceste porunci, a fost o uimire și o încântare pentru toată lumea. Deocamdată, principiul continuității n'a fost urmat decât în aceia, pedagogi, învățători și artiști, care dela început, dar aproape mereu aceiași au stăruit ca să se facă și au făcut, pe lângă o autoritate sau alta, Direcția Educației Poporului, Casa Școalelor, Ministerul Educației, expozițiile de desene copilărești de până acum. Ii găsesc nemișcați din rosturile lor și în această inițiativă a Asociației Generale a Invățătorilor. Ei au făcut alegerea și au ajutat ca noua încercare să fie tot atât de izbutită, dar cred că de rândul acesta s'a împlinit mai mult. S'a găsit în sfârșit instituția care să-și ia asupra întocmirea în fiecare an a unei mari expoziții a desenului de copii din întreaga țară și să scoată din ea toată învățătura și tot îndemnul către o desvoltare a personalității omului nou, pe care le cuprinde. Inaugurarea Casei Invățătorilor cu deschiderea unei asemenea expoziții nu trebue să rămână o faptă de o singură

dată, așa cum le-am mai avut și cum ar cere-o parcă întâmplarea însăși. Comitetul de astăzi trebue să capete un caracter permanent și expoziția desenului de copii să se ție în fiecare an, sub patronajul Asociației.

Mi-aduc aminte că la cea din urmă expoziție de desene, în legătură cu datinile de Crăciun, în 1939, când am avut în nelipsitul juriu și pe Teodorescu-Sion, plecat curând după aceea pe neașteptate dintre noi, între talentele deosebite date la iveală a fost și un elev din clasa a cincea primară dela școala din satul Scumpia din județul Bălți, Ion Friptuleac. Știu că făcuserăm haz de rutenizarea unui nume așa de curat de plăieș basarabean. Teodorescu Sion, artistul atât de ascuțit și de căutător, a făcut mai mult. Friptuleac era pentru el simbolul putințelor plastice negândite, care zac în sufletul copilăresc. Il lăudase în toate părțile. Cel din urmă cuvânt, pe care l-a mai putut rosti, în suspinele morții, a fost numele acestui înzestrat copil de pe plaiurile basarabene. Desenul de copil intră cu el în istoria artei și în biografia marilor noștri artiști. Ce te vei fi făcut, Friptuleac Ion, peste care a trecut valul năvalei din Răsărit? Nu vei fi pus pe hârtie, în creioanele tale colorate, tot prăpădul, la care ai fost martor și aștepți o altă chemare a comitetului pentru Expoziția de desene, ca să ieși din nou la iveală?

Biblioteci și bibliotecari. Bibliotecarii români vor din nou să se organizeze. Nu e vorba numai de apărarea unor interese profesionale, care, oricât ar fi de vrednice de luat în seamă, privesc breasla și nu obștea, ci de o problemă culturală. Bibliotecarul e atât de legat de bibliotecă sau mai bine zis, biblioteca e atât de legată de bibliotecar, încât una nu se poate închipui fără celălalt. Cred că în mare parte criza bibliotecii românești, pentrucă o asemenea criză există, este propriu vorbind o criză a bibliotecarilor români. Nu s'a înțeles la noi nici astăzi că o bibliotecă fără bibliotecar nu se poate închipui și, în al doilea rând, că acest bibliotecar, ca să fie vrednic de numele lui și de încrederea care se pune în el, trebue să aibă o pregătire anume.

Bibliotecari pregătiți n'au în România decât marile așezăminte culturale, Academia Română, bibliotecile universitare, unele biblioteci speciale sau comunale, și ele și i-au pregătit singure. Școala dela Arhivele Statului scoate mai mult paleografi, iar unele catedre universitare de bibliografie și bibliologie nu se opresc decât la o ramură a științei, care e atât de mult o tehnică, a bibliotecilor.

Nu trebue să se uite apoi că sunt două categorii de biblioteci și prin urmare de bibliotecari: cele științifice, în care lectura urmărește o cercetare, și cele populare, pentru cei mulți. Ne-am îngrijit până astăzi de cele dintâi, înzestrându-le cu localuri, cu cărți și publicații și dându-le un statut de funcționare, o conducere și un buget; celelalte așteaptă încă. O organizare a bibliotecarilor ar trebui să-i aibă în vedere atât pe bibliotecarii științifici, corpul de elită, cât și pe bibliotecarii populari, care întregesc școala, o duc mai departe și răspândesc deopotrivă pentru toți cultura. S'a înființat pe vremuri, numai decât după unire, o asociație a bibliotecarilor. Președinte era decanul nostru, Ion Bianu, iar secretar, cel ce are prilejul să scrie aceste câteva cuvinte. Una din întâile ei sarcini trebuia să fie întocmirea de cursuri și de școli de bibliotecari populari, care să dea viață bibliotecilor și să dea și o calificare unor noi profesioniști, socotiți până atunci greșit foarte buni pentru locul lor numai pentrucă erau învățători, preoți sau alți oameni cu o școală oarecare. Intâile cursuri de acest fel în România s'au făcut de Direcția Educației Poporului în 1933. Gândul a fost luat și dus mai departe, deși cu mijloace mai restrânse, de Fundația Culturală Regele Mihai. Casa Școalelor are 12.000 de biblioteci populare și se simte datoare să dea bibliotecarilor ei, care sunt învățătorii, cunoștințele deosebite de care au neapărată nevoie ca să-și îndeplinească rosturile de un fel la catedră, unde vin cu o pregătire anume, și altele la bibliotecă, unde trebuie, de aceea, altă pregătire. Fundația își are și ea bibliotecile ei, dar la care bibliotecarii ar fi în cele mai

multe cazuri aceiaşi. Există o lege a bibliotecilor populare, legea Iorga, în care am izbutit să punem, însă prea pe scurt şi fără putinţa unei aplicări, aşa cum era firea omului, cerinţele moderne pentru înfiinţarea şi funcţionarea acestor aşezăminte culturale pentru toţi, şi între altele, îndatorirea pentru fiecare comună să-şi îngrijească de bibliotecă, pentru locuitorii adulţi, aşa cum se îngrijeşte de şcoală, pentru copiii ei, pregătirea prin cursuri şi şcoli speciale a bibliotecarilor.

Tot ce s'a făcut în ţară de câţiva ani, pentru mai buna înţelegere şi răspândire a bibliotecilor populare s'a făcut prin această asociaţie sau prin unii din membrii ei, deşi o activitate propriu zis statutară n'a putut să aibă. O nouă organizare a bibliotecarilor ar trebui să ţie seama de încercările de până acum şi să ia lucrul de unde a fost lăsat, cu un nou program şi mai ales cu o nouă însufleţire. Biblioteca este punctul cel mai însemnat dintr'o politică generală a cărţii. Fără o asemenea politică organizarea culturală a ţării rămâne numai o dorinţă.

Teatru de copii. De câţiva ani se încearcă şi la noi un nou teatru de copii. Inceputurile lui se pot urmări în Moldova, în paginile lui Burada, iar în alte părţi în necazurile lui Vasilache, care înveseleşte şi astăzi lumea bâlciurilor, cu făptura lui de surcea şi de pânză roşie şi cu glumele, de multe ori potrivite numai cu un asemenea prilej şi cu o asemenea lume. Este vorba de teatrul de păpuşi. Casa Şcoalelor l-a înfiripat din puţin, dar a găsit cu timpul, nu numai un repertoriu şi un public, dar nişte directori de scenă şi nişte trăgători de sfori, atât de înzestraţi, încât au făcut din acest început o întreprindere de artă. Trebue văzută şi scena cu lumea ei mică, dar trebue văzută mai cu seamă sala care o priveşte. Pentru noi, publicul de păpuşi e o resfrângere şi o închipuire a vieţii adevărate, dar pentru copii e chiar această viaţă, mai înţeleasă şi mai de încredere decât cealaltă. Păpuşile de jucărie de acasă, care acolo aşteaptă să fie mişcate şi duse de mână, aici vorbesc, se luptă, îşi au casele lor,

¶ Mors resecat/mors omne necat quod carne creatur
Magnificos premit et modicos/cunctis dominatur.

¶ Nobiliu tenet imperiu nulli reueretur
Tam ducibus q principib⁹ cõmunis habetur.

¶ Nunc ubi ius/ubi lex/ubi uox/ubi flos iuuenilis/hic nisi pus/nisi lex/nisi terre precio uilis.

¶ Le mort
¶ Venez danser ung tourdion
Imprimeurs sus legierement
Venez tost/pour conclusion
Mourir vous fault certainement
Faictes ung sault habillement
Presses/et capses vous fault laisser
Reculer ny fault nullement
A louurage on congnoist louurier.

¶ Les imprimeurs
¶ Helas ou aurons nous recours
Puis que la mort nous espie
Imprime auons tous les cours
De la saincte theologie
Loix/decret/et poeterie/
Par nrẽ art plusieurs sont grans clers
Releuee en est clergie
Les vouloirs des gens sont diuers

¶ Le mort
¶ Sus auant vous ires apres
Maistre libraire marchez auant
Vous me regardez de bien pres
Laissez voz liures maintenant
Danser vous fault/a quel galant
Mettez icy vostre pensee
Comment vous reculez marchant
Cõmencement nest pas fusee

¶ Le libraire
¶ Me fault il maulgre moy danser
Je croy que ouy/mort me presse
Et me contrainct de me auancer
Nesse pas dure destresse
Mes liures il fault que ie laisse
Et ma boutique desormais
Dont ie pers toute lyesse
Tel est blece qui nen peult mais.

Dansul morții («Tipografia lui Gutenberg»), incunabul tipărit la Lyon în 1500 de Matthias Huss

Foto Emil Fischer

Andrei Mureşanu pe drumuri, adus din Transilvania de Nord la Sibiu

Oficiul Naţional de Turism (O. N. T.) din Bucureşti. (Astăzi Ministerul Propagandei)

Foto O. N. T.

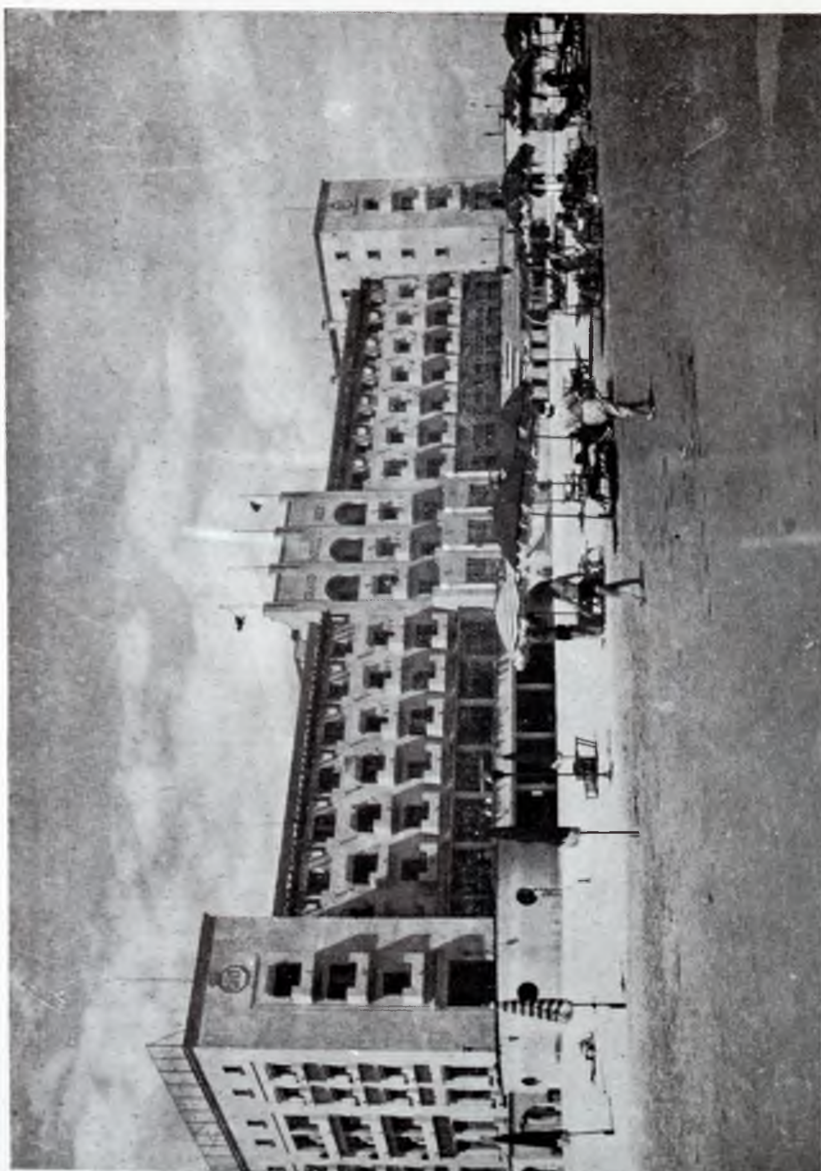

Foto O. N. T.

Hotelul Rex dela Mamaia al Oficiului Naţional de Turism

Hotelul dela Turnu Severin al Oficiului Naţional de Turism

Foto O. N. T.

Hotelul dela Vâlcov al Oficiului Național de Turism *Foto O. N. T.*

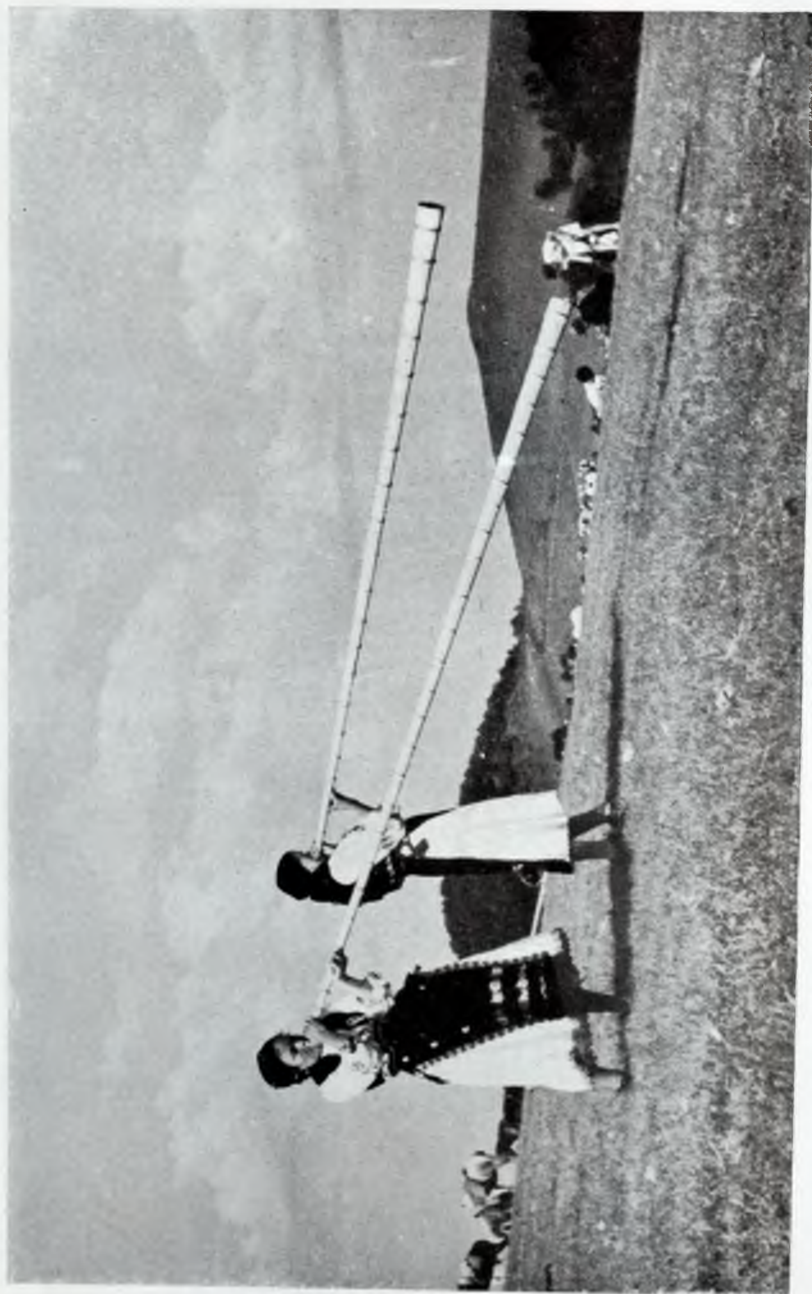

Foto O. N. T.

Femei de Moț cu tulnice pe Muntele Găina

Foto O. N. T.

Şir de căruţe moţeşti pe Valea Arieşului

fără niciun amestec al celor mari. Ştefan cel Mare şi Doamna Oltea au fost și ei niște păpuși, iar cetatea Neamțului, de pe creastă de munte, a fost zidită de ele. Cam bănuiau acest lucru, că alături de lumea mare, care le încurcă potecile, mai este o lume numai a lor, aceasta a păpușilor, dar ceilalți căutau să-i înșele cu tot felul de glume. Liniște! Zâna florilor coboară din cerul de pânză vopsită și toți fluturii de pe pământ se adună împrejur. Urșii nu sunt nici ei ca matahalele cu belciugul de nas, de care nu poți să te apropii, ci seamănă cu moș martinii de jucărie, pe care poți să-i iei în brațe și-i înțelegi foarte bine, pentrucă vorbesc omenește, ca mine și ca tine, cum vorbesc toate cu cei mici și nu vor cu cei mari.

Acestea și altele, care ne rămân ascunse, le mărturisesc fețele copiilor întinse înainte, către mica deschizătură de scenă unde păpușile se arată și dau de gol numai privitorilor de-o seamă cu ele minuni de poveste. S'a născut un nou teatru, care e teatrul celor mici. El încape într'o lădiță și poate fi dus oriunde. Școlile mari cu lumină electrică și cu scenă fixă îl pot privi din întunericul făcut cu perdele negre, ca la reprezentațiile de cinematograf; dar îl pot avea tot așa de ușor și cele mai depărtate sate de văi de munte sau de margini de ape. Copiii sunt pretutindeni aceiași. Păpușile știu să le vorbească la fel, pentrucă trăiesc alături de ei tot timpul, mai mult și mai legați cu sufletul de ele decât de cei bătrâni, fie că au cap de porțelan și păr cu cârlionți dela prăvălii scumpe și fie că sunt numai un gătej îmbrăcat în foi de porumb, strânse pela mijloc într'un fir de lână.

E vară. Teatrul a lăsat cortina. Artiștii, ca și publicul privitor, se odihnesc. Dar odată cu deschiderea anului școlar, Casa Școaleor îl va trimite din nou între copii. Marea trăgătoare de sfori, nevăzută îndărătul pânzelor, va începe să joace din nou păpușile. Mii și mii de spectatori se vor înghesui în scaune, iar unii, uitându-și de sine, se vor scula dela locul lor și se vor duce până aproape. S'a născut un nou teatru.

CULTURĂ SOCIALĂ

SATUL ROMÂNESC

România e o țară de țărani.

Orice numărătoare a populației o mărturisește, cea mai nouă de acum două luni la fel cu celelalte. 75 și după unii chiar 80 din fiecare sută de locuitori, dacă se socotesc și unele târgușoare botezate comune urbane numai din interese locale administrative, dar încolo sate ca și celelalte, sau margini de orașe cu oameni, care au rămas plugari, sunt țărani. Orașele însele, care cresc nu dinăuntru, printr'un spor firesc, ci prin pătrunderea între zidurile lor a prisosului satelor, sunt pline de oameni dela țară, legați încă de ce au lăsat acasă și cu același fel de judecată.

Bogăția, care a ridicat România de astăzi, înainte să se ivească turnulețele sondelor și coșurile fabricilor, a ieșit din palmele lor bătătorite. Un secol întreg, de când s'a deschis Dunărea și am intrat în sistemul de circulație internațională, ogoarele s'au tot întins dând îndărăt pădurea și islazul, ca să ajungem într'o vreme grânarul Europei.

Istoria noastră din urmă, politică, dar mai cu seamă socială, a fost hotărîtă de țărani. Dela răscoala lui Tudor din Vladimiri, cu care țăranul cel mai isteț și neastâmpărat, olteanul, năvălește deodată în istorie, dela Nicolae Bălcescu, care din 1848, când ajunge în guvernul provizoriu chiamă din Moldova pe Ion Ionescu dela Brad,

ca să găsească o deslegare a problemei țărănești, până la marea împroprietărire a lui Cuza, după unirea cea mică, și la a doua mare împroprietărire, a Regelui Ferdinand, după unirea deplină, am fost stăpâniți de același gând. Dar dacă acest întreit fapt, demografic, economic și politic, a născut și a vânturat între noi o chestiune țărănească, ea părea în sfârșit împăcată după reforma agrară și altă așezare constituțională, pe care ni le dăduserăm acum 20 de ani.

S'a dovedit foarte curând că nu era așa. Munca trebuia începută dela capăt. Ceea ce se bănuise numai, încă dela întâii noștri culegători de poezie populară, s'a făcut din ce în ce mai cunoscut. Ne aflam, nu atât înaintea unei pături puternice de populație, cu locuințe și îndeletniciri proprii, cât a unui suflet și a unei înțelegeri a lumii aparte. Țăranul putea fi un subiect economic și ca atare încadrat de specialiști în anume măsuri de ordin general și tratat ca orice categorie socială. Satul era același lucru și era și altceva. Țăranul semăna unul cu altul și putea fi îmbrățișat în întregimea lui de clasă. Ce i se potrivea într'un colț de țară, trebuia să i se potrivească și în alt colț de țară. Satul avea fiecare o înfățișare a lui. Niciunul nu putea să fie amestecat cu altul. Era o creație de cultură țărănească și creator el însuși mai departe de aceeași cultură. Limba o aveam dela el, așa cum ne venea dela cei mai vechi strămoși și se revărsase subțiindu-se și sfințindu-se în evanghelii și psaltichii sau în cărțile lumești ale cronicilor și povestirilor populare. Limba aceasta dusese odată o luptă, în vremile bătrâne, cu alte limbi primite de orașe sau de așezămintele țării, și biruise. Fusese o biruință a culturii țărănești împotriva culturii cărturărești. Datinile le avem și pe ele dela sat, rânduieli de viață și de muncă împreună, un creștinism care-i numai al nostru, un port, un cântec, un joc, fără pereche pe tot pământul. In loc de chestiunea țărănească, semn al altor păreri de organizare a societății, a început să se vorbească tot mai mult de satul românesc. După liberalismul egalitar, care-și făcuse datoria cu prisosință

și dăduse la iveală atâtea priceperi și inimi mari, pentru totdeauna legate de soarta țărănimii, s'a desvoltat din adâncuri tradiționalismul cultural.

Cel mai strălucit înfățișetor al lui a fost Mihai Eminescu, în gândurile și imaginile poeziei sau ale gazetăriei doctrinare. Țăranul acesta moldovean, care plecase dela locul de întâlnire a celor trei Moldove, cu Bucovina la poartă și cu Basarabia în zare, ca un răzeș al lui Ștefan cel Mare, și-a strigat adevărurile lui din fund de veacuri și pentru multe veacuri viitoare. Nicolae Iorga a prins această chemare, care l-a dus prin toate arhivele, pe toate drumurile și pe la toate creațiile spiritului românesc, arte majore și arte minore, ca să descopere izvoare și temeiuri. Semănătorismul, început de alții, mai mult literați și firi duioase, a ajuns în mâinile lui puternice o unealtă de înnoire și pecetea unei vremi. Cel puțin un sfert de veac România a fost semănătoristă, un sfert de veac vijelios și plin de fapte, care au hotărît atunci rosturile noastre. In avântul lui istoricul înaintase atât de mult, încât socotea și pe domnii noștri vechi, ai Descălecării, ca niște țărani mai răsăriți, cu o curte pe potriva lor, până când Basaraba a ieșit îmbrăcat în aur, ca Regii Apusului, de sub lespezile de necropolă ale Bisericii Domnești dela Argeș, ca să-i schimbe părerea. El a așezat în fruntea istoriei literaturii române, după ce pusese întâi, la fel cu ceilalți cercetători, istoria celei mai vechi literaturi, adică a celei bisericești, ca un capitol de deschidere, istoria literaturii populare, adică a celei țărănești. Ea a rămas cu această așezare, ieșită nu din vreo dorință de noutate cu orice preț, ci dintr'o convingere mai larg văzătoare.

Cele două purtări de grije de țărani, care erau și două înțelegeri deosebite, se găseau față în față. Una se credea ajunsă cu bine la capătul unor silințe, care începuseră odată cu mişcarea de trezire și de organizare a Țărilor Româneşti din întâile decenii ale secolului al XIX-lea. Ce mai rămânea de făcut intra în programul obişnuit de activitate a Statului. Țăranii aveau să se bucure și ei

alături de orășeni, de răspândirea cunoștințelor și a îmbunătățirilor de tot felul. O chestiune țărănească nu mai exista. Cealaltă vedea chiar în această deslegare o primejduire a satului românesc. El trebuia ținut cât mai curat, ca să-și păstreze și puterile vechi de viață, din care să iasă fără întrerupere alte și alte forme de cultură băștinașe. Satul nu trebuia să fie numai un oraș în miniatură, intrat în același proces de uniformizare. El ar fi căzut astfel în rândul unei colonii de muncă, prevăzută cu toate descoperirile de trai tihnit și de bună stare, dar moartă pentru suflet.

Marea întrebare rămânea: cât se putea duce la sat din așa zisele câștiguri ale civilizației moderne, și mai ales cum, ca să nu înnăbușe sau să falsifice acolo ceea ce întâlnea închegat din vremuri uitate? Dela această temere nu era departe până la abținerea dela orice intervenție de afară. Toată priceperea însemna o lăsare să se desvolte nestingherit ceea ce avea ființă, îndemânări, credințe și obiceiuri. Satul adevărat era satul patriarhal.

Am simțit odată mai limpede decât din orice lecție, prăpastia care se căsca între cele două păreri, și una și cealaltă închinate altminteri, cu o deopotrivă aprindere, aceluiași crez. Mă găseam în Basarabia, cu mai mulți semănătoriști. Era curând după Unire. Veneam într'un ținut de sate curat românești, din părțile de Miazănoapte, ca să le cunoaștem și să facem ceva pentru ele. Trăseserăm în casa unui fruntaș, care ne chemase cu mare stăruință și vorbea cu noi ca un cunoscător al locurilor și al oamenilor. L-am descoperit de curând între Românii cu rosturi în fosta împărăție țaristă, cărora domnul Pelivan le trimitea Istoria Răpirii Basarabiei, tipărită de Nicolae Iorga, în anul când se împlinea un secol dela pierderea pământului dintre Prut și Nistru. Primise chiar dela autor un maldăr întreg, într'o călătorie la București, și izbutise să-l treacă hotarul. Stăteam, prin urmare, în fața unui bun Român, care n'așteptase Unirea, ca să se desvăluie ca atare. Am înțeles dela întâile cuvinte că era un prieten al țăranilor, ca un credincios al poporanis-

mului. « De ce mă întrebați, vorbea el, dacă s'a mai păstrat pe undeva pe aici vechiul port basarabean? El ar fi o urmă a timpurilor de robie economică. Nu vă gândiți să-l readuceți, ca să nu vă pui în rândul retrograzilor și al dușmanilor țărănimii. Iia cu tot felul de cusături costă scump și fură femeii un timp de muncă pe care-l poate întrebuința mai cu folos la altceva. Lumina și înaintarea societății vin din fabrici și atelierele cu mașini. Cine închide satele mărfurilor industriale, împiedică desvoltarea acestei industrii și, odată cu ea, desvoltarea satelor însele. Circuitul nu trebue oprit nicăiri cu întrerupători tradiționaliste. Ar fi ca și cum pentru căutarea sănătății la sate n'ați primi pe medic, pentrucă ar înlătura practicile băbești, venite dela Daci, și toate buruienile de leac. Am citit și eu că ciobanul român ar fi descoperit nu știu ce altoi pentru dalac înaintea lui Pasteur. Nu vă potriviți la toți visătorii, care nu cunosc viața, că nenorociți pe țărani și-i țineți și mai departe în întunerec».

Se ajunsese însă astfel, de o parte, la țăranul socializat și, de alta, la țăranul mistic, în aceeași stare amândoi, de vreme ce nici pentru unul nici pentru altul, din pricini cu totul deosebite, nu mai era nimic de făcut. Pentru cel dintâi din pricină că se făcuse tot ce era de făcut și putea merge acum pe picioare proprii, iar pentru cel de al doilea, din pricină că orice s'ar fi făcut ar fi stricat și era mai bine să fie lăsat să-și vadă de drum așa cum apucase și știa mai sigur decât orice străin de tagma lui. Trebuia găsită o ieșire. Cele două păreri steteau alături și se împiedecau una pe alta.

Atunci și-a făcut loc treptat o nouă părere și pe urma ei o adevărată mișcare. Ea unea ceea ce era bun în părerile dinainte și punea satul românesc într'o altă lumină. El era realitatea socială a României, care trebuia cercetată în amănunt, de cunoscători, după un plan lucrat cu băgare de seamă, pentru ca nimic din ce era temeinic să nu scape. Viața acestei colectivități, fărâmă organică din colectivitatea cea mare a neamului, și oglin-

dind-o în tot altă înfățișare, e când sufletească și când economică, juridică sau administrativă, ascultând de îndemnuri istorice sau lăuntrice, biologice sau cosmologice. Din cercetarea lor iese la iveală în cele din urmă, în ce fel tradiția poate fi dusă mai departe și cum la valorile vechi se pot adăuga, fără nicio falsificare, valorile noui. Satul românesc ajuns la o stare pe loc, după întrebuințarea formulei progresiste și a formulei tradiționaliste, se punea din nou în mișcare, prin contopirea lor pe un plan mai înalt. Acesta era crezul științific al școalei sociologice dela București, înființată și condusă de profesorul Gusti. Metoda ei de lucru era monografia, înfăptuită de echipe de specialiști. Incununarea, un program de schimbări și de îmbunătățire, ca urmare a cunoașterii în toate ramurile a problemei, care era satul românesc. Prelegerile de catedră și lucrările de seminar de sociologie, etică și politică dela Universitatea din Iași și București, au arătat întâi, care este învățătura cea nouă și cum poate fi ea urmărită în lucrări pe teren. Ani de zile studenții au făcut cercetări monografice, tot mai adâncite, în diferite sate din țară. Apoi mișcarea a cuprins asociații științifice, ca fostul Institut Social Român, care a desvoltat doctrina trecând-o prin secții speciale de analiză, și așezăminte de răspândire a culturii la sate, ca una din Fundațiile Regale cu acest scop, care a aplicat metoda de lucru în cercuri tot mai largi. Programul de reformă nu mai putea fi împrumutat dela altă realitate socială, oricât s'ar fi dovedit de înviorător acolo, și nici tradiția nu se mai oprea la creațiile trecutului, făurite și păstrate neschimbate, odată pentru totdeauna.

Iată cele două îndreptări mai vechi așa cum s'au răsfrânt și în marea literatură de proză de până acum. Ea trebue citită, nu numai pentru redarea ascuțită a vieții și pentru bucuriile de artă, dar și ca document, cel puțin tot atât de prețios ca alte documente. Țăranul și satul românesc ies din paginile ei cu trăsături de simbol nepieritoare. Ceea ce se înțelegea mai greu din observația deadreptul sau din alte mărturii, aici se arată străveziu

și plin de freamăt. Țara de țărani trăiește înaintea noastră, cu puterea ei care-și trage rădăcinile de departe și cu oamenii pietroși, puși pe faptă. Ași așeza în întâiul grup, de zugrăvire cu tendință model Popa Tanda, pe Ion Slavici, și alături de el, făuritor de mari fresce sociale, în care autorul se ferește să se amestece cu propriile păreri, dar pune tot ce împinge înainte un sat ardelean, dornic de îmbelșugare și de lumini, pe Liviu Rebreanu, în Ion. Ași înșira însă în al doilea grup, oricât par de depărtați unul de altul, pe Duiliu Zamfirescu, în Viața la Țară, cu țăranul lui mai mult idilic și bunăvointa față de el a unei boierimi obosite și pe cale de destrămare, și pe Mihai Sadoveanu, în atâtea din povestirile și romanele țărănești, cu oameni care stau numai până la piept în soare și de acolo în legendă și în aburul vremurilor de odinioară.

Puzderia de stări și de fapte din viața unui sat, tocmai ca să poată fi cuprinsă în întregime, școala dela București o împarte în trei mănunchiuri. Strânse la un loc ele sunt, mai ales dacă redactarea a fost iscusit făcută, tot așa de bogate și de atrăgătoare ca o carte de literatură, care nu e altceva decât o prelucrare de documente omenești, așezate într'un mediu de colectivitate vie sau de vedere din natură. Lucrul care privește în întâiul loc e păstrarea vieții, ceea ce înseamnă problema sănătății. Se urmăresc rând pe rând moștenirea fizică, împrejurările de trai, eresurile și leacurile satului, bolile obișnuite, căile de preîntâmpinare sau de vindecare, îmbunătățirea hranei, a locuinței și a muncii, exercițiile de îndemânare și de întărire ale tineretului. Din îngrămădirea faptelor nu se poate să nu se desprindă pentru fiecare sat un plan al lui, în legătură strânsă cu ce crede și face el, de campanie și ridicare sanitară. Din cunoaștere, ca o încheiere dela sine înțeleasă și de toți primită, iese fapta; cercetare, scop de mai bine, acțiune; sociologie, etică, politică.

Lucrul care privește în al doilea loc, este întreținerea vieții, ceea ce înseamnă problema muncii. Săteanul român e mai cu seamă plugar, dar e și lemnar, pescar, podgo-

rean, grădinar, albinar. Le-a învățat toate aceste îndeletniciri, de soare și de aer, de cele mai multe ori dela bunul Dumnezeu, pe vremea când mergea cu Sfântul Petre printre oameni și punea mâna ca să-i ajute. Puțini au fost la vreo școală de agricultură, sau la cursuri de flori și de stupărit. Trebue văzut, cum își face omul munca și cu ce unelte? Ce câștigă de pe urma ei și dacă n'ar putea-o schimba pe alta mai bănoasă, și mai potrivită cu vremea, care în loc de grâu și iar grâu poate cere plante industriale sau de nutreț, dacă mașinile agricole n'ar fi de folos, dacă vreo cooperativă nu s'ar putea înjgheba, dacă pasările de curte sau vitele de carne și de lapte, dacă țesutul femeii sau viermii de mătase, n'ar trebui să-și găsească și ele sălaș în casa gospodarului?

Lucrul care privește în al treilea loc e împodobirea vieții, ceea ce înseamnă mângâieri, petreceri și cunoștințe. Ce parte au credințele în sufletul săteanului, atât cele dumnezeești cât și cele lumești, tot ce aduce dela moși-strămoși, portul, cântecul, jocul, poveștile și frânturile de limbă, ce parte învățătura din om în om sau de carte, ce părere despre el, semeni, țară și vremuri, viață mai ales de Duminecă și de sărbătoare, de intrare în sine sau de amestec între ceilalți, la biserică, la horă, la șezători, la praznice sau la adunări de sfat? Școlile țărănești se arată în zare, corurile, teatrul de sat, biblioteca, proiecții în forme de acum ale unor preocupări ale lui și foarte vechi.

Acesta este satul românesc de astăzi, cu toate puterile și problemele. Un cântec bătrânesc se aude din livezi peste casele lui. El vine din trecut și leagă de un fir de argint, cu acest trecut. Nu e numai o alcătuire de ieri, de alaltăieri și întinsă înainte dornică de noutăți. Sunt pentru asemenea pornire așezările, cu oameni amestecați, ale orașelor. Rostul satului în viața noastră și a țării este să aducă aminte de ce am fost odată și să ne spuie cu a lui gură veche, de strămoși și de faptele lor, să-i ducă mai departe și să se înfigă în acest pământ, în care ei odihnesc și de unde nimeni nu-l poate scoate.

ASTRA

Astra s'a născut acum 80 de ani din dorința tuturor Ardelenilor, cum se poate vedea dacă ne oprim la fiecare din cele aproape 180 de nume semnate pe « Rugămintea mai multor bărbați fruntași ai națiunei noastre către Inalta Locotenență chezaro-regească transilvană pentru a le da voie la ținerea unei adunări consultătoare în privința înființării unei asociațiuni pentru literatura și cultura poporului român ». Sunt printre aceste nume învățatul canonic dela Blaj, Timotei Cipariu, bunicul lui Titu Maiorescu, protopopul Brașovului, Ion Popasu, Iacob Mureșanu, redactorul Gazetei Transilvaniei, George Juga, președintele gremiului negutătoresc, din același oraș de sub Tâmpa, Axente Severu, în care se auzea vuietul revoluției Moților dela 1848 și care aici era trecut ca proprietar de casă și de pământ. Nu lipsește niciun colț al pământului românesc de dincolo de munți, din acest glas însufit care se ridică deodată. Sunt cele două biserici, e școala noastră, presa pe care o aveam, sunt vechile întocmiri negustorești și e funcționărimea. Aceasta e trăsătura de căpetenie a Astrei, a făcut-o faptă, spre mirarea tuturor, atunci, și o păstrează neștirbită până astăzi, oricare a fost volbura vremurilor sau chiar vrajba dintre oameni: strângerea într'un singur mănunchiu a tuturor Românilor din Transilvania, din Banat, din părțile ungurene și din Maramureș, în jurul aceluiași steag

cultural. Ar fi semnat acea Rugăminte şi Avram Iancu, alături de ceilalţi, cu pana lui de fier, care ar fi rupt hârtia, dacă n'ar fi colindat în acea vreme prin sate cu mintea rătăcită. Lozinca lui: Cu lancea lui Horia, nu izbutise. Trebuia încercată alta. Numai scopul rămânea acelaşi.

Această hârtie, întâia care aminteşte de Astra, a fost înaintată dela Sibiu de către Episcopul ortodox de atunci, Andrei Şaguna, la 10 Mai 1860. Viitorul Mitropolit începea să-şi îndeplinească şi pe altă cale ceea ce arăta că e scopul vieţii sale în cuvântarea din Aprilie 1848, când a fost sfinţit la Karlovăţ: « Pe Românii ardeleni din adâncul lor somn să-i deştepte şi cu voia către tot ce-e adevărat, plăcut şi bun să-i tragă ». Vorbele: Deşteaptă-te Române se găseau în aer şi erau rostite aproape în acelaşi timp, aici de capul bisericii, şi la Braşov, în versuri fără moarte, de bardul nostru naţional. Pe de altă parte, ziua de 10 Mai intra în istoria noastră prin Ardeal. Ea e într'un fel ziua de naştere a ideii Asociaţiei pentru literatura română şi cultura poporului român. Alte zile de 10 Mai îşi aşteptau răsăritul strălucit sub zare, spre binele întregului neam românesc, dar să nu se uite că întâia este aceasta, umilă şi nebănuită de ce puteri avea să deslănţuie, cum s'a strecurat între Români pe un colţ de suplică oficială.

Răspunsul, care venea dela Guvernatorul Transilvaniei Liechtenstein, abia la 12 Iulie, era menit să omoare mai degrabă orice nădejde: Cererea, neînsoţită de un proiect de statute, nici nu se putea lua în cercetare, şi chiar aşa, « înfiinţarea unei reuniuni exclusiv naţionale nu s'ar putea încuviinţa ». Pentru orice om cu minte însemna o respingere. Statutele se puteau închgheba, dar dacă nu erau pentru o societate a Românilor, ce rost mai aveau? Şaguna era mai mult decât un om cuminte, era un diplomat. Fără cuvântarea, pe care a ţinut-o la adunarea de constituire a Astrei, la 9 Martie 1861 în Sibiu, n'am fi ştiut niciodată cum a izbutit să întoarcă o hotărîre potrivnică într'una binevoitoare. Marele prelat a pus în mişcare la Viena toate legăturile pe care le avea

și s'a făcut că n'a prins adevăratul înțeles al răspunsului. Românii nici nu doriseră alt răspuns decât acesta. Dacă stăpânirea însă cerea unele amănunte pe deasupra, nu era nimic: Ele se puteau îndeplini cu cea mai mare ușurință. Dar e mai bine să ascultăm chiar cuvintele lui, foarte cumpănite, deși destul de străvezii, ca prefața cea mai frumoasă pe care și-o putea dori Astra: « Această hotărîre prezidială (dela 12 Iulie 1860) o am primit la Viena, aflându-mă pe atunci acolo ca membru al Senatului Imperial înmulțit. Eu m'am aflat îndemnat a mă adresa către domnul George Barițiu, ca către un bărbat competent al națiunii spre compunerea statutelor asociațiunii noastre. Domnul Barițiu au și compus statutele și mi le-au predat. Intr'aceea fiind la guvernul țării o comisiune conchemată din bărbații cei mai renumiți literați ai națiunii noastre spre a-și da părerea în lipsa limbistică, acești bărbați, bravi în literatură și în tot ce privește la binele obștesc, au desbătut între sine și treaba înființândei noastre asociațiuni; de unde apoi domnul canonic Cipariu și domnul Pretor Pușcariu, carele au și dat la asociațiunea aceasta impulsul cel dintâi prin organele noastre jurnalistice, au luat însă a compune din partele câte un proiect de statute și mi le au predat spre întrebuințare după împrejurări. Intr'aceia m'am întors și eu acasă dela Viena în luna lui Octomvrie și așezând trebile mele în rând și informându-mă pe cale privată despre modul care să ne înlesnească ajungerea scopului la înființarea asociațiunii, ce așa cu sete mare o dorim, am compus din acum pomenitele trei proiecte de statute un alt proiect de statute și sub 6 Decemvrie l-am așternut prezidiului Inaltei Locotenențe ».

Răscolesc în vechi hârtii, chiar în Palatul Astrei dela Sibiu. Nicio societate românească n'a fost urmărită an de an cu mai multă iubire de membrii ei și nu se bucură de un istoric mai amănunțit. Ce am eu înainte, scoase dintr'o întreagă bibliotecă de dări de seamă și de volume comemorative, sunt cele două cărți galbene dela început. Cea dintâi sună: Actele privitoare la urzirea și înfiin-

țarea Asociațiunii Transilvane pentru literatura română și cultura poporului român, date în tipariu de însăș Asociațiunea, Sibiu în tipografia Diecezană 1862. Pe aici, pe aproape, trebue să fi fost și acea încăpere din Seminarul Diecezan, pe care Excelența Sa întâiul Președinte și Episcop o dăduse pentru Cancelaria, Arhivul și Biblioteca nouei asociații. Geamurile zurue puțin de clopotele de vecernie ale catedralei metropolitane vecine. Glasul marelui ierarh parcă se desprinde dintre foi și se înalță năprasnic peste capetele a milioane de oameni. E o parte din aceeași cuvântare inaugurală: « Se poate că cineva îmi va înfățișa starea cea strălucită a Romanilor vechi și monumentele cele strălucite ale măririi lor, de care țara noastră este plină și asemănând-o cu starea noastră de astăzi, care e destul de deplorabilă, va gândi, de ce să întreprindem un lucru mai mare spre cultivarea națională, deoarece este posibil că va veni un timp barbar, care lucrările noastre le va nimici și nația o va degrada la soarta de sclavie. Așa este, că nime nu poate trage la îndoială că aceea ce odată s'au întâmplat în lume nu s'ar putea întâmpla de mai multe ori. Totuși eu într'acolo îmi dau părerea mea că monumentele materiale ale unui period cult se pot nimici prin mâini barbare și o nație liberă se poate lipsi de libertate prin niște legi draconice; însă monumentele spirituale și moravurile cele morale precum și valoarea lor rămân pentru toți timpii neresturnavere, căci acestea sunt mai presus de orice putere silnică și fizică; de ele nu se poate atinge mâna barbarilor; furul nu le poate fura; moliile nu le pot mânca».

Pentru înlăturarea greutății cu ființa curat națională a Asociației, paragraful 4 al statutelor prevedea că membrii pot fi de orice religie sau nație. Se mergea chiar până acolo că în paragraful 34 membrilor necunoscători de limba română le era iertat a se servi și de altă limbă, prevederi numai formale, care nu și-au găsit aplicare și n'au împiedecat niciodată Astra să fie cetatea de românism pe care o cunoaștem. Paragraful 2 era cel mai însemnat și rostul însuși al Statutelor și al întregii înjghebări:

Scopul Asociațiunii e înaintarea literaturii române și cultura poporului român în deosebitele ramuri, prin studiu, elaborarea şi edarea de opuri, prin premii și stipendii pentru diferitele specialității de știință și arte, și alte asemenea. Inființarea secțiilor științifice și conferințele din întâii ani, cu subiecte destul de speciale, păreau că au să facă din Astra un fel de Academie. Glasul celor mulți a fost mai puternic și el a chemat Asociația acolo unde fapta ei putea fi mântuitoare.

Prin adunările generale ținute în fiecare an tot în alt oraș, cu aducerea tuturor satelor dimprejur, prin întocmirea de despărțăminte care umpleau toată țara de ținuturi de lucru, prin pătrunderea treptată din Transilvania în Banat și în celelalte părți locuite de Români, prin Biblioteca poporală și prin conferințele de lămurire și de îndrumare a celor mulți, Astra a ajuns cea mai de seamă societate culturală a țărănimii ardelene. Aceasta o deosebește până astăzi între celelalte semene. Ea a descoperit, cu trecerea anilor, cele mai potrivite căi ca să deștepte și să înrâurească sufletul popular. De câte ori o nouă mișcare, cu aceleași năzuințe, a fost să se înjghebeze în orice parte a pământului românesc, ea a venit la Astra ca să învețe. I-a împrumutat deadreptul felul de lucru. Atunci când străini au poposit la noi și au vrut să vadă ce așezăminte anume am alcătuit pentru o țară de țărani, ca a noastră, ei au fost îndreptați la asociația transilvană şi au plecat cu această părere, că fuseseră puşi în fața unei organizații cum nu întâlniseră aiurea. Alături de biserică, de școală, de presă, de infiripări economice și de începuturi politice, într'un stat care rămânea străin și prepuelnic, ea a fost ca o trăsătură de unire pentru folosirea tuturor mijloacelor într'un acelaşi scop. Cărturarii se puneau cu toții în slujba acestui ideal. Ieșiseră din sate și înțelegeau să întoarcă spre ele toată lumina și înlesnirile de viață, pe care le câștigaseră în școli și în lume. Adevăratul țărănism ne-a venit din Transilvania şi el s'a plămădit în bună parte cu ajutorul Astrei. Ceea ce a fost curentul latinist pentru viața noastră

culturală, descălecat de peste munți în cărțile învățaților și în oamenii de școală, așa cum legenda trimisese tot de acolo în zorile istoriei românești pe întâii voievozi și viteji, aburcați pe caii lor nechezători, a fost acest țărănism în viața socială a neamului întreg. Il cunoscuse Eminescu, în călătoriile lui ardelene și în tovarășii de studiu și de planuri iredente dela Viena, în Ion Slavici și în România Jună, și l-a cunoscut Nicolae Iorga prin aceleași mijloace, umblând din sat în sat și din biserică în biserică în același Ardeal. Pretutindeni acolo el a întâlnit Astra și a scris despre rosturile și fapta ei cele mai adânci cuvinte pe care le-a găsit un om dela noi pentru această măreață întrupare a simțului eroic, de luptă, și a simțului gospodăresc, de organizare, totodată, trăsătură ardeleană deosebitoare între celelalte ramuri ale neamului nostru. Din ce a văzut că se putuse păstra sau face în Transilvania din cultura țărănească, a luat încrederea să stăruie pe calea apucată și să urmărească o desvoltare la fel între toți Românii.

Am văzut între hârtiile Astrei apelul comitetului pentru serbările dela Putna din 1871. Intre semnături se citește, la locul președintelui, scrisul bulbucat și puternic al lui Ion Slavici, flăcăoaș atunci de 23 de ani, la cătănie și la învățătură pe la Viena, unde avusese norocul să dea de cineva mai mic de ani, dar mai tare de gând decât el, Mihai Eminescu. Iată și semnătura acestuia, la locul cel din urmă, al secretarului, subțire, limpede și sonoră, ca un craiu nou aprins peste păduri. Nu se putea ca din cadrul Astrei, care tocmai se închega, să lipsească fața de lumină a celui mai mare cântăreț al nostru, care a fost în acelaș timp și cel mai frumos exemplar de român de pretutindeni. Semnătura de aici ar trebui luată și popularizată, ori de câte ori se face o reproducere după scrisul poetului, pentru însemnătatea simbolică pe care o are. Pe alte foi e numele lui Ion Creangă, subscriitor cu doi florini la Fondul de teatru român. Una din pricinile pentru care se ceruse răspopirea șugubățului și înzestratului diacon fusese, la vremea ei, și apariția lui în haine

preoțești în scaunul dela parterul Teatrului Național din Iași. Stă și aici în aceleași veșminte și cu condeiul în mână, în mijlocul lumii care se ostenea, pe lângă Astra, să înjghebeze un teatru românesc în Transilvania, și o mirare mai mare ne cuprinde. Cum ajunsese, fie și numai cu o listă de nume, pe aceste locuri? Se deșteptase în el obârșia ardeleană, de care știa mai ales unchiul lui, David Creangă dela Pipirig, și care l-a ajutat să pue în locul numelui de Ștefănescu, din Humulești, numele cel vechiu venit într'o traistă de cioban de peste munți? Și astfel cei doi mari scriitori, unul un fel de trimis al puterii de gândire și de vis românești, întrupată întâia oară în cronicari, un Miron Costin și Dimitrie Cantemir, și în stare de creații care depășesc și vremea și hotarul, iar celălalt, un fel de trimis al țărănimii cu zăcămintele ei de suflet de demult, s'au așezat la cei doi ușori ai porților Astrei celei dela început. Mai târziu a venit Octavian Goga și a venit Ion Agârbiceanu, ca să nu rămână locurile goale.

In drumurile mele ardelene am avut norocul să fiu față atât la serbările dela împlinirea a 50 de ani de viață ai Astrei, la Blaj, în Septemvrie 1911, cât și la acelea de trei sferturi de secol, din același oraș de pe Târnave, plin de amintirea marilor adunări naționale, în Septemvrie 1936. A fost acolo, la un răstimp destul de lung pentru ca să însemne o răspântie abia visată a istoriei, o chemare, întâi, a tot ceea ce se încercase, ca planuri și oameni, dela punerea pietrei de temelie a Asociației, până în ajunul, atunci de nimeni presimțit, al marelui războiu, și apoi, o înșirare de biruințe în România cea nouă, pe care nimeni nu lucrase cu mai mult avânt ca s'o avem, decât Astra. Asociația își publică în fiecare an, într'un volum greu, tot ce a pus la cale în cursul acelui an. In aceste două adunări faptele ieșite din pagini treceau cu chiote dinaintea a zeci de martori strânși din toate unghiurile pământului strămoșesc anume ca să le privească. Nu se poate ca Olimpiadele, de care ne vorbește istoria Elenilor și unde poporul acesta răslețit își

făcea un singur suflet, să fi fost mai strălucite și mai pline de înțeles.

Dela Sibiu, din Octomvrie 1861, când a fost întâia adunare generală a Astrei, și dela Brașov, în anul următor, când a fost a doua și una din cele mai bogate prin întâlniri și hotărîri, ea a colindat oraș cu oraș, purtătoare a aceleiași credințe și aprinzându-i focul pe unde trecea, prin toată Transilvania și pământurile de margine. Era rând pe rând sub cârma celor mai destoinici bărbați pe care i-a dat țara aceasta de munți, dela mărețul Andrei Șaguna, monumental cât un așezământ, cu rădăcinile lui aproape de poveste din Macedonia românească, la învățatul aproape sfânt Timoteiu Cipariu, dela Baronul Vasile Popu începătorul revistei Transilvania și harnicul și chibzuitul Iacob Bologa, la neodihnitul George Barițiu, la canonicul dârz Ion Micu Moldovanu, la subțirele Alexandru Mocsonyi și la blândul Iosif Sterca Șuluțiu. Muzeul și biblioteca Asociației, așezate într'un palat, în același Sibiu unde Astra abia găsise o odaie de adăpost când ieșise întâia oară în lume, luau ochii cu zecile lor de mii de obiecte și de volume, școala secundară de copile de alături, era o nădejde a Ardealului, Enciclopedia lui Diaconovici dădea încredere în puterea de organizare și arăta ca o încununare a muncii secțiilor științifice și literare. La aceiași tribună de pe Câmpia Libertății vorbea, cu vorba lui grea, Ștefan Cicio Pop, în numele celor bătrâni, și Octavian Goga, focos și înconjurat, în numele tinerilor. Intre ascultători erau Iorga și Caragiale, Liciu și Ștefan O. Iosif, zeci de mii de țărani pietroși și mândri în straie de sărbătoare, și pe deasupra soarele lui Dumnezeu și aeroplanul sbârnâietor al lui Aurel Vlaicu. A fost cea mai mare zi din viața Astrei. Cine a trăit în acele clipe neuitate în fierberea ei, n'are nevoie nici de dări de seamă nici de studii ca să fie pătruns de marea faptă care se împlinise pentru neamul românesc în anul fericit 1861, când s'a înființat Asociația.

In celălalt Blaj, în Blajul în sfârșit liber din 1936, era vorba de șoimi și șoimane, de școli țărănești, de descă-

lecarea în Basarabia. Orașul asculta cu urechile lui vechi dela 1848, când pe aceeași câmpie sosise din Moldova basarabeanul Alecu Russo, și înțelegea. Cu puțin înainte de războiu alt basarabean, Vasile Stroescu, trimisese ajutoarele lui Astrei, din care s'au făcut atâtea lucruri de folos și s'a tipărit și frumoasa ediție a Poeziilor populare ale lui Alecsandri. Voluntarii ardeleni făcuseră întâia ucenicie a liberării pământurilor românești subjugate, în Basarabia. Acum Astra trecea Prutul și grăia, cu graiul ei aspru și voinic de țăran ardelean, țăranului dulce moldovean. Cei doi mari președinți din urmă, Andrei Bârseanu și Vasile Goldiș, priveau la urmași cu mulțumire. Moștenirea, pe care și ei o primiseră dela mari înaintași, era pe mâini bune. Nu mai semăna Astra de astăzi cu Astra din trecut, când, la fel cu Academia Română de mai târziu, ca să mărturisească unitatea culturală a Românilor, își numea membri onorari din toate provinciile românești, încă din Octomvire 1861, Constantin Hurmuzache, Principele Brâncovan Bibescu, Contele Scarlat Rosetti, Episcopul Scriban. Hotarele căzuseră. Secțiile științifice se puteau rezema acum pe o Universitate a Daciei Superioare. Dar scopurile dela început rămâneau cu atât mai vii și mai poruncitoare, după ce scăpaseră din cătușele vremelnice. Mai erau cuceriri care trebuiau făcute.

Cu mintea la aceste cuceriri, Astra de astăzi își duce mai departe o viață care a cunoscut toate strălucirile. Ea este o bogăție strânsă în atâția ani, cu jertfa celor mai buni și cu împărtășirea vie, așa cum n'avem altă pildă, a întregului neam de țărani ardeleni. Din acea bogăție vom mai lua cu mâini pline. Astra este acum a noastră, a tuturor.

CASA RADIOFONIEI

Nicăiri Bucureştiul n'a lucrat cu mai multă iubire şi stăruinţă, timp de treizeci de ani, ca să se înnoiască, decât în părţile lui de Miazănoapte. Acolo el se arată într'adevăr ca oraşul nou al unei ţări noi. Nu era vorba numai de tras un drum, sau de ridicat un mănunchiu de case, ci de o schimbare în adânc. O altă lume creştea, cu altă zare. Câmpul a fost curăţat de căsuţele înghesuite cu hanuri de ţară la răspântii, bălţile cu ţânţari din valea Colentinei s'au făcut lacuri întinse cu insule de trandafiri sau cu zăvoaie de sălcii şi plopi, pe sub care trec lebedele cu ochelarii lor negri, malurile s'au acoperit dela Băneasa până la Herăstrău de pajiştile şi crângurile unui mare parc. Era o lume care nu mai încăpea în vechea cetate a Dâmboviţei şi care-şi închegheba pe aici o aşezare ca pentru ea, cu mai multă natură şi mai mult aer. Cine aştepta să vie noaptea pe acele locuri putea crede că se săpase şi un uluc, pe care se putuseră abate toate stelele încoace. Bolta scânteietoare se reazămă pe pământ ca un ţest vânăt.

Cele opt, nouă turnuri de împletitură de fier ale telegrafiei fără fir se înalţă drept în faţă. Foarte aproape e postul de emisiune radiofonică Bucureşti, cu geamurile lui albastre ca fulgerul şi cu antenele prin care cântă vântul. De pe aeroportul vecin îşi iau necontenit zborul avioanele. Casa Radiofoniei, un vis îndrăsneţ şi de mulţi ani al oamenilor legaţi de minunata descoperire, nu se

putea clădi decât pe undeva prin apropiere. Un teren de 24.000 de mp, așezat pe aleea care unește șoseaua Jianu de șoseaua Kiselef și pornind chiar dela Arcul de Triumf, așteaptă întâile săpături. Arhitectul George Trifu și ajutoarele lui au făcut planurile. Are să fie cea mai puternică zidire din Capitala României. Tot acest București nou are să fie stăpânit de ea, atât prin linii cât și prin rosturile de cultură pe care le întrupează. De acolo au să plece, ca dintr'o gură a țării, mănunchiurile de glasuri care străbat văzduhul fără zgomot și fără ființă, mii și mii de kilometri, ca să spună cuvântul de mângâiere sau de cutremur, și ca să cânte din toate organele, pentru ascultătorii de pe întreg pământul, cântecele noastre și cântecele lumii.

Radiofonia românească, în întâii zece ani de viață, și-a trăit vârsta ei eroică. A înființat postul dela București, care la începuturile lui era aproape singurul în acest unghiu răsăritean și era ascultat dela Marea Neagră la Marea Adriatică și până la lacul Ghenezaret, cu aceeași uimire și bucurie. S'a ajutat mai târziu cu postul dela Bod, legat de celălalt cu întâiul cablu subteran de mare depărtare pe care l-am avut. Dar cu timpul și urmându-ne pilda, vecinii și-au ridicat de jur împrejurul nostru posturile proprii mai târziu venite și, prin urmare, mai înaintate. Postul nostru, cu trecerea anilor, îmbătrânea. Am făcut atunci al treilea post, de apărare, la Chișinău, un dar al inginerilor români, ca să luptăm cu postul dela Tiraspol, care umplea văzduhul Moldovei de propaganda lui otrăvită. Cu el, radiofonia românească a avut întâiul ei căzut în acest război năpraznic, dat pentru punerea la loc a vechilor hotare și pentru sfărâmarea unui dușman totdeauna la pândă. Rușii, când au trebuit să se retragă, au aruncat în aer frumoasele mașini și instalații prin care se rostea Basarabia. Antena s'a culcat pe o parte și n'a mai vorbit. Când l-am ridicat din nou acest post, acum de curând, l-am ridicat la Iași.

Casa Radiofoniei, care cuprindea toate studiourile și încăperile cerute de postul nostru de emisiune, a fost la

început o improvizație. O clădire de locuit între alte clădiri, dintr'o stradă centrală din Bucureşti, ea a fost folosită așa cum s'a putut. Când nu s'a mai putut, a fost dată pe mâna inginerilor, ca să-i mărească putințele și să-i amâne ziua târnăcopului. Atunci a apărut deodată, între celelalte cămări și cămăruțe, unde se înăbușea o activitate mereu în creștere, întâia sală de concert radiofonic din România. Imi e încă proaspătă în minte mândria de care eram pătruns când am ascultat, cu public poftit anume, întâiul concert simfonic al Orhestrei Radio în acea încăpere uriașe, cu draperii cafenii din tavan până în podele și cu lămpi albe rotunde deasupra noastră, ca niște ochi ai văzduhului. Am avut vedenia adevăratei case a radiofoniei, care era ascunsă în cutele viitorului. Noi nu mai ședeam pe scaune atunci aduse de prin odăi, iar executanții pe un podiu la mijloc, ci locurile pentru unii erau în amfiteatru și în loji, iar pentru ceilalți pe scenă, ca într'un teatru adevărat. Când înălțam ochii, de pe pereți ne priveau fresce din viața artelor și din viața pământului nostru.

Cămăruța, din care am vorbit ani de zile toți conferențiarii la radio, puși în fața ghiocului alb spânzurat de două lănțuge, a rămas și astăzi aproape aceeași. Ajungi la ea printr'un fel de gang strimt. Ușile, una de fier oarbă și celelalte căptușite și cu un singur ochiu de fereastră, ducându-te din lampă roșie în lampă roșie de alarmă, care poruncește liniște, sunt făcute să te îngrozească. Ești ca într'un templu tainic, în care singur vorbești la sute de mii de ascultători, ascunși în umbră și țintindu-te cu ochii lor fără lumini. Numai că aceste ganguri, cămăruțe și cămări, ajunse de pe acum istorice prin atâția cuvântători măreți, de atunci duși dintre noi, sunt parcă totuși prea mici, nearătoase și stingheritoare. Sala de teatru e ca în Shakespeare: trebue un placat pe ea ca să crezi că are într'adevăr menirea care i s'a dat. Dozele electro magnetice și discurile sunt adăpostite cum nu ți-ai închipui că se poate. Sala de control al emisiunii e un fel de sală a pașilor pierduți. Biblioteca e pe toți pereții.

Biurourile programelor se mută după mai bine, dintr'o aripă într'alta. Consiliile cele mari ele însele sunt astăzi într'o sală și mâine într'alta. Administrația cel puțin trebue căutată în câteva case în oraș. Serviciul tehnic, pe care se reazămă toată această minune a undelor sonore călătoare, nici nu mai știu în ce colț se cuibărește.

Radiofonia românească a trecut în vârsta ei de organizare. Aceste stări, scumpe ca amintire tuturor celor care au petrecut în ele, umplându-le de viață proprie, nu pot să mai ție. Postul de emisiune e o problemă care trebue deslegată. Dar Casa Radiofoniei, prin care el ia ființă și se valorifică, e nu mai puțin una, și tot așa de grabnică. Mica lădiță de lemn, așezată pe o masă în odaia de lucru și în care, când aprindem lămpile, năvălesc vorbe și melodii de peste nouă mări și țări, trebue să aibă îndărătul ei aceste uzine puternice și palate de sute de încăperi, cu mii de oameni, gânditori, artiști, muzicanți, tehnicieni, administratori și funcționari, pentru ca minunea, altminteri atât de simplă, să se poată întâmpla.

Ca să cuprindă tot ce e datoare să dea, viitoarea Casă a radiofoniei din București va avea 11.100 mp de construcție, împărțiți în patru grupe, după rosturile pe care le îndeplinesc. Ce se vede în față, cu o slabă curbură, ca să se potrivească pieții circulare a Arcului de Triumf, e corpul conducerii superioare a Societății de Radiodifuziune. Intâmpină și vorbește în numele așezământului, așa cum se cuvine. In cele trei caturi trebue să fie săli de lucru, dar și săli de primire pentru oaspeții mari. O asemenea Casă, pe lângă treaba pe care o face, este un monument al Capitalei și al Țării și trebue să răsfrângă, pentru băștinași și străini, priceperea, gustul și bogăția mijloacelor puse în slujba celui mai puternic fel de răspândire a culturii. Stâlpi înalți și o scară exterioară cu multe trepte dau o fațadă care, pe de o parte, trebue să ție piept cu Arcul de Triumf din preajmă, și pe de alta, să fie ca o pregătire a marilor corpuri dindărăt. Corpul Conducerii nu e decât o tindă și un pridvor la ceeace

urmează. Se leagă de el numai printr'o trecere închisă. Ia din întreg 800 m. p.

Legătura se face cu corpul birourilor, care are 7 caturi, și adăpostește toate cele trei ramuri de lucru, tehnică, programe și administrație. Ceea ce se găsește risipit, va fi adunat la un loc, pe cei 2500 de mp de construcție. De acolo, de sus, se vede nu numai parcul dela picioare, cu frunzișul clătinat de adiere, sau lacurile albastre cu bărci cu pânze, dar clădirea însăși cu antenele Postului de emisiune dela Băneasa. Așezământul își simte izvorul de putere aproape și unitatea lui se arată tuturor ochilor cu atât mai temeinică și mai liniștitoare. Se aud aparatele de control așezate prin toate colțurile. Trec neauziți funcționari cu hârtii. Casa lucrează. Nu sunt biurouri mari, cu pereți despărțitori de sticlă, pentru ca șeful să aibă înainte toate serviciile și oamenii, ci chilii nenumărate, numai cu trei, patru funcționari, și de atâtea ori cu unul singur. In afară de sistem și ce se așteaptă dela el, pentru o bună supraveghere și îndrumare, munca de aici vrea de atâtea ori meditație personală și tovărășiile de obicei o tulbură.

Aripile, cu o desvoltare în adâncime, din curtea interioară, sunt acoperite, una, de cele 22 de studiouri, pe o suprafață de construcție de 4342 mp, iar cealaltă, de un fel de mare Auditoriu, care e o sală de spectacol de 1500 de spectatori, și cuprinde 3500 de mp de construcție. Am străbătut astfel până la partea de clădire unde bate chiar viața ei multiformă. Aici stăm față în față cu radiofonia românească. Să intrăm încet, ca să nu turburăm, în fiecare încăpere. Vom descoperi de fiecare dată, nu numai executanți, în grup sau singuri, cântând sau vorbind cu un auditor care nu se vede sau cu un auditor de sărbătoare, înconjurat la rândul lui de celălalt, mereu presupus, dar și o concepție și un program. Vom fi speriați uneori de aplauze. Dar și aceste aplauze, ale auditoriului văzut care a fost chemat tocmai ca să facă mai vie reprezentația, sunt date mai mult decât pentru artiști, pentru cel nenumărat, nevăzut. Toți stau

în slujba lui, făpturi în carne și oase, pentru un popor de fantome. Numai când trecem pe dinaintea aparatelor de control, care au luat și duc mai departe ceea ce suntem martori cum se plămădește, raporturile se răstoarnă. Acolo executanții s'au destrămat și nu mai au altă ființă decât a sunetului, iar ascultătorii suntem noi, inșii omenești cu trei dimensii. La urmă ne amestecăm unii cu alții și suntem o lume nouă, lumea radiofonică.

In cele două studiori dintâi, largi ele însele cât o sală de concert, se cântă într'unul o operă. Regina nu e Regină, ci vine de departe, din miturile germanice, și se chiamă Elza de Brabant. Cântă în fața unei rampe care nu e rampă, ci un fel de cilindru înalt pe o vargă de metal, care-l așează în dreptul gurii cântăreței. E îmbrăcată într'o rochie de stradă, măreața Elza de Brabant, acoperită de obicei prin lumea ei wagneriană, în mătăsuri și brocarduri grele din Țările de Jos. Cântă după o partitură, dar cu aceeași căldură ca și cum ar fi pe scena Operei de Stat din Berlin sau a Operei Mari din Paris, cea cu pereții căptușiți de Garnier în câteva kilograme de aur. Alături de ea stă liniștit, așteptându-și rândul, fără coif și zale, fără mantie și lebădă, Lohengrin. De jur împrejur se înșiră orchestra, cu instrumentele cu coarde și cu alămurile în care geme vijelia. E altceva decât o probă sau o repetiție, fără costume. E reprezentația însăși, desfăcută ca din șuruburi în părțile ei alcătuitoare, pentru un public fără ochi. Totul se face cu cea mai mare grijă, mai mare parcă decât pe scenă, pentru cilindrul acela metalic înalt, ca un pluviometru, care adună toată această apă a suntelor și o trimite în lume.

In al doilea studiou, încăpător și aidoma cu cel dintâi, un cor, poate Carmen, cu cel puțin 100 de cântăreți, cântă înaintea aceluiași cilindru. El nu mai lipsește din nicio odae prin care trecem. Un tehnician, care stă în legătură cu o cameră de control al emisiunii, meșterește tăcut, după arătări primite de acolo, la acest aparat tainic, îl apropie sau îl depărtează. Inchid ochii și mă cred în sala Ateneului, cea mare de sus, cu parterul și

lojile pline, sau în rotonda cu păreri de monoliţi lustruiţi de dedesubt, la o sărbătorire a maestrului Kiriac, făuritorul acestui frumos instrument coral. Aici nu e lume, ci numai figurile mute, clasice de pe margini, pe soclurile lor albe, figuri fără ochi, ca publicul nevăzut radiofonic. In această Casă a Radiofoniei se pot face mai multe emisiuni în acelaşi timp şi pe mai multe lungimi de undă.

După acest ţinut al marei muzici, iată cele patru studiouri mijlocii, în care încap însă până la 40 de executanţi. In cel dintâi şi-a desfăcut tocmai sculele iubite din cutii şi pânze, care parcă trebue să apere şi să ţie de cald unor fiinţe gingaşe, un taraf de lăutari. Peste 10 minute îi vine rândul. Potrivesc pupitrele, fără să-şi pună nicio hârtie cu note pe ele. Işi ştiu toţi partea pe dinafară. O cântă cu ochii închişi şi cu capul pe vioară, ca şi cum ar asculta o melodie închisă înăuntru şi auzită numai de ei. Nu sunt artişti executanţi, stăpânind un material muzical, ci nişte cântăreţi inspiraţi, care cântă de fiecare dată ca întâia oară şi tot în alt fel. Dar taraful de lăutari nu e un taraf obişnuit, ci însăşi orchestra lui Dinicu. Unde e naiul de Pan, cu ţevile fluierătoare, pe care la Expoziţia Internaţională dela Paris, din 1937, în sala cea mare a Restaurantului român, cu picturile pe pereţi de ospăţ folkloric de împăraţi, feţi frumoşi şi Ilene Cosânzene al lui Demian, veneau din toate pavilioanele Americanii şi străinii ca să-l asculte, ca o înviere de patimă a unor panatenee sau alaiuri eleusice, în frac şi toaletă de seară? In celelalte trei studiouri la fel cu acesta, solişti instrumentali sau vocali, pot să-şi împlinească punctul de program, cu acompaniamentul de care au nevoie, fără să fie stingheriţi sau să stingherească, în acest uriaş stup cu chilii răsunătoare, dar cu pereţi pe unde nu străbate nicio şoaptă sau freamăt.

Urmează alte cinci studiouri, unul cu piane şi altele cu instrumente de muzică de cameră sau cu muzică de jaz. Te poţi crede într'un muzeu de instrumente muzicale. Nicăiri nu se pot întâlni atâtea şi atât de deose-

bite și de rare. Sunt unele cunoscute numai din tratate de istoria muzicii, din Evul Mediu, dela școli de cântăreți care au intrat în epopei sau în drame muzicale, și nu se mai aud decât în reprezentații de reconstituire istorică. Stau aici pe margine sau în cutii și dulapuri speciale, Casa Radiofoniei este cel mai mare așezământ de producție muzicală, de toate genurile, de toate școlile și de toate secolele, pe care îl avem. Intr'un an ea revarsă în lume muzică atâta câtă nu s'ar cânta altminteri de toate orhestrele și instrumentiștii, sălile de concerte și de operă, pe care le avem, și nu s'ar asculta de tot publicul obișnuit al tuturor prilejurilor cu putință, de viață muzicală românească. Radiofonia alcătuiește o adevărată Summa muzicală vie și e cea mai puternică educatoare și răspânditoare de muzică a vremii.

După studiourile de muzică vin la rând studiourile pentru partea vorbită, care sunt: trei ale teatrului radiofonic și trei ale conferențiarilor. Poate că teatrul radiofonic nu s'a putut desvolta până acum atât cât aveam dreptul să ne așteptăm, din lipsa tocmai a unor săli cu dispozitivele cuvenite. Sălile acestea ne sunt date astăzi de Casa Radiofoniei. E un astăzi când întârziem, visând la ea, pe locul unde va fi ridicată odată și nu cresc decât buruienile arse de ger, ale verii trecute. Are să fie un palat într'un parc. In marginea cealaltă a șoselei vântul scutură pomii ca și cum i-ar fi pornit spre noi, într'o mișcare de pădure fatală din Macbeth. Shakespeare e în studioul acesta din stânga și și-a trimis vrăjitoarele lui ca să ne menească din lumea cu alte legi, în care numai ele au intrare. In alt studiou e un dialog dramatic pentru care protagoniștii, deși cu textele în mână, trebuie să aibă loc să se miște. De aceea podeaua e învelită într'un preș care înghite zgomotul pașilor.

Conferențiarii au niște odăi care nu mai aduc aminte nici pe departe de cămăruțele înguste, cutiile cu un scaun, din localul arhaic de acum. Sunt într'adevăr niște tribune încăpătoare de conferențiari, cu spațiu și cu decor îmbietor, așezate deasupra și în marginea unei săli uriașe,

care e lăsată în umbră și unde forfotă sutele de mii de ascultători radiofonici ai țării. Sunt odăi aproape primejdioase pentru oratorii de viță, care trebue să se simtă îndemnați să improvizeze. Ar trebui, din obișnuință, pe masă să stea vestitul pahar de apă, semnul după care se cunoaște, în toate țările pământului, breasla, ca zidarul după mistrie și scriitorul după condei. Toate sunt așa de bine gândite, adică pentru fiecare gând a fost cineva care să pue alături și putința împlinirii lui, încât caut prin aceste încăperi, ca și cum n'ar trebui să lipsească, și un paraclis de rugăciune. Radiofonia umple văzduhul de cântările liturgice, care ies astfel din cuprinsul strâmt al bisericii, și e în fiecare Duminecă un amvon sau niște uși împărătești de unde predica învățătoare pleacă în toate părțile, ca razele dintr'un miez de lumină. Trebue să fie pe undeva și acest locaș sfânt cu icoanele și candelele lui, dar nu-l găsesc.

In auditoriul cel mare, unde încap la un loc Teatrul Național și Opera Română, e tocmai un spectacol pe care îl dă altcineva, nu Societatea de Radiodifuziune. Ea pune la îndemână sala oricui, autoritate sau inițiativă particulară, care o poate întrebuința, când n'o întrebuințează însăși, într'un mare scop de artă. S'ar putea ca spectacolul dinăuntru să fie de operă și chiar al Operei Române. In așteptarea propriului local, după care suspină dela înființare, s'a mutat pe câteva zile pe săptămână aici. Mi se pare că chiria se acoperă cu ceea ce ar trebui să aibă pentru radiodifuzarea spectacolelor, așa că a izbutit, cu ajutorul Societății Române de Radiodifuziune, să aibă un local strălucit, așa cum nici nu l-a visat, și, ceea ce era cu totul neprevăzut, fără nicio cheltuială. Sala e plină până la cel din urmă loc. Pe ușa deschisă răsbate până la mine o muzică sacadată de orchestră, care luptă cu un bas în putere. Parcă e aria Calomniei din dumnezeescul Bărbier. Trebue să fie Don Bazilio al lui Niculescu-Basu.

Aceasta, sau ceva foarte asemănător, are să fie Casa Radiofoniei românești, vrednică să stea alături de cele mai mari așezăminte de cultură pe care le avem, univer-

sitate, teatre, biblioteci. Ea nu face știință și artă, dar alege, din ce făuresc ele mai prețios și pentru mai mulți, și răspândește. In acea putință neașteptată, oamenii de știință și artiștii, care sunt de obicei flori de singurătate, s'au deșteptat însă la o nouă viață. Punându-i în legătură cu marele public, pe care înainte nu-l cunoșteau și de aceea îl disprețuiau puțin, i-a împins la noi genuri de tratare și uneori de gândire, de oarece fondul nu se poate închipui fără formă; la care le-am zice deadreptul genuri radiofonice. Radiofonia s'a făcut astfel, și fără să se fi gândit, din organ de popularizare, un organ de creare de valori culturale. Casa de gips care stă astăzi ca o miniatură pe un colț de masă înaintea mea, ascunde toate aceste daruri și poate și altele pe care nu le întrevedem. Ea trebue să se facă de beton, de fier și de zid și să se umple de viață românească, pe care s'o dea, ca pe un izvor, milioanelor însetate.

INTRE CEI MULȚI

Virgil Madgearu. Era în 1909 la Iași, în niște zile de vacanță. Străzile erau pline de lume. Dacă treceau Nicolae Iorga sau A. C. Cuza, drumul se închidea numaidecât de manifestanți. Se săltau pe garduri, se suiau unii pe umerii celorlalți și mai cu seamă strigau. Se adunaseră Români din toate unghiurile, toți tineri și toți avântați. Ni-i arătam pe Bucovineni, căutam să ne apropiem de Basarabeni și ne amestecam cu Ardelenii. Era întâiul congres studențesc și ca un fel de presimțire a unirii celei mari. Ceea ce au hotărît atunci studenții au ținut, unii cu sângele lor. Grămadă a căzut la Cireșoaia, alții în alte izbiri.

Acolo l-am văzut întâia oară pe Virgil Madgearu. Era pe stradă într'un grup de studenți dela universități străine. Cred că lângă el se găsia Ionescu Șișești, absolvent proaspăt al școlii înalte de agricultură dela Hohenheirn. Purta aceiași ochelari, pe care și-i potrivea mereu, nu dintr'o trebuință, ci dintr'un neastâmpăr lăuntric. Vorbea, cu brațul ridicat. Poate că nu-l auzia nimeni și vorbele lui intrau în glasul neîntrerupt al mulțimii și al orașului amintirilor. A fost întâia lui pășire în viața publică. Mai târziu, când îl ascultam în Parlament răspunzând ca ministru de finanțe unor interpelări, cu aceeași pornire și mișcare a ochelarilor, scena din Piața Teatrului Național din Iași reînvia încet. Omul rămăsese neschimbat și s'a păstrat același până la sfârșitul năpraznic al zilelor

lui, un luptător. Şi i-a fost dat să cadă în aceeaşi zi cu fostul lui dascăl de naţionalism, de care valurile politice îl depărtaseră, ca o întoarcere în acel an dela Iaşi, când fuseseră împreună. Numele lor au să se rostească astfel totdeauna legate.

Nu ştiu dacă mi-a spus cineva atunci şi dacă i-am cunoscut numele, dar peste câtva timp, când l-am întâlnit din nou, l-am recunoscut fără nicio greutate. De rândul acesta m'a dus la el bietul Puşchilă, unul din cei mai înzestraţi şi mai nenorociţi oameni de ştiinţă români. Fuseserăm colegi de universitate sau aproape. El era filolog romanic şi ne vedeam în excursiile geografice în care nu se cercetau numai forme de teren, dar şi forme de suflet. Avea o mare dorinţă, să plece în Germania ca să-şi adâncească studiile. Mi se pare că în cele din urmă căpătase şi o mică bursă. In tot cazul, voise să-şi adune ceva bani pentru această călătorie şi ajunsese, nu ştiu cum, un ajutor de redactor la o revistă de specialitate, de care nu putea să-l lege nimic decât cinstea lui ardeleană faţă de orice sarcină luată. Revista se chema «Monitorul Asigurărilor Muncitoreşti» şi era scoasă de Casa Centrală a Meseriilor, Creditului şi Asigurărilor Muncitoreşti, înfiinţată de curând, în 1912. Se cerea un om care să ştie germana şi să poată urmări publicaţiile de politică socială în această limbă, limba politicii sociale în Europa dela Bismarck. Redactor şef al revistei era Virgil Madgearu.

Eu tocmai mă întorsesem din Germania. Era în anul războiului balcanic. Puşchilă m'a căutat şi m'a rugat să-i ţin locul, nu mult, până se va găsi cineva potrivit, pentrucă putea să plece în sfârşit în ţara dorinţelor lui şi nu vrea să-l lase pe redactor în încurcătură, după ce aceasta se purtase atât de frumos cu el. I-am spus că n'am nicio pregătire, crezând că scap. «Nu-i nimic. Nici eu n'am avut niciuna şi acum nu se îndură să-mi dea drumul. Fă-mi acest serviciu. Nu am pe altul». L-am ascultat pentrucă îmi închipuisem că n'are să ţie. Datorită lui Madgearu şi felului cum a ştiut să mă lege de ştiinţa lui,

ține și astăzi și are să ție totdeauna. In anul celălalt, în 1914, Pușchilă a trebuit să vie îndărăt din Germania intrată în război, dar n'am apucat să-l mai cert că mă abătuse dela rosturile mele universitare, pentrucă a murit chiar în vama dela Burdujeni, împreună cu atâtea nădejdi puse în el. L-am plâns mai ales Madgearu și cu mine.

Era la Casa Centrală a Asigurărilor, la începuturile ei, o secția a patra, organizată ca un oficiu de studii, care a premers toate oficiile de studii de după aceea ale ministerelor. Madgearu a luat parte la înjghebarea lui și l-a dus cu el în toate departamentele pe unde a ajuns titular. In unele locuri tot ce a rămas dela el, după ce legislația a fost înlăturată, au fost tocmai aceste oficii de studii și oamenii ieșiți din ele și ducându-i în ciuda împrejurărilor vederile mai departe. L-am văzut acolo la lucru și am lucrat alături de el. Era stăpânit pe atunci de Karl Bücher, care era un fermecător. Prin el am ajuns să-l cunosc și eu, care numai la economie politică și la științele economice nu mă gândisem mai înainte. Il atrăgea problema muncii la domiciliu, care îl atrăsese și pe magistru. Avusese, din câte mai mi-aduc aminte, și o lucrare de seminar la Lipsca, cu acest subiect. Cu cercetarea pe teren a problemei în România, prin fabrici și între lucrători, a călcat Madgearu din lumea teoriei, care a amenințat toată viața să-l covârșească și să facă din el un aprioric social, în lumea faptelor. A fost ucenicia lui de om politic, întoarcerea pe această cale și sub ochii mei din Germania studiilor în țara proprie, a problemelor care cereau deslegări grabnice. La lucrarea despre această muncă la domiciliu, pe care a scos-o atunci printre cele dintâi ale lui, într'o colecție a Asigurărilor Muncitorești, de sub grija mea, știu că am ciocănit și eu. Iși făcuse obiceiul, păstrat apoi ani de zile și când nu mai lucram în fiecare zi împreună la același birou, să-mi dea manuscrisele ca să le citesc eu întâi și să-i fac observații. Mulți l-au cunoscut ca un îndărătnic. Eu l-am cunoscut și altfel și bun bucuros să asculte părerile altuia și uneori chiar să se dea după ele.

Din mijlocul acestor frământări și îndeletniciri a luat deodată un loc hotărîtor instituția de învățământ superior, înființată de Nicu Xenopol, Academia de Inalte Studii industriale și comerciale. Noua școală de economiști s'a îndreptat numaidecât spre catedrele ei și Madgearu odată cu ea. Două examene a trebuit să dea până să pătrundă. Am fost la întâia lui lecție, într'o sală din casa astăzi dărâmată din Piața Palatului Regal, unde era Automobil Clubul Regal Român și mai târziu studioul Teatrului Național și cinematograful Forum. Era știință ceea ce desvolta în fața băncilor în amfiteatru sub un tavan jos și cu svonul Căiei Victoriei năvălind pe ferestre, acest om tânăr, încordat și cu mișcările tăioase, dar era și altceva. De pe acea vreme se simțea în glasul și în expunerea lui acea trăsătură autoritară, ieșită dintr'o mare siguranță și încredere în sine și care îl mâna fără putință de împotrivire spre viața politică. Atunci a părăsit și redacția Monitorului Asigurărilor Muncitorești, unde, după mici oscilări, i-am urmat eu, și cu ea și politica socială. Problemele de organizare economică, în timpul războiului în Moldova și alături de Vintilă Brătianu, și problemele financiare, după încheierea lui, l-au câștigat cu totul. La întoarcerea din bejenie în 1918, Madgearu a înființat cu Ion Răducanu, ca o răsfrângere a acestor gânduri noi, revista « Independența Economică », al cărei întâi secretar de redacție am fost eu. Tot atunci am tradus din nemțește, la îndemnul lui, cartea de Maxim Gorki, pe care o putuse căpăta din Germania, cu excesele bolșevicilor dela înscăunarea lor la putere. Pe acea vreme marele romancier rus era antibolșevic.

In Moldova Madgearu mai făcuse o experiență, care era științifică prin temelie, dar era de reformă și de misionarism social, prin tendință. El răspunsese la chemarea din 1917 a d-lui Dimitrie Gusti, în jurul căruia s'au strâns atunci toți oamenii de știință și de practică socială, pentru o ridicare a țării din ruine și desnădejde. Acea chemare a dat naștere la început Asociației pentru Studiul și Reforma Socială și mai târziu, la Bucu-

rești, Institutului Social Român. Madgearu a fost întâiul ei Secretar General și a scris cu mâna lui într'o mare condică procesele-verbale ale ședințelor eroice ieșene. Se vede și din ele omul clocotitor de viață de totdeauna. Ca o ciudățenie, față de drumul apucat curând după aceea, este patima cu care cerea ca membrii Asociației să nu facă niciun fel de politică. Se visa, prin urmare, un om de cercetare, care numai ca atare și prin adevărurile scoase din studiile și meditațiile lui, poate să îndrepte și să ție pe calea cea bună lumea. El a adus din Moldova, înainte să se facă întoarcerea dela Iași, manuscrisul întâilor numere din Arhiva pentru Știința și Reforma Socială, și mi l-a încredințat pentru tipărire mie, făcându-mă prin aceasta și întâiul și credinciosul ei Secretar de Redacție, mulțumită vechei cunoștințe și colaborări. Apoi a venit ca o apă politica și l a luat. Erau mulți, cei cu gândul să așeze în fruntea nouei mișcări, care amintea de Kogălniceanu și amintea de Eminescu, pe Vasile Pârvan. Marele om de știință stătea în tot cazul de vorbă cu fruntașii și conlucra la tragerea liniilor programatice, atât de doctrină cât și de acțiune. Pilda, de care n'a putut să scape niciodată, a unui Iorga dublu, om de știință și om politic, îl urmărea și atunci. Din această lume și din aceste căutări a ieșit Virgil Madgearu omul politic.

Avea în firea lui voința de putere, în tradițiile familiei patima organizării, în pregătirea științifică încrederea într'o altă ordine, în împrejurările istorice îndemnul la o faptă repede. Păstra mult din profesor și rămânea în același timp om de catedră. Ceea ce se văzuse întâi la Maiorescu, care până și Ministru, nu-și lăsa cursurile din sala a patra a Universității, trecuse apoi la Iorga nelipsit și el dela îndatoririle universitare și cerând să i se zică Domnule Profesor chiar și atunci când era Prim Ministru, s'a întâmplat și lui Madgearu. Coreligionarii ca și adversarii politici credeau că pot să-l ia în glumă, pentru tot ce aducea dela catedră în politică.

A fost mi se pare unul din meritele lui de căpetenie, că a făcut sau că a încercat să facă din științele econo-

mice o unealtă de guvernare. Avea una din bibliotecile cele mai frumoase din București, prin bogăția documentării și prin grija de înfățișare. In biroul acela, care părea întreg de mahon și marochin, de unde a fost ridicat și dus la moarte, era nu ca într'o încăpere din casa lui, ci ca într'un altar al Zeiței Știința. Cred că la fel cu marii evlavioși, care deschid Sfintele Scripturi la întâmplare ca să afle o mângâiere sau o deslegare, Madgearu, pentru orice nedumerire, nu numai de ordin științific, dar și de ordin practic, își întreba biblioteca. Pentru omenia lui am să-mi aduc totdeauna aminte cu câtă dragoste, aproape de fiu, vorbea bătrânului Olteanu, îl primea ori când, îl punea să-i povestească despre biserica din Chitila zidită de acesta, un toptangiu de fierărie, de cei vechi, de lângă Biserica cu Sfinți de pe ulița din București cu același nume, din vremea breslelor și a negustorilor români, care, lăsându-se de meserie de greutatea anilor, își vânduse firma fraților Madgearu și dădea și acum mereu pe la ei ca să i se pară că nimic nu se schimbase.

Omul se ascundea de obicei și era în afară numai hotărîre și neînduplecare, dar avea în el această duioșie adusă ca o comoară necheltuită din casa părintească dela Galați. Venea în viața publică bogat de amândouă însușirile, una moștenită, ca un sol al păturii burgheze în stare să dea mari muncitori țării, și alta câștigată între oamenii de știință ai Germaniei, ca un căutător de drumuri noui.

Această viață publică, atunci când pregătirea lui Virgil Madgearu era încheiată, l-a smuls cu sine și timp de două zeci de ani l-a ținut în sbuciumul ei.

Asigurările sociale. Am auzit că asigurările sociale românești se pregătesc să-și sărbătorească 30 de ani dela înființare. Trebuie să fie cineva care a fost la începutul lor și chiar mai înainte, ca să-și dea seama dintr'o ochire, ce pas îndrăsneț s'a făcut cu ele între noi, în țara aceasta învolburată și tainică a fenomenului social. Când mă uit îndărăt, peste tot acest răstimp, mai bogat decât oricare din istoria

noastră în schimbări dela o zi la alta, de bucurie sau de durere, oameni și fapte se deslușesc într'un chenar de lumină, ca de răsărit care se prelungește, și asigurările sociale românești își capătă făptura aparte, de răspuns la cea mai grea și mai temută întrebare a secolului. Eram un popor de plugari și toată grija oamenilor politici, încă dela 1848, cu Nicolae Bălcescu și Ion Ionescu dela Brad, se îndrepta, cum s'a zis atunci, către emanciparea țăranului, prin împroprietărirea cu pământ de muncă. Cincizeci de ani merseserăm pe acest drum și nu băgaserăm de seamă că o nouă lume se desvoltase alături. Lângă omul plugului crescuse omul din ateliere și din fabrici. El își avea cerințele lui, mult mai amenințătoare decât ale celui dintâi, atât pentrucă fuseseră mai neluate în seamă cât și pentrucă se ridicau odată cu industria, în necontenită și năvălnciă întindere, și păstrau legătura cu tot ce se întâmpla asemănător în străinătate. Problema agrară era a noastră; chestia socială era internațională. Cea dintâi se deslega între noi; deslegarea celei de a doua putea să ne vie din afară.

Legea Asigurărilor Muncitorești din 1912 însemna începutul politicii sociale românești. Se mai aduseseră măsuri legislative privind meseriile și munca în fabrici, dar ele nu erau decât încercări sfioase și neîncadrate într'un program general de reforme. Acum făceam întâiul pas în acel socialism de Stat inaugurat în Germania de însuși Cancelarul de Fier. Se putea zice că numai cu titlu de încercare, așa cum credeau neprietenii, care se temeau de orice formă de organizare a muncitorimii, directă sau indirectă. Legea punea pentru întâia oară împreună pe toți muncitorii din România, risipiți mai înainte prin bresle și sindicate sau rămași, cei mai mulți, în afară de orice formație profesională. Asigurările erau obligatorii. Orice muncitor, care intra în câmpul muncii, ajungea chiar prin aceasta un asigurat și un membru cunoscut și înscris în registre al comunității muncitorești. Poate cea mai mare noutate a legii, mai mare și mai grea de urmări, a fost întocmirea acestei comunități. Iată-l

în sfârșit grănițat, materialul omenesc al oricărei legislații muncitorești viitoare! Il avea astfel înaintea ochilor legislatorul, și prindea conștiință de el și se învăța să se înfățișeze laolaltă în rând cu alte categorii sociale ale Statului, și nu în afara sau împotriva lui, muncitorul însuși. Din Casa Centrală a Asigurărilor Muncitorești dela 1912 a ieșit, ca o desvoltare firească, Ministerul Muncii dela 1920. Ea se cuibărise în întâii ani în Ministerul Industriei, unde s'a mai vorbit în vremuri de criză să se întoarcă împreună cu întregul Minister al Muncii, uitându-se că un Departament se îngrijește precumpănitor de producție și că e dator s'o ajute cu oricâte jertfe, pe când celălalt vede precumpănitor de om, care e întâiul agent al procesului producției și din această pricină, ca și din altele, vrednic de ocrotire deosebită. Nu e bine ca cele două interese, uneori contradictorii, să se găsească în aceeași mână.

Cine vrea să înțeleagă de ce și cum a fost adusă această lege, stările vremii, atât din România cât și din alte țări, îl vor lumina. Le-am arătat și eu pe scurt. Dar, cine vrea să-și dea seama în ce fel a prins ea, nu va fi în stare dacă nu se apropie de oamenii de atunci, cari s'au trezit pe brațe cu această sarcină. Fără ei, pot s'o spun, eu care i-am cunoscut, i-am urmărit și mai târziu și am lucrat deavalma în multe împrejurări, lucrurile ar fi ieșit altfel și poate s'ar fi oprit curând pe loc, așa cum se aștepta din unele părți. Intre acești oameni trebue puși neapărat Ministrul care a întocmit și a făcut să treacă proiectul de lege, Tache Nenițescu, și președintele întâiului consiliu de administrație al Casei Centrale a Asigurărilor Muncitorești, care l-a pus în aplicare, Constantin Emanoil Krupenschi. Amândoi nu mai sunt de mulți ani din lumea aceasta, așa că pot fi judecați cu toată răceala, ceeace înseamnă cu toată dreptatea istoriei.

Tache Nenițescu era un bărbat bine legat, cu un cap de medalie și care râdea puțin. Venea de prin părțile Galațului, pe unde viața de muncă în port și de negoț în oraș, îl pregăteau să aibă alt orizont. Era frate cu poetul

Puilor de lei și românizatorul Dobrogei, Ioan Nenițescu. Trecuse prin armată, din care ieșise, mi se pare, cu gradul de maior. Simțeai în el pe omul de faptă. De orice treabă se apuca, o făcea temeinic și cerea tuturor aceiași râvnă și hotărîre. Strângerea lui de mână bărbătească și privirea adâncă, focoasă și dreaptă, te urmăreau. Muncitor el însuși, se pricepea să atragă și să ție împrejur pe alți muncitori, care n'așteaptă de obicei decât o asemenea chemare și pildă ca să se adune de pe unde tânjesc și n'au prilejul să lucreze. După ce căpăta încredere în cineva, îi dădea drumul să se miște în libertate și-l acoperea cu toată trecerea și mijloacele lui. Asigurările muncitorești au găsit în el, dela început, un fel de paladin, fără teamă și fără pată. Ele au rămas până la urmă mândria vieții lui. Intrebând în dreapta și în stânga și scotocind el însuși a descoperit, ca să-i ajute, nu biurocrați învechiți, tehnicienii la noi ai oricărei legi, ci tineri abia întorși dela studii, niște înfierbântați de nouile idealuri ale societății și în același timp firi chibzuite și mari muncitori ca și el. Atâția dintre ei au ajuns mai târziu în fruntea treburilor publice sau a întreprinderilor particulare celor mai active ale țării. Legea a ieșit dintr'o osteneală și o luptă piept la piept de fiecare zi, pentru aflarea celor mai bune deslegări, care trebuiau să ție pasul cu tot ce se făcuse mai înainte aiurea, — și în aceasta colaboratorii de carte erau gata cu informația proaspătă și cutezătoare, — dar trebuiau să intre ca un altoi și în trunchiul muncitoresc dela noi și să dea o lege românească, — și aici cunoașterea lui de împrejurări și de oameni, și pregătirea de bun gospodar i-au fost de cel mai mare folos. Mă văd încă, sau la el acasă, în strada Școlii din București, într'un birou încărcat de cărți grele, sau pe dealurile dela Valea Călugărească, într'o trăsurică ușoară printre aracii de viță de vie, împungând cerul de primăvară ca o armată de suliți. Vorbeam despre multe, dar ajungeam totdeauna la asigurările muncitorești, unde lucram și țineam printr'o revistă de specialitate la curent cu toată mișcarea. Vrea să știe dacă erau

piedici, ce se mai punea la cale, ce răsunet găsea instituția între muncitori și ce între patroni. Era conservator, dar lovea fără milă în interesul de clasă, atunci când îl descoperea lacom și orb în fața cerințelor mai poruncitoare ale unei liniștite și rodnice desvoltări obștești. Cred că am luat dela el cele mai frumoase lecții de românism, puternic, dârz și tăcut. Trăiește până astăzi înaintea mea, ca un nuc stufos, pus în mijlocul viei lui, de unde vede până departe culmile cu struguri și câmpia cu grâu, și sună numai pentru el din frunze, noaptea, când rămâne singur cu stelele și cu piuitul păsărilor.

Constantin Emanoil Krupenschi era un moldovean mai din fundul țării, cu simț juridic înnăscut și cu o dialectică neobosită. Ochii lui mari și bulbucați te urmăreau dindărătul sticlelor de ochelari, ca un luptător, nu numai pentru loviturile pe care le-ar fi putut primi. Dacă adversarul se lenevea, îi pândea apucăturile, ca să știe cum să-l împingă la noi atacuri. Era în veșnică mișcare. Altminteri, legat de lucrul de care se apuca și înfigându-se și adâncindu-se în el ca un sfredel. Om care cunoștea și el destule, dar se pricepea să scoată foarte mult dela celălalt. De aceea, totdeauna înconjurat de cei mai îndemânateci și mai cunoscători, vorbind cu ei parcă ar fi fost niște dușmani, cu păreri împotrivă, dar numai ca să-i stoarcă și să se documenteze, ca din niște cărți vii. Numaidecât apoi putea să fie cel mai înverșunat apărător al unui punct de vedere pe care-l combătuse, dar uneori îl avusese și el dinainte, fără să se descopere. Cei grăbiți puteau să bănue că-și schimbase convingerea, pe când nu era nimeni mai încăpățânat în ce credea. In degetele lui neliniștite a încăput legea Nenițescu, aidoma unei azime care trebuia frântă și înmulțită ca în Evanghelie, pentru mii de mii. Părea o glumă rea, această rămășiță de boier pus să înceapă actul de dreptate socială, între muncitorii industriali. Nimeni nu și-ar fi putut îndeplini cu mai multă punctualitate și siguranță o sarcină atât de primejdioasă, în jurul căreia roiau demagogii și candidații la un socialism de paradă. El a avut grija să se strângă

și să rămână imprejurul acestui steag social, dat lui în pază, numai oamenii unui crez. Atunci când toată mașinăria biurocratică luată moștenire, cu tot ce aducea, prin contopire, dela servicii vechi și nărăvite, amenința să-l covârșească, și-a alcătuit, ca o cabină înaltă de comandant, vestita secție a 4-a, un fel de colț al creierului, cu tineri unul și unul, sociologi, matematicieni și juriști, pregătiți la cele mai bune facultăți din țară și străinătate. Acolo se retrăgea și se simțea între egali, cu toată știința lui de lume să păstreze depărtările și să descurajeze intimitățile. Tot ce trebuia ca mlădiere, pentru o strecurare în greutăți printre patroni și lucrători, el găsea cu ușurință într'o atitudine și într'o formulă. Tot ce însă cerea ca neînduplecare o lege atât de gingașe și care putea îndemna la îngăduințe și răstălmăciri, Krupenschi aducea cu un zâmbet ca un lucru dela sine înțeles, fără putință de stat de vorbă. Nu se supăra cu nimeni, fără să fi fost nevoie să fie prieten cu toată lumea. El avea o aristocrație, nu atât de naștere, care stârnește numaidecât împotrivirea sau cel puțin neîncrederea, mai ales în lumea unde i se dăduse un rost hotărîtor, cât aristocrația de purtare, care îndoaie în cele din urmă și cerbicele cele mai îndărătnice. Din lucrarea alături de el am păstrat amintiri neșterse. A fost un om care și-a sfințit locul și asigurările muncitorești nu trebuie să-l uite. Și-ar potrivi ochelarii legați cu un lănțug de aur și ar mormâi ceva a nemulțumire, dacă ne-ar mai putea asculta. Era felul lui de rostire, când era mișcat. Dacă pe acolo pe unde se găsește, e odihnă și tăcere, nu-i place! Lui îi trebuiau zbucium, vorbă și faptă. Era un muncitor intelectual, cu privirea întoarsă înăuntru, chinuit și chinuitor, între muncitori manuali, cătând mereu înainte. In cele din urmă ei se înțelegeau. Erau de o ființă cu Maica noastră a tuturora, munca.

Mai târziu, când s'a înțeles că alături de organizarea gospodărească a muncitorimii, cu ajutoare de boală și de accidente, în formă de căutare medicală și de bani, sau cu pensii de invaliditate și de bătrânețe, trebuia să

se treacă la organizarea eroică a muncii, cu contracte între patroni și muncitori, apărate de Stat, și cu reglementarea grevelor, cu inspecția muncii și cu pregătirea profesională, cu cămine de ucenici și cu întrebuințarea timpului liber, însemna că Ministerul cel nou începea să se închege. Asigurările muncitorești și-au lărgit cuprinsul făcându-se asigurări sociale. Și atunci, lângă ele, ca lângă niște vestitoare a ceea ce urma să vie, s'a ridicat deodată organul politicii sociale din România, Ministerul Muncii. Am fost și eu la pregătirea, la nașterea și la isprăvile încrezătoare din întâii zece ani. Mai păstrez din focul de atunci.

Bătălia fusese câștigată. Sărbătoritorii trecutului pot să se arate.

Ion Ionescu dela Brad. Am citit și eu de mai multe ori, câteodată luându-le dela cap și ducându-le până la sfârșit, iar alteori deschizând la întâmplare, «Amintirile din pribegie», tipărite mi se pare pentru întâia oară la Socec în 1889, de Ion Ghika. Am căutat și la secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române acele hârtii, după care s'a făcut această carte la aproape 40 de ani de când faptele povestite în ele se petrecuseră. Pe câte o pagină de Nicolae Bălcescu textul era întrerupt din loc în loc de scrisul criptogramic, de cercuri și linioare, al emigrantului care duce cu el taine. Arată Ion Ghika în scrisoarea către Vasile Alecsandri, pusă ca prefață volumului, cum de două ori era să piardă acest material neprețuit. Sunt acolo, nu numai crâmpeie pline de viață din cea mai bogată în urmări pagină a istoriei secolului trecut, când neamul românesc s'a închegat a doua oară, dar o galerie de portrete, cu trăsături după natură, cum nu se întâlnesc în altă parte. Focul din noaptea de Bobotează a anului 1853, dela Constantinopol, în care erau să ardă toate aceste scrisori, ar fi mistuit o parte din sufletul nostru.

Iată întâmplarea, chiar din condeiul atât de colorat și de sfătos al beiului de Samos. Fusese sculat de bubuitul

tunului, care dădea de veste că arde undeva, dar după ce se ridicase din pat ca să iasă, se culcase la loc, făcându-și socoteală că, de unde se găsea până unde era focul, de geaba se mai ducea pentrucă n'ar mai fi ajuns la timp. Avea și el niște hârtii într'un dulap la o doamnă Snadeska, o amică din copilărie a comitesei Edling, născută Sturdza: « In ziuă, când m'am dus să văd ce se petrecuse, am găsit casa arsă până la pământ, împreună cu vreo sută, două de alte case, noroc că focul începuse dela deal și servitorii chiriașei, ajutați de oamenii proprietarului, avusese timp să scape obiectele și sculele din casă, aruncându-le pe ferestre în grădină, peste zidurile teraselor. Acolo am găsit și eu hârtiile mele vrafuri printre spalirile de portocali și de iasomie, amestecate cu apă căzută din cer și din tulumbele pompierilor. Le-am strâns grămadă într'o boccea, pe care am purtat-o cu mine ani mulți pe la Pera și pe Bosfor, din casă în casă, am cărat-o pe la Samos, pe la București, până am ajuns la moșie la Ghergani. Acolo, când mi-am așezat hârtiile în bibliotecă, am ales într'un pachet corespondența emigranților noștri din timpul exilului. Mult am mai căutat acum doi ani acel pachet; am petrecut zile întregi răsfoind, cu ajutorul domnului Bianu, toate hârtiile mele, fără a da peste dânsul; când, astă toamnă voind să fac oarecare reparații la casă, lucrătorii au găsit acele hârtii înghesuite între zid și bibliotecă ».

Putuse Carlyle, atunci când servitoarea lui John Stuart Mill căruia îi lăsase spre citire manuscrisul Revoluției Franceze, îl aruncase neștiind despre ce e vorba, în soba plină de jeratic, să-l facă a doua oară. Cine ar fi putut să ne mai dea Amintirile din pribegie dacă, în această luptă a lor cu soarta, s'ar fi pierdut? In ele e sufletul Revoluției dela 1848 și sunt mai cu seamă oamenii, unii luminoși ca niște arhangheli, care au deslănțuit-o.

Acolo am făcut cunoștință pentru întâia oară, printre oamenii Revoluției, cu Ion Ionescu dela Brad. S'au împlinit de curând 50 de ani de când s'a dus să se odihnească lângă atâția din cei de care lucrase alături. Cel

mai bun prieten al lui, Nicolae Bălcescu, care-l chemase dela Iași, după ce se alcătuise Guvernul provizoriu al lui Eliade, ca să lucreze la deslegarea problemei țărănești, se stinsese încă dela 1852. Ajuns apoi în Turcia, ca și Ion Ghika, profesor la Școala de Agricultură din Constantinopol și administrator al moșiilor Marelui Vizir, Reșid Pașa, e cel dintâi Român, care a cercetat Dobrogea și a pregătit-o parcă astfel pentru stăpânirea românească. Agronomii de toate treptele pot să-l privească drept un înainte mergător, dar el, ca atâția oameni ai vremii, se ridică peste propria îndeletnicire și e deopotrivă al nostru al tuturor și al istoriei. In fața plugarului fără nume pe care-l înfățișează în povestirea șugubeață a lui Ion Creangă, Ion Roată, omul pământului din timpuri uitate, aplecat pe brazdă și plin de poruncile ei, stă plugarul cu carte, gândind și încercând mijloace de îmbunătățire a păturii țărănești și a ogoarelor muncite prea bătrânește, Ion Ionescu dela Bradul Romanului, moldoveni amândoi, numai Ioni ieșiți din mulțime și vorbind pentru ea. Nici nu văd o statue a lui Ion Ionescu dela Brad ca un domn în redingota, cu poale lungi a acelor ani, înălțat pe un soclu de piatră și cu un plug între picioare, așa cum a ieșit statuia lui Lascăr Catargiu, ci ca o întrupare a puterii pe care și el și Ion Roată o purtau prin lume. Multe s'au învechit și au trecut de atunci, legate cum au fost de stări vremelnice, dar ei sunt și au să rămână tot așa de vii.

Când au ieșit Amintirile, în 1889, Ion Ionescu dela Brad era încă în viață. Trăia la moșioara din sat, pe care încerca tot ce gândise și pusese la cale o viață, de când plecase din umbra Academiei Mihăilene la studii înalte în Franța, și cât lucrase ca funcționar și deputat la el acasă. Era ca un voievod de țară, în același județ, în care, de aceiași ani, Vasile Alecsandri făcea la Mircești versuri pentru Rodica și pentru țăranii lui patriarhali, trecuți din acele versuri deadreptul în pânzele lui Grigorescu. Doi vecini, urzitori de țărani cu totul deosebiți, unul, cu toată strălucirea lui, om al trecutului, iar celălalt, în ciuda smereniei în care trăia, omul viitorului.

Trebue să-i fi venit și lui volumul acesta de aproape 900 de pagini, prin care se strecura și el pe la colțuri, în val-vârtejul de căuzaș al Revoluției. Il va fi citit, și toată viața lui și a prietenilor trebue să-i fi trecut pe dinainte, împreună cu valurile de atunci. Poate a scris o scrisoare Prințului Ghika la Ghergani, în care să-i mulțumească, nu pentru el, ci pentru Nicolae Bălcescu. Toată cartea e ca un cadru de aur pentru viața scurtă și neliniștită a celui mai mare suflet pe care l-a dat poate neamul românesc în acest secol atât de bogat în personalități puternice. Ei, toți bărbații care trăiseră și se sbuciumaseră laolaltă, erau ca pe aceeași galeră, care se pierdea încet în cețuri. Acesta era ca un testament pe care-l lăsau după ei.

Astăzi părăsim pe rafturi atâtea memorii, studii și monografii, scrise de Ionescu dela Brad și, ca să fim mai aproape de el, îl căutăm tot în Amintiri din Pribegia dela 1848, unde nu e singur, ci între clăditorii României moderne și unul dintre aceștia.

Orientare profesională. Aproape de o sută de ani meseriile și negoțul ne-au scăpat din mâini. Am început să ne simțim încetul cu încetul străini în țara noastră. Tineretul, ispitit de alte îndeletniciri mai subțiri și mai arătoase, s'a îndreptat către ele. Școlile de carte s'au umplut peste orice măsură, pe când școlile de îndemânări practice au fost ocolite. Cei care se duceau la învățătura lor erau copiii care nu putuseră fi primiți dincolo și, de obicei, printre cei mai slabi ai generației. Intr'o ramură de viață unde se cerea mai cu seamă spirit de întreprindere și istețime, ajungeau nu luptătorii, ci umilii. Trebuia făcut ceva, repede și temeinic.

S'a început atunci cu legi de ocrotire a elementului român în fabrici și meserii. Ucenicii nu mai erau lăsați în voia soartei și a unor «jupâni» nemiloși. Ministerul Muncii, încă de când a fost înființat, a crezut că întâia lui sarcină este să pregătească muncitorimea românească a viitorului. De aceea a făcut școlile lui de ucenici, legate de atelier, și împărtășind cunoștințe care erau în același

timp și teoretice și practice. El izbutise să dea această îmbinare fericită, care lipsea de cele mai multe ori școlilor obișnuite de meserii și profesionale. Căminele de ucenici, care nu primeau decât Români, le supravegheau anii de creștere și-i deprindeau cu un traiu mai îngrijit. Ministerul Instrucției s'a gândit tot mai stăruitor să-și îmbunătățească și el învățământul practic. Legi noi au fost puse la cale și, în așteptarea lor, schimbări de nume de școli, pentru ca să le crească vaza, îmbunătățiri de programe, o mai bună pregătire sau cel puțin o mai bună întrebuințare a personalului didactic.

Mi-aduc aminte de mirarea care a cuprins pe toți ai noștri, care în călătoria lor prin țara mărită, numaidecât după 1918, se aflau deodată înaintea încercărilor dela Cernăuți și Timișoara, în întâiul oraș ca o întreprindere a Societății de Cultură și în cel de-al doilea ca întreprinderea unui singur om, a lui Emanoil Ungureanu, pentru închegarea și întărirea unei clase mijlocii românești. Prin urmare, lucrul era cu putință, și nu cu mijloace uriașe și în timp de secole, ci numai cu inimă, cu un program chibzuit și sub ochii noștri! Statul nou românesc însuși, prin cei cari i-au pregătit noile legi, a învățat și a luat dela aceste două încercări, începute încă sub alte stăpâniri, când greutățile erau cu atât mai mari și perspectivele tulburi. Poporul românesc nu-și pierduse însușirile, cu care i-a început istoria și mărirea, așezat, cum s'a găsit, la răspântia lumii, păzitor de vămi și cărăuș de bogății între Răsărit și Apus, Miazăzi și Miazănoapte. Statuia lui Emanoil Ungureanu dela Timișoara, ridicată între liceu, teatru, cazarmă și prăvăliile cele mai de seamă ale orașului, ca o arătare cum nu se putea mai limpede de rost și de legături a faptei lui, e întâiul monument din țară, mai mult decât al unui om, al meseriei și al negoțului românesc. Pus în locul acela de graniță și de întrecere între națiuni, el are și un înțeles mai adânc. Trebue să-l căutăm și să ne oprim înaintea lui, împreună cu elevii școalelor profesionale în excursiile lor de studii, ca să-i aducem această prețuire și să plecăm cu în-

crederea ce l-a însuflețit pe el, pe omul pe care-l întrupează.

Toate aceste gânduri de bine și măsuri de îndreptare nu-și pot ajunge însă scopul, fără un adaus. El e partea nouă față de trecut și menit să-l facă să înflorească de o înflorire necunoscută. L-au descoperit, sau l-au înjghebat din cunoștințe foarte vechi, țările mai înaintate industriale. Astăzi el are îndărătul lui adevărate așezăminte experimentale și lucrări de știință, fără care nici nu se mai poate închipui o organizare industrială modernă.

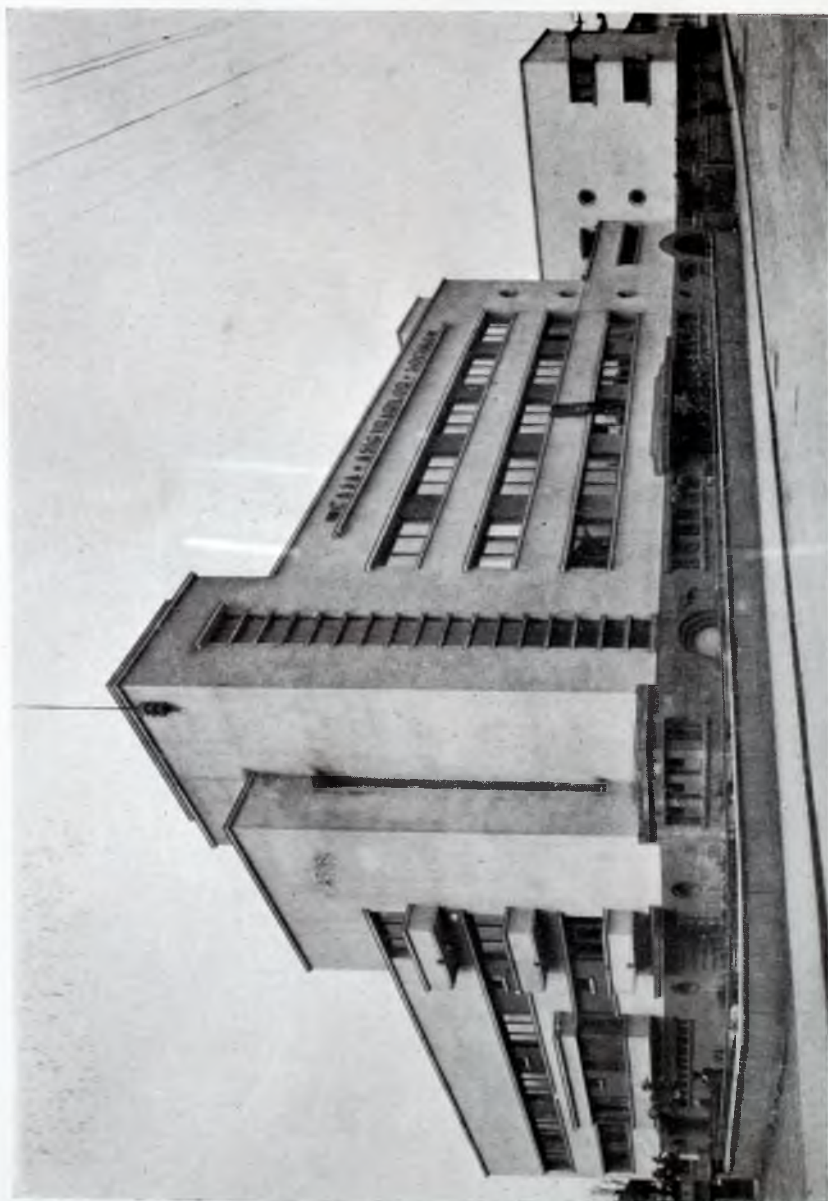
Acest adaos e orientarea profesională.

Pentru ca o îndeletnicire să fie bine deprinsă și împlinită, cel care o deprinde și o împlinește trebue să aibă anumite însușiri, fără care își pierde vremea și încurcă lumea. Industria și școala sunt datoare să aleagă dintre atâția chemați, pe cei aleși. O pricină a neizbutirii întoarcerii Românilor la meserii, a fost și această primire, fără deosebire, a cui a venit și a cerut un loc, în atelierele unde se făurește averea uriașă de bunuri materiale a țării. Sarcina cea grea și plină de răspundere, privită de o societate rămasă încă romantică drept o treabă de a doua mână, a căzut de multe ori în seama unor oameni născuți să rămână totdeauna cârpaci și care nu puteau nici să ducă înainte ce începuseră și nici să nască mândria de breaslă cerută de orice înaintare. Pilda lor n'a fost menită să atragă pe alții mai înzestrați, cari făceau dintr'o vină a oamenilor o vină a îndeletnicirii însăși și-i întorceau spatele.

Ministerul Muncii a fost cel dintâi, cum era firesc, să se pătrundă de însemnătatea unei îndrumări pentru fiecare spre meseria cea mai potrivită, nu numai cu gusturile, care pot greși, dar cu înzestrările firești, singurele și sigurele judecătoare. El a intrat de mulți ani în legătură cu laboratoarele de psihologie experimentală, mai bine organizate, dela București și Cluj, și a ajutat să se înființeze Institute speciale de orientare profesională, cu aplicare practică la viața industrială. Deși funcționează de câțiva ani, cu foloase vădite, activitatea lor n'a ieșit

Postul de radiodifuziune dela Bod

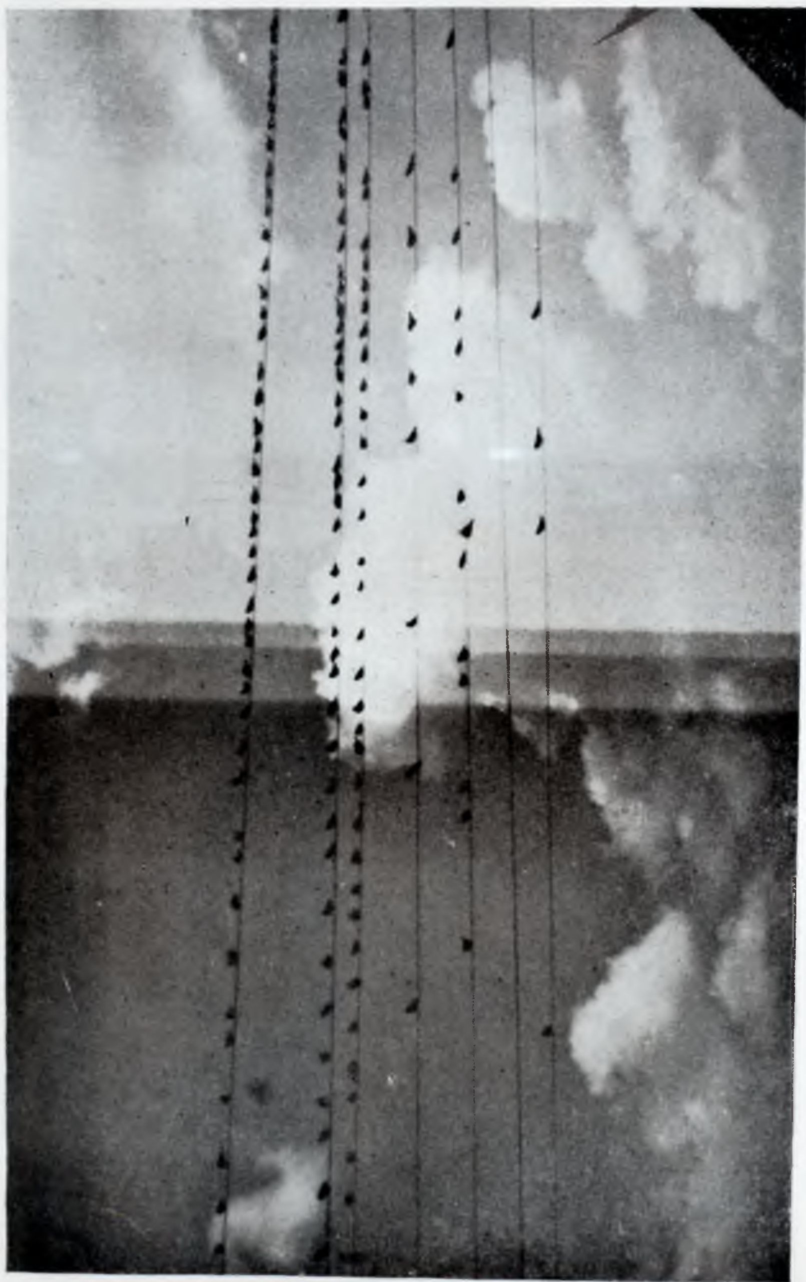
Casa Asigurărilor Sociale din Cluj

Sentinelă română de pază la Bug

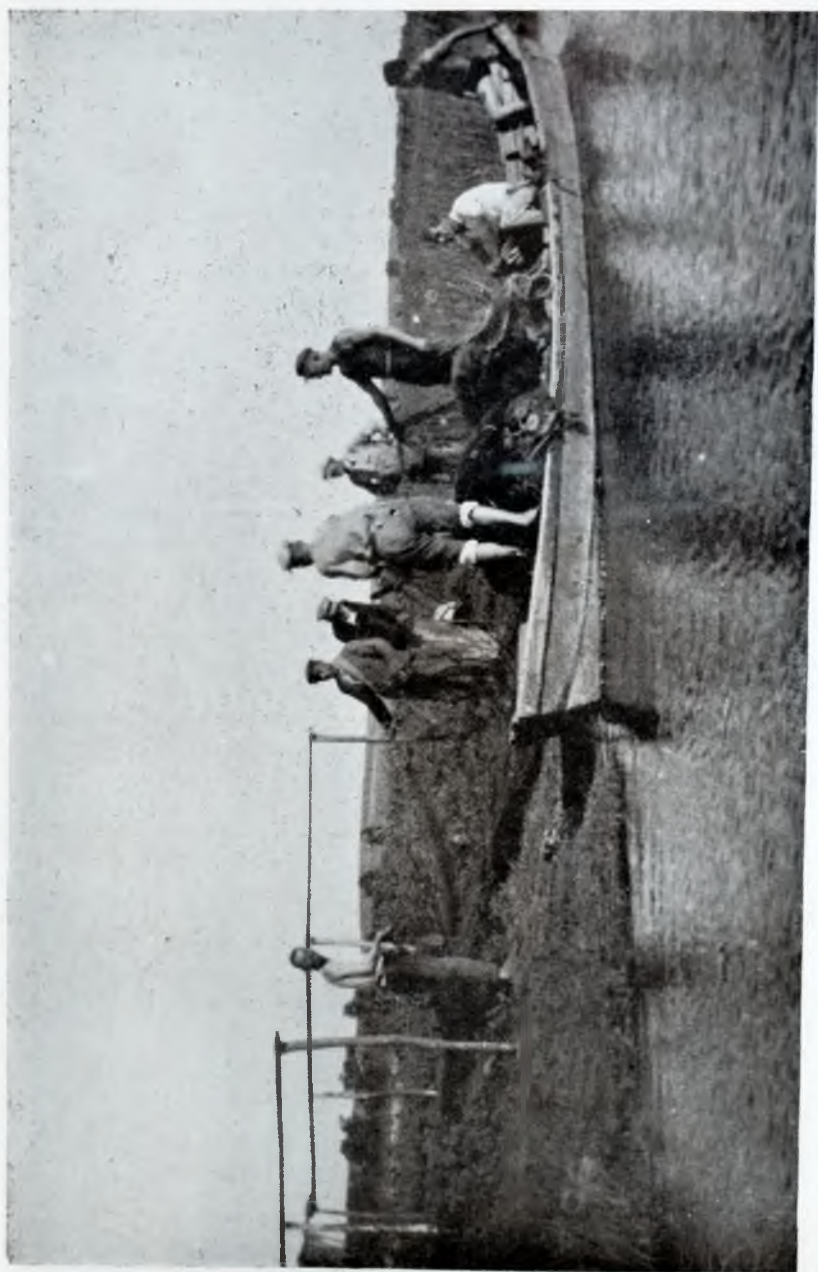
Vera Serafanova, învățătoare în Noua Grigorovca

Arnautovca. Zi de popas

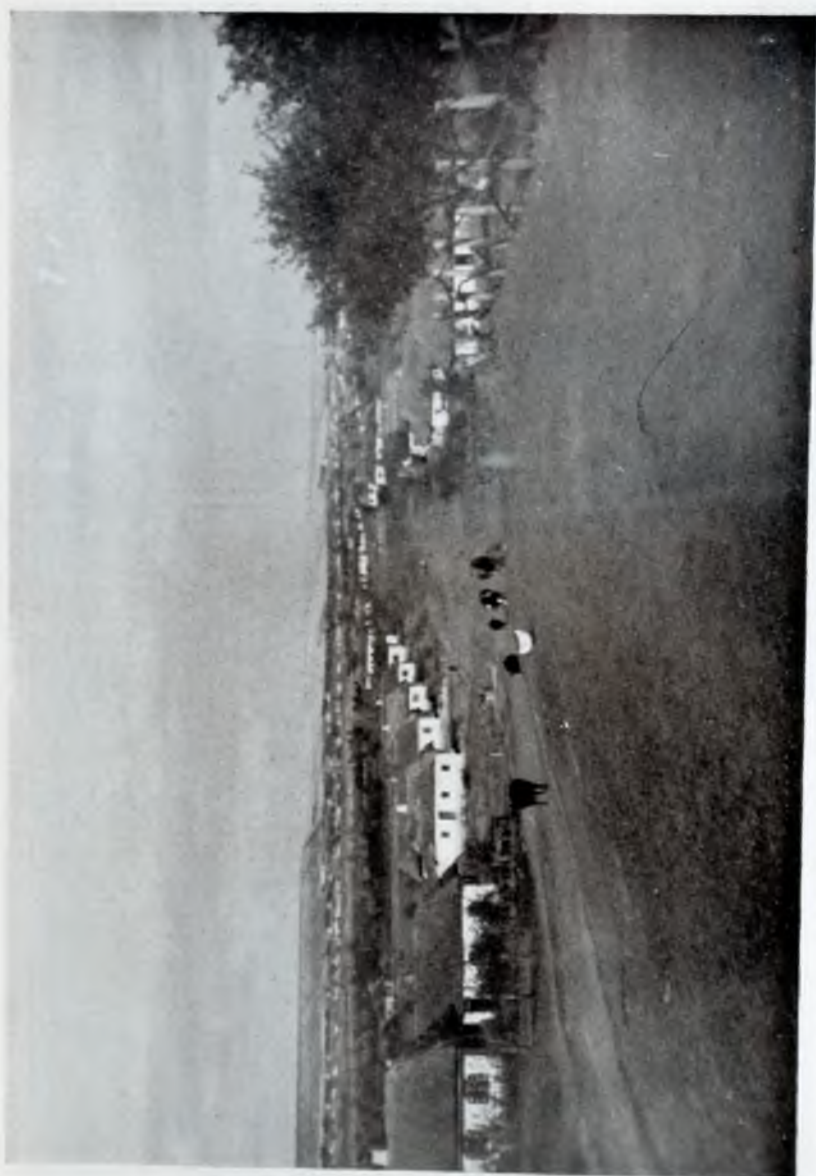
Gaspareuca pe Bug: Năvodul este tras în lotcă de pescari români

Noua Grigoriuca, pe Bug. Pregătirea năvodului

Gaspareuca pe Bug. Năvodul este tras cu lotca

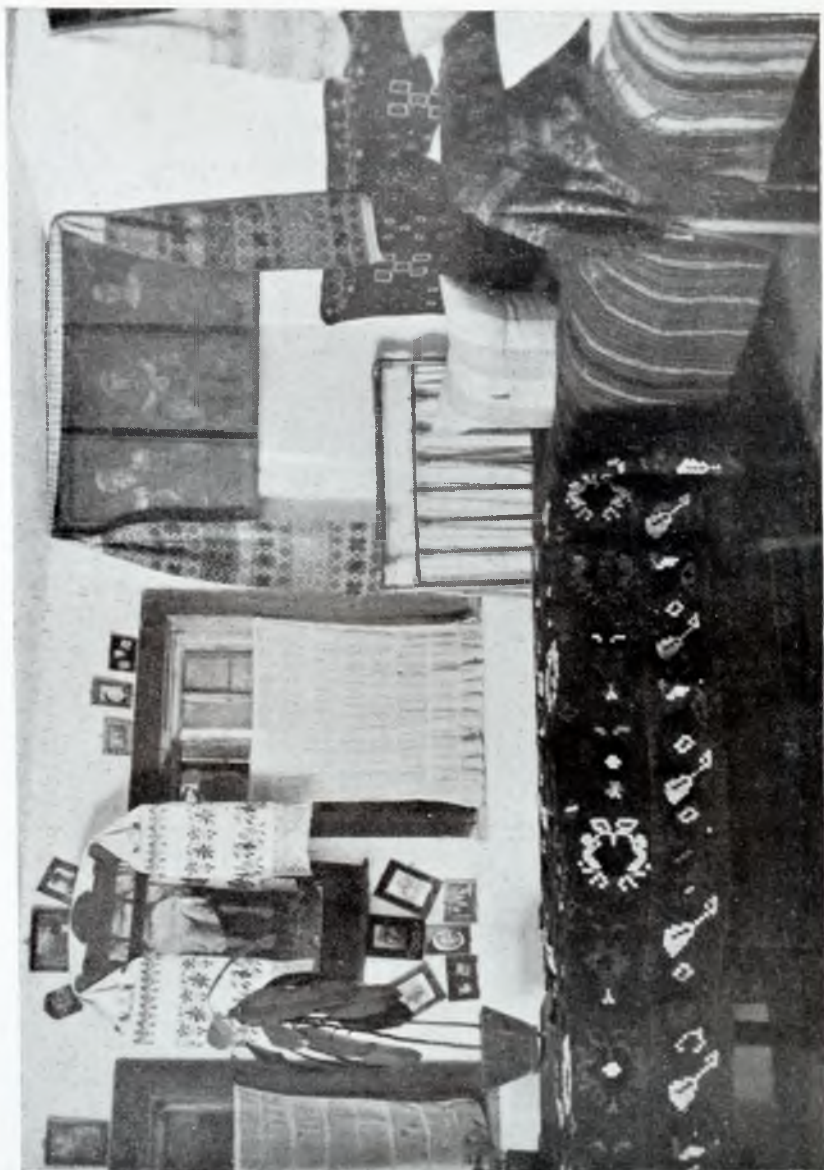
Gruzcoie-Goroțcaia. Uliță

Primăria din Arnautovca. Împărțirea darurilor aduse din țară

Beleusovca. O gospodărie moldovenească. Vedere spre Bug

Lăuntru de « Casa mare » a lui Toader Ieșeanu din comuna Șefcenco

Maria Tofan de 17 ani, scoate apă din « bazin », Mărculeasa

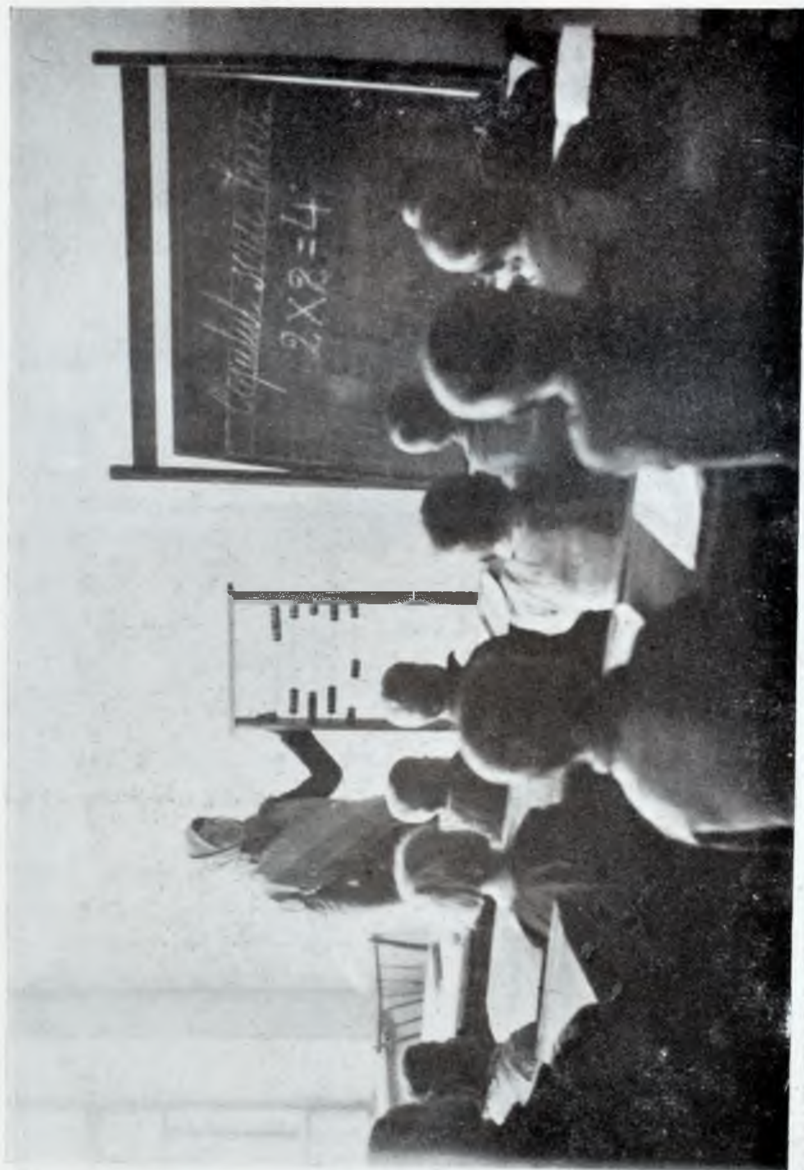
Beleusovca. Petrecere la colhoz, după treerat

Vedere din bazarul din Noua Odessă

Andrei Sânganu de 27 ani din Mărculeasa

Invățătoarea Marioara Boșco predă ora de caligrafie la clasa II, Martinoși

« Șezătoare » de tors cânepă la Țurcan Costea din Martinoși

Vasia Ciobanu de 5 ani, din Martinoşi

Paraschiva Pavlenco de 44 ani, soția primarului din Martinoși, și fata ei Halea de 22 ani, fostă studentă în anul 3 la Odessa

Leuță Pavlenco de 48 ani. Primarul comunei Martinoși

Tamara Crivoșia de 13 ani, din Spiridoniuca-Gasparcuca

Titiana Ambrosiov de 39 ani din Gorotcaia

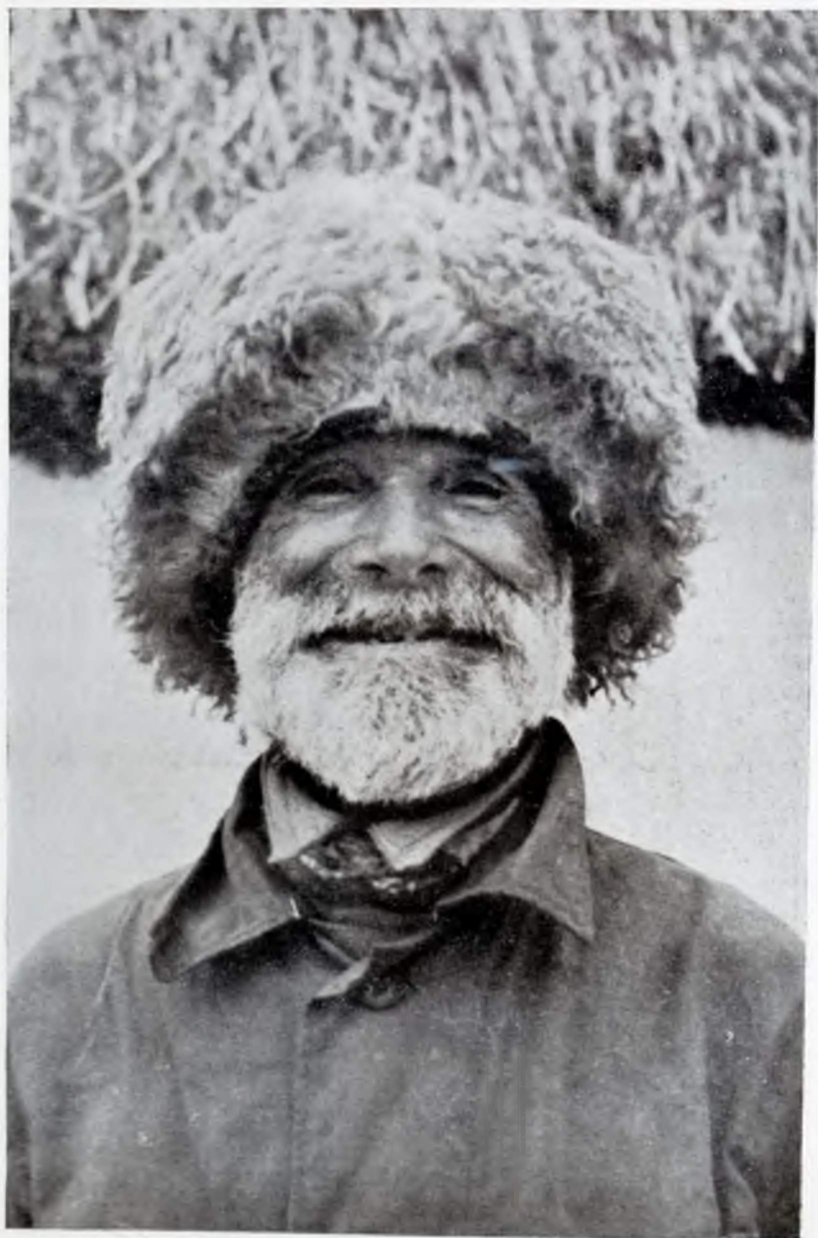
O tânără moldoveancă din Martinoși

Ion Grigore Ipatenco de 24 ani, Spiridoniuca-Gașpareuca

Sava Țarălungă de 39 ani, Directorul școlar din Gruzcoie (Gorоțcaia)

Ion Turculeţ de 70 ani din cătunul Kotovca, comuna Martinoşi

Ion Ciobanu de 16 ani, cu armonica, și Iliin Ivan de 15 ani, cântă la nuntă, Martinoși

Moş Nazar Martinenco, scripcar din Gorotcaia

Cel din urmă ciompoier, Ion Munteanu de 80 ani, din Martinoși

Planșele 48 – 75 Foto N. V. Economu (Institutul Central de Statistică)

din faza premergătoare. Adevărurile ştiinţei nu se aplică oricărui om deopotrivă. Intâi trebue cunoscut lucrătorul român, care e în unele ramuri înaintea colegilor lui din alte părţi, şi în alte ramuri îndărăt, şi apoi scoase încheerile tip. Orientarea profesională trebue împământenită. Fără această împământenire ea poate fi mai primejdioasă decât lipsa ei. Institutele au făcut până acum această lucrare temeinică de început. Ele s'au dovedit ca unul din stâlpii viitoarei organizări a muncii.

Ministerul Instrucţiei a mers mai încet, pentru şcolile lui de meserii şi profesionale. Impărţirea elevilor din câmpul muncii, după meserii, trebue să se facă urmând două trebuinţe: cea dintâi, locurile libere într'o meserie sau politica generală de Stat, când există, pentru ocrotirea unor anumite ramuri de producţie, şi cea de a doua, înzestrarea personală. De multe ori această împărţire se mai face încă la noi bătrâneşte, prin tragere la sorţi! In vremea din urmă orientarea profesională, cu alt nume, şi-a deschis şi aici drum. Incep să existe pe lângă şcolile profesionale laboratoare de psihologie, cu profesoare care au făcut practică la un Institut ştiinţific şi lucrează sub supravegherea lui.

Legea, în pregătire, a învăţământului profesional, trebue să ţie neapărat seamă de acest câştig. El hotărăşte singur, din punct de vedere pedagogic, putinţa chiar a ţinerii unei clase şi a împlinirii programei analitice, iar din punct de vedere social, trimiterea în profesii şi în lupta vieţii de elemente în stare să se valorifice şi să deslege problema cea mai dureroasă şi mai grabnică a economiei româneşti.

Am văzut şi eu unul din aceste puţine laboratoare de psihologie şi poate cel mai bine înzestrat şi condus din ţară, cel dela Azilul Elena Doamna. Această şcoală domnească şi care-şi simte faţă de eleve o îndatorire mai mare, poate pentrucă e nu numai legală, dar şi fundaţională, trebuia să fie cu precădere dăruită cu un asemenea aşezământ. El înseamnă în întâiul rând o nouă şi înviorătoare metodă de lucru. Uite pe fiecare fată, după exami-

nări repetate, atât asupra puterilor sufletești cât și asupra puterilor fizice, cu o fișă a ei, care e o imagine credincioasă a ceea ce este și poate ființa mică și nevinovată, adusă de mână de alții, pentrucă elevele Azilului sunt orfane, la porțile acestei înalte școli! Munca școlară se face și ea altfel, în împrejurări schimbate, de încredere și de îndrăsneală. Un asemenea laborator de psihologie, institut școlar în miniatură de orientare profesională, ar trebui să lucreze pe lângă fiecare școală profesională. E întâia măsură, care aduce o populație școlară educabilă, pentru ridicarea acestei ramuri de învățământ, de a cărui îndreptare aproape desnădăjduim, atât Stat cât și părinți. Cei care hotărăsc în alcătuirea legilor să-și ia înainte osteneala unei cercetări a laboratorului de psihologie dela Liceul Industrial al Azilului Elena Doamna din București, organizare și rezultate. Avem, slavă Domnului, și pricini de încredere!

Asistență socială. Una din cele mai mari mândrii ale lui Jean Bart nu erau nici călătoriile pe mări, nici cărțile scrise, ci desființarea cerșetoriei. Fusese director al Asistenței Sociale, întâiul ei director, așa cum Trancu Iași care-l numise, fusese primul ministru al muncii. Se cunoscuseră la Galați, unde se găsiseră împreună mai mulți oameni de treabă și, între alte lucruri bune puse la cale, căutaseră mijloace de luptă cu lipsa și cu durerea. Când unul din ei a ajuns în fruntea unui Departament, a chemat pe toți tovarășii de demult împrejurul lui, ca să ducă mai departe, cu mijloace sporite și pentru toată țara, ceea ce începuseră sfios într'un colț de provincie. Așa se înțelege chemarea, care a mirat pe mulți atunci, a literatului Jean Bart, de profesie comandor de marină la pensie, în fruntea nou înființatei direcții a Asistenței Sociale. A fost un bun director. Fapta, de care se mândrea mai mult, era desființarea cerșetoriei, prin aziluri pentru cei neputincioși, și colonii de muncă pentru ceilalți.

Mi-aduc aminte că rătăceam în ceasurile libere prin București și că făcea ce făcea și mă ducea pe la răspân-

tille cunoscute ca vaduri ale milogilor de tot felul, sau nenorociți fără rost, sau mânuitori ai unui lesnicios izvor de venit. Ne opream la bisericile cu hramuri și cu acatiste vestite. — Știi ce era aici acum un an? mă întreba aproape răstit, cum îi era felul, Jean Bart. Am avut și noi breasla cerșetorilor, pe care a zugrăvit-o cu atâta coloare Victor Hugo în Notre Dame de Paris, cu o centrală, cu un calendar al zilelor mari, care adună multă lume la un loc, și cu agenți de legătură. Porneau ca orice lucrători la lucru în zorii zilei. Alergau în cărucioare din alte orașe, când era nevoie, scoțând atunci numerele mari, vreo schilodenie groaznică sau vreun specialist al stoarcerii lacrimilor. Locul, cu cea mai bună organizație, era Ploieștii. Când am pornit întâi să-i adun, au crezut că-i glumă. Cei mai mulți au fugit din aziluri și din coloniile de muncă tocmai pentrucă nu se mai puteau deda cu altă viață decât viața vagabondă. Tânjeau ca pasările de câmp și de pădure închise în colivie. Aveau un adăpost, îmbrăcăminte, mâncare la timp și destulă. Nu le trebuia nimic. Indată ce scăpau de supraveghere, își luau tălpășița. Vindeau tot ce-aveau pe ei, îmbrăcau zdrențe și întindeau din nou mâna. Pe unii i-am prins și i-am adus îndărăt de câte cinci, șase ori. Acum au cam văzut că nu se pot pune cu Stăpânirea și s'au astâmpărat acolo unde i-am așezat sau cei mai mulți s'au dat la fund. Firește că așteaptă o slăbire a măsurilor, ca să se arate din nou. Sământa nu le-a pierit și pământul e prielnic, mila nesupraveghiată a oamenilor, care cred că se plătesc orbește de o îndatorire socială, dar grădinarul veghează. Deocamdată grădinarul sunt eu și plivesc orice nouă buruiană se arată. Să nu crezi că fac numai un fel de poliție a maidanelor. La temelia faptei noastre stă iubirea de oameni, numai că această iubire de oameni e organizată, ca toate puterile pe care se rezeamă societatea modernă. Ai ceva de spus? N'aveam nimic de spus și abia îl ascultam. Mă gândeam la schimbările neașteptate prin care pot trece unii oameni. Pe Jean Bart îl cunoaștem de mult și mi l-aș fi putut închipui cu tot felul de înfățișări, numai

cu aceasta nu, de Samaritean staroste de cerşetori. Vorbele sunau ca un cântec de clopote cristalin, din vârful unei clopotniţe înegrite de trecerea anilor, cu ploi şi cu vânturi.

Am descoperit acum în Ploieşti o grije asemănătoare şi care mi l-a adus numaidecât în minte pe Jean Bart de odinioară. Eram chiar în cetatea cerşetorilor, aşa cum mi-o zugrăvise el. Ii ştiam şi eu mai de mult pe atâţia dintre ei, care călătoreau atât după prilejuri mai bănoase, cât şi ca să se mai facă doriţi acasă, pe timpul lipsei în alte părţi. Oraşul s'a găsit într'o bună zi fără această populaţie nenorocită şi zgomotoasă. A venit de departe un călugăr, care s'a hotărît să-i fie de ajutor şi s'o îndrumeze spre altă viaţă. Indărătul lui nu era societatea, ca îndărătul colegului nostru de literatură, ci însuşi Isus Hristos, cu braţul întins a binecuvântare. Desmoşteniţii soartei nu mai trebuiau lăsaţi singuri. Singurătatea era cel mai mare duşman al lor.

Am cercetat cu deamănuntul azilul în care aceşti oameni fără rost, care-şi duceau traiul pe uliţă, au aflat un adăpost. Am răsfoit prin fişele, unde e însemnată pe scurt toată povestea lor. Copiii îşi au o clasă pentru lecţii zilnice. Inainte se amestecau cu ceilalţi şcolari, în şcolile oraşului, şi făceau numai pagube, înapoiaţi şi înrăiţi cum erau, alături de nişte copii, care altminteri decât ei, au cunoscut binefacerile familiei. Ascult pe câte unul. Se ridică înfipt şi citeşte cu glas tare, deşi odaia e obişnuită şi-i încape tocmai bine pe cei 12 şi învăţătoarea lor. La întrebări răspunde desgheţat. N'are nimic din umilinţa breslei. E astăzi un copil de şcoală ca oricare altul, deşi nu ştie de părinţi şi de altcineva, decât de omul lui Dumnezeu şi de ajutoarele lui din această casă a milei şi a iubirii. Plămada era bună şi s'ar putea să fie la fel şi în ceilalţi tovarăşi. Stau în jurul unei mese, cu ochi luminoşi şi ascultă. Nu le pasă că hainele sunt mai mari decât trupurile lor sau că din ele atârnă fâşii nedrese de nimeni. Veselia vârstei şi apropierea caldă îi înviorează. Le-aş da drumul în curte, ca să-i aud strigând şi să-i văd alergân-

du-se. Or mai fi știind să se joace? Pentru ei trebue să fi răsunat deopotrivă glasul acela bun, care umple toate cele patru evanghelii, de unde a ieșit în lume: « Lăsați copiii să vie la mine»! Ii prind câteodată ascultând, cu ochii duși. Poate că nu e ispita uliței, cum se tem pedagogii, totdeauna bănuitori, ci acea chemare dumnezeiască și care-i curăță de păcate în baia ei de lumină. Nu se poate ca omul lui Dumnezeu, care i-a strâns pe lângă el, să nu-i înrâurească treptat și să nu-i îmbuneze. El le dă tocmai ceea le-a lipsit mai mult și i-a împins pe povârniș: iubirea.

Am întârziat și în camera, aș fi pornit să zic, în salonul bărbaților, așa cum se zice la spitale. Când am deschis ușa, a fost ca o tresărire speriată printre paturi și pe locurile libere dintre ele. Ochii a zece-cincisprezece inși s'au îndreptat spre noi și nu ne-au mai părăsit. Ce aduceam cu noi? Libertatea? Putința plecării fără țintă în lume? N'au paznici la ușe, dar li se pare că sunt întemnițați. Toți au sute de kilometri făcuți pe jos în picioarele lor. Cântă în ei drumul și-i îndeamnă, cum cântă în scoici sbuciumul mării. Descopăr pe unul din Trestieni, unde are nevastă și copil. A plecat unde a văzut cu ochii și nu s'a mai gândit îndărăt. Il întreb dacă Trestienii lui de sub munte nu sunt cumva Trăistenii mei, pe unde am fost și eu pe drumul de pe Doftana al Secelenilor, care l-au înființat? Cine a putut să schimbe un nume atât de frumos, ciobănesc, așa cum îi sunt și începuturile, cu un nume mai mult de șes și șubred ca și buruiana de baltă pe care o arată? Cu toată vorba mea țărănească, de om umblat prin satul lui, n'are încredere. Caută să mă folosească pentru gândul care-i stă înfipt în minte ca un cui. E îmbrăcat în halat și ar vrea să i se dea haine de stradă, ca să se ducă până la o rudă. Mulți se duc așa și nu se mai întorc. Altul, un fost negustor, ras proaspăt și cu fața osoasă, dorește să dea o raită pe la Camera de Comerț, de unde ar putea să capete un ajutor. Erau fără rost și ar trebui să li se dea unul. Altminteri gândul lor colindă. Camera de adăpost ar trebui schimbată într'un

atelier, cu treburi ușoare, potrivite cu desobișnuința lor de lucru. O soră de ocrotire ar trebui să treacă printre ei ca și printre copii și să-i învețe să zâmbească și să se simtă iar oameni, cu mici planuri de viață, cu străduințe lăudate de cine-ți pasă și cu răspunderi.

Visul lui Jean Bart n'a fost zadarnic. Mi se pare că e și el pe undeva într'un colț și ascultă ce vorbim cu oamenii lui. Suntem într'un așezământ unde iubirea de oameni a fost organizată așa cum a încercat el pentru întâia oară. Noi crezuserăm atunci că e ca o nouă carte pusă lângă alte cărți ale scriitorului. A fost mai mult, și trecem din sală în sală, urmăriți de amintirea și de ochii lui, printre aceste rămășițe obosite ale societății, întoarse la noi rosturi și mai cu seamă la o nouă omenie.

Femeia română. Am găsit o laudă a femeii române la un scriitor și într'o carte unde nu era de așteptat. Pentrucă unul și cealaltă sunt vechi de 120 de ani și puțin cunoscute, decât poate de specialiști, îmi voi îngădui să le descopăr pentru unii, cei mai mulți, și să le împrospătez, celor câțiva care le știu. In val-vârtejul de astăzi femeia la noi are o mare parte de bine, fie că e organizare a vieții, fie că e mângâiere, și un cuvânt de prețuire, venit de așa de departe, înseamnă o răsplată de două ori cuvenită.

Prin 1818 a făcut în părțile Transilvaniei, un crâmpei din călătoria lui, care era o expediție științifică, un geolog francez F. S. Beudant. Rodul unor osteneli învățate, care priveau toată Ungaria, l-a tipărit într'o lucrare în două volume, apărute la Paris în 1822, « Călătorie mineralogică și geologică în Ungaria în anul 1818 », Voyage minéralogique et géologique en Hongrie, pendant l'année 1818. In afară de cele 1000 de pagini de cercetări pe teren, la îndemâna oamenilor cu o pregătire și gusturi la fel, lucrarea începe cu o Introducere, în care, între altele, se vorbește și despre diferitele popoare ale Ungariei. Românii își au și ei partea lor. Se simte peste tot că omul de știință francez a avut legături mai ales

cu societatea maghiară, care i-a dat despre celelalte neamuri conlocuitoare lămuriri de multe ori răutăcioase. El a știut însă câteodată să se scape de această înrâurire și să întrebe la izvor sau să se amestece deadreptul între oamenii noștri și să-i cerceteze. De-aci aflarea alături de judecăți care se bat cap în cap.

Iată, de pildă, întâile cuvinte: « Valahii, care își dau înșiși pe limba lor, numele de Români, par să fie într'adevăr un amestec de vechi Daci și de coloniști Romani, care fugiseră spre muntele Hemus, pe timpul năvălirii hoardelor barbare, și care încetul cu încetul s'au întors în patrie. Limba, pe care o vorbesc popoarele acestea, e un amestec de latină stricată, sau de italiană rea, și de slavă; de aceea, în afară de câteva cuvinte, un Francez, obișnuit cu graiul din Franța de Miazăzi, ajunge cu ușurință să se înțeleagă și să stea de vorbă cu ei».

Nu mai înșir ceea ce spune, ca o caracterizare, despre acești Valahi. Trebue să-i fi fost șoptit de alții, pentrucă altminteri și-ar fi dat seama că un popor întreg fără arta vieții și fără nicio cultură, nu se putea să aibă niște femei, care sunt artă întrupată, plimbându-și pe drumuri iile cusute fără asemănare și fotele strânse pe trup. In același timp el scrie mai departe: « Ungurii, ca și celelalte neamuri, se poartă cu ei ca față de sclavi. Locuiesc în deosebi Transilvania și hotarele Valahiei: dar nu sunt decât îngăduiți și nu fac parte din cele trei națiuni, care se găsesc în aceste părți. Ceea ce n'a împiedecat ca mai mulți dintre ei să fie primiți, datorită unei înzestrări fără pereche, în rândul membrilor acestor națiuni și ca mai multe familii vestite să fie valahe; din același neam au ieșit atât faimosul Ioan Corvinul, care s'a deosebit prin atâtea fapte de laudă în războaiele cu Turcii, cât și fiul lui, Matei Corvinul, unul din cei mai mari regi ai Ungariei». Mă tem că aceste știri, Beudant nu le-a aflat tot în societatea maghiară pe care a frecventat-o. Ciocanul lui de geolog n'a spart numai roce. El a dat și de vreun suflet cătrănit de Român, care și-a mărturisit păsurile și drepturile la mândrie.

« In deobște, povestește mai departe Francezul, numărul Valahilor e foarte însemnat, poate chiar deopotrivă cu al Ungurilor sau Slovacilor. Ei ziceau că se ridică, numai în Transilvania, la un milion de locuitori, când, în 1790, cereau să fie trecuți între neamurile cu drepturi ale regatului ».

Toate acestea sunt însă așa sau altminteri, până când se arată, ca niște pânze de Grigorescu, femeile române. Textul se oprește parcă atunci, ca să le privească trecând. Multe putem să-i iertăm lui Beudant pentru aceste rânduri. Ascultați: « Femeile, dimpotrivă, sunt foarte harnice; niciodată nu le vezi fără treabă și dacă le întâlnești pe drum, sunt totdeauna cu furca și împletitura în mână. Ele lucrează toate veştmintele gospodăriei; ele ajută sau mai bine zis înlocuesc pe bărbați la lucrul câmpului; și, după ce se întorc la bordeiu, tot ele văd de toate treburile casei, pe când bărbații trag din lulea, trântiți alene pe prispă sau în grădină și așteaptă să li se aducă de mâncare. Mulțumită acestei alergături femeile valahe se bucură de o înfățișare mai atrăgătoare decât a bărbaților, au câteodată o anumită mândrețe și portul nu le e de loc neplăcut. Nu poartă fuste, dar cămașa, cusută adesea în diferite colori, e totdeauna foarte lungă și pun pe deasupra două fote gătite cu ciucuri, una în față și alta în spate. Acoperitoarea de cap e un fel de căciuliță turtită sau o năframă, din care fac un fel de turban; cele tinere au coade și părul uneori foarte frumos pieptănat ».

Printre aceste trăsături fugare, Transilvania dela 1818 se arată înaintea noastră, așteptându-și ceasul. El i-a bătut la 48, i-a bătut mai târziu și are să-i mai bată, când va auzi din nou marea chemare din fundul secolelor, pe care o auzea și Beudant, fără să-și dea seama, din cele 1024 de sate românești ale vremii, și fără să știe să-i zică pe nume. Din foile lui ne va rămâne însă țăranca ardeleană, așa cum o cunoaștem și astăzi, ca solul frumos al unui popor căruia îi place mai mult să se ascundă pe ogoarele sau prin pădurile, pe unde pregătește viitorul.

Ocrotire socială. In secolul al XIX-lea, care în literatură poate fi numit secolul romanului, o cărticică ieşită la Geneva în anul 1862 ţine în cumpănă prin răsunet şi urmări bibliotecile întregi semnate de cele mai mari nume ale tuturor popoarelor, Balzac, Manzoni, Edgar Poe, Dickens, Björnson, Tolstoi. E vorba de Amintirea dela Solferino a lui Henri Dunant, unde se vedeau grozăviile unui câmp de luptă şi datoria faţă de răniţi a cuiva în afară de armatele încăierate, a cuiva care se uita cu ochi plânşi la vărsarea de sânge şi se simţea dator să fie de faţă şi să ajute. Din acea cărticică a ieşit Crucea Roşie, un nou Stat al iubirii de oameni, cu steagul lui alb cu crucea roşie cusută la mijloc. Unde fâlfâie el, ura tace. In timpul marelui războiu milioane de oameni au fost scăpaţi de formaţiile de medici, de brancardieri şi de surori de caritate sau de voluntari dela birourile de corespondenţă, de scrisori şi de pachete, cu prizonierii, de adăpostire a refugiaţilor şi de combatere a molimilor şi a foametei. Nansen a lucrat înlăuntrul Crucii Roşii şi a dat paşapoarte ca un şef de Stat, cu putere şi astăzi. Ştiu şi în România destui oameni rămaşi fără ţară, veniţi mai cu seamă de peste Nistru, şi care trăiesc şi acum printre noi, după ce marele explorator nu mai este, cu paşaport Nansen. Din nou steagurile Crucii Roşii au umplut ţările şi continentale.

In jurul ei s'au adunat mai ales femeile. Alături de armata care dă lovituri, a bărbaţilor, se organizează şi lucrează cealaltă armată care dă mângâieri, a femeilor. Regina Maria ne-a rămas tuturor mai aproape în uniforma albă de soră de caritate a Crucii Roşii, decât în uniforma colorată şi plină de nasturi şi de găitane a regimentului ei de roşiori. O vedem mereu aplecată peste un pat de suferinţă, în salonul unui spital de campanie. Citeşte veşnic unui rănit dintr'o carte de aer.

Femeile, cu simţul lor gospodăresc, şi-au dat dela început seama că pe lângă bunăvoinţele care aleargă bucuroase şi gata de jertfă, la întâiul semnal, mai e nevoie de ceva. Bunăvoinţa poate fi stângace şi oboseşte. Ea trebue să fie pusă în măsură să se bizue pe nişte ajutoare

pregătite din vreme și care să facă parte din tehnica samariteană, putând fi și ea învățată ca orice altă tehnică. Așa s'a făcut școala surorilor de caritate, cu disciplina ei, după rosturile pe care avea să le îmlinească, jumătate călugărească și jumătate militară. Aceste îngrijitoare de bolnavi, în timp de război răniți, iar în timp de pace clienți ai spitalelor sau ai medicilor, au ajuns treptat o apariție cunoscută și bine primită între celelalte tagme și îndeletniciri. Eu o știu din anii când era plină de spiritul și de trebuința de faptă a domnișoarei Lia Fălcoianu, un fel de stariță mireană cu crucea într'o mână și cu toiagul în cealaltă. Nu știu dacă nu era același spirit, de iubire aspră, care a fost adus dela început în organizarea noastră sanitară de doctorul Davila. El ne venia din Franța.

Dar alături de problema propriu zis medicală stă problema mai largă și mai statornică decât ea, socială. Sora de caritate trebuia întregită cu o soră de ocrotire. Dacă nu gândul, numele ne-a venit din Transilvania. Noi am desvoltat deodată, după războiu, dispensarele Societății Principele Mircea, speriați de pustiirea din rândul copiilor mici. Munca ei, de ajutor deadreptul, dar și de propagandă în public și de educație a mamelor, n'are să poată fi niciodată prețuită în deajuns. Copilul nu era numai ființa plăpândă adusă înaintea medicului pentru consultație și care, după ce trecea pe rând prin fața cântarului sau a farmaciei și cel mult a unei condici de înregistrare, ieșea din raza preocupării. Acest lucru se făcea și mai înainte și se face încă la spitalele de copii, care au numai răspunderea sănătății. Centrul de ocrotire, care e un asemenea dispensar, trebuie să facă mai mult. Copilul e urmărit în împrejurările de acasă. Pentru fiecare e nevoie de o anchetă și, ca o urmare a acestei anchete, de o acțiune socială pe teren. Mânuitoarea unor asemenea îndatoriri trebuie să facă o școală anume. Iată sora de ocrotire.

Mi-aduc aminte de ce începuseră Sașii în legătură cu ce știau că fac Germanii la ei acasă. Am văzut centre

de ocrotire socială la Mediaş şi la Sibiu înainte de războiul din 1914. Una din conducătoare fusese colegă cu noi la Universitatea din Berlin, unde se pregătea temeinic pentru această sarcină, trimeasă cu o bursă chiar de oraş. Nu trăia decât cu acest gând, pe care noi îl luam, studenţeşte, peste picior. Ce nouă creaţie de Stat viitor socialist de funcţionari mai era să fie şi Sora de Ocrotire, această mamă fără copii? Ea ne-a arătat, această întâie studentă a unei catedre de Ocrotire Socială, Luise Ongyert, din Bistriţa, ce unealtă de apărare a vieţii poate fi o soră de ocrotire, cu pregătire şi cu inimă. O văd prin mahalaua românească a Mediaşului într'o zi de toamnă din 1913, intrând din casă în casă, întrebând şi îndrumând, punând să vie la dispensar cine era nevoie, toate într'o românească aproximativă, dar cu ochi mari de dragoste adevărată de semeni, care nici nu erau cel puţin de aceeaşi naţionalitate.

— Da, domnişoară, venim, cum să nu venim! Noi credeam că sunt numai nişte bube dulci, care s'or lecui singure. Am să-l spăl pe copil mai des în copaia de pită, că tot s'a învechit ea şi vine un ţigan rudar cu albii pe la noi, ca să-i cumpăr una. Am să las şi geamul mai mult deschis, nu te îngriji. Il bătusem în cue, că-l luase mai lunile trecute vântul şi-l spărsese. Creiţarii se câştigă greu acum, dar om găsi să dăm şi pentru sănătate. N'avem să dăm nimic? Nu se poate, domnişoară! Batâr o corfă cu făină de grâu şi câteva ouă pentru un colac. Nici atât?

Ea zâmbea şi se uita la mine. Incepeam să văd ce e sora de ocrotire. In Cluj, înjghebaserăm un întreg Institut cu surori de ocrotire, pe care îl ştiu de când îi purta grija Doamna Sanda Matei, plină de râvnă socială, mai cu seamă în forma ei neo-creştină. Era în întâii ani după unire. Apoi gândul şi aşezământul şi-au tăiat cale.

Incep acum să fie mulţi ani de când s'a întemeiat, mergându-se mai departe în acelaşi domeniu, o şcoală superioară de asistente sociale. Numele şi organizarea ei sunt legate pentru totdeauna de doamna Veturia Mă-

nuilă. Ardelenii dela sat au adus din America pe lângă dolari, o trebuință de viață mai înlesnită, iar cei dela oraș, când și-au făcut studiile acolo, preocuparea socială și dorul să-i dea o formă concretă. Pregătirea pe care o mijlocea școala era de caracter universitar. Nu se primeau decât bacalaureate și multe eleve erau în același timp studente la o facultate înrudită. Problema socială nu mai era urmărită numai într'o lature a ei, de aplicare practică profesională, ci în întregime, cu rădăcini și înrămurări. Trebuia câștigat un orizont, de unde diferitele înfățișări să-și descopere substratul comun și inițiativa socială să poată fi cu putință. Absolventele trebuiau să aibă rosturi de conducătoare ale unor servicii de asistență generală. Li se dădeau cunoștințe de sociologie teoretică și aplicată, de legislație și de igienă socială și până și de publicitate și propagandă, încă dinainte să avem servicii de Stat ale propagandei, dar în același timp erau puse să facă anchete în gospodării de cartiere mărginașe sau practică la dispensare și oficii de asistență. Am căutat prin săltare, când m'am hotărît să vorbesc despre draga noastră școală de asistență socială, hrisovul de numire ca profesor, care e iscălit, alături de semnătura unui profesor universitar de specialitate, de Principesa Ileana. Ea aducea acolo, pe lângă o râvnă tinerească dornică de faptă, o regească tradiție. Firul de aur se torcea mai departe. Sora de caritate încoronată ne dăduse o asistentă socială cu o coroniță de casă domnitoare veche pe fruntea ei hotărîtă.

Astăzi peste toate aceste formații femeiești de iubire samariteană, unele intrate în legea ocrotirii sociale, iar altele așteptând pe la poartă, fâlfâie steagul Crucii Roșii. Ele lucrează alături și s'au întâlnit, fiecare pornită din altă parte, în acest front al muncii sociale tot atât de întins cât frontul războiului, pe care îl urmărește pas cu pas. Toți bărbații de acolo, cu fața la inamic să știe că acasă femeile, mame, surori, soții, își fac deopotrivă datoria, ca să le înlesnească lupta și să dea încredere țării.

Abstinenţi. Mă găseam odată într'o călătorie pe jos, pe la Izvoarele Sucevei domneşti. Poposisem în Seletin, la marginea ţării Huţulilor. Văzusem sălaşele de pe sus, cu oameni singurateci, rămaşi aceiaşi, pe caii lor mici de pe vremea lui Ştefan cel Mare, şi văzusem şi satele aşezate pe râuri, ca boabele unor mătănii pe un fir de argint. Era o viaţă veche, la care începea să roadă valul vremurilor. Trebuia păstrat din ea ce se mai putea păstra. Aici, unde mă oprisem, am intrat întâi în biserica cea mică de demult, dela capul din jos al satului. Era într'o livadă umbroasă. Pereţii păreau verzi şi mişcători în adierea care suflă mereu în acest loc de răspântie. Iarba urcase parcă până sub streşini şi pe turlele de şindrilă, şi nu era decât răsfrângerea ei şi a trunchiurilor de copaci. S'ar fi putut face înăuntru un muzeu huţul, cu lucruri care erau în mare parte tot bisericeşti sau de artă ţărănească. Seletinul începuse să-şi ridice pentru trebuinţele lui sufleteşti o altă biserică, mult mai încăpătoare. Ducându-mă s'o văd, aşa am descoperit casa culturală a satului şi, odată cu ea, Liga Temperanţa.

Ştiam dela Bucureşti ce era această Ligă. Il cunoscusem bine pe doctorul Creangă, întemeietorul ei, care nu era medic, ci doctor poate în ştiinţe economice, şi se aprinsese în vremea din urmă pentru acest gând, al luptei împotriva năravului beţiei, nu atât pe cale de legi sau de propagandă, ci prin organizaţii economice. Alături de brevetul cârciumarului, care urmărea câştigul şi chiar prin aceasta o cât mai bănoasă răspândire a băuturilor spirtoase, începea să-şi facă loc brevetul Temperanţei. Noul cârciumar era un ostaş al cumpătării. In mâna lui se încredinţa stăvilirea uneia din cele mai primejdioase boale sociale. Puteam să văd în sfârşit şi eu o asemenea minune, şi aceasta tocmai la marginea ţării! Casa culturală din Seletin, lucrată din bârne groase de brad şi aşezată la cel mai bun vad, peste drum de noua biserică neisprăvită încă, era dată în seama unui membru al Ligii Temperanţa, care avea un brevet de cârciumar. M'am aşezat la o masă şi am privit la cele ce se petreceau.

Se întâmpla să cunosc destul de bine problema. Incă din școală, din ultimele clase de liceu, într'o vreme plină de preocupări sociale, intrasem într'o organizație care credea că singurul mijloc de îngrădire a obiceiului băuturii era abținerea cu totul dela băuturile spirtoase. O urmărisem în lucrul ei, mai departe, în Germania. Fusesem acolo membru, alături de alte sute de mii, al unei formații de luptă antialcoolică. Luasem parte, nu numai la ședințe obișnuite, dar și la congrese internaționale, cum a fost cel care s'a ținut în 1913 la Berlin, și mă pătrunsesem de rostul și de datoria unei astfel de fapte. Ceea ce acasă părea mai mărunt și fără viitor, în străinătatea, frământată de toate grijile secolului, se arăta ca o sarcină dela sine înțeleasă a societății. Aveam cercul nostru, foarte puternic, de studenți abstinenți, într'o țară vestită prin petrecerile cu bere ale lumii universitare. Pregăteam un fel de viață fără băutură, care să ispitească cel puțin cât cealaltă, mult mai zgomotoasă și mai ușoară, pe toți cei câștigați la părerile noastre. Plimbările în ceată, la câmp, la munte și pe apă, cântecele, bibliotecile, adunările de petrecere, veselia și munca noastră, trebuiau să fie mai frumoase decât tot ce făcea tabăra mai mare de care ne despărțiserăm. Ii chemam între noi, și, chiar dacă nu rămâneau, glumeau după acea mai puțin pe seama noastră. Aveam acum și țări întregi, care încercau regimul prohibirii totale, atât a fabricării cât și a vânzării băuturilor spirtoase, ca Statele Unite ale Americii și Finlanda. Părerile unor propagandiști, judecați aproape cu milă, ca orice fanatici sociali, adică mânați de o credință, ajunseseră o doctrină de Stat.

Fusesem totdeauna în stare de harță cu antialcoolicii cumpătați, care sunt antialcoolicii oficiali ai tuturor țărilor. Fiecare țară care se respectă trebue să-și aibă astăzi și societatea ei antialcoolică. Primejdia băuturii e mereu de față și nu poate fi tăgăduită. In România, de pildă, sunt mult mai multe cârciumi decât școli și biserici la un loc. Sutele de milioane, aproape jumătatea de miliard de litri de bere, vin, și alte băuturi spirtoase, care se beau

în fiecare an și sunt în creștere dela Nistru până la Tisa, înseamnă o uriașe pricină de îngrijorare pentru toți gânditorii sociali. Câștigurile producătorilor sau veniturile fiscului nu înșală decât pe cei care vor să se lase înșelați. Vorbisem de atâtea ori cu antialcoolicii noștri cumpătați și le arătasem lipsa de urmări a acțiunii lor, care nu convingea pe nimeni. Care băutor nu se crede cumpătat, chiar dacă uneori își dă în petec? Să iasă din rânduri și să spue. Acțiunea abstinenților, chiar dacă nu cucerește, pentrucă cere o prea mare jertfă, zguduie și dă de gândit. Ea ține mereu în lumină problema, pe când acțiunea cumpătată mai mult o acoperă și o face uitată. Mi-aduc aminte că întâia desamăgire de tânăr înflăcărat pentru credințele lui, am avut-o la întâiul congres al Partidului Naționalist dinainte de războiu, al lui A. C. Cuza și Nicolae Iorga. Ne simțeam și altminteri aproape de mișcare, dar, când unul din punctele de program era lupta împotriva alcoolismului, nu ne-am mai putut stăpâni. Ne-am strâns în delegație și am pornit la cei doi șefi ca să-i încredințăm că vom fi totdeauna și orice s'ar întâmpla, alături de ei. Congresul își încheiase lucrările. Am fost primiți la banchetul care urmase și acestui congres cum urma celorlalte. Nu ne venea să ne credem ochilor. Avusese loc țuicăreala dela început și treceam acum printre paharele de vin alb și roșu, zeci și sute, ca niște piroane pe un drum nesfârșit, pe care l-am fi călcat cu picioarele goale. Când am ajuns la capătul mesei, unde ședeau șefii, ni s'a închinat câte un pahar ca unor soli ai abstinenților români. Oamenii nu ne luau în serios, ceea ce am fi iertat, dar nu-și luau în serios propriul program și o problemă de temelie a bunăstării neamului românesc, ceea ce nu mai înțelegeam și nu mai iertam. Eram tineri și focoși, iar cei doi șefi erau glumeți și trecuți prin multe. Ei au murit sau și-au uitat programul, dar noi am rămas la postul nostru. Istoria nu le-a dat dreptate lor.

Vorbisem despre toate acestea și cu doctorul Creangă, părintele Temperanței. Ii știam tablourile murale de pro-

pagandă antialcoolică și le foloseam și eu. Intrebuințam și vestitele lui sifoane, care nu se poate zice că nu erau de ajutor. Urmăream tot ce punea la cale, împreună cu Statul, măsuri legislative sau această înlocuire treptată a cârciumarilor negustori prin cârciumarii culturali. Era un om care credea în ceeace începuse. Când a simțit că slăbește și s'a temut ca unealta, la care lucrase ani de zile, să nu-i scape din mâini și să se piardă, a propus o nouă organizație legată de Ministerul Sănătății. Ea are mii de membri, ține Ziua Temperanței în fiecare an în toată țara și scoate o revistă, destul de căutată și singura publicație periodică antialcoolică românească, Temperanța. Doctorul, la toate întâmpinările mele, n'avea decât un răspuns: Du-te și vezi. Caută un sat mai depărtat unde lucrăm și să vii să vorbim după aceea. Satul l-am căutat și l-am găsit, dar ceea am învățat din el nu mai am cui spune, pentrucă doctorul Creangă într'o bună zi ne-a părăsit. Fapta lui însă a rămas și vorbește și mai departe despre el.

Am stat la masa aceea din Seletin, în Casa Națională, mai multe ceasuri, am vorbit cu oamenii și i-am pus și pe ei să vorbească. Nu veneau chemați, ca la o cercetare, ci intrau pentrucă aveau câte ceva de cumpărat dela prăvălie. Cumpărau și lucruri, care mie nu-mi plăceau. în sticle aduse de-acasă. Pe toată valea de sus a Sucevei, ca și pe valea Putilei, începând dela satul Plosca, și pe valea Ceremușului, oamenii trăiesc din lemnărit. Până în Polonia încolo, lemnarii aceștia uscați și sprinteni, coboară cu buștenii pe drumuri de munte sau pe plute. Munca lor, pe frângerea oaselor, nu-i scapă de sărăcie. La fiecare popas e câte o cârciumă cu un jupân și la fiecare cârciumă o vamă care îi buzunărește de câștig și-i arde cu tot felul de poșirci date în schimb. Parcă se miră că nu-i și aici ca în alte părți. Din cele patru colțuri ale tavanului sălii celei mari spânzură peste noi lanțuri de hârtie colorată. Sunt rămase dela o serbare și așteaptă altă serbare. In odăița de alături e un dulap de bibliotecă. Vreun băețel în sumănaș și opinci urcă scara, își scoate

pălăria și întreabă de tată-său. Uneori pleacă de mână cu el acasă. E un loc de adunare, unde cârciuma trăiește și ea, dar nu mai trăiește singură. Liga Temperanța i-a mai slăbit din putere. A arătat calea pe care trebue să mergem. Biserica are să se poată scutura de schelele ei, casa națională să ajungă să-și trăiască traiul aparte, școala să-și aducă zâmbetul vârstei fragede între acești zileri istoviți, și atunci noul fel de viață va sta înaintea oamenilor uimiți, nu ca o poveste frumoasă și fără ființă a unor visători, ci ca o chemare pentru toți. Cârciuma s'a schimbat într'un așezământ numai pentrucă adevăratele așezăminte ale satului și-au uitat de datoria lor, să strângă și să îndrumeze pe locuitori. Poate că este așa numai în Seletin și alte sate au altă înfățișare. Oricum ar fi, într'acolo trebue să se îndrepte cu toatele. Ele au trecut în cei din urmă 50 de ani prin multe prefaceri. Li se pregătește cea mai mare și mai binefăcătoare dintre toate. Să vegheze întocmai fecioarelor Evangheliei, ca să nu vie mirele fără să prindă de veste!

Ortodoxie ardeleană. Am visat totdeauna să văd o Duminecă a ortodoxiei într'un oraș depărtat, numai cu două, trei clopotnițe, din care încă de dimineață să înceapă să cheme clopotele. Lumea să știe că nu se duce la o liturghie obișnuită. Să se adune ca râurile, unii dintr'o uliță și alții din alta, și să se îndrepte spre biserică într'un alai care s'a făcut dela sine. Dacă s'ar arăta dela o răspântie și prapurii și ripizii cu raze de soare, icoanele cele mari făcătoare de minuni și ar izbucni deodată cântecele vechi de sute de ani, ar fi ca o deșteptare ortodoxă și ca o mărturisire de credință, care nu s'ar mai sfii să se rostească.

Ceva destul de apropiat de un astfel de vis am văzut în această a două Duminică din Postul Mare, hotărîtă ca sărbătoare a creștinătății răsăritene, la Brașov. Orașul însuși este un oraș al trecutului. Oriunde te întorci, întâlnești ziduri bătrâne, bastioane cu ferestre și văzători, și Cetățuia de pe înălțimi. E din vremea când se dădeau luptele pentru credință. Biserica pe aceste locuri

e încă vie. Casele mai sunt așezate până astăzi de jur-împrejurul ei ca puii golași pe lângă o cloșcă. Cine rămânea dincolo de umbra bisericii, era fără apărare. Lumea n'a uitat, ca în alte părți.

Biserica Sf. Nicolae din Prund a fost scobită toată de târnăcoape. S'au căutat sub pardoseala ei mormintele care să vorbească despre timpurile de demult și despre oamenii pe ai căror umeri a stat acest locaș primejduit. Pereții sunt ciocăniți și ei, după fresce care s'ar fi putut găsi dedesubt, sau poate chiar după inscripții în chirilica strămoșilor. Slujba se face în Paraclisul din dreapta intrării. Parcă e după o năvală, pe la 1550, când primiserăm porunca să ne facem reformați, sau pe la 1700, când trebuia, vrând-nevrând, să ne unim cu Roma. Credincioșii s'au îngrămădit împrejur și așteaptă cuvântul Evangheliei. Pe ușa deschisă se văd casele din Șchei și dealurile pline de zăpadă. Acest cuvânt trebue să ajungă până acolo și mai departe, în țara care nu e dumirită. Ziua Ortodoxiei are aici alt înțeles decât oriunde aiurea. Bisericile de tot felul de mărturisiri fac zid pe aproape. Au căutat totdeauna să împiedece pe aceea a băștinașilor să se întindă. Nu pricep ce poate să însemne ziua de bucurie de astăzi, clopotele acestea ca o solie de primăvară în văzduhul însorit. N'au încredere. Pe când biserica din Șchei, ca o corabie care plutește pe apele vieții, își înalță catargele turnurilor și trece printre ele, mândră și nepăsătoare. Ziua ortodoxiei e numai a ei. Ii e în sfârșit îngăduit să-și strige crezul tare.

După amiază serbarea se mută în sala de conferințe a Liceului Andrei Șaguna. Cântă cântece bisericești corul de băieți și face o conferință despre Mitropolitul Miron Romanul, d-l Ioan Matei. Vechea clădire ridicată de Emilian acum aproape un secol, se umple deodată de duhul dela început. Școala în care ne aflăm e o fiică a bisericii. Intre ctitori stă și acum la loc de cinste Mitropolitul întemeietor, Andrei Șaguna. Când auzi Sfinte Dumnezeule cântat din balconul de lemn care de trei părți înconjură sala, închizi ochii și te crezi în biserica cea mare a

Brașovului, atât de dorită și încă neajunsă la faptă. Pereții sunt acoperiți de icoane, dar nu de sfinți ai calendarului ortodox, ci de mari luptători ai neamului românesc. Intre ele e și aceea a lui Titu Maiorescu, fugit dela Craiova în 1848 și înscris printre întâii elevi ai Gimnaziului brașovean, la 1850. Stă acolo, întors acasă și tot așa de bătrân ca bunică-său, Episcopul Ioan Popazu, rezemat în cârja vlădicească. Ieșea dintre oameni ai bisericii și necredința lui de mai târziu, de origine filosofică, era mai mult o pedeapsă. Mi-aduc aminte din anii studenției că singurii sfinți pe care îi primea, cu un zâmbet în barba lui albă, erau cei Trei Ierarhi, Grigore, Vasile și Ioan, patronii Universității din București, pentrucă, spre deosebire de toți ceilalți mucenici și schimnici, fuseseră doctori în teologie. Vorbeau aceeași limbă și se puteau înțelege cu niște gens academica, așa cum eram noi. Acum și-a luat locul adevărat, între oamenii bisericii, primit și el cum primea însuși cât era în viață pe ceilalți, pentrucă, fără să se recunoască de ai lor, le dusese mai departe fapta și nu le fusese niciodată strein.

Sala e plină de lume. Brașovenii au avut destui închinători ai zilei de astăzi ca să umple și Poiana de îndrăgostiții vieții în liber, cum știu pe aici să-și împletească limba cu expresii și obiceiuri împrumutate dela conlocuitorii cu altă limbă și alte obiceiuri, chiar literați și literate localnice, care vor să fie în fruntea vieții culturale românești, destui ca să înțeseze Biserica Sf. Nicolae și curtea ei de cetate ortodoxă închisă și destui și ca să populeze această încăpere istorică. E aproape de ora 5 după amiază și pe ferestrele largi intră ca o pulbere de aur apusul. Pereții din fund, în această pulbere, parcă se topesc și cad, iar ascultătorii se înmulțesc fără sfârșit cu toți tovarășii veniți din alte vremuri. Nu ei sunt anacronici și de altă dată, ci noi, ceștilalți, și vorbitorul, care povestește mai departe despre urmașul lui Șaguna, despre vestitul Iezenschi, călăul școlilor românești și omul unui oarecare Banffy, dintr'o istorie veche astăzi făcută praf, cu amănunte din însemnări ale fostului Episcop al Clujului

Ivan, rămase necunoscute. Vezi și nu mai vezi, asculți și nu mai asculți. Te amesteci într'o viață mai cuprinzătoare decât aceea a clipei. E ca și cum ai fi intrat și tu, nu între vecinii tăi de astăzi, care rămân cu capetele întinse înainte și luători aminte, ci între ceilalți de atunci, de când sunt faptele povestite și mai de demult, și care ascultă povestea fără sfârșit a unui neam.

Sunt și eu într'o trăsură de drum lung și cu arcuri zdravene, alături de bunul Mitropolit, pe căile țării Oltului. A pornit dela reședința lui din Sibiu, dela o depărtare de 75 de km., ca să sfințească Biserica din Drăguș, satul lui Drăgușanu, călătorul. Descoperisem acum câțiva ani, în niște agende parohiale ale Drăgușului, însemnările care urmăreau pas cu pas chemarea Mitropolitului de către sătenii mândri de isprava lor, greutățile făcute de cancelaria arhidiecezană ca să le răspundă la dorință, izbânda dela sfârșit și pregătirile de mare primire. Bătrâna preotească, care mă găzduia în casa cu iederă la ferestre, îmi lămurea paginile cu întâmplări netrecute în ele. Din când în când își scotea capul în uliță, ca să răspundă unui om cu coasa pe umăr sau unei borese înfășurată toată într'o pânză de nălbit, ca o faraoniță egipteană în cămășile morții. Eu răsfoiam mai departe și tot ce am citit acolo se întoarce acum și se face faptă. Nu se poate ca Mitropolitul Miron Romanul să nu fi fost dus cu acel prilej, care era mai mult decât o vizitație canonică, și la Mănăstirea părăsită a lui Constantin Brâncoveanu dela Sâmbăta de Sus, așezată la o alergătură de cal, pe poiana unde apa Sâmbetei iese din munte. Când am văzut-o pentru întâia oară, mi s'a părut că o cunoscusem mai de mult, și trebue să fie de atunci, de când am însoțit pe Mitropolit și conferențiarul de astăzi, cu glasul mai mult încet, cum e bine să fie orice înviere de figuri vechi, mă așează alături, întorcând îndărăt ceasornicul vremii.

Tot pământul de-aici e un pământ ortodox, pe care domni de Țară cu evlavie și înalți ierarhi, buni păstori de suflete, au trecut zidind și binecuvântând. Când a

venit primejdia, ei au știut să-și pună și pieptul. Ascultam acum, răspunsul pe care Miron Romanul l-a dat în numele poporului românesc, atunci când Budapesta pusese la cale sărbătorirea a o mie de ani, în 1896, de când poporul asiatic din valea de mijloc a Dunării se așezase, din rătăcirile lui răsăritene, în mijlocul Europei și începuse să-și facă loc de jur împrejur trimițându-și expedițiile ca să robească popoarele băștinașe din vecini. Intre acele popoare fuseserăm și noi și ni se cerea acum să ne bucurăm de această fericire milenară. Dacă bunul Mitropolit, purtătorul unei atât de mari moșteniri cum fusese moștenirea șaguniană, n'ar fi făcut decât acest răspuns, de mândră respingere și rămânere deoparte, pentrucă bucuria de atunci a Statului nu ne privea, el ar fi fost vrednic de locul pe care îl are în istorie.

Sala începe să se întunece. Muntele Tâmpa, care se vedea în ferestre, se apropie cu seara și năvălește peste noi. Dumineca ortodoxiei s'a încheiat. Toți martorii ei intră la loc, până la anul, în ramele lor de cadre uitate în pereți, sau se risipesc pe sub pomii de afară, în Brașovul care se aprinde numai la răspântii. Nu știu cum a fost sărbătorită ziua în alte părți, dar parcă nicăiri ea n'ar fi putut să aibă răsunetul pe care l-a avut aici și trebue să se scoatească bine văzuți de Domnul toți cei câți, de aproape sau de departe, au fost mânați și au nimerit la această sărbătorire. Trecutul poate fi adus în mijlocul nostru, când avem mai mare trebuință de el ca de o întărire, printr'o mare figură, printr'o mare luptă, printr'o mare carte sau altă ispravă a minții, dar ce figură poate fi mai mare decât a lui Isus, ce luptă mai mare decât aceea dată cu ispitele și pentru mântuirea sufletului și ce carte mai mare decât Sfânta Scriptură și istoria ei în care faptele dumnezeești sunt împletite, pe pământul nostru cu fapte, dureri sau biruințe ale neamului românesc?

Dumineca brașoveană a ortodoxiei ne-a spus toate aceste lucruri, înconjurându-se de strălucite și cutremurătoare amintiri. Biserica nu se poate frânge în două, ca o pâine de pe altar, sau ca un hotar. Ea rămâne una

singură și neîndoită, ca o rază, refăcându-se numaidecât, în curățenia dela început, atunci când se ridică piedeca de care se părea că a fost ruptă în două. Așa au trăit cele două biserici în așteptare, biserica ardeleană și biserica țărilor românești, până când a bătut ceasul. Pentru noi biserica românească este trupul văzut al lui Isus și El, până la urmă, nu se poate împărți, oricât de puternici și de lacomi ar fi neprietenii.

Forul, adică Frăția Ortodoxă Română, care a luat asupră-și sărbătorirea acestei zile, a fost la datorie, ca un ostaș al bisericii.

Institutul de Științe Sociale. Ședeam zilele trecute mai mulți oameni în jurul unei mese, întorși parcă dintr'o lungă și plină de pățanii călătorie. Ne uitam pe furiș unul la altul, ca să descoperim schimbările. Eram toți membri ai Institutului de Științe Sociale al României. Nu ne mai întâlniserăm din vara lui 1939. Pregăteam atunci, fiecare cu partea lui de muncă, adunarea la București a celui de al XIV-lea Congres Internațional de Sociologie. Oameni de știință din toată lumea, din continentul nostru și din alte continente, își dăduseră întâlnire în Capitala României, ca să cerceteze încă odată obiectul însuși al sociologiei, unitățile sociale și, între ele, aceea caracteristică țării noastre, satul. Metoda, aproape de noi găsită și încercată ani dearândul de sute de cercetători, monografia sociologică, avea să fie urmărită la lucru, în douăzeci de locuri deodată. Congresul se încheia cu mai multe excursii științifice, care aveau să ducă în tot atâtea sate, fiecare ales pentru altă trăsătură și unde era așezată de mai mult timp și lucra o echipă de monografiști. Aveau să fie cele mai frumoase zile de lecție vie care ispitiseră, poate mai mult decât discuțiile, un atât de mare număr de congresiști. Unii, care veneau mai de departe, porniseră la drum. Războiul i-a prins pe unde se găseau. Congresul a trebuit amânat fără dată. El ar fi fost o încununare meritată a contribuției originale românești la plămădirea și înaintarea sociologiei. După

doi ani trecuți ne întâlnim pentru întâia oară dela spulberarea acelei speranțe, ca și cum am fi fost și noi prinși pe drum de întâmplări și ne-am fi întors acum abia pe la casele noastre.

Suntem tot în odăile căptușite de biblioteci, din etajul cel mai de sus al Academiei de Inalte Studii Comerciale și Industriale. Amintirea atâtora dintre noi, care nu mai sunt, ne împresoară și ne înduioșează. Cel din urmă plecat și cel mai vulcanic a fost Virgil Madgearu. Caut, fără să vreau, locul din capul mesei, unde se așeza de obicei. Mi-ar fi zâmbit și acum, înainte să se amestece în vorbă și să lupte cu îndârjire pentru părerile lui, cu toată lumea, dintr'o deprindere pe care i-o știam dinainte să intre în viața politică, dar desvoltată mai cu seamă după aceea. Iată că s'a împlinit un an de când a fost smuls științei și prietenilor și am să mă uit zadarnic, astăzi și totdeauna, la vechiul lui loc. Trebue să ne învățăm să trăim mai departe fără el. De jur împrejur sunt maldăre de publicații. Sunt ieșite toate de atunci încoace. Unele sunt cele cinci volume cu lucrările Congresului, tipărite în limbile germană și franceză. Dacă n'a putut să ia ființă corpul lui material, corpul spiritual e aici. Imprejurările puteau să-l împiedice numai pe cel dintâi, nu pe acesta. Vorba cronicarului: Biruit-a gândul. E tot ce a rămas și din Maiorescu, în casa lui din strada Mercur, zugrăvit în sala dela intrare. Când casa aceea, care e în dărâmare, va fi sub târnăcop, Muzeul Municipiului ar trebui să scape bucata de zidărie cu măreața lozincă și să o pună la adăpost, ca de valurile vremii. Ea ne mai trebuie! Comunicările pe care congresiștii urmau să le ție în diferitele secții, au fost trimise și se publică. Până la urmă ele vor alcătui o adevărată enciclopedie, poate de câteva mii de pagini, pentru unele din cele mai însemnate capitole ale sociologiei generale și ale sociologiei românești. Lămuririle, în deosebi, despre satul bulgar și sârb și despre stările sociale balcanice, sunt fără pereche. Ele n'au dece să stea numai la îndemâna specialistului. Viața popoarelor de lângă noi se

luminează deodată de altă lumină. O cunoșteam numai din istorie și din folklor. De nicăiri nu se poate vedea mai limpede, decât din aceste pagini, cât ne era cunoștința, numai din asemenea izvoare, de neîndestulătoare. Alături stau monografiile stufoase ale satului Clopotiva, de sub Sarmisegetuza, de unde ne-a plecat neamul, cu Dacii care se mai întâlnesc și astăzi pe uliţe sau în ogoarele cu pietre, unele aduse de ape din Munții Făgărașului, dar altele căzute din clădirile romane, sau ale satului Nereju din Vrancea legendară, răspântie de seminţii românești, moldovenească, muntenească și ardelenească, și pământul unde s'a născut Miorița. Tot acolo se înșiră alte volume puternice, cum sunt Indrumările pentru monografiile sociologice sau Populația celor 60 de sate cercetate de echipe studențești speciale. Cine a spus că am fost chemați ca să chibzuim cum să se reia activitatea întreruptă a Institutului? Aceasta înseamnă activitate întreruptă? Atunci când au putut în sfârșit să vadă lumina tiparului lucrări programatice, ani de zile purtate cu noi și ciocănite mereu, și care întrupează pentru toți ochii o doctrină și o metodă? Ceea ce s'a făgăduit numai, de atâta timp, și se pregătea ca în largi ateliere, dar știute numai de câțiva, a fost dat la iveală și circulă liber printre noi. E mai de grabă vârsta de înflorire și de rod a Institutului. El poate să-și caute de acum înainte noui rosturi ca să răspundă unor stări care sunt altele. Incă dela început, când nici nu purta numele de astăzi, Institutul a fost gândit nu ca un obiect de muzeu, ci ca o unealtă de lucru. De aceea și-a schimbat de 2—3 ori făptura și istoricul lui poate să bage de seamă că de fiecare dată s'a petrecut printr'o creștere firească și tocmai ca să se potrivească altui popas istoric. A fost în 1918 o Asociație pentru Studiul și Reforma Socială la Iași, când țara era împărțită în două, oamenii de știință risipiți în toată lumea și viitorul un semn de întrebare. S'a făcut Institutul Social Român la București, când România și-a putut avea granițele dreptului ei și toate ramurile neamului nostru s'au găsit împreună, pentru o muncă de

reclădire, plină de încredere. A fost Institutul de Științe Sociale al României, în preajma altor prefaceri. El trebuie să ajute acum, alături de științele experimentale, care au menirea să scoată din bunurile materiale tot ce ele pot da pentru o mai cuminte așezare a avuției naționale, la punerea în valoare a bunurilor spirituale și a științelor omului, pentru o împăcare și o adâncire a sufletelor. Dacă este nevoie de organizare și de strângere a rândurilor într'o ramură, este nevoie cel puțin tot de atâta organizare și de strângere a rândurilor în cealaltă. Această convingere e nouă și e un câștig al vremurilor pline de valuri de astăzi. Sarcinile Institutului de Științe Sociale se înțeleg dela sine.

Ca niște aripi ale lui, unul la granița de apus și altul la granița de răsărit, Institutul Social din Banat și Institutul Social din Basarabia au aplicat, la probleme locale, în descoperirea, cercetarea și îndrumarea lor spre o deslegare, aceeași doctrină și metodă. Buletinele, pe care le-au publicat, se încadrează, atât prin bogăția informației cât și prin temeinicia prelucrării, între cele mai de preț contribuții documentare ale Institutului Central. Are să iasă în curând o lucrare făcută într'o campanie de lucru a Institutului Social din Banat. Il are ca autor pe însuși Sabin Drăgoi și e întâia monografie muzicală a unui sat, poate nu numai din România. Și-a găsit un loc monografia aceasta muzicală a satului Belinț în colecția Melos a lui Georgescu-Breazul, de pe acuma deschizătoare de cale în muzica românească. Am răsfoit încă în manuscris foile care erau numai partituri, ale vieții de cântec a Banatului, trecută prin harfa, simțitoare la orice adiere, a compozitorului dela Timișoara. Parcă îl vedeam la armoniu, într'o odaie gotică a Conservatorului, încercând note, pe care le prelungea, ca să le încerce curățenia, și le însemna cu cealaltă mână pe o hârtie liniată. E ca o grădină lirică de toate florile, crescută în mijlocul Banatului nostru și dată în folosință de unul din cei mai meșteri grădinari pe care-i avem. Dincolo, Institutul Basarabiei, pe care l-am văzut și eu la Chișinău într'o

zi mare a lui, era într'adevăr o academie de științe sociale, între niște oameni atât de dornici și de mândri de orice așezământ mai înalt de cultură pe care și-l puteau înjgheba. Pentru străinii răi, care pândeau la hotare, el putea fi un drept de viață, dar era pentru ei mai cu seamă un semn de încredere în puterile proprii și în izvoarele de creație, care prin urmare nu secaseră! El a rămas acolo ca un steag, până când puhoaiele stepei au acoperit vremelnic locurile, ca un blestem al istoriei. Rămâne una din datoriile Institutului de Științe Sociale al României să redeschidă cât mai curând acest Institut Social al Basarabiei. Chișinăul își are de îndreptat nu numai ruinele lui materiale, arse de foc, dar și ruinele spirituale, ale unei obști a gândului românesc, risipite înaintea prăpădului. Institutul Basarabiei e, pe locurile lui, un apărător de graniță. Trebue să-l întoarcem acasă de pe unde a plecat.

Mă gândeam la toate acestea și altele înrudite, pe când, la masa unde ședeam și eu, Institutul de Științe Sociale al României vorbea cu aprindere despre o reluare a activității. Se propuneau conferințe ca în întâii lui ani, care, ca și atunci, să limpeazescă publicul, cam buimăcit de câte idei mari aduce fiecare zi. Președintele, d-l Dimitrie Gusti, același de 23 de ani, de când deschide și conduce desbaterile, se frământa tot și nu se putea ține să nu se amestece în vorbă, ca să mai dea o sugestie sau să răstoarne dela început vreo erezie, pe când alături, secretarul general, d-l Alexandru Costin. parcă născut impasibil și membru al Inaltei Curți de Casație, asculta pe rând orice părere, fără să mai socotească trebuincios să și-o arate pe a sa. Institutul, dus de această fierbere și de această liniște, se oprea înaintea fiecărui membru și-l chema să intre. Vremurile dela început se întorceau. Corpul acestui așezământ, rămas doi ani de zile cu nemișcarea unei statui, se umplea treptat de căldură. Toți se înviorau. Vom auzi în curând de urmările acestei hotărîri de faptă.

Monografii de sate. Poate că este între faptele omenești o legătură mai adâncă, ce scapă cercetărilor noastre și iese singură la iveală, atunci când îi place. Mă gândeam la acest adevăr, uitându-mă prin două din cele mai mari monografii de sate pe care le avem. Au apărut de curând și sunt fiecare munca mai multor oameni de știință, dusă atât între niște ființe de astăzi și așezămintele lor, cât și în arhive și biblioteci. Ele nu împrăștie lumină numai în viața unor mici tovarășii de Români de pe un plai sau de pe o vale, ci deschid vederea deodată către vetrele cele dela început ale unui neam întreg. Până acum istoria noastră vorbea numai din hârtii moarte. Câtă agerime și osteneală nu s'au cheltuit, de pildă, pentru ideea de căpetenie, care se numără între tainele nedeslegate, a trecutului țărilor române, ideea continuității? Născută între istoricii unor popoare vecine și într'o măsură conlocuitoare pe unele părți de pământ de margine, ea a încercat să se schimbe numaidecât într'o armă politică. Eram veniți aici mai târziu decât alții și trebuia prin urmare să ne mulțumim cu mai puțin, atât cât acești alții ne lăsau dintr'o nemaipomenită bunăvoință. Au fost întrebate arhivele, dar arhivele tăceau și din această lipsă de dovezi s'a căutat să se facă cea mai tare dovadă împotriva noastră. In aceste două monografii se ridică o altă gură, care vorbește, nu cu hrisoave în alte limbi și șterse de vreme, ci vorbe vii, neîntrerupte de secole. Nu mai este istoria meșteșugită, ci poporul însuși care își spune drepturile. Una din monografii este a satului Clopotiva de sub Retezat și alta a satului Nereju din Putna, cel dintâi satul dac de lângă Sarmizegetuza și cel de-al doilea satul Mioriței.

O năzuință, organizată chiar administrativ, de cercetare în formă de monografii a satelor noastre se poate urmări destul de departe în timp. Ea e legată de numele a trei oameni foarte deosebiți, atât ca pregătire cât și ca scopuri: Spiru Haret, Vasile Lascăr și Iancu Kalinderu. Cel dintâi voia să lege mai strâns de locul și de oamenii unde avea să lucreze, pe învățător, cel de al doilea să

descopere viața locală și temeiurile unei reforme administrative organice, iar cel de-al treilea să arate regelui Carol I ființa și starea satelor de pe domeniile regale înainte de administrația lui și în timpul acelei administrații. Iancu Kalinderu era atunci Administratorul Domeniilor Coroanei. Un șir nesfârșit de lucrări s'au înjghebat de pe urma acestei întreite inițiative. Unele se pot găsi într'o cutie întreagă de fișe a bibliotecii Academiei Române, dar altele au rămas pentru totdeauna prin arhivele ministerelor. Țara căpăta o altă înfățișare sfărâmată în mii de chilii și chilioare, dar cu atât mai vie și mai apropiată. Cel care a apucat să-și împlinească tot gândul a fost Administratorul Domeniilor Coroanei. Ni s'a păstrat dela el un mare volum, unde sunt legate la un loc monografiile tuturor satelor care îl priveau, lucrate după un plan unitar și cu multă grijă de documentare materială. E caracteristic însă că monografia cea mai izbutită și mai puternică a acestei năzuințe mai vechi, ne-a venit din Transilvania. Mă gândesc la frumoșii Rășinari ai domnului Păcală, mândri de două moșteniri, care li se păreau că le dădeau dreptul să se înalțe din rândul celorlalte semene: mormântul lui Șaguna și leagănul lui Goga. Viața de sat, mai închegată dincolo de munți, se făcea auzită și o acoperea pe aceea a satelor de dincoace.

Când s'a ivit, de vre'o cinsprezece ani, o altă năzuință, aceasta dintr'un mediu universitar, înfățișată la început de studenții, membri ai Seminarului de Sociologie dela facultatea de Filozofie și Litere a Universității din București și mai târziu și în continuare, de Institutul Social Român, unii și alții călăuziți de doctrina domnului Dimitrie Gusti, s'a ivit și o nouă metodă. Monografia satului românesc însemna chiar calea de cunoaștere a realității sociale românești. Ea trebuia pregătită cu totul cu altă grijă decât încercările întâmplătoare și cu un caracter numai de schiță culturală de mai înainte. Cel care o meditase înăuntrul unui adevărat sistem de gândire, a înțeles s'o ducă însuș pe teren și s'o încerce în toate

încheieturile ei, ca să ajungă în cele din urmă la niște lucrări model. Cele două monografii, acum apărute, Clopotiva și Nereju, una de două și alta de trei volume, sunt cele dintâi dintr'o mare serie. Au fost cercetate în tot acest timp sate caracteristice prin așezare sau prin obârșie, din toate părțile țării. S'a adunat de echipe de lucru pregătite anume un material de informație nesfârșit. Prin expedițiile lor de fiecare zi, în gospodării sau pe ogoare, pe la stâne sau la joagăre, la clăci sau la nunți, m'am găsit și eu de atâtea ori amestecat, dela Runcul oltean până la Cornova basarabeană și dela Drăgușul Făgărașului până la Șanțul dela granița Năsăudului, pe unde neamul nostru trăiește curat și vioiu ca Someșul repede, căruia îi dă drumul dela izvoare ca să curgă în lume. Puteau să iasă și alte volume, dar a fost să le avem întâi pe acestea, ca printr'o voie mai înaltă și mai tainică, unul legându-ne cu rădăcinile dace, iar celălalt cu civilizația noastră carpatică păstorească, în care s'a vărsat în Evul Mediu formele bătrâne de viață aparte ale neamului românesc. Știința s'a făcut, fără s'o caute, zid de apărare la locurile cele mai lovite de neprieteni.

Dacă cineva, trecând printr'un sat din Hațeg, pe care nici n'a avut vreme să-l caute în hartă ca să-l știe pe nume, se dă jos din mașină, pentrucă are un cauciuc desumflat, și cât meșterește șoferul la roată, face doi pași pe șosea, se poate să intre, înainte să prindă de veste, dintr'o lume aevea într'o lume de vis. Se lasă noaptea. Coboară răcoarea din munte. Sunt case de o parte și de alta a drumului, posomorîte sub țigle crescute cu mușchi și după garduri de demult bătute în cuie de lemn. Zăvoarele stau la porți, cu mânerele la vedere. Copii mărunți cu ochii albaștri deștepți, cu o pălărioară lipită de cap și cu cojoace bombate ca o armură se țin de departe după călător. Parcă nu sunt ființe de astăzi, ci făpturi dintr'o friză de marmură antică, un mic alai de ciobănei din niște panatenee pierdute. Ca să scape de urmărirea lor tăcută și stăruitoare trecătorul trage de întâiul zăvor întâlnit și calcă pragul închizând poarta după el.

Copiii au pierit. Ei au rămas în pulberea drumului, dacă pulberea aceasta nu este un abur care i-a învăluit și s'a revărsat împreună dincoace, amestecând vremurile. De jur împrejur se întind ziduri sure de templu sau de circuri romane. Augustalii ies de după portice în veșmintele lor albe. Din urne se înalță fumuri de tămâie. Care de aramă aleargă smulse din loc de cai încomați. Capul jocurilor a dat semnalul. Amfiteatrul forfotă pe zece rânduri de bănci de piatră de o lume care strigă fără să se audă. Pământul e mai tânăr cu o mie opt sute de ani. « Pe ce loc sunt? » întreabă călătorul, care, dacă e om de carte, se trezește vorbind latinește. Copiii intraseră și ei. Il privesc și așteaptă. Vrea să știe unde se găsește? E la Sarmizegetuza, și parcă vorbesc o limbă veche, alta decât a lui și care trebue să fie limba dacă. Ii vând o călăuză prin săpături și îi arată, ca niște cunoscători, toate colțurile. Cei mari, părinții lor, portarii acestor locuri, au plecat ca strămoșii, la hotare, unde bubuie războiul și se izbesc de vajnicele puhoaie de prădalnici ale Răsăritului. Au rămas copiii, paznici și călăuze în cetatea lui Traian și a proconsulilor. Ei nu s'au mișcat de-atunci de-aici. Casa lor e dincolo de zid, în livada de pruni. E lumea din monografia Clopotivei. O întâlnești pe fiecare pagină, ca o filigrană în hârtie, când o privești în lumină. E Transilvania strămoșilor și a noastră, unde suntem acasă.

Școli de pescari. Am auzit de încercări grabnice, mai ales dealungul întregii Dunări românești, ca să se pregătească noi și noi pescari. Apele noastre, odată atât de bogate în pește, nu mai dau ce dădeau atunci. Sunt multe pricinile, dar una e și aceasta: lipsa pescarului vânător destoinic. Direcția Pescăriilor a căutat pe vremuri să întrebuințeze cât mai bine ceea ce găsea pe malul fluviului și al lacurilor. Ii trebuiau meșteșugarii aceștia sprinteni și răbdători ai apei, și-i erau bine veniți, ori cine ar fi fost ei. Se întâmpla însă că cei mai mulți nu erau de neamul nostru. Una din marile bogății ale țării și o hrană românească

din vechi a unui popor învățat cu posturile ortodoxe, rămâneau pe mâini străine. De atâtea ori bărcile care ieșeau pe gurile Dunării cu pânze întinse, sau se întâlneau în larg, departe de orice ochiu iscodiror, cu alte bărci din țara vecină, ca să schimbe între ele vorbe și solii tainice fără nicio legătură cu pescuitul morunului și al scrumbiilor, sau o țineau întins până la Odessa. In timpul războiului trecut, populația bărboasă a Deltei nu ne-a fost prietenă. Acum de curând la fel.

Am fost câțiva oameni care, ani de zile, am stăruit să se aducă o îmbunătățire. România n'avea nevoie numai de pescari, ori care ar fi fost ei, ci avea nevoie de pescari români. Indeletnicirea aceasta nu ne-a fost necunoscută și numai îndepărtarea noastră dela marile ape, datorită unui regim politic de silnicie, atunci când Turcii s'au arătat la Dunăre și la Marea Neagră, și datorită strecurării, în bălți, a Lipovenimii fugite din Rusia, a adus înlocuirea treptată a pescarului băștinaș cu pescarul venetic. Pământenii s'au mulțumit cu sculele mici, care nu cereau o pricepere deosebită, și cu știuca, plătica și pălămida, iar mijloacele eroice și scumpe, gardurile și închisorile viiturilor, năvoadele și carmacele cu prada lor, milioanele de kilograme de crap, cega, șalăul, nisetrul și icrele negre, le-au rămas celorlalți. Cu cât le mergea acestora mai bine, cu atât pescarul român decădea. Până și pentru iazurile dinăuntrul țării, de unde cronicile dau de gol că ne-au venit domni, ca acel Petru Măjerul, care a fost în scaunul Moldovei marele Petru Rareș, începeau să se cheme, ca mai îndemânateci, pribegii dela Dunărea de jos. Aproape o jumătate din granițele noastre sunt granițe de apă. Cei care le locuiau sau le umblau nu erau fiii pământului. Paza țării, acolo unde ea se face mai greu, era lăsată în seama unor aduși de vânturi.

Așa s'a putut închgheba întâia școală de pescari în România la Giurgiu, mulțumită domnului Daia, pe când fusese Director General al Pescăriilor. Inzestrată cu unelte, cu o baltă pentru exploatare și cu un vas școală, ea ni se părea chiar împlinirea acelui gând pe care îl

purtaserăm prin publicații, pe la conferințe și prin birouri de ministere. N'avuseserăm decât acest amestec din afară la înființare, dar o priveam ca a noastră, o căutam oridecâteori puteam, ne duceam la pescuit cu elevii, ne bucuram de izbânzile și fierbeam de greșelile și de înfrângerile ei. E drept că noi am fi vrut-o la Turtucaia, într'o vatră pescărească, unde s'ar fi desvoltat altfel decât ca un mic așezământ pierdut într'un port cu alte rosturi. Aci ea s'a întors foarte repede dela aceea ce fusese scopul dela început: în loc să facă pescari români, care să plece pe apă la vânătoare, înarmați cu alte cunoștințe decât niște deprinderi moștenite din tată în fiu, în așezări străine, școala a năzuit să scoată agenți de control al pescuitului, adică funcționari. Ea a trecut mai târziu asupra Casei Școalelor și a Ministerului Culturii Naționale, unde a ajuns un fel de gimnaziu industrial sau școală profesională inferioară. Funcționează și astăzi și e bine că n'a fost încă desfințată. Experiența ei, chiar cea negativă, poate să fie de mare folos nouilor începuturi. De multe ori, ca să putem să facem ce urmărim, e nevoie să știm întâi ce nu trebue să facem. Locul ei în istoria școlilor de pescari din România nu i-l mai poate lua nimeni. Școala din Giurgiu a fost într'adevăr o deschizătoare de drum. Poate că, plină de o nouă viață, are să facă să se mai vorbească de ea. Ar fi vrednică.

Mai târziu, domnul Grigore Antipa însuși, marele doctor al pescuitului dela noi și care a descoperit, într'o carte monumentală, ce loc a avut în economia țării și până și în limbă această îndeletnicire evanghelică, mânuită în cursul secolelor de ai noștri, a întemeiat o asemenea școală, însă de pescari de Mare, între Constanța și Mamaia, ca o anexă a Institutului Hidrobiologic de acolo. Intâi a fost adusă pe promontoriul, unde e clădită de mulți ani casa albă a Institutului, o colonie de pescari născuți, așa cum trebuie să-i placă unui hidrobiolog, și nu făcuți, cum ne încăpățânam să-i cerem noi, alături de ceilalți și cu ajutorul lor. Din prinsoarea fiecărei zile, directorul alegea exemplarele rare sau de interes științ-

țific, iar restul mergea la licitație, ca tot peștele dela noi din țară. Pescarii erau Lipoveni dela Jurilovca, printre care se mai strecura și câte un Român din Basarabia. I-am cercetat în căsuțele lor, făcute ca la ei în sat, de abia încape omul, cu ușori de ușe și cu cercevele de ferestre verzi și ascunse după plasele întinse la uscat. Eram sau singur sau cu Jean Bart, care-i întreba despre lucruri numai de el și de ei știute, din baltă. Pe urmă, înaintam până la marginea Mării, ei cu capul gol, Jean Bart în băț, eu pe delături, tăcuți și înfiorați deopotrivă de singurătate. Sub noi se legănau cinci-șase bărci, abia venite din larg. Mamaia deastânga, cu vilele ei parcă ieșite din nisip la dogoarea soarelui, și Constanța deadreapta, parcă răsărită, plină de mușchi și de alge, din valuri, ne închideau ca într'o lume de vis. Noi eram niște oameni de apă, neclintiți de aici, de pe vremea Iliadei și a Argonauților. După aceea s'a făcut și o școală cu tineri Români, care învățau carte în clase ca toate clasele, dar ieșeau pe Mare, pentru deprinderea pescuitului cu acești pescari. Aceasta era calea. Ea a fost găsită dela început de oamenii de știință și de practică pescărească, domnii Antipa și Popovici, ajutorul său. Trebue urmată cu sfințenie și de organizatorii de astăzi, dacă vor ca osteneala lor să fie binecuvântată.

Am fost martor, ca într'o vedenie a viitorului, la ceea ce poate fi o Românie, țară de apă, între mii de pescari și de bărci negre venite de pe toată Dunărea și din toate bălțile, și între care nu se găsea niciun străin. Era într'o zi senină de Mai, cred în 1927, la Turtucaia. Mirosea a floare de viță de vie nouă. Plopii și sălciile, de pe malul pe care-l înneacă fluviul, erau în soare de argint și de catifea. Luciul scânteia, ca și cum milioane de fluturi albi ar fi bătut din aripi deasupra lui, neștiind ce să facă, să se lase sau să-și ia zborul. Sărbătoream 150 de ani de școală românească în portul acesta scobit în caturi, în malul de lut, legat parcă numai vremelnic de el, cu otgoane de cânepă, și gata oricând să pornească mai departe. Populația Turtucaiei a fost totdeauna în marea

ei majoritate românească, și Turtucăienii cu toții pescari, din lacurile Brăilei până la gura Oltului și mai încolo. La 1927 eram în mijlocul lor în Țara Românească. Dunărea curgea de o parte și de alta prin pământ românesc. In zidul vechei școli primare, clădită de Românii băștinași încă dinainte de 1913, se zidise o placă de piatră cu numele întâilor învățători dela 1774, după pacea dela Cainargeaua Mică între Ruși și Turci, și care învățaseră buchile pe acești pui de pescari în limba noastră. Locuitorii treceau prin fața ei, cu lopețile ridicate marinărește și citeau ce era scris acolo. Parcă își aduceau aminte. Erau învățătorii dela cari, prin părinții și bunicii lor, prinseseră cuvintele care răsună înțelese pe întreg fluviul, atât prin forfota porturilor cât și în liniștea stufului, pe un mal și pe celălalt. Ei, care erau acasă în toate părțile, drumeți cu vâsla sau cu pânza prin toate cotloanele, știau mai bine decât noi că Dunărea, în dreptul nostru, e o apă românească. Mă întreb, ce se va fi ales astăzi din acea piatră, pusă la loc înalt și sfințită ca o icoană de căldura atâtor priviri mișcate, trecute pe dinaintea ei, ca un alai de istorie? Preoți de demult și dascăli bătrâni găsiți pe scoarțe de cărți vechi, mă tem că ați fost sfărâmați în țăndări și v'ați amestecat încă odată cu pământul pe care l-ați iubit și unde ați intrat, la vremea voastră, în celelalte secole.

Ziua aceea ne-a dat-o Ministrul Instrucției de atunci, Profesorul Ion Petrovici. In ochii noștri ai tuturor care am fost acolo, el are să rămână, pentru marea răscolire din adâncuri a vieții românești dunărene, înaltul demnitar român cel mai legat de această graniță de Miazăzi a neamului și a graiului nostru. Serbări de acestea de apă, la care să ia parte nu numai flota de vase de război, împodobită cu marele pavoaz, ci toată lumea pescărească, pornită singură de departe, numai cu un stegulet în coada bărcii și care e și un pavilion de naționalitate, pentrucă undele fluviului sunt internaționale și Dunărea hotar, nu mai cunoscuserăm din zilele Regelui Carol I. Dar atunci toată această pescărime era de alt

neam și un fel de solie a lumii pestrițe răsăritene lăsată ca un stol de pasări pe pământul nostru. Aici eram numai între Români. Parcă istoria se oprise în loc și pescarii noștri de demult, dinainte să fie năvăliți, risipiți sau corciți de pescarii străini, ieșiseră cu toți ai lor la o petrecere domnească. Otacele din bălți rămăseseră pentru o zi pustii. Numai câinii, lăsați să aștepte păzeau lângă poloagele albe și lătrau, mai mult ca să cheme pe stăpânii lipsă decât ca să alunge pe vreun rătăcit în această singurătate. In acest timp, în apele din fața Turtucaiei o mie de bărci smolite proaspăt acopereau Dunărea și se încurau în tot felul, în întreceri voinicești cu chiote, ca niște cai ușori, ridicați în două picioare de scările și de pintenii lopeților. Plouase de dimineață și toată priveliștea mai avea puțină pâclă de umezeală, prin care soarele se revărsa primăvăratec și bogat, cu apele lui tot atât de clocotitoare ca și celelalte. Era ca o pânză prin care vedeam, cu ochii micșorați, în trecut. Mai târziu pânza s'a îngroșat și priveliștea s'a ascuns. Singura populație românească de pescari, a unui pământ dăruit cu atâtea ape, a rămas într'altă țară.

Iar noi pornim, ca să mai facem cu putință asemenea întâlniri ca aceea din Mai 1927, numai cu pescari și cu oameni de apă dintre ai noștri, la înființarea, în tot lungul Dunării și pe coasta Mării, de școli pescărești. Gândul e mare și el trebue urmărit cu însuflețire și încăpățânare. Nu e vorba numai de românizat o breaslă oarecare de meseriași, ci de așezarea noastră pentru totdeauna la marile ape și de creșterea oamenilor, cărora să le putem încredința, între pontoane, vase de larg și faruri înalte, la marginea pământului umblat, această sarcină mândră, de muncă și de vitejie.

Asociații creștine. Asociația Creștină a Tinerilor s'a ivit între noi, cu întâile ei formații, în timpul războiului Unirii. Iată că sunt de atunci 25 de ani! Incepe să fie de a noastră. Dacă membrii rămân de vârsta care-i dă dreptul să poarte numele pe care-l poartă, așezământul ca atare se în-

șiră printre cele cu o vechime încercată. Il putem privi nu numai cu încredere, dar și cu iubire. Atâtea din silințele de mai bine ale acestui lung răstimp de sbucium și de căutări, au fost făcute prin el. Eu îl știu, l-am urmărit și m'am găsit amestecat în munca lui din întâile zile. Nu era lucru obișnuit între Români adunarea tinerilor într'o alcătuire, bine încadrată cu statute, conducători și legături în toată lumea, ducând în frunte steagul lui Cristos. Părea de aceea, la început, aproape străină. Ne părea și nouă, care țineam acel steag. Mergeam însă înainte, cu credința că lucrul are să se limpezească pe drum. Și s'a limpezit! Cartea pe care o am în mână, cu istoricul și faptele Asociației, este cea mai vorbitoare dovadă.

Nu se întâlnește în ea numai un program de lucru. Aș zice mai mult: Nici n'a avut vreodată acest program, ci numai o lozincă. Faptele, la care au dus-o împrejurările în fața cărora s'a găsit pusă, au alcătuit ele, văzute însă după împlinire și numai pentru noi, privitorii, acel program. Istoricul Asociației este o înșirare de fapte. Este ceea ce face de altminteri puterea ei. A început cu ajutorul mai mult sufletesc și de gospodărie mică al soldatului de pe front, a trecut la citiri și lămuriri din Sfânta Scriptură, la câmpuri de sport sau la sporturi de cameră, la un local de adunare și de citire, la coruri, la joc românesc, la congrese naționale și internaționale, la tabere de vară. A întârziat și s'a adâncit în problema ucenicului din fabrici. A descoperit rana socială a copilului aproape vagabond și a organizat în mici comunități omenești pe vânzătorii de ziare. Orizontul s'a lărgit dela sine. Fântâna de adevăr și de iubire a aproapelui, din care adăpa Asociația pe toți cei care răspundeau chemării ei, este nesfârșită. Fiecare afla în ea ceea ce caută, tocmai pentrucă acea fântână nu este dela oameni.

Ar trebui văzute însă câteva isprăvi ale tinerilor creștini, pentru ca după ele să se judece, nu după cuvinte, priceperea cu care răspund la trebuințele cele mai grabnice ale clipei și spiritul de organizare pus în slujba lor.

Aş aşeza în fruntea acelor isprăvi tabăra de vară dela Timişul de Sus. Am cercetat-o de nenumărate ori şi o ştiu dela întâii paşi până la desvoltările cu clădiri de zid şi cu preventoriu pentru muncitori de astăzi. A însemnat de atunci şi înseamnă cu atât mai mult în zilele noastre, nu ceea ce ar fi o colonie de vară oarecare, ci o adevărată şcoală de viaţă în aer liber. A intrat în ea dela început mai mult decât putea fi experienţa noastră mărginită, şi s'a păstrat fără schimbare până acum. Pădurile de brad urcă răcoroase pe culmile la ale căror poale tabăra a fost cuibărită, pâraiele sar zgomotând peste pietre, prin mijlocul ei, şi băieţii pe pajişte, la o parte de drumuri, petrec zile de încântare, pentru trup şi pentru suflet, ca o icoană a tineretului de mâine al României. In faţa acestor biruinţe, trebue să ne gândim cu recunoştinţă la cei care au avut acum un sfert de secol gândul cel bun.

Oastea Domnului. De mai mulţi ani biserica română trece printr'o vreme de înnoire. Nu mă gândesc la legile ei de organizare, care nu înseamnă decât o stare de drept pentru o viaţă adâncă şi în necontenită mişcare, ci la puterile proprii şi la ceea ce ele ajung să făurească singure. Scriitorii bisericeşti, prin cari se aude în lume glasul credinţii, sunt tot mai mulţi şi mai îndrăsneţi. Bisericile adună din nou pe credincioşi, pentru mângâierile cele fără moarte. Aceşti credincioşi înşişi, în căutarea unei căi mai largi care să-i ducă la Dumnezeu, se strâng în frăţii de învăţătură şi de luptă. După societăţile mai vechi şi mai lumeşti, cu programe de lucru şi cu comitete, se ivesc adevărate mişcări, aproape anonime, ca şi mulţimea. Urmele lor încep să fie întâlnite în toată ţara. E o urzeală nouă care se întinde încet peste tot.

Aceste gânduri le aduce cu sine adunarea dela Sibiu a Oastei Domnului.

Mi-am dat seama mai bine ce a ajuns să însemne această frăţie religioasă, într'un orăşel din Moldova de Miazănoapte. Mă dusesem să văd o biserică a lui Ştefan

cel Mare. Un om necunoscut, care nu știu cum auzise de dorința mea, m'a însoțit. Imi dădea toate lămuririle, nu numai istorice, dar și cele în legătură cu lucrările începute de mulți ani. Eram tot mai plin de mirare. Se vedea că era cineva care le urmărise cu adevărată patimă. Imi spunea cum s'au făcut discurile și farfurioarele verzi smălțuite, înșirate pe ciubucul de sub strașină, sau cum s'a încercat să se știrbească din vechea vatră a bisericii și luptele date pentru câștigarea ei, așa cum se găsea în hrisoavele de demult. La urmă nu m'am putut stăpâni și l-am întrebat, de unde a adunat toate aceste cunoștințe și la ce-i foloseau? El a zâmbit și m'a rugat să viu până la o casă, care se vedea dincolo de zidul bisericii. Peretele ei din fund era chiar acest zid. M'am dus.

Acolo am aflat întâia oară, nu din cărți și dela străini, ci chiar dela credincioși, ce-i aceea Oastea Domnului. Nimerisem în sfârșit între oamenii lui Cristos, așa cum credeam că nu trăiseră decât în secolele dela început ale creștinismului; lângă biserica de piatră, monument istoric și în care nu se slujește, ca o moștenire și o mustrare a vremurilor de credință, biserica aceasta vie, în care Dumnezeu e totdeauna de față. Se adunau acolo, singuri sau cu preotul, și se întăreau sufletește prin schimb de păreri sau citiri sfinte și prin puneri la cale de fapte bune. Aveau în întâiul rând grija bisericii. Iși împărțeau între ei un număr de oameni săraci sau bolnavi pe care-i cercetau și-i ajutau. Sătenii, care veneau la târg, dădeau și pe la casa lor, ca să audă un cuvânt și uneori să spună cum merge mica frăție dela ei din sat. Din când în când aveau adunări ale mai multor frății în vreun oraș. Odată pe an se duceau la Sibiu.

In adunarea aceasta dela Sibiu, prezidată de Mitropolitul ortodox al Ardealului, trebue să fi fost și oamenii mei din orășelul cu biserica dela Ștefan cel Mare. Ei au poposit acolo ca la un izvor cu apă vindecătoare, din care să ia și să aducă și acasă. Moldova, cu sufletul ei mai blând și mai aplecat spre zarea de liniște și de iubire de aproapele a Evangheliilor a răspuns numaidecât la

chemare. Aceeași suflare de viață creștină ar trebui să fie mânată prin Moldovenii câștigați ei, și între Moldovenii de peste Prut, unde are de vindecat atâtea răni și pustiiri. Clopotele dela Sibiu răsună până la marginile pământului românesc.

Casele Naționale. Casele Naționale au intrat în al doilea sfert de secol. Atunci când am auzit pentru întâia oară, ca o știre strecurată prin armatele care ne despărțeau de Moldova, că un colonel, Manolescu, a înființat îndărătul frontului, la Onești, în 1917, o Casă Națională, am avut ca o presimțire de ceva nou. Poate din pricină că tot ce venea dela ai noștri împrumuta numaidecât o însemnătate neobișnuită. Aflând că acest colonel ar fi fost din Breaza, unde aveam vechi legături, mi-aduc aminte că m'am dus cu întâiul prilej în sat ca să descopăr mai multe despre om. Așa cum bănuiam, era dintre familiile de acolo venite din Transilvania. In copilăria mea știu că această amintire, aproape a unei descălecări de peste munți a celor mai mulți locuitori, se păstra mult mai vie, ca pe toată valea Prahovei și a Doftanei. Ne găseam la tot pasul rude atât la Trăisteni și Teșila, cât și la Sinaia și Brezele amândouă. In gândul dela temelia Caselor Naționale era ceva ardelenesc: întâi grija de țăran, dar nu din afară, dintr'o convingere culturală și națională, totdeauna cu o latură de filantropie, ci dinăuntru, dintr'o trebuință rostită chiar de el și cu o deslegare a lui; și în al doilea rând, pornirea gospodărească, pusă dela început în nume, gândul proprietății, nu pentru unul, ci pentru toți, și toată munca, de care nimeni nu e mai pătruns decât țăranul că trebue s'o cheltuiești, ca să întreții și să înflorești acea proprietate. De aceea, dintre toate societățile noastre culturale, Casele Naționale seamănă mai mult cu Astra Transilvană. Nu e o întâmplare că tocmai cu ea a conlucrat mai strâns până a ajuns la acel congres și proiect de strângere într'un mănunchiu a tuturor societăților culturale pe care le-a prezidat Vasile Goldiș.

Breaza și-a avut atunci poate cea mai strălucită zi, când toată Transilvania s'a oprit pe valea ei și a schimbat-o într'un fel de capitală culturală a unei Românii țărănești.

Cine vrea să înțeleagă minunea Caselor Naționale, pentrucă în fiecare faptă de cultură e o parte de neprevăzut și de putere din lumea de dincolo, să se ducă și să stea cel puțin o zi la Breaza. Județul Prahova a mai cunoscut această zămislire aproape din nimic și creșterea până la marile valori simbolice a unor localități. Regele Carol I a făcut din Sinaia semnul văzut al unei Dinastii, Nicolae Iorga din Vălenii de Munte, răspântia unei noui îndreptări sufletești. Breaza se așează la rând, alături de ele, și cu un înțeles care e numai al ei. Ne aflăm înaintea unui sat, care vrea să se ridice și să fie altceva decât satul patriarhal sau semănătorist, satul modern cu toate înoirile de viață sufletească, tehnică și administrativă a comunităților rurale din toată lumea. Casa Națională din Breaza, cu secțiile sanitare, culturale, didactice, artistice, cooperative, e o icoană vorbitoare a acestor porniri îndrăsnețe și năvălnice. Satul românesc de mâine va merge, dacă vrea să se scuture din adormirea veche, pe calea pe care a mers Breaza. Pe acest pod înalt, de unde se văd albind Bucegii, oamenii au știut să-și păstreze portul lor, cântecele și jocurile « ca la Breaza » și să folosească, în același timp, fără să se lase ciuntiți, toate binefacerile civilizației petrolului. De aceea treptat, treptat, înăuntrul Caselor Naționale nu s'a desvoltat numai fapta, dar și o doctrină. Generalul Manolescu, omul de nădejde, cum și-a intitulat una din cărți, e întruparea spiritului practic al brezeanului, care e spiritul practic ardelenesc, nedespărțit de atmosfera lui vizionară, de ideal, singura în care el poate să crească și să lumineze.

La Breaza, Casele Naționale ne învățaseră să ridice în fiecare an pavilionul, tot pentru o altă inițiativă. Era de obicei ceva în legătură cu viața în aer liber și cu frumosul cer de acolo. Din vremurile cercetășiei și până astăzi, la pregătirea tineretului pentru munca de folos obștesc, întâia grije a fost pentru lumea nouă pe care o

așteptăm într'o altă Românie, mai puternică și mai încrezătoare în sine. In altă parte se făureau idealurile; aici ele se puneau în faptă. La intrarea taberei de lucru, cea dintâi și cea mai bună din întreaga țară, făceau de pază înainte doi cercetași, cu legătura dela gât în fiecare zi de altă coloare și cu bețele lungi în mână; anul acesta locul l-au luat doi tineri cu sapele la umăr. Breaza trece pe dinaintea lor, fără să-și dea bine seama că încearcă pentru noi toți drumuri noi. Ceea ce încearcă ei aici e numai decât împrumutat pretutindeni. Breaza a ajuns o școală de tinerețe.

Așteptam cu oarecare nerăbdare ridicarea de pavilion de anul acesta. Ce lucru nou mai puseseră la cale conducătorii sau însuflețitorii Caselor Naționale? Catargul din livada, care miroase a fân copt, e înalt și se vede de departe. Mii de ochi se uită la vârful lui, de aici și până la marginile pământului românesc. Steagul se înalță încet, fluturat tot mai mult de vânt pe măsură ce ajunge mai sus. Rânduri întregi de tineri cu sapa la umăr fac de gardă, deadreapta și deastânga. E un steag al muncii, într'o Românie muncitoare, pe front și îndărătul lui. Și e un steag în acelaș timp al unei Românii gânditoare. Niciodată n'am avut nevoie de mai bune îndreptări decât acum. La picioarele catargului stă filozoful Ion Petrovici. Privirea lui trece peste acest tineret ars de soare, încărcată de gânduri. E țara în mic, asupra căreia se poate experimenta cu toată băgarea de seamă ceea ce-i trebue celeilalte. Să se încerce! Breaza e un loc de piază bună. Sământa aruncată aici, prinde.

Așa s'au deschis anul acesta în satul de pe valea Prahovei, ciclul de conferințe și seminarul umanist, care sunt împreună cât o universitate de vară, cu un scop anumit și mai mult decât atât, față de ce eram obișnuiți până acum. Nu se țin adică numai conferințe de cunoscători de specialitate ai problemei, veniți între două trenuri, ci se fac lucrări sub o supraveghere și îndrumare, care rămân aceleași o lună întreagă. Se înjghebează astfel, alături de auditorul supus din sala unde unul vorbește

și ceilalți ascultă, o echipă de lucru, oțelită prin cercetare și discuție liberă. Gândul de temelie este că Românul n'are numai o cultură populară și începuturi de cultură înaltă, ci că a zămislit încă de pe acum, din îmbinarea lor, o spiritualitate care e a lui și-i dă un loc aparte între popoarele lumii. E un răspuns nimerit, celor care din interese oarbe și vremelnice politice, ne tăgăduiesc putința de creație culturală. Breaza se face astfel o școală de încredere în puterile minții românești.

Liga Navală. România, în aceeași măsură în care e o țară de munte și o țară de șesuri, e și o țară de apă. Las de o parte că întocmirile cele mai vechi de Stat ale Românilor au fost pe văi și le poartă numele, uneori până astăzi, cum e Moldova, Oltenia, Crișana. Dar Dunărea e împletită încă din întâile timpuri cu viața poporului nostru și spre Marea cea mare am năzuit tot de atunci.

Una din cele mai grele lupte pe care le dăm e pentru gurile fluviului măreț pe ale cărui maluri s'au plămădit neamul și istoria noastră. Intâii Basarabi, încă din secolul al XIV-lea, au coborît în zale până la aceste locuri, la care le-au dat numele. Chilia și Cetatea Albă au fost porțile Țării Românești spre Răsărit, unde cei mai mari domni au stat de pază, cu pârcălabii și cu pânzarele lor iuți. Au stat din zile când popoarele dela Răsărit gemeau sub jugul Tătarilor și nici nu se gândeau că au să vie până aici, să pue cu putere mâna pe ele și să ne vorbească nouă, care vrem să le luăm îndărăt, de patria lor încălcată și de nu știu ce hotare sfinte răsturnate. Cuvintele au și ele un înțeles al lor, care nu poate fi batjocorit. Patrie înseamnă și astăzi, cum a însemnat în toate timpurile, pământul în care ți s'au născut părinții și strămoșii și în care ei au pus ce au avut mai bun, iar hotare sfinte, marginile acelui pământ locuit de urmașii acestor oameni. Iată drepturile de proprietate, pe care noi le putem oricând scoate la lumină. Ceilalți, vârtejuri ale stepei, căutând să acopere totul în calea lor. Dunărea a avut și ea să sufere.

Am luat parte de curând la o adunare de sfârșit de an a Ligii Navale Române, care a strâns într'un mănunchiu oamenii pătrunși de însemnătatea apelor pentru o trainică desvoltare a țării. Ascultam, pe lângă faptele de îmbărbătare, numele filialelor pierdute din Iunie 1940 și până astăzi. Erau și ele posturi de pază, care, alături de celelalte, au trebuit să cadă din întâile zile. La locul de frunte s'a arătat Cetatea Albă. Vedeam limanul, cu sânul de apă stăpânit de cetatea lui Ștefan cel Mare. Lespedea de deasupra porții, cu bourul Moldovei, a fost dusă mai de mult în Muzeul dela Odessa. Va trebui, ajungând acolo, să-l întoarcem în sfârșit acasă. La cheiu așteptau parcă un semnal cele 24 de cutere, șase bărci cu motor, cinci baleniere și patruzeci și două de bărci cu vâsle ale Ligii. Se legănau la suflarea mincinoasă care venea de peste Nistru. Stăteau acolo când m'am oprit pe mal, privindu-le cu mândrie. Eram tot poporul de apă de odinioară. Unda nu ne oprea, ci ne îmbia. Peste toate s'a lăsat deodată ca o pânză! Și s'au înșirat după aceea Cernăuții, cu apele galbene ale Prutului, orașele cu cetăți de pe Nistru, Hotinul și Soroca, portul dela Dunăre, Ismailul, orașele de câmp Chișinăul, Bălți, Cahulul, Clujul în fund, Târgul-Mureș, Silistra. N'a trecut un an și lista aceasta neagră a început să se lumineze. Nume după nume vine îndărăt. La fiecare, rostit tare, și cu răsunet de aramă prin toată istoria noastră, îl așteptăm pe următorul. Viața de apă a țării, cu populația ei de pescari, de marinari și de lucrători în porturi, întreruptă sălbatec un timp, își reia mersul plin de soare. Liga Navală Română ridică la catargele tuturor vaselor ei, steagurile de sărbătoare. Dunărea și Marea Neagră sunt din nou ale noastre. Moștenirea strămoșilor a rămas întreagă.

Liga Navală începe să ia în mintea mea înfățișarea unei fregate vechi, care iese din când în când, ca din fundul istoriei, cu copăstia ei împodobită de turnulețe și de ciubuce și cu toate pânzele deschise ca un cer cu nori. Se înșiră printre celelalte nave de astăzi, care-i fac loc. Ea e întruparea însăși a luptei omului cu valurile

şi a stăpânirii Mării. Apoi nişte capace se ridică şi de pe ţevi de bronz, cu scene de război pe ele, pe care, pentru zei, le făcea chiar făurarul schiop Hephaistos în făuriştile lui din gâtlejurile Etnei, bubuie descărcăturile de salut. Serbarea flotei poate să se desfăşoare. Oamenii sunt la comenzi sau pe funii. Ofiţerii salută. Pavilioanele flutură, bătute de vânt.

Liga Navală cuprinde pe toţi cei care cred în viitorul României pe apă. La adunările ei generale nu se fac numai citiri de dări de seamă obişnuite. Se arată deodată mai mulţi amirali şi comandori decât îi poate încăpea bordul, pentrucă sunt şi cei de ieri alături de cei de astăzi, şi se arată, cu problemele lor, Dunărea şi Marea românească. Pentru mine măreţul bătrân, Amiralul Coandă, ne prezidează încă. Parcă purta într'o mână, şi când mai era între noi, bricul Mircea cel vechiu, cu călătoriile lui din marea furtună dela 1880 şi nu ştiu cât sau la serbările dela Kiel. El s'a dus cu acel bric Mircea în mână pe peretele albastru al ctitorilor marinei româneşti şi ne priveşte de acolo ca o făptură de abur. Ne spunea patriarhul că Marea se câştigă prin luptă şi se păstrează prin lucru creator. Tot ce-am făcut până acum, de când Regele Carol I ne-a dat îndărăt Marea Neagră, n'a fost decât o pregătire pentru zilele de astăzi, când unităţile noastre, sub apă, pe apă şi în aer, brăzdează largul sau cerul de deasupra lui şi trag hotarul cel mişcător cu sânge. Toată coasta, pe care o cunoaştem şi o iubim, dela Limanul Nistrului până în părţile de Miazăzi se face a doua oară, şi plătită cu acest ban roşu de veşnicie, pentru totdeauna românească. Liga Navală, care-şi deschide şedinţele poate să-i înalţe harta în mijlocul membrilor de unde nu trebue să lipsească niciodată la asemenea prilejuri, cu steguleţele ei albastre pe toate promontoriile. Este şi un război al Mării, războiul pe care-l purtăm!

CUPRINSUL PLANȘELOR

CUPRINSUL

C. 82.485. — M. O., Imprimeria Națională.

Ediția I. II.1943. 3050 exemplare.

Prețul 250 lei.

Chenar de: *Mac Constantinescu*

